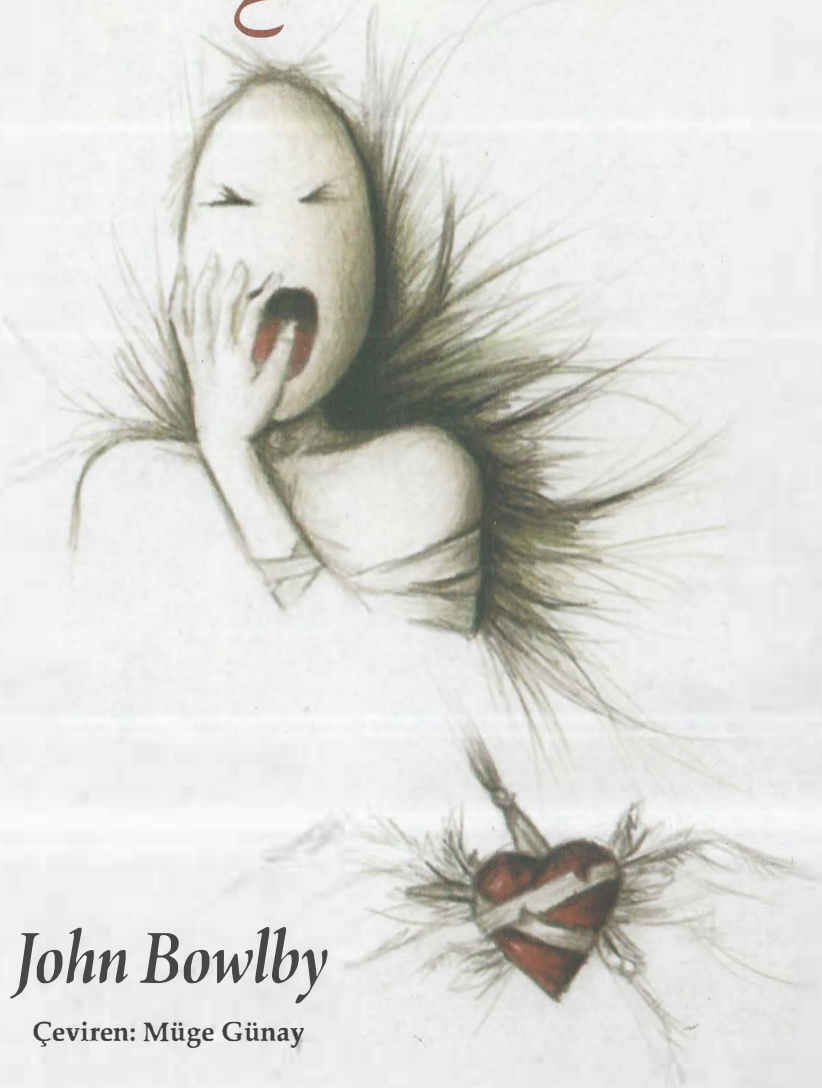
JOHN BOWLBY

Ayrılma

Ayrılma

John Bowlby

Çeviren: Müge Günay

pinhan

JOHN BOWLBY 26 Şubat 1907'de Londra'da doğan John Bowlby ebeveynlerin fazla ilgisinin çocukları şımarttığını düşünen annesini günde sadece bir saat görerek büyüdü. Bowlby dört yaşındayken bakıcısının evden ayrılışını daha sonra annesinin kaybı biçiminde bir travma olarak tanımlayacaktı. Yedi yaşında başlayan yatılı okul hayatını ise *Separation: Anxiety and Anger* (*Ayrılık: Kaygı ve Öfke*) adlı eserinde hayatının en kötü dönemi olarak anlattı. Bowlby kendi deneyimleri nedeniyle hayatı boyunca çocukların problemleri konusunda hassas oldu. Trinity Collage'da psikoloji eğitiminden sonra tıp ve psikiyatri eğitimi aldı. Melanie Klein'ın öğrencisi oldu. Bowlby hem sağlıklı hem patolojik çocuk gelişiminde aile etkileşimi konusuyla ilgilendi. Özellikle bağlanma sorunlarının bir nesilden diğerine nasıl taşındığına odaklandı. Bağlanma davranışının temel olarak yavruyu yırtıcılardan korumaya yönelik evrimsel bir hayatta kalma yolu olduğunu öne sürdü. Bağlanma teorisini anlatan üçlemesi *Bağlanma ve Kayıp* (*Attachment and Loss*) bugün alanındaki en önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. 1950'den sonra Dünya Sağlık Örgütü'ne danışmanlık yapan Bowlby 2 Ekim 1990'da İskoçya'da öldü.

MÜGE GÜNAY: 1981 yılında İstanbul'da doğdu. FMV Işık Lisesi'ni ve Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. Aynı alanda yüksek lisansını "Yeraltından Notlar ve Tutunamayanlar Romanlarında Modernizm Bağlamında Kimlik Sorunu" teziyle Yeditepe Üniversitesi'nde tamamladı. Güray ayrıca *Gülhaç Aydınlanması* (Frances Yates, Pinhan, 2012), *Yemek, Mutfak, Sınıf* (Jack Goody, Pinhan 2013), *Muhteşem Gatsby* (F. Scott Fitzgerald, Pinhan, 2013) isimli eserleri de Türkçeye kazandırmıştır.

PiNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 20913

John Bowlby
Attachment and Loss : Separation

© John Bowlby
© Pinhan Yayıncılık, Ocak, 2014
Türkçe çeviri © Müge Günay, 2013

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever

Birinci Basım: Ocak, 2014
Son Okuma: Adem Beyaz
Kapak Görseli: Zindy Nielsen
Dizgi: Meltem Çağlayan

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

Kataloglama Bilgisi:
1. Psikoloji 2. Bağlanma Teorisi 3. Ayrılma

Pinhan Yayıncılık: 60 Psikoloji Dizisi: 5

ISBN: 978-605-5302-38-2

AYRILMA

John Bowlby

Çeviren: Müge Günay

PİNHAN

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
Teşekkür 15

I. KISIM: GÜVENLİK, KAYGI VE ACI 17

1. Bölüm: Kederin Prototipleri 19
Küçük Çocukların Anneden Ayrılmaya Karşı Verdikleri Tepkiler 19
Yoğun Tepkilere Yol Açan Koşullar 23
Tepkilerin Yoğunluğunu Hafifleten Koşullar 35
Kilit Değişken: Anne Figürünün Varlığı ya da Yokluğu 43
2. Bölüm: Psikopatolojide Ayrılma ve Kaybetmenin Yeri 46
Sorun ve Bakış Açısı 46
Ayrılık Kaygısı ve Diğer Kaygı Biçimleri 52
Teorik Zorluklar 53
3. Bölüm: Anne Varken ve Anne Yokken Davranış: İnsanlar 56
Doğal Gözlem 56
Deneysel Çalışmalar 63
Ayrılığa Tepkinin Gelişimi 79
4. Bölüm: Anne Varken ve Anne Yokken Davranış: İnsan Olmayan Primatlar 85
Doğal Gözlemler 85
İlk Deneysel Çalışmalar 89
Hinde & Spencer-Booth'un Yaptığı Ek Çalışmalar 99

II. KISIM: İNSAN KORKUSUNA ETOLOJİK YAKLAŞIM 107

5. Bölüm: Kaygı ve Korku Teorisinde Temel Varsayımlar 109
Korku ve Kaygı 109
Motivasyon Modelleri ve Bunların Teoriye Etkileri 111
Şaşırtıcı Fobi mi Doğal Korku mu? 115

6. Bölüm: Korku Belirten Davranış Biçimleri 120
Ampirik Yaklaşım 120
Geri Çekilme ve Bağlanma Davranışı 123
Korkunun Farklı Biçimleri: Alarm Durumu ve Kaygı 126
7. Bölüm: İnsanlarda Korku Uyandıran Durumlar 131
Zor Bir Çalışma Alanı 131
Korku Uyandıran Durumlar: İlk Yıl 135
Korku Uyandıran Durumlar: İki Yaş ve Sonraki Yıllar 142
Bileşik Durumlar 157
Korku Davranışı ve Bağlanmanın Gelişimi 159
8. Bölüm: Hayvanlarda Korku Uyandıran Durumlar 164
Potansiyel Tehlikeye Yönelik Doğal İpuçları 164
İnsan Olmayan Primatların Korku Davranışı 168
Birleşik Durumlar 176
Korku, Saldırı ve Keşif 179
9. Bölüm: Güvenlik ve Tehlikeyle İlgili Doğal İpuçları 181
Temkinli Olmak Pişman Olmaktan İyidir 181
Yalnız Olmanın Yarattığı Potansiyel Tehlike 187
Tanıdıkların ve Çevrenin Sağladığı Potansiyel Güvenlik 191
Tanıdık Çevre ile İstikrarlı Bir İlişki Sürdürmek: Bir Homeostaz Biçimi 194
10. Bölüm: Doğal İpuçları, Kültürel İpuçları ve Tehlikenin Değerlendirilmesi 196
Üç Çeşit İpucu 196
Gerçek Tehlike: Değerlendirmedeki Zorluklar 199
"Hayali" Tehlikeler 202
Başkalarından Öğrenilen Kültürel İpuçları 205
Doğal İpuçlarının Devam Eden Rolü 209
Bir Felaket Sırasında Davranış 214
11. Bölüm: Akla Uygunlaştırma, Yanlış İlişkilendirme ve Yansıtma 217
Korku Uyandıran Durumları Tanımlamadaki Zorluklar 217
Yanlış İlişkilendirme ve Yansıtmanın Rolü 220
Schreber Vakası: Bir Yeniden Değerlendirme 223
12. Bölüm: Ayrılık Korkusu 228

Ayrılık Korkusunun Gelişimine Dair Hipotezler 228
İki Terminoloji Gereksinimi 232

III. KISIM: KORKUYA DUYARLILIK GÖSTERMEDE BİREYSEL FARKLILIKLAR: KAYGILI BAĞLANMA 235

13. Bölüm: Bireysel Farklılıkları Yaratan Bazı Değişkenler 237
Yapısal Değişkenler 237
Korkuya Duyarlılığı Azaltan Yaşantılar ve Süreçler 242
Korkuya Duyarlılığı Arttıran Yaşantılar ve Süreçler 247

14. Bölüm: Korkuya Duyarlılık ve Bağlanma Figürlerinin Ulaşılabilir Olması 253
Bağlanma Figürünün Ulaşılabilirliğine İlişkin Öngörüde Bulunmak 253
Bağlanma Figürlerinin ve Kendiliğin İçsel Çalışan Modelleri 255
İçsel Çalışan Modellerin Belirlenmesinde Yaşantının Rolü 260
"Olgun" ve "Olgunlaşmamış" İfadelerinin Kullanımı Üzerine Bir Not 263

15. Bölüm: Kaygılı Bağlanma ve Bunu Geliştiren Koşullar 265
"Aşırı Bağımlılık" ya da Kaygılı Bağlanma 265
Sabit Bir Anne Figürü Olmadan Yetişen Çocuklarda Kaygılı Bağlanma 270
Ayrılıktan ya da Günlük İkame Bakım Sürecinden Sonra Kaygılı Bağlanma 275
Terk Etme ya da İntihar Tehditleri Sonrasında Görülen Kaygılı Bağlanma 285

16. Bölüm: "Aşırı Bağımlılık" ve Şımarma Teorisi 297
Karşıt Teoriler 297
"Aşırı Bağımlılık" Konusundan Yapılan Çalışmalar ve Önceki İncelemeler 300

17. Bölüm: Öfke, Kaygı ve Bağlanma 307
Ayrılığa Verilen Bir Tepki Olarak Öfke 307
İşlevsel ve İşlevsiz Öfke 308
Öfke, İkircikilik ve Kaygı 316

18. Bölüm: Kaygılı Bağlanma ve Çocukluk Çağı "Fobileri" 321
Fobi, Yalancı Fobi ve Kaygı Durumu 321
"Okul fobisi" ya da Okula Gitmeyi Reddetme 324
Çocukluk Çağı Fobisiyle İlgili İki Klasik Vaka: Hayvan Fobisini Yeniden Değerlendirme Çalışması 350
Çocukluk Çağında Görülen Hayvan Fobileri 356
19. Bölüm: Kaygılı Bağlanma ve "Agorafobi" 360
Semptomatoloji ve "Agorafobi" Teorileri 360
Aile İlişkilerinde Patolojik Örüntüler 368
"Agorafobi", Yas ve Depresyon 379
Tedaviye Yanıt Vermeye İlişkin Bir Not 380
20. Bölüm: Aile Ortamına İlişkin bilgilerin Atlanması, Gizlenmesi, Çarpıtılması 383
21. Bölüm: Güvenli Bağlanma ve Özgüven Gelişimi 393
Kişilik Gelişimi ve Aile Yaşantısı 393
Ergenler ve Genç Yetişkinlerle İlgili Çalışmalar 401
Küçük Çocuklar Üzerine Yapılan Çalışmalar 426
Kendine ve Başkalarına Güvenmek 436
22. Bölüm: Kişilik Gelişimi Boyunca Geçilen Yollar 440
Bireysel Farklılıkların Doğası: Alternatif Modeller 440
Gelişim Yolları ve Homeorhesis 443
Gelişim Yolu: Bazı Belirleyici Etkenler 446

I. Ek Bölüm: Ayrılık Kaygısı; Literatür Araştırması 449
II. Ek Bölüm: Psikanaliz ve Evrim Teorisi 476
III. Ek Bölüm: Terminolojiye İlişkin Sorunlar 481

Kaynakça 487
Dizin 513

Önsöz

Bu çalışmanın ilk cildinin önsözünde araştırmamın hangi şartlar altında başladığına değinmiştim. Örselenmiş çocuklar ve bu çocukların aile geçmişleri üzerine yaptığım klinik çalışmalar, 1950 yılında literatürü okuyup birçok farklı ülkeden meslektaşımla ruh sağlığı sorunları üzerine yaptığım tartışmalar, Dünya Sağlık Örgütü tarafından hazırlatılan bir rapor içerisinde şu kaideyi açık ve kesin olarak ifade etmem için bana yol gösterdi: "Akıl sağlığı için birinci derecede önemli olan, bebeğin veya küçük çocuğun annesi (ya da anne yerine geçen biri) ile her iki tarafın da doyuma ulaştığı ve keyif aldığı; sıcak, samimi ve istikrarlı bir ilişki yaşantısıdır" (Bowlby 1951). Psikonevrozlara ve kişilik bozukluklarına ilişkin bulgular da bu rahatsızlıkların, çocuğun annenin bakımından yoksun kalması ya da anne figürü ile kurulan ilişkideki kesintiler sonucu oluştuğunu desteklemektedir.

O dönemde raporun içeriği birçok tartışma yaratmış olsa da varılan sonuçların çoğu artık kabul görmektedir. Gelgelelim bu raporda, anne-çocuk arasındaki bağın istikrarsızlığına ya da annenin bakımının eksikliğine dayandırılan sorunların oluştuğu süreçlere değinilmemiştir. Ben ve meslektaşlarım o dönemden beri bu alandaki eksikliği doldurmaya çalışıyoruz. Bunu yaparken de psikopatoloji alanında henüz pek yaygın olmadığını düşündüğümüz bir araştırma stratejisi benimsedik.

Klinisyenler, gerek örselenmiş çocuklar, gerek örselenmiş yetişkinler ya da ailelerle yaptıkları çalışmalarda gündelik süreçleri, hastanın o anda yaşadığı sorunlardan geriye doğru, geçmişte yaşanan olaylar ve şartları gözden geçirerek değerlendirirler. Fakat bu yöntem, patojenik durumları ve

bunların ortaya çıkardığı işleyişleri anlamak için çok değerli bilgiler sağlamasına rağmen bir araştırma yöntemi olarak ciddi kısıtlamalara neden olur. Bunu tamamlamak için olası bir patojenik durumu tanımladıktan sonra etkilerini ileriye dönük olarak inceleme yöntemini benimsedik, bu yöntem aynı zamanda tıbbi araştırmaların diğer dallarında da sürekli kullanılan bir yöntemdir. Eğer patojen doğru şekilde tanımlanırsa ve kısa ve uzun vadeli etkileri iyi incelenirse, ancak o zaman patojenik aktörün harekete geçirdiği işleyişlerin ve bunların neden olduğu çeşitli durumların sonuçlarını tanımlamak mümkün olur. Bu tür çalışmalarda sadece patojenin harekete geçirdiği işleyişlere değil, bunun yanı sıra bu işleyişlerin seyrini etkileyen faktörlere yani organizmanın içsel ve dışsal koşullarına da dikkat edilmesi gerekir. Ancak o zaman potansiyel olarak patojenik durumlardan kaynaklanan ve klinisyenin ilk başta incelediği belirli türden rahatsızlıklara neden olan işleyişleri, koşulları ve dizilimleri kavrayabiliriz.

Çalışma arkadaşlarımla birlikte, ileriye yönelik bir araştırma stratejisini planlarken, meslektaşımız James Robertson'un gözlemlerinden derinden etkilendik. Robertson, 2 ve 3 yaşındaki çocukların evden uzakta, tanımadıkları insanlarla birlikte bilmedikleri bir yerde bulunduklarında verdikleri tepkilerle, eve dönerken ve döndükten sonra annelerine verdikleri tepkileri hem yazılı olarak aktarmış hem de filme kaydetmiştir (Robertson 1952; 1953; Robertson & Bowlby 1952). Çocukların evden uzakta, yatılı bakımevinde ya da hastane koğuşunda bulundukları dönemde genellikle şiddetli bir üzüntü duydukları ve kolayca avutulamadıkları gözlemlenmiştir. Eve döndükten sonra da annelerine karşı ya duygusal olarak mesafeli ve kopuk durdukları [*detachment*] ya da aşırı bağımlılık gösterdikleri görülmüştür; ayrılık süresinin uzunluğuna bağlı olarak kısa ya da uzun süreli duygusal kopukluk dönemi her zaman için çocuğun annesinin yanında bulunmasını güçlü bir şekilde talep ettiği

dönemden önce gelir. Çocuk o zaman herhangi bir nedenle yeniden ayrılma riski olduğunu düşünmeye başlarsa şiddetli bir kaygı yaşar.

Bu gözlemler üzerine düşündüğümüzde "anne figürünün kaybının, gerek kendi başına gerek de açık bir şekilde tanımlanması gereken diğer değişkenlerin birleşimiyle birlikte, psikopatoloji için oldukça anlamlı tepkilere ve işleyişlere yol açtığı" sonucuna vardık. Bu düşüncemizin ardında yatan gerekçe, gözlemlenen tepki ve işleyişlerin, çocukluk dönemindeki ayrılıklarda sorun yaşamış erişkin kişilerde de halen devam etmesidir. Bunlar bir yandan nevrotik diye adlandırdığımız kişilerde sıklıkla görülen diğer kişilerden yoğun taleplerde bulunma ve bu talepler karşılanmadığında kaygı ve öfke duygularına kapılma eğilimini, diğer yandan da psikopatik kişiliklerde görülen sınırlı duygulanım ve derin ilişkiler kurma kapasitesinde kısıtlılığı içerir. Başlangıçtan beri çocukların annelerinden ayrılmaya karşı verdikleri tepkilerde, ayrılığın kendisinden başka değişkenlerin oynadığı rol önemli ve tartışmalı bir konu olmuştur, bu değişkenlerden birkaçı; hastalık, çocuğun kendini yabancı bir çevrede bulması, bu ortamda anne yerine geçen kişiyle birlikteyken gördüğü bakımın niteliği, bu olayın öncesinde ve sonrasında çocuğun sahip olduğu ilişkilerin niteliğidir. Bu etkenlerin çocuğun tepkilerini büyük ölçüde yoğunlaştırma ya da bazı durumlarda yatıştırma gücüne sahip olduğu açıktır. Fakat anne figürünün varlığı ya da yokluğunun başlı başına büyük önem taşıdığını ve çocuğun duygusal durumunu belirleyen bir etken olduğunu gösteren tatmin edici bulgular vardır. Bu konuyu, bu serideki kitapların ilk cildinin 2. bölümünde ele almış ve ilgili kanıtları aktarmıştık: Bu kitapta da ilk bölümde, James & Joyce Robertson'un yürüttüğü "ikame-bakım" projesinin sonuçlarına dikkat çekerek tekrar ele aldık. Bu araştırmacılar projelerinde, "geleneksel çalışmaları karmaşıklaştıran birçok etkeni ortadan kaldırıp çocuğun duygusal ihtiyaçlarının anne yerine geçen bakıcı tarafından mümkün olduğunca karşı-

landığı bir ayrılık durumu" oluşturmuşlardır (Robertson & Robertson 1971).[1] Robertsonların elde ettikleri bulguların incelemesi, daha önce yayınlanan çalışmalarda tanıdık bir bakıcının özenli bakımının etkisine yeterince ağırlık vermeyen görüşlerin değiştirilmesine yol açmıştır.

Ben de meslektaşlarımın ampirik çalışmaları ile aynı doğrultuda bir çalışma yaparak toplanan verilerin teorik ve klinik sonuçlarını inceledim. Özellikle de farklı kaynaklardan elde edilen verileri değerlendirmek için bir şema oluşturmaya çalıştım:

(a) Küçük çocukların, annelerinden uzakta oldukları ve daha sonra yeniden eve döndükleri dönemlerde sergiledikleri davranış biçimleri üzerine gözlemler

(b) Daha büyük deneklerin, çocukların ve erişkinlerin sevdikleri bir figürden ayrıldıkları sırada ve ayrılık ya da kalıcı bir kayıp sonrasındaki davranış biçimlerine ilişkin gözlemler

(c) Çocuklukta ya da ergenlik döneminde, uzun süren bir ayrılık ya da kayıp yaşamış, ya da bunlardan birinden korkmak için nedenleri bulunan çocuklar ve erişkinlerle yapılan klinik çalışma sırasında yaşanan zorluklara ilişkin gözlemler

Bunlar arasında, akut ya da kronik kaygı ve depresyonun çeşitli biçimleri ve kişinin hem ebeveyn figürleriyle hem de karşı cinsle ya da kendi çocuklarıyla yakın duygusal bağlar kurma ve sürdürmedeki zorluklar yer almaktadır.

Bu teorik şemanın oluşturulmasına yönelik ilk girişimlerim, 1958 ve 1963 yılları arasında yayınlanan bir dizi makalede görülebilir. Bu üç ciltlik eser[2] bu formülasyonu detaylandırıp genişletmek için yaptığım çalışmaları içermektedir.

Bu serinin birinci kitabı *Bağlanma* ilk olarak "*Çocuğun Annesiyle Bağının Niteliği*" (1958b) başlıklı makalede ele alınan sorunları içermektedir. Kitapta bu bağın gelişimiyle ilgili

1 Robertsonlar bu çocuklar üzerine yazılı raporlarına ek olarak bir dizi film de yayınlamışlardır, bu filmlerle ilgili detaylar bu cildin sonundaki kaynakça listesinde verilmiştir.

2 İlk cildin önsözünde, sadece ikinci cilde göndermede bulunmuştum. Fakat çalışma ilerledikçe üçüncü bir cilde daha ihtiyaç olduğunu fark ettim.

ampirik verileri etkin bir şekilde inceleme ve bunu açıklayan bir teori oluşturmak için öncelikle içgüdüsel davranış problemini ele alma, bunun en iyi şekilde nasıl kavramsallaştırılabileceğini araştırma gereği doğmuştu. Bunu yaparken büyük ölçüde, etolojistlerin bulgularından ve görüşlerinden ve ayrıca kontrol teorisinde yararlandım.

Bu ikinci kitapta, ayrılık kaygısı ile ilgili sorunlar ele alınmıştır ve "Ayrılık Kaygısı" (1960a) ve "Ayrılık Kaygısı: Literatüre Eleştirel Bir Bakış" (1961a) başlıklı makalelerde incelenen konulara değinilmiştir. Bir kez daha, ayrılma durumlarında hissedilen üzüntü ve ardından gelen kaygı yaşantısı gibi daha önce ele alınan sorunları detaylı olarak incelemek için ilk olarak bu konuyla ilişkili olayları ve teoriyi geniş bir yelpaze içinde ele almanın, özellikle de korkunun göstergesi olarak yorumlanabilecek çeşitli davranış biçimlerinin ve de korkuya neden olan durumların niteliğini tartışmanın uygun olacağını düşündük. Bu tartışma, kitabın II. kısmını oluşturmaktadır ve kişilerin korku ve kaygıya yatkınlıkları arasındaki farkı ortaya koyarak III. kısımdaki konular için bir arka plan hazırlamaktadır. Bu araştırmanın tamamlanması için gerekli verilerin birçoğu eksik olduğu için, bilinenlere dayanan tahmin yöntemini kullanmak gerekmektedir dolayısıyla ortaya çıkan tablo birçok parçadan oluşmuştur. Bu manzaranın bazı yerleri biraz daha detaylı bir şekilde çizilmiş, bazı yerleri ise izlenimci bir şekilde ifade edilmiştir. Buradaki amaç klinisyenlerin uygulamalarını dayandırabilecekleri prensipler sağlamak ve araştırmacılara incelemeleri ve sınamaları için hipotezler sunmaktır.

Serinin üçüncü cildi *Kaybetme*; keder ve yas sorunlarıyla kaygı ve kaybın ortaya çıkardığı savunma süreçlerini incelemektedir. Bu kitap ilk kez "Bebeklikte ve Çocukluğun İlk Döneminde Keder ve Yas" (1960b), "Yas Süreci" (1961b) ve "Patolojik Yas ve Çocukluk Dönemi Yası" (1963) başlıklı makalelerde yayınlanan verilerin genişletilmesi ve gözden geçirilmesiyle oluşturulmuştur.

Bu arada meslektaşlarım Colin Murray Parkes ve Peter Marris, *Bereavement* [*Kayıp*] (Parkes, 1972) ve *Loss and Change* [*Kaybetme ve Değişme*] başlıklı kitaplarında kaybetme sorununu benim yaklaşımıma benzer bir şekilde ele almışlardır.

İlk cildin önsözünde referans çerçevemin psikanaliz olduğunu belirtmiştim. Bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle bu konudaki ilk görüşlerimin psikanalitik çalışmalardan ilhamla ortaya çıktığını belirtmeliyim. İkincisi, günümüzde psikopatoloji ve psikoterapi yaklaşımda kullanılan yöntemler arasında en yaygın yöntemin, tüm sınırlamalarına karşın psikanaliz ve türevleri olmasıdır. Üçüncü ve en önemlisi de psikanalitik düşüncenin repertuvarında, nesne ilişkileri (diğer bir deyişle duygusal bağlar), ayrılık kaygısı, yas, savunma, travma, yaşamın ilk yıllarındaki hassas dönemler gibi kurduğum şemayla ilgili birçok temel kavramın bulunmasıdır, davranışçı disiplinler son on ya da yirmi yıla kadar bu kavramlara yeterli önemi vermemiştir.

Yine de başlangıçtaki referans çerçevemin psikanaliz olduğunu belirtmeme rağmen burada geliştirilen teorinin Freud'un geliştirdiği ve takipçileri tarafından detaylandırılan klasik teorilerden farklılaştığı birçok yönü bulunmaktadır. Bu farklılıkların birçoğu ilk cildin birinci bölümünde ortaya konmuştur, bir kısmı da bu kitabın muhtelif bölümlerinde (en çok 2., 5. ve 16. bölümlerde) ele alınmıştır.

Teşekkür

Çalışmamın ilk cildinde, yardımları ve desteklerini esirgemeyen birçok meslektaşımın ve arkadaşımın isimlerini sıralamıştım. Burada hepsine en içten teşekkürlerimi bir kez daha dile getirmek istiyorum.

Kitabın hazırlanmasında katkısı bulunan Robert Hinde, Mary Salter Ainsworth ve David Hamburg'a kitabın taslaklarını okuyup çok değerli eleştiri ve önerilerde bulundukları için özellikle minnettarım. James Robertson ilk bölümü gözden geçirerek gerekli yerlerin düzeltilmesini önerdi. Christoph Heinicke, Colin Murray Parkers ve Philip Crockatt farklı şekillerde birçok katkıda bulundu. Her birine, ayırdıkları zaman ve zahmet için müteşekkirim.

Metnin hazırlanmasında asistanım Dorothy Southern, her zamanki gibi özenle ve gayretle çalıştı. Ann Sutherland ve Rosamund Robson'a kütüphane ile ilgili kaynaklara ulaşmamda katkıları ve editöryel destekleri, Lilian Rubin'e kitabın dizinini titizlikle hazırladığı için en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

1948 yılında Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde[3] yürüttüğüm araştırmamı destekleyen çok sayıda kuruluş ilk ciltte anılmıştı. Bu cildin hazırlandığı süreçte, Tıbbi Araştırma Konseyi Harici Biliminsanları Kadrosu'nun[4] yarı zamanlı üyesiydim.

Aşağıda listelenen yayıncılar, yazarlar ve diğer kişilere yayınlanmış makalelerinden alıntı yapmama izin verdikleri için teşekkür ederim. Metnin içinde atıf yapılmış olan tüm çalışmaların kaynakçası kitabın sonunda yer alan referanslar listesinde verilmiştir.

3 *The Tavistock Institute of Human Relations*
4 *The External Scientific Staff of the Medical Research Council*

George Allen & Unwin Ltd, Londra ve Aldine Publishing Co, Şikago, J. ve E. Newson'ın kitabı *Four Years Old in an Urban Community* için; Dr. I. C. Kaufman, Dr. L. A. Rosenblum ve Science'a "Depression in Infant Monkeys Separated from their Mothers" makalesi için (American Association for the Advancement of Science, 1967); Methuen & Co. Ltd, Londra. M. D. S. Ainsworth ve B.A. Witting tarafından yazılan "Attachment and Exploratory Behaviour of One-year-olds in a Strange Situation" başlıklı makale için, *Determinants of Infant Behaviour*, cilt 4, ed. B. M. Foss; Dr. R. F. Peck ve Dr. R. J. Havinghurst *The Psychology of Caracter Development*, John Wiley & Sons Inc. tarafından yayınlanmış, New York; University of Chicago Press, Şikago, T. S. Kuhn'a *The Structure of Scientific Revolutions* kitabı için; University of London Press Ltd, Londra, *Truancy* için M. J. Tyerman'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Kitabın 21. bölümünde, R. Gosling'in editörlüğünü yaptığı *Support, Innovation and Autonomy* kitabındaki malzemenin kullanılması iznini verdikleri için *Tavistock Publications* şirketine ve *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*'ye, 1961'de bu dergide ilk kez yayınlanan bir makaleyi I. Ek bölümünde kullanmama izin verdikleri için teşekkürlerimi sunarım.

I. KISIM:
GÜVENLİK, KAYGI VE ACI

1. Bölüm: Kederin Prototipleri

Çocuğun acısı birikir çünkü karanlık tünelin sonunun olmadığını görür.
On üç haftalık bir dönem pekâlâ on üç yıl gibi gelebilir.

GRAHAM GREENE, *A Sort of Life*

Küçük Çocukların Anneden Ayrılmaya Karşı Verdikleri Tepkiler[1]

Dorothy Burlingham ve Anna Freud'un bakımevi ortamında bebekler ve çocuklarla ilgili gözlemlerini kaydetmelerinin üzerinden şimdi artık bir nesil geçti. Bu isimler, İkinci Dünya Savaşı sırasında yayınladıkları iki kısa makalede (Burlingham & Freud 1942; 1944), annelerinin bakımından uzak olan çocukların ihtiyaçlarını karşılamanın ne denli büyük bir sorun olduğunu, özellikle de çocukların ihtiyaçlarının, bakımevi ortamında kendilerine annelik yapan ikame anne figürleri tarafından karşılanmasının zorluğunu vurgulamışlardır. Hampstead Bakımevi, her bakıcının kendi küçük çocuk grubuyla ilgileneceği şekilde yeniden düzenlendiğinde, çocukların bakıcıyı şiddetle sahiplendiğinden ve bakıcı başka çocuklarla ilgilendiğinde ortaya çıkan yoğun kıskançlıktan bahsetmişlerdir: "Tony (3,5 yaş) Rahibe Mary'nin 'ona ait olan' eli kullanarak diğer çocuklara dokunmasına izin vermezdi. Jim (2-3 yaş) ne zaman 'onun' bakıcısı odadan çıksa gözyaşlarına boğulurdu. Shirley (4 yaş) 'kendi' Marion'u bir nedenle gelmediğinde yoğun bir sıkıntı yaşardı."

1 Bu kitap boyunca "anne figürü"nden ziyade "anne"den bahsetmemize rağmen vaka örneklerinde bahsedilen kişi, çocuğa annelik yapan ve çocuğun bağlandığı kişidir, kuşkusuz bu kişi çoğunlukla çocuğun öz annesidir aynı zamanda.

Bu çocukların bakıcılarına karşı neden bu kadar sahiplenici davrandıkları ve bakıcı olmadığında neden yoğun bir acı yaşadıkları sorulabilir. Bunun cevabı gelenekselcilerin düşündüğü gibi fazla ilgi gördükleri için şımarmaları mıdır? Ya da tersine, evden ayrıldıklarından beri farklı anne figürleri görmeleri ve/veya bakımevinde geçici olarak kendilerine annelik yapanlara ulaşma imkanlarının sınırlı olması mıdır? Bu soruları nasıl cevapladığımız çocuk yetiştirme pratiklerimize bağlıdır.

Bakımevlerindeki çocuklar, "kendi" bakıcılarını yoğun bir şekilde sahiplenip kıskanmalarının yanı sıra bu kişilere düşmanca davranma ya da onları reddetme eğilimi de gösterirler. Bazen de aşağıdaki raporda belirtildiği gibi duygusal kopma durumu görülür:

Jim, 17 aylıkken şefkatli annesinden ayrılmıştı ve bakımevimizde iyi bir gelişim gösteriyordu. Burada kaldığı süre boyunca sırayla kendisine bakan iki bakıcıya karşı güçlü bir bağlılık geliştirmişti. Normalde uyumlu, sokulgan ve aktif bir çocukken bu bağlılıklar söz konusu olduğunda davranışları çekilmez bir hal alıyordu. Bir dakika bile yalnız kalmak istemiyordu; bağımlı, aşırı sahiplenici tutumlar sergiliyordu ve ne istediğini tanımlamaksızın sürekli bir şeyler talep ediyordu. Sıklıkla yere yatıp çaresizce hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Bu tepkiler, en sevdiği bakıcı kısa süreliğine de olsa ortadan kaybolduğunda diniyordu. Bu zamanlarda sessiz ve tepkisizdi.

Reggie, bakımevine 5 aylık bir bebekken gelmişti ve 1 yaş 8 aylıkken annesine geri dönmüştü, 2 ay sonra tekrar bakımevine getirilmişti ve o zamandan beri de buradaydı. Bizimle olduğu süre zarfında farklı dönemlerde kendisiyle ilgilenen iki genç bakıcıyla yoğun bir ilişki kurdu. "Benim bakıcım" dediği ikinci bakıcıyla ilişkisi kadın, Reggie 2 yaş 8 aylıkken evlendiğinde aniden kesildi. Bakıcı ayrıldıktan sonra Reggie şaşkına döndü ve kendini çaresiz hissetti, bakıcı iki hafta sonra kendisini ziyarete geldiğinde ona bakmadı bile; onunla konuştuğunda kafasını başka yöne çevirdi fakat bakıcı odadan çıktıktan sonra ardından kapattığı kapıya gözlerini dikip baktı. Akşam yatağından doğruldu ve "o benim Mary Ann'im, ama onu sevmiyorum!" dedi.

En küçük ayrıntılarına kadar anekdotlar halinde kaydedilen bu gözlemler savaş zamanının baskısı atında yapılmıştı, buna rağmen birçok psikiyatrik rahatsızlığa ışık tuttu. Küçük çocuk, anne figüründen uzun bir süreliğine ayrıldığında, ya da böyle bir ayrılık yaşanacağını düşündüğünde ve bazen de anne figürünü tamamen kaybettiği durumlarda ortaya çıkan, Burlingham ve Freud'un ve ardından gelenlerin tanımladığı, kaygı, umutsuzluk ve duygusal kopma durumu, yetişkinlikte ortaya çıkan kaygı, depresyon ve psikopatik durumlara sistematik bir biçimde bağlıdır. Gelgelelim yaşamın sonraki dönemlerinde kişinin yaşadığı rahatsızlıkların (gerek o dönemdeki gerekse eski olaylarla ilgili sorunlarının) geçmiş deneyimleriyle nasıl bir bağlantısı olduğunu anlamak son derece güçtür fakat çocukluğun ilk yıllarında duygusal durum ile yakın dönemde ya da o anda yaşananlar arasındaki ilişki genellikle apaçıktır. Çocukluğun ilk dönemlerinde yaşanan sıkıntıların sonraki yıllarda ortaya çıkan birçok patolojinin prototipleri olduğu söylenebilir.

Kuşkusuz birçok çocuk da bu tür olumsuz deneyimler yaşadıktan sonra iyileşip normal gelişimine devam etmiştir ya da en azından etmiş gibi görünür. Bu yüzden belirtilen ruhsal süreçlerin sonraki yaşamda kişilik sorunlarıyla yakından ilişkili olup olmadığına dair şüpheler bulunmaktadır. Bu şüpheler ek bulgularla desteklenmediği sürece geçerliliğin korur. Yine de tezimize bağlı kalmak için güçlü nedenler mevcuttur. Bu nedenlerden biri, birçok kaynaktan toplanan verilerin hem kendi içinde hem de mevcut biyolojik teori ile tutarlı bir örüntü içinde düzenlenebilmesidir. Diğer bir neden ise birçok klinisyenin ve sosyal hizmet uzmanının sonuç olarak ortaya çıkan şemadan yararlanabilmesi, bu şemanın onlara üzerinde çalıştıkları sorunları daha iyi anlamalarını ve dolaysıyla danışanlarına ya da hastalarına daha etkin bir biçimde yardımcı olmalarını sağlamasıdır.

Bazı kişilerin neden ayrılma ve kaybetme yaşantılarının ardından tamamen ya da büyük ölçüde iyileştiği, bazılarının

ise neden bunu başaramadığı önemli ve kolayca yanıtlanamayacak bir sorudur. Canlı varlıklarda bu soruya verilen cevap büyük farklılıklar gösterir ve bunun ne anlama geldiğini açıklamak zordur. Çocuk felcine yakalanan kişilerin % 1'inden daha az bir kısmı felç geçirir ve bu % 1'lik paydanın sadece küçük bir bölümü kötürüm kalır. Neden birinin bu şekilde diğerinin ise başka bir şekilde tepki verdiği belirsizdir. Çocuk felcine yakalan kişilerin % 99'unun iyileşmesinden yola çıkarak bu hastalığın zararsız olduğunu söylemek hata olacaktır. Yine aynı şekilde sözünü ettiğimiz konuda da birçok insanın ayrılma ya da kaybetmenin yarattığı etkileri atlattığını söyleyerek bu tecrübelerin anlamsız olduğunu düşünmek yanlıştır.

Buna rağmen verilen tepkilerin farklılığı önemli bir sorudur. Bu farklılığın oluşmasında rol oynayan koşullar iki ana başlık altında incelenebilir:

(a) Ayrılıkla yakından ilişkili ya da bizatihi ayrılığın getirdiği koşullar, özellikle çocuğun bir süreliğine annesinden uzakta bakım görmesi

(b) Çocuğun ayrılıktan önce ve sonraki aylarda ya da yıllarda ebeveyniyle ilişkileri

Bu bölümde (a) kategorisindeki değişkenleri inceleyeceğiz, (b) kategorisindeki değişkenler III. kısımda ele alınacaktır.

Başlarken çocukların birbirinden tamamen farklı iki ortamda nasıl davrandıklarına ilişkin gözlemlere yer verdik. İlk olarak çocuğun bakımevinde, yabancı bir ortamda ona çok sınırlı ölçüde annelik yapabilecek kişiler tarafından bakım gördüğü zamanki davranışlarını inceledik. Sonra da koruyucu evde, önceden belli bir ölçüye kadar yakınlık kurduğu, ona nitelikli ve tam zamanlı bakım sağlayan koruyucu anne yanındaki davranışlarını gözlemledik.

Yoğun Tepkilere Yol Açan Koşullar

İlk dönem çalışmalarımızda çocuklar geleneksel ortamlarda gözlemleniyordu ve sırayla protesto, umutsuzluk ve kopma dizilimini oluşturan tepkiler bu çalışmalar sonucunda tanımlanmıştı (Robertson & Bowlby 1952). O zamandan bu yana Tavistock Çocuk Gelişimi Araştırma Birimindeki meslektaşlarımız iki çalışma daha yapmıştır; bunlardan ilki Christoph Heinicke (1956), ikincisi Heinicke ve Ilse Westheimer (1966) tarafından yürütülmüştür. Bu araştırmalarda az sayıda (ilk çalışmada altı ikincisinde on) çocuk gözlemlenmiş olmasına rağmen, dizayn ve sistematik gözlem yöntemleri iyi uygulanmıştır. Annesinden ayrılmış çocuk gruplarının her biri için bir karşıt grup oluşturulmuş ve gözlemlenmiştir: İlk çalışmada iyi eşleştirilmiş bir çocuk grubu gündüz bakımevinde geçirdiği ilk haftada gözlemlenmiştir; ikinci çalışmada da yine aynı şekilde eşleştirilmiş bir diğer grup kendi evlerinde yaşarken gözlemlenmiştir. Heinicke ve Westheimer bu çocukların verilerini istatistiksel olarak değerlendirmiş, ayrıca bazı çocukların davranışlarını da detaylı olarak incelemiştir.

Heinicke ve Westheimer'ın yaptığı daha kapsamlı bir diğer çalışma (1966) üç ayrı yatılı bakımevinde yürütülmüştü. Bu bakımevlerinde düzenlemeler ve imkanlar yine aynıydı. Her çocuk tanımlanmış bir çocuk grubu içinde yer alıyordu ve bakımları genellikle bir ya da iki bakıcı tarafından sağlanıyordu. Bakımevlerinde serbest oyun zamanları için geniş odalar ya da bahçeler gibi olanaklar mevcuttu. Çocuk, bakımevine girmeden önce bir psikiyatrik hizmet uzmanı (Ilse Westheimer) çocuğun ailesiyle temasa geçiyordu, bu kişi o sırada ya da daha sonra, aile ve çocukla ilgili tüm bilgileri toplamaktan sorumluydu. Çocuğun bakımevine varışı ve orada bulunduğu süre boyunca her hafta altı serbest oyun etkinliğindeki durumu gözlemleniyordu. Biri erkek (Christoph Heinicke) diğeri kadın (Elizabeth Wolpert) her iki gözlemci de, haftalık olarak üçe bölünmüş periyodlarda (Pazartesi ve Salı; Çarşamba ve Perşembe; Cuma, Cumartesi ve Pazar) en

az yarım saat gözlem yapıyordu. Davranışsal birimleri aktör, nesne, ilişki, mod ve yoğunluk olarak sınıflandırmak için kullanılan metot, daha önce yapılan çalışmada kullanılmış ve güvenilir olduğu ispatlanmıştı.

Serbest davranışa ilişkin gözlemlerin sınıflandırılmasına ek olarak standart bebekle oynama seanslarında da çocukların davranışları gözlemlenip sınıflandırılmıştı; ayrıca bakımevinde kaldıkları süre boyunca çocuklarla ilgili başka kayıtlar da tutulmuştu.

İlk başta annelerinden ayrılmış çocukları beş kritere göre seçilmesi planlanmıştı, bu kriterler; (I) çocuğun daha önce üç günden fazla ayrılık yaşamamış olması, (II) 15 ila 30 aylık olması, (III) bakımevine kardeşiyle birlikte başlamamış olması, (IV) ayrılma yaşandığı sırada anne ve babasıyla yaşıyor olması ve (V) bakımevine yerleştirilirken çocuğun annesi ve babası tarafından istenilmediğini gösteren bir belirti bulunmaması. Fakat örnekleri bulmakta zorluk yaşandığı için bu kriterler esnetilerek değiştirildi.

Bu çalışmadan önce çocukların çoğu hiç ayrılık yaşamamış ya da sadece kısa bir süreliğine ailelerinden ayrı kalmış olmalarına rağmen içlerinden biri 4 haftalık, ikisi ise 3 haftalık bir ayrılık yaşamıştı. Yaş aralığı biraz daha genişletilmişti, denekler 15 ila 30 aylık çocuklar yerine 13 ila 32 aylık çocuklar arasından seçilmişti. Fakat bu çalışmanın ilk başta belirlenen kriterlerden ayrılan en belirgin yönü çocukların bakımevine kardeşleriyle birlikte başlamalarıydı, deneklerden üçü yanında 4 yaşındaki kardeşiyle, biri de 4 yaşından daha küçük olan kardeşiyle birlikte gelmişti. Diğer iki kriter değişmeden kalmıştı: çocukların hepsi ayrılığın gerçekleştiği sırada ebeveyniyle yaşamaktaydı ve bakımevine yerleştirilirken anne babaları tarafından istenmediklerine dair herhangi bir gösterge yoktu.

Bu on çocuğun bakımevinde bakılmasının sebebi ailede yaşanan acil bir durumda ne akrabaların ne de tanıdıkların çocuklara geçici olarak bakamayacak durumda olmalarıdır.

Yedi çocuğun ailesinde anne yeni bir çocuk doğuracağı için hastanededir. Diğer iki ailede anne başka bir tıbbi nedenle hastaneye yatırılmıştır. Onuncu denekte ise aile evsiz kalmıştır.

Heinicke ve Westheimer, *Brief Separations* [*Kısa Ayrılıklar* -1966] başlıklı kitaplarında bu on çocuğun bakımevinde kaldıkları süre boyunca ve eve döndükten sonra sergiledikleri davranışlara ilişkin gözlemlerini aktarmışlardır. Bu araştırmadan elde edilen başlıca bulgular aşağıda sunulmuştur. Aktarılan örüntülerin her biri aynı zamanda Robertson'un daha eski, daha az sistematik fakat daha kapsamlı çalışmalarında da gözlemlenmiş ve kaydedilmiştir.

Ayrılma esnasında davranış

Çocukları bakımevine ebeveynleri getirmişti. Babasıyla gelen dört çocuk ayrılma esnasında babaya yakın durmuştu, kaygılı ve zorla getirilmiş gibi görünüyorlardı. Annesi ya da anne-babasıyla birlikte gelenler daha güvenli ve yeni çevreyi keşfetmeye hazırdı. Ortamı tanımak için kısa ya da uzun keşif gezileri yapıp geri dönmüşlerdi.

Ebeveynlerinin gitme zamanı geldiğinde çocuklar hıçkırarak ağlamaya, çığlık atmaya başladı. Çocuklardan biri ebeveyninin peşinden gitmeye yeltendi ve ısrarla nereye gittiklerini öğrenmeye çalıştı, en sonunda annesi onu odaya itmek zorunda kaldı. Bir diğer çocuk kendini yere attı ve avutulmayı reddetti. Kalan sekiz çocuk ise ebeveynleri gittikten hemen sonra hep birlikte ağlamaya başladı. Uyku vakti ağlamaları için bir başka vesileydi. Ebeveyni gittiği zaman ağlamamış olan iki çocuk beşiğe yatırılırken çığlık attı ve yatıştırılamadı. İlk başta ağlayan çocuklardan bazıları ağlamayı kesti fakat uyku zamanı yeniden ağlamaya başladılar. Akşam gelen ve doğrudan yatağa yatırılan küçük bir kız paltosunu çıkarmakta direndi, ümitsizce bebeğine sarıldı ve "korkutucu bir sesle" ağlamaya başladı. Tekrar tekrar yorgunluktan içi geçmiş bir şekilde uyuyup uyandı ve anne diye bağırıp durdu.

Çocukların ailelerinden uzak kaldıkları ilk üç gün boyunca ebeveynleri, çoğunlukla da anneleri için ağlaması en yaygın gözlenen tepkiydi. Bu durum üçüncü günden sonra azalmış olsa da dokuz gün boyunca fasılalı olarak her çocukta sürmeye devam etti. 18 aylık Katie ailesinden ayrıldıktan sonraki ikinci günde anne diye bağırarak uyandı ve uyumadı, öğlene kadar anne diye ağlamaya devam etti. Bakımevindeki ilk günlerinde babası ziyarete geldiğinde yeniden ağlamaya başladı. Bir diğer kız çocuğu, üçüncü gün kendisini ziyarete gelen babası bakımevimden ayrıldığı anda bağıra çağıra ağlamaya başladı ve bu durum yirmi dakika boyunca kesintisiz sürdü.

Çocukların annelerini aradıkları da görüldü, bu durum özellikle de Katie'de belirgindi. İlk haftadan sonra Katie annesi için ağlamayı kesti, bakıcının kucağında televizyon izlerken mutlu görünüyordu. Gelgelelim zaman zaman üst kata çıkmak istediğini söylüyordu. Orada ne bulmayı umduğu sorulduğunda hiç tereddütsüz "anne" diye cevap veriyordu.

Ayrıldıkları ebeveynlerine odaklanmış olan bu küçük çocuklar bakıcılarla ne iş birliği yapmak ne de onların kendilerini teselli etmesini istiyorlardı. İlk başta giyinmek ve soyunmak da istemiyorlardı. Yemek yemeyi ve lazımlığı reddediyorlardı. İlk gün, bir çocuk hariç (en küçükleri) bütün çocuklar kendilerine dokunulmasını, kucaklanmayı ya da avutulmayı reddetti. Bir-iki gün sonra direnç azaldı fakat iki haftanın sonunda bile bakıcıların üçte birinden fazlasının isteklerine ya da taleplerine halen direniyorlardı.

Yine de çocuklar bakıcılara sıklıkla direnmelerine rağmen bazen onlardan şefkatli, rahatlatıcı, güven veren bir yakınlık bekliyorlardı. İlk başta bakıcılardan şefkat beklentilerinde seçici değillerdi fakat ikinci haftanın sonuna doğru birkaç çocuk bakıcılarla ilgili tercihlerini ortaya koymaya başladı. Mesela ilk günlerde bakıcılarla herhangi bir şekilde ilişki kurmayı reddeden Gillian, altıncı gün içlerinden birini seçti ve onun kucağında otururken mutlu görünüyordu, hatta bakıcı oda-

dan çıktığında kapının ardından özlemle baktı. Bütün bunlara rağmen Gillian'ın bakıcısına karşı duyguları karmaşıktı; bakıcı odaya döndüğünde arkasını dönüp gitmişti.

Çocukların bakımevindeki iki gözlemciyle ilişkileri de dengesizdi. İlk gün, çocukların birçoğu gözlemcilerden en az birine karşı arkadaşça bir tutum içerisindeydi. Daha sonra gözlemcilerden özellikle kaçınmaya, onlara sırtlarını dönmeye, odadan çıkmaya, gözlerini kapatmaya ya da kafalarını yastığa gömmeye başladılar. Bazı durumlarda, özellikle de gözlemcilerden biri odaya girdiği anda paniğe kapılıyorlardı. Çocuklardan bazıları gözlemciyi (kadın ya da erkek) görür görmez bağırıp bakıcısına yapışıyordu. Gözlemci odadan çıkar çıkmaz fark edilir bir rahatlama yaşandığı görülüyordu.

Bütün bu süreçte gözlemcilerin mümkün olduğunca dikkat çekmemeye çalıştığını da belirtmeliyiz. Genel olarak gözlemcilerin rolü ilişki başlatmak değildi fakat bir çocuk kendilerine yaklaştığında ona arkadaşça karşılık veriyorlardı. Buna rağmen planın bir parçası da gözlemcinin her gözlem periyodunun sonuna doğru "çocuğun nasıl tepki vereceğini görmek için aktif bir şekilde fakat temkini elden bırakmayarak" çocuğa yaklaşmasıydı. Kitapta daha sonraki bölümlerde (7. ve 8. bölüm) görüleceği gibi, bu plan bilmeden çocuk için korkutucu koşulların oluşmasına neden oldu. Çocukların gözlemcilerden korkmasının sebebi en azından bir dereceye kadar bu koşullara bağlanabilir.

On çocuktan biri hariç hepsi bakımevine gelirken yanlarında en sevdikleri nesneyi getirmişti. İlk üç gün boyunca bu nesneye sıkıca sarıldılar, bakıcı bu nesneyi çocuklara yardım etmek için bir vesileyle tuttuğunda son derece rahatsız oldukları görüldü. Fakat daha sonra çocukların sevdikleri nesneye karşı yaklaşımları değişti: bir an bu nesneye sarılıyor sonra onu uzağa fırlatıyorlardı. Mesela bir kız çocuğu, kedinin yavrusunu ağzında taşımasını andırır şekilde bez bebeğini ağzında taşıyor sonra, "hepsi gitti" diyerek uzağa fırlatıyordu.

Düşmanca davranışlar, nadir olarak görülse de gözlem çalışmasının ilk iki haftasında artma eğilimi göstermişti. Bu davranışlar genellikle diğer bir çocuğu ısırma ya da evden getirmiş oldukları nesneye kötü davranma şeklinde görülüyordu.

Büzücü kasları kontrol yetisinde zorluk yaygındı. Bakımevine gelmeden önce bir dereceye kadar bu kaslarını kontrol edebilen sekiz çocuktan biri hariç hepsi daha sonra bu kontrolü kaybetti. İstisna olan Elizabeth 2 yaş 8 ayıktı ve çocukların en büyüğüydü.

Hemen hemen bütün çocuklarda belli türden ortak davranışlar gözlemlenmesine rağmen çocukların birbirlerinden farklılaştıkları bazı yönler de bulunuyordu. Mesela içlerinden dördü sürekli olarak hareket halindeyken, iki tanesi sadece bir yerde durmayı tercih ediyordu. Birkaçı şaşkındı, bazılarının da sürekli ağlamaklı olduğu gözlenmişti, gözlerini ovuşturup duruyorlardı.

Çocuklardan dördünün bakımevine kardeşleriyle geldiği hatırlanacaktır, bu vakalardan üçünde kardeşler 4 yaşındaydı, bir tanesinde de 4 yaşından daha küçüktü. Bekleneceği üzere bakımevinde kalan çocuklarda tipik olarak görülen yoğun tepkiler bu çocuklarda çok daha az görülüyordu. Bu çocuklar daha az ağladı ve düşmanca davranışlarda nadiren bulundu. Özellikle ilk günlerde, kardeşler sürekli birbirleriyle zaman geçirmek istedi, birlikte konuşup oyun oynadılar. Yabancılara karşı birlik içinde durdular ve diğerlerine sık sık "o senin kardeşin değil, benim kardeşim" gibi ifadeler kullandılar.

Yeniden bir araya gelme esnasında ve sonrasında davranış

Bu türden bir deneyde çocukların evden uzakta kalma süresi kaçınılmaz olarak çeşitlilik gösterir. Bu çalışmada altı çocuk, 12 ila 17 gün, diğer dört çocuk ise; 7, 10, 12 ve 21 hafta gibi farklı sürelerde evlerinden ayrı kalmışlardı. Dolayısıyla eve döndüklerinde verdikleri tepkiler de birçok açıdan birbi-

rinden farklıydı; görülen farklılıklar, kısmen, uzakta kaldıkları sürenin uzunluğuyla ilişkiliydi ve bu durum Robertson'un daha önceki gözlemlerinin sonuçları değerlendirilirken tahmin edilmişti.

Çalışmanın bu aşamasında daha önce Tavistock incelemelerinden öğrenilen iki temel ders uygulanmıştı. İlk olarak çocuğun, annesiyle ilk karşılaşma anında ve takip eden birkaç saatte nasıl tepki verdiğine ilişkin ilk elden gözlem yapılması, sonra da çocuğun bakımevinde düzenli olarak gördüğü gözlemciyi evinde de gördüğünde nasıl tepki vereceğine özellikle dikkat edilmesi planlanmıştı. Üç araştırmacı ile bu doğrultuda aşağıda belirttiğimiz düzenlemeler yapıldı.

Çalışmayı yürüten araştırmacılardan Ilse Westheimer, çocuklar bakımevine gitmeden önce aileleriyle temas kurmuştu ve çocuk evden ayrıldıktan sonra da ailelerle görüşmeye devam etti, örneğin anneyi hastanede ziyaret etti ve çocuk ailesiyle yeniden bir araya geldiğinde orada bulundu. Bakımevinde ise bir kısa ziyaret haricinde çocuklarla hiçbir ilişki kurmadı. Tamamlayıcı roldeki diğer iki gözlemci Christoph Heinicke ve Elizabeth Wolpert, bakımevinde çocuklar üzerine yapılan bütün gözlemlerden sorumluydu fakat çocuklar aileleriyle tekrar görüştükleri sırada orada bulunmadılar ve planlı bir şekilde çocuk eve döndükten tam 16 hafta sonra onu ziyarete gittiler, çocuğu daha önce evde görmediler[2] (Bu düzenlemede, Ilse Westheimer'in çocuk eve dönerken orada bulunamaması bir istisna durum olmuştu, o zamanda onun yerine Elizabeth Wolpert gözlemleri sürdürmüştü).

Yedi örnekte Ilse Westheimer anneyle bakımevinde görüştü, anne ve çocuğun karşılaşmasını gözlemledi ve onları arabayla eve götürdü. Diğer üçünde ise babayla bakım evinde görüştü; baba ve çocuğun karşılaşmasını izledi ve çifti arabay-

2 Aradan geçen 16 hafta boyunca Ilse Westheimer evle teması sürdürdü. Westheimer ayrıca çocuk ve ebeveynin yeniden bir araya gelmesinden sonraki altıncı ve on altıncı haftada bebekle oynama seanslarını ve yine bu haftalarda kontrol grubundaki çocukları yönetti.

la eve, anneye götürdü (bir örnekte hastanede hasta olarak yatan anneyi yoldan aldılar).

Günler ya da haftalarca ayrı kaldıktan sonra ilk kez anneleriyle karşılaşan bu on çocuğun hepsinde belli bir dereceye kadar duygusal kopukluk gözlemlendi. İki tanesinin annesini tanıyamadığı görüldü. Diğer sekiz çocuk annelerine arkalarını döndü ve hatta bazıları annelerinden uzaklaşarak başka bir yöne doğru gitti. Bu çocukların çoğu ya ağladı ya da ağlamaklı oldu; birkaçının yüz ifadesi ağlamaklı ve ifadesiz olmak arasında gidip geliyordu.

Çocuklar annelerinden donuk ya da ağlamaklı bir ifadeyle geri çekilmelerine rağmen hemen hemen hepsi (bir çocuk dışında) babaya sevgiyle yaklaşmıştı. Buna ek olarak çocuklardan beşi Ilse Westheimer'e de arkadaşça davranmıştı.

Kopma durumu [*detachment*] ile ilişkili daha önce yapılmış çalışmalardan elde edilen iki bulgu, bu çalışmada açık bir şekilde doğrulanmıştır. Bu bulgulardan ilkinde, ayrılıktan sonra aileyle yeniden bir araya gelen çocuklarda özellikle de anneden kopmanın görüldüğü fakat babayla karşılaşmada bunun çok daha az ortaya çıktığı belirtilmiştir. İkincisinde ise çocuğun anneden kopma süresinin uzak kaldığı süre ile yakından bağlantılı olduğu ortaya konmuştur.

Çalışmadaki dokuz örnekte anneden kopma durumunun, anneyle çocuk yeniden bir araya geldikten sonra 3 gün kadar belli bir derecede devam ettiği görülmüştür. Beş çocukta bu o kadar belirgindir ki, anneler çocuğun kendilerine sanki yabancıymış gibi davrandığından yakınmıştır; bu çocukların hiçbiri annelerine sarılma, ona yakın durma eğilimi göstermemiştir. Diğer dört çocukta kopma daha az belirgindir: anneye sırt çevirme davranışları ile ona yakın durma davranışları birbirini takip etmiştir. Çocuklardan sadece Elizabeth (içlerinden en büyüğü ve en kısa süre ayrı kalanı) eve döndüğü günün sonuna doğru annesine sevgiyle yaklaşmıştır. Hem Elizabeth hem de anneye sırt çevirmeyle ona yakın durma arasında gidip gelen dört çocuk, kısa süre

sonra yalnız bırakılmaktan korktuklarını gösteren davranışlar sergilemiştir ve evden ayrılmadan önceki durumlarına kıyasla anneye yakın durma, ona bağımlı olma eğilimleri artmıştır.

Hayatın ilk üç yılında çok uzun süren ya da yineleyen ayrılıklar yaşanmışsa kopmanın belirsiz bir süreliğine devam ettiğini düşünmek için birçok neden bulunmaktadır; bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar III. ciltte tartışılmıştır. Kısa ayrılıklardan sonra kopma davranışı çoğunlukla birkaç saat ya da gün sonra ortadan kalkar. Bu süreci genellikle çocuğun, ebeveynine karşı belirgin bir şekilde ikircikli duygular hissettiği evre takip eder. Çocuk bir yandan, anne-babasının yanında bulunmasını talep eder ve terk edilirse ağlar; diğer yandan onlara karşı saldırgan, reddedici ve muhalif bir tutum sergiler. İncelenen on çocuktan sekizi fark edilir derecede ikircikli̇k göstermiştir ve beşinde bu ikircikli̇k yaklaşık 12 hafta sürmüştür. İkircikli davranma süresinin uzunluğunu belirleyen en etkin faktör annenin bu duruma cevap verme şeklidir.

Yapılan çalışmalar çocuğun belli bir süre evden uzakta kaldıktan sonra eve döndüğünde ebeveyne, özellikle de annesine karşı sergilediği davranışlarında büyük sorunlar olduğunu göstermiştir. Buna annenin nasıl karşılık verdiği birçok değişkene bağlıdır; mesela ayrılıktan önce çocukla kurduğu ilişkiye ve ayrıca talepkar ve örselenmiş bir çocuğa yaklaşırken güven verici, avutucu bir yaklaşımın mı yoksa cezalandırıcı bir tutumun mu doğru olduğuna ilişkin düşüncesine bağlıdır. Westheimer (1970) bir diğer değişkene, annenin haftalar ya da aylar süren bu uzun ayrılık süresinde çocuğuna karşı duygularının değişmesine dikkat çeker. Sıcak duyguların gitgide sönükleştiğini ve aile hayatının, geri dönen çocuğun uyamayacağı biçimde değiştiğini belirtir.

Çocuğun evden uzakta, tanımadığı kişiler tarafından bakım gördükten sonra bu durumu tekrar yaşamaktan korktuğuna ilişkin birçok kanıt bulunmaktadır. Robertson çocukların yaşadığı bu korkudan ilk çalışmalarında bahsetmiştir. Daha önce hastanede yatmış çocukların beyaz önlük ya da hemşire

forması giyen herhangi bir kişi gördüklerinde paniklediklerini ve hastaneye geri götürüleceklerinden korktuklarını tespit etmiştir. Robertson eve ziyarete gittiğinde, çocuklar korkuya kapılmış ve kopuk durumda değillerse ondan uzak durup annelerine sarılmışlardır.

Heinicke ve Westheimer'ın çalışmasında bakımevindeki iki gözlemciden biri çocuklar eve döndükten 16 hafta sonra ziyarete gittiğinde, bütün çocukların gözlemciyi net bir şekilde hatırladığı ve ona güçlü bir duyguyla tepki verdiği görülmüştür; içlerinden sadece biri gözlemciden "kaçınmaya çalışmıştır". Çocuklarının bu kadar korkmasına şaşıran anneler eve gelen başka yabancılara bu şekilde tepki vermediklerini belirtmiştir.

13 gün bakımevinde kalan 2 yaşındaki Josephine şimdi 2 yaş 4 aylıktı ve bu ziyaretlerde tipik olarak görülen kaygılı, saldırgan davranışlar sergilemişti[3].

Christoph Heinicke, banliyödeki evin kapısına yaklaştığında Josephine'in heyecanlı, mutlu mırıltılar çıkardığını duymuştu. Fakat annesi kapıyı açtığında Josephine aniden "hayır" diye bağırdı, merdivenlere doğru koştu ve oturdu, tekrar "hayır" dedi; bakımevinde yanında bulunan siyah öcü kuklasını alıp ziyaretçiye fırlattı. Anne, gözlemci ve çocuk oturmak için bahçeye çıktılar. Fakat Josephine orada da oturamadı, bütün bu süreçte heyecanlı olduğu görülüyordu. Kıyafetlerini çıkardı, çimin üstüne fırlattı. Bu, açıkça provokatif bir davranış olmasına rağmen annesi ilk başta hiçbir şey yapmadı.

Josephine daha da heyecanlandı, hızla koştu, tekrar tekrar zıpladı ve poposunun üstüne düştü fakat canı acımasına rağmen herhangi bir acı hissetmiyormuş gibi görünüyordu. Daha sonra annesine karşı saldırganlaştı, annesinin üstüne atıldı ve onu ısırmaya başladı, ilk başta kolunu daha sonra kolyesini ısırdı. Anne bu davranış karşısında şaşkına dönmüş-

3 Bu örnek Heinicke & Westheimer'ın (1966) raporundan kısaltılarak aktarılmıştır.

tü çünkü daha önce Josephine'de görmediği hareketlerdi bunlar ve bu sefer müdahale etti.

Bu süre boyunca Josephine, gözlemciden korkmuştu ve ısrarla ondan kaçmaya çalışmıştı, gözlemci kendisine doğru yürüdüğünde Joesphine'in yüzünde endişeli bir ifade belirdi, "anne" diye bağırarak annesinin yanına gitti. Josephine, gözlemcinin kendisiyle ulaşma çabalarına kaçarak tepki vermesine rağmen gözlemci sabit durduğunda gizlice yaklaşıp sırtına vurmuştu. Bazen koşuyor ve sonra tekrar dönüp gözlemciye aniden vuruyordu. En sonunda gözlemci sessizce bir köşede otururken Joesphine ona sürünerek yaklaştı ve gözlemcinin üzerine küçük bir çarşaf attı, bunu yaparken de "hepsi gitti" diye bağırdı. Daha sonra gözlemcinin üstündeki çarşafı kaldırdı.

Annesi, Josephine'in gözlemciye karşı tutumunun diğer yabancılara karşı tutumundan oldukça farklı olduğunu belirtti ve 16 haftadır görmediği birinden böyle kaygıyla kaçmaya çalıştığına şaşırdığını söyledi.

Çocukların bakımevinden tanıdıkları ziyaretçiye karşı gösterdikleri bu korku tepkilerinin farklılığı, bu grupla eşleştirilen, ailelerinden ayrılmamış çocuk grubunun tepkileriyle kıyaslandığında iyice belirginleşmiştir. Kontrol grubunun gözlem süresi, bakımevinde kalan çocukların ailelerinden ayrı kalma süresinin karşılığı olarak belirlenmişti. Takip eden haftalar da bakımevindeki çocukların aileleriyle yeniden bir araya gelme periyoduna karşılık gelen haftalar olarak değerlendirilmişti. Christoph Heinicke ve Elizabeth Wolpert, bakımevindeki çocuklarla düzenledikleri bebekle oynama seanslarını, kontrol grubundaki çocuklarla ayrılık süresine tekabül eden periyotta, evde yürütmüşlerdi. İki örnekte de her çocukla iki ya da üç seans yapılmıştı. Bu seanslar ayrılmış çocuklarda ayrılığın üçüncü ve on birinci günlerinde düzenlenmişti. Ayrılığın 3 haftayı geçtiği durumlarda daha eve dönmeden önce bir seans yapılmıştı (Kontrol grubundaki çocuklarda seanslar üçüncü, on birinci ve yirmi birinci günlerde yapılmıştı).

Çocukların aileleriyle yeniden bir araya gelme periyoduna tekabül eden on altıncı haftanın sonunda, bebekle oynama seansını yöneten araştırmacılardan biri kontrol grubundaki çocukları ziyaret etmişti, aynı şekilde bakımevinde ailelerinden ayrılmış çocuklar da ziyaret edilmişti. Kontrol grubundaki çocukların tepkileri ayrılmış çocukların tepkilerinden oldukça farklıydı; hepsi ziyaretçiyi tanımış ve sonra da ona yaklaşmıştı[4].

Eleştirmenler ayrılma tezimizle ilgili olarak, çocuğun anneden ayrı kaldığı dönemde yaşadığı acının ve sonrasında artan ikircikliğin ve kaygı duygusunun, ayrılmadan önce anne ve çocuk arasında var olan olumsuz ilişkinin bir belirtisi olduğunu ileri sürmüşlerdir ya da çocuğun, annesinin hamileliği ya da hastalığından dolayı kaygılandığını söylemişlerdir.

Fakat dengeli ve tatmin edici ilişkilerin yaşandığı evlerde yetişen çocukların ayrılık sırasındaki davranışları gözlemlendiğinde (diğer değişkenlerin katkısı ne olursa olsun) çocuğun, annesi yokken, yabancı bir ortamda tanımadığı insanlarla birlikte olduğunda, sırasıyla protesto, umutsuzluk ve kopma tepkilerini yine de verdiği görülmüştür. Bu tip koşullar altında herhangi bir rahatsızlık duymayan tek çocuk grubunun bağlanabilecekleri bir figür hiçbir zaman olmamış ya da tekrar tekrar uzun ayrılıklar yaşamış ve zaten

4 Ayrılmış çocuklarla karşılaştırıldığında kontrol grubundaki çocukların davranışlarındaki farklılık sadece on altıncı haftadaki ziyarete özgü değildi. Ayrılma periyoduna tekabül eden dönemde kontrol grubundaki çocuklar evlerinde ziyaret edildiğinde Christoph Heinicke ve Elizabeth Wolpert'ı bakımevindeki ayrılmış çocuklara kıyasla çok daha arkadaşça karşılamışlardı ve panik benzeri bir durum yaşanmamıştı. Fakat ayrılığa tekabül eden periyotta kontrol grubundaki çocukların gözlemciyle karşılaşma sıklığının ve deneyimlerinin ayrılmış çocuklarınkinden çok daha farklı olduğunu da göz önünde bulundurmamız gerekir. Ayrılmış çocuklar bakımevinde her hafta altı kere oyun oynarlarken gözlemlenmişti ve iki (ya da üç) bebekle oynama seansı almışlardı, diğer yandan kontrol grubundaki çocuklarla sadece üç kere bebekle oynama seansı yapılmıştı. Dolayısıyla bu iki gruptaki çocukların gözlemcilere farklı biçimlerde davranmalarının nedeni, kısmen, onlarla farklı deneyimler yaşamış olmalarına bağlanabilir.

bir ölçüye kadar geri dönülmez bir biçimde kopmuş durumdaki çocuklar olduğu gözlemlenmiştir.

Şüphesiz annenin yokluğuyla birleşen diğer değişkenler çocuğun rahatsızlığını arttırmada etkin bir rol oynamaktadır. Mesela çocuğun, ayrılma döneminde ve sonrasında, içinde bulunduğu ortam ve etrafında bulunan insanlar ne kadar yabancıysa, ya da uygulanan tıbbi müdahaleler ne kadar acıysa çocuğun korkusu o kadar artar ve ayrılma esnasında ve sonrasındaki rahatsızlık da o kadar büyük olur. Fakat bu çocukların anneleri yanlarındayken bütün bu koşullara ya da bu koşullardan herhangi birine ne kadar farklı tepkiler verdiklerini ortaya koyan gözlemler, koşulların tek başına protesto, umutsuzluk ve kopma dizilişini belirleyecek ölçüde etkili olmadığını, ancak geçici bir acı yarattığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla kilit değişken annenin varlığı ya da yokluğudur.

Tepkilerin Yoğunluğunu Hafifleten Koşullar

Annelerinden ayrılmış çocukların verdikleri tepkilerin yoğunluğunu hafifleten koşullar arasında en etkili olanları:

*tanıdık birinin ve/veya sevilen bir nesnenin çocuğun yanında bulunması

*ikame annenin bakımı

Çocuğa büyükannesinin baktığı durumlarda sıklıkla görüldüğü gibi, bu iki koşul sağlandığında rahatsızlık en düşük seviyeye indirilmiş olur.

Birçok araştırmacının ortaya koyduğu gibi Heinicke ve Westheimer da çocuğun bakımevinde, özellikle de ilk günlerde, kardeşiyle birlikte kaldığında kaygısının yatıştığını belirtir, aynı şekilde Robertson da kardeş sadece 2 yaşında ve çocuktan küçük olsa bile, yine de bir avuntu sağladığını söylemiştir. Dolayısıyla çocuğun yanında tanıdık birinin olması, bu kişi ikame anne olmaktan çok uzak olsa bile, belli bir ölçüde yatıştırıcı bir etken olarak görülmüştür. Mesela sevi-

len oyuncak ve kıyafetler gibi cansız nesnelerin de bir ölçüde avuntu sağladığı söylenebilir.

Çocuğun kaygısını yatıştıran ikinci koşul ikame anne bakımının sağlanmasıdır. Bunun çocuğa yabancı bir kadın tarafından verilmesinin, ortaya çıkan rahatsızlıkları ne ölçüde azalttığına ilişkin sistematik araştırma yoktur. Gelgelelim sistematik olmayan birçok bulgu çocuğun, ilk başta ona annelik yapacak bu yabancı kişiden korktuğunu ve onun kendisine yaklaşmasını istemediğini ortaya koymuştur. Bunun ardından çocuk yoğun bir çatışma içeren davranışlar sergiler: bir yandan bu kadın tarafından avutulmak ister, diğer yandan yabancı olduğu için onu reddeder. Ancak birkaç günlük ya da haftalık bir periyottan sonra bu yeni ilişkiye alışmaya başlar. Bu arada orada bulunmayan annesinin özlemini şiddetli bir biçimde hissetmeye devam eder ve bazen de annesi orada olmadığı için ona yönelik öfkesini dışa vurur (bununla ilgili örnekler ilk cildin ikinci bölümünde aktarılmıştır).

Rahatsızlığın süresi kısmen bakıcı annenin üzgün, korkmuş ve reddedici bir çocuğa göre davranışlarını ayarlama becerisine kısmen de çocuğun yaşına bağlıdır. Bir çalışmada Yarrow (1963), yedi ve on iki ay arasındaki her çocuğun geçici olarak kaldığı koruyucu ailenin evinden ayrılıp kendi ailesinin evine geçtiğinde sıkıntı yaşadığını belirtmiştir. Yarrow, bu yaş aralığında "rahatsızlığın şiddetinin ve yaygınlığının yaşla birlikte arttığını" belirtmiştir.

Dolayısıyla çocuğun yaşadığı acı, hem tanıdık birinin hem de yabancı fakat anne gibi bakım veren bir kadının varlığıyla yatışmasına rağmen, bu düzenlemelerin ciddi sınırlamaları vardır.

Deneysel bir proje

James & Joyce Robertson (1971), önsözde değindiğimiz çalışmalarında koruyucu aile ve gözlemcinin rolünü birleştirmiştir ve kendi evlerine anneleri hastanedeyken ba-

kıma ihtiyaç duyan dört çocuk almışlardır. James ve Joyce Robertson'un bunu yaparken amaçları, olumlu aile yaşantılarına sahip çocukların olabildiğince iyileştirilmiş şartlar sunan, yani çocukların daha önceden tanıdığı duyarlı, çocuğa karşılık veren koruyucu anne ile bu ayrılık durumuna nasıl tepki verdiğini araştırmaktı.

Bu amaçla Bayan Robertson çocukların hepsine sürekli bakım sağlama görevini üstlendi ve bunu yaparken çocuğun kendi annesinin bakım yöntemlerini kullandı, durumun yabancılığını en aza indirmek için büyük bir özen gösterdi. Ayrılıktan yaklaşık bir ay kadar önce çocuk, koruyucu ev ve aile ile karşılıklı birkaç ziyaret yoluyla tanışmıştı. Bu arada bakıcı anne evdeki düzeni, çocuğun gelişim düzeyini, sevdiği ve sevmediği şeyleri ve annesinin çocuğa bakım yöntemlerini koruyucu annelik yapacağı dönemde sürdürebilmek için olabildiğince öğrenmişti. Çocuk koruyucu ailenin evine geldiğinde kendi yatağını ve yorganını, sevdiği oyuncaklarını ve annesinin bir fotoğrafını beraberinde getirmişti. Buna ek olarak çocuğun evden uzak olduğu süre boyunca annesinin imgesinin canlı tutulması sağlanmıştı. Bakıcı anne çocukla annesi hakkında konuşup çocuğa annesinin fotoğrafını göstermişti. Baba her gün çocuğu ziyarete gitmişti ve koruyucu anne ile birlikte çocuğa yakın zamanda eve döneceğine dair güvence vermişti. Bu şekilde değişimin etkisini mümkün olduğunca azaltacak, çocuğun annesini kaybettiğine dair kaygısını açıkça kabul edip bu ayrılığın gerektiğinden fazla sürmeyeceğini temin edecek her şey yapılmıştı.

Robertsonlar bu araştırmada toplamda dört çocuğun bakımını üstlenmişti. Hepsinde çocuğun annesi yeni bir çocuk doğuruyordu. Çocukların yaşları aşağıda belirtilmiştir:

Kate	2 yaş 5 ay 27 günlük
Thomas	2 yaş 4 ay 10 günlük
Lucy	1 yaş 9 ay 19 günlük
Jane	1 yaş 5 ay 10 günlük

Bu çocukların dördü de ilk çocuktu. Aileleriyle yaşıyorlardı ve daha önce annelerinden, tanıdık birinin gözetiminde birkaç saat dışında, ayrılmamışlardı.

Bu çocuklarda görülen rahatsızlık derecesi daha olumsuz şartlar altındaki çocuklarda görülen rahatsızlık derecesinden çok daha düşüktü. Yine de çocukların hepsi gözle görülür şekilde üzgündü. Daha büyük olan iki çocukta görülen rahatsızlık biçimi diğer iki çocuğunkinden farklıydı. Kate ve Thomas çoğu zaman koruyucu ailenin düzeninden memnun gözükmesine rağmen ikisinin de kendi annelerini özledikleri açıktı. Robertson & Robertson'un (1971), aşağıda kısaca aktarılan gözlemlerinde sadece çocukların hoşnutsuzluk belirtisi gösterdiği olaylara dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla anlatılan durumlarda yer yer dengesiz bir tablo ortaya çıkmıştır.

Aktif ve sıcakkanlı bir çocuk olan Thomas, koruyucu ailenin yanına mutlu bir şekilde yerleşti. Çoğu zaman bakıcılarıyla güler yüzlü, arkadaşça bir iletişim sürdürdü ve kendisine sunulan oyunlara ve etkinliklere keyifle katıldı. Fakat iki gün sonra ailesinin yokluğundan kaynaklanan bir üzüntü ve öfke duydu. Sıkça annesinden bahsetti ve bazen de annesinin fotoğrafına sarıldı. Ayrılığın geçici olduğunu kavramasına rağmen günler geçtikçe bu durum onun üzerinde giderek artan bir gerginlik yarattı. Zaman zaman koruyucu annenin ilgisini reddetti ve kendi annesinin onunla zaten ilgilendiğini ima etti: "beni kucaklama, annem kucaklar beni." Thomas, babası ziyarete geldiğinde onun gitmemesi için elinden geleni yapıyordu, babası gittikten sonra kısa bir süreliğine de olsa bağıra çağıra ağlıyor ve babasının oturduğu sandalyeye kimsenin oturmasına izin vermiyordu. Baba dokuzuncu günkü ziyaretinin sonunda durumun gerilimini "ikimiz de usandık" sözleriyle ifade etmişti.

Robertsonlar, Thomas'ın bu süreci diğer üç çocuğa kıyasla daha rahat atlattığını ve eve döndükten sonra hissettiği rahatsızlığının en alt düzeyde olduğunu düşünmelerine rağ-

men Thomas eskisine göre daha saldırgan ve uyumsuzdu. Ayrıca koruyucu anne eve ziyarete geldiğinde Thomas ona kibar davranmasına rağmen temkinliydi ve annesine daha yakın durmuştu.

Diğer çocuk, Kate, yaklaşık iki buçuk yaşındaydı ve ilk on günlük ayrılığında Thomas'ın sergilediği davranışlara benzer davranışlar sergilemişti. Yemek ve uyku düzeninde bir aksaklık olmamıştı. Neşeli ve aktifti, koruyucu aileyle iletişim kuruyordu. Fakat kendi ailesini çok özlüyordu ve bazen kendisini eve götürmedikleri için onlara kızıyordu. Ayrıca annesinin gebelikte yaşadığı komplikasyonlarından dolayı Kate, Thomas'ın ayrı kaldığı sürenin yaklaşık üç katı uzunluğunda bir dönem evden uzak kalmıştı. Üçüncü ve dördüncü haftalarda koruyucu anneyle ilişkisi derinleşti ve koruyucu aile içerisinde kendine bir yer bulmuş gibi görünüyordu. Fakat kendi annesine duyduğu özlem buna rağmen devam etti ve bu duygusu "giderek artan bir şekilde öfke ile karışıyordu". Bu öfke, özellikle Kate annesini hastanede iki kere ziyaret ettikten sonra, güçlenerek koruyucu anneye yöneltiliyordu.

Bu ayrılma sürecinde Kate, dikkat çeken bir başka davranış daha sergilemişti. İkinci haftada kaybolmaktan korkmaya ve koruyucu anneye sarılmaya başladı. Daha kolay ağlıyordu ve bazen dalgın, hayallere dalmış gibi gözüküyordu. Bir keresinde "Kate ne arıyor?" diye sormuştu, bu sorusu annesine duyduğu özlemin kendi içinde aktif bir biçimde sürmesine rağmen bastırmanın devreye girdiğini gösteriyordu.

Kate en sonunda evine döndüğünde hemen annesine selam verdi ve ilişkilerini yeniden kurmaya başladı. Buna karşılık yanında oturan ve yaklaşık dört hafta boyunca kendisine bakmış olan koruyucu anneyi tamamen yok saydı.

Kate ailesiyle yeniden bir araya geldiğinde çok hafif bir huzursuzluk belirtisi göstermesine rağmen ailesinden ilgi talebi eskiye kıyasla belirgin derecede artmıştı. Buna ek olarak eve döndükten iki hafta sonra yaşanan bir olaya verdiği

tepki evden tekrar ayrılmaktan korktuğunu gösteriyordu. Annesi, kızını beş yaşına geldiğinde özel bir okula göndermek istiyordu; bu yüzden Kate'i iki yıl önceden bu okula götürüp kaydettirmişti. Okula kaydından sonra Kate gece boyunca kâbus görmüş gibi çığlık atmış ve sabah da nefessiz kalmıştı. Kate'e bronşiyal astım teşhisi koyan doktor, kızın strese maruz kalıp kalmadığını sormuştu, bu soru karşısında annesi, bir önceki gün okulda geçen konuşmada müdürün Kate'i okula "alacağını" söylediğini hatırladı.

Yaşça daha küçük diğer iki çocuğun, Lucy ve Jane'in dil kapasiteleri tam gelişmemişti ve annelerini, Thomas ve Kate'e yapıldığı gibi, zihinlerinde canlı tutmalarına yardımcı olmak için fazla bir şey yapılamamıştı. Belki de bu yüzden bu çocuklar bağlanmayı, annelerinden ikame anneye daha kolay aktarabilmişti ve yeni düzenleme içinde kendilerini güvende hissedebilmişlerdi. İkisi de akut bir rahatsızlık göstermemişti. Ve işlevsellikleri iyiydi, yeni beceriler kazanmışlar ve kelime dağarcıklarını geliştirmişlerdi. Fakat her şey bu kadar da yolunda gitmiyordu. Jane ayrılığın dördüncü gününde huzursuz olmaya başladı, ilgi istiyordu ve "oldukça gergin bazen de şaşkın" olduğu gözlenmişti. Lucy de aynı şekilde gergindi ve ayrılığın on dokuzuncu gününde "oldukça hassas bir durumda" olduğu belirtildi.

Bu küçük kız çocuklarında anneye duyulan özlem ve öfke duyguları yalnızca belli aralıklarla görülüyordu, daha sonra da ancak anneyi hatırlatan belirli şeylere tepki olarak ortaya çıkmaya başladı. Mesela Jane, ayrılığın altıncı gününde evlerinin bahçe kapısını fark etti, kapıyı açtı içeri girdi ve beceriksizce ailesinin oturduğu evinin kapısını açmaya çalıştı. Geri döndüğünde ilk kez "anne" dedi ve koruyucu ailenin evine girmek istemedi. Ayrılığın ilerleyen günlerinde Jane'in babasıyla ilişkisi kötüleşti. İlk başta babası ziyarete geldiğinde mutlu bir şekilde oynuyordu, daha sonra ona öfkelendi ve en sonunda da onu açıkça yok saymaya başladı, yalnızca babası gitmek üzere kalktığında ona sarıldı ve ağladı.

Lucy'nin babasıyla ilişkisi de aynı şekilde ilerledi. Babasının onu evin yakınındaki parka götürdükten sonra gitmesiyle birlikte yoğun bir üzüntü yaşadı: ilk başta bakıcı annenin avutma çabalarını geri çevirdi sonra da ağlayarak ona sarıldı ve kucağından inmek istemedi.

Bu iki çocuk aileleriyle yeniden bir araya geldiklerinde annelerini hemen tanıdılar ve ona sevinçle karşılık verdiler. Gelgelelim yaşları daha büyük olan diğer iki çocuktan farklı olarak koruyucu anneden ayrılmak istemediler. Özellikle Lucy, bu konuda zorluk çekti ve daha sonra da koruyucu anneyle ilişkisinde yoğun çatışmalar yaşadı. Mesela eve döndükten üç gün sonra koruyucu anne ziyarete geldiğinde Lucy "sevgi ve korku duyguları arasında bocaladı, yüz ifadesi gülümseme ve somurtma arasında gidip geldi, annesine sarıldı fakat koruyucu anne gittiğinde bağırarak ağladı". Kate ve Thomas gibi bu çocuklar da ayrılık sürecinden sonra eskisine kıyasla annelerine karşı daha saldırgandılar. Bunun bir sebebi de belli bir dereceye kadar, aileye yeni bir bebeğin katılmış olmasıydı.

Bulguların yorumlanması

Bu çocuklar ayrılık sürecinde, annelerinden daha olumsuz koşullarda ayrılan çocuklara kıyasla çok daha az sıkıntı duymuştur, fakat dördünün de gergin olduğu gözlenmiştir, zaman zaman annelerinin yokluğunun bilincinde olduklarına dair belirtiler göstermişlerdir. Bu tepkiler üzerine yapılan yorumlarda bazı görüş farklılıkları bulunmaktadır. Robertsonlar, olumlu koşullar sunan bir ortamda, karşılık veren, duyarlı bir ikame anne tarafından sağlanan bakımın kaygıyı "üstesinden gelinebilir bir düzeyde" tuttuğunu, "olumlu gelişimin" sürmesini sağladığını ve protesto, umutsuzluk ve kopma dizilişinin bozucu etkilerini önlediğini öne sürmüştür. Robertsonlar bu görüşten yola çıkarak bu şekilde bakılan çocukların tepkilerinin, bakımevindeki çocukların tepkilerinden sadece yoğunluk bakımından değil, niteliksel

olarak da farklılıklar gösterdiğini belirtmişlerdir. Buna alternatif olarak öne sürdüğümüz görüş; protesto, umutsuzluk ve kopma tepkilerinin yoğunluğunun bu tür bir bakımla genel olarak azaltılabilmesine rağmen tamamen ortadan kalkmayacağıdır. Mesela yaşça daha büyük olan diğer iki çocuğun tepki örüntüsü yoğunluk olarak düşük olsa da, kısa ayrılma tecrübeleri sırasında ve sonrasında tipik olarak görüldüğü bilinen tepkileri gösterdikleri, yani annelerini özledikleri ve aradıkları, üzüntü duydukları, annenin yokluğunu protesto ettikleri, anne uzakta olduğu için ona öfkelendikleri, eve döndükten sonra ikircikli duygularının arttığı ve yeniden ayrılacaklarından korktukları açıktır. Alınan önlemler sayesinde umutsuzluk ve kopmaya ilişkin belirtiler her ne kadar Kate'te görülmüş olsa da, bir dereceye kadar kontrol altında tutulabilmiştir. Daha küçük olan diğer iki çocukta tepki örüntüsü daha az belirgindir fakat yine de yukarıda sayılan unsurların birçoğu onlarda da görülür. Bundan da koruyucu aile tarafından bakılan çocukların tepkileri ile bakımevinde bakılan çocukların tepkileri arasında sadece yoğunluk bakımından bir fark olduğu sonucu çıkmaktadır.

Robertsonların teorik yaklaşımıyla benim benimsediğim yaklaşım arasında başka farklılıklar da bulunmaktadır, özellikle de erken dönem çocukluk yaşantılarında keder ve yasın rolüyle ilgili görüş ayrılıklarımıza III. ciltte detaylı olarak değineceğiz. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki Robertsonlarla teorik düzeyde farklı görüşlere sahip olmamıza rağmen pratikte aramızda herhangi bir farklılık yoktur. Çünkü Robertsonlar, projeleri sonucunda ortaya çıkan pratiğe ilişkin dersleri aktarırken, koruyucu aile yanında özenli bir bakım görmüş bu çocukların ayrılık sürecini iyi atlatmış olmalarının, hayatlarının bu ilk yıllarında yaşadıkları ayrılmanın tehlikelerini tamamen ortadan kaldırmadığını vurgularlar. Öte yandan çocukların yaşadığı bu deneyimin, bizim de uzun zamandır paylaştığımız "ayrılma tehlikelidir ve bundan kaçınılması gerekir" görüşünü pekiştirdiğini belirtirler.

Kilit Değişken: Anne Figürünün Varlığı ya da Yokluğu

Robertsonların yaptığı araştırmadan ve bu konudaki diğer birçok çalışmadan iki temel sonuç çıkarılabilir:

1) *Yoğun* protesto tepkisi (ardından umutsuzluk ve kopma gelir) birçok etkenin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu etkenlerin özünde yabancı insanlarla ve olaylarla karşılaşma ve annenin ya da ikame annenin bakımının eksikliği görülür.

2) Bu etkenler olmasa bile anne figüründen ayrılma üzüntü ve öfke yaratır ve 2 yaş ve üstü çocuklarda daha sonra ortaya çıkan kaygıya neden olur. Bu yaşın altındaki çocuklarda ise benzer fakat daha az farklılaşmış stres tepkilerine yol açar. Anne figüründen ayrılma çocuğun duygusal durumunu ve davranışını belirlemede kendi başına belirleyici bir değişkendir.

"Anne figürü" ifadesiyle çocuğun bağlanma davranışını öncelikli olarak yönlendirdiği kişi, "ikame anne" ifadesiyle ise çocuğun bu davranışını geçici olarak yönlendirmek istediği kişi kastedilmiştir. Gelgelelim, kişi büyürken bağlanma davranışını anne ya da ikame anne gibi davranan figürler dışındaki kişilere de yönlendirdiği için hususi olarak ebeveyn-çocuk ilişkisine bağlı olmayan bazı terimler de kullanılabilir. Burada bağlanma davranışının yönlendirildiği kişiyi ifade etmek için "bağlanma figürü" ve "destekleyici figür" terimleri kullanılmıştır.

"Varlık" ve "yokluk" göreceli kavramlardır ve tanımlanmadıkları sürece yanlış anlaşılmalara yol açabilirler, çalışmamızda varlık, nesnenin ulaşılabilir olması, yokluk ise ulaşılabilir olmaması anlamında kullanılmıştır. "Ayrılma" ve "kaybetme" kelimeleri ise her zaman, öznenin bağlanma figürünün ya geçici olarak (ayrılma) ya da kalıcı şekilde (kaybetme) ulaşılamaz olduğu durumların karşılığı olarak kullanılmıştır[5].

5 Ayrılma kelimesinin buradaki kullanımı, Mahler'in (1968) bu kelimeyi "kişinin kendini simbiyotik nesneden ayırmasıyla" sonuçlanan içruhsal [*intrapsychic*] işlemi anlatmak için kullanışından oldukça farklıdır. Bu gelişmeden önce anneden ruhsal olarak "ayrışmamış olma, anne ile füzyon" anlamına gelen simbiyoz kelimesi doğru kabul edilmişti.

Sadece burada değil başka çalışmalarda da uygun dil kullanımı bir sorun olarak karşımıza çıkar. Mesela geçici bir ayrılma ne kadar sürer? Bunun cevabının kişinin yaşı ile ilişkili olduğu açıktır. Bu yüzden 1 yaşındaki çocuğa uzun gelen süre, okul çağındaki çocuk için önemsiz olabilir. Okul çağındaki çocuğa göre uzun olan da bir yetişkin için önemsiz olabilir. Daha önemli bir diğer sorun da geçici bir süre için olduğu düşünülen ayrılığın bir noktada kalıcı olduğunun fark edilmesidir, ya da en azından kişinin ve diğerlerinin bunun böyle olduğunu düşünmesidir.

Bir diğer zorluk da annenin fiziksel olarak mevcut olması ama "duygusal" olarak çocuğun ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır; bedenen orada bulunmasına rağmen çocuğun bakım görme isteğine yanıt verememesidir. Annenin bu konudaki duyarsızlığının nedeni, depresyon, reddetme, başka sorunlarla ilgilenme gibi durumlar olabilir. Fakat neden ne olursa olsun, çocuğun yanında yarı zamanlı bulunmaktadır. Ve ayrıca anne çocuğu cezalandırmak için terk etmekle tehdit edebilir ve bu yöntem çocuk üzerinde o anda düşünüldüğünden çok daha büyük patolojik etkileri yaratır.

Bu ve diğer sorunlara sonraki bölümlerde değineceğiz. Şimdi tekrar tezimize dönüp görüşlerimizi biraz daha açık bir şekilde ifade edecek olursak; gerek çocuklar gerekse yetişkinlerin güvende hissetme, kaygı ya da stres durumu büyük ölçüde temel bağlanma figürünün ulaşılabilirliği ve yanıt verebilirliği tarafından belirlenmektedir.

Bazı klinisyenler ve çocuklar üzerine çalışan diğer araştırmacılar bağlanma figürünün ulaşılabilir ya da ulaşılamaz olmasının çocuğun (ya da yetişkinin) mutlu ya da sıkıntılı olmasında kendi başına bu denli önemli bir değişken olduğuna inanmakta güçlük çekmiştir. Bunun bir nedeni, yetişkinin veya çocuğun ortada endişe duyulacak ya da korkulacak "nesnel" bir acı ya da tehlike durumu olmadığında hissettiği kaygının akıldışı dolayısıyla da nevrotik olduğunu düşünmeleridir. Bir diğer neden de içgüdüsel davranışın doğasına

ilişkin yanlış inançlardan ve özellikle de nedenselliği işlevden ayıramamaktan (bkz. I. Cilt, 6. ve 8. bölüm) kaynaklanmaktadır. Diğer nedenler ise yine bağımlılık kavramının yol açtığı yanlış değer yargılarından ve muğlaklıklardan (bkz. I. Cilt, 12. bölüm) ileri gelmektedir. Bir başka neden de her normal çocuğun herhangi bir bakıcıyla (bakım veren kişinin çocuğa iyi davranması şartıyla) mutlu ve rahat olacağını öne süren görüşten kaynaklanır. Eğer çocuklar bu anlamda "makul" olsaydı hayat şüphesiz çok daha rahat olurdu.

Bazı zorlukların nasıl ortaya çıktığını anlamak için ayrılma ve kaybetmenin psikanalitik literatürde kişilik gelişimi ve psikopatoloji ile ilişkili olarak nasıl ele alındığını düşünmek, özellikle de kaygıyla ilgili teorilerde ve kaygının etkisini açıklamak için öne sürülen görüşlerde ayrılığın yerini incelemek yararlı olacaktır. Bir sonraki bölümde bu görüşlerden bazıları incelenmiştir ve bu kitapta benimsenen bakış açısı ile daha geleneksel psikanalitik çalışmaların bakış açıları arasında kıyaslama yapılmıştır.

2. Bölüm: Psikopatolojide Ayrılma ve Kaybetmenin Yeri

Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı isimli kitabım yakında yayınlanacak. Bu kitap, yerleşik görüşlerin birçoğunu sarsıyor ve sabit gibi görünen birçok şeyi yeniden sürekli bir değişim içine sokuyor. Huzur ve kesinlik arayan psikanalistler düşüncelerini gözden geçirmek zorunda kalacakları için bundan hoşnut olmayacaklar. Fakat kaygının nevrozla bağlantısının karşımıza çıkardığı sorunları nihayet çözdüğümü söylemek için henüz erken.

SIGMUND FREUD[6]

Sorun ve Bakış Açısı

Nevrotik kaygı ve savuma, Freud'un, nevroz üzerine yaptığı ilk etiyoloji çalışmalarından başlayarak yaşamının sonuna dek zihnini meşgul etmiştir. Sonrasında tekrar tekrar bu sorunları ele almıştır ve bunlarla ilgili sunduğu kesin olmayan çözümler, teorik formülasyonlarının temelini oluşturmuştur. Freud'un kaygı ve savunma teorisi, ölümünden sonra bile psikanalitik psikopatolojinin temel taşları olarak kalmaya devam etmiştir; bu konuların doğası ve kökeni üzerinden farklılaşan görüşler sonucunda birbirinden farklı birçok psikanaliz ekolü doğmuştur.

Freud'un kaygı konusu üzerine yaptığı ilk çalışmalarda kaygının, kayıp ya da kaybetme tehdidinden kaynaklandığına ya da savunma süreçlerinin yoğun kaygı durumlarında ortaya çıktığına ilişkin herhangi bir ipucu yoktur. Freud bu görüş-

6 *Oskar Pfister'e mektup*, 3 Ocak 1926 (bkz. H. Meng & E. L. Freud 1963).

leri kademeli olarak, hayatının sonuna doğru geliştirmiştir ve bunu yaparken kaygı ve savunma üzerine düşüncelerini, o zamana kadar düşüncesinde önemli fakat tamamen ayrı bir hat oluşturan yas ile ilgili düşünceleriyle ilişkilendirmiştir. Formülasyonu, yukarıda aktardığımız alıntıda öngörmüş olduğu gibi, her şeyi "yeniden sürekli bir değişim içine sokmakla" sonuçlanmıştır.

Freud hayatının farklı dönemlerinde, kaygı, yas ve savunmayla ilgili birbirinden tamamen farklı kaygı teorileri benimsemiş olmasına rağmen (bu teorilerin ardından birçok farklı ekol doğmuştur) bunların hepsi tek bir araştırma yönteminden elde edilen veriler üzerine kurulmuştur. Veriler analitik ortamda az çok gelişmiş ve işlevsel durumdaki bir kişilikten elde edilmiştir; bu verilere dayanarak kişiliğin evreleri yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Bunu sonucunda ortaya çıkan literatür birçok kişi için zihin açıcı olduğu kadar hayal kırıklığı da yaratmıştır. Bu teori bir yandan her duyarlı klinisyenin hastalarıyla çalışırken temel bir önem taşıdığını fark ettiği sorunları ele almıştır; diğer yandan da, çoğunlukla tutarsız, sapı samandan ayırmak için herhangi bir yöntem sunmayan karmaşık bir kuramlaştırma ağı ortaya koymuştur.

Bu üç ciltlik seri, psikanalizin klasik sorunlarına ileriye dönük biçimde yaklaşmayı amaçlamaktadır. Veriler çocukların tanımlanan durumlarda nasıl davrandığına ilişkin gözlemlere dayanmaktadır; bu veriler ışığında kişiliğin evrelerinin işleyişi aktarılmaya çalışılmıştır ve buradan hareketle sonuçlara varılmıştır. Özellikle de çocukluğun ilk dönemlerinde sürekli görülen belli tepki örüntülerini tanımlama ve buna dayanarak, hayatın sonraki dönemlerinde kişiliğin işleyişindeki benzer tepki örüntülerini anlama hedefimiz vardır[7].

Bir önceki bölümde aktarılan temel verilerin bazıları şöyle özetlenebilir. Bir anne figürüyle bağlanma tecrübesi geliştiren çocuk, bu kişiden isteksizce ayrıldığı zaman acı yaşar ve

7 Benimsediğimiz bakış açısı birinci cildin ilk bölümünde daha kapsamlı olarak anlatılmıştır.

tanımadığı bir ortamda tanımadığı insanlar tarafından bakım görmeye başladığında bu acı daha da yoğunlaşır. Çocuğun davranışları tipik bir diziliş izler. İlk başta bu durumu şiddetle *protesto* eder ve annesini geri ister. Daha sonra anneyi geri kazanacağına dair *umudunu keser* fakat yine de zihni onla meşguldür ve tetikte bir tavırla geri dönmesini bekler. Çocuk daha sonra annesiyle artık ilgilenmiyor gibi gözükür ve duygusal olarak ondan uzaklaşır, *kopar*. Yine de eğer ayrılık çok uzamamışsa çocuk bu kopma durumunda fazla kalmaz. Eninde sonunda annesiyle yeniden bir araya geldikten sonra ona bağlılığı tekrar ortaya çıkar. Bu noktadan sonra günler ya da haftalarca (bazen daha da uzun bir süre) ona sürekli yakın durmak ister. Ayrıca anneyi tekrar kaybetme ihtimali ortaya çıkarsa şiddetli bir kaygı duyar.

Bu gözlemlerin ortaya koyduğu teorik sorunları incelerken atılacak ilk adımın çocuğu anneye bağlayan bağ ile ilgili daha net bir kavrayış kazanmak olduğunu gördüm. Daha sonra çocuğun ayrılmaya verdiği tepkinin üç ana evresinin psikanalitik teorinin temel konularıyla ilişkili olduğu belirginleşmeye başladı. *Protesto* evresi ayrılık kaygısı sorunuyla; *umutsuzluk* keder ve yasla, *kopma* da savunmayla ilişkiliydi. O dönemde geliştirdiğimiz tezde (Bowlby 1960a), yukarıda belirttiğimiz üç tip tepki (ayrılık kaygısı, keder ve yas, ve savunma) tek bir sürecin evreleri olarak düşünülmüştü ve ancak böyle değerlendirildiklerinde gerçek anlamları ortaya çıkıyordu.

Psikanalitik literatür incelendiğinde ayrılık kaygısı, yas ve savunmanın parça parça ele alındığı görülür. Bunun nedeni bu süreçlerin psikopatolojik açıdan anlamının ters bir sırayla keşfedilmiş olmasıdır: ilk başta en son evre keşfedilmiştir, en sonda da ilk evre keşfedilmiştir. Dolayısıyla Freud savunmanın, özellikle de bastırmanın önemini psikanalitik çalışmalarının ilk dönemlerinde fark etmiş ve asıl teorisinin temelini buna dayanarak oluşturmuştur: bu konudaki ilk makalesini

1894 yılında yazmıştır ("Savunma Nöropsikozları" *SE* 3)[8]. Fakat bu dönemde keder ve ayrılık kaygısının rolünü ele alışında halen eksiklikler vardır. Freud yasın, histeri ve melankolideki yerinin farkında olmasına rağmen (bkz. 1897'de Fliess'e yazdığı not *SE* 14: 240), bu konuyu ancak 20 yıl sonra "Yas ve Melankoli" (1917a, *SE* 14) başlıklı makalesinde sistematik olarak incelemiştir. Benzer şekilde ayrılık kaygısına da *Cinsellik Üzerine Üç Deneme* (1905b) kitabında bir paragraf (*SE 7*: 224) *Giriş Dersleri*'nde (1917b) üç sayfa (*SE 16*: 405-408) ayırmış olmasına rağmen ancak 1926'da, kaygı teorisinin en son hali olarak nitelendirilen devrimci çalışması *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'da merkeze koymuştur. Freud bu çalışmasında, "Sevilen ve özlenen birinin bulunmaması kaygıyı anlamanın anahtarıdır" demiştir (*SE 20*: 136-137)[9].

Bu üç evrenin tersten keşfedilmesinin sebebi açıktır: tıp tarihinde her zaman için ilk fark edilen, patolojik dizilişin en son halkasıdır. Diğer evreler ancak daha sonra, kademe kademe tanımlanır ve bütün sürecin gidişatının anlaşılması yıllar alabilir. Aslında Freud'un en fazla zamanını alan dizilişin sırasını anlamaktı. Savunma mı kaygıdan önce geliyordu yoksa kaygı mı savunmadan önce? Eğer ayrılığa keder ve yasla tepki veriliyorsa, kaygı nasıl ortaya çıkıyordu? (*SE 20*: 108-109 ve 130-131). Freud'un başlıca psikanalitik keşifleri yaptığı otuz yıllık dönem incelendiğinde dizilişi tersinden, sonuç evresinden başlangıç evresine doğru kat ettiği görülür. Ancak yetmiş yaşına geldiğinde ayrılma ve kaybetmenin hayatının yarısını adadığı işleyişlerin temel kaynağı olduğunu açık bir şekilde görmüştür. Fakat o zamana kadar diğer bütün fikirleri iyice yaygınlaşmıştı.

1926'da oldukça zengin bir psikanalitik külliyat öğretil-

8 *SE*, Hogarth Press tarafından yayınlanan 24 ciltlik *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud* eserinin kısaltmasıdır. Bu çalışmada Freud'dan yapılan alıntıların hepsi bu kitaptan aktarılmıştır.

9 Freud'un kaygı teorisini geliştirme aşamaları için bkz. Strachey'nin *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı* (1959, *SE* 20: 77-86) kitabındaki giriş yazısı; ayrıca bkz. bu ciltte I. Ek Bölüm.

meye başlamıştı bile. Viyana'da ve diğer yerlerde kaygı mevzubahis olduğunda, kastrasyon kaygısı ve üst benlik kaygısı öğretilen teori ve pratiğin köşe taşlarını oluşturmaktaydı. Ayrıca Melanie Klein kaygıyı saldırganlığa bağlayan hipotezini daha yeni formüle etmişti ve ölüm içgüdüsü kavramıyla ilişkilendirmişti. Bu kavram çok yakında önemli bir yeni sistemin kilit kavramı olacaktı. Freud'un ayrılık kaygısı ve bunun yasla ilişkisi üzerine düşünceleri bu iki düşünce ekolünün gelişimini etkileyemeyecek kadar geç bir dönemde ortaya çıkmıştı.

Hug-Hellmuth'un (1913) ve Bernfeld'in (1925) kısa atıfları gibi istisnaları saymazsak ayrılma tecrübelerinin patojenik önemine dikkat çeken klinik makalelerin yayınlanması birkaç yılı bulmuştu. Bu konuda Levy (1937), Bowlby (1940; 1944) ve Bender & Yarnell'in (1941) yayınladığı çalışmalar belli türden psikopatik kişilikler ile ciddi şekilde hasar görmüş anne-çocuk ilişkileri arasında etiyolojik bir ilişki olduğuna dair ampirik kanıtlar ortaya koymuştur. Yaklaşık aynı dönemde Fairbairn (1941;1943) ayrılık kaygısı psikopatolojisi üzerine düşüncelerini gözden geçirip temellendiriyordu, onu Suttie (1935) ve birkaç yıl sonra da Odier (1948) takip etti. Therese Benedek (1946) İkinci Dünya Savaşı sırasında yetişkinlerin ayrılma, yeniden bir araya gelme ve kaybetmeye verdikleri tepkiler üzerine çalışıyordu. Ve Dorothy Burlingham & Anna Freud (1942; 1944) da yukarıda 1. bölümde değinilen çocukların ayrılığa verdiği tepkiler üzerine ilk elden gözlemlerini kaydediyorlardı. Buna ek olarak Goldfarb (1943) ve sonra Spitz (1946) anne figürü olmadan yetiştirilen bebekler üzerine farklı bir yönde fakat yukarıdakilerle bağlantılı çalışmalar yürütüyorlardı.

Yine de bütün bu çalışmalara rağmen ayrılık kaygısının psikanalitik teoride merkezi bir yere oturması oldukça yavaş gerçekleşti. Viyana çevresinin bir üyesi olan Kris daha sonraki yıllarda, Freud'un 1926'da ayrılık kaygısına ilişkin görüşlerini geliştirdiği sırada, analistlerin, "bunun hangi tipik

durumlarda geçerli olduğunu bilmediklerine (...) nesnenin ve nesnenin sevgisinin kaybından duyulan korkunun malzeme tarafından hayata geçirilen bir formül olduğu şu an bize tartışmasız bir şekilde açık görünse de o dönemde bunun farkında olmadıklarına" dikkat çekmiştir (1956). Kris, bu tip korkuları ancak geçen 10 yılda fark ettiğini kabul etmiştir, hatta o yazdığı dönemde bile bu korkuların önemini fark etmemiş ekoller bulunuyordu. Ayrılık kaygısının uzun süre göz ardı edilmesi "Psikanalizin Gelişimi ile İlişkili Olarak Kaygı Kavramı" (Zetzel 1955) başlıklı araştırmada görülmektedir, bu makalede kaygı kelimesi bir kere bile geçmemiştir ve Rycroft'un (1968a) yazdığı daha güncel bir kitapta bile kaygıya oldukça kısa bir yer ayrılmıştır.

Sonuçta Frued'un *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı* kitabında geliştirdiği bazı fikirlerin dikkate alınmadığı açıktır. Bu üzücü bir durumdur çünkü Freud profesyonel hayatının sonuna doğru yazdığı bu kitapta kendini yaptığı keşiflerin perspektifinden; savunma, yas, ayrılık kaygısından özgürleştirmeye ve dizilişi yeni bir bakış noktasından görmeye çalışıyordu, bu yeni bakış noktasında ayrılık kaygısı öncelikli ve önemli bir yerde duruyordu. Freud kitabının sonuç bölümünde yeni bir rota çizmiştir: kaygı nesneyi kaybetme tehlikesine verilen bir tepkidir, yasın acısı nesnenin gerçekten kaybedilmesi karşısında ortaya çıkar ve savunma da kaygı ve acı ile baş etme yöntemidir.

Bu kitapta izlediğimiz yol, Freud'un profesyonel hayatının son döneminde çizdiği bu rotayı izlemektedir. Fakat 5. bölümde daha açık biçimde öne sürdüğümüz nedenlerden dolayı bu rotayı Freud'un ve takipçilerinin çoğunun benimsediği perspektiften farklı bir perspektifle ele alıyoruz. Bu farklılığı yaratan başlıca unsur bu kitapta benimsediğimiz perspektifin Darwinci evrim teorisinin üstüne kurulu olmasıdır, Freud'un teorisinde ise Darwinci görüşe yer yoktur.

Ayrılık Kaygısı ve Diğer Kaygı Biçimleri

Freud'un hayatının son dönemlerinde ayrılık kaygısını nevrotik kaygının anahtarı olarak görmesi bu konuda yanılmadığı anlamına gelmemelidir. "Kaygı" kelimesi geniş bir yelpazedeki heterojen durumları kapsayan ve birçok kullanım biçimi olan bir kelimedir. "Nevrotik kaygı" kelimesi de aynı şekilde açıklıkla tanımlanmamıştır ve yine birçok heterojen durum için kullanılabilmektedir. Bu karmaşık tabloda ayrılık kaygısının yeri halen muğlaktır. Özellikle de farklı kökene sahip kaygılar ve korkularla kıyaslandığında nevrozun ortaya çıkmasında ne ölçüde katkısı bulunduğu belirsizliğini korumaktadır.

Her klinisyen bu meseleyi açıklığa kavuşturmak için çabalamıştır fakat bu konu şu an için bu çalışmanın kapsadığı alanın dışındadır. Biz genel olarak kaygı teorisinden bahsetmeyeceğiz, ayrılık kaygısının daha iyi anlaşılmasının bu teoriye katkısına da değinmeyeceğiz. Bu konular belki ileriki çalışmalarda değerlendirilecek konulardır.

Burada ortaya koymaya çalıştığımız konu çok daha sınırlıdır. Küçük çocuklar kısa süreli ayrılıklarda, daha büyükleri uzun ayrılıklarda, yetişkinler ayrılık uzadığında ya da ölümde olduğu gibi kalıcı hale geldiğinde büyük bir üzüntü yaşamaktadır. Ayrıca Freud'un ilk histeri çalışmalarından günümüze kadar artarak gelen birçok klinik bulgu yakın bir zamanda ya da yıllar önce yaşanmış ayrılma tecrübesinin ve kaybetmenin birçok klinik durumun kökeninde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bunlar bu soruna yoğunlaşmak için yeterli nedenlerdir.

Bu sorun üzerine yaptığımız çalışma Frued'un "sevilen ve özlenen birinin bulunmaması kaygıyı anlamanın anahtarıdır" ifadesinin yanlış olabileceğini göstermiştir. Belki de tek bir anahtar yoktur: korku ve kaygı birçok farklı durumda ortaya çıkmaktadır. Yine de kesin olan şey, sevilen ve özlenen birinin bulunmaması aradığımız anahtarlardan sadece *biridir* ve ayrılma ve kaybetmenin yol açtığı kaygı, sıradan bir kaygı ol-

masının yanı sıra büyük ve geniş çaplı bir acıya da yol açmaktadır. O halde şimdi anahtarı elimize alalım ve bu anahtarın hangi kapıları açtığına bakalım.

Teorik Zorluklar

Birkaç günlük ya da daha uzun süreye yayılan ayrılıkların sonucunda ortaya çıkan yoğun tepkilerin biçim ve dizilişini fark ettikten sonra küçük çocukların da günlük yaşamda yukarıda bahsettiğimiz tepkilerle kıyaslanabilir bir biçim ve dizilişe sahip fakat onlardan daha az yoğun tepkiler verdiklerini gözlemledik. Mesela çocuğun ya da bir bebeğin karşılık veren, duyarlı bir anne figürü ile genellikle kendini mutlu hissettiğini ve ayaklandıktan sonra da etrafını güvenle ve cesaretle keşfettiğini gördük. Tersi durumda yani annenin yokluğunda, bebeğin er ya da geç huzursuz olmaya başladığını ve her türden yabancı ve beklenmedik duruma şiddetli bir korkuyla tepki verdiğine şahit olduk. Buna ek olarak anne figürü çocuğun yanından ayrılırken ya da ortamda bulunmadığında çocuğun onu alıkoymaya ya da bulmaya çalıştığını ve bu amacını gerçekleştirene kadar da kaygısının sürdüğünü fark ettik.

Bu veriler her duyarlı anne tarafından fark edilebilecek basit bulgular olmasına rağmen bu rutin davranış dizilişinde bir çatışma kazanı bulunmaktadır. Neden bir çocuk annesinin yokluğunda sıkıntı duyar? Neyden korkar? Neden annesi yokken ve ona ulaşamadığında huzursuz olur? Neden annesinin onu tekrar terk edeceğinden korkar?

Psikanalitik literatür bu sorulara cevap verme girişimleriyle doludur ve bu konuda altıdan fazla teori geliştirilmiştir. Rank'in doğum travması teorisi (1924) ve Freud'un sinyal teorisi (1926a) çocuğun, annesi onu terk ettiğinde kaygılandığını ortaya koymuştur. Diğer üç teori yani Freud'un çalışmalarının ilk yıllarında öne sürdüğü dönüştürülmüş libido teorisi (1905b) ve Klein'in zulüm görme kaygısı ve depresif kaygı teorileri (1934; 1935), farklı kökenlere sahipti ve ancak daha sonra ayrılık kaygısı sorununa uygulanmaya

başladı. Fakat bu beş teori de belirgin bir biçimde karmaşıktır çünkü teorisyenler yaşanan sıkıntı ve kaygının başlıca nedeninin annenin yokluğu olabileceğini düşünmezler. Bu yüzden hepsi ya kendini başka türden bir neden aramaya mecbur hissetmiştir ya da başka bir bağlamda geliştirilen bir teoriyi uygulamıştır. Ancak bazı araştırmacılar verileri görünür değerleriyle kabul edip altıncı teoriyi geliştirmişlerdir; bu teori üzüntü ve ardından gelen kaygıyı, başka terimlere indirgenemeyen ve basitçe çocuğun annesine bağlanma tecrübesiyle ilişkilendirilemeyecek başat tepkiler olarak görür. Bu görüşü geliştirenler arasında Suttie (1935), Hermann (1936) ve bazı yönleriyle Fairbairn (1943; 1963) ve Winnicott (1952) bulunmaktadır. William James'in (1890) "bebeklikte dehşetin en büyük kaynağı yalnızlıktır" ifadesi de oldukça dikkat çekicidir.

Freud 1905 yılında buna çok benzer bir genelleme yapmıştır (bunu bir sonraki bölümün başlığında alıntıladık) bu da bize bu verilerden önceden haberdar olduğunu göstermektedir. Strachey'in *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'nın standart baskısına yazdığı giriş yazısında (*SE 20*: 77-86) açıkça belirttiği gibi küçük çocuğun annesinden ayrıldığı zaman duyduğu kaygı Freud'un o zamandan beri zihnini sürekli meşgul eden bir konudur ve ne zaman kaygı problemini çözmeye yönelik yeni girişimlerde bulunsa tekrar tekrar bu konuya dönmektedir. Fakat teorisinin temel varsayımları onu başka yönlere yönlendirmiştir.

Ayrılık kaygısını açıklamaya yönelik bu girişimler tarihsel açıdan ilgi çekici olmasının yanı sıra pratikte de önem taşımaktadır çünkü her teori farklı bir psikopatoloji ve kişilik işleyiş modeli sunar ve sonuçta birbirinden oldukça farklı psikoterapi yöntemlerini ve koruyucu psikiyatri uygulamalarını ortaya çıkarır. Bu teorilerin etkileri ve ayrılık kaygısına ilişkin psikanalitik teorilerin ayrıntılı anlatımı I. Ek bölümde yer almaktadır, teorilerin üzerinde temellendiği varsayımlardan bazıları 5. bölümde biyoloji ve etoloji ışığında değerlendirilmiştir.

Fakat teoriyi daha detaylı tartışmadan önce, insan yavrusunun ve diğer türlerin yavrularının ayrılıktan önce ve sonraki davranışlarına ilişkin ek birkaç gözlemin incelenmesi yararlı olacaktır. Şunu da belirtmekte fayda var, incelenen bütün çalışmalarda ya anne çocuğu terk etmiştir ya da çocuk isteksizce annesinden ayrılmıştır. Bunun tam tersi durumlarda, yani yavrunun annenin yerini bildiği ve böyle bir ortamda etrafını keşfettiği durumlarda gözlemlenen davranışlar tamamen farklıdır. I. ciltte (13. bölüm) ve Anderson (1972 a, b, c) ve Rheingold & Eckerman'ın (1970) makalelerinde bu duruma değinilmiştir. Çocuğun inisiyatif aldığı ve anneyi nerede bulacağını bildiği zaman rahat ve hatta maceracı olduğu görülür. "Ayrılma" kelimesi her zaman için inisiyatifin ya annede ya da üçüncü kişilerde olduğunu belirtir.

3. Bölüm: Anne Varken ve Anne Yokken Davranış: İnsanlar

Çocuklarda kaygı, esasında sevdikleri insanı kaybetmiş olma hissinin ifadesinden başka bir şey değildir.

SIGMUND FREUD (1905b)

Doğal Gözlem

1. bölümde küçük çocukların evden uzakta, yatılı bir bakımevinde ya da koruyucu aile yanında kaldıkları dönemdeki davranışlarına ilişkin verileri sunduk. Bu bölümde ise çocuğun bir gün ya da bir kaç saatliğine yabancı insanlarla, tanımadığı bir yerde, ikame anne olmadan annesinden ayrı kaldığı kısa zaman dilimlerinde nasıl davrandığını inceliyoruz.

Birçok psikolog çocukların anaokulundaki ya da araştırma merkezlerindeki ilk günlerinde sergiledikleri davranışlarla ilgili incelemeler yapmıştır. Psikologlar, bu incelemeleri yaparken amaçları bu olmasa bile, çocukların üç yaşından önce anaokuluna başlamalarının olumsuz ve stresli yaşantılara yol açtığına ilişkin bir yığın veri toplamışlardır. Bu veriler, bağlanma davranışının doğal seyrini göz ardı edip küçük çocuklardan hızlıca bağımsız ve "olgun" olmalarına dair beklentiler taşımanın çocukları ve ailelerini çok büyük bir sıkıntı ve kaygıya sürüklediğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bununla beraber yapılan çalışmalar sonuç olarak bu konuda yaşanan sıkıntının yoğunluğunun abartılmadığını; hatta tam tersinin geçerli olduğunu göstermesi bakımından bilim için oldukça faydalı olmuştur.

Bu konuda ilk ve en kapsamlı çalışma Harvard Kamu

Sağlığı Merkezi'nde Shirley tarafından yapılmıştır (Shirley & Poyntz 1941; Shirley 1942). Bu çalışmada 2 ve 8 yaş arasındaki 199 çocuk (101 erkek ve 98 kız) araştırma merkezinde 1 gün süreyle gözlemlenmiştir. Çocuklar burada oyun, yemek ve dinlenme saatleri arasına serpiştirilmiş birçok tıbbi ve psikolojik testten geçmişlerdir. Bu süre içerisinde anneleri yanlarında yoktur. Shirley ve Poyntz "bu çocukların annelerinden ayrılmalarına verdikleri tepkilerin okul öncesi dönemde genellikle anneleri tarafından bakım gören çocuklar için oldukça tipik" olduğunu belirtmişlerdir.

Çocuklar merkeze altı aylık aralıklarla gelmiş ve bu süreç üç yılı aşkın bir süre de devam etmiştir. Çocukların yirmi beşi merkeze ilk ziyaretlerini 2 yaşındayken, yirmi sekizi 2,5 yaşındayken yapmıştır. Diğerlerinin merkeze ilk gelme yaşları ise 6 ay ila 5 yaş arasında değişmektedir. Sonuç olarak her yaş grubunda gözlemlenen çocukların sayısı 2 yaşında 25 çocuktan, 5,5 yaşında 127 çocuk arasında çeşitlilik göstermektedir. Sonuçlar gün içinde çocukların annelerinden ayrılma, merkezde oyun oynama ve günün sonunda anneyle buluşma anları içinde huzursuz olma durumlarına göre yüzde ve cinsiyet olarak kaydedilmiştir. Yayınlanan verilerde, ilk kez merkeze gelen çocukların verdikleri tepkiler ile merkeze daha önce bir ya da birkaç kere gelen çocukların tepkileri arasında bir ayrım yapılmamıştır.

2 ila 4 yaş arasındaki çocukların yaklaşık yarısının[10] günün başında anneden ayrıldıktan sonra huzursuz olduğu ve diğer yarısının hem günün başında ayrılırken hem de sonunda anneyle buluştuğunda huzursuz hissettiği kaydedilmiştir. Huzursuzluk oranının yaşça daha büyük gruplarda azaldığı görülmüştür, fakat bu oran erkek çocuklarda günün sonunda hiçbir zaman % 30'un altına düşmemiştir. Çocukların serbest oyun zamanında anlayışlı fakat yabancı ikame anneyleyken

10 Sonuçlar yüzde olarak ifade edildiği için ve *N* her yaş grubu ve cinsiyette değiştiği için daha fazla kategori içeren çocuk gruplarında kesin yüzdeyi hesaplamak mümkün değildir.

bile huzursuz olma yüzdesi oldukça yüksektir; 2 ya da 3 yaşındaki çocukların % 40'ının, 4 yaşındakilerin % 20'sinin, ve 5 ila 7 yaşındakilerin ise % 15'inin serbest oyun zamanlarında bile mutsuz olduğu görülmüştür:

(...) çocukların oyun süresince üzgün olduğu görülüyordu. Huzursuzluklarını oyun odasında ağlayarak ve annelerini çağırarak dışa vuruyorlardı, başka yöntemler geliştirenler de vardı; bazıları avutulmaya izin vermeden ayakta durarak zaman öldürüyordu; birkaçı huzursuzca ayak değiştiriyordu; bazıları pencereden dışarı bakıyor trafikte babasının arabasını arıyordu (...) bu çocuklar sunulan oyuncakları görmezden geliyor ve oyun oynama önerilerimize direniyordu.

Bazıları bir oyuncakla amaçsızca oyalanıyor ya da kumla oynuyordu. Daha küçük çocukların yarısı açık bir şekilde annelerini istediklerini ifade ediyordu; 4,5 ve 6 yaş arasındaki çocuklarda anneyi arama dörtte bir oranında düşmüştü. Gün içinde üzgün gözükmeyen çocuklar ise günün sonunda anneleriyle karşılaştıklarında huzursuzluk belirtileri göstermişlerdi:

Genellikle gün içinde gözyaşlarını cesurca tutan ve kararlı bir çabayla güvensizlik hislerinin üstesinden gelen çocuklar bastırdıkları duygularını dışa vurmuştu; bu çocukların özerklik ve bağımsızlık ihtiyaçları annelerini görünce kaybolmuştu ve sabah üstesinden geldikleri bebeksi duygulara kendilerini kaptırmışlardı.

Bütün yaş gruplarında kız çocukların erkek çocuklara göre huzursuzluk belirtileri gösterme oranı daha düşüktü. Ayrıca kızlar huzursuz hissettiklerinde, bu duygunun yoğunluğu ve süresi de erkek çocuklarınınkine göre daha düşüktü. Araştırmacıların kızları, büyük bir "olgunluk" gösterdikleri için beğendiği buna karşılık erkekleri "bebeksi" kaldıkları için kınadığı görülmektedir.

Araştırmacılar 3 yaşındakilerin hem kendilerinden yaşça küçük hem de büyük olanlardan daha huzursuz olduklarını belirtmişlerdir: "2 ve 2,5 yaşındakiler günün ne getireceğinin pek farkında değildi, beklentisel korkuları azdı". Fakat 3 ya-

şındakiler "günün getireceklerinin" daha fazla farkındaydı ve bu yüzden evden ayrılmaya isteksizlerdi. Bu durum özellikle de merkeze daha önce bir ya da iki kere gelen çocuklar için geçerliydi. Tahmin edileceği gibi, tıbbi ve psikolojik muayeneler olabildiğince nazik uygulanmıştı. Buna rağmen çocuklar anneleri yanlarında yokken altı ayda bir uygulanan bu muayenelere alışamamışlardı, aksine endişeleri artmıştı: "Daha önceki birkaç deneyimden duruma aşina olmaları çocukları daha da endişelendirmişti" ve bu yüzden günün başında daha da huzursuz oluyorlardı (Shirley 1942). Buna karşın 5 yaş ve üzeri çocuklar daha sakindi ve hatta bazıları günü keyifli bir şekilde geçiriyordu.

Shirley'nin çalışmasından yola çıkarak oluşturulmuş fakat ondan daha sınırlı bir alanı kapsayan bir diğer çalışma da Heathers (1954) tarafından yürütülmüştür. Heathers'ın çalışmasındaki yaş aralığı en küçük çocuklarla sınırlanmıştır ve bu çocukların sadece evden ayrılıp anaokuluna götürülmelerine verdikleri tepki gözlemlenmiştir.

Orta sınıf ailelerden gelen, zeka seviyesi ortalamanın üstünde, yaş aralığı 23 ila 37 ay arasında değişen 31 çocuk anaokuluna başladıkları ilk 5 günde gözlemlenmişti. Bu 5 gün boyunca çocuk, daha önceden tanımadığı bir öğrenci tarafından çağırılıp arabayla okula götürülüyordu. Araştırmacının şartlarını karşılamak için "annelerden çocuktan kapıda ayrılması ve çocuğu gözlemcinin arabaya götürmesine izin vermesi istendi" Her anne çocuğuna kendisini neyin beklediğini anlatmaya çalışmasına rağmen bu açıklamaların o yaştaki bir çocuk için bir şey ifade edip etmediği muğlaktır. Gözlemlenen davranışlar, ortaya çıkabilecek tepki çeşitlerini açık bir şekilde gösteren 18 madde ile karşılaştırılmıştır. Bu maddeler şöyledir:

Evden arabaya götürülürken

1) Ağlama
2) Saklanma, saklanmaya çalışma vb.
3) Üstünü giymeye direnme

4) Anneye tutunma
5) Anneyi çağırma
6) Eve dönme çabası
7) Çocuk direndiği için arabaya kucata taşınması
8) Kucakta gitmeye direnme

Arabada ilk beş dakika

9)Ağlama
10) Anneyi çağırma
11) Avutulma ve güvenlik arayışı
12) Avutulmaya direnme
13) Gergin, içe çekilmiş, tepkisiz olma

Okula varıp binaya girdiğinde

14) Ağlama
15) Arabadan inmeye direnme
16) Çocuğun kucağa alınarak arabadan çıkartılması ve kucakta taşınması
17) Arabadaki gözlemciye sarılma
18) Geri çekilme, içeri girmek istememe.

Bu 31 çocuğun yukarıda sıraladığımız 18 maddeye göre ilk 5 günkü skorları 0 ile 13 arasında değişmektedir, dolayısıyla çocuklar arasında büyük bireysel farklılıklar olduğu görülmüştür. İlk gün ortalama skor 4.4'tür. Beşinci gün 21 çocuğun huzursuzluk skoru ilk günle kıyaslandığında daha düşük olmasına rağmen 4 çocuğun huzursuzluk skoru ilk günkünden daha yüksekti.

Şunu da belirtmeliyiz ki ilk gün yaşça daha büyük olan çocuklar (30 aylık ile 37 aylık arası çocuklar) daha küçük olanlardan (23 ile 29 ay arası çocuklar) belirgin bir biçimde daha huzursuzdu; fakat takip eden günlerde bu iki yaş grubunun arasında herhangi bir farklılık görülmedi. Heathers, Shirley gibi, biraz daha büyük çocukların ilk başta huzursuz olmalarının nedenini araştırma merkezine test amacıyla daha önce gelmiş olmalarına ve burada ne olacağına önceden bilmelerine bağlar.

Shirley ve Heathers'ın yaptığı çalışmalarla aynı gelenek içinde yer alan üçüncü çalışmaya bu serinin ilk cildinde (11. bölüm) değinmiştik. Murphy'nin (1962) yaptığı bu çalışmada çocuklar, planlanmış oyun seansı için araştırma merkezine gelmişlerdi ve bu sırada gözlemlenmişlerdi. Murphy'nin araştırmasında çocukları arabayla toplamak için yapılan düzenlemeler Heathers'ın çalışmasında gördüğümüz düzenlemeye benzemektedir fakat bu çalışmada annenin konumu Heathers'ın çalışmasındakinden oldukça farklıdır. Murphy'nin çalışmasında çocuklar arabada bir refakatçiyle araştırma merkezine götürülmelerine rağmen buradaki refakatçi tamamen yabancı biri değildi. Ayrıca çocuk refakatçiyle gitmeye direnirse annenin de arabaya binmesine izin verilmişti. Tahmin edilebileceği gibi 2,5ila 4 yaş arasındaki çocukların çok azı annesiz gitmeyi kabul etti. Fakat merkeze gelindiğinde anne çocuğu yalnız bırakarak oradan ayrılıyordu.

Murphy'nin bulguları daha önceki çalışmalardan elde edilen bulgularla tutarlıdır. Tuttuğu kayıtlarda bazı çocukların kararlılıkla annelerini yanlarında istediklerine ilişkin gözlemlerini aktarmıştır. Çocuğun, tanımadığı iki kadınla bilmediği bir yere doğru gitmeye karşı verdiği bu tepkinin doğal olduğunu düşünmek için kuşkusuz birçok neden bulunmaktadır.

Janis'in (1964) haftada iki yarım gün anaokuluna giden 2 yaş 3 aylık bir kız çocuğu ile ilgili tanımlayıcı çalışması, bu yaştaki bir çocuğun bu deneyim sonucunda ne kadar kaygılanabileceğini ve bu kaygının nasıl (en azından bir süreliğine) saklanabileceğini oldukça yetkin bir şekilde ortaya koymuştur.

Üç çocuklu bir ailenin en küçük kız çocuğu olan Lottie "normal ve oldukça sözel bir çocuk" olarak tarif edilmiştir. Ailesi "çocuklarının ihtiyaçlarına karşı duyarlı ve ayrılığın yaratabileceği zorlukların bilincinde olan" bir aile olarak tanımlanmıştır. Anaokulunun kendi içindeki kurallara göre anne, çocuk okulda yalnız kalmaya hazır bir duruma gelinceye kadar çocuğa refakat edebilmektedir.

Lottie'nin anaokulunda katıldığı ilk iki etkinlikte annesi de yanındaydı. Üçüncü etkinlikte anne kızının yanından kısa bir süreliğine ayrıldığında Lottie gülerek tekrar tekrar "Anne! Baba! Dorrie! Heidi!" diye bağırdı (Dorrie ve Heidi onun kardeşleriydi, Dorrie 5 yaş 3 aylık, Heidi ise 10,5 yaşındaydı). Bir hafta sonra, beşinci ziyarette Lottie, güçlü bir bağlılık duyduğu Dorrie'nin giydiği gibi bir etek giymekte ısrar etti. On dördüncü seansa gelindiğinde Lottie, Dorrie olduğunu iddia ediyordu: "ben Dorrie'yim. Bana Dorrie deyin."

Fakat sonraki birkaç seansta Lottie annesinin gitmesine eskisinden daha yoğun bir tepki vermeye başladı ve ara sıra da ağladı. On sekizinci seanstan önce Lottie evin içinde annesini tutarak takip etmeye başladı. Bir sonraki gün anaokulunda "annesi giderken gözyaşlarına boğuldu (...) o kadar çok ağladı ki yüzü kıpkırmızı oldu". O zamandan sonra Lottie kendisine Dorrie demekten vazgeçti.

Annesi, Lottie'nin anaokuluna gitmeyi kabul etmesinin kızında bir iyileşme yaratacağını düşünmesine rağmen Lotie'nin davranışı kötüleşmeye başlamıştı. Annesini asla bırakmak istemiyordu; annesi gittiğinde bağıra çağıra ağlıyordu; ona giderek daha fazla sarılmaya başlamıştı, öncekine kıyasla artık nadiren bağımsız bir şekilde oynayabiliyordu; oyunu sınırlı, gerilemiş, kontrolsüz ve bazen de saldırgancaydı; 6 ay boyunca idrar kontrolüyle ilgili herhangi bir sorun yaşamamıştı fakat şimdi evde birkaç küçük kaza görünümünde iz bırakır gibi altına kaçırdığı oluyordu.

Ayrıca Lottie bu haftalarda annesi dışardayken tanıdık birileriyle evde kaldığında annesini daha da şiddetli aramaya başlamıştı. Ayrıca giderek artan bir şekilde inatçı ve asi davranışlar sergiliyordu.

Okulun ikinci döneminde yapılan ilk seanslarda Lottie (bu sırada 2 yaş 6 aylıktı) annesinin onunla kalması için ısrar etti. Sonra annesinin gitmesi gerektiğini kabul etti fakat oyunda kayıtsız ve isteksiz görünüyordu, annesi döndüğünde Lottie'nin ilk söylediği şey "ağlamadım" oldu. Fakat 4

hafta sonra annesi gittiğinde tekrar ağlamaya başladı ve bu durum dönemin sonuna kadar aralıklarla devam etti. Lottie ancak üçüncü dönem başladığında yani 2 yaş 9 aylık olduğunda annesi olmadan mutlu bir şekilde okulda kalabilmeye başladı[11].

Çalışmada Lottie'nin ailesinin ve anaokulundaki düzenin çocuğun ihtiyaçlarına karşı duyarlı olduğu belirtilse de, ebeveynin ve öğretmenin anlatımlarında bu kadar küçük bir çocuktan çok fazla şey beklendiği görülmektedir. Mesela Lottie'nin ağlamaması için fazla baskı yapıldığı açıktır. Raporda aktarıldığı gibi ağlamamak için sürekli bir çaba sarf etmesi (ve çoğu kez kendini bu konuda kontrol edebilmesi) üzerinde ne kadar baskı olduğunun göstergesidir.

Küçük çocukların kısa bir süreliğine de olsa yabancı insanlarla, yabancı bir ortamda yalnız bırakıldıklarında gösterdikleri davranış biçimlerine ilişkin yanlış kanılar (özellikle de profesyoneller arasında) çok yaygın olduğu için bu verileri bu kadar detaylı bir şekilde aktarmak durumunda kaldık. Bazı araştırmacılar tekrar tekrar, sağlıklı ve normal bir çocuğun annesi gittiğinde kaygılanmayacağını ileri sürmüştür. Çocuk kaygı duyuyorsa bunun ya annenin çocuğu şımartmasından ya da çocuğun patolojik bir kaygıdan mustarip olmasından kaynaklandığı ima edilmiştir. Umuyoruz ki çocuğun gösterdiği bu tepkiler bağlanma davranışının işlevi anlaşıldığında yeni ve daha gerçekçi bir ışık altında görülebilir.

Deneysel Çalışmalar

Çocuğu birkaç dakika gibi kısa süren ayrılığa maruz bırakmak etik açıdan kabul edilebilir sınırlar içinde görüldüğü için bunun yol açtığı davranışların deneysel bir ortamda incelenmesinde bir mahzur yoktur; bu yöntemle değişkenler kontrol edilebilir ve kolayca detaylı bir sistematik gözlem yapılabilir. Buna ek olarak diğer koşullar sabit tutularak

11 Lottie'nin annesinin yokluğuyla baş etme yöntemleri, mesela ablası gibi büyümüş bir çocuk olacağını söylemesi III. ciltte tartışılacaktır.

çocuğun annesi olmadığında sergilediği davranışlar ile annesi varken sergilediği davranışlar karşılaştırılabilir.

Bu türden çalışmaları uygulayan ilk kişi Arsenian'dır (1943) ve son yıllarda birçok araştırmacı da bu yöntemi benimsemiştir, mesela Ainsworth (Ainsworth & Wittig 1969; Ainsworth & Bell 1970), Rheingold (1969), Cox & Campbell (1968), Maccoby & Feldman (1972), Lee, Wright & Herbert, ve Marvin (1972) bu kişiler arasındadır. Bu çalışmalarda çocuğun 1 yaşından 3 yaşına geldiği zamana kadar geçen süredeki davranış gelişiminin tutarlı olduğu ortaya konmuştur.

Çalışmamızın ilk cildinde (16. bölüm) bağlanma örüntüleri incelenirken Ainsworth'ün çalışmasına kısaca değinmiştik. I. cilt yazıldığından bu yana Ainsworth ve meslektaşları gözlemledikleri çocuk grubunu genişletmiş ve bunlar üzerine gözlemlerini detaylandırarak yeni bir çalışma daha hazırlamışlardır (yeni bulgular için bkz. Ainsworth, Bell & Stayton, 1971).

Ainsworth'ün çalışmasındaki denekler 56 bebekten oluşuyordu. Denekler 1 yaşında, beyaz, Amerikalı orta sınıf ailelerden gelen bebeklerdi ve 1960'larda yaygın olarak görülen bakım yöntemleriyle aile içinde bakılıyorlardı. İlk yıl boyunca alt örneklem grubundaki 23 bebeğin sosyal davranış gelişimi, özellikle bağlanma davranışı incelenerek ayrıntılı bir biçimde gözlemlenmişti. Diğer 33 bebeğin ise dokuzuncu aydan başlayarak gelişimlerine ilişkin sınırlı bir gözlem çalışması yürütülmüştü (Bell 1970). Daha sonra 56 bebeğin tümünün davranışları birinci yaş günleri civarında gözlemlenmişti. Bebek doğum gününe yaklaştığında[12] annesinin, bebekle birlikte kısa bir dizi deneysel epizota katılması istenmişti. Bu deneysel epizotun amacı bebeğin uygun fakat kısmen yabancı bir ortamda, ilk başta anneyle birlikteyken sonra da anne yokken nasıl tepki verdiğini görmekti.

12 Bebeklerin otuz üçü 49 ve 50 aylıktı, yirmi üçü ise 51 haftalıktı.

Ainsworth, deneyini gerçekleştirmek için küçük bir oda kurdu, odada üç sandalye ve ortada da açık bir alan bulunuyordu. Odanın bir köşesindeki sandalye anne içindi, yine aynı taraftaki karşı sandalye bir yabancı için ayrılmıştı ve diğer taraftaki küçük sandalyenin üstünde de oyuncaklar duruyordu. Bu ortam çocuğun ilgisini uyandıracak kadar yeniydi fakat korkacağı kadar yabancı değildi. Yabancının (kadın) odaya yavaşça girmesi planlanmıştı, böylece çocuğun korkusu ani ya da panik yaratan bir davranışa dayandırılmak yerine kadının yabancı olmasından kaynaklanan bir korku olarak değerlendirilebilecekti. Sekiz tane deneysel epizot ayarlanmıştı ve en az rahatsız edici olandan başlanacaktı; ayrıca bütün bu deneysel epizotlar serisi bebeğin günlük yaşamında karşılaştığı olaylarla benzer türden olaylar olarak tasarlanmıştı. Anneye ve yabancıya nasıl bir rolde olacaklarına ilişkin bilgi önceden verilmişti. Epizotların düzenlenişi aşağıda yer almaktadır:

İlk *epizotta* anne, kucağında çocuğuyla gözlemcilerden birinin eşliğinde odaya girmişti, daha sonra gözlemci odadan ayrılmıştı.

Üç dakika süren *ikinci epizotta* anne bebeğini yetişkinler için ayrılan iki sandalyenin arasına koymuştu ve sonra kendi sandalyesine sessizce oturmuştu. Bebek annenin ilgisini istemediği sürece anne oyuna katılmayacaktı, katılacak olursa da bu birkaç dakikayı geçmeyecekti.

Yine üç dakika süren üçüncü epizotun başında yabancı odaya girdi. Bir dakika boyunca sandalyesinde sessizce oturdu, sonra ikinci dakika anneyle konuştu ve en sonunda da üçüncü dakika bebeğe yaklaşarak ona bir oyuncak gösterdi. Bu arada anne sessizce oturmaya devam etti.

Dördüncü epizotta anne çantasını sandalyede bırakarak odadan yavaşça çıktı. Eğer bebek mutlu bir şekilde oyun oynamaya devam ediyorsa yabancı sessizce oturmaya devam edecekti, eğer hareketsizse yabancı dikkatini oyuncağa çekecekti. Eğer bebek huzursuz olursa yabancı onun dikkatini dağıtacak ya da onu avutacaktı. Önceki iki epizot gibi bunun

da üç dakika sürmesi planlanmış fakat bebek çok huzursuz olursa ve teselli edilemezse epizot kesilecekti.

Beşinci epizot annenin geri dönmesi ve yabancının dışarı çıkmasıyla başlıyordu. Anne odaya girerken bebeğin onu görünce nasıl tepki vereceğini anlamak için kapı aralığında duraklaması istenmişti. Ondan sonra anne nasıl isterse öyle davranabilecekti; gerekiyorsa bebeği avutacak ve onu yeniden oyuncaklarla oynamaya yönlendirecekti. Bebek oyuncaklarla oynamaya başladığında anne odayı tekrar terk edecekti, giderken kısa bir süreliğine duraklayıp "hoşçakal" diyecekti.

Sonuç olarak *altıncı epizotta* bebek yalnız kalacaktı ve huzursuzlanmadığı sürece bu epizot da yine üç dakika sürecekti. Bundan sonra da ilk olarak yabancı (*yedinci epizot*), ikinci olarak da anne (*sekizinci epizot*) odaya geri dönecekti.

Bütün bu epizotlar boyunca annenin, yabancının ve bebeğin davranışları gözlemciler tarafından kaydedilmişti. Bu kayıtlarda bebekler için iki davranış ölçüsü saptanmıştı: (a) her epizotta sergilenen farklı davranış biçimlerinin sıklığı, davranışın görüldüğü her 15 saniyelik periyod içinde 1 skoru verilerek ölçülmüştü (dolayısıyla üç dakikalık bir epizotta skor 0 ile12 aralığında değişebiliyordu); (b) her epizotta görülen belli türden davranışların yoğunluğu, yoğunlukta derecelendirme yaparken genellikle annenin ya da yabancının çocuğa davranışının dikkate alınması gerekti.

Ainsworth'ün deneyinde bu bölüm kapsamında en önemsediğimiz bulgu, 1 yaşındaki bu bebeklerin davranışlarının, anne odada sessizce oturduğunda (*ikinci epizot*) ve anne odada olmadığı durumlarda (*dördüncü* ve *altıncı epizot*) farklılık göstermesidir. Annenin odada bulunmaması 56 bebekte de, herkesin kaygı ya da huzursuz olarak nitelendireceği davranışlar sebep olmuştur.

İkinci epizotta anne bebeğin yanındayken, bebekler genellikle ortamla aktif bir biçimde ilgilenmişti. Sadece 7 bebek koyuldukları yerde oturmaya devam etmiş, diğerleri

etrafta serbestçe dolaşıp oyuncaklarla oynamıştı ve nadiren annelerine göz ucuyla bakmışlardı.

Bu epizotta birkaç bebeğin sızlanması dışında genel olarak bebeklerin hiç ağlamamış olması dikkat çekicidir.

Anne ve bebeğe bir yabancının katıldığı üçüncü *epizotta* çoğu bebeğin davranışının büyük ölçüde değiştiği gözlendi. Bebeklerin neredeyse hepsi yabancıya gözünü dikip bakmıştı, bazı bebekler annelerine yaklaşmıştı, keşif ve oyun diğer epizotlara kıyasla en aza inmişti. Bazı bebekler ağlama ya da sızlanma eğilimi göstermişti fakat yalnızca 5 bebeğin yoğun bir şekilde ağladığı görülmüştü. Bebekler çoğunlukla yabancıya ilgi göstermiş ve kısa bir süre sonra da bu kişiyle temkinli bir samimiyet kurmuşlardı.

Dördüncü epizotta anne ayrılmış, bebek yabancıyla baş başa kalmıştı. Bebeklerin yarısı, annenin gittiğini fark eder etmez anneyi aramaya yönelik güçlü bir eğilim göstermişti. İçlerinden on biri, anneyi kapıya kadar takip etmişti ya da bunu yapmaya çalışmıştı, diğerleri ya sık sık ya da uzun bir süre kapıya bakmıştı, bir kısmı da anneyi oturduğu sandalyede aramıştı. Ağlama ve diğer huzursuzluk belirtileri gözlenmişti. Genel olarak annenin yokluğunda üçüncü *epizotta* olduğundan dört kat daha fazla ağlama ve bağırma görülmüştü. 12 bebek sürekli olarak ağlamıştı, diğer 13 bebek ise bu epizotun büyük kısmını ağlayarak geçirmişti. Toplamda 39 bebek ya ağlamıştı, ya annesini aramıştı ya da 13 bebekte görüldüğü gibi her ikisini birden yapmıştı. Geriye kalan 17 bebekte ise bunların hiçbiri görülmemişti.

Beşinci epizotta anne geri döndükten sonra bebeklerin yarısı annelerine aktif biçimde yaklaşmış ve yakın olmak istediklerini açıkça göstermişlerdir, buna karşılık diğer 6 bebek farkında olmadan anneye yaklaşmıştır. Daha aktif olanlar içinde on üçü anneye sarılarak ve kucağından inmeye direnerek onunla yakın bir fiziksel temas kurmayı başarmıştır. Yoğun huzursuzluk yaşayan çocuklardan bazıları kolayca avutulamamış olsa da sonuç olarak ağlayan çocuklar ağlamayı kesmişti.

Alt örneklemdeki 23 çocuğun anneleri döndükten sonraki davranışları 21. bölümde daha detaylı olarak incelenmiştir.

Altıncı epizotta anne bu sefer bebeğini yalnız bırakıp tekrar gittiğinde, *dördüncü epizotta* olduğundan daha fazla bebek, daha yoğun bir şekilde anneyi aramış ve ağlamıştı. Bu epizotta toplamda 44 bebek annesini aradı, bunlardan otuz biri annesinin peşinden kapıya kadar geldi. Bu 31 bebekten on dördü kapıya vurdu ya da kapıyı açmaya çalıştı. Annesini aramamış olan 12 çocuktan birkaçı ilk ayrılık epizotunda anneyi aramıştı fakat bu durum ikinci kez yaşandığında sadece huzursuzluk belirtisi göstermişti. *Altıncı epizotta* çocukların neredeyse hepsi ağlamıştı. Bu ve önceki epizotlarda huzursuzluk yaşayan 40 çocuk yoğun bir şekilde ağlamıştı. Bazıları ayaklarını yere vurmuş ya da tıpkı "kapana kısılmış bir hayvan gibi" rastgele hareket etmeye başlamıştı. Sadece 2 çocuk annesi için ağlamamıştı ya da onu arama girişiminde bulunmamıştı, geri kalan 30 çocuk bunların her ikisini de yapmıştı.

Altıncı epizot yabancının dönüşüyle bitmişti ve *yedinci epizot* başlamıştı. Çocuğun yabancı ile birlikte kaldığı üç dakikalık süreden sonra anne odaya geri gelmişti ve *sekizinci epizot* başlamıştı.

Sekizinci epizotta anneye yakınlaşma eğilimleri, ona sarılma ve onun kucağından aşağı inmeye direnme davranışları çok daha güçlüydü ve bir önceki anneyle yeniden bir araya gelme epizotunda olduğundan çok daha fazla çocuk bu davranışı göstermişti. Bu seferinde 56 çocuktan otuz beşi anneye aktif bir şekilde yaklaşmış ve fiziksel temas arzusunda olduğunu açıkça göstermişti; buna ek olarak 9 çocuk ya temas kurma isteklerine yönelik işaretler vermiş ya da farkında olmadan anneye yaklaşmışlardı. İki çocuk annelerine yaklaşmamalarına rağmen onlarla belli bir mesafeden etkin bir iletişim içerisine girmişti. En dikkat çeken durum ise çocukların büyük bölümünün (42) annelerine aktif bir biçimde sarılması ve kucaktan inmeye direnmesiydi; 3 çocuk, annelerine sarılmamalarına rağmen yine de kucaktan inmeye direnmişti.

Yukarıda aktardığımız tablodaki çocukların küçük bir bölümü anneye karşı belli bir dereceye kadar ikircikliklik göstermişti. İçlerinden birkaçı anneye yaklaşmadan önce onu kısa bir süreliğine görmezden geldi, bir kısmı da ona yaklaşma ve sırtını dönme arasında gidip geldi. Birkaç tanesinde ikircikliklik o kadar yoğundu ki aktif olarak anneyi aramak ve onunla temas kurmak isteme çabası ile ondan uzaklaşma çabası birbirine karışmıştı.

Buna ek olarak yine azınlık sayılabilecek 7 çocuk diğer çocuklardan oldukça farklı davranmıştı: annelerine yaklaşmamışlardı ve buna yönelik bir istekleri de yoktu. anneyi sürekli olarak yok saymışlar ve anne onları çağırdığında gitmemişlerdi. Bazıları annesine bakmaktan bile kaçınmıştı.

Dördüncü ve *altıncı epizota* dönecek olursak, bu epizotlarda anne yokken görülen davranış incelendiğinde çocuğun büyük bir sıklıkla ağladığı ya da anneyi aradığı ya da her ikisini birden yaptığı gözlemlenmiştir. Aşağıdaki tabloda, her epizotta bu üç tepkiden birini gösteren çocukların sayısı verilmiştir.

Davranış	Epizot	
	4	6
sadece ağlama	12	10
sadece arama	14	14
arama ve ağlama	13	30
Total (*N*=56)	39	54

Çocukların *altıncı epizotta* sergiledikleri davranışlar, *dördüncü epizottaki* davranışlarıyla kıyaslandığında aşağıdaki sonuçlar görülmüştür:

*sadece *dördüncü epizotta* ağlamış olanlar, *altıncı epizotta* da ağlamıştır.

*sadece *dördüncü epizotta* annesini arayanlar *altıncı epizotta* yine annelerini aramıştır ve ağlamıştır.

**dördüncü epizotta* annesini arayan ve ağlayanlar, *altıncı epizotta* da aynısını yapmıştır, içlerinden bir iki tanesi ise sadece ağlamıştır.

Çocukların verdikleri bu tepkilerdeki bireysel farklılıklar son derece önemlidir ve önceki yıl gözlemlenen çeşitli anne-çocuk ilişkisi örüntüleri ile bağıntılıdır (bkz. 21. bölüm). Fakat burada çocukların verdikleri ortak tepkileri ele alıyoruz. Anne odayı terk edip çocuğu ilk başta bir yabancıyla sonra da tek başına bıraktığı her durumda çocukların davranışının değiştiği görülmüştür. Oyuncu ve keşifçi davranışlar ya azalmış ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Özellikle ikinci kez odadan çıktığında iki çocuk haricindeki bütün çocuklar durumdan belirgin bir şekilde rahatsız olmuş ve bu rahatsızlığı annelerini arayarak, ağlayarak ya da her ikisini birden yaparak ifade etmiştir. Oda ve oyuncaklar tamamen aynı kalmasına rağmen çocukların belirgin derecede kaygılı ve huzursuz oldukları görülmüştür.

Bu örneklemdeki davranışların belirgin özelliklerini bütün olarak aktarmak genelleme yapmak için iyi bir çerçeve sağlasa da kişisel farklılıklara ilişkin bazı detaylar kaybolur. Aşağıda deneyde yer alan bir erkek çocuğu ve annesi için bu epizotların ne anlama geldiğini ana hatlarıyla aktarmak amacıyla temsili bir örnek verilmiştir[13]:

1. **Anne, Bebek, Gözlemci**. Odaya girdiklerinde Brian'ın bir kolu annesinin omzundaydı; annesine tutunuyordu, eliyle annesinin bluzunu kavramıştı. Etrafa, oyuncaklara ve gözlemciye temkinli bir şekilde fakat ilgiyle baktı.
2. **Anne, Bebek**. Yere koyulduktan sonra Brian, hemen oyuncaklara doğru emekledi ve onları incelemeye başladı. Oldukça aktifti, oyuncakları eline alıyor, sonra atıyor ya da oradan oraya doğru sürüklüyordu. Odanın içinde, özellikle de annesinin tarafında emekleyerek epeyce dolaştı. Dikkati oyuncaklarda olmasına rağmen annesine altı kere bakmıştı ve iki kere de gülümsemişti. Annesi de ona zaman zaman gülümsemişti fakat ikisinin bakışları buluşmamıştı. Bir kere annesinin ayağının altına gürültüyle bir oyuncak fırlatmıştı, annesi de bu oyuncağı ona geri yollamıştı. Bunun dışında aralarında herhangi bir etkile-

13 Bu örnek Ainsworth & Wittig'den aktarılmıştır (1969).

şim olmamıştı. Üç dakikalık sürenin sonuna doğru karton silindirin içine sanki boruya üfler gibi üfledi ve sonra annesine, bu yaptığını görmesini ister gibi, gülümseyerek baktı.

3. **Yabancı, Anne, Bebek.** Yabancı odaya girdiğinde Brian, yüzünde mutlu bir ifadeyle ona doğru dönüp baktı. Tekrar karton boruyla oynadı, sesler çıkarmaya çalıştı, gülümsedi ve anneye dönüp göz ucuyla baktı. Yabancıya iki kez bakarak oynamaya devam etti. Yabancı ile anne konuşmaya başladıklarında odanın diğer ucunda aktif bir şekilde oyuncakları keşfetmeye devam etti ve yabancıya sadece bir kez baktı. Anne ve yabancı arasında geçen bu bir dakikalık konuşmanın sonunda annesine doğru emeklemeye başladı, doğruldu ve kısa bir süreliğine ayakta durdu, bir eliyle annenin dizini tuttu, diğeriyle de bluzunu tuttu. Daha sonra oyuna döndü. Yabancı ona elinde bir oyuncakla eğildiğinde güldü, ona doğru emekledi ve oyuncağı aldı, ağzına soktu. Yabancı ona boruyu verdi ve o da uzatılan bu karton boruyu tekrar çaldı. Oyuncaklara ve yabancıya baktı, annesine hiç bakmadı.
4. **Yabancı, Bebek**. Annesinin gittiğini fark etmedi. Yabancıyı ve yabancının oynattığı oyuncakları izlemeye devam etti. Birdenbire annesinin sandalyesine doğru emekledi, doğruldu ve yabancıya baktı. Yabancı, ipli bir oyuncakla Brian'ın dikkatini dağıtmaya çalıştı. Çocuk oyuncağa yaklaştı, ipini çekerek onu öne ve arkaya doğru hareket ettirdi ve önceden annesinin oturduğu boş sandalyeye tekrar baktı. Annesiyle yalnız başına olduğu zamankine kıyasla daha az aktifti ve iki dakika sonra etkinliği tamamen durdu. Oturdu, çekmeli oyuncağının ipini çiğnemeye başladı ve yabancıya ve annesinin boş sandalyesine baktı. Hoşnutsuzluğunu belirten bir ses çıkardı, ağlamaklı oldu ve sonra da ağlamaya başladı. Yabancı, Brian'ın dikkatini başka yöne çekmek için ona oyuncak makara verdi, çocuk bunu aldı fakat hemen hırçın bir şekilde fırlattı. Birkaç kere daha durumu protesto niteliğinde kısa kısa ağladı fakat yoğun bir biçimde ağlamadı.
5. **Anne, Bebek.** Annesi kapıyı açıp eşikte beklediğinde

Brian'ın hemen ona baktı ve birtakım sesler çıkardı, bu kahkaha ya da ağlama olarak nitelendirilebilecek türden bir seslenişti; sonra ona doğru emeklemeye başladı ve annesinin dizlerine tutunarak kendisini kucağa aldırttı. Brian annesinin boynuna kollarını doladı, yüzünü omuzuna yasladı ve ona sımsıkı sarıldı. Annesi onu kucağından indirmeden önce bir kez daha annesine sımsıkı sarıldı. Aşağı inmeye direndi; ona tutunmaya çalıştı ve bağırdı. Yere indikten sonra bir süre tepindi, yüzünü halıya gömdü ve sinirli bir şekilde ağladı. Annesi yanına oturdu, onu tekrar oyuncaklarla oyalamaya çalıştı. Brian bunun üzerine ağlamayı kesti ve izledi. Bir süre sonra annesi, sandalyesine oturmak üzere ayağa kalktı. Brian bunu görünce yine tepinmeye başladı ve ağladı. Annesi ayağa kalkmasına yardım etti ve ona sarıldı, o da bir an sarılmaya karşılık verdi fakat sonra yine ağlayarak kendini yere attı. Annesi tekrar onu kaldırdı ve dikkatini plastik topa yöneltmeye çalıştı. Brian halen bir kolu annesinin omzunun üzerinde ona tutunarak topa baktı. Topla oynamaya başladı fakat hemen annesine geri dönüp ağladı ve ona sarıldı. Bu oynama ve tekrar anneye sarılma süreci biraz daha devam etti. 4,5 dakika sonra annesi daha fazla gecikme olmaması için çocuğun topla oynadığı bir anda kapıya yöneldi.

6. **Bebek kendi başına.** Anne el sallayıp hoşçakal dedikten sonra Brian hafif gülümseyerek baktı ama anne daha kapıyı kapatmadan ağlamaya başladı. Ağlayarak oturmaya devam etti, öne arkaya sallandı. Şiddetli biçimde ağladı fakat ara sıra yatışıp etrafına bakındı. 1,5 dakika sonra epizot kesildi ve yabancıya odaya girmesi söylendi.

7. **Yabancı, Bebek.** Brian yabancının içeriye girdiğini gördüğünde bir an durdu fakat sonra ağlamaya devam etti. Yabancı ilk başta onun dikkatini dağıtmaya çalıştı sonra ona kollarını açtı, Brian da bu harekete kollarını uzatarak karşılık verdi; yabancı onu kucağına aldığında hemen ağlamayı kesti. Yabancı onu kucağında tuttu ve aynalı camın etrafına tutturulmuş resimleri gösterdi. Çocuk, resimlere ilgiyle baktı, yabancının elbisesine sıkıca tutundu, ara sıra hıçkırsa da uzun uzadıya ağlamadı.

Yabancı onu yere bıraktığında Brian çığlık attı. Tekrar kucağa alınınca yatıştı.

8. **Anne, Bebek**. Annesi döndüğünde Brian etrafına karşı ilgisizdi ve ağlıyordu, annesini fark etmedi. Yabancı annesini işaret etti. Brian ona baktı, ağlamaya devam etti ve döndü fakat sonra "jeton düştü" ve arkasına baktı, protesto eder gibi bir ses çıkardı. Annesi ona kollarını açtı, Brian da annesine doğru gülümseyerek yaklaştı ve yabancının kollarından sıyrılıp annesinin kucağına gitti, kollarını boynuna doladı, ona sımsıkı sarıldı, heyecanla kıpırdanmaya başladı. Sonra yabancı Brian'ın dikkatini çekmeye çalıştı fakat kendisine dokunana kadar Brian onu fark etmedi, yabancı dokunduktan sonra da hemen annesine sarıldı ve yüzünü annesinin omzuna gömdü. Anne çocuğunu tutmaya devam etti, Brian ona sokuldu ve sarıldı epizot böylece sona erdi.

Ainsworth'ün bu bulguları aktarmasından bu yana başka birçok çalışma daha yapıldı. Bunlardan üçünde (Maccoby & Feldman 1972; Marvin 1972), kullanılan deneysel ortamın Ainsworth'unkiyle mümkün olduğunca aynı olması sağlandı fakat denekler yaşça daha büyük çocuklar arasından seçilmişti. Bu konudaki diğer iki çalışmada (Cox & Campbell 1968; Lee *ve meslektaşları* 1974) Ainsworth'ün yarattığı durumlardan farklı durumlar seçilmişti fakat yine, çocukların davranışları deneysel bir ortamda ilk başta anneyle ve sonra da anne yokken incelenmişti. Bu incelemelerin detayları aşağıda verilmiştir.

Bu iki çalışmada veriler, 1 yaşında sergilenen davranışların 2 yaşındaki ve sonraki yaşlardaki davranışlarla kıyaslanmasını içerdiği için ilk önce içlerinden birinden elde edilen bulguların sunulması uygun olacaktır.

Araştırmacılar	*Örnekler*	*Konu edilen çocukların yaş aralığı*
Maccoby ve Feldman	Beyaz Amerikalı 30-60, enlemesine	2, 2,5, 3 yaş
Maccoby ve Feldman	Kibbutz'da yaşayan İsrailli 20, boylamasına	2,5 yaş
Marvin	Beyaz Amerikalı 3x16, boylamasına	2, 3, 4 yaş
Cox ve Campbell	Beyaz Kanadalı 2x20, boylamasına	14 aylık,24-37 aylık
Lee *ve meslektaşları*	Orta sınıf İngiliz 27, enlemesine	1, 2, 3 yaş

Lee ve meslektaşları tarafından kaydedilen ön bulgular, bağlanma davranışının 2 yaşında son derece aktif olmaya devam ederken bunu koruyan davranışsal sistemin bir yaştan itibaren birçok bakımdan değiştiğini ortaya koymuştur. Aynı durum içerisine yerleştirilen bir çocuğun 1 yaşındayken gösterdiği davranışlarla 2 yaşındayken gösterdiği davranışlar kıyaslandığında 2 yaşındaki çocukların genellikle;

- anneye *daha fazla* yakınlık gösterdiği (bu bulgu Anderson'un dış mekanda yaptığı gözlemlerde daha önceden belirtilmiştir, 1972a)
- bir yabancıya daha tereddütlü yaklaştığı görülmüştür.

Diğer yandan 2 yaşındaki bir çocuğun anneye yakın durması, onu görmesi kendini güvende hissetmesi için yeterli olurken, 1 yaşındaki çocuk fiziksel temas kurmakta ısrar eder. Ayrıca 2 yaşındakiler anne evden kısa bir süreliğine ayrıldığında, 1 yaşındaki çocuklardan daha az protesto davranışı gösterir. Lee, 2 yaşındaki çocukların 1 yaşındakilerle kıyaslandığında anneyle iletişim kurarken daha sofistike bilişsel stratejiler kullandığını söyleyerek incelemesini sonuçlandırır. 2 yaşındakiler bakışı ve sözel iletişimi ve muhtemelen 1 yaşındakilerin kullanmamakta güçlük çektiği görselleştirmeyi daha

fazla kullanır. Bunun sonucunda da bağlanma davranışlarının daha iyi örgütlendiği ve yakınlığı devam ettirme becerilerinin 1 yaşındaki çocuklardan daha gelişmiş olduğu söylenebilir.

3 yaşındaki çocukların deneysel ortamda gözlenen davranış değişimlerinin de büyük ölçüde bilişsel yetkinliğin gelişmesi sonucunda ortaya çıktığı düşünülebilir. Maccoby & Feldman (1972) 2 ve 3 yaşındaki çocuklar üzerine yaptıkları boylamasına araştırmada, 3 yaşındaki çocukların anneleriyle belli bir uzaklıktan iletişim kurabildiklerini ve anne odadan çıktığında yakında döneceğini kavrama becerilerinin arttığını belirtmişlerdir. Bunun sonucunda 3 yaşındaki çocukların annenin kısa yokluğuna verdikleri tepkinin, anne gittiğinde ağlayan ve kapalı kapıya doğru yönelen 2 yaşındaki çocuklarla kıyaslandığında belirgin bir şekilde azaldığını göstermiştir. Buna ek olarak tek başlarına bırakılan 3 yaşındaki çocukların yanlarına biri katıldığında (yabancı olsa bile) sakinleştikleri görülmüştür. Fakat iki yaşındaki çocukların yalnız kaldıklarında hissettikleri üzüntünün yabancı geldiğinde de değişmediği görülmüştür.

Maccoby & Feldman'ın gözlemlediği çocukların da, ara yaş olan 2,5 yaşında, yine aynı koşullar altında test edildiğinde verdikleri tepkilerin, 2 yaş ile 3 yaş çocuklarının verdikleri tepkilerin arasında bir yerde durduğu görülmüştür. İlginç bir şekilde 2,5 yaşındaki Kibbutzlu çocukların aynı koşullarda gösterdikleri tepkilerle aynı yaştaki Amerikalı çocukların tepkileri arasında çok az bir farklılık görülmüştür. Gruplar arasında hem araçlar bakımından hem de bu gruplar içindeki bireysel farklılığın kapsamı bakımından benzerlikler bulunmuştur. Bu bulgular, Kibbutzlu çocukların bağlanma davranışının gelişiminin geleneksel ailelerde yetiştirilen çocukların bağlanma davranışlarıyla birçok yönden benzer olduğunu ileri süren diğer gözlemlerle tutarlıdır (bkz. I. cilt, 15. bölüm).

Bağlanma davranışı yaşamın ikinci ve üçüncü yıllarında önemli ölçüde gelişmesine rağmen çocuğun bu deneysel ortamlarda anne yokken gösterdiği davranışlarla, anne ya-

nındayken gösterdiği davranışlar farklılık göstermeye devam eder. Mesela Maccoby & Feldman 2 yaşındaki çocukların manipülatif oyunlarının bir yabancıyla bırakıldıklarında dörtte bir oranında, yalnız kaldıklarında ise yarı yarıya düştüğünü belirtir. Buna karşılık ağlayan çocukların oranı muazzam ölçüde artmıştır; anne olduğunda % 5 iken yabancıyla bırakıldıklarında % 30'a ve yalnız kaldıklarında % 53'e çıkmıştır. 3 yaşındaki çocukların anne yokken davranışlarında görülen değişim 2 yaşındakilerin davranışlarındaki değişim kadar şaşırtıcı değildir fakat değişimler aynı yöndedir. Manipülatif oyun yabancıyla kaldıklarında 1/6 oranında ve yalnız kaldıklarında da 1/3 oranında düşüyordu. Anne varken ve yokken çocukların ağlama oranı sırasıyla % 5 ve % 20 oranındaydı.

Bütün yaş gruplarından birçok çocuk ağlamanın yanı sıra annenin peşinden gitmek istemişti. 2 yaşındaki çocukların % 30'u anne çıktıktan sonra kapıya doğru yönelmiş hatta kapıyı açmaya çalışmıştı, % 22'si de kapının yanında durmuş ya da kapıya yaslanmıştı. 3 yaşındakilerin % 34'ü kapıyı açmaya çalışmış ve bunların yaklaşık yarısı kapıya kuvvetlice vurmuştu. Her yaş grubundan yine azımsanamayacak bir kısım çocuk annenin yokluğunda öfkelenmişti; bunlardan % 19'u 2 yaşında, % 31'i 2,5 yaşında ve % 14'ü 3 yaşındaydı.

Özellikle 2 ve 2,5 yaşlarındaki çocukların yalnız bırakıldıklarında yaptıkları etkinliklerdeki artışa ilişkin gözlemlerini aktaran Maccoby & Feldman şöyle yazmıştır:

Artan etkinlik sıklıkla kaygılı bir araştırma ya da ajite hareketler biçiminde ortaya çıkıyordu. Çocuklar bazen yalnız olmanın yarattığı strese tam tersi türden bir tepki veriyorlardı; donmuş bir hareketsizlik içinde kalıyorlardı (...) bazı çocuklar öylece kıpırdamadan duruyordu. Bu durum bazen kapının kenarında bazen de odanın başka bir yerinde annenin dönmesini beklerken ortaya çıkıyordu. Birkaç çocuk oyuncaklarla oynadı, fakat her hareket ağır çekim bir filmde anlatılmışçasına belirgin bir şekilde yavaşlamıştı. Ayrıca bazen ayrılık yüzünden üzgün olan çocuk etkinliğe odaklanmadan devam etmekle hareketsizlik arasında gidip gelebiliyordu.

Gözlemlerin değerlendirilmesiyle ilgili olarak okura, bu deneylerde annenin odadan 3 dakikadan fazla ayrılmadığını hatırlatmakta fayda var. Ayrıca çocuğun huzursuz olduğu görüldüğünde bu süre daha da kısaltılmıştı ve ilk iki durumda çocuk, annesi yanındayken tanıştığı cana yakın bir yabancı kadınla baş başa kalmıştı. Buna ek olarak çocuğun oynadığı oyuncaklar da halen odanın içindeydi.

Marvin'in (1972) üç farklı yaş grubu düzeyinde, 8 erkek, 8 kız çocuğu üzerine yaptığı enlemesine araştırma, Maccoby & Feldman'ın araştırmasının sonuçlarıyla örtüşmektedir ve Marvin'in çalışmasında gözlemler 4 yaşa kadar genişletilmiştir. Çalışmada, erkek çocukların davranışlarıyla kız çocuklarının davranışları arasında farklılıklar olduğu görülmüştür; 2 yaşındaki erkek çocuklarının Ainsworth'ün 1 yaşındaki çocukları kadar üzgün olduğu kaydedilmiştir. 3 yaşındaki erkek çocukların 2 yaşındakilerden daha az üzgün olduğu ve 4 yaşındaki erkek çocukların bu durumlardan görece daha az etkilendiği görülmüştür. Buna karşılık, 2 ve 3 yaşındaki kızlar, ayrılıktan, 1 yaşındaki kızlara göre belirgin biçimde daha az etkilenirken, 4 yaşındakiler özellikle yalnız bırakılmaktan dolayı daha fazla üzgündüler. Marvin bu son bulguya beklenmedik bir açıklama getirmiştir; 4 yaşındaki çocuğun, annenin test ortamındaki görünürde keyfi davranışlarından ve çocuk kendisini yalnız bırakmamasını istediğinde onunla işbirliği yapmamasından rahatsızlık duymuş olabileceğini belirtir.

Bu iki farklı çalışmadan elde edilen bulgular, ana hatlarıyla birbiriyle tutarlı olmalarına rağmen detaylarda birçok farklılık görülmektedir. Mesela ne Ainsworth'ün 1 yaşındaki çocuklarla yaptığı çalışmada, ne de Maccoby & Feldman'ın 2 ve 3 yaşındaki çocuklarla yaptıkları çalışmada cinsiyet farklılığının herhangi bir önem taşımadığı görülür; diğer yandan Lee ve meslektaşları 1 ve 2 yaşındakilerle ve Marvin 2, 3 ve 4 yaşındaki çocuklarla çalışırken, erkek ve kız çocukları arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Farklı çalışmalardan aktarılan sonuçlarda bu ve buna benzer diğer ayrılıkların

yorumlanması güçtür. Test düzenlemelerinde görece küçük farklılıkların (mesela yabancının davranışı gibi) sergilenen davranışın biçimini olmasa bile, yoğunluğunu önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Bunlar ve bunlara benzer küçük ayrılık deneylerinden şu sonuçlara varılabilir:

a. Aile içinde yetiştirilmiş 11 ila 36 ay yaş aralığındaki çocukların tehlikesiz fakat biraz yabancı bir ortamdayken annenin yokluğunu hemen fark ettikleri ve belli bir dereceye kadar endişelendikleri görülmüştür; bu endişe çeşitli düzeylerde farklılık gösterir ve genellikle belirgin hatta bazı vakalarda yoğun bir kaygı ve huzursuzluğa varmıştır. Oyun oynama etkinliği birdenbire azalmış ya da durmuştur. Bu ortamdaki çocukların neredeyse hepsinde anneye ulaşma çabası görülmüştür.

b. 2 yaşındaki çocuk bu ortamda neredeyse bir yaşındaki çocuk kadar huzursuz olur ve anne ya da yabancı odaya tekrar girdiğinde bile durumlarında hızlı bir iyileşme görülmez.

c. 3 yaşındaki çocuk bu ortamda daha az huzursuzluk duyar ve annenin biraz sonra döneceğinin farkındadır. Anne ya da yabancı geri döndüğünde görece daha hızlı toparlanır.

d. 4 yaşındaki çocuk bu durumdan daha az etkilenir ya da annenin keyfi gibi görünen davranışından daha fazla rahatsızlık duyar.

e. Çocuklar, yaşları büyüdükçe anneyle temas kurma aracı olarak görsel ve sözel iletişimi daha fazla kullanırlar; yaşı daha büyük olan çocukların, anne odadan ayrıldığı zaman onu bulmak için daha kararlı bir şekilde kapıyı açmaya çabaladıkları görülmüştür.

f. Çocukların % 30'u annelerine, odadan çıkarak onları bu koşullar altında bıraktığı için sinirlenmiştir.

g. Bazı çalışmalarda ve bazı yaş gruplarında kızlar ve erkekler arasında herhangi bir davranış farklılığı görülmemiştir. Bir dereceye kadar erkeklerin anne varken daha fazla keşif yaptığı ve anne gittiğinde ona ulaşma girişimlerinin daha güçlü olduğu görülmüştür, kızlar ise anneye daha yakın durma eğilimi göstermiştir ve yabancıyla daha kolay yakınlık kurabilmiştir.

Bu küçük ayrılık deneylerinden elde edilen ve Shirley (1942) ve Heathers'ın (1954) bulgularıyla ilişkili olan bir diğer bulgu yakın bir zamanda bildirilmiştir. Buna göre yak-

laşık 1 yaşındaki bir çocuğun Ainsworth'ün epizot dizisinde ilk testten birkaç hafta sonra ikinci kez test edildiğinde, ilk testtekinden daha fazla huzursuz ve kaygılı olduğu görülmüştür; anne odadayken ona daha yakın durmuş ve daha sıkı sarılmıştır. Anne yanından gittiğinde daha fazla ağlamıştır. Bu bulgular 24 bebeğe ilk başta 50 haftalıkken, ikinci kez de bundan 2 hafta sonra uygulanan test/tekrar test yöntemiyle elde edilmiştir ve 1 yaşındaki çocuklarda birkaç dakikadan fazla süren bir ayrılık tekrarlandığı zaman çocuğun öncekinden daha hassas bir duruma girdiğini gösteren ilk deneysel kanıtlardır.

Ayrılığa Tepkinin Gelişimi

İlk yıl

12 aylık ve daha büyük çocuklarda ayrılık durumunda belirgin bir şekilde görülen tepkiler, doğduklarında görülmediği için, çocukların bu tepkileri yaşamın ilk yılında geliştirdikleri açıktır. Maalesef bu gelişime ışık tutan sadece birkaç tane çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmalar da hastaneye yatırılan çocuklarla sınırlıdır. Bunla birlikte veriler muğlak değildir hatta bağlanma davranışın gelişimine ve genel olarak bilişsel gelişime ilişkin bilinenlerle tutarlıdır.

I. cildin 15. Bölümünde, yaşamın ilk aylarında bebeğin bağlanma davranışının ayrı tuttuğu ve tercih ettiği bir bağlanma figürüne kademe kademe odaklanması yolundaki adımlar anlatılmıştır. Bu gelişim şöyle tanımlanabilir: 16 haftadan önce sadece birkaç tane ayrım gözeterek yönlendirilen tepki vardır ve bunlar ancak hassas gözlem yöntemleriyle görülebilir. On altı ve yirmi altıncı aylarda ayrım gözeterek yönlendirilen tepkiler hem sayıca artar hem de daha belirgin bir hale gelmeye başlar ve aile içinde büyüyen 6 aylık ve üstü bebeklerin büyük bölümünde herkesin görebileceği kadar açıktır. Bu yüzden daha önce belirttiğimiz gibi, çocukların ayrılığa verdiği çeşitli tepkilerin 6 ya da 7 aydan önce görülmemesi şaşırtıcı değildir.

Schaffer hastaneye yatırılmış, 12 aydan küçük, farklı yaş gruplarından 76 bebek üzerinde çalışmıştır: bebeklerden hiçbiri marasmik ya da beyin hasarlı değildir. İçlerinden yirmi beşi, elektif cerrahi müdahale için hastaneye yatırılmış sağlıklı bebeklerdir. Bu 25 bebek hastaneye yatırıldıktan sonraki ilk üç günde, 2 saatlik seanslarla tek tek gözlemlenmiştir (bkz. Schaffer 1958; Schaffer & Callender 1959). Bebeklerin anneleri yanlarında yoktur ve hemşirelerle de sınırlı bir iletişimleri bulunmaktadır.

Bu 25 sağlıklı bebekte gözlemlenen tepkiler bebeğin yaşına göre büyük bir farklılık gösteriyordu. Ayrım noktası yirmi sekizinci haftaydı. 29 hafta ve üstü yaştaki 16 bebekten sadece biri şiddetli bir sıkıntı yaşıyordu ve 2 ve 3 yaşındaki çocuklarda görülen ağlama ve huzursuzluk tepkilerini veriyordu. Buna karşılık, 28 haftalık ve daha küçük 9 bebekten sadece ikisinin[14], durumu protesto ya da huzursuzluk belirtisi göstermeden kabul ettiği belirtilmişti: değişimin farkında olduklarının göstergesi sadece olağandışı ve şaşkın sessizlikleriydi.

Schaffer, 28 haftalık bebeklerde şaşkınlık tepkisinden aktif bir şekilde protesto etmeye ve sıkıntı duymaya geçişin birdenbire ve çok yoğun bir şekilde gerçekleştiğini vurgular. Ayrıca bebeklerin hem gözlemcilere hem de ziyarete gelen anneye verdikleri tepkilerin otuzuncu haftada aniden değiştiği gözlenmiştir:

> Yaşça daha küçük bebekler (28 hafta ve daha küçük olanlar) üzerine yapılan gözlemler bebeklerin çoğunun tamamen yabancı kişilerle (yani onları besleyen, yıkayan hemşireler ve gözlemciler) karşılaşmalarına rağmen normal tepki verdiğini, (...) buna karşılık yaşça daha büyük bebek grubunda normal (ör. arkadaşça) tepkilerin neredeyse hiç görülmediğini ortaya koymuştur; bu bebeklerin yabancıya karşı olumsuz duygular ve korku hissettiği gözlenmiştir. Küçük çocuk grubunda bu duruma neredeyse hiç rastlanmamıştır (Schaffer & Callender 1959).

14 Bu bebeklerden sadece biri 28 haftalıktı.

Farklı yaş gruplarından bebeklerin annelerinin ziyaretine nasıl tepki verdiklerini istatistiksel olarak karşılaştırmak için elimizde çok az gözlem bulunmasına rağmen bu gözlemler 28 ila 30 hafta civarında keskin bir değişim olduğunu belirten tezi destekler niteliktedir. Bu yaştan daha büyük olan bebeklerin çoğunlukla anneye umutsuzca sarıldığı görülmüştür, bu davranış gözlemciye verdikleri olumsuz tepkilerle dikkat çeken bir karşıtlık içindedir. Buna karşılık daha küçük çocuklar, annelerine ve gözlemcilere belirgin bir ayrım yapmaksızın tepki verme eğilimi göstermiştir. Benzer şekilde anne gittiğinde daha büyük bebekler yüksek sesle uzun süre ağlarken, daha küçük olanlar herhangi bir protesto emaresi göstermemiştir.

Sonuç olarak bebeklerin hastaneden eve döndüklerinde sergiledikleri davranışlar yaş grubuna göre oldukça büyük farklılıklar göstermiştir. 7 aylık ve daha büyük bebeklerin çoğu yoğun bir bağlanma davranışı sergilemişti. Nerdeyse kesintisiz olarak annelerine sarılıp, anne gidince yüksek sesle ve uzun uzun ağlamışlardı ve yabancılardan belirgin bir şekilde korkuyorlardı. Daha önceden tanıdıkları kişilere bile (ör. babaları, kardeşleri) bazen şüpheyle yaklaşıyorlardı. Buna karşılık, 7 aydan küçük bebekler evdeki ilk günlerinde herhangi bir bağlanma davranışı göstermemişlerdi. Anneleri onların bu durumunu "tuhaf" olarak nitelendirmişti. Bir yandan bu bebekler yoğun bir şekilde çevrelerini incelemekle meşguldü, diğer yandan yetişkinlere karşı aldırmaz bir tutum içerisindelerdi ya da çağırıldıklarında kafalarını başka yöne çeviriyorlardı:

> Bebek bazen saatlerce boynunu uzatarak herhangi bir nesneye odaklanmadan etrafına göz gezdiriyordu. Yüzünde genellikle tamamen boş bir ifade olmasına rağmen bazen de şaşkın ya da korku dolu bir bakışın görüldüğü kaydedilmişti. Bu durumun en uç biçiminde bebekler, bütün bu süreçte etrafı tarama davranışı haricinde hareketsiz, sessiz (sadece bir ya da iki vakada ağlama ya da hıçkırık duyulduğu kaydedilmişti) kalıyordu, oyuncak verildiğinde hiç ilgilenmiyorlardı.

Bu 7 aydan küçük bebeklerden bazıları yetişkinlerin iletişim kurma çabalarına tamamen ilgisiz kalmıştı. Bazıları da yetişkinlerden kaçınmış veya onları çevrelerine bakınırken yüzlerinde beliren boş ifadeyle "izlemişti".

Her iki yaş grubundan da bebeklerin tepkilerinin benzer olduğu tek yön uykuydu; iki gruptaki bebeklerde de rahatsız uyku ve gece ağlamaları yaygın biçimde görülmüştü.

7 ayın altındaki bebeklerin tepkilerinin en iyi nasıl anlaşılacağı ve bunun bebeğin geleceği için önemini kestirmek güçtür. Gelgelelim bu bebeklerin ayrılığa tepkilerinin büyük çocuklara kıyasla daha farklı olduğu açıktır ve ancak 7 aydan sonra bu kitabın konu aldığı davranış örüntülerini gösterdikleri görülmüştür.

Schaffer (1958) bulgularını aktarırken Piaget'nin bebekte nesne kavramının gelişmesine ilişkin çalışmasına dikkat çeker (Piaget 1937). Piaget, bebeğin ancak ilk yaşın ikinci yarısında bir nesnenin kendisinden bağımsız, uzamsal ve nedensel ilişkiler içinde yer alan ve kendisi algılamasa bile var olan bir şey olduğunu anladığını belirtir. Dolayısıyla nesne yokken onu araması gerektiğini de yine bu dönemde anladığını söyler. Bell (1970) Piaget'nin tespitlerini doğrular ve ek olarak bir bebeğin bir insanı devamlılığı olan bir nesne olarak idrak etme kapasitesinin, cansız nesneleri idrak etme kapasitesinden önce gelişip gelişmediğini ölçmek için oluşturulmuş deneyin sonuçlarını aktarır. Bell'in elde ettiği sonuçlar, bebeklerin çoğunluğunun insanları idrak etme kapasitesinin, cansız nesneleri idrak etme kapasitesinden daha önce geliştiğini göstermesine rağmen bunun ancak bebek 9 aylık olduğunda tam anlamıyla kemale erdiğini söyler; küçük bir grup bebek için de bu süre birkaç hafta daha geriden gelir. Bu kitap kapsamında ele aldığımız ayrılığa verilen tepki türlerinin, bilişsel gelişimle ilgili nedenlerden dolayı 7 aydan küçük bebeklerde görülmesi beklenemez.

Bir yaşından sonra değişim

Bütün bulgular, bebeklerin yabancı bir ortamda yabancı insanlarla kaldıklarında verdikleri tepki örüntüsünün 3 yaşa kadar biçim ya da yoğunluk olarak belirgin bir değişim göstermediğini ortaya koymaktadır. 3 yaştan sonra ayrılığa verilen tepkilerin yoğunluğu azalmaya başlar fakat bu azalma yavaş yavaş gerçekleşir. Örnek verecek olursak Lottie'nin üçüncü dönemin başında, 2 yaş 9 aylıkken ortaya çıkan anaokuluna gitmekle ilgili duyguları birçok çocukta tipik olarak görülmektedir. Çocuk annesinin nerede olduğunu biliyorsa ve yakında döneceğine dair beklentisini dayandırdığı iyi nedenleri varsa, o zaman yabancı bir ortamda bile olsa nispeten tanıdık bir kişiyi kabul etmeye başlar.

Şu anki bilgilerimize göre anneden ayrılmanın etkilerini gözle görülür biçimde azaltan tek koşul çocuğun aşina olduğu eşyalar, başka bir kişinin çocuğa refakat etmesi, tanıdık bir diğer çocuk ve Robertson & Robertson'un (1971) işaret ettiği gibi becerikli ve tanıdık bir bakıcı anneden annelik görmektir. Buna karşılık yabancı insanlar, yabancı mekanlar ve yabancı işlemler her zaman özellikle de yalnızken korku ve panik yaratmaktadır (bkz. 7. ve 8. Bölüm)[15].

Bağlanılan kişiden isteksizce ayrılmak birine bağlanmanın ayrılmaz bir parçasıdır; yaşla birlikte ayrılığa verilen tepkilerin biçiminde görülen değişimlere, adım adım, bağlanma

15 2 yaş 11 aydan 4 yaş 3 aya kadar değişen yaş aralığındaki çocukların yarım gün anaokuluna başlamadan önce ve başladıktan sonraki davranışlarına ilişkin gözlemler van Leeuwen & Tuma (1972) tarafından yakın zamanda yayınlanan bir makalede detaylı biçimde anlatılmıştır. Bağlanma teorisine ilişkin kriterler kullanan bu araştırmacılar 3 yaş 2 aydan önce ya da bu yaşta okula başlayan çocukların, takip eden 15 günde eskiye kıyasla daha bağımlı olmaya başladıklarını ve bazılarının, anne yokken, oyundan keyif alma düzeylerinde ve yoğunlaşmada belirgin bir düşüş yaşadığını belirtmişlerdir. Daha önceden 5-7 ay boyunca başka bir anaokuluna gitmiş olan üç erkek çocuğunun (ikisi, 2 yaş 8 aylıkken ve biri, 2 yaş 10 aylıkken başlamıştı) yeni okulda özellikle ilk haftalarda yoğun bir huzursuzluk yaşadığı aktarılmıştır. Araştırmacılar bu bulguları değerlendirdikten sonra şu sonuca varmıştır; "çocukların anaokuluna başlayacakları yaşa daha fazla dikkat göstermeliyiz ve bazı durumlarda çocuk biraz daha büyüyene kadar beklemeliyiz."

davranışının değişimi eşlik eder. Bu değişimlerden ilk ciltte 11. ve 17. bölümlerde bahsettiğimiz için burada tekrar üstünde geçmeyeceğiz. Sevilen figürlere bağlanmak hayatımızın bir parçasıdır, dolayısıyla ayrılık durumlarında sıkıntı yaşamak ve bunun tekrarlayacağı varsayımıyla kaygı duymak da hayatımızın bir parçasıdır. Bu konuya bu kitabın ileriki bölümlerinde sık sık değineceğiz.

Bu arada insanlarda ayrılığa verilen tepkilere geleneksel bakış açısının dışından, daha geniş bir perspektiften bakmak için insan yavrusunun tepkilerini başka türlerin yavrularıyla karşılaştırmak faydalı olacaktır. Birçok memelide ve kuş türünde de bağlanma davranışının benzer şekilde oluştuğu ve buna bağlı olarak da ayrılığa verilen tepkilerin benzeştiği kaydedilmiştir. Burada da bir kez daha insanın hayvandan ayrı olmadığı görülür.

4. Bölüm: Anne Varken ve Anne Yokken Davranış: İnsan Olmayan Primatlar

> En bayağı varlıklara sevgiyle yaklaşan, merhameti sadece diğer insanlara değil en aciz varlıklara da uzanan, Tanrıyı andıran anlayışıyla güneş sisteminin hareketlerine ve yapısına nüfuz eden bütün soylu nitelikleri haiz insan, bu yüce güçlerine rağmen halen bedeninde aşağı soyunun damgasını taşır.
>
> CHARLES DARWIN (1871)

Doğal Gözlemler

Memeliler ve kuşların yavrularında bir anne figüründen ayrılmanın ve yalnız kalmanın huzursuzluk yarattığı ve bu huzursuzluğun anneyi çağırma ve arama şeklinde tezahür ettiği uzun zamandır bilinmektedir. Ördek yavrularının bağlandığı ve ardından geçici olarak ayrı kaldığı anne figürünü ararken çıkardıkları tiz sesler bunun bildik bir örneğidir. Kuzular ve eniklerin de meleyerek ya da kısık kısık ciyaklayarak ayrılık durumuna tepki verdiği bilinmektedir. İnsana daha yakın türleri incelediğimizde ise bakıcı insanların büyüttüğü pek çok maymun ve şempanze hikayesiyle karşılaşırız. Bütün bu incelemeler yavru primatın anne figürünü kaybettiğinde yoğun bir protesto davranışı sergilediği ve ardından eğer annesini bulamazsa yoğun bir kaygı yaşadığı konusunda hemfikirdir. Anne ve yavru tekrar bir araya geldikten sonra anneye sarılma, tutunma ve annenin yanından ayrılmama davranışı da bu çalışmalarda kaydedilen bir diğer ortak gözlemdir.

Örneğin Bolwig (1963) yavru patas maymunları üzerine yaptığı araştırmada, birkaç günlükken[16] bakmaya başladığı yavrunun "insandan korkmadığını, çok ağladığını ve yalnız bırakıldığında paniğe kapıldığını" belirtmiştir. Bolwig şöyle devam eder; maymun yalnızca gözlemci onun yanından ya da görüş menzilinden ayrıldığında ağzını sonuna kadar açıp çığlık atıyordu ve çoğu kez görüş mesafesindeki en yakın kişiye koşuyordu. Kısa sürede maymun Bolwig'e bağlandı ve 3,5 aylık olana kadar bakıcısı yanında olmadığı zamanlarda büyük sorunlar yaratıyordu.

Fakat yavru maymun dört aylık olduktan sonra etrafı keşfetmeye başladı. Bakıcısı da onu her gün birkaç saatliğine kendi türünden diğer maymunların içinde bulunduğu bir kafese koymaya karar verdi.

Fakat bu girişim pek başarılı olmadı. Maymun diğer maymunları oldukça iyi tanımasına ve onlarla daha önceden oyun oynamasına rağmen onu orada bırakmak istediğimi anlayınca hemen panikledi, bağırdı, bana çaresizce sarıldı, kapıyı açmaya çalıştı. Onu en sonunda dışarı bırakana kadar oturdu ve ağladı. Daha sonra bana sarıldı ve günün geri kalan kısmında görüş mesafesinden ayrılmamam için çabaladı. Akşam uyurken kısık çığlıklar atarak uyandı ve bana tutundu, pençesini ayırmaya çalıştığımda yoğun bir korkuya kapıldı.

Yavru şempanzelerle ilgili gözlemlerde de buna benzer davranışlar kaydedilmiştir. Cathy Hayes (1951) üç günlükken bakmaya başladığı dişi şempanze Viki'nin dört aylık olduğunda bakıcı annesine nasıl bağımlı olduğunu aktarır:

> Uyandığı andan gece uyuyana kadar (...) yemek yerken ya da çalışırken kucağımda oturuyor, bir şeyler pişirirken bacaklarımın arasında dolaşıyordu. Yerde oturuyorsa ve ben de bir yere gidiyorsam onu kucağıma alana kadar bağırıyor ve bacağıma sarılıyordu (...). Dikkatinin başka yöne odaklandığı nadir zamanlarda yan odaya geçtiğimde hızla peşimden gelip sesinin son haddine kadar bağırıyordu.

16 Bkz. I. Cilt, 11. Bölüm.

Kellogglar yedi aylıkken bakmaya başladıkları şempanzeleri Gua'nın da aynı davranışları sergilediğini kaydetmiştir (Kellogg & Kellogg 1933):

Gua da yoğun ve inatçı bir şekilde görüş alanı içinde kalmak istiyordu. 9 ay boyunca evin içinde ya da dışında, tanıdığı kişilerin yanından ayrılmamıştı. Anladığımız kadarıyla Gua'ya verilebilecek en kötü ceza onu odaya kilitlemek ya da onun yetişebileceğinden daha hızlı adımlarla yürümek ve onu arkada bırakmaktı. Yalnız kaldığı zamanlarda çok acı çekiyordu.

Kellogglar, Gua'yı kendisinden 2,5 ay büyük oğulları ile kıyasladıklarında şu sonuçları elde etmişlerdir:

Her ikisi de, evdeki yetişkinler gitmek için hazırlanmaya başladığında, kaygılı davranış olarak nitelendirilebilecek (ör. huysuzlanma ve ağlama) tepkiler gösteriyordu. Gua kapanan kapı sesine ve mekanizmasına duyarlılık geliştirmişti, bulunduğu ortamda sürekli kapıları gözlemlemeye başlamıştı. Kapının bir tarafında o bir tarafında arkadaşları dururken en ufak hareket (birinin kapıyı kapatması ya da kapının rüzgardan kapanması gibi) Gua'nın ağlayarak kapı aralığına koşmasına neden oluyordu.

Van Lawick-Goodall (1968) tarafından Orta Afrika'da Gombe Stream Parkında şempanzeler üzerine yapılan kapsamlı araştırma, yavru şempanzelerin ayrılık durumlarında tıpkı tutsak edildikleri zamanlardaki gibi, kaygılı ve huzursuz davranışlar sergilediklerini ve bu huzursuzluk ve kaygının şempanzenin çocukluğu boyunca devam ettiğini ortaya koymuştur: İlk sene boyunca yavrunun anneyle teması nadiren kesilir; 1 yaşından itibaren bağımsız zaman geçirebilmesine rağmen yine de annesine yakın durur. Yavrular 4,5 yaşına kadar annelerinden ayrı dolaşmazlar ve bu yaştan sonra da yine nadiren annelerinden ayrılırlar[17].

Yavru, annesinden ayrı vakit geçirmeye başladığında, yakınlık büyük ölçüde işitsel sinyallerle sağlanır. Anne ya da

17 Şempanzelerdeki bağlanma davranışıyla ilgili kısa bir açıklama için bkz. I. Cilt 11. Bölüm.

çocuk tarafından gönderilen "hoo" iniltisine diğeri anında karşılık verir:

Yavru annesinden ayrılmaya başladığında, zor bir durumla karşılaşıp hızlıca ona dönemezse her zaman bu sesi çıkarır. Anne genellikle yavrunun lokomotor yapısı gelişene kadar gidip kendisi onu getirir. Anne de yavrusunu potansiyel tehlike taşıyan bir durumdan kurtarmaya giderken ya da bazen bir yere gitmek için harekete geçtiğinde yavruyu yanına çağırmak için aynı sesi kullanır. Dolayısıyla "hoo" iniltisi anne-yavru iletişimini yeniden kuran bir sinyal işlevini görür.

Yavruların kullandığı bir diğer sinyal de çığlıktır; yavrular annenin kucağından düştüklerinde ya da bir anda duyulan yüksek bir sesten korktuklarında çığlık atarlar. Anne, yavrusu çığlık attığında hemen her zaman geri döner ve onu kucaklar: "yavru, anne yoluna onsuz devam ettiğinde çığlık atar. Bu durumda anne geri döner ve ona sarılır. Şempanzelerin bebeklik dönemi boyunca çıkardığı normal çığlık sesi, anneyi yavrusunu kurtarmak için harekete geçiren bir işarettir".

Genç şempanzeler de 5 ya da 6 yaşına kadar kaybolduklarında ya da başlarına bir şey geldiğinde çığlık atarlar ve bu durumda da yine annenin çocuğu kurtarmak için aceleyle koştuğu görülür:

Birçok kere genç şempanzelerin yanlışlıkla annelerini kaybettiği görülmüştür. Her seferinde, inleyerek ve bağırarak ağaçlara çıkıp etrafa dikkatle baktıktan sonra hızla ve genellikle yanlış yöne doğru yola koyulurlar. Üç olayda annenin davranışını gözlemleme şansı yakaladım; her defasında yavrusunun sesine doğru yönelmesine rağmen kendisinin nerede olduğunu gösteren herhangi bir ses çıkarmadığını gördüm.

Bir keresinde annesini kaybeden 5 yaşındaki dişi şempanze ertesi sabaha kadar ağlayıp iniltiler çıkarmıştı. Bir diğer örnekte genç şempanze, birkaç saatlik bir ayrılıktan sonra annesi onu bulduğunda inlemeyi kesmişti (şempanzenin annesine kavuştuktan sonraki davranışı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir).

Bu araştırmalarda görüldüğü gibi, genç şempanzelerin annelerine yakınlığı ergenlik öncesine kadar sürmektedir. Ayrılık durumu nadiren görülür ve genellikle ses sinyalleri ve karşılıklı birbirini arama davranışıyla tekrar bir araya gelinir.

İlk Deneysel Çalışmalar

Bu doğal gözlemler, insan olmayan yavru primatların bağlanma davranışlarının ve ayrılık durumunda verdikleri tepkilerin küçük çocukların tepkileriyle oldukça benzer olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ve insanlar üzerine yapılan deneylerde birkaç dakikadan fazla süren ayrılıklar uygun görülmediği için, birçok bilim adamı araştırmalarını maymunlar üzerinden sürdürmüştür. Bu konuyla ilgili birçok çalışma dört farklı araştırma merkezinde yürütülmüş ve yayınlanmıştır. Bu çalışmalarda 2 ila 8 aylık patas maymunları ve dört farklı şebek türünden (alyanaklı maymun, domuz kuyruklu maymun, şapkalı maymun ve Java maymunu) yararlanılmıştır. Bu beş tür de karada ve grup içinde yaşayan maymunlardır[18].

Ayrılığa verilen tepkiler türler arasında farklılık göstermiştir fakat bu farklılık tepki biçiminde değil yoğunluk olarak görülmüştür. Alyanaklı maymunlar, domuz kuyruklu maymunlar ve Java maymunlarında ayrılık süresi boyunca büyük bir huzursuzluk ve sonrasında da anneye yakın durma ve kısa süreliğine de olsa başka bir ayrılık durumundan kaçınma görülmüştür. Şapkalı maymunlar ve patas maymunları da ayrılıktan sonraki ilk saatlerde yoğun kaygı belirtileri göstermiştir fakat sonra bu durum geçmiştir; bu noktadan sonra diğer makak türlerine kıyasla daha az depresif etkinlik kaydedilmiş ve anneyle yeniden bir araya geldikten sonra daha az rahatsızlık hissettikleri görülmüştür. Şapkalı may-

18 Şempanzelerle ilgili en yakın tarihli araştırma raporları Mason'un (1965) çalışmasında yer almaktadır. Fakat Mason'un deneylerindeki ayrılıklar anneden ayrılmaya değil, kafesteki diğer arkadaşlardan ayrılma üzerine yoğunlaşmıştır.

munlarda kaygının azalmasının sebebi büyük ölçüde, ayrılan yavruların gruptaki diğer dişilerden bakım görmesidir.

Aşağıda yalnızca alyanaklı maymun ve domuz kuyruklu maymun yavruları üzerine yapılan çalışmalara değinilmiştir bunun nedeni bu maymun türlerinin tepkilerinin insan yavrularının tepkilerine çok yakın olması ve ayrıca bu türlerle, özellikle de alyanaklı maymunlarla ilgili kapsamlı çalışmalar bulunmasıdır. Şapkalı maymunların davranışlarına ilişkin bilgi için Rosenblum & Kaufman'ın çalışması (1968; ayrıca bkz. Kaufman & Rosenblum 1969), patas maymunları için de Preston, Baker & Seay'in (1970) çalışması incelenebilir. Ayrılık üzerine yapılan araştırmalarla ilgili yararlı bir inceleme için Mitchell'in kitabına bakılabilir (1970).

Bu konudaki ilk deney çalışması Jensen & Tolman (1962) tarafından yürütülmüştür. Bu çalışmada 5 ve 7 aylık iki domuz kuyruklu maymun yavrusu, her biri ayrı bir kafeste, anneleriyle birlikte kalıyordu. Yavrular ve anneler 5 dakikayı geçmeyen süreler içinde birkaç kez yer değiştirmişti. Gözlem aynalı camın ardından yapılmıştı.

Anne ve yavru maymun birbirlerine sıkıca sarıldıkları için ayrılmaları ciddi bir güç harcayarak ya da onları bir şekilde kandırarak mümkün olabilmişti. Her iki taraf da bu durumu şiddetle protesto etmişti. Jensen & Tolman buna ilişkin şunları aktarmıştır:

Anne ve yavru maymunların birbirinden ayrılması, hem anne hem çocuk hem de görevliler ve bunu gören ve duyan diğer maymunlar için son derece stresli bir durumdu. Anne görevlilere karşı son derece öfkeli, yavrusuna karşı da son derece korumacı bir davranış sergiliyordu. Yavrunun çığlıkları neredeyse bütün binada duyuluyordu. Anne, yavruyu kendisinden ayıran görevlilerle mücadele etti ve onlara saldırdı. Yavru, anneye ve yakalayabildiği her nesneye tutunmaya çalışarak görevli tarafından kafesten çıkarılmaya direndi. Bebek gittikten sonra anne neredeyse durmadan kafeste gezinmeye başladı, kapıya hücum etti, parmaklıkları ısırdı ve sürekli kaç-

maya çalıştı. Ara sıra moo gibi böğürtüler çıkardı. Yavru ise aralıklarla yüksek ve tiz çığlıklar attı.

5 dakika geçtikten sonra anne ve yavru yeniden bir araya getirildi ve ikisi de hemen, birbirlerine en yakın durabilecekleri pozisyonu aldılar: "Anne bebeğini tutarak sessizce oturdu, görevliler yokken halinden memnun ve rahatlamış gözüküyordu. Oda sessizdi. Annenin iniltisi, yavrunun attığı çığlıklar tamamen kesilmişti". 5 dakikalık bir ayrılıktan sonra, bu kesintisiz ve yoğun sarılma periyodu hiçbir zaman 15 dakikanın altına düşmüyordu ve bazen de 40 dakika kadar sürebiliyordu.

Diğer araştırmacılar yavru maymunları çok daha uzun süreli (6 günden 4 haftaya uzayabilen) ayrılıklara maruz bırakmışlardı. Bütün gözlemciler domuz kuyruklu ve alyanaklı maymunların ayrılıktan hemen sonraki 24 saat içerisinde aşırı bir huzursuzluk sonra da yaklaşık 1 hafta biraz daha fazla süren bir sessizlik dönemi geçirdiğini belirtmiştir. Bu sessizlik döneminde yavrular çok az oyun oynamış ya da etkinlik göstermiş daha ziyade depresif bir şekilde çömelerek oturmuşlardır.

Harlow bu tipte iki çalışma yapmıştır. Bunlardan birinde (Seay, Hansen & Harlow 1962), yaşları 24 ila 30 hafta arasında değişen dört alyanaklı yavru annelerinden 3 haftalığına ayrılmışlardı[19]. Anne hemen bitişikteki kafese yerleştirilmişti ve yavruyla arasında sadece saydam bir paravan vardı, birbirlerini görebiliyor ve duyabiliyorlardı. Gözlemler, ayrılıktan önceki 3 hafta, ayrılık durumundaki 3 hafta ve ayrılıktan sonraki 3 hafta şeklinde düzenli aralıklarla sürdürülüyordu. Her deneyde birbirlerini önceden tanıyan iki yavru eş zamanlı olarak ayrılmıştı ve ayrılık süresince ikisi de birbirine ulaşabiliyordu. Böylece ayrılık dönemi boyunca dört yavrunun da birbirine refakat etmesi sağlanmış, su ve yemek ihtiyaçları

19 Alyanaklı maymunların bağlanma davranışı için bkz. I. Cilt, 11. Bölüm. Doğal yaşam içerisinde alyanaklı bir maymun genellikle üç yaşına gelene kadar annesine yakın durur.

karşılanmıştı. Ayrıca anneyle görsel ve işitsel iletişimleri de bulunuyordu, anneyle sadece fiziksel olarak herhangi bir temas kuramıyorlardı.

Saydam paravan indirilir indirilmez dört yavru da "şiddetli ve uzun bir protestoya başladı" Tiz çığlıklar atıp, ağladılar. Annelerine ulaşmak için çeşitli girişimlerde bulundular, kendilerini paravana fırlatıp, kafesin içinde rastgele koşturdular. Daha sonra sessizleşip paravanın kenarında, anneye olabildiğince yakın durmaya çalışarak büzüşüp yattılar. Anneler ilk başta deney yapan kişiye hırladı ve onları tehdit etti, fakat bu tepkileri yavrularınkinden daha az yoğundu ve daha çok süreklilik gösteriyordu. Annelerinden ayrılmış yavru çiftler, ayrılıktan önceki ve sonraki üç haftada birbirleriyle aktif bir biçimde oynadı fakat ayrılık süresi boyunca birbirlerine çok az ilgi gösterdi ve nadiren birlikte oynadı. Anneler ve yavrular yeniden bir araya geldikten sonraki günlerde yavrular annelerine ayrılıktan önceki günlere kıyasla daha fazla sarılıyordu.

Seay & Harlow (1965) yaptıkları ikinci çalışmada 30 aylık 8 alyanaklı maymunu annesinden ayırdı ve her birini ayrı kafeslere koydu. Bu sefer ayrılık süresi sadece 2 haftaydı ve anne yan kafesten çıkartılmıştı; her yavru maymunun yanında yine oyun oynamak için annesinden ayrılmış bir diğer yavru bulunuyordu fakat iki yavru her gün sadece yarım saat birlikte zaman geçirebiliyordu. Sonuçlar önceki deneyin sonuçlarıyla aynıydı, ilk gün "kafesin içinde rastgele koşuşturma, tırmanma, tiz çığlıklar atma ve ağlama" ve diğer yavruyla görece daha az ilgilenme gibi davranışlar gözlemlenmişti. Protesto evresinden sonra (bu evrenin ne kadar sürdüğü kaydedilmemiştir) yavrular, "daha az etkinlikte bulundukları, çok az oyun oynadıkları ve ara sıra ağladıkları bir evreye geçmişti" Seay & Harlow, "bu ikinci evrede görülen davranışların annelerinden ayrılan çocukların umutsuzluğuna benzediğini" belirtmişlerdir. Yeniden bir araya gelme durumunda anne ve yavrunun hemen yine birbirine sarıldığı gözlenmiştir.

1966 ve 1967'de iki farklı araştırma grubu tarafından buna benzer bulgular yayınlanmıştır; Spencer-Booth ve Hinde, Cambridge'de alyanaklı makaklar, Kaufman & Rosenblum ise New York'ta domuz kuyruklu makaklar üzerine yaptıkları deneylerden benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Bu iki çalışmanın ortak birçok yönü bulunmaktadır ve önceki çalışmalardan daha bilgilendirici oldukları söylenebilir. Jensen'in ve Harlow'un laboratuvarlarında yavru maymunlar anneleriyle birlikte büyümüşlerdi, her çift küçük bir kafese yerleştirilmişti. Hinde & Kaufman'ın laboratuvarında ise yavru ve anne görece daha büyük bir kafes içerisinde stabil bir sosyal grubun parçası olarak yetiştirilmişti. Yanlarında yetişkin bir erkek maymun, iki ya da üç yetişkin dişi maymun ve diğer yavrular vardı. Her iki laboratuvar da ayrılık ortamı anneyi kafesten çıkararak oluşturulmuştu. Böylece yavrunun tamamen tanıdık bir ortamda, tanıdık hayvanlarla birlikte kalması sağlanmıştı, hayatındaki tek değişim annenin olmamasıydı.

Hinde & Kaufman'ın çalışmalarının ikinci avantajı, bu deneylerin sonuçlarının hem 1 haftalık sürede ayrılık davranışının gözlemlenmesi hem de anne ve yavrunun takip eden aylardaki davranışlarının gözlemlenmesi bakımından çok daha detaylı bir şekilde anlatılmasıdır. Hinde'nin çalışmasında ayrılık süreci bittikten sonra 2 yıl daha gözlem yapılmıştır. Bu çalışmalar deneysel ayrılık durumlarının sonraki etkilerini aktarmaları açısından bilgilendirici ve değerlidir.

Kaufman & Rosenblum (1967) çalışmalarında denek olarak yaşları 21 ila 26 hafta arasında değişen domuz kuyruklu maymunları kullanmıştır. Her deneyde anne 4 haftalığına kafesten çıkarılmıştır. Ayrılık sırasındaki davranışın "ajitasyon, çökkünlük ve iyileşme" olarak tanımlanan üç evresi olduğu belirtilmiştir. Üç yavru bu evrelerden geçmesine rağmen grubun dominant dişisinin kızı diğer yavrulara kıyasla daha hafif bir çökkünlük belirtisi göstermiştir ve zamanın çoğunu gruptaki diğer yetişkin dişi maymunlarla geçirmiştir. Diğer üç yavrunun durumu aşağıdaki gibidir:

İlk evrede volta atma, kafasını sağa sola döndürerek aranma, sık sık kapıya ve pencereye doğru gitme, ara sıra kısa süreli ve dengesiz oyun oynama hamleleri, grubun diğer üyelerine doğru yönelme ve ağlamaklı sesler çıkarma sıklıkla görülüyordu. Parmak emme, ve genital bölgeler de dahil olmak üzere vücudun diğer kısımlarını ağza götürme gibi ciddi miktarda kendine yönelik davranış gözlemlenmişti. Bu tepki ilk gün boyunca sürdü, bu süre içerisinde yavru hiç uyumadı.

24 ila 36 saatten sonra bu yavruların üçünde de görülen örüntü dikkat çekici şekilde değişti. Her biri neredeyse bir topu andırır biçimde kafalarını bacaklarının arasına alıp çömelerek oturdu. Yavru yerinden kaldırılmadığı sürece nadiren kımıldıyordu. Yemek yediği ya da saldırıya tepki verdiği zamanlar dışında sanki ağır çekimde gibi yavaş hareket ediyordu. Nadiren sosyal çağrılara cevap veriyor ya da sosyal bir davranış gösteriyordu, oyun davranışı da nerdeyse durmuştu. Çevreye karşı ilgisizdi. Ara sıra başını kaldırıp inliyordu.

Bu durum 5-6 gün sürdükten sonra çökkünlük yavaş yavaş kalkmaya başladı. İyileşme belirtileri daha dik bir duruşa geçmelerinden ve çevreye karşı ilgilerinin yeniden canlanmasından anlaşılıyordu. Sık sık tedirgin bir şekilde çevreyi araştırdıkları gözlendi. Yavaş yavaş annesinden ayrı yavru da sosyal çevresiyle, iletişim kurmaya başladı, ilk önce yaşıtlarıyla iletişime geçti, onlarla tekrar oyun oynamaya başladı. Çökkünlük sürüyordu fakat hafiflemişti. Daha sonra çökkünlük dönemi yerini cansız nesneleri inceleme ve oyun oynamaya bıraktı. Hareket hem hız hem de miktar olarak artmıştı. Yavru, ayın sonuna doğru çoğunlukla aktif olmaya başlamıştı fakat yine de o yaştaki bir yavruda tipik olarak görülen davranışları göstermiyordu.

Annenin geri dönüşünden sonra takip eden 3 ayda annenin ve yavrunun davranışları kaydedilmişti. Dört örnekte de belirgin değişiklikler gözlemlenmişti, bu değişimler daha önceki çalışmalarda yapılan gözlemlerle aynı doğrultudaydı:

Anne gruba tekrar katıldığında şiddetli değişim yaşandı. Dört çiftte de ikili ilişkiyi geri kazanmaya yönelik gözle görülür bir artış vardı. Yavru anneye sarılıyor, anne koruyucu bir şekilde onu tutuyordu, göğüs teması da ayrılıktan önceki aya kıyasla epeyce art-

mıştı. Anne ve yavru tekrar bir araya geldikten üç ay sonra bile bu durum hâlâ belirgindi. İkili yakınlığın bu şekilde artması özellikle dikkat çekicidir çünkü normalde bu yaş aralığında bu tarz davranışlar büyük ölçüde azalmış olur.

Artan yakınlık başka şekillerde de kendini gösteriyordu. Normatif çalışmalarımızda anne ile yavrunun fiziksel ayrılığı, genellikle yavrunun başka bir kafese konmasıyla gerçekleşir. Yeniden bir araya gelme aşamasından sonraki ayda yavrunun başka kafese gitme sıklığı, ayrılıktan önceki aya kıyasla % 20 düşmektedir. Ayrıca yavrunun başka kafeste kalmasının ortalama süresi 60,5 saniyeden 34,4 saniyeye gerilemektedir.

Anneler de yavrunun yakınlık isteğine ayrılık öncesine kıyasla daha fazla tolerans gösteriyordu, yavrularını itmiyor ya da kendilerini geri çekmiyorlardı.

Kaufman'ın deneyinde kullandığı dört denek ile Spencer-Booth & Hinde'nin daha önce kullandıkları dört denek, sadece türleri açısından değil (domuz kuyruklu yavrular ile alyanaklı yavrular) yaşları açısından (21 ila 26 haftalık yavrular ile 30 ila 32 haftalık yavrular) ve annenin kafesten ayrılma süresi bakımından da (4 hafta ile 6 gün) farklıydı. Yine de Hinde'nin hem ayrılık esnasında hem de sonraki aylarda gözlemlediği davranışlar Kaufman ve meslektaşlarının gözlemledikleriyle yakın bir benzerlik taşıyordu (bkz Hinde, Spencer-Booth & Bruce 1966; Spencer-Booth & Hinde 1967).

Spencer-Booth & Hinde ilk baştaki denek sayısını dörtten yirmi bire yükseltip, alt örneklemleri ikinci bir ayrılığa maruz bırakmış ve altı yavruluk bir diğer grubu da daha uzun bir süre (13 gün) annesinden ayırarak araştırmalarını genişletmişlerdir. Bu yavru maymunlar üzerinde 2 yıl daha, yani yavrular 2,5 yaşına gelene kadar gözlem yapılmış ve gelişimleri, bütün bu süreç içerisinde anneleriyle kalan sekiz yavrudan oluşan kontrol grupla kıyaslanmıştır. Bütün bu çalışmalardan elde edilen bulguların özeti Hinde & Spencer-Booth'un kitabında bulunmaktadır (1971).

İlk baştaki dört yavrunun ayrılık esnasında ve takip eden aylarda sergiledikleri davranışlar daha büyük bir araştırma

içerisinde yeterince doğrulandığı için ve Spencer- Booth & Hinde'nin (1967) ilk yayınlarında da gözlemlenen davranışlar oldukça detaylı anlatıldığı için aşağıdaki bilgiler onların makalesinden alınmıştır. Kaufman'ın çalışmasında yavruların tepkilerinde bazı çeşitlilikler görülmüş olmasına rağmen genel olarak aynı örüntüyü gösterdikleri söylenebilir.

Ayrılığın ilk gününde dört yavru da sürekli olarak çığlık attı ve ağladı. Bu tepki daha sonraki günlerde azalmış olsa da ayrılıktan önceki durumla kıyaslandığında çok daha yoğundu (ve bu annenin dönüşünden sonra da birkaç hafta devam etti). Gelgelelim Kaufman'ın domuz kuyruklu yavrularının tersine alyanaklı yavrular annenin gidişinin hemen ardından fark edilir derecede durgunlaştı. Bu görece durgunlaşma ayrılık süresince dört yavruda da görülmeye devam etti: "Yavruların annenin yokluğundaki davranışı genel olarak çökkün olarak nitelendirilebilir. Birinin emri altındaki bir hayvan gibi pasif bir duruşta, çömelerek oturuyorlardı". Ayrılığın ilk gününde hem manipülatif oyun hem de sosyal oyunda belirgin bir düşüş görülmüştü. Daha sonraki günlerde manipülatif oyunda biraz daha gelişme görülürken, sosyal oyun düşük seyretmişti ve 6 gün içerisinde giderek azalmıştı.

Ayrılık sırasında yavrunun gruptaki yetişkin erkek ya da yetişkin dişilerle etkileşimi, ayrılıktan önceki ve sonraki döneme kıyasla daha fazlaydı. Fakat yine de bu, yavrunun annesiyle ayrılıktan önceki durumundan alışık olduğu bir etkileşimin sadece bir kesitiydi. Bu noktada da yavrular arasında birçok farklılık görülüyordu. Mesela gruptaki yavrulardan biri hariç diğerlerinin yetişkin maymuna yakın durma eğilimi % 20 oranında artmıştı. Bununla birlikte bu tip durumlar ayrılıktan önce anneyle geçirilen süre ile kıyaslandığında çok daha kısaydı. Ayrılmış yavru genellikle dişi ya da erkek yetişkinlere sarılmaktan ziyade, onlara hafif temas ederek oturuyordu, yetişkin uzaklaştığında yavru homurdanıyor ya da ağlıyordu. Genelde gruplarındaki yetişkin er-

kekle oturan iki yavru tehlike sezdiklerinde korunmak için bu maymuna koşardı. Böylece annelerinden ayrılmış olan yavruların diğer yetişkinlerden ikame bakım aldıkları söylenebilir, fakat bu bakım annelerinden gördükleri bakımın sadece küçük bir parçasıdır.

Ayrılmış yavruların, ayrılmış bebeklerde de sıklıkla görüldüğü gibi, yeme alışkanlıklarının da değiştiği gözlemlenmiştir. Ayrılığın ilk gününde yavrulardan biri neredeyse hiç yemek yememişti. Daha sonraki günlerde dört yavru da ilk güne kıyasla daha fazla yemeye başladı.

İlk günün yoğun huzursuzluğu azalmasına rağmen ayrılığı takip eden 5 gün boyunca dört yavrunun davranışı normal olarak nitelendirilemeyecek bir seyir gösteriyordu.

Annenin dönüşünden sonra da huzursuz davranışlar belirgin bir şekilde sürdü. Anne kafese döndükten sonra yavruların dördü de "ayrılıktan önceki döneme kıyasla daha bağımlıydı. Anneleri tarafından reddedildiklerinde yoğun öfke nöbetleri geçiriyorlardı ve sıklıkla annelerin sırtına yapışıyorlardı ya da bazen anneleri onları ittiğinde diğer yetişkin dişiye sarılıyorlardı". Bunun etkisi özellikle iki yavruda "oldukça şiddetliydi ve uzun sürmüştü", anneleriyle yeniden bir araya geldikleri ilk günde neredeyse hiç kucaktan inmemişlerdi.

Yavrunun, anneyle tekrar bir araya geldikten sonraki ilk bir iki haftada "huzursuz hissedip ortada bir neden yokken anneye sarılma isteği ile rahatlama duygusu arasında salınması" özellikle dikkat çekiciydi. Kavuşmanın ikinci ya da üçüncü gününden sonra yavrulardan birinin "annesinin kucağından sakince indiği fakat hemen sonra panikleyerek tekrar annesine döndüğü" kaydedilmişti. Bir diğer (dişi) yavrunun, anneyle yeniden bir araya geldikten sonra altıncı günde yaklaşık yarım saat sakince oynayıp sonra annesinin üzerinde bir süre uyuduğu ve "uyandığında oldukça korkmuş olduğu ve sinerek annesinden ayrılmak istemediği" gözlemlenmişti. Fakat daha sonra yine rahatlayıp oynamaya başlamıştı.

Bu dört anne-yavru çiftinin, tekrar bir araya geldikten sonra, 4 aydan yavru 1 yaşına gelene kadar sergiledikleri davranışlar çiftten çifte farklılık göstermişti. Yine de bu dört yavrunun davranışları kontrol grubundaki ayrılık yaşamamış diğer sekiz yavruyla karşılaştırıldığında yavruların dördünün de etkilenmiş olduğu görülmektedir, "hepsinde ayrılıktan önceye nazaran ve kontrol gruba kıyasla annelerine daha yakın olma eğilimi" görüldüğü belirtilmişti. Anneye sarılma ve yakın durma eğilimi oldukça belirgindi; yavrulardan birinde bu durum anneyle kavuştuktan sonraki 4 ay boyunca, birinci yaşa kadar sürmüştü ve bir diğerinde de bu sürenin yarısı kadar devam etmişti.

Bu dört ayrılmış yavrunun ilk başta, 12 aylıkken ve daha sonra 30 aylıkken yabancı ortamlarda test edildiklerinde sergiledikleri davranışlar, kontrol gruptaki sekiz yavru ile kıyaslandığında ortaya çıkan farklılık daha da dikkat çekiciydi. Ayrılık deneyimi yaşamış olan dört yavru, kontrol gruptakilerle karşılaştırıldığında yemek uzatan araştırmacıya yaklaşmakta tereddüt etmişti, yabancı bir kafese koyulduklarında annelerine daha yakın durmuşlardı, yabancı nesnelerle dolu bir kafeste daha kısa bir zaman geçirmiş ve korku yaratan küçük çaplı bir olaydan sonra daha pasifleşmişlerdi (Hinde & Spencer-Booth 1968).

Sadece 6 gün süren bir ayrılıktan yaklaşık iki yıl sonra yapılan bu deneyler anneden ayrılmanın travmatik olabildiğine ilişkin çarpıcı bulgular ortaya koymuştur. Bu yavru maymunlar olaysız, sakin bir günde kontrol gruptaki maymunlardan herhangi bir farklılık göstermezken, tanıdıkları çevrenin biraz dışına çıktıklarında farklılıklar görülmeye başlamıştır; ayrılık deneyimi yaşamış olan maymunlar kontrol gruptakilere göre daha ürkek ve kaygılı davranışlar göstermişlerdir. Bunun insan yavrularında da görüldüğü Robertson (1953; 1958b) ve bu kitabın yazarı tarafından (Bowlby 1951; 1960a) birçok kereler belirtilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi Hinde & Spencer-Booth'un 6 günlük bir süre için annelerinden ayrılan dört alyanaklı yavruyu incelendiği öncü çalışmasından sonra bu araştırmayı ilave incelemelerle muazzam bir biçimde detaylandırmaları, elde ettikleri bulgularla ilgili herhangi bir şüpheye yer bırakmamıştır. Aşağıda bu bulgularla ilgili belli başlı verilere yer verilmiştir.

Hinde & Spencer-Booth'un Yaptığı Ek Çalışmalar

Hinde & Spencer-Booth, yaptıkları kapsamlı çalışmayla 6 günlük ayrılığın alyanaklı maymun yavruları üzerindeki etkisine ilişkin verileri genişletip sağlamlaştırmakla kalmamış, bu verileri (a) ikinci bir kısa (6 günlük) ayrılığın etkileri (b) 13 gün gibi görece daha uzun süreli ve tek seferlik bir ayrılığın etkileriyle de karşılaştırmıştır. Buna ek olarak tepkilerdeki bireysel farklılıkları yaratan etkenlere de ışık tutmuşlardır.

Bu noktada ilk başta iki kere ayrılık deneyimi yaşayan yavrulardaki kısa vadeli etkileri inceleyeceğiz; daha sonra annelerinden bir ya da iki kez 6 gün ayrı kalan yavrulardaki uzun vadeli etkileri ve üçüncü olarak da 13 günlük ayrılığın kısa vadede yarattığı etkileri inceleyeceğiz (ayrılığın bu son gruptaki yavrular üzerindeki uzun vadeli etkileri henüz elimizde bulunmamaktadır).

İkinci 6 günlük ayrılığın kısa vadede etkileri

30 ila 32 haftalık on bir yavru annelerinden ilk defa 6 günlüğüne ayrılmıştı. On yavru da ikinci defa, yine 6 günlüğüne ayrılmıştı; bu on kişilik gruptakilerin beşi ilk ayrılıklarını 10 hafta önce, diğer beşi ise 5 hafta önce yaşamıştı. İkinci kez ayrılan yavruların davranışları, ilk kez ayrılan yaşıtlarının davranışıyla ayrılık sırasında ya da ayrılıktan sonraki ayla kıyaslandığında bir farklılık görülmemişti (Spencer-Booth & Hinde 1971a). Gelgelelim takip sürecinde elde edilen bulgu-

lar iki kere ayrılmış olmanın yarattığı etkinin, bir kez ayrılmış olmanın yarattığı etkiden farkı olmadığını söylemenin yanlış olacağını göstermiştir.

İlk ve ikinci 6 günlük ayrılığın uzun vadeli etkileri

Spencer-Booth ve Hinde (1971c) 6 günlük ayrılıkların uzun vadeli etkileriyle ilgili yazdıkları raporda yavrularla ilgili gözlemlerini üç örneklem grubu içinde karşılaştırır: kontrol grubundaki yavrular N=8; bir kereliğine 6 günlük ayrılık yaşayan yavrular N=5; ve iki kere 6 günlük ayrılık yaşayan yavrular N=8[20].

Bazı karşılaştırmalarda rakamlar küçültülmüştür; ve bazen de bir kere ve iki kere ayrılmış yavrulara ilişkin verilerin birleştirilmesi gerekmiştir. Aşağıda kısaca aktardığımız bulgular şöyledir:

1. Her iki gruptan da önceden ayrılık deneyimi yaşamış olanlar 12 ve daha sonra 30 aylıkken test edilip kontrol grupla karşılaştırılmıştır ve bu yavrularda "ayrılıktan sonraki bir ayda açıkça görülen çökkünlük ve anne-çocuk ilişkisinin bozukluğuna dair belirtilerin sürdüğü görülmüştür".

2. Daha önceden ayrılmış olan yavrularla kontrol gruptakiler arasındaki davranış farklılığı, yavrular, tanıdık bir ortam yerine yabancı bir ortamda test edildiğinde çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

3. Yavruların davranışlarındaki farklılıklar 12 aylıkken, 30 aylık olduklarındaki durumlarına kıyasla daha belirgin bir biçimde görülüyordu fakat bütün başat farklılıklar önceden ayrılık yaşayan hayvanların kontrol gruba kıyasla daha yetersiz ya da örselenmiş davranışlar gösterdiği yönündeydi.

4. En temel farklar kontrol grup ile iki kere ayrılmış yavrular

20 Annelerinden ilk kez ayrılan ikisi 21 haftalık biri 26 haftalık üç yavru 1 yaşına gelmeden ölmüştü. Ve iki kere ayrılan gruptaki 26 haftalık yavrulardan biri de 2 yaşına girdikten hemen sonra ölmüştü. Uzun süreli ayrılık yaşayan (13 günlük) gruptaki yavrulardan biri ile 18 aylıkken ayrılan üç yavru da bir yaşına gelmeden ölmüştü ve bu yüzden verilerin dışında tutulmuştu. Yoksunluk yaşantısının yavruların ölmesinde ne kadar payı olduğuna ilişkin net bir bilgi bulunmamaktadır.

arasındaydı, bir kere ayrılmış olan yavrular genellikle orta düzeyde yer alıyordu.

Şimdi bütün bu bulguları tek tek inceleyelim:

Her iki gruptan da önceden ayrılık yaşamış 12 aylık yavrular, kontrol grupla kıyaslandığında *tanıdık bir ortamdayken* nadiren annelerinden uzakta vakit geçirmişler ve ona yakın durma eğilimi göstermişlerdir. Gelgelelim bu farklılıkların çok azı anlamlıdır ve yavrular 18 ya da 30 aylık olduklarında tamamen ortadan kalkmamıştır. Fakat her üç yaş grubunda da daha önceden ayrılmış olan yavruların kontrol gruba göre daha az lokomotor etkinlik gösterdiği ve nadiren sosyal oyun oynadığı görülmüştür.

Daha önceden ayrılık deneyimi yaşamış yavruların ve kontrol grubun tanıdık bir ortam içerisindeyken gösterdikleri davranışlar arasındaki farklılık belirgin değildi, fakat bu iki grup *yabancı bir ortamda* test edildiklerinde farklılık açık bir şekilde görülüyordu. Bu bulguların klinik sonuçlar açısından önemi büyüktür.

Yavrular 12 aylık olduklarında, anneleriyle birlikte yabancı bir laboratuvar kafesine getirilmişti. Bu kafes, ancak yavrunun geçebileceği bir geçit aracılığıyla benzer bir filtre kafese açılıyordu. Test 9 günlük bir süre içerisinde yürütülmüştü, yavrunun nasıl tepki verdiğini ölçmek için filtre kafese yabancı nesneler ve yiyecek bırakılmıştı. Bu nesneler ayna, muz parçaları ve sarı bir toptu. Önceden ayrılık yaşamış yavruların hemen hemen her testte filtre kafese yalnız başına geçmekte kontrol gruba kıyasla daha çok tereddüt ettiği, geçtiğinde ise orada daha kısa süre kaldığı görülmüştü. Buna ek olarak iki kez ayrılan yavruların aldığı skorların bir kere ayrılan yavruların skorlarından farklılaştığı noktalarda, iki kez ayrılmış yavruların kontrol grubun skorlarından sapma oranı daha yüksekti. Aşağıdaki tablo filtre kafese sarı topun konulduğu altıncı günde elde edilen sonuçları göstermektedir, bu sonuçlar görülen farklılıkların tipik bir örneğini yansıtmaktadır.

Kriter	*Dakika olarak ortalama skor* *Kontrol Grubu* N=6	*Bir kez ayrılanlar* N=5	*İki kez ayrılanlar* N=8
Kafese girerken bekleme süresi	0,1	0,1	0,7
Kafeste geçirilen toplam süre	7,0	3,9	3,0
Ortalama ziyaret süresi	0,5	0,3	0,2
Oyunda geçen süre	2,3	0	0

Yavrular 12 aylıkken başka bir teste daha tabi tutulmuşlardı. Araştırmacının yavrulara vitamin verdiği bu testte, önceden ayrılık yaşayan maymunlarla kontrol grup arasındaki farklılık yine belirgin bir şekilde görülüyordu. Önceden ayrılmış yavrular, kontrol gruba kıyasla vitamini almak için araştırmacıya yaklaşmakta çok daha isteksizdi ve bu durum tanıdık kafeste uygulandığında bile aynıydı. Bunun nedeni muhtemelen, vitamini veren araştırmacıların ayrılık esnasında yavruların annelerini yakalayıp çıkaran kişiler olmasıydı.

18 ay sonra, yavrular 30 aylık olduklarında hepsine bir dizi karşılaştırmalı test uygulanmıştı. Bu sefer 16 günlük bir periyotta tek başlarına camlı bir laboratuvar kafesinde incelenmişlerdi. Yapılan testlerin çok azında gruplar arasında anlamlı farklılıklar görülmüştü. Bu testlerden biri araştırmacının hayvanlara vitamin verdiği testti. Diğeri ise ikinci ve altıncı günde, kafesin dışına erişilemeyecek bir noktaya asılan bir hurma parçasıyla yapılmıştı; önceden ayrılık yaşamış olan yavrular hurmaya uzanmak için kontrol gruptan çok daha sonra hamlede bulunmuşlardı, onlardan daha az çabalamış ve daha kısa süren girişimler göstermişlerdi (Bu teste katılan hayvanların sayısı bir kere ayrılanlar ile iki kere ayrılanlar arasında bir ayrım yapmayı imkansız kılmıştır).

13 günlük ayrılığın kısa vadeli etkileri

Altı yavru, 30 ila 32 haftalıkken, tek seferliğine 13 günlük bir ayrılığa maruz bırakılmışlardı (bkz. Spencer-Booth & Hinde 1971b). İlk haftanın sonuna doğru çökkünlük belirtileri ile hareketsizlik başlamıştı ve bunlar ikinci hafta boyunca sürmüştü (Bu durum Kaufman & Rosenblum'un ayrılığın ilk haftasından sonra belli bir ölçüde iyileşme gösteren domuz kuyruklu yavrularının durumuyla karşıtlık içindedir).

Ayrılığı takip eden ayda, 13 günlük bir ayrılık yaşamış olan yavruların, ayrılık yaşamış diğer iki gruptan çok daha belirgin bir şekilde etkilendiği görülmüştü. Anneyle yeniden bir araya geldikten sonraki ilk hafta daha fazla huzursuzluk belirten sesler çıkarmışlardı ve bütün ay boyunca daha çökkün oldukları gözlenmişti. Annelerinden ayrı geçirdikleri zaman süresince diğer ayrılmış yavrulardan daha fazla hareketsiz oturma eğilimi göstermişlerdi ve aktif oldukları zamanlarda da diğerlerine göre daha az bir etkinlik gösteriyorlardı. Annelerinden bir kez, 6 günlüğüne ayrılan yavrular anneyle bir araya geldikten sonraki ayın sonlarına doğru ayrılığın öncesindeki kadar aktiftiler, oysa 13 günlük ayrılık yaşayanların etkinlik düzeyleri halen belirgin bir şekilde düşüktü. Bu süre zarfında iki kere ayrılmış olan yavruların etkinlik düzeyi, 6 günlüğüne ayrılanlar ile 13 günlüğüne ayrılanların arasında yer alıyordu.

Bütün bu bulgulardan yol çıkarak tereddütsüz bir şekilde, 6 günden fazla sürmeyen tek seferlik ayrılığın 2 yıl sonra bakıldığında, 6 aylık alyanaklı maymun yavruları üzerinde gözle görülür bir etkisi olduğu ve ayrılığın uzunluğuyla orantılı olarak etkilerin arttığı sonucuna varabiliriz. 13 günlük ayrılık 6 günlük ayrılıktan daha kötü bir etkiye sahiptir. İki kere yaşanan 6 günlük ayrılık da tek seferlik 6 günlük ayrılıktan daha kötüdür. Bu açıdan bakılınca anneden ayrılmanın yarattığı etkiler sigara içmenin ya da radyasyonun etkilerine benzetilebilir. Düşük dozların etkileri

göz ardı edilebilir olsa da yine de bu etkiler kümülatiftir. En güvenlisi bunun hiç yaşanmamasıdır.

Tepkilerdeki bireysel farklılıklar

Alyanaklı maymun yavrularının tepkilerinde birçok bireysel farklılık görülmektedir. Bu çalışmada ele aldığımız yaş aralığındaki yavruların yaşı, çalışma açısından önemli bir etkiye sahip değildir; 6 günlük ayrılık süresince incelenen yavruların 21-22 haftalık, 25-26 haftalık ya da 30-32 haftalık olması ayrılığa verdikleri tepkiler açısından önemli bir fark yaratmamıştır. Fakat cinsiyet bakımından biraz daha belirgin bir farklılık kaydedilmiştir; hem ayrılık esnasında hem de sonrasında erkekler dişilere göre daha çok etkilenmişlerdir. Ayrılık sırasında yavrunun bir başka hayvana sarılıp sarılmamasının anneyle yeniden bir araya geldikten sonraki davranışı üzerinde herhangi bir etkisi görülmemiştir fakat o sırada yaşanan huzursuzluğu azalttığı bilinmektedir.

Bireysel farklılığa ilişkin verilerin analizinden ortaya çıkan en dikkat çekici sonuç yavru maymunun yaşadığı huzursuzluk derecesi ile anne-yavru ilişkisindeki belli özelliklerin arasındaki korelasyonlardır (Hinde & Spencer- Booth 1970). Ayrılıktan sonraki ilk ayda en çok sıkıntı yaşayan yavruların, anneleri tarafından reddedilen ve onunla yakınlık kurmada zorlanan yavrular olduğu görülmüştür. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda anne-yavru çiftinin ilişkisinde, sıralı korelasyona göre, zaman içinde bir tutarlılık görülür. Ayrılıktan sonra görülen huzursuzluk derecesinin hem annenin yavruyu ayrılıktan önce reddetme sıklığı ile hem de bir araya geldikten sonraki süreçte reddetme sıklığıyla bağıntılı olması şaşırtıcı değildir. Hatta anne döndükten hemen sonra yavrunun huzursuzluğunun, annenin yavruyu o anda reddetme sıklığıyla değil, ayrılıktan önce reddetme sıklığıyla daha yüksek bir korelasyon gösterdiği tespit edilmiştir. Daha sonra denge değişir ve huzursuzluk derecesi annenin yavruyu o anki reddetme sıklığıyla daha yüksek derecede bir korelasyon gösterir.

Hinde & Spencer-Booth (1971) bu korelasyonlardan yola çıkarak, anne-yavru ilişkisindeki farklılıkların, yavruların ayrılığa verdiği tepkilerdeki farklılıkları ortaya çıkardığı sonucuna varılmaması gerektiğini vurgulamıştır; fakat yine de bunun olası gözüktüğünü belirtmişlerdir.

Hinde & Davies (1972) son dönemde yaptıkları bir deneyde ayrılığın meydana geldiği koşulları değiştirmişlerdir: anneleri kendi ev kafeslerinden çıkartıp yabancı bir kafese yerleştirmek yerine, yavrular yabancı bir kafese götürülmüş anne yerinde kalmıştır. Ayrılığın on üçüncü gününde beş yavrunun davranışlarının beklentilerle uyumlu olduğu görülmüştür. Bireysel farklılıklar karşılaştırmayı zorlaştırmış olsa da yabancı bir kafese yerleştirilen yavrular, ev kafeste kalan yavrulara kıyasla daha fazla huzursuz davranış göstermiştir. Buna karşılık anneyle yeniden bir araya geldikten sonra yabancı kafese koyulan yavrular, anneleri kafesten çıkarılan yavrulara kıyasla daha az rahatsızlık belirtisi göstermişti.

Annelerin davranışlarına ilişkin bazı gözlemler, bu beklenmedik sonuca bir açıklama getirmektedir. Ev kafeste kalan annelerin, yabancı bir kafese taşınmış annelerle kıyaslandığında, yavrularının yokluğunda daha az huzursuz oldukları ve onlarla yeniden bir araya geldikten sonra daha anaç ve daha az reddedici davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir; anne-yavru arasında uyumlu bir ilişkinin daha çabuk kurulduğu görülmüştür. Bu bulgular, annenin birleşmeden sonra yavruya karşı davranış şeklinin, ayrılığın alyanaklı yavru üzerinde yarattığı etkinin en başat belirleyeni olduğuna ilişkin görüşü desteklemektedir.

Kopma davranışı, yani anneyle yeniden bir araya gelme sırasında anneyi tanımama ya da ona tepki vermeme, yabancı bir ortam içinde bir hafta ya da daha fazla bir süre ikame anne olmadan kalan çocuklarda sıklıkla görülür fakat bu davranışın maymun yavrusunda sadece bir kere görülmüş olduğu kaydedilmiştir. Abrams'ın yaptığı çalışmada (Mitchell aktarmıştır, 1970) 8 ila 20 haftalık, yirmi dört alyanaklı yavru

annelerinden 2 günlüğüne ayrılmıştır. Yeniden bir araya gelme sırasında yavruların dörtte biri anne kendilerine yaklaştığında ondan kaçmıştır; ve birkaç gün sonra yaşanan ikinci iki günlük ayrılığın ardından birleşme sırasında annelerinden kaçanların sayısı iki kat artmıştır. Hinde & Spencer-Booth kopma davranışını beklerken bunu göremedikleri için bu tepkinin Abrams'ın incelediği çok daha genç bir yaş aralığındaki yavrularla sınırlı olduğu söylenebilir. Gelgelelim Abrams'ın gözlemlediği tepkinin küçük çocuklarda görülenle benzer bir tepki olup olmadığı henüz net değildir.

Bu bölümde primatlar üzerine yapılan deneylerden elde edilen bulgulara detaylı bir biçimde yer verdik. İncelediğimiz çalışmalar, kısa bir ayrılıkta ya da ayrılık sonrasında insan yavrusunda görülen davranışların çoğunun başka türlerde de görüldüğünü şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır ve insan tepkilerini açıklarken, bilişsel süreçlerin sadece insana özgü olduğunu varsayan düşünceleri sorgulamaktadır.

II. KISIM:
İNSAN KORKUSUNA ETOLOJİK YAKLAŞIM

5. Bölüm: Kaygı ve Korku Teorisinde Temel Varsayımlar

> Paradigmalar bilim insanlarına sadece haritalar sağlamakla kalmaz, harita yapmak için gereken temel yönleri de gösterir. Bilim insanı bir paradigmayı öğrenirken teoriyi, metodu ve standartları genellikle birbirinden ayrılmaz bir karışım olarak alır. Farklı paradigmalara sahip ekollerin birbirleriyle ters düşmelerinin nedeni budur.
>
> THOMAS S. KUHN (1962)

Korku ve Kaygı

Bu sorunu inceleyen araştırmacılar zaman zaman kaygının ve huzursuzluğun temel kaynağının sevilen kişilerden ayrılma ya da ayrılık tehdidi olduğunu ileri sürmüştür fakat bu basit formül uzun süre kabul görmemiştir. Yapılan itirazlar son derece yerleşik birkaç varsayım üzerine kurulmuştur ve bu kitapta söz konusu varsayımların artık geçersiz olduğu ortaya konmuştur.

Bu ve sonraki bölümlerde bu basit formülü tekrar ele alıp geliştirdik. Konuya birçok itiraz yöneltildiği için incelememizi detaylı bir şekilde aktardık. Başlarken, bu konudaki kuşkuların altında yatan bazı yaygın varsayımları Freud'un erken dönem motivasyon teorisinin etkisine değinerek inceleyeceğiz.

Kaygıyla ilgili psikanalitik ve psikiyatrik tartışmalar, "kaygı" ve "korku" olarak adlandırılan duygusal durumların birbiriyle yakın ilişkisi konusunda hemfikirdir. Fakat bunların hangi şekillerde birbirleriyle ilişkili olduklarını anlamak güçtür. Freud bu iki duyguyu tekrar tekrar karşılaştırıp kı-

yaslamıştır; örneğin bkz. *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*, ek bölüm (*SE 20*: 164-168). Diğerleri de onun yolunu takip etmiştir. Lewis (1967) makalesinde bu karmaşık tabloyu incelerken psikopatoloji alanında "kaygı" kelimesinin genellikle "korkunun ya da korkuya çok yakın bir duygunun öznel olarak deneyimlenen biçiminden" bahsetmek için kullanıldığını vurgulamıştır. Bu iki kelimenin sıklıkla birbirlerinin yerine kullanıldığını biliyoruz. İki duygu durumunun yakın ilişkisi ve bu kelimelerin anlamı göz önünde bulundurulduğunda, bu duygulardan birini ortaya çıkartan koşullara ilişkin görüşlerin, diğerini ortaya çıkaran koşullara ilişkin görüşleri etkilemesi şaşırtıcı değildir.

Yine de bütün bu karşıt, karmaşık ve birbiriyle çelişen teorilerin içinde herkesin hem fikir olduğu bir nokta vardır; kaygının doğası ve kökeni belirsizdir fakat korkunun doğası ve kökeni basit ve anlaşılırdır.

Bu çalışmada geliştirilen teorilerin bu gelenekten ayrıldığı sadece bir nokta bulunmaktadır. Şimdiye kadar "kaygı" ve "korku" kelimeleriyle bahsedilen durumların birbiriyle yakından ilişkili olduğu düşünülmüştür. Ayrıca bu duygulardan birini ortaya çıkaran koşulların diğerini ortaya çıkaran koşullarla yakından ilişkili olduğu belirtilmiştir. Biz bu düşünceden bir noktada ayrılıyoruz; iki duygudan daha kolay anlaşılır olanını, yani korkuyu ortaya çıkardığı düşünülen koşulların doğasına ilişkin teorilerle farklı bir görüşe sahibiz.

Psikanaliz ve psikiyatri çevrelerinde korkuyla ve korkuyu ortaya çıkaran koşullarla ilgili yanlış varsayımlar bulunmaktadır. Bunların, hastalarımızın kaygıları ve korkularını anlama kabiliyetimiz üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.

Bu varsayımlardan en yaygını, ancak bize zarar verecek, bizi incitecek durumların korku uyandırdığına ilişkin kanıdır; kişinin, bu koşullar olmaksızın hissettiği korkunun anormal ya da özel bir açıklama gerektiren bir durum olarak değerlendirilmesidir. Bu varsayım ilk başta makul gibi görünse de bunun iki yönden hatalı olduğunu gösteren bulgular vardır.

Bunlardan biri bizi korkutan ve geri çekilmemize yol açan uyaran ve nesnenin niteliğiyle ilgilidir. Bunların aslında tehlikeli olanla sadece *dolaylı* bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. İkinci hatanın ise çok basit bir açıklaması vardır; biz sadece belli türden durumların *olması*ndan ya da olacağından korkmanın yanı sıra bu durumların *olmaması*ndan ya da olmayacağını düşünmekten de korkarız.

Aşağıda bu iki tip hatanın çıkış noktası ve etkilerine yer verilmiştir. Bunların Freud'un erken dönem düşüncelerindeki varsayımlarla, özellikle de benimsediği motivasyon modeliyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada yapıldığı gibi farklı bir motivasyon modeli uygulandığında perspektif değişmektedir.

Motivasyon Modelleri ve Bunların Teoriye Etkileri

Korku ve kaygı üzerine üretilen psikanalitik teoriler, Freud'un ayrılma ve kayıp sorununun psikopatolojinin merkezinde yer aldığını (daha sonra metapsikolojisini bunun üzerine kurmuştur) fark etmeden önceki ilk çalışmalarında ortaya koyduğu motivasyon modelinden derin bir şekilde etkilenmiştir. Bu model organizmanın her türden uyarandan mümkünse kaçarak, kaçmak mümkün değilse başka bir eylemle karşılık vererek kurtulmak istediğini varsayar.

Bu modelin, ayrılık kaygısı da dahil olmak üzere kaygı ile ilgili psikanalitik teorileri ne denli derinden etkilediği bazen tam anlamıyla fark edilmediği için Freud'un kendi sözcüklerini alıntılamakta fayda gördük. Temel fikirlerini tartıştığı yayınlarından biri olan "İçgüdüler ve Değişimleri" (1915a) başlıklı makalesinde Freud bir kez daha "sinir sistemi kendisine ulaşan uyaranlardan kurtulma ya da onları olası en düşük düzeye indirme işlevine sahip ya da eğer uygulanabilir olsaydı kendini tümüyle uyarılmamış durumda tutacak olan aygıttır" ifadesini temel bir önerme olarak ileri sürmüştür. Freud dış uyaranlarla geri çekilerek kolayca baş edildiğini söyler fakat

"içgüdüsel uyaranlar kesintisiz ve kaçınılmaz bir uyarım akışı" içinde ve iç kaynaklı olduğu için onlardan geri çekilmek imkansızdır. Freud, bu uyaranların aralıksız akışıyla baş etmek için sinir sisteminin "dış dünyayı iç uyaran kaynağına doyum sağlayacak kadar değiştiren çapraşık ve birbirine bağlı eylemleri" üstlenmek durumunda kaldığını belirtir; ve tatmin ancak içgüdünün kaynağındaki uyarılma durumunun ortadan kaldırılmasıyla elde edilir (*SE 14*: 120, 122).

Bireyin üyesi olduğu topluluğun hayatta kalması ile ilişkili hiçbir biyolojik işlev söz konusu etkinliklere dayandırılmaz. Bunun nedeni teori geliştirildiği sırada nedensellik ve işlev arasındaki ayrımın henüz kabul görmemiş olmasıdır.

Freud'un her metapsikoloji tartışmasında değindiği ve "ekonomik durum" görüşünü (*SE 14*: 181) vurgulayan bu temel varsayım ya da modelin doğal sonucu olarak dışsal nesnenin normalde hiçbir zaman aranmadığı ancak içgüdüsel uyarımın "kesintisiz akışını" ortadan kaldırmaya yardım ettiği sürece ona ihtiyaç duyulduğu görülür. Dolayısıyla anne ancak karşılanmamış fiziksel itkinin yarattığı gerilimi azaltmaya yardım ettiği sürece aranır ve bu tip gerilimin boşaltılmadan kalmasından korkulduğu için özlenir.

Bu varsayımın klinik düşüncede halen derin bir etkisi vardır. Mesela Freud'un (1926a) emin bir şekilde "kucaktaki bebeğin annesinin varlığını hissetmek istemesinin nedeni, annesinin onun ihtiyaçlarını ertelemeden karşılayacağını önceki deneyimlerinden bilmesidir" sonucuna varmasına yol açan bu varsayımdır. Ve yine bu varsayım Freud'un en yüksek tehlike arzeden durumu "algılanan, hatırlanan, beklenen bir çaresizlik durumu" ve "travmatik" bir durum olarak tanımlamasına neden olmuştur (*SE 20*: 166).

Çocuğun annesiyle bağını açıklayan ikincil itki teorisi ile tutarlı olan bu sonucun bazı yönlerden olumsuz etkileri olmuştur. Bu olumsuz etkilerden biri halen yaygın bir şekilde korkunun ana kaynağının çaresizlik olduğunun düşünülmesidir ve buna bağlı olarak da sevilen kişiyle birlikte olma isteğinin ve bu

kişinin yokluğunda sıkıntı duyulmasının çocukça hatta bebekçe görülmesidir. Bu görüş yanlıştır ve hastalarımızı tedavi etme yöntemlerimize herhangi bir olumlu katkı sağlamaz.

Freud'un temel varsayımı belirsizlikler taşır ve klinik uygulamadan doğmamıştır[1]. Tersine, bilimdeki diğer varsayımlar gibi bu varsayımın da, ancak bilim insanları tarafından denenerek açıklayıcı değeri keşfedilebilir. Thomas Kuhn'un deyişiyle (1962), bu tür bir varsayım bir paradigma sağlar bu paradigma üzerinden teori formüle edilir ve araştırma yürütülür. Araştırmacılar belli bir alanda çalışırken farklı paradigmalar kullandıklarında aşılması güç iletişim zorlukları ortaya çıkar.

İlk cildin 1. bölümünde Freud'un motivasyon modelini neden benimsemediğimizi açıklamıştık ve daha sonraki bölümlerde (3. bölümden 8. bölüme kadar) etoloji ve kontrol teorisinden doğan daha parlak bir modelden bahsetmiştik. Psikanaliz alanında geliştirilen bu model Freud'un ve ayrıca Klein gibi diğer analistlerin geliştirdiği paradigmalardan farklı yeni bir paradigma oluşturmuştur. Bunun sonucunda iletişimde zorluklar yaşanması kaçınılmazdır.

Eski paradigmalarla bu yeni paradigma evrim teorisiyle ilişkileri bakımından birbirinden ayrılır. Freud 1890'larda paradigmasını geliştirdiğinde biyolojik evrim enine boyuna tartışılmış ve tarihsel gerçekliği yaygın bir şekilde kabul görmüş olmasına rağmen evrimin ortaya çıkışına ilişkin süreçlerle ilgili bir anlaşmaya henüz varılmamıştı. "Evrim bazı türlerin diğer türlere göre soyunu daha başarılı devam ettirmesi sonucu oluşur" diyen Darwin'in teorisi halen başka teorileri destekleyen birçok bilim adamı tarafından tartışılıyordu. Aslında Darwin'in teorisinin XX. yüzyıl biyoloji bilimi için sağladığı paradigma Freud'a hitap etmiyordu, Freud bunun yerine Lamarck'ın

1 Freud'un temel modelinin tarihsel kökeni ve özellikle Fechner'in etkisi için bkz. I. Cilt, 1. Bölüm. Freud'un temel varsayımından ve bunun haz ve hoşnutsuzluk kavramıyla ilişkisinden yola çıkarak oluşturulan çeşitli teoriler için bkz. Schur (1967). Freud'un temel varsayımının eleştirisi için bkz. Walker (1956).

dirimselciliğini tercih etmişti[2]. Freud'un seçimlerinin psikanaliz için oldukça ciddi sonuçları olmuştur çünkü kullandığı paradigma psikanalizin, kardeş bilimlerden giderek artan bir şekilde ayrılmasına yol açmıştır. Bu çalışmada kullanılan paradigma bugünkü evrim teorisine dayandırılmıştır dolayısıyla da modern biyolojinin paradigmasıdır. Bu paradigma I. ciltte ana hatlarıyla anlatılan motivasyon modeline özgü niteliklere sahiptir. Bu nitelikler şunlardır:

*organizmanın içinde gelişen ve var olan ve çeşitli derecelerde karmaşık örgütlenmelere sahip *davranışsal sistemlerin* harekete geçmesi ve sonra sonlanması sonucu ortaya çıkan davranış;

*belli türden davranış sistemlerinin harekete geçmesi ve sonlanması sonunda ortaya çıkan davranış, genellikle *içgüdüsel* davranış olarak nitelendirilir çünkü neredeyse bütün türlerin üyelerinde fark edilir derecede benzer bir örüntü izler, türün hayatta kalmasına katkı sağlar ve birçok durumda bu davranışı öğrenmek için herhangi bir olanağın bulunmadığı ya da kısıtlı olduğu durumlarda gelişir.

*içgüdüsel davranıştan sorumlu olan sistemleri harekete geçiren ya da sonlandıran *nedensel faktörler;* hormonal düzeyi, merkezi sinir sisteminin örgütlenişini ve özerk eylemini, belli türden çevresel uyaranları ve organizmanın içindeki proprioseptif uyaranı içermektedir.

*içgüdüsel davranıştan sorumlu olan sistemin *biyolojik işlevi* yarattığı etkinlik sonucunda organizmanın üyesi olduğu türün hayatta kalmasını destekler ve bunu öyle bir derecede yapar ki bu sisteme sahip canlılar bundan yoksun olanlara kıyasla arkalarında daha çok döl bırakırlar

**evrimsel uyarlanmışlık çevresi*, bir türün davranışsal sistemler de dahil olmak üzere varolan özelliklerinin evrimleştiği bir çevredir ve sistem ancak bu çevre içinde harekete geçerse kendi biyolojik işlevini kazanabilir.

* kişinin otogenezinin genetik olarak belirlenmiş eğilimleri ve içinde yetiştiği çevrenin etkileşimiyle gelişen davranış sistemleri; yetişme çevresi ne kadar evrimsel uyarlanmışlıktan uzaklaşırsa, kişinin davranışsal sistemleri o kadar atipik gelişir.

2 II. Ek bölümde Freud'un yazdığı dönemde tartışılan evrim teorisine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

Bu modelde davranışsal sistemlerin ilk olarak aktivasyonu sonra da sonlandırılmasına yol açan nedensel faktörler ile davranışın hizmet ettiği biyolojik işlev arasında keskin bir ayrım yapılmıştır. Yukarıda sıralanan nedensel faktörler, hormonal düzeyleri, merkezi sinir sisteminin eylemlerini, belli türden çevresel uyaranları ve organizmanın içinden gelen proprioseptif geribildirimleri içerir. Buna karşılık işlevler, bir sistem organizmanın evrimsel uyarlanmışlık çevresinde aktif olduğu zaman ortaya çıkan belli türden sonuçlardır ve sistemin kuruluş biçiminin bir sonucudur. Mesela cinsel davranış örneğini ele alırsak farklılık şudur; organizmanın hormonal durumu ve eşin belli özellikleri cinsel isteğe yol açar ve cinsel davranışı ortaya çıkarmada nedensel bir rol oynar; ve tamamlayıcı davranıştan doğan uyaran geri bildirimi bunu sonlandırır. Bütün bunlar nedensel faktörlerdir. Bu davranışın biyolojik işlevi başka bir konudur ve etkinliğin sonuçlarından doğar: bu sonuçlar dölleme ve üremedir. Nedensellik ve işlev farklı olduğu için gebelik önleme yoluyla davranış ve bu davranışın hizmet etmek için evrildiği işlevin arasına girmek mümkün olur.

Nedenselliği işlevden ayıran ve evrimsel bir çerçeve içine yerleştiren motivasyon modeli, kaygı ve korku ile ilgili sorunlara uygulanmaya başlayınca yeni çözümler bulmak mümkün olur. Aşağıda Freud'un motivasyon modeli ile güncel evrim teorisiyle uyumlu bir motivasyon modelinden doğan çözümler kıyaslanmıştır.

Şaşırtıcı Fobi mi Doğal Korku mu?

1926 yılında Freud kaygı üzerine düşüncelerini ilk motivasyon modeline bağlı kalarak tekrar gözden geçirmiştir ve düşüncesini "insana zarar verecek ya da onu incitecek durumların" korku uyandırdığına ilişkin varsayıma dayandırmıştır. Bu varsayımın sonuçları şunlardır; ilk olarak Freud'un korkunun neden başka türden durumlarda bu kadar yaygın ve güçlü bir şekilde ortaya çıktığını anlamasını zorlaştırmıştır; ikinci

olarak kendisinin ve ardından gelenlerin bu tür bir korkuyu açıklamak için oldukça karmaşık teorilere başvurmamasına; ve son olarak da sağlıklı ve patolojik olanı ölçmek için yanlış bir ölçüt kullanmasına yol açmıştır.

Freud'un *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı* çalışmasında geliştirdiği argüman kendi sözcükleriyle kısaca şöyle açıklanabilir: "Gerçek tehlike kişiyi dış bir nesneyle tehdit eden bir tehlikedir". Gerçek tehlike, bilinen bir tehlikedir ve gerçek kaygı, bu türden bilinen bir tehlike konusundaki kaygıdır. Nevrotik kaygı ise bilinmeyen tehlike konusundaki kaygıdır. Belli durumlarda yaşanan korku; mesela *yalnızken veya karanlıkta ya da yabancı birilerinin yanındayken korkma* Freud'a göre bilinmeyen tehlikedir ve nevrotik olarak değerlendirilir (*SE 20*:165-167). Ve bütün çocuklar bu tip durumlardan korktuğu için hepsinin nevrotik olduğunu düşünür (ss. 147-148).

Freud'un bu çalışmasını okuyanlar onun küçük çocuklarda "yalnızken veya karanlıkta ya da yabancı birilerinin yanındayken korkma" (*SE 20*: 168) durumunu içeren ve "şaşırtıcı fobi" olarak nitelendirdiği problemi çözmek için uzun süre çalıştığını görecektir, Freud kendi varsayımına göre bu durumlardan hiçbirinin kolay bir şekilde anlaşılabilir olmadığını düşünür. Temel önermesine bağlı kalarak vardığı sonuç bu sıradan durumlardan duyulan korkunun, nesnenin kaybından duyulan korku ve nihayet içgüdüsel uyaran karşısında fiziksel çaresizlik yaşamak olduğunu belirtir (s. 166). Bu açıdan bakıldığında bu tip durumlarda duyulan korku Freud'a göre hem çocuksudur hem de patolojinin sınırındadır. Eğer gelişim sağlıklıysa bu korku geçer; "çok küçük çocukların fobileri, yalnız veya karanlıkta veya yabancılarla kalma korkuları -neredeyse normal denebilecek fobiler- genellikle daha sonra aşılır, çocukluğun diğer rahatsızlıkları için kullandığımız bir ifadeyi tekrarlayacak olursak, 'çocuk bunları aşar'" (s. 147). Fakat gelişim sağlıksız olduğunda bu tip durumlarda oluşan korku devam eder "çok sayıda insan tehlikeyle ilişkili

olarak çocuksu kalır ve geçmişte kalan kaygı bileşenlerini aşamaz. Nevrotik dediğimiz kişiler de işte bu türden insanlardır" (s. 148).

Klein, diğer bütün psikanalistler gibi Freud'un bir çocuğun korktuğu şeyin hiçbir yönden "gerçekçi" görülemeyeceğine bu yüzden de bu tip korkuları başka yöntemlerle açıklamak gerektiğine ilişkin görüşlerine katılır. İki yaş ve üstü örselenmiş çocuklardaki saldırgan davranışlardan yola çıkarak yeni bir teori oluşturur ve şöyle der: "kaygının ölüm içgüdüsünden kaynaklandığını, yok olma korkusu (ölüm) gibi hissedildiğini ve zulüm görme korkusu şeklini aldığını düşünüyorum" (Klein 1946). Bu düşünce Kleincı sistemin merkezinde durur.

Bütün bu konularla ilgili olarak bu kitapta benimsediğimiz pozisyon Freud'un, Klein'ın ve psikanalistlerin birçoğunun çalışmalarından tamamıyla farklıdır. Yaygın olarak görülen bütün bu durumlarda ortaya çıkan korkunun fobik ya da çocuksu olmaktan ziyade insanın yaradılışında olduğunu, çocukluktan yaşlılığa kadar sürdüğünü ve başka türden hayvanlarda da aynı şekilde görüldüğünü düşünüyoruz. Dolayısıyla patolojinin çocuklukta ya da yetişkin yaşamda görülen bu korku eğiliminden ziyade, bu eğilimin olmamasında ya da korkunun sıra dışı bir hız ve yoğunlukla ortaya çıkmasında yattığını düşünüyoruz. Farklı bir motivasyon teorisinin ışığında ve modern evrimsel perspektiften bakıldığında bütün bu sıradan durumlarda görülen korkunun hayati değer taşıdığını ve bu bakımdan kolaylıkla anlaşılabilir olduğunu ileri sürüyoruz.

Evrimsel perspektif

İnsanın ve diğer memelilerin davranışları üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, korkuya ve geri çekilmeye yol açan koşullarla ilgili kaynağını Freud'dan alan varsayımlardan oldukça farklı bir tablo sunar. Genellikle korkuyu ortaya çıkaran koşulların aslında bize acı ya da zarar verme olasılığı

olan durumlarla düzenli fakat *dolaylı* bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu konuyu I. ciltte (15. bölüm) tartışmıştık; insanı da içine alan hayvan türleri yelpazesi içinde alarm ve geri çekilme durumuna yol açan temel koşulun yabancılık olduğuna ilişkin bulguları ortaya koymuştuk. Diğer koşullar ise ses, aniden yaklaşan nesneler ve buna ek olarak bazı hayvan türlerinde görülen karanlık korkusu ve yalnız kalmaktan duyulan korkudur.

Bu uyaran durumlarının hiçbirinin kendi başına tehlikeli olmadığı açıktır. Fakat evrimci gözlüklerle baktığımızda hayatta kalmayı destekleyen rollerini görmek güç değildir. Bütün bu koşullar, yani ses, yabancılık, aniden yaklaşma, yalnızlık ve birçok tür için karanlık, istatistiksel olarak tehlike riskinin artmasıyla ilişkilendirilmiştir. Ses; yangın, su baskını ya da toprak kayması gibi bir doğal afetin işareti olabilir. Bir yavru için yırtıcı bir hayvan yabancıdır; hızla ve bazen yüksek bir ses çıkararak yaklaşır ve potansiyel kurbana genellikle gece ve büyük olasılıkla da yalnızken saldırır. Bu durumlar tehlike riskinin artmasıyla bağlantılı olduğu için doğal yolla oluşan olası tehlikelere ilişkin işaretler olarak kabul edilir ve hayvanlar tarafından kullanılır. Ayrıca bu tip işaretlere karşı geliştirilen hassasiyet uzun vadede hayvanların evrimini de etkileyebilir. Bu şekilde davranmak hayatta kalmayı ve soyu devam ettirmeyi destekliyorsa, insan da dahil olmak üzere türlerin hayatta kalan yavrularının genetik olarak ses, yabancılık, aniden yaklaşan şeyler ve karanlığa karşı önleyici eylemler ya da kaçma şeklinde tepkiler geliştirme eğiliminde oldukları, tehlike sanki gerçekten varmış gibi davrandıkları görülmüştür. Benzer şekilde yalnızlığa da kendilerine eşlik edecek birini arayarak tepki vermektedirler. Doğal yolla oluşan bu işaretlere karşı verilen korku tepkileri insanın temel davranışsal araçlarıdır.

Freud şaşırtıcı bulduğu bazı "fobilerin" biyolojik bir işlevi olduğuna makalesinin ek bölümünde değinmiştir: "küçük hayvanlardan ve yıldırımdan korkma gibi diğer fobiler,

gerçek tehlikeleri göğüslemeye yönelik diğer hayvanlarda çok iyi gelişmiş olan yapısal donanımın evrimsel kalıntıları olarak açıklanabilir". Fakat Freud bu düşünceden hemen vazgeçer ve makalesini "insanda bu arkaik mirasın sadece nesne kaybıyla ilgili olan kısmı yararlıdır" diyerek tamamlar (*SE 20*: 168); ve daha önce gördüğümüz gibi Freud bu kısmı bile evrimsel olmayan bir perspektiften yani, kişinin içerden aşırı uyarılmaya maruz kaldığı durumlara karşı koruyucu olarak görür.

Burada geliştirilen teoride elbette bu arkaik miras merkezde durur. Yabancılar ya da hayvanlardan, aniden yaklaşan nesnelerden, karanlıktan, yüksek sesten ve yalnızlıktan korkma eğilimi, aslında gerçek tehlikeleri göğüslemek ile sonuçlanan, genetik olarak belirlenmiş yönelimlerin sonucunda gelişen bir tepki olarak görülür. Dahası bu tip eğilimlerin sadece hayvanlarda değil insanda da görüldüğü ve sadece çocuklukta değil yaşam boyunca devam ettiği düşünülmektedir. Bu şekilde yaklaşıldığında, hayatın her evresinde bağlanma figüründen isteksizce ayrılma korkusu karmaşık, şaşırtıcı bir durum olmaktan çıkar ve bunun yerine tehlike riski karşında doğal yolla oluşan işaretlerden birine verilen içgüdüsel bir tepki olarak sınıflandırılabilir.

6. Bölüm: Korku Belirten Davranış Biçimleri

> Hızlı hareket edebilen hayvanlar korku duyduklarında kaçar, yavaş hareket eden hayvanlar ise hareketsiz kalır ya da kirpi veya tırtıl gibileri der top olur. Fakat insan korktuğu zaman, eğer aniden bastıran korku hissi farklı sonuçları ön görmesine ya da farklı sonuçlar arasında bir değerlendirme yapmasına izin vermiyorsa ya kaçar ya da saklanır veya güvenlik için başka bir araç kullanır.
>
> ALEXANDER F. SHAND (1920)

Ampirik Yaklaşım

Bu ve bir sonraki bölümde insanlarda korku ya da kaygı uyandıran ya da tam tersi, insanı güvende hissettiren uyarıcı durumları anlamak için ancak belli tür durumlarda korkmanın "gerçekçi", "makul" ya da "uygun" olduğunu belirten yerleşik fikirleri bir kenara bırakarak bu konuyu yeni bir ışık altında inceleyeceğiz. Ampirik yöntemi kullanarak kadınlar, erkekler ve çocukların korku ve kaygı duyduğu ya da kendini güvende hissettiği durumları ele alacağız. Nevrotik diye adlandırdığımız hastalarımızın abartılı ve direngen korku ve kaygılarının doğası ve kökeni üzerine yeniden düşünecek bir konumda olabilmemiz için insanda korku uyandıran doğal koşulları gözlemleyip incelememiz gerekmektedir. Bu konuda terminolojik bir sorun vardır, daha önce birçok araştırmacı kaygı ile korkunun farkını tanımlama girişiminde bulunmuştur ve tartışmamızın bu noktasında terminoloji konusunda bir anlaşmaya varmamız elzemdir. Aşağıda belli terimlerin kullanımına ilişkin örneklere yer verdik; bununla birlikte bu konuyu, ampirik bulguları ve bunların teorik so-

nuçlarını inceledikten sonra, 12. bölümde, daha detaylı bir biçimde ele alacağız.

Bu çalışmada "korku" kelimesini her günkü pratiği takip ederek, geniş ve genel amaçlı bir terim olarak kullandık. Duygu belirten her kelime gibi korku da hem bir insanın nasıl hissettiğine ilişkin düşüncemizi hem de nasıl davranacağına ilişkin tahminimizi gösterir (bkz. I. cilt, 7. bölüm). Şimdiye kadar yapılan birçok çalışmada korku davranışı genellikle göz ardı edildiği için bu konuyu ele alarak başlayacağız.

Korku davranışı

Korku belirten davranışlar kuşkusuz bir insanın ya da hayvanın korktuğunu anlamamızı sağlayan ve ilk başta duruş ve ifade ile kendini gösteren, ardından her zaman olmasa bile genellikle daha aktif eylemlerin görüldüğü davranış biçimleridir. Gerek gündelik yaşamda gerek de sistematik gözlem alanlarında korku belirten davranışlar olarak gruplandırılmış geniş bir yelpaze içinde farklı davranış biçimleri bulunmaktadır. Bunların içinde tetikte izleme ve eylemden kaçınma, korkmuş bir yüz ifadesine eşlik eden ağlama ya da titreme, sinme, saklanma, kaçma ve birini çağırma ya da birine tutunma isteği yer almaktadır. Bu farklı davranış biçimlerinin bir arada gruplanmasının nedeni şunlardır:

a. Bu davranış biçimlerinin hepsi olmasa bile çoğu ya eş zamanlı ya da ardışık olarak meydana gelir;

Bu davranışlara yol açan olaylar genellikle diğer davranışları da ortaya çıkarır (bunun böyle olmadığı durumlar da vardır)

c. Hepsi tek bir biyolojik işleve, korunmaya hizmet eder.

d. Bu şekilde davranan insanlara nasıl hissettikleri sorulduğunda genellikle korktuklarını ya da kaygılandıklarını veya alarm durumunda olduklarını ifade ederler.

Yukarıda sıraladığımız maddeler bu tip farklı davranışları bir arada gruplamaya yetecek ölçüde geçerli nedenler olsa da, yine de bu şekilde bir gruplama yapmanın riskleri vardır.

Özellikle bir tür korku davranışını ortaya çıkaran koşullar başka bir tür korku davranışına yol açan koşullardan belli yönlerden farklılık gösterebilir ve bir tür korku davranışı biçimine eşlik eden otomatik tepkiler, diğerine eşlik eden tepkilerden farklı olabilir. Hayvanların davranış biçimlerindeki ayırt edici özellik deney yoluyla kanıtlanabilir. Hinde (1970) Hogan'ın, hayvan yavrularında farklı dış kaynaklardan gelen uyarıcılar vasıtasıyla ortaya çıkan donma ve geri çekilme tepkilerinin ayrı davranış sistemleri olduğunu ve bu davranış sistemlerinin karşılıklı olarak birbirini engellediğini öne sürdüğü çalışmasını inceler. Bu konuyla ilgili daha detaylı bulgular 8. bölümde verilmiştir.

Günlük kullanımda korku belirten davranışlar başlığı altında gruplanan davranış biçimlerinin en az üç farklı tahmin edilebilir sonucu olması, özellikle üzerinde durulması gereken bir noktadır ve argümanımızın köşe taşıdır: (a) hareketsizlik, (b) belli türden bir nesneden uzaklaşmak ve (c) başka bir nesneye yakınlaşmak. Son iki sonuç arasındaki karşıtlık özellikle önemlidir. Çünkü bir yanda kişiyi tehdit ettiği düşünülen insanlar ve nesnelerden giderek *artan* şekilde uzaklaşma davranışı, diğer yanda ise koruma sağladığı düşünülen insanlar ve nesnelerle aradaki mesafeyi *azaltma* davranışı görülür. Bu iki davranış her zaman bir arada ortaya çıkmaz. Fakat bizim bu ikisini bir arada görmeyi doğal karşılayacağımızı bir sıklıkta meydana gelirler. Bir tavşana ışık tuttuğumuz zaman sadece bizden kaçmasını değil, saklanmasını da bekleriz. Bir çocuk havlayan bir köpekten korktuğunda onun sadece köpekten geri çekilmesini değil, bir ebeveyn figürüne yönelmesini de bekleriz.

Korku belirten davranışları, bu şekilde birbirinden farklı ve tahmin edilebilir sonuçlara sahip davranış biçimlerini, tek bir başlık altında toplama pratiği son derece önemlidir fakat kolayca karışıklığa yol açabilir. Özellikle psikologlar, mesela McDougall (1923) ve daha birçok araştırmacı tek ve kapsamlı bir "korku içgüdüsü" fikrini öne sürme girişiminde bulun-

muştur. Bu teori bizim ele aldığımız gözlemlenen verilere dayanan araştırma biçiminden farklı, alternatif bir teoridir; biz tek bir kapsamlı davranış biçimini değil, her biri birbirinden küçük farklarla ayrılan nedensel koşullar dizisi sonucu ortaya çıkan ve her biri farklı bir sonuca yol açan birbiriyle ilişkili davranış biçimlerini bir arada ele alıyoruz. I. cildin II. kısmında tanımlandığı gibi bu tip davranış biçimleri içgüdüsel davranışa örnek olarak görülebilir.

Bu farklı biçimlerdeki davranışları açıklamak için ilk adımımız bağlanma davranışı ile korku davranışının birbirleriyle nasıl bir ilişkisi olduğunu incelemektir.

Geri Çekilme ve Bağlanma Davranışı

Yukarıda belirttiğimiz birbirinden tamamen farklı sonuçları olan ve genellikle korku belirten davranışlar olarak adlandırılan üç davranış biçiminden biri, yani koruma sağladığı düşünülen insanlar ya da nesnelerle aradaki mesafeyi azaltan davranış, aslında bağlanma davranışıdır. Bu açıdan bakıldığında, bağlanma davranışı genellikle korku davranışı başlığı altında gruplanan heterojen davranış biçimlerinin bir parçası gibi görünmektedir.

Eğer karmaşadan kaçınmak istiyorsak korku belirten davranışın açıkça görülebilen diğer öğelerine da farklı isimler vermemiz gerekmektedir. Tehdit oluşturduğunu düşündüğümüz kişiler ve nesnelerle aramızdaki mesafeyi arttırma "uzaklaşma", "kaçma" ve "kaçınma" kelimeleriyle ifade edilebilir, bu kelimelerin hepsi söz konusu davranışı açıklamak için uygundur. "Donma" kelimesi de hareketsizlikle sonuçlanan davranışı iyi ifade etmektedir. İnsanlarda donma davranışı yeterince incelenmediği için bu konudaki tartışmaların çoğu bağlanma ve geri çekilme davranışı arasındaki ilişkiye dayanmaktadır.

Bağlanma ve geri çekilme davranışının sıklıkla birlikte görülmesine şaşırmamak gerekir. Çünkü ilk ciltte belirttiğimiz gibi her ikisi de aynı amaca, korunmaya hizmet eder ve

bu yüzden ikisini de ortaya çıkaran koşulların çoğu benzerlik gösterir. Buna ek olarak birlikte etkin olduklarında, ki çoğu zaman böyledir, bu iki davranış biçimi genellikle birbiriyle uyumludur: çoğunlukla geri çekilme ve yakınlaşma davranışını tek bir eylem içinde birleştirmek kolaydır. Aslında tam da bu yüzden bu iki davranış, ayrım yapılmaksızın ve düşünmeden genel korku davranışı başlığı altında birlikte anılır.

Bağlanma ve geri çekilme davranışının birçok ortak yönü bulunmasına rağmen bunları birbirinden ayrı tutmak için birçok neden de vardır. Bunlardan biri, bu davranışları ortaya çıkaran koşulların çoğu benzerlik göstermesine rağmen hepsinin ortak olmamasıdır. Mesela bağlanma davranışı korku uyandıran bir durumun yanı sıra yorgunluk ya da hastalıkla da harekete geçebilir. Diğeri ise, iki davranış biçimi birlikte etkin olduğunda, genellikle uyumlu olsalar bile, uyumlu olmadıkları durumların da görülmesidir. Kolayca çatışma çıkabilir, mesela kişide hem kaçma hem de bağlanma davranışına yol açan bir uyarıcı durumu kişi ve bağlanma figürü arasında durabilir, bununla ilgili en bilinen örnek havlayan bir köpeğin anne ile çocuk arasında durduğu durumdur.

Bu tür bir çatışma durumunda korkmuş bir kişinin kaçma ya da bağlanma davranışına öncelik vermesine ya da bunları denge kurmasına bağlı olarak gösterebileceği en az dört farklı davranış vardır. Korkan kişinin hareketsiz kalması veya kendisini korkutan şeyden kaçmak için bağlanma figürüne dolambaçlı bir yoldan gitmesi dengeye verilebilecek örneklerdir. Korkan kişinin bağlanma figürüne, korktuğu nesnenin yakınından geçmek zorunda kalarak az çok direkt bir şekilde gitmesi bağlanma davranışına öncelik vermeye örnektir, ve yine benzer şekilde korkutan nesneden uzaklaşmak da (bu davranış bağlanma figürüyle de aradaki mesafeyi açmasına rağmen) kaçmaya öncelik veren davranışa örnektir.

Yakınlaşma/kaçma çatışması üzerine yazılan incelemelerden oluşan büyük bir literatür olmasına rağmen, çatışmanın bu versiyonuyla ilgili; farklı yaşlarda ve farklı türlere mensup

canlıların farklı koşullarda bu farklı çözümlerden hangisini seçtiğini belirlemek için herhangi bir deney yapılmamıştır. Gelgelelim kaçma davranışının genellikle bağlanma davranışından önce geldiğini düşünmek kesinlikle yanlıştır. Günlük yaşam deneyimlerinin çoğu, farklı türlere mensup birçok hayvan yavrusunda bağlanma davranışının, kaçma davranışından önce geldiğini gösterir, bunun en iyi örneği otoyolda araba yaklaşırken kuzuların gösterdikleri davranışlardır. Yolun karşı ucundaki annesinden ayrı, diğer tarafta kalan kuzu araba yaklaşırken korkmasına rağmen genellikle arabanın önünden geçip yolun karşı tarafına, annesine ulaşmaya çalışır. Küçük çocuklar da aynı davranışı gösterme eğilimindedir.

Bir felaket esnasında ya da sonrasında insanların gösterdikleri davranışlar üzerine yapılan birçok araştırma, ailenin herhangi bir üyesinin bütün aile bir araya gelmeden herhangi bir şey yapmak istemediğini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar ayrıca tanıdık kişilerin varlığının büyük bir rahatlama sağladığını ve felaketten sonraki haftalarda insanların bağlanma figürleriyle yakın temasta kaldığını aktarır. Bütün bu örneklerde bağlanma davranışının uzaklaşma davranışından önce geldiğini görürüz. Bu çalışmalardan elde edilen bulgulardan bazılarına 10. bölümün sonunda tekrar değinilmiştir.

Bağlanma figürünün aynı zamanda tehdit ya da şiddet yoluyla korkuyu yaratan kişi olması, bağlanma ve geri çekilme davranışı arasında çatışmanın yaşandığı özel bir durumdur. Bu tip koşullar altında insan ya da hayvan yavrusunun bu düşman ya da tehditkar figürden kaçmak yerine ona tutunma eğiliminde olduğu görülmüştür, bununla ilgili örnekler için I. cildin 12. bölümüne bakılabilir. Bu eğilim fobik diye nitelendirilen hastalarda görülebilir, bu hastaların evden çıkmakta zorluk yaşamalarının ebeveynlerin korku yaratan tehditlerine karşı bir tepki olduğu görülmüştür (bkz. 18. ve 19. bölüm).

Bu analiz bağlanma ve uzaklaşma davranışının (a) aynı işleve sahip olan (b) benzer koşullarda ortaya çıkan (c) genellikle birbiriyle uyumlu fakat (d) kolayca çatışma içine girebi-

len farklı davranışsal sistemler olduğunu göstermektedir. Çatışma durumlarında hangisinin öncelik kazandığını bulmak araştırma yapmayı gerektirir.

Korku ve Saldırı

İnsanlarda korku yaratan uyarıcı durumlar, şartlar biraz değiştirildiğinde saldırıyı tetikler. Bu iki birbirinden farklı davranış biçimi arasındaki yakın ilişki 8. bölümde hayvanlar üzerine yapılan incelemelerde ve 17. bölümde insanlar üzerine yapılan incelemelerde ele alınmıştır.

Korkunun Farklı Biçimleri: Alarm Durumu ve Kaygı

İster birbiriyle uyumlu ister de çatışmalı olsun bağlanma ve kaçma davranışı aynı uyarıcı durumların tetiklemesiyle ortaya çıkar ve her zaman aynı işleve, korumaya, hizmet eder. Dolayısıyla bu iki davranış biçimine, en azından bazı durumlarda, benzer öznel deneyimlerin eşlik etmesi şaşırtıcı değildir. Bizde geri çekilme ya da kaçma isteği uyandıran uyarıcı bir durumla karşı karşıya kaldığımızda içinde bulunduğumuz hissiyatı korkma, ürkme, alarm durumuna geçme ya da kaygılanma olarak tarif ederiz. Aynı şekilde bağlanma davranışımız harekete geçtiğinde de (belki yine aynı durumda) içinde bulunduğumuz hisleri az çok aynı kelimelerle ifade ederiz: Mesela "korkarım gitti" ya da "seni bulamayınca korktum" veya "uzun süre ortadan kaybolman beni kaygılandırdı".

Dilin bu gelişigüzel kullanımı hem açıklayıcı hem de kafa karıştırıcıdır. Bir yanda kaçma ve bağlanma davranışının ortak özellikleri olduğunu düşünmemize yol açar. Diğer yandan dikkatsiz okur, günlük dilde kelimeler gelişigüzel kullanıldığı için, bahsedilen iki durum arasında bir fark olmadığını düşünebilir. Buna ek olarak gelişigüzel kullanım, özelleştirilmiş bir anlamı belli bir kelimeye bağlamayı oldukça güçleştirmektedir.

Freud, nevrozda ayrılık kaygısının kilit rolünü vurgula-

masına rağmen onun fikirlerini takip etmek yönünde isteksiz olduğumuzu daha önce vurgulamıştık, bunun nedeni erken dönem teorilerinin etkisi ve kısmen de onun ve diğer araştırmacıların ayrılığın kendi başına korku ve kaygı yaratmaya yeten bir durum olduğunu kabul etmemeleridir. Bu durum Rycroft'un (1968a) kaygı üzerine yazdığı kitabından aktarılan pasajda oldukça iyi bir şekilde anlatılmıştır.

Rycroft, bu kitabın 3. ve 4. bölümlerinde aktarılan bulgulara kısaca değindikten sonra şöyle devam etmiştir:

> Hayvanlar ve bebekler üzerine yapılan bu türden gözlemler, kaygının –ya da en azından nevrotik kaygının- son tahlilde ayrılık kaygısı olduğunu, yani belirsiz bir tehlikeye karşı verilen bir tepkiden ziyade koruyan kollayan ebeveynden ayrılığa verilen bir karşılık olduğunu göstermiştir. Fakat bu düşünceye itirazlar vardır. İlk olarak, bilinmeyen tehdit edici bir durumdan ziyade, bilinen koruyucu bir figürün eksikliğinin kaygının nedeni olarak görülmesi mantıksızdır. Bunu yapmak donmayı aşırı soğuğa değil de ince giyinmeye bağlamak gibidir.

Biraz düşününce Rycroft'un itiraz ettiği nitelemelerde mantıksız bir yön bulunmadığı görülür. Donmayı oluşturan koşullar hem aşırı soğuk hem de yetersiz kıyafetlerdir. Bu yüzden bu koşullardan birini sorumlu tutmak diğerini sorumlu tutmak kadar makuldür[3].

Fakat biz her iki koşulun da güvenlik için eşit derecede geçerli olduğu daha uygun, başka bir analoji kurduk. Bir ordunun sahadaki güvenliği sadece kendini doğrudan saldırılara karşı savunmaya değil bunun yanı sıra üssüyle açık bir

3 Rycroft, örneğini desteklemek için iki örnek daha verir. Bunlardan biri "hayvan ya da insan yavruları yalnız bırakıldıklarında her zaman tedirginlik yaşamazlar; etrafta rahatsız eden bir unsur yoksa sessiz ve hallerinden memnun bir şekilde kalabilirler". Bu argüman 12. bölümde tartışılmıştır. Diğer örnek ise "bebeklerin ve hayvan yavrularının eş zamanlı olarak strese ve yalnızlığa maruz bırakılmaları doğal değil yapaydır" ifadesidir. Buna kesinlikle katılmıyoruz. Bebeklerin ve hayvanların vahşi yaşamda, nadir de olsa, stres yaratan durumlarla karşılaştıklarına ve yalnız kaldıklarına dair somut kanıtlar bulunmaktadır (ör. van Lawick-Goodall'ın yavru şempanzeler üzerindeki gözlemleri için bkz. 4. bölüm).

iletişim sürdürmesine de bağlıdır. Cephesine verdiği önemi üssüne ve iletişim hatlarına vermeyen komutanlar eninde sonunda mağlup olurlar. O halde burada geliştirdiğimiz teze göre üssümüzle iletişim hatlarımız tehlikede olduğunda duyduğumuz korku, önümüzde alarm durumuna geçmemize neden olan bir olay yaşandığında geri çekilip kaçmamız kadar doğaldır.

Kullandığımız askeri analoji bu durumu açıklamak için uygun olsa da bu örneği biraz daha genişletmekte fayda görüyoruz. Ön cephedeki kuvvetlerden sorumlu olan başkomutan kural olarak üssün de amiridir. Dolayısıyla üssüne ya da iletişim hatlarına karşı oluşan en ufak bir tehdit yalnızca tek bir kaynaktan, düşman kuvvetlerden gelir. Şimdi, tersini, ön cephedeki orduyu kumanda eden komutanın üssü yönetmediğini, onun yerine bu üssü onunla aynı statüde ya da daha üst bir kademede görev yapan bir generalin yönettiğini düşünelim. Böyle bir durumda cepheyi yöneten generalin iki kaygı kaynağı olduğu söylenebilir, bunlardan biri olası bir düşman saldırısı, diğeri üstteki meslektaşının kaçmasıdır. Bu iki generalin arasındaki ilişkinin ancak tam bir güven ilişkisi olması durumunda bu düzenleme işleyebilir.

Kişi ve bağlanma figürü arasında bu türden bir ilişki vardır. İki taraf da özerktir. İkisi arasında temel güven duygusu olduğunda bu düzenleme iyi işleyebilir. Fakat bağlanılan figürün kaçma ihtimali bağlanan tarafta şiddetli bir kaygıya yol açabilir. Bağlanan taraf aynı zamanda başka bir etken yüzünden de alarm durumuna geçerse, yoğun bir korku hissetmesi doğaldır.

Klinik çalışmalarda öndeki tehditler kadar geri plandaki tehditlere de dikkat etmemiz gerektiği düşünülür. Bu kitabın III. kısmında hastaların akut ve kronik kaygılarının diğer tehlikelerin bir araya gelmesi kadar, üsle ilişkilerinin kesilmesinden de kaynaklandığına ilişkin bulgular yer almaktadır. Hatta bazı psikanalistler nesne ilişkilerini ele alırken özellikle üsle ilişkilere odaklanmışlardır.

Bu askeri analojinin önemli bir noktada artık işlemediğini de belirtmeliyiz. Generaller gerçek tehlikeleri hesaplarken, hayvanlar ve çocuklar ve büyük ölçüde de yetişkin insanlar, tehlike riskinin arttığını ya da potansiyel olarak güvenli durumları gösteren doğal işaretlere, görece daha basit uyarıcı durumlara tepki verme eğilimi gösterir. Bu işaretler gerçek tehlike ve gerçek güvenlikle çok zayıf bir bağıntı taşır. Genellikle göz ardı edilen bu duruma bir önceki bölümün sonunda değinilmiştir ve bu konu 8., 9. ve 10. bölümlerde de sistematik olarak ele alınmıştır.

Terminoloji

Günlük yaşamda saldırıya uğradığımızda hislerimizi tarif etmek için kullandığımız kelimelerle üssümüz tehdit edildiğinde yaşadığımız duyguyu tarif etmek için kullandığımız kelimelerin aynı olması her iki durumda da benzer bir hissiyat içinde olduğumuzu göstermektedir. Fakat bu durumlarda hissedilen duygular aynı değildir. Bu yüzden durumu ifade etmek için farklı kelimeler kullanmak yararlı olacaktır.

Bu sorunu daha önceki makalelerimde (Bowlby 1960a; 1961a) ve yine I. ciltte (15. bölümün sonunda) kısaca ele alırken Freud'un son dönem çalışmalarında benimsediği kullanımdan çok farklı olmayan bir kullanım önermiştim. Bazen geri çekildiğimizde ya da bir durumdan kaçtığımızda hissiyatımızı tarif etmek için "alarm durumuna geçmek" ifadesi, bir bağlanma figürü aradığımızda fakat ona ulaşamadığımızda ya da onu bulamadığımızda "kaygılanmak" kelimesi duygumuzu ifade etmek için birçok açıdan uygundur. Bu kullanım kelimenin hem etimolojik kökeni bakımından doğrudur hem de psikanalitik gelenek tarafından desteklenmiştir. Bu tartışmamıza ilişkin detaylar için III. Ek bölüme bakılabilir.

Kullandığımız terminolojide korku davranışı ve hissi, bütün davranış biçimlerini kapsayacak şekilde, insanlardaki korkunun bütün tonlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Daha detaylı bir ayrım yapılması gerektiğinde, donma, geri

çekilme ya da kaçma gibi alarm durumuyla bağlantılı kelimeler ve bağlanma davranışıyla ilişkili olarak kaygı kelimesi kullanılmıştır. Kuşkusuz insanın kaçmaya çalıştığı fakat diğerine yaklaşamadığı durumlar da bulunmaktadır, bu durum bu terminoloji içinde alarm durumunda ve kaygılı olarak ifade edilmiştir.

7. Bölüm: İnsanlarda Korku Uyandıran Durumlar

(...) Doğaüstü varlıkların gerçek durumlarla ilişkilendirilmesi tuhaf bir korku yaratır. Bu korkunun, normalde daha az korku yaratan durumların bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı düşünülebilir. Hayalet korkusunu en üst düzeye çıkarmak için yalnızlık, karanlık, nereden geldiği bilinmeyen sesler gibi ürkütücü ve kasvetli birçok unsurun, hareket eden, ne olduğu belirsiz şekillerin bir araya getirilmesi gerekir (...) ve *beklenti* sürekli değişir. *Zihinsel* olan bu son öğe özellikle önemlidir.

WILLIAM JAMES (1890)

Zor Bir Çalışma Alanı

İnsan ya da hayvan yavrularının bağlandıkları bir figürden ayrılıp yabancılar arasına yerleştirildiklerinde yaşadıkları huzursuzluk ve kaygıya ilişkin incelemelere 3. ve 4. bölümde yer vermiştik. Bu tip koşullarda tanıdık kişiye ulaşmaya çalışarak yabancı insanlardan ve durumdan kaçma davranışının görüldüğünü biliyoruz. Bu bölümlerde tek bir değişkenin, yani annenin varlığının ya da yokluğunun yavrunun ya da bebeğin davranışları üzerindeki etkisine yoğunlaşmıştık; bunu yaparken ele aldığımız sorunun sadece bir yönüne ışık tutmuş olduk ve diğer yönünü göz ardı ettik. Şimdi bu göz ardı ettiğimiz yönü, korku davranışının başka biçimlerini ortaya çıkaran diğer değişkenleri inceleyeceğiz.

Genellikle korku davranışı olarak sınıflandırılan davranış biçimlerinin heterojen olduğunu, bu davranışı ortaya çıkaran durumlar ya da olayların da heterojen olduğunu daha önce belirtmiştik. Bunların arasında kaybolma ve yalnız kalma durumlarından başka, ani sesler ve hareketler, yabancı nesneler

ve insanlar, hayvanlar, yükseklik, aniden yaklaşma, karanlık ve acı vereceğini bildiğimiz diğer durumlar ya da kişiler yer almaktadır. Bu karmaşık bir listedir ve saydığımız durumların ya da olayların korku uyandırma gücü de belirsizdir; bir insanı korkutan olay diğerini korkutmayabilir. Belli bir durum karşısında bugün korkmayan insan yarın korkabilir, ya da tersi olabilir.

Korku uyandıran bütün bu somut durumlara kişinin, geçerli ya da geçerli olmayan sebeplere dayanarak (hayali korkular da dahil olmak üzere) kabul edilemez ya da tehlikeli gördüğü potansiyel durumlar da eklenebilir.

Ortaya çıkan tablo şüphesiz kafa karıştırıcı olacaktır; ve belki de bu durumu anlamak için, bazıları ampirik, bazıları spekülatif temelli birçok teorinin geliştirilmiş olmasına şaşırmamak gerekir. Bir uçta J. B. Watson'ın, sonradan korku uyandıran uyarıcı durumların, aslında iki temel uyarıcı durumdan; yüksek ses ve desteğin kaybolmasından doğan korkuyla ilişkili olduğunu ileri süren oldukça basit teorisi yer alır. Diğer uçta ise ilk olarak Freud tarafından ortaya koyulan ve daha sonra takipçilerinden bazıları tarafından geliştirilen teori vardır, buna göre insanın dış dünyada korktuğu durumlar aslında iç dünyasında karşılaştığı tehlike durumlarının yansımasıdır.

Fakat biz bu iki uç arasında savrulmayacağız. İnsanlar ve diğer hayvan türleri üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen ampirik bulgular sıralandığında korku hissi uyandıran durumların özelliklerinin netleştiğini ve türlerin korkuya verdikleri tepkinin hayatta kalmalarını sağladığını görmek zor değildir. İki uyarıcı durumdan sadece biriyle karşılaşıldığında kişinin düşük seviyede bir korku hissetmesi, iki uyarıcı durum birlikte bulunduğunda kişinin kokusunun yoğunlaşması tartışmamız için önemli bir bulgudur. Bir diğer önemli bulgu ise, bağlanma figürünün ya da eşlik eden birisinin varlığının ya da eksikliğinin, hissedilen korkunun yoğunluğunda muazzam bir fark yaratmasıdır. Değerlendirmelerimizde bu bul-

guları göz önünde bulundurursak yoğun korkuya neden olan koşulları anlayabiliriz.

Bu bölümde ağırlıklı olarak insanlarda korku uyandıran durumlar anlatılmıştır, bir sonraki bölümde ise hayvanlarda korkuya neden olan durumlar incelenmiştir. Her iki bölümde de ilk olarak korkuyu ve o veya bu biçimde korkma davranışını ortaya çıkaran potansiyele sahip uyaran durumlarını inceledik, sonra da insanın, korkuyu tetikleyen iki ya da daha fazla durumla (yalnız kalmak da buna dahildir) karşılaştığında hissettiği yoğun duygunun sonuçlarını ele aldık.

İnsan hayatında ve özellikle de psikiyatrik hastalıklarda korkunun önemi göz önünde bulundurulduğunda, sadece birkaç araştırmacının insanda korku uyandıran durumlarla ilgili sistematik bir çalışma yapmış olması şaşırtıcıdır. Daha yeni yeni yaşamın ilk yılında korku uyandıran durumlar üzerine ampirik çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Yaşamın bu evresini inceleyen araştırmalarda deney yapmak zor değildir çünkü hem hareket hem de bilişsel gelişim sınırlıdır. Fakat çocuk bir kez bu evreyi geçince korkuyu incelemek için koşullar zorlaşır. İlk elden aktarılan çalışma çok azdır, bilgiler görüşme sırasında annelerin aktardığı raporlara dayanmaktadır. Ne yazık ki bu raporların bilimsel açıdan değeri sınırlıdır.

Annelerin aktardıkları raporların yetersizliği

Anneler tarafsız ve uzman gözlemciler değillerdir. Biraz sonra göreceğimiz gibi korkuya neden olan durumların incelenmesi teknik açıdan oldukça zordur. İlk başta korku belirten davranış biçimlerinin hangi davranışlar olduğunun belirlenmesi gerekir. Daha sonra korku davranışının çocuğun içinde bulunduğu çevre koşullarından ve durumundan ne ölçüde etkilendiğinin belirtilmesi gerekir: eğer bu detaylar aktarılmazsa sonuçların yorumlanması zorlaşır ve hatta imkansızlaşır.

Teknik zorlukların dışında, annelerin tarafsızlığı da şüphelidir hatta bazılarının oldukça yanlı olduğu söylenebilir. Bir

anne çocuğunun korku tepkilerinin yoğunluğunu abartabilir ya da en aza indirgeyebilir veya bunları gözden kaçırabilir ya da çocukta korku uyandıracak durumlar yaratabilir. Bu tip durumlarda çocuklarını kendi istedikleri gibi görme ya da kendine ait korkuları çocuğa atfetme sıkça görülür. Bir diğer zorluk da annenin çocuğunu neyin korkutup neyin korkutmadığını bilmemesidir.

Lapouse & Monk'un (1959) çalışmasında, annelerin ve çocukların birbirlerinden bağımsız yazdıkları raporlarda belirgin çelişkiler görüldüğü belirtilmiştir. 8 ila 10 yaş arasında 193 çocukla görüşülmüş ve çocuklara hangi durumdan korktukları sorulmuştur, ayrıca annelerle de görüşülmüş ve onlara da hangi durumların çocuklarını korkuttuğu sorulmuştur. Bilgi verenlerin cevapları arasındaki tutarsızlık belli durumlarda % 7 oranında değişkenlik göstermiş, diğer durumlarda ise % 59'a kadar çıkmıştır. Anne ve çocuk aynı soruya farklı cevaplar verdiklerinde bunun nedeni sıklıkla çocuğun, annesinin korkmadığını söylediği durumlarda korktuğunu ifade etmiş olmasıdır. Annelerin yanlış bildirdiği durumlar şunlardır; kaybolma ya da kaçırılma korkusu, yabancılardan korkma, savaş, yangın, su taşkını ve cinayet gibi felaketlerden korkma, aile üyelerinden birinin hastalanmasından, kaza geçirmesinden ya da ölmesinden korkma, annenin hasta olmasından korkma[4]. Ailelerin % 42 ila 57'si saydığımız durumlarda çocuğun korkmadığını, çocuk ise tam tersini, korktuğunu bildirmiştir. Buna karşılık, çocuğun korkmadığını söylediği fakat annenin çocuğun korktuğunu düşündüğü durumların oranı % 10'u hiç geçmemiştir.

Bütün bu nedenlerden ötürü annelerden rapor kabul ederken oldukça temkinli olmamız gerekmektedir. Korku uyandıran durumların sınıflandırılmasında annelerin verdikleri cevaplardan faydalanabiliriz fakat belli bir durumdan

4 Bu çalışmada bildirilen hastalık vs. korkusunun oranı diğer çalışmalardan çok daha yüksektir. Bunun nedeni muhtemelen bu özel örnekleme ilişkin bulguların "iki hastanenin ayakta tedavi edilen kliniklerinden ve çocuk doktorlarının muayenehanelerinden" toplanmış olmasıdır.

korkmaya eğilimli bir çocuk örnekleminin oranını hesaplamak için verdikleri cevaplar güvenilmeyecek ölçüde yetersizidir. Dolayısıyla aşağıda yer alan bilgilerde çocukların doğrudan gözleminden ya da onlarla yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlardan yola çıkılmıştır.

Psikanalistler ve etolojistler herhangi türden bir davranışı anlamanın en iyi yolunun o davranışı gelişimsel açıdan incelemek olduğunu söylerler. Bu bakış açısı belki de en çok, insanın korku davranışını incelerken gereklidir. Biz de bu yüzden bebeklikteki korku davranışından başlıyoruz.

Korku Uyandıran Durumlar: İlk Yıl

İncelediğimiz konu açısından bebeklik döneminde ilgilendiğimiz tepkiler, ürkme, ağlama ve dağınık hareketlerden biraz daha fazlasıdır. Bu tepkileri korku olarak isimlendirmek araştırmacının tercihine kalmıştır. İlk 3 ay içinde çok kısıtlı bir ayırt edici algı ya da organize hareket olduğu için Bronson (1968) bunların "huzursuzluk" olarak adlandırılmasını önermiştir. Algısal becerilerin geliştiği dördüncü ve altıncı ay arasında Bronson bebeğin durumunun "temkinli" olarak tanımlanabileceğini belirtir.

İlk yaşın ikinci yarısında algı biraz daha ayrıt edici ve tepkiler de biraz daha düzenli olmaya başladığında korku kelimesini kullanmak daha uygun olacaktır. Bebek bu dönemde daha etkin bir şekilde bazı nesnelerden ya da olaylardan kaçınıp bazılarına yaklaşmaya başlar. Buna ek olarak ilk yılın sonuna doğru öğrendiği basit işaretlerden yola çıkarak hoşnutsuzluk yaratan durumları ön görmeye başlar. 2 yaş ve özellikle sonrasında hoşnutsuzluk yaratan durumları önceden görme kapasitesine erişir ve önleyici tedbirler alma kapasitesi de büyük ölçüde gelişir.

İlk aylarda görülen tepkiler

Bronson (1968), yaşamın ilk aylarında huzursuzluk yaratan uyarıcı durumlar üzerine yapılan çalışmaları incelemiştir.

İlk başta huzursuzluk, acı ve ani ve keskin seslerin bebeği rahatsız ettiğini ve ağlamasına, kas gerilimine ve dağınık hareketlere yol açtığını belirtmiştir. Buna karşılık bebeğin sallandığında ya da sıvazlandığında ya da besleme amaçlı olmayan emme durumlarında oldukça sakin olduğu görülmüştür (bkz. I. cilt, 14. bölüm). İlk aylarda görüntülerin bebekte korku uyandırmadığı düşünülmesine rağmen, son dönemde yapılan bir deneyde (Bower, Broughton & Moore 1970) birkaç haftalık bir bebeğin kendisine yaklaşan bir nesne gördüğünde ürktüğü ve ağladığı belirtilmiştir. Ayrıca dört aydan sonra tanıdık olanı yabancı olandan ayırmaya başladığı ve tanıdık olmayan her şeye karşı temkinli davrandığı kaydedilmiştir. Bebeklerin çoğunda 9 ya da 10 aylıkken (birkaç çocukta 7 aylıkken) yabancı birini görmenin korku tepkisi yarattığı görülmüştür. Bu tepkiyle ilgili birkaç tartışmaya I. cildin 15. bölümünde yer vermiştik. O zamandan beri bu tepkinin kökeniyle ilgili daha ileri çalışmalar Amerika'da Bronson ve Scarr & Salapatek, İngiltere'de ise Schaffer tarafından yürütülmüştür. Farklı deneysel ortamlarda ve tepkilerin farklı metotlarla skorlandığı bu çalışmalardan elde edilen bulguların birbiriyle örtüştüğü görülmüştür.

Yabancılardan korkmak

Bronson, videokaset kayıtları ve hassas tepki ölçümleri kullanarak otuz iki bebeğin ev ortamında 3 aydan 9 aya kadarki gelişimleri sırasında yabancılara verdikleri tepkileri ölçmüştür. Bronson çoğu bebeğin 4 aydan itibaren yabancı bir kişiye *ara sıra* ağlayarak, iç çekerek ya da kaş çatarak tepki verdiğini ve bu temkinli olma durumunun, yabancıları ayırt etmeksizin güldüğü dönemin sona erdiği yaşta görülmeye başladığını belirtir. Fakat dördüncü ve beşinci ay boyunca yabancıları görsel olarak biraz geç ayırt eder ve görüşü net değildir. Bu yaştaki bir bebek yakınındaki bir yabancıya gözlerini dikip dikkatle uzun süreler bakabilir ve kendisinin tepki vermesi uzun zaman alabilir, bazen tepkisi gülmemeden

kaş çatmaya dönüşebilir. Bebeğin temkinli olup olmaması yabancının görsel özellikleri, yakınlığı ve bebeğe yaklaşma şekli gibi değişkenler tarafından belirlenir; fakat 6 aydan önce, sonraki dönemin tersine (bkz. aş. Morgan ve Ricciuti, 1969), bebeğin anneyi görüp görmemesi ya da onun kucağında olup olmaması çok fark etmez. Ayrıca bu yaştaki hiçbir bebeğin tepkisi stabil değildir.

Altı ayı geçtikten sonra genellikle bu tepkiler bebek için biraz daha ayırt edilebilir ve öngörülebilir olur. İlk olarak tepki daha açık bir şekilde kaçınmacıdır, dolayısıyla korku kelimesi bu tepki için daha uygundur. İkinci olarak yabancıyı algılamak ve tanımak daha az zorluk yaratır. Bu durumda bile Schaffer'ın belirttiği gibi (1971) bebeğin yabancıdan korktuğu ilk durumlar annenin bebeğin yanında bulunduğu, bebeğin bir anneye, bir yabancıya baktığı ve bu iki figürü karşılaştırdığı durumlardır. Ancak daha sonra bebek, annesi yokken, hafızasından yabancı ile annesi arasında zorlanmadan karşılaştırma yapabilmektedir.

Bebek ilk yılın sonuna yaklaştığında tepkileri daha tahmin edilebilir olur veya belli bir insana karşı ya da belli bir cinsiyetten kişiler karşısında huzursuz hissedebilir.

İlk ciltte vurgulanan bir nokta da yabancı korkusunun her çocukta koşullara göre büyük farklılıklar göstermesidir. Yabancının bebekten ne kadar uzakta durduğu, ona yaklaşıp yaklaşmaması ve ona dokunup dokunmaması çok büyük önem taşır, aynı şekilde çocuğun annesinden ne kadar uzakta durduğu da önemlidir. Bu değişkenlerin korku konusu açısından önemine aşağıda ve ilerleyen bölümlerde tekrar değineceğiz.

Yabancı nesnelerden korkmak

Çocuk yabancılardan korkmaya başladığı yaşlarda yeni durumlar ve yabancı nesnelerden de korkmaya başlar. Mesela Meili (1959) boylamasına araştırmasında bebeklerin on aylıkken kutudan fırlayan kukla oyuncaktan korktuğunu

gözlemlemiştir. Scarr & Salapatek (1970) Meili'nin bu gözlemini, 5 ila 18 aylık çocuklarda görülen korku tepkileri üzerine yaptıkları enlemesine araştırmadan elde ettikleri verilerle desteklemiştir. 9 ve 14 ay aralığındaki her bebeğin hem kutudan fırlayan kukla testinde, hem de kendisine doğru yaklaşan mekanik köpekten korktuğu görülmüştür. Bu yaş aralığından daha küçük ve daha büyük bebeklerin çok azı bu durumlardan korkmuştur.

Schaffer yabancı nesnelere karşı verilen tepkilerin gelişimini araştırmıştır. Schaffer & Parry (1969; 1970) yaptıkları bir dizi deneyde bebeklerin, 6 aylık olduğunda tanıdık nesnelerle yabancı nesneler arasındaki farkı gayet iyi algılayabilmesine rağmen yine de bu nesnelere herhangi bir ayrım yapmaksızın yaklaştıklarını belirtmişlerdir. Fakat 8 aylık olduktan sonra keskin ayrımlar yapmaya başladıkları, bu yaştan sonra tanıdık nesneye güvenle, yabancı nesneye temkinli yaklaştıkları görülmüştür; yapılan deneylerde çocukların bazıları yabancı nesneye sadece gözlerini dikip bakmış, bazıları donmuş gibi durmuş ve bazıları da huzursuz olup uzaklaşmıştır. Nesneyi tanımaya başladıklarında bile ona kısa bir süre ve çekinerek dokunmuşlardır.

1 yaşındaki bebek tereddüt ettiğinde genellikle annesine dönerken 6 aylık bebeğin bunu yapmaması Schaffer'ın (1971) aktardığı dikkat çekici gözlemlerden biridir. Biri 6 aylık, diğeri 12 aylık iki çocuk grubuna bir dizi uyarıcı nesne gösterilmiştir. Bebeklerin arkalarına anneleri oturmuştur ve annelerden bebek huzursuzlanmadığı sürece hiçbir şey söylememeleri ve yapmamaları istenmiştir. Bu esnada 6 aylık bebekler önlerindeki nesnelerden, arkalarında annelerinin olduğunu fark etmeyecek kadar büyülenmiş gözükürken, 12 aylık olanlar sık sık dönüp annelerine bakmışlardır, bu durum, 12 aylık bebeklerin anne karşılarında olmasa bile, onu akıllarında tutabildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla bebekler 12 aylık olduklarında, genellikle birtakım nesnelerden kaçarak ve birtakım nesnelere yaklaşarak örgütlenmiş bir korku dav-

ranışı gösterebilmektedirler. Bebeğin ilk yaşın ikinci yarısında korktuğunda rahatlamak için annesine dönme kapasitesinin gelişimi bu bölümün son kısmında detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Bebeklerde birinci yaşın ikinci yarısındaki korku uyandıran diğer durumlar ise düşme tehlikesi ve ani ve hızlı yaklaşan bir nesne tarafından saldırıya uğrama tehlikesi gibi doğada sıkça karşılaştığımız, tehlikenin yaklaştığına ilişkin görsel uyarıcı işlevi gören işaretlerdir.

Görsel uçurum korkusu

Walk & Gibson (1961) görsel uçurum düzeneği olarak bilinen platformun üzerinde emekleyebilen 6 ile 14 aylık otuz altı çocuğun davranışlarını gözlemlemişlerdir. Görsel uçurum iki yüzeyi damalı bir kumaşla bölen ve üzerine cam yerleştirilerek yükseltilmiş bir platformdan oluşan bir düzenektir, damalı kumaşın bir kısmı platformun yüksek tarafında bir kısmı da alçak tarafında kalır. Bebek platformun ortasına yerleştirilir ve karşıda duran annesi bebeği camın diğer tarafından çağırır, annenin durduğu yere bağlı olarak bebek anneyi düz zeminde ya da derin bir boşlukta görür. Anneler camın etrafındaki konumlarını değiştirdikleri için bebeğin camla kaplı "boşluktan"tan geçmekten korkup korkmadığını gözlemlemek kolay olmuştur.

Teste katılan otuz altı çocuktan sadece üçü (üç erkek), anneye ulaşmak için yarığı geçmişti. Diğerleri geçmeyi reddetti; bazıları ağladı, bazıları düşmemek için geri çekildi, bazıları da camdan baktı ya da cama vurdu. Fakat anne "düz taraftayken" bebeklerin çoğu annesine doğru emeklemişti. Bu durumda bebeklerin büyük çoğunluğunun ayrımsama yapabildiği açık bir şekilde görülmüştür.

Scarr & Salapatek (1970) bu deneyi kendi örneklemleriyle tekrarlamıştır ve çocuğun yaşı büyüdükçe boşluktan geçmeyi reddetmesinde artış olduğunu belirtmiştir. 7 ila 11 aylık çocukların neredeyse yarısının yarığı geçerek anneye ulaşma-

ya çalıştığı, 13 aylık ve daha büyük çocukların ise bunu yapmayı reddettiği kaydedilmiştir.

Walk & Gibson görsel uçurum testini hayvan yavruları üzerinde yapmıştır ve oldukça kapsamlı sonuçlara ulaşmıştır. Diğer canlı türlerinde ve muhtemelen insanlarda da yüksekliği gösteren işaretlerin algılanması, yaşamın ilk dönemlerinde, yavru bir düşme deneyimi yaşamamış olsa bile gelişmektedir. Kaçınma davranışını tetikleyen algısal ipucu "hareket perspektifidir", yani ön plan ve arka planının bebeğin kendi devinimiyle ortaya çıkan ayrışık hareketidir. Ayırt etme ve kaçma konusunda doğduklarından itibaren şaşmaz bir doğrulukla hareket eden kuzular ve oğlaklarla karşılaştırıldığında insan yavrularının, hem ayırt etme hem de kaçma davranışı bakımından daha beceriksiz olduğu görülür. Yine de küçük bir azınlık dışında, bebeklerin hepsi boşluktan kaçmaya çalışmıştır.

Yaklaşan bir nesneden korkma (gözde büyüme)

İnsan yavrularında yaşamın ilk dönemlerinde doğal korku tepkisi yarattığı düşünülen bir diğer uyarıcı durumu ise hızla genişleyen bir görsel uyarandır, yetişkinler bunu genelde hızla yaklaşan bir şey olarak yorumlar.

Valentine (1930) uzun bir zaman önce, yaklaşma hareketinin küçük çocuklarda korku yarattığını belirtmiştir. 14 aylık bir kız çocuğunun kendisine oyuncak ayı uzatıldığı zaman korktuğunu ama oyuncak ayı hareketsiz dururken onu alıp öptüğünü aktarmıştır.

Bower ve meslektaşları (1970) bebeklerin yaklaşan bir nesneye daha iki haftalıkken bile (dik ya da dike yakın pozisyondalarsa) savunmacı tepki verdiklerini gözlemlemişlerdir. Kırkı aşkın bebek üzerinde yaptıkları çalışmalarda yumuşak bir nesnenin (20 santimetrelik bir süngerin) bebeğin yüzüne dokunmadan, yaklaşık 20 santimetre yaklaştırıldığında bebeğin kafasını geri ittiği, ellerini yüzüyle nesnenin arasına koyduğu ve yüksek sesle ağladığı kaydedilmiştir. Nesne yaklaştık-

ça ağlama şiddetlenmiştir. Buna ilave olarak yapılan testler, uyaranın ekran üzerinde hızla genişleyen bir gölge olduğu durumlarda da bebeğin aynı tepkiyi, daha az yoğun bir şekilde verdiğini göstermiştir. Buna karşılık nesne uzaklaştığında, herhangi bir tepki vermemiştir. Bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz alyanaklı maymun yavrularının da benzer şekillerde davrandığı görülmüştür.

Yaklaşan ya da gözde büyüyen nesnelerin korku uyandıran özellikleri önceki çalışmalarda muhtemelen göz ardı edilmiştir; bebeğin yabancılara ve yeni nesnelere verdiği tepkileri inceleyen bazı deneylerde korku tepkileri belirlenirken yabancının ya da nesnenin yaklaşması, deneyi yapanların fark ettiğinden daha fazla önem taşımaktadır.

Karanlık, gözde büyüme ve yaklaşma ile ilişkili bir uyarıcı durumudur. Karanlıktan korkma yaşamın sonraki yıllarında ortaya çıkmasına rağmen, ilk senede görülmez. Yine de bebek 10 aylık olduğunda annesinin yanından ayrılınca karanlık bir odadansa aydınlık, ışıklı bir odaya girme ve orayı keşfetme eğiliminde olur (Rheingold & Eckerman 1970).

Öngörülen bir durumdan duyulan korku

Bir yaşın sonuna doğru korku uyandırdığı gözlemlenen bir diğer durum da bebeğin elindeki ipuçları kullanarak hoşnutsuz bir şey olacağını öngörmesidir. Levy (1951) farklı yaş gruplarından bebekler üzerine yaptığı araştırmada bebeğin doktoru gördüğü zaman birkaç hafta önce yapılan aşının tekrarlanacağını anladığını belirtmiştir. Bu durumda 11 aydan küçük bebeklerin nadiren korku tepkisi gösterdiği fakat 11 aylık ve 12 aylık bebeklerin dörtte birinin korktuğu kaydedilmiştir. Bu tip örneklerde deneyimle öğrenmenin görüldüğü söylenebilir.

Dolayısıyla bebek bir yaşın sonuna doğru, potansiyel tehlike taşıyan durumlara ilişkin ipucu olarak görülebilecek herhangi bir uyarıcı durum algıladığında organize bir şekilde geri çekilir. Buna ek olarak algısal dünyası hakkında birçok

şey öğrenmiş olur. Tanıdık ve yabancı olanla, hoşuna giden ve hoşnut olmadığı durumlarla ilgili pratik bir ayrım yapar. Birine yaklaşır, diğerinden uzaklaşır.

Korku Uyandıran Durumlar: İki Yaş ve Sonraki Yıllar

Verilerin kaynakları

Çok az sayıda araştırmacının insanlarda korku uyandıran durumlar üzerine sistematik bir çalışma yaptığını daha önce belirtmiştik. Son 10 yılda yayınlanan sınırlı sayıda verinin çoğu, çocuk gelişimi üzerine yapılan boylamasına araştırmalardan elde edilmiştir. Macfarlane, Allen & Honzik'in (1954) Kaliforniya'da 100 çocuk üzerine yaptığı çalışma ve Newson & Newson'ın (1968) İngiltere'de şehirde yaşayan 700 çocuk ve ebeveyni üzerine yaptığı çalışma bunlara örnek olarak verilebilir. Gelgelelim bu çalışmaların hiçbirinde korkuyu harekete geçiren durumlar çalışmanın merkezinde değildir ayrıca aktarılan bilgiler de doğrudan gözlem ya da çocuklarla birebir görüşmelerden elde edilmemiştir. Lapouse & Monk'un (1959) New York'ta 500 çocuk üzerinde yaptığı enlemesine araştırmada da aynı sorun görülür[5]. Bütün bu projelerde bilgiler çocukların annelerinden alınmıştır.

Son dönemlerde toplanan verilerin yetersizliği çocuk gelişimi üzerine yapılan daha eski çalışmaların sonuçlarından yararlanmamızı zorunlu kılmıştır.

Amerikalı psikolog A.T. Jersild, kırk yıl kadar önce çocukların hangi durumlarda korku davranışı gösterdiğini ve çocuk büyüdükçe bu davranışın nasıl değiştiğini ortaya koyan bir dizi çalışma başlatmıştır[6]. Farklı araştırmalarda, farklı me-

5 Annelerin aktardıkları raporların yetersizliği başlığında incelediğimiz küçük örneklemden farklı, temsili örnekleme değindik.

6 Jersild'in belli başlı çalışmaları monograf olarak yayınlanmıştır: Jersild Markey & Jersild (1933) ve Jersild & Holmes (1935a). Bu çalışmasının ve diğer çalışmalarının özetleri için bkz. *Child Behavior and Development* [Çocuk Davranışı ve Gelişimi], ed. Barker, Kounin & Wright (1943), ve ayrıca bkz. Jersild (1947).

totlar kullanılarak bilgi toplanmıştır. Kullanılan başlıca dört metot şöyle sıralanabilir: ebeveynlerin günlük kayıtları, basit deneyler, çocuklarla o sırada korktukları durumlar hakkında görüşme yapmak, yetişkinlere çocukken kendilerini korkutan durumlarla ilgili anket vermek. Araştırmaların hepsinde farklı denekler kullanılmıştı ve denekler çeşitli yaş gruplarından seçilmişlerdi. Bazı eksiklerine rağmen bu araştırma dizisi şimdiye kadar yapılanlar içinde en kapsamlısıdır ve dolayısıyla temel bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Bu bulgular hem günlük yaşantılarla uyumludur hem de birçok noktada kendinden önceki (ör. Hagman 1932) ve sonraki çalışmalarla tutarlıdır.

Ebeveynlerin kayıtlarından elde edilen bulgular ve doğal gözlemler

Jersild'in çalışmalarından birinin amacı sıradan çocukları günlük yaşamlarında korkutan olaylar ve durumların detaylı bir kaydını tutmaktı. Bu amaçla yüzü aşkın anne gönüllü olmuştu ve 21 günlük süre içerisinde çocuklarının korktuğu olayların kaydını tutmuştu. Formlar ve talimatlar çoğaltılıp dağıtılmıştı. Çocuğun korktuğu her olayda ebeveynlerin şunları kaydetmesi istenmişti; (a) sergilenen davranış (ör. irkilme, geri çekilme, bir yetişkine dönme, ağlama ve çocuğun çıkarttığı diğer sesler, söylenen sözler), (b) davranışın nasıl bir durumda ortaya çıktığı yani davranışı ortaya çıkartan neden (belirli bir uyarıcı) ve davranışın içinde gelişti ortam (yer, zaman, o sırada çocuk ne yapıyordu ve etrafındaki insanlar kimlerdi); ve (c) çocuğun o anki durumu (iyi ya da hasta, zinde ya da yorgun).

Bunların sonucunda 12 ila 59 aylık 136 çocukla ilgili kayıt toplanmıştı. Örnek grubun büyük çoğunluğu sosyo-ekonomik skalanın üst tabakasına mensuptu. Çocukların çoğu büyük şehirde yaşıyordu, fakat banliyölerde, küçük şehirlerde ve kırsal bölgelerde yaşayan çocuklar da katılmıştı deneye. Yaşa göre dağılım şöyleydi: 2 yaşında, 23 çocuk; 3 yaşında 45 çocuk; 4 yaşında, 46 çocuk; 5 yaşında 22 çocuk.

Araştırmacılar bu yaş gruplarındaki çocukların ailelerinin oldukça az sayıda korku davranışı kaydettiğini görünce epeyce şaşırdı fakat çocuklardan bazıları üzerinde anaokulunda da gözlem yapıldığında bu bulgular doğrulandı. 3 hafta boyunca, daha küçük iki yaş grubunda çocuk başına, kaydedilen korku davranışı ortalama altıydı ya da haftada ikiydi. Daha büyük iki yaş grubunda ise çocuk başına üç buçuktu, ya da nadiren haftada birden fazlaydı. Bu üç haftalık süre içinde her yaş grubundan çocuğun yaklaşık on tanesinden birinde hiçbir korku davranışı kaydedilmemişti.

Bu sonuçlar, anlık ya da hafif korku durumlarının kaydedilmediğini düşündürmesine rağmen, bu deneyden bağımsız olarak 2 yaşındaki çocukların çok nadiren korktuğuna ilişkin bulgular da bulunmaktadır. Mesela kendi çocuklarıyla ilgili günlük notlar alan Valentine (1930), korku tepkilerinin seyrekliğini dikkat çekici bulmuştur ve tırmanırken düşen ve yara alan bir çocuğun yine de kalkıp tırmanmaya devam etmesinden duyduğu şaşkınlığı belirtmiştir. Londra'da bir parkta 12 ay ile 3 yaş arası elli iki çocuğu gözlemleyen Anderson da (1972a) çocukların oldukça seyrek olarak korku tepkisi gösterdiğine dikkat çekmiştir. Korku davranışlarının "nadiren görüldüğünü ve kısa ömürlü" olduğunu aktarmıştır. Gelgelelim bu iki çalışmada ve Jersild'in çalışmasında da gözlemlenen çocukların *yalnız olmadıklarını* belirtmeliyiz. Bu durumlarda güven duyulan bir yetişkinin varlığının ya da yokluğunun yarattığı fark azımsanamaz (bkz. bu bölümün son kısmı).

Korku uyandıran *durumlarla* ilgili kayıtları incelediğimizde 2 ve 5 yaş arasındaki çocukların korktukları durumlar arasında çok küçük farklılıklar olduğu görülmüştür. Jersild'in annenin günlük olarak tuttuğu kayıtları aktardığı çalışmasında her yaş grubundan çocuğun korktuğu altı durum şunlardır:

*ses ve sesle ilişkili olaylar
*yükseklik

*yabancı insanlar ya da yabancı giysi giymiş tanıdık insanlar
*yabancı nesneler ve çevre
*hayvanlar
*acı ya da acıyla ilişkilendirilen insanlar

Yukarıda sıraladığımız altı durumda çocukların yaklaşık % 40'ının 3 haftalık süre içerisinde bazı olaylarda korku davranışı gösterdiği belirtilmiştir. Korku davranışı gösteren çocukların oranının üç yaştan sonra azaldığı gözlenmiştir[7].

Bu çocukların daha küçük bir kısmında korkuyu harekete geçiren durumlardan bir diğerinin de ani ve beklenmedik hareketler olduğu kaydedilmiştir. Çocukların özellikle kendilerine doğru yaklaşan sesli nesnelerden ve parlak ışıklardan vs. korktuğu görülmüştür. Bu türden durumlar (yukarıdakilerle birlikte) 1 ve 2 yaş çocuklarının % 30'unda korku uyandırmıştır; fakat daha büyük çocukların yaklaşık % 10'u bu durumlarda korkmuştur. 3 haftalık gözlem süresi içinde karanlığın ve özellikle de karanlıkta yalnız kalmanın çocukların % 10'unda korku uyandırdığı kaydedilmiştir: Bu konuda yaşla birlikte değişim söz konusu değildir. Yalnız bırakılma ya da terkedilme korkusunun her yaş grubundan çocuğun % 10'unda görüldüğü kaydedilmiştir. Ancak iki yaşından sonra çocukların % 6'sının hayali yaratıklardan korktukları görülmüştür. Bu korkuların kökeni ve doğası 10. ve 11. bölümlerde ele alınmıştır.

Küçük ve büyük çocukların korktukları zaman sergiledikleri *davranış biçimleri* arasında çok az farklılık görülmüştür. Bu davranış biçimleri genellikle sızlanmakla bağırmak arasındaki çeşitli seslenişlerle kendini göstermiştir.

7 Yaşa göre analiz edildiğinde bu altı durumun tablosu şöyledir; bir yaşındakilerin % 60'ının sesten korktuğu, % 52'sinin acı ya da potansiyel acıdan korktuğu ve % 35-40'ının diğer dört durumun hepsinde korktuğu kaydedilmiştir, bu dört durumdan biri de hayvanlardan korkmadır. Dört yaşındaki çocukların sadece % 23'ünün sesten ve sesli etkinliklerden korktuğu görülmüştür fakat % 40'tan fazlasının (yani neredeyse bir yaşındakiler kadar bir oranın) hayvanlardan korktuğu gözlemlenmiştir. Buna rağmen acı da dahil olmak üzere diğer durumlarda 4 yaşındaki çocukların sadece % 15'i korku belirtisi göstermiştir.

Annelerin kaydettiği korku epizotlarının üçte biri, tüm yaş gruplarında bu seslenişlerle başlamıştır. Çocukların bu durumlarda gösterdikleri davranışlardan biri de, bir yetişkine dönmek ya da ona doğru koşmak ve sarılmaktır: her yaş grubunda korku uyandıran durumların altıda birinin bu davranışları ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Epizotların beşte birinde herhangi bir eylemde bulunmaktan kaçınma ya da kaçma kaydedilmiştir. Geri kalan durumlarda ise çocuğun korktuğu titremesinden ya da sıçramasından, korkmuş yüz ifadesinden, kafasını saklamasından ya da alışılmadık şekilde hareketsiz kalmasından çıkarsama yapılarak kaydedilmiştir. Bazen çocuğun bir diğer çocuğa karşı saldırgan ya da koruyucu davrandığı görülmüştür.

Annelerin korku belirten davranış biçimleri listesinde en yaygın görülen davranışın ağlayarak ya da bağırarak koruyucu bir figürü çağırmak ya da ona doğru dönmek olduğu görülmüştür. Bu bulgular Anderson'un (1972a) Londra'da 18 iki yaş çocuğunun annesiyle yaptığı görüşmelerden elde ettiği bulgularla benzerlik göstermektedir. Annelerin Anderson'a aktardığı davranış biçimlerinden en yaygın olanı bağırmak, ağlamak, anneye doğru dönmek, ona tutunmak, yakın durmak ya da onu takip etmekti. Korkutan nesneden uzaklaşma daha az görülüyordu.

Fakat Anderson, Londra parkında anneleriyle birlikte olan buna benzer başka bir örnek grubu gözlemlerken (bkz. yukarıda Anderson 1972a) çocukların daha farklı korku davranışları sergilediğini görmüştür. Gözlemlenen on iki epizotun sekizinde korkuyu uyandıran; yaklaşan bir hayvan, üçünde yaklaşan bir çocuk ve birinde ise sestir. Bu şartlar altında yeni yürümeye başlayan bir çocuğun faaliyetini keserek korku yaratan durumdan gözlerini ayırmadan geri çekildiği ve eş zamanlı olarak annesine doğru yöneldiği fakat ağlamadığı görülmüştür. Korkuyu yaratan nesne uzaklaştıktan sonra çocuk tekrar ilerlemiş fakat nesneye bakmaya devam etmiştir.

Davranış biçimlerindeki farklılık muhtemelen korkunun yoğunluğuyla bağlantılıdır. Yoğun korku yaşandığında sıklıkla ağlama ve anneye sarılma, korkunun yoğunluğu az olduğunda ise nesneden uzaklaşma ve anneye yönelme görülür.

Çocuğun gözlemlendiği sırada gösterdiği korku davranışının belli bir korku kategorisi içinde sınıflandırılmaması, bu durumlarda korkup korkmadığının ya da bu süre zarfında annesi ya da gözlemci yanındayken böyle bir durumla karşılaşıp karşılaşmadığının muğlak bırakılması, ebeveynlerin tuttukları kayıtların ve Anderson'un yaptığı doğal gözlemlerin sınırlılığını göstermektedir. Jersild & Holmes'un deneyleri bu konuya açıklık getirmemize yardımcı olmuştur fakat onların çalışmasının da bazı yetersizlikleri görülmektedir.

Deneysel bulgular

Etik kaygıların insanlarda, özellikle de çocuklarda korku uyandıran durumları araştırmak için yapılan deneyleri ciddi bir biçimde kısıtladığı açıktır.

Bu nedenle Jersild & Holmes 2 ve 6 yaş arasındaki çocuklar üzerinde yaptıkları deneysel çalışmada birçok önlem almışlardır. İlk olarak her çocuk deney süresince, önceden çocuklarla çalışma deneyimine sahip olan ve deneyden önce onlarla iyi bir iletişim kurmuş bir yetişkinle birlikte bu süreci geçirmiştir. İkinci olarak, deneyde yer alan çocukların karşılaştığı durumlar birçok çocuğun neredeyse hiç korkutucu bulmayacağı durumlardan oluşmuştur. Üçüncü olarak, çocuk kolay derecelerde, kademe kademe korku yaratan durumun içine sokulmuştur ve son olarak da çocuğun katılmak istemediği durumlarda deney sonlandırılmıştır.

Deneyde sekiz tane potansiyel olarak korku uyandıran durum vardı. Bunlardan dördü ilk gün (15 dakika süreyle), ikisi bir sonraki gün ve diğer ikisi de dört hafta sonra uygulanmıştı. Her deneyden sonra çocuğun oyuncaklarla oy-

namasına izin verilmişti. Korkuyu tetikleyen durumlar her çocuğa aynı sırayla sunulduğu için verilen tepkilerin önceki durumlardaki yaşantılardan etkilenmiş olma ihtimali yüksektir; fakat bu etkinin hangi yönde ortaya çıktığını tespit etmek güçtür. Bir yandan deney ilerledikçe korku uyandıran durumlara verilen tepkilerin yoğunluğunun çocukların duruma alışması nedeniyle azalmış olma ihtimali vardır, fakat diğer yandan da çocuğun giderek daha çok hassaslaşması ve sonraki durumlarda daha fazla korkması da mümkündür. Çocukların büyük kısmının sonraki deneysel durumlarda öncekilerden daha fazla korkması ikinci ihtimalin daha doğru olduğunu göstermektedir. Bu sekiz durumun seçilme nedeni, daha önceki çalışmalarda küçük çocukların azımsanamayacak bir kısmının bu durumlarda korktuğunun gözlemlenmiş olmasıdır. Deneydeki korku uyandıran durumlar şunlardır:

1. **Yalnız bırakılma:** çocuk masada oturmuş oyuncaklarıyla oynarken araştırmacı bir bahane uydurarak odayı terk eder (çocuk deneyden önce böyle bir durumla karşılaşmamıştır), iki dakika boyunca odanın dışında bekler. Çocuğun davranışı diğer gözlemciler tarafından kaydedilir.
2. **Aniden kayma ya da desteği kaybetme:** yerden 5 santimetre yükseklikte uç uca birleştirilmiş iki platformdan oluşan köprü gibi bir düzenek kullanılmıştı. İlk platform sağlam bir şekilde desteklenmişti fakat ikinci platform sadece orta yerinden desteklenmişti, bu yüzden çocuk bastığında eğilip yere doğru alçalıyordu.
3. **Karanlık geçit**: araştırmacı çocukla birlikte top oynarken topu yanlışlıkla odanın diğer köşesine çıkan 5 metre uzunluğundaki karanlık geçide doğru atıyordu. Çocuktan topu geri getirmesi isteniyordu.
4. **Yabancı kişi**: çocuk odadan geçici bir süreliğine çıkartıldıktan sonra, odaya uzun gri paltolu, siyah şapkalı ve

yüz hatlarını belirsizleştiren bir peçe takmış asistan girip kapının yanındaki iki sandalyeden birine oturuyordu. Çocuk odaya dönüp yabancıyı fark ettiğinde ve çocuktan bu yabancının yanındaki sandalyeden oyuncakları alması istendiğinde verdiği tepki gözlemleniyordu.

5. **Yüksek platform:** 30 santimetre genişliğinde, 2,5 metre yüksekliğinde ve 5 santimetre kalınlığında bir platform konulmuştu ve ayaklarına sabit tutucular yerleştirilmişti, çeşitli yüksekliklere göre ayarlanabilen bu platformda çocuğun bir uçtan diğer uca yürümesi ve diğer uçtaki renkli oyuncakları alması istenmişti. Platform ilk başta yerden 1 metre yükseklikte ayarlanmıştı, eğer çocuk bu yükseklikte yürümeyi reddederse, yükseklik düşürülüyordu, eğer emekleyerek gitmeye çalışırsa arttırılıyordu.

6. **Yüksek ses:** 60 santimetre uzunluğunda ve 5 santimetre çapında demir bir boru tavanın bir köşesinden, perdenin arkasından sarkıtılmıştı. Çocuk ve araştırmacı oyuncak masasında otururken bu boruya çekiçle vurulmuştu. Çocuğun nereden geldiğini göremediği bu beklenmedik sese verdiği tepki gözlemlenmişti ve sonra araştırmacı çocuğa perdeyi göstererek "git bak bakalım nereden gelmiş bu ses" demişti.

7. **Yılan:** yaklaşık 60 santimetre uzunluğunda zararsız bir yılan, kapak açıldığında hemen dışarı çıkamayacağı kadar derin bir kutuya yerleştirilmişti. Kutuya küçük, renkli bir oyuncak konmuştu. Çocuğun dikkati kutuya çekilmişti, kutunun kapağı kapatılmamıştı ve çocuğun içeri bakması sağlanmıştı; çocuk soru soracak olursa araştırmacı sadece "o bir yılan" diyecekti ve sonra oyuncağı işaret edip çocuktan onu uzanıp almasını isteyecekti.

8. **Büyük köpek:** Çocuk oyuncaklarla dolu masada otururken tanıdığı birisi büyük bir çoban köpeğini tasmasından tutarak odaya getirmişti. Köpek odada belli bir noktaya götürülmüştü, araştırmacı bir ön açıklama yaptıktan sonra çocuktan gidip köpeği okşamasını istemişti.

105 deneğin yarısı özel kreşlere giden varlıklı ailelerin çocuklarıydı ve diğer yarısı da devletin kreşlerine giden daha yoksul ailelerin çocuklarıydı. Çocukların elli yedisi erkek, kırk sekizi kızdı. Çocuklar hazır ve istekli olduklarında ve keyifleri yerindeyken test edilmişlerdi ve deneyler başka hiçbir testle birleştirilmemişti. Testler uygulandığı sırada iki ve üç yaşındakiler yukarıda saydığımız sekiz durumda da iyi temsil edilmişti (test edilen çocukların sayısı yirmi birden aşağı düşmemişti ve genelde sayı 30 ile 45 arasındaydı); fakat 4 ve 5 yaşındakilerin sayısı daha azdı (test edilen çocukların sayısı 7 ile 14 arasında değişiyordu).

İlki hariç her deney çocuğa dört aşamada sunulmuştu: ilk başta ne yapacağına ilişkin talimatlar verilmişti, tereddüt ederse teşvik edilip desteklenmişti. Sonra, hâlâ duraksıyorsa, araştırmacı çocuğa eşlik etmeyi teklif etmişti. Son olarak da eğer çocuk halen isteksizse, deney sonlandırılmıştı. Çocuğun performansı beş nokta ölçeğine göre değerlendirilmişti:

0) verilen görevi tereddüt etmeden yapıyor

1) duraksadıktan sonra temkinli bir şekilde yapıyor

2) ilk başta karşı çıkıyor, güven telkin edildikten sonra yalnız başına yapıyor

3) yalnız başına yapmayı reddediyor ama biri eşlik edince yapıyor

4) tamamen reddediyor

Jersild & Holmes'un, deneyle ilgili bulguları aktarırken korkuyu değerlendirmek için en sınırlayıcı kriteri kullandıkları görülür: çocukların sadece uygulamayı yalnız başına yapmayı reddettiği ya da hiç yapmadığı durumlar (3. ve 4. kategori) korku belirten tepkiler olarak değerlendirilmiştir. Güven telkin edildikten sonra uygulamayı tek başına yapan çocuklar (2. kategori) da dahil edilseydi korku tepkilerini gösteren yüzdelerin üçte bir oranında artacağı belirtilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Deneysel ortamda korku tepkisi gösteren çocukların (3. ve 4. kategori) oranları[a]

Durum	yaş: 2,0-2,11 *sayı:*[b] *21-33*	3,0-3,11 *28-45*	4,0-4,11 *7-14*	5,0-5,11 *12-13*
	%	%	%	%
1. yalnız kalınca	12	16	7	0
2. desteği kaybedince	24	9	0	0
3. karanlık geçit	47	51	36	0
4. yabancı kişi	31	22	12	0
5. yüksek platform	36	36	7	0
6. yüksek ses	23	20	14	0
7. yılan	35	56	43	43
8. büyük köpek	62	43	43	test edilmemiş

[a]Kaynak: Jersild & Holmes (1935a)
[b]Deneylerdeki çocuk sayısı

Deneylerde 2 yaşındakilerle 3 yaşındakiler kıyaslandığında bu kriterlere göre gösterdikleri korku davranışı oranı çok az bir farklılık gösterir. Bununla birlikte 4 yaştan sonra bu oranda belirgin bir düşüş başlar ve bu düşüş çocuk 5 yaşına geldiğinde özellikle dikkat çekici olur. Daha önce belirttiğimiz gibi, deneyler her çocuğa aynı sırayla sunulduğu için, korkuyu tetikleme potansiyellerini karşılaştırmak güçtür. 5 yaşa kadar çocukların büyük bir kısmında korku uyandıran durumlar 3., 7. ve 8. durumlardır, yani karanlık geçit, yılan

ve büyük köpektir. Bu sıraladığımız durumlarda çocukların üçte birinden fazlası uygulamayı tek başına yapmak istememiştir. Güven telkin edildikten sonra yapan (2. kategori) çocuklar dahil edildiğinde oran % 50 ile 80 arasında değişir. Buna uygulamayı yaparken duraksayan ve temkinli hareket eden çocuklar (1. kategori) da eklenirse ezici bir çoğunluğun bu üç durumda korku belirtisi gösterdiği görülecekti. Dolayısıyla deneyin yapılış sırasının etkisi göz önünde bulundurulduğunda bile bu deneylerin çocukların büyük kısmının karanlıktan ve hayvanlardan korktuğuna ilişkin yaygın görüşü doğruladığı görülür.

Yaşla ilişkili bulgular

Şu ana kadar incelediğimiz veriler, ayrılma korkusunu özel bir sorun olarak bir yana koyarsak, çocukların yaşamlarının ilk beş yılında korkuyu tetikleyen durumların dört kategoride sıralanabileceğini göstermektedir, bu kategorilerdeki durumların korku uyandırma özellikleri bir dereceye kadar çocukların yaşına göre farklılık gösterir:

a. Ses ve sesle ilgili durumlar; ani ışık değişimleri, ani, umulmadık hareketler, yaklaşan nesneler, yükseklik. Bu durumlar özellikle yaşamın ilk, ikinci ve üçüncü yıllarında korkuyu tetikleme ihtimali olan durumlardır.

b. Yabancı insanlar ve alışılmadık bir kılıktaki tanıdık insanlar; yabancı nesneler ve mekanlar. Yabancılık özellikle ilk yaşın son çeyreğinde, 2 ve 3 yaş boyunca korku uyandırmaktadır, sonra azalma eğilimi gösterir.

c. Hayvanlar: ebeveynlerin tuttukları kayıtlarda hayvanların her yaş grubundan çocukta (2 yaşındaki çocukların % 35'inde ve daha büyük çocukların % 40 ve fazlasında) korku uyandırdığı görülmüştür. Bunun yanı sıra deney ortamında da en sık korku yaratan durumlardan birinin hayvanın odada bulunduğu durumlar olduğu kaydedilmiştir. Bu konuda yapılan diğer çalışmaların hepsi çocukların hayvanlardan korktuğunu göstermiştir.

d. Karanlık, özellikle de karanlıkta yalnız kalmak. Annelerin aktardıkları bilgilerde tüm yaş gruplarında çocukların % 20'sinin

bu durumda korktuğu kaydedilmiştir ve bu korkunun yaşla birlikte arttığı görülmüştür. Buna ek olarak deneylerde test edilen çocukların yarısına yakın bir kısmında karanlığın ve karanlıkta yalnız kalmanın korku uyandırdığı gözlemlenmiştir. Başka birçok çalışma da bu durumun (hayvanlardan korkma durumunda da görüldüğü gibi) sıklıkla korku yaratan durumlar arasında yer aldığı belirtilmiştir.

(a) ve (b) kategorisinde yer alan durumlar basit ve öğrenmeyi gerektirmeyen durumlardır; en küçük yaş grubundaki çocuklarda korku uyandırırlar ve yaşla birlikte bu korku azalır. (c) ve (d) kategorisindeki durumlar ise daha karmaşıktır ve potansiyel olaylarla bir dereceye kadar ilişkili olabilirler. Bu durumların korkuyu tetikleyen özellikleri çocukluğun ilk yıllarında azalmaz, hatta bazı durumlarda artma eğilimi gösterir.

Yaşla gelen değişimlerle ilgili sonuçlar, şimdiye kadar incelediğimiz, enlemesine araştırmalara dayanmaktadır, bu araştırmalarda her yaş grubu farklı bir çocuk grubundan oluşmuştur. Dolayısıyla tek bir çocuk grubu bir yıl ya da biraz daha fazla bir süre boyunca boylamasına takip edildiğinde bu verilerin doğrulanması güven vericidir.

Jersild & Holmes (1935b) bir diğer önemli çalışmada, ebeveynden gelen bilgilere dayanarak korku durumlarındaki değişimi 47 çocuktan oluşan (3 ve 4 yaşlarında 33 çocuk ve 5 ve 6 yaşlarında 14 çocuk) bir denek grubu ile karşılaştırmıştır. Takip süreci 13 ile 35 ay arasında değişmiştir. Daha önceden sesten, uyaranın aniden değişmesinden ve yabancılardan korkan çocukların yaşları büyüdükçe bu durumlardan artık korkmadıkları aktarılmıştır. Buna karşılık, daha önceden karanlıktan ya da kaza, hırsızlık gibi durumlardan korkmadığı belirtilen çocukların daha sonra korkmaya başladıkları kaydedilmiştir. Bu değişimler çocuğun, o anda olan olayların gelecekteki anlamıyla ilgili halen sınırlı olsa da gelişmekte olan değerlendirme kapasitesiyle uyumludur. Bu konu 10. bölümde daha detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

Yabancı korkusu üzerine bir not

Yabancı bir nesne ya da bir kişinin çocukta korku uyandırma olasılığının yüksek olduğuna birçok kereler değinmiştik. Bu durumlarda çocuğun korkup korkmadığı halen tam olarak anlaşılmamış birçok koşula bağlıdır. Anderson anneleriyle birlikte parkta oynayan çocukları gözlemlerken, çocukların yanlarından geçen yabancıyı neredeyse hiç fark etmediklerine dikkat çekmiştir (bkz. yukarıda Anderson, 1972a). Diğer yandan başka bir çocuk grubunun anneleriyle yaptığı görüşmeden sonra on sekiz çocuktan sekizinin bir noktada yabancıdan korktuğunu aktarmıştır. Bunun en tipik örneği annenin iyi tanıdığı fakat çocuğun tanımadığı bir arkadaş ya da akraba ziyarete geldiğinde çocuğun verdiği korku tepkisidir. Belli bir mesafede duran tamamen yabancı kişilerden farklı olarak, akraba ve arkadaşlar anneye ve çocuğa daha hevesli bir biçimde yaklaşma eğilimi gösterir ve anne de buna karşılık verir. Bu türden durumlarda birçok çocuğun korktuğu görülmüştür, bazen de ziyaretçinin yüzündeki gözlük, sakal gibi alışılmadık bir şey ya da yüksek ses korku yaratmaktadır. Anderson'un bulguları küçük çocukların yabancılık ve yaklaşma bir arada olduğunda korktuğunu göstermektedir (karşılaştırmak için bkz. aş., Morgan & Ricciuti, 1969).

Bu sonuç doğru ise Heinicke & Westheimer'ın (1966) yatılı bakımevinde yaptıkları gözlemlerde, çocukların gözlemciden korkmalarının nedeni bir ölçüde açıklanmış olur (bkz. 1. bölüm). Heinicke & Westheimer'ın çalışmasında deney sırasında çocukların anneleri yanlarında değildi ve gözlemci de onlar için görece yabancıydı, ayrıca gözlemci "temkinli olsa da yine de aktif biçimde çocuğun nasıl tepki vereceğini görmek için ona yaklaşmıştı".

Hayvanlardan ve karanlıktan korkmak

3 yaş ve üstü çocukların hayvanlardan ve karanlıktan korkma sıklığı dikkat çekicidir. Mesela Macfarlane'in boylamasına araştırmasında annelerin aktardıkları raporlara göre,

örneklemdeki yüz çocuğun, % 90'ından fazlasının gözlemlendikleri süre içerisinde, yani 21 ay ile 14 yaş arasında bir noktada belli durumlardan korktuklarını aktarmıştır. 11 yaşa kadar her yıl yapılan incelemelerde çocukların üçte biriyle yarısı arasında değişen bir oranın belli bir durumdan korktuğu kaydedilmiştir; en yaygın görülen korkunun, özellikle de daha küçük yaş gruplarında, köpek ve karanlık korkusu olduğu belirtilmiştir (Macfarlane, Allen & Honzik 1954). Lapouse & Monk'un (1959) New York'ta 6 ile 12 yaş arasında 482 çocuk üzerinde yaptıkları yine annelerin kayıtlarına dayanan enlemesine çalışmaları da benzer bulgular ortaya koymuştur.

Jersild tarafından yürütülen iki ek araştırmada da benzer bulgular ortaya çıkmıştır. Bunlardan birinde Jersild ve meslektaşları, 5 ile 12 yaş aralığında 400 çocukla görüşmüştür (bu aralıkta her yaş düzeyinden yirmi beş erkek ve yirmi beş kızla görüşme yapılmıştır). Görüşmeler önemsiz konularla başlamış daha sonra görüşmeyi yapan kişi çocuğu korkutan ya da ürküten konularla ilgili sorular sormuştur. İkinci olarak, 17 yaş ile 35 yaş arasındaki (çoğu 18 ile 26 yaşlarında) 300 öğrenciye ve grup üyelerine anket dağıtılmıştı. Deneklerden çocukken kendilerini korkutan durumları anlatmaları, hatırlayabildikleri ilk korku durumunu, en yoğun korku duydukları durumu ve sürekli korktukları durumunu belirtmeleri istenmişti. Elbette yaşadıkları tek bir durum da bu üç başlık altında değerlendirilebilirdi.

Yetişkinlerin hatırladıkları korku uyandıran durumlar 5 ile 12 yaş arasındaki çocukların aktardıklarıyla aynı çizgideydi. Her iki grupta da hayvanlardan korkma geniş bir yer tutuyordu. Küçük yaş grubundaki çocuklarda bu durum oldukça belirgindi, 5 ve 6 yaşındaki çocukların % 27'si, 7 ve 8 yaşındakilerin % 22'si ve daha büyük çocukların % 11'i hayvanlardan korkuyordu. Yetişkinlerde ise her altı kişiden biri hatırladığı ilk ve/veya en yoğun ve/veya en uzun sürmüş korku durumunun hayvan korkusu olduğunu belirtmişti.

Karanlıktan korkma sıklıkla, karanlıkta yalnız kalmak-

tan, tuhaf sesler duymaktan ve hikaye kitaplarındaki karakterler veya hayaletler gibi, hayali yaratıkların ya da hırsızların saldırısına uğramaktan korkma ile birleşiyordu. 5 ile 12 yaş arasındaki çocukların % 20'sinin bu tip durumlarda korktuğu kaydedilmişti. Bu durum yaşla birlikte pek değişim göstermiyordu, böyle bir korku anını hatırlaması istenen yetişkinlerde de yaklaşık aynı oran kaydedilmişti; yetişkinlerde karanlıktan korkma yoğun ve sürekli bir korku olarak hayvanlardan korkma ile benzerlik taşıyordu.

Zarar görme, hastalık ve ölüm korkusu

Her iki grupta da deneklerin % 10'u bir kazada ya da kavgada zarar görmekten korktuklarını hatırlamış ya da aktarmıştı, fakat bu tip bir olayın yaratacağı acıdan korktuklarından bahsetmemişlerdi.

Hastalık ya da ölüm korkusundan nadiren bahsedilmesi dikkat çekiciydi. 9 yaşın altında 200 çocuğun hiçbiri bu konudan bahsetmezken, 9-12 yaş arasındaki 200 çocuktan sadece altısı bu korkularını belirtmişti. Genç yetişkinlerin yaklaşık % 3'ü hastalık ya da ölümün en yoğun ya da sürekli korkuları olduğunu aktarmıştı. 10 yaşın altındaki çocuklar arasında ölüm korkusunun olmaması Anthony'nin *The Child's Discovery of Death* (Çocuğun Ölümü Keşfedişi, 1940) çalışmasında aktardığı bilgilerle tutarlıdır. Anthony bu kitabında, çocuğun geri dönülmez bir ayrılık olarak ölüm kavramını yavaş yavaş idrak edişini inceler ve ölümün, ayrılıkla denkliği üzerinden duygusal bir anlam kazandığı sonucuna varır (bkz. I. Ek bölüm).

Jersild'in görüşme yaptığı yetişkinlerde ve çocuklarda hastalık ya da bir ebeveynin ölümünden duyulan korkudan nadiren bahsedilmiştir; bu durumun oranı her grup için % 3'tü.

Genç yetişkinlerin ve daha büyük çocukların yaşamın ikinci ve üçüncü yılında sıklıkla korku uyandırdığı gözlemlenen durumları nadiren hatırlamaları oldukça ilginçtir. Her

iki grupta da deneklerin en fazla % 5'i karanlık olmadığı sürece sesten, ani hareketten, düşmekten, yabancı nesnelerden ya da insanlardan korkmadıklarını belirtmişlerdir. Fakat karanlıkta, daha önce belirttiğimiz gibi, durum tamamen farklıdır.

Klinisyenler kaçınılmaz olarak görüşmelerin ve anketlerin (iyi uygulanmış olsalar bile) çocukların ya da yetişkinlerin korktukları veya önceden korkmuş oldukları bütün durumları doğru ve kapsamlı bir şekilde ortaya koyduğundan kuşku duyacaklardır. Küçük çocukların (5-6 yaşındakilerin) büyüklere göre daha az korku yaşantısı anlatmış olması, açıklamalarının yetersiz olduğunu düşündürmektedir. Yine de bazı korku uyandıran durumların eksik aktarıldığı açıkça görülmesine rağmen verilen kesin bilgiler doğru kabul edilebilir.

Bu bölümde insanlarda çoğunlukla korku uyandıran durumları ve çocuk yetişkinliğe geçerken bu durumların nasıl değiştiğini ana hatlarıyla tanımlamaya çalıştık. Bulgulara ilişkin yorumlamaları başka bir bölüme bıraktık, şimdi korkuyu tetikleyen durumlar hakkında birkaç şey daha eklemek istiyoruz.

Bileşik Durumlar

Çocuğun ya da yetişkinin iki ya da daha fazla tedirgin edici durum bir araya geldiğinde korktuğu (ör. aniden yaklaşan bir yabancı, havlayan yabancı bir köpek, karanlıkta aniden birtakım sesler duymak) yapılan deneylerde tekrar tekrar ortaya konmuştur. Jersild & Holmes (1935a) anne-babaların 21 günlük süre içerisinde çocuklarında korku uyandıran durumlar hakkında tuttukları kayıtları yorumlarken aşağıda sıraladığımız unsurlardan ikisi ya da üçünün genellikle birlikte görüldüğünü belirtirler, bunlar: ses, yabancı kişiler ya da yabancı çevre, karanlık, ani ve beklenmedik hareket ve yalnız kalmaktır. Çocuk bunlardan sadece biriyle karşılaştığında tedirgin olurken, birkaçının birleşmesi durumunda korkmuştur.

Bunlardan sadece biriyle karşılaşıldığında verilen tepki, unsurlar birleştiğinde verilen tepkiden daha yoğun ya da farklı olduğu için bu durumlara genellikle benzer kimyasal örneklerde kullanılan "bileşik" ismi verilmiştir.

Hayvanlar ve karanlık öğelerini içeren durumların yalnızca çocuklukta değil ileriki yıllarda da korkuyu uyandırdığını daha önce belirtmiştik. Bu durumların korku uyandıran özellikleri, daha önce bahsettiğimiz iki ya da daha fazla potansiyel olarak tedirgin edici durumu içermeleri ile açıklanabilir. Bu iki tip duruma karşı oluşan korku tepkilerinin çocukluğun ilk yıllarında nasıl geliştiğini 10. bölümün sonunda inceleyeceğiz.

Yalnız olmak

Bu çalışma için özel bir öneme sahip durumsal özelliklerden biri de kuşkusuz yalnız olmaktır. Korkuyu muhtemelen başka hiçbir şey yalnız olmaktan daha çok arttıramaz. Kendimizi yabancı bir yerde bulduğumuzda, karanlıkta kaldığımızda, ani bir hareket ya da gizemli bir ses duyduğumuzda hepimiz korkarız. Fakat eğer yanımızda güvendiğimiz biri varsa muhtemelen kendimizi daha cesur hissederiz. Yalnız kalmak, tıpkı vicdan gibi "hepimizi korkak yapar".

Çocuk potansiyel olarak korkutucu bir durumla karşılaştığında yanında bir yetişkinin bulunması muazzam bir fark yaratır, bunu Jersild & Holmes'un çalışmasında daha önce görmüştük. Jersild & Holmes'un deneylerinde, deneyi yapan araştırmacı ilk deney haricinde, diğer bütün deneylerde çocuğun yanında bulunmuştu, puanlama sistemi de çocuğun verilen uygulamayı yapmak için araştırmacının teşvikine ya da desteğine ihtiyaç duyma ölçüsüne dayandırılmıştı. Araştırmacı çocukların yanında olmasaydı, deneklerin büyük çoğunluğunun daha fazla korktuğu kaydedilecekti. Korku davranışı göstermediği belirtilen çocukların çoğu, ancak araştırmacının teşviki ve cesaretlendirmesiyle karanlık geçitteki topu bulmak ya da köpeği okşamak gibi görevleri yapmıştı. Ayrıca cesaret-

lendirildikleri halde görevi tek başlarına yapmak istemedikleri için korku davranışı gösterdiği kaydedilen çocukların hepsi, araştırmacı eşlik ettiğinde verilen görevi yapmıştı.

Bulgular genel yaşantıyla oldukça uyumlu olduğu için bu incelemeler absürt görünebilir. Fakat psikolog ve psikiyatristlerin korku ve kaygı üzerine oluşturdukları teorilerde bu durumun ciddi şekilde göz ardı edildiğine ilişkin birçok kanıt bulunmaktadır. Aynısı, psikanalistler için de geçerlidir, yalnızca Freud bunun dikkat çeken bir istisnasıdır.

Korku Davranışı ve Bağlanmanın Gelişimi

Watson & Rayner 1920 yılında yaptıkları çalışmada, 11 aylık Albert'in başparmağı ağzında olduğu sürece beyaz bir fareye koşullanmış olan korku tepkisinin açığa çıkmadığını kaydetmiştir; 1929'da English, 14 aylık bir kız çocuğunun yerdeyken yabancı nesnelerden korktuğunu fakat mama sandalyesinde oturduğu sürece korkmadığını belirtmiştir.

Bu konu üzerine çalışan diğer araştırmacılar da benzer bir noktaya dikkat çekmiştir. Valentine (1930) "kişiye eşlik eden biri korkuyu sürgüne gönderir" diye belirtmiştir. Freud'un Üç Deneme'de (1905b, *SE* 7: 224) ortaya koyduğu ve 3. bölümün başında alıntıladığımız düşünceleri de bundan farklı değildir. Daha yakın bir zamanda Laughlin (1956) insanın "sevgi nesnesinden" (bu aynı zamanda bir oyuncak, muska ya da uğur olabilir) aldığı güven veren rahatlığı belirtmek için fobinin öbür yüzü olarak "soteria[8]" kelimesini önermiştir.

Çocuğun, bağlanma figürüyle farklı yaşlardaki ilişkisinin korkuyu tetikleme potansiyeli olan uyarıcılara verdiği tepki biçimini ne ölçüde etkilediği konusunda halen öğrenilecek çok şey vardır. Morgan & Ricciuti (1969) verdikleri bilgilerle bu konuyu anlamamıza yardımcı olmuştur; 8 aylık çocuklarda yabancı korkusu üzerine yaptıkları gelişimsel çalışmada bebeğin annenin kucağında ya da yüksek bir sandalyede otur-

8 Ç.n.: Yunan mitolojisinde zarardan kurtaran ve emniyet sağlayan tanrıçanın ismidir.

masının tepkilerinin yoğunluğunda ya da biçiminde belirgin bir farlılık yaratmadığını fakat bu yaştan sonra ve özellikle de on ikinci ayda, bebeğin anneye yakınlığının en önemli değişken olmaya başladığını belirtmişlerdir.

Morgan & Ricciuti beş ayrı yaş grubundan (dört buçuk, altı buçuk, sekiz buçuk, on buçuk ve on iki buçuk aylık çocuklar) 80 çocuğu incelemiştir. Deneyde her çocuğun yabancıya karşı tepkisi (a) annenin kucağındayken (b) kendi boyundan yaklaşık bir metre uzun bir sandalyede otururken test edildi. Yabancı[9] odaya girdikten sonra belli bir rutin içinde davrandı, ilk başta bebekten yaklaşık iki metre uzakta sessiz ve gülümseyerek oturdu, daha sonra ona seslendi, sonra ondan iki metre kadar uzaklaştı ve diz çökerek durup biraz konuştu ve en sonunda da bebeğin eline dokundu. Yabancı yarım dakika öyle durduktan sonra geri çekilmeye başladı, odaya girdiğinde yaptıklarını ters bir sırayla tekrarlayarak çıktı. Bebeğin davranışı aynalı camın arkasından gözlemlendi. Yabancıya gülümseme, konuşur gibi sesler çıkarma, mırıldanma ve onunla iletişim kurmaya çalışma davranışları için pozitif not verildi. Kaş çatma, dudak bükme, somurtma, sızlanma, ağlama, anneye doğru dönme ve araştırmacıdan kaçınma ve geri çekilme davranışlarına ise negatif not verildi. Durgunlaşma ya da sadece anneye veya yabancıya bakma ise sıfır olarak kaydedildi.

Bebeklerden yaşça en küçük (dört buçuk ve altı buçuk aylık) olanların üçte biri yabancıya sıcak bir şekilde, gülümseyerek, mırıldanarak ve onunla iletişim kurarak tepki vermiştir; ve bu esnada annelerinin kucağında olmaları ya da olmamaları belirgin bir fark yaratmamıştır. Bebeklerden sadece biri korku belirtisi göstermiştir. Buna karşılık diğer üç gruptaki daha büyük çocuklar hem daha fazla korkmuş hem de annenin bulunduğu yerle ilgili giderek daha fazla hassaslaşmaya

9 Her çocuk biri kadın diğeri erkek olmak üzere iki yabancı ile test edilmişti. İncelenen bütün yaş gruplarındaki çocukların erkek gözlemciden daha çok korktukları ve ona daha az yakınlık gösterdikleri gözlemlenmişti. Bunun cinsiyete dayalı bir farklılıktan mı yoksa gözlemciler arasındaki diğer farklılıklardan mı kaynaklandığını tahmin etmek pek mümkün değildir.

başlamıştır. Ara yaş gruplarındaki bebeklerin (sekiz buçuk ve on buçuk aylık olanlar) üçte biri geri çekilmiş ya da korku belirtisi göstermiştir; ve on iki buçuk aylık olanların yarısı da yabancıdan uzaklaşmış ya da ondan korkmuştur. Annenin yerinin bebeklerin tepkileri üzerindeki etkisi sadece ara yaş grubunda görülmüştür. Fakat on iki buçuk aylık bebeklerde de bu oldukça belirgindir. Bir yaşındaki bebekler sadece annenin kucağındayken yabancıyı iyi karşılamıştır, fakat anneden bir metre uzakta otururken yabancıdan korkmuşlardır.

Buna benzer bulgular Bronson'un 3 ve 9 aylık çocuklar üzerine yaptığı yukarıda değinilen kısa, boylamasına çalışmasında da görülmektedir. Bronson (a) bebek annenin kucağındayken ve (b) anneyi görürken yabancıya verdiği tepkileri gözlemlemiştir.

Yabancı, 4 aylık bir bebeğe altmış santimetre yaklaşıp seslendiğinde, bebeğin annesinin kucağında olması yabancıya karşı temkinli yaklaşımını ve uyanıklığını azaltmamaktadır. Fakat bebek 6,5 aylık olduğunda annenin onu tutmasının bu ihtiyat ve uyanıklık durumunu ciddi ölçüde azalttığı görülmüştür. Bu durum 9 aylık çocuklar için de geçerlidir.

Annenin bebeğin görüş alanı içerisinde bir metre uzaklıkta olması, 4,5 aylık ya da 6 aylık çocukların yabancıya karşı temkinli olma derecesinde büyük bir fark yaratmamıştır. Fakat 9 aya gelindiğinde anneyle görsel temasın bu temkinli yaklaşımı azalttığı görülmüştür. Ayrıca bu yaştaki çocuklarda yabancı yaklaştığında anneye doğru emeklemek yaygın bir davranıştır.

Bu bulguların ışığında Watson & Rayner'ın bundan 50 yıl önce aktardığı Albert örneğini yeniden düşünmek bilgilendirici olacaktır.

Bu 11 aylık bebek bir dizi deneyle beyaz fareden ve genelleme yoluyla, tavşandan, kürklü foktan ve insan saçından korkmaya koşullandırılmıştı. Koşulsuz uyaranı yüksek sesti ve bu ses, bebeğin kafasının hemen arkasındaki uzun çelik bir çubuğa çekiçle vurularak çıkartılıyordu. Öğrenme teorisyen-

leri birçok fobinin izinin bu şekilde koşullandırmada aranabileceğini belirtmiştir.

Bu örnekten yola çıkarak varılan sonuçlar sıkça sorgulanmıştır (ör. bkz. Marks 1969). Bu çalışmanın bağlamı açısından aşağıdaki noktalara değinmek faydalı olacaktır. İlk olarak Albert "neredeyse doğduğundan beri hastane ortamında yetiştirilmiştir" ve bu deney için seçilmesinin nedeni "hissiz ve duygusuz olmasıdır". İkinci olarak Albert'in koşullandırılması küçük bir masa üzerindeki minderde, etrafında tanıdığı hiç kimse olmadan yapılmıştır. Buna rağmen tepkilerinin bazıları (mesela sanki kucağa alınacakmış gibi kollarını yukarı kaldırma ve sonra kafasını mindere gömme) bir çocuğun annesine döndüğü zaman kullandığı türden tepkilerdir. Ayrıca Albert huzursuz olduğunda başparmağını emecek kadar akıllı ve çabuk kavrayan bir çocuktu. Bu durum deneyi yapanlar için zorlayıcı bir durumdu çünkü "Albert elini ağızına götürdüğü anda korkuyu tetikleyen uyarıcıdan etkilenmiyordu (...) koşullu tepki oluşana kadar tekrar tekrar elini ağzından çekmemiz gerekmişti". Deneyi yapanlar bu gözlemlerden yola çıkaran çok önemli bir sonuca vardı: "organizma, muhtemelen doğumdan itibaren (...) sevgi uyaranının etkisindeyken diğer şeylere kendini kapatır"

Dolayısıyla Watson & Rayner'ın yaptığı bu eski tarihli deneyin sonuçları ve Morgan & Ricciuti ve Bronson tarafından daha yakın zamanda yapılan deneyler, ilk ciltte incelediğimiz bağlanma davranışının gelişimiyle örtüşmektedir ve bu ciltte daha önce değindiğimiz Schaffer'ın çalışmasından elde edilen iki bulguyla da tutarlıdır. Bu bulgulardan ilki (bkz. 3. bölüm) bebeklerin 28 haftalık olmadan önce, anneden ayrılıp hastanenin yabancı ortamına geldiklerinde protesto davranışı göstermemeleri, fakat 7 aydan sonra bu davranışın görülmesidir. Diğer bulgu (bu bölümde yukarıda belirtilmiştir) 12 aylık bir bebeğin yabancı nesnelerle karşılaştığında sürekli arkasında oturan annesine dönmesi fakat 6 aylık bir bebeğin annenin arkada oturmasına ilgisiz kalmasıdır.

Dolayısıyla genel olarak bir yaşın ikinci yarısında anne figürüne bağlanma ve korku uyandıran bir durumdan geri çekilme davranışının giderek daha iyi örgütlendiği söylenebilir. Ayrıca on ikinci aya gelindiğinde çocuk, bilişsel araçları yeterli ölçüde gelişmiş olduğu için eş zamanlı olarak bir durumdan uzaklaşıp öbür duruma yaklaşarak davranışlarını düzenleyebilir. Böylece iki yaşına, iyi örgütlenmiş korku davranışında tipik olarak görülen çift yönlü tepki donanımıyla girer. Bir sonraki bölümde yavru maymunların aynı gelişimsel süreçten, biraz daha hızlı olarak, geçişini inceleyeceğiz.

Olumsallıktan duyulan korku

Bu bölümde dikkatimiz büyük ölçüde çocuklarda korku uyandıran anlık durumlar üzerine yoğunlaştı. Buna rağmen insan hayatında anlık meydana gelen olayların yanı sıra olması istenmeyen olaylar da korku uyandırmaktadır. Bu yüzden çocuklar ve yetişkinler sıklıkla olabileceğini düşündükleri olaylarla ya da birdenbire belirebileceğini düşündükleri nesneler ve yaratıklarla ilgili korku duyar. Bu korku olumsallıktan duyulan korkudur.

İnsanların korktuğu durumların çoğu bu nitelikte olduğu için ve klinik çalışmalarda da bu tip korkularla sıkça karşılaşıldığı için bunları detaylı bir biçimde incelemekte fayda görüyoruz. Korku uyandıran anlık durumlar davranışın biyolojik işlevi ışığında incelendikten sonra 10. ve 11. bölümlerde bu konuyu ele alıyoruz.

Şimdi hayvanlarda korku uyandıran durumları inceleyeceğiz.

8. Bölüm: Hayvanlarda Korku Uyandıran Durumlar

Potansiyel Tehlikeye Yönelik Doğal İpuçları

İnsanlarda korku uyandıran durumlarla diğer türlerde korku uyandıran durumlar aynı olmasa da aralarında birçok ortak nokta bulunmaktadır. Bu örtüşen noktalar özellikle insan olmayan primatlarda görülmektedir, bu bölümde bu konuyu ele alacağız.

Etolojistler korku uyandıran birçok uyarıcı durumu, söz konusu tür için potansiyel tehlike teşkil eden olaylara yönelik doğal bir şekilde oluşan ipuçları olarak görmektedirler. Bu özellikle canlının bir durumla ilk kez karşılaştığında hissettiği korkuyu tanımlamaktadır.

Bu doğal olarak oluşan ipuçlarını algılamak için genellikle uzaklık reseptörleri kullanılır. Bu reseptörlerin kullanımı türe göre değişir, bir hayvan çoğunlukla görsel ipuçları ve reseptörleri ya da işitsel veya koklamaya ait olanları ya da bunların hepsini kullanıyor olabilir[10]. Uzaklık reseptörleri potansiyel tehlikeleri tespit edemediği takdirde, temas ve acı gibi yakınlık reseptörleri devreye girer, fakat o zaman geç kalınmış olunabilir. Bu yüzden korku davranışının ortaya çıkmasında uzak ipuçları ve uzaklık reseptörleri çok önemli bir rol oynamaktadır.

Potansiyel tehlikenin ipucu olarak görülen ve belli bir mesafeden hissedilebilen uyarıcı durumlardan bazıları birçok tür tarafından ortak kullanılır. Bunlardan en bilinenleri yabancılık ve aniden yaklaşmadır, bu iki durum da memelilerde ve kuşlarda korku tepkisi uyandırır. Bir diğeri de "görsel

10 Hayvanlarda korku tepkilerine ilişkin bir inceleme için bkz. Tinbergen (1957), Marler & Hamilton (1966) ve Hinde (1970).

uçurum"dur, görsel uçurum testine tabi tutulan yavru memelilerin hepsi bu teste eylemden kaçarak tepki vermiştir. Buna karşılık, bazı durumlar da sadece belli bir türde korku tepkisi ortaya çıkarır. Mesela kuşların bazı türlerinde memeli bir hayvanın kürkünü görmek korku tepkisine yola açarken diğerlerinde bakan bir çift göz, ya da gökyüzünden düşen bir şey korku tepkisi yaratır. Gece kelebeğinin bazı türlerinde yankıyla yön belirleyen yırtıcı yarasaların tiz sesleri bu hayvanların aniden uçmalarına ya da "katalepsi"ye yol açar.

Dolayısıyla, tehlikeye karşı doğal bir şekilde oluşan uzak ipuçları tıpkı ilaçlar gibi, hayvanların bir çok türünün duyarlılık gösterdiği "geniş spektrumlu" ipuçları ve sadece bir ya da birkaç hayvan türünün duyarlı olduğu "dar spektrumlu" ipuçları olarak sınıflandırılabilir.

Kuşların ve memelerin alarm çağrılarının birçoğu geniş spektrumlu ipuçları olarak yorumlanabilir çünkü buna sadece bu çağrıları yayan türün üyeleri değil, diğer türler de korkuyla tepki verir. Bunun nedeni kısmen farklı türlerin alarm çığlıklarının, muhtemelen doğal seleksiyon yoluyla, birbirine benzemeye başlamış olmasıdır.

Hayvanların birçok türünde koku uyaranı korku davranışını ortaya çıkarmada oldukça etkilidir. Bu tip "uyarıcı kokular" ya düşmanlardan ya da arkadaşlardan gelir. Bir yandan, bilindiği üzere, yaklaşan bir yırtıcının, bir insanın ya da kurdun kokusu memelilerde, zebralarda, geyik ve antiloplarda korku tepkileri ortaya çıkarır. Diğer yandan hayvanların yaralandıklarında ya da korktuklarında yaydıkları "alarm kokusu" diğer hayvanlarda (tıpkı alarm çığlığı gibi) korku tepkilerinin ortaya çıkmasına neden olur, fakat bu durumda yayılan kokunun etkisi hayvanın kendi türüyle sınırlıdır.

Dolayısıyla, hayvan türleri genetik olarak, kendi türlerinin üyelerini kuşatan belli bir tehlike durumunu gösteren doğal ipuçlarıyla ilgili bir uyarıcı durum algıladıklarında korku davranışı geliştirme eğilimindedir. Potansiyel tehlike birçok türde ortak olduğu için bu ipuçları onlar için geniş spektrum-

lu ipuçlarıdır. Diğer potansiyel tehlikeler sadece birkaç türü etkilediği için onların ipuçları daha dar spektrumludur.

Tıpkı insanda korku davranışı olarak nitelendirilen davranışların çeşitlilik göstermesi gibi, insan olmayan türlerde de bu davranışlar çeşitlilik göstermektedir. Bu tepkiler bir yanda, çömelme, kıvrılma, donma ve gizlenmeyi, diğer yanda çağrı, kaçma ve yakınlık arayışını içerir. Gösterilen tepki, hayvanın türü, cinsiyeti, yaşı, fizyolojik durumu ve korkuyu uyandıran durumun çeşidi gibi birçok etkene bağlıdır.

Mesela Hinde (1970) Hogan'ın aktardığı bir bulgudan bahseder; Hogan civcivlerin yüksek yoğunluktaki bir uyarıcı karşısında geri çekilirken, yabancı, yeni ya da şaşırtan bir uyarıcı karşısında korktuklarını belirtmiştir. Lorenz (1937) ve Tinbergen de (1957) birçok kuş türünde farklı durumların farklı türden tepkiler ortaya çıkardığına dikkat çekmiştir. Hint kuşları (ve evcil tavuklar) yırtıcı kuşları ve karadaki yırtıcı hayvanları gördüklerinde iki ayrı uyarı ötüşü kullanırlar. Yırtıcı kuş uyarısı başka bir kuş tarafından duyulduğunda, aşağı, saklanabileceği bir şeyin altına doğru kaçmasına neden olur. Karadaki yırtıcı hayvan için uyarı ötüşü geldiğinde ise kuşlar havalanır ve bir ağaca konarlar. Bu farklı türden uyarı ötüşleri sonucunda görülen farklı davranış türleri, 6. bölümde değindiğimiz gibi sadece tek ve kapsamlı bir "içgüdüsel korkuyu" değil, her biri birbirinden küçük farklarla ayrılan, farklı nedensel koşullarla ortaya çıkan ve birbiriyle ilişkili davranış biçimlerinin heterojen birleşimini göstermektedir.

Daha önce vurgulandığı gibi korku davranışı hayvanları belli durumlardan uzaklaştırmakla kalmaz, başka türden durumlara doğru yöneltir de. Uyarı ötüşünün duyulmasının ardından kuş ya karada saklanır ya da ağaca doğru uçar. Hayvanların birlikte hareket ettikleri durumlar tezimiz için özellikle önemlidir. Mesela gökdoğanın sesi duyulduğunda kızkuşları havalanırlar ve birbirlerine yakın bir şekilde, sürü halinde uçuşa geçerler, sığırcıklar da aynısını yapar fakat bunun tersine, keklikler aynı durumda yere siner. Grup halinde

yaşayan birçok memeli de tehlike hissettiklerinde birbirlerine yanaşırlar. Yavru memelilerde tehlike karşısında birlikte hareket etme özellikle belirgindir, birkaç istisna dışında hepsi bu durumda anneye doğru koşar ve ona yakın dururlar.

Şimdi korku uyandıran durumları incelemeye geri dönelim. Belli bir türe mensup bir canlının bu bölümde bahsettiğimiz bütün uzaklık durumu örnekleriyle ilk kez karşılaştığında korku davranışıyla tepki verdiği söylenebilir. Bu tip örneklerde hayvanın, durumun tehlikeli olduğunu öğrenmesi gerekmez. Fakat diğer uyarıcı söz konusu olduğunda durum farklıdır. Karşılaşılan durum ancak potansiyel tehlikeyle ilgili ipuçlarıyla ilişkilendirilirse korku tepkisi ortaya çıkar. Bu öğrenilen ilişkilendirme edimlerini yönlendiren ipuçlarından biri acıdır.

Acı reseptörleri yakındır [*proximal*] ve bu yüzden uzak reseptörlerinden [*distal receptors*] birçok açıdan oldukça farklı bir role sahiptir. İlk olarak acı reseptörleri ancak uzak reseptörleri, ya da korku tepkileri hayvanın geri çekilmesini sağlayamamışsa, en son çare olarak devreye girerler. İkinci olarak acının hissedilmesi genellikle zorunlu ve acil eyleme yol açar. Üçüncü olarak acı tehlikenin çoktan gerçekleşmiş olması anlamına da gelebilir. Bu nedenlerden dolayı acı ve tehlikenin bazı yönlerden benzer olduğu düşünülebilir (fakat elbette durum böyle değildir, bkz. 9. bölüm) ve bu durum korku davranışıyla ilgili teorilerde acıya gereğinden fazla önem vermemize yol açabilir.

Acı potansiyel tehlikeye yakın bir ipucu olduğu için eyleme geçmede geç kalır, bir hayvanın potansiyel olarak acı veren durumları bunlarla ilişkili uzak ipuçlarından fark etmeyi öğrenmesi büyük bir biyolojik avantajdır. Deneysel psikoloji alanında çalışan psikologlar için bu öğrenme biçimi önemli bir araştırma konusudur ve bu konuda oldukça kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Özellikle nötr bir uyaranın acı verici bir uyaranla birleştirildiği koşullandırma deneylerinden bilindiği kadarıyla birçok memeli türünde o ana kadar nötr olan bir

uyarana karşı korku tepkisi çok çabuk kurulur ve bastırılması oldukça güçtür.

Acının korku uyandıran ve öğrenmeyi sağlayan niteliklerine yoğunlaşmak, hem insanlarda hem de hayvanlarda çok önemli ve öncelikli bir role sahip olan uzak ipuçlarının ve reseptörlerin zaman zaman göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda birçok türün, potansiyel tehlikeye ilişkin yeni bir uzak ipucunu diğerlerinin buna tepki verme biçimini izleyerek kolayca öğrenebildikleri ve sonra onları taklit ederek bunu acıyla ilişkilendirdikleri fark edilmemiştir. Memeliler yaşlı hayvanları özellikle de anne babalarını taklit ederek potansiyel tehlike taşıyan ve korku davranışıyla tepki vermeleri gereken yeni durumları sınıflandırır. Bu türden bir taklit davranışı memeliler içerisinde en çok primatlarda karşımıza çıkar ve onların yaşamında önemli bir yere sahiptir.

İnsan Olmayan Primatların Korku Davranışı

Yerkes & Yerkes (1936) tutsak şempanzeler üzerine yaptıkları deneylerden sonra şunu yazmışlardır: "kaçınma tepkisini belirlemede dominant olan uyaran özellikleri: görsel hareket, yoğunluk, anilik ve uyaran ya da uyaran bileşimindeki hızlı değişimdir". Bu tanımlama konunun ana noktasını ortaya koymaktadır fakat yine de bir miktar detaylandırılması gerekir.

Alan gözlemleri

Primatlar üzerine gözlem yapan araştırmacılar ani ses ya da hareketin denekleri korkutup hızla ortadan kaybolmalarına yol açtığını iyi bilirler. Hindistan'daki ormanlarda langur maymunlarını gözlemleyen Jay (1965), izlenimlerini şöyle aktarır: "Ormandaki maymun grubu yavaş yavaş bana alışmaya başlıyor, onları 30 santimetrelik bir mesafeyle takip edebiliyorum. Fakat çalılıklar arasında ani bir hareket gördüklerinde

korkuyorlar ve hemen gözden kayboluyorlar". Ani sesler de bu hayvanlar üzerlerinde aynı etkiyi yaratmaktadır.

Langur maymunları gibi ormanda yaşayan maymun türleri için güvenli alan ağaçların tepelerinde herhangi bir yerdir. Buna karşılık, babunlar gibi karada yaşayan maymun türleri için güvenli alan tek bir özel yerdir. Mesela Doğu Afrika'da ağaçların tepeleri zeytuni babunların yaşam alanıdır, tehlike anında babunlar hep aynı ağaç kümesinin tepesine kaçarlar ve genel olarak burada uyurlar (DeVore & Hall 1965). Etiyopya'da Habeş babunu türüyle akraba aile grupları yine benzer şekilde tehlike anında dik yamaçlara çekilirler ve buraya yakın yerlerde yaşarlar (Kummer 1967). Sığınaklarının yeri bu hayvanların davranışları üzerinde son derece belirleyicidir: "Aslanlar gibi büyük yırtıcıların bulunduğu yerlerde (...) bazı alanlarda ağaç olmaması babunların zengin yiyecek kaynaklarına ulaşımını engeller" (DeVore & Hall 1965).

Şimdiye kadar insan olmayan primatlar üzerine yayınlanmış alan çalışmalarında korku davranışı uyandıran durumlar ya da korku davranışının aldığı biçimler sistematik bir şekilde ele alınmamıştır. Tanzanya'da Van Lawick-Goodall'ın (1968) vahşi şempanzeler üzerine yaptığı çalışma bu konudaki en detaylı çalışmadır.

Van Lawick-Goodall korku davranışının aldığı biçimin "duruma ya da canlının türüne bağlı olduğunu" belirtmiştir. Şempanze yakınında duyduğu ani bir ses ya da hareketten ürktüğünde, başını öne eğerek kollarıyla yüzünü kapatır ya da her iki elini de havaya kaldırarak tepki verir. Bazen de bu ürkme tepkilerini, hareket eden nesneye vurmak ya da kaçmak takip eder. Tehlikeyi yaratan kişi daha dominant olan bir diğer şempanze ise, kaçma davranışına bağırma da eşlik eder, fakat eğer başka bir şeyse o zaman şempanze sessizce kaçar. Kaçma davranışı yerine bazen de şempanzenin ara ara neler olup bittiğine bakarak temkinli bir şekilde geri çekildiği görülür.

Van Lawick-Goodall'ın aktardığı ürkme tepkilerinin içinde ani ses ya da hareket vardır, mesela alçak uçan bir kuş,

büyük bir böcek ya da sinek bu tepkilere yol açar. Şempanzelerde korku tepkisi ise genellikle başka, daha dominant bir hayvan tehditkar bir harekette bulununca ortaya çıkar. Mesela deneyde şempanzeler, gözlemcinin varlığına alışana kadar gözlemci onlar için korku yaratan ve kaçılması gereken biriydi. Yaklaşık bir yıldan sonra gözlemci onlara 30 santimetre kadar yaklaşabiliyor ve onlar da bundan rahatsızlık duymadan normal etkinliklerine devam edebiliyorlardı. Fakat gözlemci onları takip etmeye başladığında hemen huzursuzluk duyuyorlardı, bu yüzden gözlemci kendini saklamak için yaprak yiyormuş ya da bir şey kazıyormuş gibi yaparak onlarla ilgilenmiyor gözüküyordu.

Birçok hayvan türü korktuğu zaman alarm çığlığı attığı için van Lawick-Goodall, üzerinde çalıştığı şempanzelerin bunu yapmamasına şaşırmıştı (sadece kendi türlerinden kaçarken bunu yapıyorlardı). Alarm çığlığı atmak yerine her biri kendi kendine sessizce geri çekiliyordu. Bununla birlikte, başka türlerin alarm çığlıklarıyla kolayca tetikte olma durumuna geçiyorlardı: "Babunların ve diğer maymunların antilopların ve bazı kuş türlerinin alarm çığlıklarını duyduktan sonra etrafa bakıyor ve tehlike yaratan durumun ne olduğunu anlamaya çalışıyorlardı"

Başka birçok türde görüldüğü gibi, şempanzelerde de tedirgin eden bir durumdan ya da olaydan uzaklaşma korku davranışının sadece bir yüzünü yansıtır. Korku davranışının diğer yüzü ise güvenli olduğu düşünülen bir yere gitmek ya da türünün diğer üyeleriyle fiziksel temas kurmaktır. Bu son saydığımız sadece yavrularda değil, yetişkinlerde de görülmektedir. Van Lawick-Goodall yetişkin hayvanların korktukları zaman birbirlerine sarıldıklarını gözlemlemiştir ve bunun, yavruda düzenli olarak görülen sarılma davranışının bir uzantısı olduğunu düşünür:

Yetişkin şempanze aynı koşullar altında, kaygılı bir bebeğin annesine koşup sarılması, onu tutması ya da onun saçına dokun-

ması veya annenin arkasına geçip bacaklarına sarılmasına benzer şekilde, başka bir hayvana yönelir, ona sarılır ya da onun üzerine çıkar.

Van Lawick-Goodall bir diğer hayvanla temasın yatıştırıcı etkisini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir; dominant hayvanın yavruya dokunması, onu sıvazlaması ya da kucaklaması yavrunun sakinleşmesinde etkili bir rol oynar, ara sıra tam tersinin de gerçekleştiği görülmüştür. Yetişkin bir erkek maymunun, bir kere kendi yansımasını camda gördüğünde, iki kere de başka bir erkek maymunun saldırısına uğradıktan sonra 3 yaşında bir dişiye sarılarak yatıştığı gözlemlenmiştir.

Diğer primat türleri üzerine alan gözlemi yapan araştırmacılar da korkan ya da ajite olan bir hayvanın diğer maymuna sarılma ya da dokunma eğilimi gösterdiğini belirtmiştir. Mesela Kummer (1967) bir erkek üç dişi ve bir yavru ile birlikte güvenli aile birimleri içinde yaşayan vahşi Habeş babunlarının davranışlarını tanımlarken, stres altındayken sadece yavruların değil yetişkinlerin de yanlarındaki maymuna güçlü bir şekilde sarılma eğiliminde olduğuna dikkat çekmiştir. Yetişkin bir dişi tehlike hissettiğinde kocasına sarılır ya da kocası tarafından kucaklanır. Aynı şekilde erkek babun da kavga sırasında stres altındayken karılarından birine sarılır. Tam olarak olgunlaşmamış bir hayvan annesinden ayrıldığında ve korku uyandıran bir durumla karşılaştığında yakınındaki en etkin maymunu arar. Fakat genellikle yavruları korkutan bu en üst seviyedeki etkin maymunun tehditleridir, bunun sonucunda bir paradoks ortaya çıkar: yavru tam da korkuyu yaratan maymuna doğru koşar, ona sarılır. Kummer'in çalışmasının ilginç yönlerinden biri de maymunların bu türünde, karı koca olan dişi ve erkeğin ilişkisinin anne-yavru ilişki modeli gibi kurulduğunu belirtmesidir.

O halde, ilk olarak ve en yoğun biçimde çocuklukta görülen davranış örüntülerinin yetişkin yaşamda da devam etmesi, diğer primat türlerinin davranış repertuarının da değişmez bir özelliğidir. Bu bulgu, insanlarda buna benzer bir

durum görüldüğü zaman, ki sıkça görülür, bunu bir gerileme (*regresyon*) olarak düşünmememiz için bizi uyarır.

Vahşi hayvanlarda, hayvanın belirli bir durumla ilk kez karşılaştığında mı yoksa o duruma korku tepkisi vermeyi öğrendikten sonra mı korku davranışı gösterdiğini kesin olarak bilmek mümkün değildir. Yılan korkusu tam da bu durumu açıklamaktadır. Van Lawick Goodall vahşi şempanzelerin hızla hareket eden bir yılandan ve ölen bir pitondan korktuğunu gözlemlemiştir. Fakat hayvanat bahçesinde yetişen şempanzelerde bu korkunun görülmediği tespit edilmiştir[11].

Görünüşte birbiriyle tutarsızlık gösteren bu tip bulguların açıklanması zor değildir. Sosyal türlerde bir duruma korkuyla tepki vermek, bir kere öğrenildiğinde sonraki nesillere devredilir. Bu nokta, Nairobi Parkı'nda (Washburn & Hamburg 1965) yapılan bir gözlemde çok iyi anlatılmıştır. Yaklaşık 80 babundan oluşan bir grup maymun arabayla kolayca yaklaşılabilecek şekilde ehlileştirilmişti. Babunlardan ikisi o sırada bölgedeki bir parazitolog tarafından vurulmuştu. Bu olaydan sonra babunlar arabalardan ve insanlardan kaçmaya başlamışlardı. Sekiz ay sonra bile, bu süre zarfından nerdeyse her gün "zararsız" arabalar görmüş olmalarına rağmen insanları ve arabaları halen kendilerine yaklaştırmıyorlardı. Bu örnek, tek bir şiddet yaşantısının sonucunda öğrenilen bir tepkinin kolay kolay unutulmadığını belirten bulgularla örtüşmektedir. Bu örnek ayrıca gruptaki hayvanlardan sadece bir kaçının bu şekilde korkutucu bir deneyim yaşamasının bütün grubu etkilediğini de göstermektedir; sürüdeki hayvanlar tehlikeyi haber veren bir ses duyduklarında ya da dominant hayvanın kaçtığını gördüklerinde hemen onlar da kaçarlar. Dolayısıy-

11 Charles Darwin de dahil olmak üzere birçok hayvanbilimci maymunlar ve insansı maymunların yılan karşısında paniğe varacak şekilde güçlü bir korku tepkisi verdiğini belirtmiştir. Morris & Morris (1965) de buna ilişkin bulguları değerlendirmiş ve bu konuda çarpıcı gözlemler yapmıştır. Öğrenmenin bundaki payı göz ardı edilemez olsa da eski dünyada maymunların ve insansı maymunların yılandan korkma eğilimi oldukça belirgindir ve eğer öğrenilmişse, başka herhangi bir deneyim yaşanmadığı halde uzun süre devam etmesi şaşırtıcıdır.

la hayvanlar, kendi gruplarındaki yaşlılar tarafından kurulan geleneği izleyerek yıllar boyunca, aralarından birinin başına gelen ya da önceden gelmiş bir durumun potansiyel tehlike taşıdığını düşünürler. Bu şekilde oluşturulan yılanlardan, insanlardan ya da arabalardan kaçınma geleneği bir sosyal grup içinde geçerlilik kazanıp kalıcı olurken diğeri için geçerli olmayabilir.

Son yıllara kadar bir sosyal grup içinde özel bir davranış şeklini nesiller boyunca sürdürmenin sadece insanlara özgü bir beceri olduğu düşünülürdü. Şimdi artık diğer birçok türün de kültürel geleneklere sahip olduğu ve bu geleneğin bunların nasıl ötecekleri (Thorpe 1956), ne yiyecekleri (Kawamura 1963) ve nereye yuva yapacakları (Wynne-Edwards 1962) gibi davranış biçimlerini etkilediği anlaşılmıştır. O halde bir kuş ya da memeli türünün nelerden kaçınacağına ilişkin de bir kültürel geleneği olması şaşırtıcı değildir.

İnsan gelişiminde potansiyel tehlikeye karşı kültürel olarak belirlenmiş ipuçları ya da işaretler 10. bölümde daha ayrıntılı bir biçimde tartışılacaktır. Şimdilik sadece şunu söyleyebiliriz; günümüzde maymunlar üzerine yapılan deneysel çalışmalar bir hayvanın yalnızca arkadaşına bakarak bir durumdan korkmayı öğrendiğini göstermektedir. Örneğin Bandura (1968), Crooks'un yaptığı çalışmaya değinir ve maymunların ilk başta belli bazı nesnelerle özgürce oynarken bir diğer maymunun bu nesnelerden birine dokunduğunda çığlık attığına şahit olduktan sonra söz konusu nesnelerle oynamayı bıraktıklarını aktarır[12].

Deneysel çalışmalar

Deneysel çalışmalar da dahil olmak üzere tutsak edilmiş hayvanlar üzerine yapılan diğer birçok çalışma, insan olmayan primatlardaki korku davranışı ve korku davranışını tetikleyen durumlarla ilgili bilgilerimizi genişletmiştir.

12 Aslında maymun nesneye her dokunduğunda ses kayıt cihazından hayvanın acı çektiğini belirten bir seslendirme çalınmıştı.

Alyanaklı yavru maymunlarda korku uyandıran iki görsel durum, gözde büyüyen uyaranlar ve görsel uçurumdur. Bu iki deney de, bir önceki bölümde insan yavrularının korku tepkileri incelenirken anlatılmıştır.

Schiff, Caviness & Gibson (1962) çeşitli yaşlardaki 23 alyanaklı maymunun gözde büyüyen uyaranlar [*looming stimulus*] ile karşılaştıklarında sergiledikleri davranışları incelemişlerdir; bu maymunlardan sekizi, 5 ve 8 aylık yavrulardı, geri kalanı da ergen ya da yetişkindi. Test her hayvana kendi kafesinde uygulanmıştı, hayvanlar büyüyen gölgenin yansıtıldığı ekrandan 30 santimetre uzaklıkta oturtulmuştu. Hayvanların dördü hariç hepsi bu uyarana ya geri çekilerek ya da sinerek tepki vermişti. Birkaç hayvan kendini kafesin arka tarafına atmıştı ve duvara çarpmıştı. Daha az aktif olan hayvanlar başlarını ve vücutlarının üst kısmını öne doğru eğmişti. Yavrular alarm çığlıkları atmıştı. Uyaran sunulduğunda tepki vermeyen dört maymunun başka bir yere baktığı düşünülmüştü. Tepkilerde yaşa göre bir farklılık görülmemişti. Uyaranının hızı ve biçimi de tepkilerde herhangi bir değişikliğe neden olmamıştı. İki hayvana on saniyelik aralıklarla on beş gözde büyüme deneyi uygulandıktan sonra ikisinde de duruma alışma görülmedi.

Yine aynı hayvanlar, küçülen (uzaklaşan) gölgelerle karşılaştıklarında verdikleri tepki oldukça farklıydı. Dördü hariç hepsi kafesin ön tarafında durmuştu ve gölge uzaklaşırken onu ilgiyle izlemişlerdi. Ekranın genel olarak parlaklaşması da ilgi uyandırmıştı. Kararan bir ekran, büyüyen bir uyarandan sonra gösterilmediği sürece hayvanlar üzerinde herhangi bir tepki oluşturmuyordu: büyüyen bir uyarandan sonra gösterildiğinde ise maymunlar sadece hafifçe geri çekilmişlerdi, büyüyen uyarandan sonraki geri çekilmelerine kıyasla çok daha hafif bir tepkiydi bu.

Görsel uçurum testine tabi tutulan alyanaklı maymun yavrularının sayısı fazla değildir fakat verdikleri tepkilerin anlamı oldukça açıktır. Walk & Gibson (1961) 10 günlük bir

erkek yavru üzerinde test yapmıştır, daha sonra yaptığı testi maymun 18 günlük ve 45 günlük olduğunda da tekrarlamıştır, aynı şekilde bir dişi yavru üzerinde de maymun 12 günlük ve 35 günlükken test uygulamıştır. İkinci haftada yavruların "boşluktan" beceriksizce kaçındıkları görülmüştür. Fakat 18 ve 35 günlük olduklarında belirgin bir ayrım yapabilmiş ve uygulanan her testte "derin" tarafa gitmekten kaçınmışlardır. Dolayısıyla bu türlerde lokomosyon başladığında derin taraftan kaçınmanın sadece kısmen etkin olduğu fakat hızla geliştiği görülmüştür. Fantz'ın (1965) daha küçük bir alyanaklı maymun grubuyla yaptığı benzer bir deneyin sonucu da bu çalışmanın bulgularıyla tutarlıdır.

Primatlar üzerine yapılan deneylerin birçoğunda yabancılık korkuyu harekete geçiren bir uyaran olarak kullanılmıştır.

Harlow ve meslektaşları alyanaklı maymun yavrularının korku davranışı üzerine çeşitli deneyler yapmıştır[13]. Yavru bir alyanaklı maymun 20 günlük olmadan önce yabancı bir görsel uyarana karşı herhangi bir korku belirtisi göstermez; mesela daha önce hiç görmediği, hareket eden bir oyuncak hayvana güvenle yaklaşabilir. Fakat bu yaştan sonra ve özellikle de 6 haftalık olduktan sonra böyle bir oyuncağı gördüğünde hemen kaçar. Yavrular kumaştan yapılma kukla anneyi gördüklerine, bu tedirginlik yaratan oyuncaktan kaçmış ve tanıdık kukla anneye yönelip ona sıkıca sarılmışlardır. Tehlike yaratan oyuncaktan kaçıp tanıdık kukla anneye sarılan görece büyük (12 haftalık) bir yavrunun genellikle hemen rahatladığı görülür; ancak ondan sonra tanıdık kukla anneyi bırakıp, korku uyandıran oyuncağa temkinli bir şekilde yaklaşabilir, hatta oyuncağı eliyle tutarak inceleyebilir. Fakat aynı yavrunun tanıdığı kukla anne yokken sergilediği davranış oldukça farklıdır. Böyle bir durumda yavru yere kıvrılır ve çığlık atar (bkz. aş., Harlow & Harlow 1965).

13 Harlow'un yaptığı deneylerden bazıları ilk cildin 12. bölümünde aktarılmıştır. Ayrıca bkz. Harlow & Zimmermann (1959); Harlow (1961); Harlow & Harlow (1965).

Mason (1965) da buna benzer deneyleri yabancılığı korkuyu tetikleyen bir uyarıcı durumu biçiminde kullanarak şempanzeler üzerinde yapmıştır. Maymunların bu türünde de davranış hayvanın diğer hayvanlarla birlikte olmasına ya da yalnız olmasına göre büyük farklılık göstermektedir. Bu durum bizi, birleşik durumların ve özellikle de yalnızlığın insan olmayan primatlar üzerindeki etkisini düşünmeye sevk etmektedir.

Birleşik Durumlar

Maymunlar ve insansı maymunlar tıpkı insanlar gibi birden fazla korkutucu özelliğinin birleştiği durumlarda, tek bir tehlike durumunda hissedecekleri korkudan daha yoğun bir korku hissederler. Ayrıca korku uyandıran uyarıcı karşısında yalnız olmak da korku davranışını yoğunlaştırmaktadır.

Yalnız olmak

Rowell & Hinde (1963) yaptıkları deneysel çalışmada, on üçü yetişkin (3 erkek, 10 dişi) ve dördü yetişkinliğe yakın 17 alyanaklı maymunla ilgili nicel veriler aktarır. Bu hayvanlar 1 erkek 3 ya da 4 dişi ve yavrularıyla birlikte grup halinde yaşamaktadırlar. Bu deneyde testler her biri 3 dakika süren basit durumlardan oluşmuştur. Her testte araştırmacı (bu kişi hayvanların tanıdığı biridir) kafesin yakınında durmuştur. İlk testte maymunlara bir parça muz vermiştir, diğerinde sessizce onları izlemiş fakat gözlerini dikip bakmamıştır. Üçüncü testte ise bir maske takıp pelerin giymiş ve kafesin yanında hafifçe kıpırdamıştır. Testten önce her hayvan yarım saat boyunca gözlemlenmiştir ve davranışları kaydedilmiştir. Ondan sonra bu üç test 5 dakika arayla uygulanmıştır.

İlk test serisinde hayvanlar düzenli gruplar halinde yaşarken test edilmiştir. Maymunların, araştırmacı onlara göründüğü zaman sergiledikleri davranışlar test başlamadan önceki davranışlarıyla kıyaslandığında farklılık göstermiştir; dudaklarını şapırdatma, kaşınma ve esneme gibi stres belirten ey-

lemlerde büyük bir artış görülmüştür. Ayrıca daha sık idrara çıktıkları, tüylerinin ürperdiği ve yüzlerinde korku ifadesinin belirdiği görülmüştür. Yetişkin erkekler zaman zaman araştırmacıya saldırmıştır fakat diğer maymunlar saldırmamıştır.

Bütün bu davranış biçimleri gözlemci maske ve pelerin giyip kıpırdandığında, daha da belirginleşmiştir. Maske testinde, kısık tehlike çığlıkları, tüylerin ürpermesi, idrara çıkma, korku dolu yüz ifadesi ve esneme gibi tepkilerde belirgin bir artış olmuştur. Genel anlamda gözlemci, maymunları sessizce izlerken maymunlar sadece "huzursuzluk" belirtileri göstermiş, maske taktığında ise "alarma geçip öfkelenmişlerdi".

İkinci test serisinde her hayvan tek başına test edilmişti. Test başlamadan 6 saat önce maymunun ailesi içeride bir kafese yerleştirilmişti, test edilen maymun da dışarda, tanıdığı kafeste tutulmuştu, fakat diğerlerinin sesini duyabiliyor ve onları bir pencereden görebiliyordu, böylece aslında tamamen yalnız olmaması sağlanmıştı. Buna rağmen bu basit testlerde hayvanların yalnızken verdikleri korku tepkilerinin sıklığı, grup içinde olduklarında verdikleri tepkilerin sıklığından 3-4 kat daha fazlaydı. En büyük artış maymunun pencereden öbür kafesteki ailesine bakma sıklığında görülmüştü.

Rowell & Hinde bulgularını şöyle özetlemişlerdir:

> Bu yüzden yalnızlık her koşul altında aynı şekilde etki gösteren ve yalnızca stres yaratan bir faktör olarak görülmemelidir, aksine diğer stres yaratan faktörlerin etkilerini vurgulamaktadır. Yalnızlık bu faktörlerin etkilerini toplamaktan ziyade çoğaltır.

Harlow'un kukla anneler tarafından büyütülen alyanaklı yavru maymunlar üzerine yaptığı deneyin bulguları bu sonucu güçlü bir şekilde desteklemektedir (Harlow & Harlow, 1965). Deneyde kukla anne tarafından büyütülen dört yavru, tek başlarına 6 metrekarelik yabancı bir "oda"ya götürülmüşlerdi, bu odada yavru maymunların ilgisini çektiği bilinen nesneler bulunuyordu. Her hafta maymunlara iki test uygulanmıştı. Testlerden birinde yavrunun kukla annesi "odaday-

dı", ikinci testte ise yoktu. Yavrunun davranışı kukla annenin odada olmasına ve olmamasına bağlı olarak belirgin bir farklılık göstermişti.

Kukla anne odadayken yavru, yabancı olduğu bu odaya girdiğinde hemen ona doğru yönelmiş ve onu sıkıca tutmuştu. Bunu yaptıktan sonra rahatlamıştı ve çok az bir korku belirtisi göstermişti; kukla annenin üstüne çıkmıştı, onu oynatmaya başlamıştı. Bu tip birkaç seanstan sonra yavruların, odaya girdiklerinde diğer nesneleri incelemeye başlamak için bir çeşit dayanak olarak ilk başta kukla anneye, daha sonra oyuncaklara yöneldikleri, onları alıp tuttukları ve sonra kukla anneye taşıdıkları gözlemlenmişti. Maymunlar kukla annenin uzağındaki bir oyuncağı incelerken birden tekrar ona dönüyorlardı. Bu süreç boyunca rahat ve güvenli oldukları kaydedilmişti.

Tanıdıkları kukla anne odada yokken davranış radikal bir biçimde değişiyordu. Maymunlar ya yere çömelip sallanıyor ve ağlıyor ya da kendilerini tutarak etrafta koşuşuyorlardı. Odadaki nesnelerle ilgilendikleri nadir anlarda ise "ilgileri çok kısa sürüyordu, kararsız, ve aşırı heyecanlı" oldukları gözlenmişti. Gözlemci, maymunların huzursuzluk ve ıstırap içinde olduğunu düşünmüştü[14].

Manson'un yavru şempanzelerle yaptığı deneylerin sonucu da aynı noktayı işaret etmektedir (Manson 1965). Deneyde Afrika'da doğan 12 şempanzeye (bir kez gözlemcinin kucağındayken bir kez de hayvan tek başınayken) ayaklarından elektrik şoku verilmiştir. Hayvanlar şok verildiğinde yalnızken inleyip bağırmış, fakat gözlemci tutarken ses çıkarmamışlardı. Elektrik şoku deneyi yerine yeni bir durumla karşılaştırıldıklarında da benzer sonuçlar elde edilmişti.

14 Telden yapılan kukla anne tarafından büyütülen yavrular annenin odada olup olmamasından fazla etkilenmemişlerdi. Maymunlar her iki koşulda da huzursuz davranışlar sergilemişti. Kumaştan yapılan kukla anne tarafından yetiştirilen yavruların anne geçici süreliğine odada olmadığında gösterdikleri huzursuzluktan daha yoğun bir huzursuzluk göstermişlerdi. Dolayısıyla telden yapılan kukla annenin yavrular odaya girdiklerinde diğer nesneleri incelemeye başlamak için temel dayanak olma konusunda yetersiz olduğu görülmüştür.

Gantt tarafından Pavlovcu geleneğe göre yönetilen ve köpekler üzerine yapılan bir diğer deneyde, köpekler kaygı uyandıran durumlarla karşı karşıya getirilmiştir. Bu sırada hayvanın yanında, özellikle de tanıdığı bir insan olduğunda kaygı seviyesinin belirgin ölçüde azaldığı görülmüştür. Köpeğin okşanması kaygı seviyesinin azalmasında özellikle etkilidir fakat bu etki sık uygulanan deneyler neticesinde "nevrotik" olan köpekler üzerinde, normal köpeklerle kıyasla, daha belirgindir. Bu bulgular Lynch (1970) tarafından incelenmiştir.

Korku, Saldırı ve Keşif

İnsanlarda ve diğer hayvanlarda korku uyandıran uyaran durumları, koşullar biraz değiştirildiğinde, oldukça farklı türden davranışlara yol açabilir. Saldırı bu alternatif davranış biçimlerinden biridir, diğeri ise keşiftir.

Bir hayvanın potansiyel olarak korku uyandıran uyarıcı bir nesneden kaçması ya da ona karşı saldırıya geçmesi organizmaya ya da duruma göre değişen birçok etkene bağlıdır. Organizmaya bağlı etkenler arasında, canlının türü, yaşı ve cinsiyeti önemli bir rol oynar. Birçok türde özellikle erkeklerin saldırıya daha eğilimli olduğu görülür, buna karşılık yetişkin olmayan hayvanlar ve dişiler genellikle geri çekilme yöntemini kullanırlar. Hayvanın sağlığının bozuk olması ya da yorgunluk da geri çekilme davranışına yol açar. Açlık ise genellikle hayvanı saldırma davranışına doğru iten bir etkendir. Durumsal etkenler söz konusu olduğunda, tanıdık bir yerde olmak cesaret verirken, yabancı bir yerde olmak yine geri çekilme davranışına neden olur. Kaçma yolları kapanmışsa saldırıya geçilir. Bu iki davranışın bir arada görüldüğü durumlar da vardır: canlı, saldırırken korku davranışları gösterebilir. Etolojistler saldırı, tehdit, kaçma ve boyun eğme davranışları arasındaki yakın ilişki nedeniyle bütün bu davranışları "agonistik davranış" terimi altında birleştirmişlerdir. Söz konusu davranış biçimleri arasındaki yakın ilişkinin nedeni bu davranışları ortaya çıkaran nedensel koşulların bazılarının ortak

olmasıdır (Hinde 1970). Bu ortaklık aynı zamanda I. cildin 13. bölümünde yer alan geri çekilme ve keşfetme arasındaki bağlantıya ilişkin tartışmaya da ışık tutmaktadır. Tek bir türden uyarıcı durumun örneğin yabancılık ya da yeniliğin, keşif ya da geri çekilme davranışını ya da her ikisini birden ortaya çıkardığı bilinmektedir. Birçok hayvan türünde çevredeki küçük bir değişim araştırma davranışına yol açarken, büyük bir değişim korku davranışının ortaya çıkmasına neden olur. İlgiyle yaklaşma ve alarm durumuna geçerek geri çekilme eş zamanlı olarak ya da art arda birlikte görülür. Bu iki davranış sınıfından hangisinin baskın olduğu, yeni uyaranla ilgili ayrıntılara, bu yeni uyaranla hangi ortamda karşılaşıldığında (ortamın tanıdık ya da yabancı olmasına, diğer hayvanlar birlikte ya da yalnız olmaya), yaşa ve cinsiyete, hormonal duruma ve daha birçok etkene bağlıdır.

Durumdaki ufak değişikliklerin gösterilen davranış biçimi üzerindeki büyük etkisi fazla ön plana çıkartılmamalıdır. Hayvan nüfusu vahşi doğada hayatta kalabilmek için yaşına, cinsiyetine ve sosyal statüsüne göre ihtiyat ve cesaret arasında iyi bir denge kurmak zorundadır.

9. Bölüm: Güvenlik ve Tehlikeyle İlgili Doğal İpuçları

Çilek toplamaya giderken
Bebeğimi burada bıraktım,
Burada bıraktım...
Döndüğümde ise
Minik kahverengi su samurunu gördüm,
Fakat bebeğimi bulamadım...
Gölde kuğuyu gördüm
Fakat bebeğimi bulamadım...
Sisle kaplı dağları gördüm
Fakat bebeğimi bulamadım...

GALCA NİNNİ

Temkinli Olmak Pişman Olmaktan İyidir

Şimdiye kadar incelediğimiz uyaran durumlarının hiçbiri (yabancılık, ani uyaran değişimi, hızla yaklaşma, yalnız olma) aslında kendi içinde tehlikeli değildir, yalnızca potansiyel tehlikeye ya da tehlike riskinin arttığına işaret eden ve bir kesinlik taşımayan göstergelerdir. Bunun sonucunda, sonradan aslında hiç de tehlikeli olmadığı anlaşılan durumlardan çok fazla korku duyulabilir; buna karşılık bazen de gerçekten tehlike arz eden nesneler ya da olaylar korku uyandıran doğal ipuçları üzerinden anlaşılmayabilir. Gerçek tehlikelerle doğal ipuçları arasındaki bu kusurlu bağıntı konuyu dikkatli bir şekilde ele almayan klinisyenler ve teorisyenler için yanıltıcı olabilir.

Burada, doğrudan doğruya etolojiden yola çıkılarak geliştirilen teorinin merkezinde, insanın genetik olarak korku ile tepki verme eğilimi gösterdiği uyaran durumlarının kırmızı trafik ışığı ya da hava saldırısı sireni ile aynı konumda olduğu ileri sürülmektedir. Her uyaran durumu potansiyel bir tehlike

sinyalidir fakat aslında kendi içinde tehlikeli değildir. Benzer şekilde, insanın alarm durumuna geçtiğinde birine yaklaşma ya da ona sarılma eğilimi de kişiye kutsal topraklardaki mabetler gibi bir tür rahatlama sağlar. Bunlar güvende olma potansiyelini temsil eder; fakat aslında bunlar da kendi içinde güvenli değildir. Kırmızı ışığın ya da kutsal toprağın işaret değeri, insanların oluşturduğu gelenekler içinde yer edinip sözle iletilirken, doğal ipuçları istatistiksel bağlantılar ve genlerle aktarılır. Evrim sürecinde bu iki tip doğal ipucuna hayatta kalma değerinden dolayı farklı şekillerde, ya geri çekilerek ya da yaklaşarak, tepki verme yönündeki güçlü genetik eğilim insan türünde tipik olarak görülen bir özelliktir. En çok çocuklukta ve yaşlılıkta belirgin olan ve yetişkin yaşamda bazen maskelenen bu eğilim, yaşam boyunca devam eder. Bunlar beşikten mezara kadar insan doğasının bir parçasıdır.

Az sonra aktaracağımız teori korkunun, modern batılı çevrelerde, herhangi bir tehlike arz etmeyen durumlarda neden bu denli kolay ortaya çıktığını ve oyuncak ayıya sarılıp uyumak ya da parmak emmek gibi aslında güvenliği arttırmaya hiçbir katkısı olmayan eylemlerle nasıl hemen dindirilebildiğini açıklamaktadır. Bu tarz davranışlar, şehirde yaşayan bir entelektüel için akıldışı, çocuksu ve hatta patolojik görülebilir fakat bir biyolog için derin bir bilgelik içermektedir.

Yapılan incelemeler tehlike ve güvenlikle ilgili doğal olarak oluşan ipuçlarına güvenmenin hiç de akıldışı sayılamayacağını, aksine bunun milyonlarca yıldır akla uygun ve etkin bir sisteme güvenmek olduğunu göstermektedir.

İnsan bazen potansiyel bir kazanım ya da sırf eğlence için kendini riske atmasına rağmen tek bir hayatımız olduğu göz önünde bulundurulduğunda, doğal ipuçlarını günlük yaşamda karşılaştığımız çoğu olayda gereksiz bir harekette bulunmamıza yol açtığını düşünerek göz ardı etmememiz gerekir. Eğer kırmızı trafik ışıklarını düzenli olarak yok sayarsak belki bir süre başımıza bir şey gelmez ama bu, bunun hep böyle süreceği anlamına da gelmez.

Potansiyel bir tehlikenin doğal ipuçları sadece *artan tehlike riskine* işaret eder ve riskin derecesiyle ilgili kesin herhangi bir bilgi vermez. Bir ipucunun işaret ettiği risk, hayvanın türüne, yaşına, cinsiyetine ve çevreye göre değişebilir ve buna bağlı olarak yüksek ya da düşük diye derecelendirilebilir. Mesela gözlerini dikip bakmak gibi yırtıcı hayvanlarla ilişkilendirilen doğal ipuçları, bazı çevrelerde oldukça yüksek bir risk durumunu işaret edebilirken, bazılarında göz ardı edilecek düzeyde olabilir. Yine benzer şekilde yalnız kalmak gibi bir diğer doğal ipucu da canlının içinde bulunduğu koşullara ya da türüne bağlı olarak yüksek ya da düşük bir risk taşıyabilir. Yine de risk, her ne olursa olsun, doğal ipucu her zaman riskin *arttığını* gösterir. Bu büyüme orta dereceden en üst düzeye ya da sıfıra yakın bir seviyeden sadece % 1'e doğru artabilir. Durum hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmadan mutlak risk derecesini kestirebilmemiz mümkün değildir. Gelgelelim her durumda riskin arttığı açıktır.

Artan tehlike riskini işaret eden doğal ipuçlarına hızla geri çekilerek tepki verme eğiliminde olmamızın en büyük avantajı bu ipuçlarının karşılaşabileceğimiz bütün tehlikeli durumlar için gösterge işlevi (bu tek bir ipucu da olabilir birçok ipucunun bir araya gelmesinden de oluşabilir) görmeleridir. Doğal ipuçları birleştiğinde amaç için taşıdıkları potansiyel değer Broadbent'in (1973) tanımladığı anlamda muazzam derecede artar[15]. Bazen hiçbir tehlike arz etme-

15 Broadbent beynin güvenilmez ya da başka bakımlardan yetersiz bulguları karar verme ve eyleme geçme mekanizması içinde nasıl kullandığını inceler. Bu bulgular birlikte ortaya çıktığında iki temel şekilde değerlendirilir. Bunlardan biri, bulguları bağımsız ve seri olarak kullanmaktır fakat bu işleyişte karar verme aşamasında maksimum verim elde edilemediği görülmüştür. Diğeri ise çeşitli bulguların eş zamanlı değerlendirilmesidir. Burada, hem maksimum verim sağlanabilir hem de karar verme ve eylem, ilk yöntemindekinden tamamen farklı gelişir. Artan tehlike riskini gösteren doğal ipuçlarının bir araya gelmesinin davranış üzerindeki çarpıcı etkilerini gösteren bu veriler ışığında, beynin bu birleşimleri genellikle eş zamanlı değerlendirdiği söylenebilir.

yen durumları gösterseler bile sonradan pişman olmaktansa temkinli davranmak her zaman iyidir.

Benzer bir şekilde potansiyel bir tehlikeden kaçarken potansiyel olarak güvenli bir alana doğru koşmak da bir avantajdır: küçük hayvanlar toprağın altına doğru, maymunlar ağaçların üzerine, grup halinde yaşayan türler sürünün içine, daha zayıf hayvanlar güçlü arkadaşlarının yanına sığınırlar. Hayvanlar bazen gereksiz yere böyle bir eylemde bulunsalar da, bir kez daha tekrar etmekte fayda var, sonradan pişman olmaktansa temkinli davranmak her zaman iyidir.

Bu noktada bazı okurlar sabırsızlanabilir. Bu bahsettiğimiz davranışlar maymunlar ve insansı maymunlar ve belki de insan yavruları için geçerli olmasına rağmen, yetişkin insanlar sadece doğal ipuçlarına göre hareket etmeyecek kadar karmaşık yaratıklardır. İnsanda korku uyandıran işleyişler genellikle düşünce ve hayal gücü, rasyonel olan ve akıl dışı, bilinç ve bilinçdışıdır; "neden bu ilkel mekanizmalarla zaman harcansın ki?" diye düşünülebilir. Bunun nedeni, insanlarda korkunun, yani insana özgü bilişsel ve duygusal işleyişlerin karmaşık üst yapısının ancak farklı bir çevrede evrimleşen ve diğer primat türleriyle paylaştığımız bu ilkel, genetik eğilimli altyapı bağlamında anlaşılır olmasıdır. Bu ilkel altyapının tam anlamıyla kavranamaması birçok ciddi yanlış anlaşılmaya yol açmıştır. Yetişkin her insanın, davranışlarının yanı sıra karmaşık bilişsel yapıları ve duyguları da bu ilkel işleyişlerin etkisi altındadır.

Kadın ya da erkeğin düşünce biçimi ve duygusu (ister o anlık bir tedirginlik yaşasın ister kronik şekilde kaygılı olsun, ister geçici bir rahatlama ister istikrarlı bir güven duygusu içinde olsun) bu doğal ipuçlarına büyük ölçüde düşünmeden tepki vermeye yönelik güçlü genetik eğilimi tarafından belirlenir.

İlerleyen bölümlerde ilk olarak, insanların doğal ipuçlarına tepki vermeye yönelik güçlü eğiliminin korku tepkisinin ortaya çıktığı sofistike durumların çoğunu açıkladığını

ortaya koyacağız. Sonra da daha rafine bir işleyişin, yani değerlendirme sürecinin insanda geniş bir duygu durum yelpazesi oluşturduğuna değineceğiz. Fakat bunlara geçmeden önce insanlardaki genetik eğilimli bu ilkel alt yapıyı biraz daha incelemekte fayda var; buna doğal bir ipucu olarak fiziksel acının bu ilkel altyapıdaki özel yerini incelemekle başlayacağız.

Acının doğal bir ipucu olarak sınırları

Eskiden teorisyenler fiziksel acının genetik bir eğilim sonucu korku ile tepki verilen tek uyaran olduğunu ve diğer bütün uyaranların korku uyandıran özelliklerinin acıyla ilişkilendirildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu teorinin yanlış hatta hiç akla uygun olmadığını bir an düşünürsek anlayabiliriz.

Potansiyel tehlikeye karşı ipucu olarak fiziksel acı yaşantısı özel bir kategoride yer almaktadır. Şimdiye kadar, kulak ve burun gibi uzaklık reseptörleri ile algılanabilen uzak ipuçlarına yoğunlaştık. Bu ipuçları, potansiyel tehlike halen uzaktayken uyararak insanların ya da hayvanların önlem almasını sağlamaktadır. Buna karşılık, bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi, fiziksel acı hissedilene kadar beklemek savunma için çok geç kalınması anlamına gelebilir. Uzaklık reseptörleri gelişmiş gözcülere benzetilebilir, acı da bu durumda son duraktır.

Acının özelliği, hissedildiği anda harekete geçmek için çok geç kalındığı için ani ve acil eylemi gerektirmesidir. Hayvanlarda normalde uzak bir ipucunu algıladıktan sonra görülen tetikte dikkat durumu, fiziksel acı hissedildiğinde ortadan kalkar. Bunun yerine ani ve düşünmeden geri çekilme ya da alternatif olarak saldırı görülür.

Acının bir diğer özelliği de, öğrenmeye teşvik etme gücüdür. Birçok deney, hayvanın acı hissettiği yaşantıyı çabuk ve kesin bir şekilde öğrendiğini ve ondan sonra acıya yol açan bu tip durumlardan kaçındığını göstermiştir. Bu öğrenme deneyiminden sonra hayvan artık tehlike riski taşıyan

yakın ipuçlarına güvenmez, bunun yerine önlem almasına zaman tanıyan uzak ipuçlarını kullanmaya başlar. Bir sonraki ipucunu görmek ve ihtiyatlı olmak için yöntemlerini geliştirir ve dikkat kesilir.

Fiziksel acı, potansiyel tehlikeyle, diğer bazı doğal ipuçlarına kıyasla çok daha yüksek bir korelasyon gösterir fakat bunun geçerli olmadığı bazı durumlar da vardır. Mesela tıbbi yardım acı verebilir ama tehlikeli değildir; fakat iç kanama gibi gerçekten tehlikeli bir durumda hiç acı hissedilmeyebilir. Bu, ciddi bir tehlike durumuna doğal ipuçları olmaksızın verilebilecek örneklerden sadece biridir.

Doğal ipuçları olmayan tehlikeler

Daha önce, korkuyla tepki verdiğimiz doğal ipuçlarının (bu tek bir ipucu da olabilir birçok ipucunun bir araya gelmesinden de oluşabilir) karşılaşabileceğimiz tehlikeli durumlar için gösterge işlevi gördüğünden bahsetmiştik. Buna karşın, herhangi bir ipucu vermeden ortaya çıkan tehlike durumları da vardır, bu durumlara genellikle kaçarak karşılık verme eğilimi gösteririz. Hatta bazıları duyu organlarımızla algılayabileceği bir işaret bile vermez.

Bulaşıcı hastalıklar, doğal bir şekilde meydana gelen tehlikelere tipik bir örnek oluşturur. Mesela havada enfeksiyon olduğu durumlarda genellikle bunu algılayıp geri çekilebileceğimiz herhangi bir doğal ipucu göremeyiz (Buna karşılık, yemek ya da sudan bulaşan hastalıklar kötü koku yaydıkları için genellikle daha kolay anlaşılır). Ayrıca artık günümüzde bu hastalıklara yine aynı şekilde herhangi bir tehlike ipucu göstermeyen başka tehlikeler de (ör. karbon monoksit gazı ve X ray cihazları gibi) eklenmiştir. Bu tip örnekler söz konusu olduğunda, evrim bize bunları tespit edebileceğimiz herhangi bir doğal araç sağlamadığı için insan yapımı göstergelere güvenmek zorundayız.

Dolayısıyla genetik donanımımız bize tehlike ve güvenlik için doğal ipuçlarını kullanmamızı sağlayarak hassas

ve etkili bir korunma aracı bahşetmiş olsa da, bunun bizi yanılttığı durumlar da bulunmaktadır, örneğin birçok kez, gereksiz yere, tamamen zararsız bir durumdan kaçınmışızdır ve yaşamımız boyunca yalnızca birkaç olayda gerçekten tehlikeli durumlarla karşı karşıya kalmışızdır.

Yalnız Olmanın Yarattığı Potansiyel Tehlike

Bu kitapta özellikle ilgilendiğimiz konu, artan tehlike riski karşısında doğal bir ipucu işlevi gören yalnız olma durumudur. İstatistiksel olarak tehlike durumlarında yalnız olmak, biriyle birlikte olmaktan daha risklidir; bu durum çocuklukta, yaşlılıkta ya da hastayken daha iyi anlaşılır fakat yalnızlığın sağlıklı bir yetişkin için de aynı şekilde tehlikeli olması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Batı ülkelerinde yalnızlığın tehlike teşkil ettiği durumlarla görece daha az karşılaşılsa da bunun bazı durumlarda gerçekten tehlikeli olabileceğini söylemek için geçerli nedenler bulunmaktadır. Bu bölümde insanlık tarihi boyunca birçok kez görüldüğü gibi bugün de yalnız olmaktan kaçınmanın, potansiyel tehlikeye karşı diğer doğal ipuçlarından kaçınmak kadar doğru ve yerinde olduğunu, yapımız gereği diğer insanlarla birlikte olduğumuzda rahatladığımızı, bunu aradığımızı, yalnızken daha çok kaygı duyduğumuzu ileri süreceğiz.

I. ciltte (4. bölüm) insanın davranışsal donanımını anlamak istiyorsak, bunu insanın evrimsel olarak çevresine uyum gösterme süreciyle ilgili bilgilerimiz ışığında değerlendirmemiz gerektiğini belirtmiştik. Daha sonra bu düşünce hattını takip ederek (12. bölüm) uyum gösterme sürecinde türün diğer canlılarına yakınlığı teşvik eden bağlanma davranışının işlevinin yırtıcılardan korunmak olduğunu ve bunun, insanlar kadar diğer memeliler ve kuşlar için de geçerli olduğunu ileri sürmüştük. Çünkü karada yaşayan bütün primatlar için güvenlik, sürü içinde kalmakta yatmaktadır. Sürüden ayrılmak gizlenen bir leoparın ya da bir köpek

çetesinin avı durumuna düşmeye yol açabilir[16]. Türün, dişiler ve yavrular, yaşlılar ve hastalar gibi daha zayıf üyeleri için yalnız kalmak genellikle hızlı bir ölümle sonuçlanır.

Bazıları için bu bilgi sadece teorik düzeyde geçerlidir; insanlık tarihinde yırtıcıların tek başına olan canlılar için tehlike teşkil ettiği zamanlar olmuştur fakat bu dönem artık geride kalmıştır diye düşünülebilir. Bu tepkilerin modern zamanlarda halen sürdüğünü düşünmenin mantıksız olacağı söylenebilir.

Fakat bu tip bir akıl yürütmenin birçok hatalı noktası vardır. İlk olarak biz istesek bile milyonlarca yıllık genetik eğilimler bir gecede ortadan kaldırılamaz. İkinci olarak, düşünüldüğünde bunları ortadan kaldırmaya çalışmak akıllıca olmayacaktır çünkü bugün, dünyanın birçok yerinde yalnız olmakla tehlike riski arasındaki bağıntı halen çok yüksektir; ve batı toplumlarında da bu risk inanmak istediğimizden daha fazladır.

Bugün batı toplumlarındaki yaralanmalar ya da ölümlerin yırtıcı hayvanlar nedeniyle meydana gelmediği doğrudur. Fakat başka tehlikeler vardır. Yırtıcıların yerine, motorlu taşıtlar ve ev araç gereçleri insanlara zarar veren yeni tehlikeler olarak ortaya çıkmıştır. Yeni yürümeye başlayan çocuklar ve yaşlılar bu araç gereçlerden zarar görebilecek hedefler durumundadır. Günlük deneyimler en riskli grupta olanların yalnız başına kalan çocuklar ve yaşlılar olduğunu gösterse de, olası kazaları önleme konusu üzerine çalışan araştırmacılar bu konuya yeterince eğilmemiştir. Gelgelelim Londra'nın ilçelerinde ve İsveç'te meydana gelen trafik kazalarının istatistikleri bu durumu gözler önüne serer.

16 İlk cildin yayınlanmasından bu yana leoparların ilk insanlar için oldukça fazla tehlike arz ettiğine ilişkin daha fazla bulgu gün ışığına çıkmıştır. Brain'a (1970) göre *Paranthropus robustus*'un Transvaal'da bir mağarada bulunan fosilleşmiş kemiklerinin parçalanma biçimi bir leopara kurban gittiğini göstermektedir. Yavru ayıların günümüze kadar ulaşan kafataslarında bir leoparın dişinin izleri bulunmuştur.

Çocukların geçirdiği trafik kazalarına ilişkin bir istatistik

1968 yılında Londra'nın Southwark[17] ilçesinde 901 yayanın yaralandığı ve bu yaralanmaların yirmi yedisinin ölümcül olduğu kaydedilmiştir. Yaralanan bu 901 kişinin 411'i, ya da yarıya yakın kısmı (% 46'sı) 15 yaşın altındaki çocuklardan oluşmaktadır. Bu durum çocukların yetişkinlerden üç kat daha fazla kaza geçirdiğini göstermektedir.

En korunmasız yaş grubu 4 ve 7 yaş arasındaki çocuklardır. Bu yaşlarda yaralanma riski yetişkinlere oranlara beş kat fazladır. Biraz daha küçük ve büyük çocuklarda (3 ve 8 yaşını tamamlamış olanlarda) bu oran biraz daha düşüktür. Aşağıdaki tabloda yaş dağılımı gösterilmiştir.

Yaş	*Yaralanma sayısı*
0-2,11	14
3- 5,11	125
6- 8,11	124
9-11,11	81
12-14,11	67
Toplam	411

Bu çalışmaya göre kaza geçiren çocukların yaklaşık üçte ikisi (% 62'si) kaza anında tek başınadır. Küçük çocukların bile yarısından fazlasının kaza meydana geldiği sırada yalnız olduğu kaydedilmiştir. Bazı çocuklar ise kaza sırasında kendi yaşıtlarıyla birliktedir. Yaralanan 80 çocuktan sadece birinin bir yetişkinle olduğu aktarılmıştır.

Aynı tablo İsveç'te de görülmektedir (Sandels, 1971). Kazalarda özellikle 3 ve 10 yaş arasındaki çocukların yaralanma oranı yüksektir. 11 yaşın altındaki çocuklarda karşıdan karşıya geçerken yaşanan 177 kazada, çocukların % 44'ünün yalnız olduğu ve % 34'ünün de kendi yaşıtlarıyla olduğu; sadece

17 Bu veriler için ilçenin yol güvenlik memuru V. E. Golds'a müteşekkirim.

beş çocuktan birinin bir yetişkinle birlikte karşıdan karşıya geçtiği tespit edilmiştir.

Bu veriler ışığında çocukların başına gelen trafik kazalarının büyük bir kısmının, yetişkinlerle kıyaslandığında, caddede yalnız olmalarından ya da yaşıtlarıyla birlikte olmalarından kaynaklandığı sonucuna varabiliriz[18].

Yetişkinler için risk durumu

Bir çocuk ya da yaşlının yalnız kalmasının riskli olması kolaylıkla anlaşılabilir bir durumdur fakat sağlıklı bir yetişkin için bunun geçerli olmadığı düşünülür. Halbuki biraz daha derinlemesine düşünüldüğünde yalnızlığın yetişkinler için de aynı ölçüde risk taşıdığı görülebilir.

Batı ülkelerinde sağlıklı erkek ve kadınların yalnız oldukları zamanlarda yaralanma ya da ölüm risklerinin biriyle beraber oldukları zamanlara kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilir. Gece dışarıda yalnız dolaşmak buna iyi bir örnektir. Şehrin belli bazı bölgelerinde polislerin ikili gruplar halinde devriye gezmesi boşuna değildir. Doğa sporlarıyla uğraşanlar da yalnız hareket etmenin ilave bir risk taşıdığını bilirler. Dağcılıkta, yüzerken, mağaraları keşfe çıkarken ya da yelkencilikte yalnız olmak her zaman için risk taşır, bunun nedeni kısmen tehlikeyi iki kişinin tespit etmesinin daha kolay olmasıdır, kısmen de olası bir yaralanma durumunda diğer kişinin yardım edebilecek olmasıdır. Fakat yalnızken yaşanan herhangi bir kaza ölümcül olabilir.

Yalnız bir insan için tehlike teşkil eden bir diğer durum da yorgunluktur. Kişi uyuduktan sonra herhangi bir tehlike kar-

18 Trafik kazalarında yaralanan çocukların aile geçmişleri araştırması (Backett & Johnston 1959; Burton 1968) bu çocukların ebeveynlerinin ilgisizliğinin nedenlerine ışık tutmuştur. Kontrol gruptaki çocuklarla karşılaştırıldığında, yaralanmış çocuklarının çoğunun istenmeyen, sevilmeyen çocuklar oldukları ve/veya annelerinin, kendindeki ya da ailenin başka bir üyesindeki bir hastalıkla, küçük kardeşlerle, yaşlı akrabalarla ya da kendi hamileliğiyle ilgilendiği görülmüştür. Martin de yanan çocuklarla ilgili benzer bulgular aktarmıştır (1970).

şısında kendini savunamaz. Fakat yanında kendisine refakat eden kişiler varsa herkes sırayla gözcülük yapabilir. Kuşların ya da primatların sürü halinde birlikte uyumaları da insanda görülen uyku örüntüsünün bir versiyonudur; her hayvan gecenin bir bölümünde, diğerleri uyurken uyanık kalır ve tehlikeli bir durumda diğerlerini uyarır (Washburn 1966).

Son yıllarda insanların tek başına deniz yolculuğu yapma cesareti gösterdiği bilinmektedir. Bu kişiler, yolculukları sırasında karşılaştıkları zorlukları çözme becerilerinden ve aldıkları riskten ötürü başarılı olarak görülmektedirler. Çünkü güvenlik sayıca fazla olmakta, özellikle de tanıdıklarla birlikte olmakta yatar.

Tanıdıkların ve Çevrenin Sağladığı Potansiyel Güvenlik

Yukarıdaki bölümlerde korkulan durumların sadece mevcut ya da olması muhtemel durumlar olmadığını, bazı durumların *yokluğunun* da korku uyandırdığını vurguladık. Yaşamımız boyunca canlı ve cansız çevrelerin bazı alanlarına yani tanıdığımız yerlere ve insanlara yöneliriz ve potansiyel tehlikeye ilişkin bir ya da daha çok doğal ipucu veren diğer çevrelerden kaçınırız. Kaçınılması gereken bu doğal ipuçları yabancılık ve tek başına kalmak olduğu için insanlar, diğer hayvan türleri gibi, belirli yerlerde ve tanıdık insanlarla birlikte olma eğilimi gösterirler.

Hayvan türlerinin hareketlerini yeryüzünde fizyolojik olarak uyum gösterebildikleri yerlerle sınırladıkları uzun süredir bilinmektedir. Bu yerler, toprak, hava, su, sıcaklık, yağış miktarı gibi çeşitli fiziksel koşullara göre ve belli türden yiyeceklerin bulunması ya da bulunmaması gibi biyolojik ölçütlere göre belirlenir. Türün üyeleri fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için hareketlerini ancak bu şekilde düzenleyerek hayatta kalabilirler. Aktivasyonu ve sonlandırılması hayvanın ekolojik olarak kendisine uygun yerde kalmasını sağlayan davranışsal sistemlere içgüdüsel davranış biçimleri denir.

Ekolojik anlamda belirlenen sınırlar epeyce dar olmasına rağmen doğada sürekli olarak bulunan sınırlarla kıyaslandıklarında bu sınırların önemsiz olduğu görülür. Yaygın kanının aksine, türlerin üyeleri kendileri için ekolojik açıdan uygun yerlerde rastgele dolaşmaktan ziyade ev menzili olarak nitelendirilen oldukça kısıtlı bir alanda yaşamlarını sürdürmektedirler[19].

Mesela tarla faresi çalılıkların birkaç yüz metre etrafında yaşar, babunlar savanada 30 kilometrekare içinde, avcı ve toplayıcı insan grupları da ormanda ya da ovada birkaç yüz kilometre kare içinde yaşarlar. Yuvalandıkları yerler ile kışı geçirdikleri yerler arasında binlerce kilometre uzaklık olan göçmen kuş sürüleri bile bu yaşam alanlarının sadece bir bölümünü kullanır: birçok kuş doğduğu yerde ya da bu yere çok yakın bir bölgede yuvalanır.

Memeliler de kuşlar gibi kendi türlerinden başka hayvanlarla rastgele birleşmezler. Türü tanımak esastır. Bazı türlerle yaşam döngüsü boyunca uzun süre yakın bağlar sürdürülebilir. Bazılarıyla da daha az yakın fakat yine de sürekli bir ilişki sürdürülür. Bazılarından ise özenle kaçınırlar. Dolayısıyla her türün bağlandığı görece küçük ve son derece titiz ayrımlarla oluşturulmuş bir çevresi vardır.

Hayvanın doğal yatkınlığı sonucu hayatta kalmak için ekolojik olarak uygun bir çevre içinde yaşaması anlaşılabilir bir durumken, kendi özel, tanıdık çevresi içinde kalma eğiliminin taşıdığı hayati önem ilk bakışta biraz tartışmalı gözükebilir. Fakat bu konuda yapılan incelemeler bu durumun, özellikle de koşullar olumsuzlaştığında, belirgin bir avantaj yarattığını göstermektedir. Tanıdığı bir çevre içinde kalan hayvan, ya da insan, sıradan bir yılın farklı mevsimlerinde ya da olağanüstü durumlarda suyu ve yiyeceği nereden bulaca-

19 Ev menzili, hayvanın yaşadığı bölgeyi koruma davranışını içerir fakat bundan daha geniş bir kavramdır. Birçok kuş ve memeli türü belirli bir ev menziline ilişkin belirgin bir tercih yaparken (bkz. Jewell & Loizos 1966) pek azı bunun dışında kalan başka bir özel alanda yaşar ve bu alanı korur. Türlere göre farklılık gösteren alan korumasının işlevleri için bkz. Crook (1968).

ğını bilir. Bunun yanı sıra kötü hava şartlarından korunmak için nereye sığınacağını, güvenliğini sağlayan ağaçların, kayalıkların, ya da mağaraların nerede olduğunu, tehlikelerin ne olduğunu ve hangi yönden geldiğini bilir. Diğerleriyle birlikte kalarak yırtıcı bir hayvanla karşılaştığında koordine sosyal eylem gibi yerleşik ve bu yüzden görece iyi bir şekilde işleyen adetlerden yararlanabilir. Dolayısıyla canlı, kendi çevresi içinde kalarak kendine görece güvenli bir alan yaratabilir ve yalnız olduğunda kendisini tehdit edebilecek tehlikelere karşı korunabilir.

Canlının, yabancılık ya da tanıdıklık, yalnızlık ve diğerleriyle birlikte olma gibi uyaran durumlarına karşı hassas olan davranış sistemlerinin aktivasyonu ve sonlandırılması sonucu tanıdık bir çevre içinde kaldığı ileri sürülmüştür. Bir yandan, korku davranışına aracılık eden davranış sistemleri bireyi potansiyel olarak tehlikeli durumlardan uzaklaştırırken, diğer yandan bağlanma davranışına aracılık eden davranış sistemleri onu potansiyel olarak güvenli durumlara yöneltir ya da güvenli durumlar içinde tutar.

Bu durum tartışmamızı tekrar bağlanma davranışına getirir. Genç ya da zayıf olan canlıyı güçlünün yakınında tutan davranış sistemleri, canlının bütün hareketlerini bu şekilde tanıdığı çevre içinde kalmasını sağlayarak düzenleme etkisine sahip daha büyük bir sistemler dizisinin parçası olarak görülebilir. Birçok tür için anne figürüne bağlanma ontogenetik olarak bu davranış çeşidinin gelişiminin ilk biçimdir.

Bir sonraki bölümde ve 18 ve 19. bölümlerde, psikiyatrik ve psikanalitik teorilerde kaygı konusunda karşılaşılan birçok zorluğun, çevrenin ve tanıdık kişilerin bireyin duygu durumu üzerindeki belirleyici rolünü yeterli ölçüde dikkate alınmamasından kaynaklandığını öne sürdük: Sadece her insanın çevresinin kendine özgü olduğu anlaşıldığı zaman nasıl hissettiği de anlaşılabilir.

Tanıdık Çevre ile İstikrarlı Bir İlişki Sürdürmek: Bir Homeostaz Biçimi

Fizyoloji üzerine çalışanlar incelediğimiz bu davranışı homeostatik olarak değerlendirmenin doğru olacağını düşünecektir. Halbuki fizyologların inceledikleri sistemler, organizmanın içinde, belirli sınırları olan, bireyi çevrenin tanımlanan bölümü içinde tutan, bağlanma ve korku davranışı arasında arabuluculuk yapan sistemleri sürdüren belirli bazı fizyokimyasal ölçütler sağlarlar. Birinde, sabit tutulan durumlar organizmanın içindeki durumlardır, diğerinde sabit tutulan durumlar organizmanın çevreyle ilişkisi ile ilgilidir.

Korku ve kaygıyı homeostaz bağlamında ele almanın en büyük avantajı, bu konuyu her ikisi de homeostatik ilkelerden yararlanan iki temel teori ile ilişkilendirebilmemizdir. Bir yanda bu teori, fizyolojik homeostaza ilişkin kavramları kullanan stres ve stresle ilgili hastalık teorilerine bağlanabilir. Diğer yandan da homostazın sürdürülmesine katkısı olduğu düşünülen savunma teorisine bağlanabilir. Gelgelelim, burada geliştirdiğimiz teoride, Freud'un savunma süreçlerinin ruhsal aygıttaki uyarılma derecesini istikrarlı bir düzeye düşürdüğünü ileri süren teorisinden farklı olarak, bunların istikrarlı bir "temsil" durumunun sürdürülmesine katkı sağladıkları öne sürülmüştür[20].

Burada ortaya konulan görüşe göre, birey ile tanıdığı çevre arasındaki ilişkilerin istikrarlı biçimde sürdürülmesi, en az fizyolojik istikrar durumunun sürdürülmesi kadar düşünmeden, otomatik olarak gerçekleşmektedir. Homeostazın her biçiminde bireyin, belli sınırlardan sapan bir durum olduğunda harekete geçen ve tekrar bu sınırlar içine geri çekildiğinde eylemi durduran bazı uyaranlara karşı duyarlı bir biyolojik sistem geliştirmeye yönelik güçlü bir genetik eğilimle doğduğu düşünülür. Dolayısıyla öne sürdüğümüz teoriye göre,

20 Bu fikirleri birleştiren savunma teorisine III. ciltte değinilecektir ve zaman zaman psikanalistler tarafından ileri sürülen başka homeostaz kavramları karşılaştırılacaktır.

organizma ve tanıdık çevre arasındaki istikrarlı ilişkilerin sürdürülmesi, biyolojik önem düzeyinde, fizyolojik dengenin sürdürülmesinden sadece bir derecede altta konumlandırır.

Buna ek olarak homeostazın her iki biçimini de sağlayan sistemler birbirini tamamlayıcı bir işlev görürler. Çünkü bireyi, tanıdığı çevre içinde tutan bu sistemler başarılı olduğu sürece, fizyolojik durumların istikrarını sağlayan sistemler üzerine yüklenen ağırlığın azalacağı açıktır. Birey tanıdığı kişilerle ve tanıdığı bir fiziksel çevre içinde kaldığı sürece yiyecek içecek bulması ve doğal tehlikelere (yırtıcı hayvanlar, zehirli yiyecekler, düşme ve boğulma, soğukta kalma gibi) karşı güvenilir ve sürekli bir koruma sağlaması daha kolaydır. Diğer yandan, fizyolojik homoestazı sağlayan sistemler başarılı olduğu sürece birey daha sağlıklı olacaktır ve tanıdığı çevre içerisinde hayatını daha etkin bir şekilde idame ettirecektir. Bu şekilde baktığımızda birey ve çevresi arasında istikrarlı bir ilişki sağlayan düzenleyici sistemler, yaşamı devam ettiren sistemlerin "dış halkası" olarak görülür ve bu dış halka, fizyolojik homoestazı sağlayan sistemlerin "iç halkası"nı tamamlar.

Şunu vurgulamak gerekir ki her iki homeostaz kategorisinde de ancak görece bir istikrar sağlanabilir, sınırlar ve ayar noktası yaşam döngüsü boyunca nadiren değişmeden kalır. Araştırma konusu birey olduğu sürece, büyüme süreçleri homeostazın antitezidir. Bu yüzden homeostaz ilkesi birçok ilkeden sadece biridir. Burada homeostaz üzerinde bu kadar durmamızın nedeni, korku ve kaygının yanı sıra keder ve yası anlamamız için de anahtar bir kavram olmasıdır.

Bireyin kendisi ve çevresi arasında istikrarlı bir ilişki sürdürme eğilimine odaklanırken bunların zıddı olan keşfetme ve araştırma davranışının oynadığı önemli rolü (bkz. I. Cilt, 13. bölüm) ya da yaşam döngüsündeki gelişimsel değişimleri de göz ardı etmedik.

10. Bölüm: Doğal İpuçları, Kültürel İpuçlar ve Tehlikenin Değerlendirilmesi

> Çocuklar doğuştan gerçekçi bir kaygıya sahip değildirler (...) su kenarında koşarlar, pencere pervazında yürürler, keskin nesnelerle ve ateşle oynarlar, kısacası kendilerine zarar verebilecek her şeyi yaparlar ve kendilerinden sorumlu olan kişileri endişelendirirler. Daha sonra içlerinde geçekçi kaygı uyanır, bu tamamen eğitimin bir sonucudur; çünkü ders almalarına yol açabilecek deneyimleri kendi başlarına yaşamalarına izin verilmez.
>
> SIGMUND FREUD (1917b)

Üç Çeşit İpucu

Bebeklikte çocuğun korkuyla tepki verdiği tek uyaran durumu doğal ipuçlarıdır. İkinci ve üçüncü yaşta, hayvanlar ve karanlık gibi diğer durumlar da buna eklenir, bu iki durumun da doğal ipuçlarının öğrenilen türevleri olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca çocuk ikinci yaştan itibaren yetişkinlerin davranışlarını gözlemler ve taklit eder. Çocuğun bu şekilde öğrendiği kültürel olarak belirlenmiş birçok davranış arasında o zamana kadar nötr kaldığı ya da belki ilginç bulduğu uyaran durumlarına korku ile tepki verme davranışı da bulunmaktadır. Bu yeni uyaran durumları "kültürel ipuçları" olarak nitelendirilebilir. Birçok örnekte bu şekilde, taklit yoluyla öğrenilmiş korku davranışlarının kaçınılan tehlikenin niteliğine ilişkin herhangi bir kavrayış olmaksızın sergilendiği görülür. Bu yüzden kültürel ipuçlarının uyandırdığı korku ile doğal ipuçlarının uyandırdığı korku arasın-

da bir ortaklık bulunmaktadır. Her iki durumda da korku, Freud'un kullandığı anlamıyla "gerçekçi" olarak görülemez.

Çocuk kademeli olarak, bilişsel kapasiteleri geliştikçe doğal ipuçlarını ya da kültürel ipuçlarını gerçek tehlikeden ayırt etmeye başlar ve kendine özgü risk hesaplama yöntemleri geliştirir. Gelişimin yine aynı evresinde çocuğun bütün davranışları amacın düzeltildiği [*goal-corrected*] planlar bağlamında giderek daha örgütlü olmaya başlar ve bununla birlikte korku davranışı da daha örgütlü hale gelir. Bu birbiriyle bağlantılı gelişimler sonucunda korku davranışı "rasyonel" ve "gerçekçi" olmaya başlar. Bu noktadan sonra ve çocukluğun geç dönemlerinde, ergenlikte ve yetişkin yaşamda gerçek tehlikeleri değerlendirme ve bunlara uygun şekilde tepki verme kapasitesi istikrarlı bir şekilde gelişir.

Bu gelişmeler korku davranışının örgütlenmesi için önemli olsa da yine de kültürel ve doğal ipuçlarına korkuyla tepki verme eğilimi devam eder. Hatta doğal ipuçları ve türevleri sadece çocukluk boyunca değil, ergenlik ve yetişkin yaşamı boyunca da korku uyandıran uyaran durumları içinde en etkin olanı olarak kalır. En cesur kişiler bile yabancı bir yerde, karanlıkta ve yalnız kaldıklarında ya da olağan dışı bir görüntü, aniden yaklaşan bir nesne ile karşılaştıklarında, veya tiz bir çığlık duyduklarında korkar.

Entelektüel çevrelerde insanın doğal ipuçlarına tepki verme eğilimi ve bu eğilimin değeri genellikle göz ardı edilmiştir. Bunun sonucunda insanlardaki korku davranışı yanlış bir perspektiften yorumlanmıştır. Mesela Arnold (1960), davranışın ayarlanmasında değerlendirmenin önemine değinmiştir ve "gerçek korku davranışı ancak çocuk yeterince büyüyüp zarar olasılığını tahmin edebildiğinde gelişir" diyecek kadar ileri gitmiştir. İnsanlardaki korku davranışı üzerine yapılan başka çalışmalar da genellikle gerçek tehlikeden korkmanın sağlıklı ve gerekli olduğunu fakat bunun dışındaki korkuların çocuksu ya da nevrotik olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu düşünce hem Freud'dan başlayarak devam

eden psikanaliz geleneğinde (bkz. 5. bölüm), hem de diğer psikiyatri geleneklerinde uzun süredir etkisini sürdürmektedir (ör. Lewis 1967). Bu aslında, bir sevgi nesnesinden ayrılma korkusunun ana nedenidir ve hatalı bir biçimde nevrotik ve çocuksu olarak değerlendirilir.

Bu çalışmanın temel tezi, "yetişkinler sadece gerçek tehlikelerden korkar" varsayımının (ki bu oldukça makul görünen bir varsayımdır) tamamen yanlış olduğunu ortaya koymaktır. Yetişkin bir erkek ya da kadın gerçek tehlikenin meydana gelme olasılığını kendine göre hesaplayabilir ve gerekli önlemleri alabilir. Fakat bu hesaplamaları yapmak düşünüldüğünden daha zordur ve bazen tehlikeli olacak kadar uzun sürer. Buna karşılık doğal ve kültürel ipuçlarına daha kolay ve hızlı tepki verilir. Ayrıca, doğal ipuçlarına, özellikle de iki ya da daha fazla kişi birlikteyken, tepki vermek bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, tehlikeyi en alt seviyeye indirip güvenliği en üst noktaya çıkarmak için basit ve etkin bir sistem sağlar. Bu yüzden yetişkin insan tehlikeyi hesaplamak için karmaşık ölçütler kullansa bile bütün doğal ipuçlarına, tereddüt ederek de olsa tepki vermeye devam eder, ve birleşik durumlarla karşılaştığında özellikle daha güçlü bir şekilde tepki verme eğilimi gösterir. Yetişkin bir insanda korku davranışı en az üç kaynaktan türeyen ipuçlarıyla açığa çıkar:

*doğal ipuçları ve bunların türevleri
*gözlem yoluyla öğrenilen kültürel ipuçları
*tehlikeyi hesaplamak ve ondan kaçınmak için daha sofistike yollarla öğrenilen ve kullanılan ipuçları

İlk türden ipuçlarına bağlı olarak ortaya çıkan davranışlar yaşamın ilk yıllarında gelişir ve genellikle "çocuksu" ve "akıl-dışı" olarak nitelendirilir. Üçüncü türden ipuçlarına bağlı davranışlar çok daha sonra gelişir ve genellikle "olgun" ve "gerçekçi" olarak nitelendirilir. İkinci türden ipuçlarına bağlı davranışlar ise ikisinin arasındadır: Çocuksu ya da olgun, rasyonel ya da akıldışı olarak değerlendirilmesi gözlemcinin, davranışa yansıyan kültürel normu paylaşıp

paylaşmadığına bağlıdır. Mesela hayalet korkusu bir kültüre göre gerçekçi olarak kabul edilebilirken, bir diğerine göre çocuksu olarak nitelendirilebilir.

Bu birbirinden farklı üç ipucuna bağlı davranışların doğru bir şekilde değerlendirilmesi bir tablo ortaya koyar ve bu tablo yaygın tablodan oldukça farklıdır. İlk ve ikinci türden ipuçlarına bağlı davranışlar, en az üçüncü türden ipucuna bağlı davranışlar kadar tutarlı ve normal gelişim ve ruh sağlığı ile bağıntılıdır. Hatta sağlıklı işleyişte kişi üç türden ipucuna da tepki verir; bunlar eş zamanlı ya da art arda ortaya çıkabilir ve birbirleriyle uyumlu ya da çatışma içinde olabilirler.

Bu bölümde bu üç türden ipucunun ortaya çıkardığı davranışları inceledik. Doğal ipuçları üzerinde yeterince durduğumuz için, şimdi tehlikeyi hesaplama ve ondan kaçınmaya yönelik daha sofistike yöntemleri incelemeye geçeceğiz.

Gerçek Tehlike: Değerlendirmedeki Zorluklar

Psikiyatristler gerçek tehlikenin kolayca değerlendirilebilecek bir durum olduğunu ileri sürerler, halbuki hiç öyle değildir.

Hem gündelik yaşamda hem de klinik deneyimde birbirinden iki farklı türde sorunla karşılaşırız. Bunlardan biri hepimizin, kendimize göre neyin gerçek tehlike olduğunu, neyin olmadığını değerlendirirken yaşadığımız zorluktur. İkincisi de başka bir insan için neyin gerçek tehlike olduğunu ve neyin olmadığını değerlendirmektir.

Gerek kendimiz için gerek de başkaları için "gerçek tehlike"nin ne olduğunu tanımlamaya çalışırken zorlanırız çünkü birçok parametreyi hesaba katmak durumunda kalırız. Mesela bunlardan biri kendi menfaatlerimizin sınırını hangi noktada çizdiğimizle ilgilidir. Diğeri, yaralanmamıza sebep olacak ve olmayacak durumlara ilişkin kavrayışımızdır. Üçüncüsü ise kişinin kendisini ve menfaatlerini koruma be-

cerisi ya da bundan yoksun olmasıdır; örneğin güçlü bir erkek kendini belli tehlikelere karşı koruyabilirken, daha güçsüz bir erkek ya da kadın veya çocuk koruyamayabilir.

Şimdi bunlardan her birinin menfaat sınırını nerede çizdiğini inceleyeceğiz. Kaza geçirmemize ya da ölüme yola açabilecek her durumun tehlikeli olarak sınıflandırılabileceği açıktır. Aynı şey aile üyelerimizden ya da yakın arkadaşlarımızdan birinin kaza geçirmesine ya da ölmesine neden olabilecek durumlar için de geçerlidir. Bunun dışındaki durumları tanımlamakta zorlanmaya başlarız. Kendisi için endişelendiğimiz arkadaşlarımızın ya da tanıdık çevremizin sınırları nedir? Kendimizi çalıştığımız kurumun ya da üyesi olduğumuz bir kulübün refahı ve güveliği ile ne ölçüde özdeşleştiririz? Kişisel eşyalarımıza, evimize ya da sık gittiğimiz bir yere yönelik bir tehdidi nasıl bir önem sırasına koyarız?

İnsanların kendisi ve kendi bedeni dışında, çevresine, varlıklarına ve mülküne zarar verebilecek bir tehlikenin de kaygı ve korku uyandırdığı bilinmektedir. Bu yüzden bir önceki bölümde tanımladığımız gibi, gerçek tehlike kavramı içerisine kişinin kendisine yönelen tehditlerin yanı sıra kişisel çevresini tehdit eden durumları da dahil etmemiz gerekir.

Genellikle gerçek tehlike sınırının içine bireyin kişisel çevresi dahil edilmez ya da dahil edilse bile kişisel çevrenin niteliği ve kapsamı tam olarak bilinmez. Bunun sonucunda da gözlemci kişi gerçekten tehlikeli olanı fark etmeyebilir.

Buna ek olarak tehlikenin niteliği kişiye göre değişir ve daha önce belirttiğimiz gibi bundan korunmak için kullanılan araçlar da yine kişiye göre değişkenlik gösterir. Güçlü ve kabiliyetli kişilerin kendilerini koruyabildikleri durumlarda güçsüz ve daha kabiliyetsiz kişiler kendilerini koruyamayabilir.

Gerçek tehlikenin tanımı üzerinde anlaşmaya varılsa bile, bunu değerlendirme aşamasında hepimiz zorluk yaşarız.

Örneğin kişinin kendisinin ve menfaatlerinin ne zaman ve ne ölçüde tehlikeye girdiğini tam olarak hesaplayabilmesi

için dünyası hakkında kapsamlı bir bilgisinin olması ve sonuçları hatasız bir şekilde tahmin edebilmesi gerekir. Fakat bu vasıflara sahip insanların sayısı oldukça azdır. Gerçek tehlike üzerine konuşmak kolaydır fakat tahmin edilmesi oldukça zordur.

Aslında açık ve tartışmasız bir şekilde gerçek olarak düşünülen şeyin, tarihte bir noktada belli bir toplumsal grup tarafından desteklenen şematik bir temsilden başka bir şey olmadığını unuturuz hep. Bazı dönemlerde bazı toplumlar hayaletlerin gerçek olduğunu düşünmüştür dolayısıyla bu toplumlarda hayaletten korkmak akıl dışı bir korku olarak değerlendirilmemiştir. Bazı insanlar için de bazı dönemlerde virüslerden korkmak gerçekçidir. Gerçeklik konusunda hepimiz zaman zaman mağrur ve dar görüşlü bir tavır takınma tehlikesi içine gireriz.

Gelgelelim bu, her şeyin sübjektif olduğunu, gerçeklik diye bir şeyin olmadığını ileri sürmek anlamına gelmez. Gerçekliği bir kriter olarak kullanmadaki zorluk, gerçekliğin olmamasından değil, onu anlama kapasitemizin sınırlı oluşundan kaynaklanır. Çocuğun bir şeyin gerçekten tehlikeli olduğunu ya da olabileceğini anlama kapasitesini genellikle hafife alırız fakat yetişkin bir insanın kapasitesinin de çocuğunkinden sadece bir kademe daha fazla olduğunu unuturuz.

Tehlike riskini doğru bir şekilde hesaplamak birçok etkeni bir arada düşünmemizi gerektirmektedir. Mesela bir köpeğin saldırısına uğrama riskini nasıl hesapladığımızı bir düşünelim. Normal bir köpeğin zararsız hatta cana yakın olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Fakat bazen bazı köpekler insanlara zarar verebilir. O halde bunu hesaplamak için uygulanacak kriterler nedir? Biraz düşününce, ortaya birçok kriter çıktığı ve hepsinin de oldukça karmaşık olduğu görülecektir. Doğru bir tahmin köpeğin ne türden bir köpek olduğuna, onunla hangi durumda karşılaştığımıza ve kısmen onun davranışına, kısmen de kendi gücümüzü nasıl hesapladığımıza dayanmaktadır. Dolayısıyla köpeğin yaşını ve cinsiyetini, cin-

sini ve belki de eğitimli olup olmadığını düşünmemiz gerekir. Bununla birlikte köpeğin kendi evinde mi başka bir yerde mi, sahibiyle birlikte mi değil mi ve dişi köpek olması durumunda yavruları var mı yok mu gibi etkenleri de göz önünde bulundurmamız gerekir. Aynı zamanda köpeğin bizi tanıyıp tanımadığını, bize yaklaşma şeklini ve tehdide tehditle karşılık verme konusunda etkin bir şekilde nasıl karar vereceğimizi ve saldırırsa kendimizi nasıl koruyacağımızı düşünmemiz gerekir. Bu karmaşık bir değerlendirme biçimidir ve köpekler hakkında ciddi ölçüde bilgiye sahip olmayı ve durumu doğru bir biçimde kavramayı gerektirir. Birçok yetişkin ve çocuk bu değerlendirmeyi yapmaz ve sanki bütün köpekler aksi ispatlanana kadar tehlikeliymiş gibi davranır. Bazıları da durumu basitleştirerek tam tersi yönde düşünme eğilimi gösterir.

Şimdi de yemek zehirlenmesi tehlikesini hesaplamanın zorluklarını düşünelim. Bunu yapmak için yiyeceğin geldiği yeri, bunu kimin getirdiğini, pişirilip pişirilmediğini ve bakterilerin kaç derecede ve ne kadar süre ile pişirildiğinde öldüğünü bilmemiz gerekir. Bir ev hanımı bu durumda davranışını, kuşkusuz, sınırlı sayıda kültürel kaynaklı ipucu ve pratiğe göre ayarlayacaktır.

Bir çocuğun gerçek bir tehlikeyi hesaplama ve tahmin etme kapasitesi bir yetişkininkinden daha kötüdür; bunun nedeni sadece sınırlı bilgiye sahip olması değil, bunun yanı sıra Piaget'nin belirttiği gibi (bkz. Flavell 1963) bir etkenden fazlasını hesaba katma kapasitesinin zaman içinde, yavaş yavaş gelişmesidir. Neyse ki çocuk doğal ve kültürel ipuçlarına hemen tepki verir, böyle olmasaydı, kısa zaman içinde ölürdü.

"Hayali" Tehlikeler

Tehlikenin değerlendirilmesi her zaman bir tahmin biçiminde karşımıza çıkar. Öngörülen tehlike durumunun bazen yakın, bazen de uzak olduğuna hükmedilir. Her iki durumda da durumun her düzeyde gerçekleşmesi mümkündür. Bir toplumda hemen hemen her yetişkinin olması "muhtemel"

diye tahmin ettiği tehlikeli durumlar herhangi bir sorun teşkil etmez. Asıl zorluk yaratan yetişkinlerin umulmadık ya da imkansız olarak nitelendirdiği durumlardır. Bu tip tahminlerden doğan korku "abartılı" ya da "hayali" olarak nitelendirilir ya da daha ölçülü bir niteleme kullanılacak olursa "uygunsuz" olduğu söylenir. Bu tip olasılıklar üzerinden ortaya çıkan korku davranışı uzunca bir süre psikopatolojinin bilmecelerinden birini oluşturmuştur.

Fakat tehlikeye ilişkin doğru tahminlerde bulunmanın zorluğunu ve canlı varlıkların hayatta kalabilmek için bu konuda hata yapmaması gerektiğini fark ettikten sonra, hayali denen korkular farklı ve daha olumlu bir ışıkta görülür. Çocukların bazen ciddi bir tehlikeyi küçümsemeleri bizi telaşlandırır fakat bu şaşırtıcı değildir. Tersi de yani bizim herhangi bir tehlike görmediğimiz durumlarda onların tehlike görmesi de bu perspektiften bakıldığında yine şaşırtıcı değildir. Bu yüzden küvetteki su delikten aktığında bebek kendisinin de delikten sürükleneceğini düşünür. Yolcu vagonlarını durduran hırsızlar ve Kızılderililer hakkında hikayeler duyduğunda, kendisinin ve ailesinin bir sonraki kurban olacağından korkar. Çocuğun tehlike derecesini doğru bir şekilde değerlendirme konusunda yaşadığı zorluk büyük ölçüde çocukluk döneminin hayali korkuları diye nitelendirilen korkulara dayanmaktadır.

"Hayali" korkular bazen basit bir yanlış anlamadan doğar; mesela 6,5 yaşındaki bir oğlan çocuğu bir fotoğrafçıya modellik yaparken fotoğrafçı deklanşöre her bastığında sahneden kaçarak uzaklaşmaya çalışmıştı. Çok geçmeden çocuğun "*shoot*"* kelimesini duyduğunda hayatını kurtarmak için kaçmaya çalıştığı anlaşıldı. Benzer türden bir yanlış anlama hırsızlık yaptığı söylenen 12 yaşında bir çocukla ilgili olarak da yaşanmıştı; kliniğe geldiğinde çocuğun cebinde altı peni vardı. Birkaç hafta sonra kliniğin cezaevi olduğunu düşündü-

* Ç.n.: İngilizcede fotoğraf çekmek ve aynı zamanda öldürmek, ateş etmek gibi anlamlara gelen kelime.

ğü ve eğer hapse atılırsa kaçmak ve otobüsle oradan uzaklaşmak için altı peniyi yanına aldığı anlaşıldı.

Bazen da "hayali" korkular küçük bir örnek grubunun genelleştirilmesi sonucu ortaya çıkar. Mesela çocuk "bugün büyükannem öldüyse, belki yarın da anne ve babam ölecek" diye düşünebilir. Bir annenin ilk çocuğu ölmüşse ikinci çocuğunun da ölmesinden korkması şaşırtıcı değildir.

Yukarıda verdiğimiz örnekler tehlikeyi hesaplamaya ilişkin hatalı ya da yetersiz veriler sonucu ortaya çıkan isabetsiz tahminlerdir. Kişinin, hatalı tahminin kaynağı ortaya çıkana kadar belli bir durumdan korkması diğer kişiye absürt görünür. Gelgelelim korkunun kaynağı bir kez öğrenildikten sonra bu korku diğer kişi için yersiz görünse bile mantıksız olmaktan çıkar; işte o zaman bunun düzeltilmesi ya da değiştirilmesi şansı doğar.

Bazen de diğer insanlar için saçma görünen bir durumdan korkmak başka yollarla açıklanabilir. Klinik literatürde göz ardı edilen bu tip korkuların kaynağı, aslında sağlam temellere dayanan tehlike öngörüleridir fakat bunlar mahrem olduğu için bir yabancıya anlatılamaz. Bunun bir örneğini ailesine, öfke patlamaları yaşadığı bir anda, intihar etmek, evden ayrılmak hatta cinayet işlemek gibi ağır tehditlerde bulunan bir çocuk ya da ergende görebiliriz. Bu tehditler o an için gerçek olsa bile genel olarak çocuğun karakterine aykırıdır. Çocuk ya da ergen bu tehdidi ciddi bir şekilde ifade etse de ebeveynler genellikle bunu önemsemez. Bu tip aile krizlerinin yoğun ayrılık kaygısını açıklamada oynadığı kilit rol sonraki bölümlerde incelenmiştir. Görünüşte mantıksız görünen korkunun kaynaklarından bir diğeri de kişinin kendi arzularına dair bilinçli bir şekilde ya da bilinçdışında farkında olduğu tehlike öngörüleridir; mesela sevilen bir kişiye yönlendirilen düşmanca dilekler buna örnek olarak verilebilir. Burada yine korku gerçekler anlaşıldıktan sonra mantıksız olmaktan çıkar.

Mantıksız bir temele sahip gibi görünen bir diğer korku türü de yansıtma ve akla uygunlaştırma [*rationalization*]

işlemlerinde görülür. Buna bir sonraki bölümde kısaca değineceğiz.

18. ve 19. bölümlerde kaygılı çocukların ve yetişkinlerin akıldışı korkular olarak isimlendirilen korkularını biraz daha detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Buradaki birkaç paragrafta, benimsediğimiz teorik yaklaşımın klinisyenler için büyük sorun yaratan problemleri kolaylıkla kapsadığını ortaya koymaya çalıştık ve buna ek olarak biyolojik perspektifin Freud'un son derece önemli keşfini; korkunun sadece dış dünya ve insanların nasıl davranabileceğiyle ilgili tahminlerden doğmadığını, bunun yanı sıra kendimizin nasıl davranacağına ilişkin öngörülerimizden de kaynaklandığını belirttiği tespitini hiçbir şekilde olumsuzlamadığını göstermeye çalıştık.

Belki de insanların korktukları bu durumları anlamak isteyen birinin öğrenebileceği en temel ders, gelecek tehlikelere yönelik tahminlerin her zaman bireysel tahminler olmadığıdır. Bazı durumlarla ilgili tahminler herkes için ortaktır ve diğer kişilerle paylaşılabilir fakat bazıları doğası itibarıyla kişisel ve özeldir. Özellikle kişisel ilişkilerimizle ilgili tahminler geçmiş deneyimlere dayanır ve sadece bizimle ilgili bilgiler sunar dolayısıyla diğerlerinden çok bizi endişelendirir. Gelecekte neyin iyi ya da kötü olacağına ilişkin hepimizin bazı öngörüleri vardır. Bu son derece kişisel, herkesin içinde taşıdığı, gelecekle ilgili beklentiler dünyasıdır. Bu konuya 14. bölümde, kişinin bağlanma figürlerinin nasıl davranacağına ilişkin öngörülerinden ve bunun kişinin kaygılı ya da güvenli oluşu üzerindeki etkisinden bahsederken tekrar değineceğiz.

Başkalarından Öğrenilen Kültürel İpuçları

Uzun süre çocukların korkuyu anne-babalarından "devraldığı" düşünülmüştür. Bununla birlikte, çocuk ve ebeveynin korktuğu şeyler arasındaki bağıntının düzeyi halen tam anlamıyla bilinmemektedir ve gözlem yoluyla öğrenme konusu da ancak son on yılda sistematik bir biçimde araştırılmıştır.

Araştırmalar sonucunda gözlem yoluyla öğrenmenin birçok kuş ve memeli türünün davranışsal gelişiminde önemli bir rol oynadığı görülmüştür (Hinde 1970). Sosyal öğrenme teorisinin önde gelen isimlerinden Bandura (1968) insanlarda doğrudan deneyimle öğrenilebilecek her şeyin, gözlem yoluyla, kişinin diğer insanların belli durumlarda nasıl davrandığını ve bu davranışların o kişiler için ne gibi sonuçlar doğurduğunu izlemesiyle dolaylı olarak öğrenilebileceğini belirtir. Gözlem yoluyla öğrenme yöntemi hangi durumlardan kaçınılması gerektiğini ve hangi durumların güvenli olduğunu öğrenmek için etkin bir kültürel aktarım aracı sağlar.

Çocuklar üzerine çalışanlar bazen çocuğun ebeveynini taklit ederken onların korkularından etkilenmemesinin daha iyi olacağını düşündüklerini söylerler[21]. Fakat bir an düşününce çocukların bu davranışının aslında doğru olduğu, tıpkı insan olmayan primatlar grubunun diğer hayvanları taklit ederek uyaran durumlarının kapsamını genişletmeleri gibi, insanların da anne-babalarını taklit ederek bunu yaptıkları görülebilir (bkz. 8. bölüm). Bu, kuşkusuz bazen zararsız bir durumun nesiller boyunca tehlikeliymiş gibi görülmesine de neden olabilir; fakat diğer yandan bu taklit eğilimi, çocukların toplumsal grupların geleneksel bilgeliğinden faydalanmasını ve böylece ölümcül olabilecek tehlikelerden sakınmalarını sağlar.

Buna ek olarak korku davranışını taklit yoluyla öğrenme, kişinin daha önceden korku duymadığı uyaran durumlarını öğrenmekten daha fazlasını içerir. Mesela bir çocuk ya da yetişkin bu yöntemle bir durumun kendisini korkutan yönlerini, diğer bir kişinin bu durumla korkmadan ve tehlikeli sonuçlardan kaçınarak nasıl başa çıktığını görerek

21 Bilimsel literatürde "taklit" kavramını, yeni bir motor örüntünün geliştiği durumlarla sınırlamaya yönelik eğilim gittikçe artmaktadır. Gelgelelim, burada bu kavram günlük dildeki anlamıyla kullanılmıştır. Gözlemci kişinin, diğer kişilerin belli bir uyarana nasıl tepki verdiğini izleyerek ve yeni bir motor örüntü geliştirmeden benzer şekilde tepki verdiğini ifade etmektedir.

kontrol altına alabilir. Kişide korku uyandıran durumların azaltılması 13. bölümde tartışılmıştır.

Çocukların korktukları durumların anne-babaların korktukları durumlarla korelasyonunu araştıran çalışmaların sayısının bu denli az olması şaşırtıcıdır. Bu konuyla ilgili dört çalışmadan söz edilebilir. Hagman (1932) 2 ila 6 yaş arasındaki 70 okul öncesi çocuk ve anneleri üzerine yaptığı araştırmada köpekten korkan çocuklarla köpekten korkan anneler ve böcekten korkan annelerle böcekten korkan çocuklar arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu görmüştür. Daha düşük bir derecede de olsa gök gürültüsünden korkan anneler ve çocuklar arasında da bir korelasyon olduğu görülmüştür. Çocuğun korktuğu bir durumdan annenin de korkması halinde çocuğun korkusunun devam etmesi şaşırtıcı değildir. Yine benzer bir çalışmada Bandura & Menlove (1968) köpeklerden korkan okul öncesi çocuklarla, köpeklerden korkan anne-babalar arasında belirgin bir korelasyon bulmuştur. Üçüncü çalışma diş doktorlarıyla ilgilidir. Shoben & Borland (1954) kişinin diş tedavisine karşı korku tepkisi geliştirip geliştirmediğini belirlemede en önemli etkenin aile üyelerinin deneyimleri olduğunu göstermiştir. Dördüncü çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında bombalanmış bir alandan anneleriyle birlikte çıkarılmış 100 okul öncesi çocuk incelenmiştir. John (1941) baskınlar sırasında çocukların gösterdiği korku davranışının yoğunluğu ile annelerinin hissettiği korku yoğunluğu arasında 0,59 değerinde bir korelasyon olduğunu aktarmıştır. Bu bilgiler annelerden alınmış olsa da, birkaç örnekteki bağımsız kanıtlar araştırmacının bu bulguları doğru kabul etmesini sağlamıştır.

Ailelerde ve topluluklarda korku uyandıran durumların daha detaylı şekilde araştırılması gerektiği açıktır fakat önceden nötr karşılanan bir uyaranın dolaylı olarak korku uyandıran bir uyarıcıya dönüşmesine ilişkin çalışmalar ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Örneğin yapılan deneylerde, ikaz zilinin ardından kişiye acı veren bir şok verildiğini gö-

ren deneğin bu zili her duyduğunda korktuğu Berger (1962) ve ayrıca Bandura & Rosenthal (1966) tarafından aktarılmıştır[22]. Zil çaldığında karşıdaki kişiye şok verildiğini gören gözlemcilerin çoğu bunu son derece rahatsız edici bulmuştur. Bandura'nın deneyinde gözlemcilerden bazıları dikkatlerini başka şeylere vererek yaşadıkları rahatsızlığı azaltmaya çalışmışlardır. İçlerinden biri "şokun karşımdaki kişi için ne denli acı verici olduğunu gördüğümde bakışımı, onun yüzünü ya da ellerini doğrudan göremeyeceğim bir yere doğru yönelttim" demiştir. Dolayısıyla gözlemcilerin de uyarana korkuyla tepki verir duruma gelmesi (bu, galvenik deri tepkisiyle ölçülmüştür) şaşırtıcı değildir.

Yukarıdaki deneylerde deneğin olan biteni gözlemlemesi istenmiştir. Gerçek hayatta bu durumdaki bir kişiyi gözlemlemek bizim tercihimize kalmıştır. Bu konudaki sistematik kayıtlar sadece birkaç deneyle sınırlı olsa da, yabancı ya da potansiyel olarak tehlikeli durumlarda genellikle diğer insanların, (özellikle de bizden daha deneyimli olduğunu düşündüğümüz insanların) nasıl tepki verdiklerine dikkat ederiz. Çocuklar da aynısını yapar. Hagman'ın (1932) yukarıda bahsettiğimiz çalışmasında okul öncesi çocuklarla yaptığı bir dizi basit deneye değinmiştik. Hagman, korku yaratan uyaran sunulduğu anda çocukların yanındaki yetişkine bir tüyo istercesine baktığını aktarmıştır. Schaffer da (1971) daha önce belirttiğimiz gibi, çocukların daha 12 aylıkken aynı davranışı gösterdiğini kaydetmiştir (bkz. 7. bölüm).

Açıkça görüldüğü gibi bu konu, üzerine daha detaylı araştırma yapılması gereken son derece kapsamlı bir konudur ve oldukça karmaşıktır; mesela çocukların korktukları durumlar ve yetişkinlerin korktukları durumlar arasındaki korelasyon dengesizdir, köpeklerden korkan bir annenin bu konuda oldukça cesur bir kızı olabilir ya da korkusuz bir babanın ürkek

22 Bu deneylerde bahsedilen kişiye aslında şok verilmemişti. Model sanki kendine şok veriliyormuş gibi yapmıştı. Mesela kolunu germişti, aniden kalemini yere düşürmüştü ya da irkilmişti.

bir oğlu olabilir. Bunda rol oynayan birçok etkenin değerlendirilmesi gerekir.

Bu anlatımda üzerinde yeterince durmadığımız bir noktayı biraz daha açmak istiyoruz; insanların gözlem yoluyla belli türden durumlardan korkmayı öğrenmesi diğer türden durumlardan korkmayı öğrenmesinden daha kolaydır. Bu durum bizi tekrar doğal ipuçlarını incelemeye götürür.

Doğal İpuçlarının Devam Eden Rolü

Bu ve bundan önceki bölümde, insanın yaşamı boyunca yabancılık, ani uyaran değişimi, aniden yaklaşma, yükseklik ve yalnız kalma gibi doğal ipuçlarına ve iki ya da daha fazla doğal ipucunu içinde barındıran bileşik durumlara karşı korku tepkisi verme eğiliminde olduğunu vurgulamıştık. Hayvanlardan ve karanlıktan korkmak gibi yaygın olarak görülen korkular, bunların sıklıkla iki ya da daha fazla doğal ipucunu içermesi ile açıklanabilir.

Hayvanlardan korkmak

Birçok çocuk yaşamın ilk 18 ayında hayvanlardan korkmaz, fakat 18 aydan sonra hayvanlardan giderek daha kolay korkmaya başlarlar öyle ki, 3, 4 ve 5 yaşlarında çocukların büyük bölümü, en azından bazı durumlarda, hayvanlar karşısında korku davranışı gösterme eğiliminde olur. Bu yaştan sonra hayvanlardan korkma eğilimi azalsa da, daha büyük çocuklarda ve yetişkinlerde sıklıkla görülmeye devam eder (bu bulguları 7. bölümde ortaya koymuştuk).

Çocukların bir hayvanın saldırısına uğradığı durumlar da vardır fakat bunlar hayvanlardan korkan çocukların çok küçük bir kısmını oluştururlar. Çocukların kolayca bu korkuyu geliştirmeleri, büyük ölçüde, hayvanların sıklıkla korku uyandıran en az üç doğal ipucunu (yani aniden yaklaşma, ani hareket ve ani ses) taşımalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum, insan korkusunun otogenezi üzerine ilk çalışmaları ya-

pan Valentine'in (1930) gözlemlerinde oldukça iyi bir şekilde ortaya konmuştur.

Valentine oğullarından birinin köpekten ilk kez yirmi aylıkken korktuğunu kaydetmiştir. Köpek çocuğun oyuncak atının ipine takılıp acıyla havlamıştır. Köpeğin bu hareketi üç doğal ipucunun (aniden yaklaşma, ani hareket, ani ses) bir araya geldiği durumlara örnektir. Çocuğun bu durumda ağladığı ve o noktadan sonra köpeklerden korkmaya başladığı kaydedilmiştir.

Bu örnekte söz konusu köpek komşunun köpeğidir, dolayısıyla çocuk muhtemelen köpeği tanımaktadır. Fakat başka birçok durumda bu şekilde davranan hayvan genellikle yabancıdır, böylece doğal ipuçlarına bir tane daha (yabancılık) eklenmiş olur. Bu yüzden hayvanlardan korkunun bu denli yaygın olmasına şaşırmamak gerekir.

Hayvanlar, eş zamanlı olarak birçok doğal ipucunu bir arada taşımalarının yanı sıra çocuğun korkmayı öğrendiği diğer uyarıcı özelliklere de sahiptir; kürkleri, kıvrılarak hareket etmeleri ve belli bazı görsel örüntüler çocuklar üzerinde korku uyandıran unsurlardır.

Valentine, çocukların hayvan korkusunu diğer korkulara göre çok daha kolay geliştirmesinden şaşkınlık duyduğunu belirtir. Bu yüzden kızlarından biri (Y.) üzerinde bir deney yapmıştır ve gözlemlerini şöyle aktarmıştır; "Oldukça sağlıklı, güçlü ve hayat dolu bir kız olan Y. deney sırasında 12,5 aylıktı" (Valentine 1930), ilk testte kız annesinin dizine oturtulmuştu ve önündeki masaya bir opera dürbünü koyulmuştu. Ne zaman dürbüne erişmeye çalışsa arkasından kalın bir ıslık çalınmıştı. Kız her defasında sessizce arkasına bakıp sesin nereden geldiğini anlamaya çalışmıştı. Bu koşullarda ıslık herhangi bir korku yaratmamıştı. Yine aynı gün, öğleden sonra, deney tekrarlanmıştı fakat bu sefer masaya opera dürbünü yerine tüylü bir tırtıl yerleştirilmişti; "Y. tırtılı görür görmez çığlık atmış ve kafasını başka yöne çevirmişti. Bu dört kere tekrarlanmıştı ve dördünde de aynı etkiyi yaratmıştı" Yine

aynı gün, ilerleyen saatlerde Y. annesinin dizinde otururken ve arkadan herhangi bir ıslık çalınmadığında, tırtılla ilgilenmek ile ondan uzak durmak arasında tereddüt etmişti. Y.'nin erkek kardeşi tırtılın üzerine kıvrıldığı yaprağı kaldırdığında, kıza güven gelmişti ve o da tırtılı tutmuştu (gözlem yoluyla öğrenme örneği).

Valentine bu deneylerden üç sonuca ulaşmıştır, anlatılan durumda:

*opera dürbünü ve ıslık sesi, birlikte, korku tepkisine yol açmamıştır, tek olarak da korku yaratabileceklerini düşünmemiz için herhangi bir neden yoktur.

*tırtılın görüntüsü ilk başta ilgi uyandırmıştır sonra bu ilgi yerini hafif bir korkuya bırakmıştır.

*tırtılın görüntüsü ve ıslığın sesi beraber korku uyandırmıştır.

Valentine bu gözlemlerden yola çıkarak tırtıl gibi hayvanların, opera dürbünü gibi nesnelerden daha fazla korku uyandırdığını belirtir[23].

Maymunların ve insansı maymunların yılandan korkmalarına ilişkin gözlemlere 8. bölümde yer vermiştik. Bunun aynısı insanlar için de geçerlidir. 7. bölümde aktarmış olduğumuz gibi Jersild & Holmes'un (1935a) yaptıkları deneylerde 2 ila 6 yaş arasındaki çocukların üçte birinin yılandan belirgin bir şekilde korktuğu gözlemlenmiştir. Buna benzer bir bulguyu Morris & Morris de (1965) aktarmıştır.

İngiltere'de televizyonda yayınlanan bir çocuk programında bir yarışma yapılmıştır, yarışmada çocuklardan en sevdikleri ve en sevmedikleri hayvanları sıralamaları istenmiştir. Yarışmaya 4 yaş ve üzeri yaklaşık 12 bin çocuk katılmıştır. En sevilmeyen hayvanlar arasında birinci sırayı yılan almıştır, çocukların % 27'si yılanı sevmediklerini belirtmiştir. İkinci sırada, % 10 oranıyla örümcek gelmektedir; daha sonra aslan-

23 Bu deneydeki eksiklik, ikinci testte tırtıl masanın üstüne koyulduktan sonra ıslık çalındığında Y.'nin annesinin değil babasının kucağında oturuyor olmasıdır. Kızın bakımını üstlenen kişinin değişmesi sonucu etkilemiş olabilir.

lar ve kaplanlar çocukların % 7'sinin en sevmedikleri hayvanlar arasında yerini almıştır. 9 yaşa kadar her üç çocuktan biri yılanı sevmediğini belirtmiştir. Her yaş grubundan çocukta kızların erkeklerden biraz daha fazla korktuğu görülmüştür.

Genel olarak hayvanlardan duyulan korkuda, özellikle de yılan korkusunda birbiriyle kesişen birçok etken bir aradadır. Bunlardan ilki yaygın olarak görülen ve genellikle yabancılığın da içinde bulunduğu doğal ipuçlarıdır. İkincisi, sürünmek ve kıvrılmak gibi daha spesifik diğer doğal ipuçlarıdır. Üçüncüsü ise diğerlerinin davranışıdır. Hayvanlar görünüşleri, davranışları ve çıkardıkları seslerle hem ilgi uyandırır hem de korkuya yol açar. Bu koşullarda çocuğun yanındaki diğer kişinin davranışı çok büyük bir etkiye sahiptir, korkuyu azaltarak nesneye yaklaşmayı da sağlayabilir, korkuyu arttırarak uzaklaşmaya da neden olabilir.

Karanlık korkusu

Yapılan araştırmalar karanlık korkusunun, hayvan korkusu gibi her yaşta yaygın olarak görüldüğünü ve ontogenezle paralel bir seyir izlediğini göstermektedir. Karanlık korkusundaki doğal ipuçları hayvanlardan korkmada görülen ipuçlarından farklı olmasına rağmen bu iki korku benzer şekillerde açıklanabilir.

Karanlık korkusunda birlikte görülen doğal ipuçları genellikle yabancılık ve yalnız başına olma durumudur. Karanlıkta, normalde gün ışığında gördüğümüz tanıdık uyaranlar belirsizleşir ve farklı algılanabilir; bunun sayısız örneği vardır, örneğin yatak odasının perdesinden sızan ışığın hareketi, gece vakti ormandaki ağaçların görünüşü, loş mahzenin gölgeli atmosferi gibi. Bu örneklerde görsel uyaranı doğru algılamak için ışığın yetersiz olduğu söylenebilir, bu yüzden aslında tanıdık bir nesne rahatlıkla tuhaf bir nesne gibi algılanabilir. Buna ek olarak görsel ipucu olmadan sesleri de tam olarak yorumlamak güçtür. Bu yüzden karanlıkta birçok şey belirsiz ya da yabancı görünür ve bunun sonucunda da korku duyulur.

Fakat yabancılık, (yalnızlık olmadığı sürece) kendi başına görece daha az korku uyandırır. Bazen kişi gerçekten yalnızdır; bazen de bir diğer tanıdık kişi görüş mesafesi içinde olmadığı için kendini yalnız hissedebilir. Her iki durumda da bileşik bir durum söz konusudur: kişinin kolayca yorumlayamadığı görüntüler ve sesler ile yalnız olma durumu birleşir.

Freud, karanlığın çocuğun yalnız hissetmesine yol açtığına dikkat çekmiştir; küçük bir erkek çocuğunun karanlıkta gözlemlenmesinden elde edilen sonuçlar kaygı teorisinin merkezinde durur. Bu yüzden karanlık korkusu, Freud'un teorisi ile burada ortaya koyduğumuz teoriyi karşılaştırmak için iyi bir noktadır.

Üç Deneme (1905b, *SE 7*: 224n) ve *Giriş Dersleri*'nde (1917b, *SE 16*: 407) Freud 3 yaşındaki bir erkek çocuğundan bahseder. Çocuğun karanlık odadan seslenişini anlatır:

> "Teyzeciğim konuş benimle, korkuyorum çünkü burası çok karanlık". Teyzesi şöyle cevap verir; "Konuşsam ne olacak ki, beni göremiyorsun", çocuk buna karşılık olarak "fark etmez, biri konuşunca burası aydınlanıyor" der. Bu konuşmadan çocuğun korktuğu şeyin karanlıktan ziyade sevdiği birinin yokluğu olduğunu anlıyoruz.

Freud yukarıda aktardığımız örnekten yola çıkarak çocuklarda kaygıya yol açan durumun anneden ayrılma olduğunu söyler. Daha sonra nevrotik kaygının, en iyi şekilde yalnız kalındığında duyulan kaygı olarak anlaşılabileceğini belirtir ve yalnız kalmaktan korkmanın genellikle başka bir şeyin, mesela karanlık korkusunun, maskelenmiş hali olarak ortaya çıktığını söyler. Bu bakımlardan burada sunduğumuz teori, Freud'unkiyle oldukça benzerdir. Farklılaştığı noktalar ise Freud'un yabancılığın, doğası itibarıyla korkutucu olduğunu ya da yabancılık ve yalnızlığın artan tehlike riskini gösteren doğal ipuçları sınıfında yer aldığını fark etmemiş olmasıdır. Bunun sonucunda da yalnızken (ve diğer doğal ipuçları bu yalnızlık durumuna eklendiğinde) korkmanın akıldışı ve nevrotik olduğu sonucuna varmıştır; fakat bizim burada ortaya

koyduğumuz teoriye göre bu tip durumlarda korku duymak genel olarak kişinin uyum sağlamaya yönelik [*adaptive*] davrandığını göstermektedir.

Yalnızken duyulan korku

Yalnız olmanın, genellikle bileşik durumların bir öğesi olan ve artan tehlike riskini gösteren birkaç doğal ipucundan biri olduğunu tekrar tekrar vurguladık. Yalnızlık, diğer doğal ipuçlarıyla birlikte görülmesinin yanı sıra kültürel ipuçları ve gerçekten tehlikeli olarak değerlendirilebilecek durumlarla da birlikte görülebilmektedir. Dolayısıyla yalnız olmak, yaşam boyunca ya korkuyu harekete geçiren ya da başka etkenler sonucu ortaya çıkan korkuyu yoğunlaştıran bir durumdur. Bununla birlikte kişinin yanında kendisine eşlik eden birinin olması korkuyu büyük ölçüde azaltmaktadır. Eşlik eden bir diğer kişinin varlığının güven veren, rahatlatıcı etkisi en çok bir felaket yaşandığı sırada ya da sonrasında görülür.

Bir Felaket Sırasında Davranış

Çocuklar korktukları zaman yanlarında birini isterler, kendilerine refakat eden birinin varlığı korkularını belirgin derecede azaltır. Buna karşılık yetişkinler bunu pek kabul etmezler. Gelgelelim bir felaket esnasında ve sonrasında insanlar genellikle normalde olduğundan daha fazla konuşma eğilimi gösterirler (Baker & Chapman 1962).

Felaketin etkileri görülmeye başladığında aile üyeleri birbirine kenetlenir:

> Sirenler yaklaşan felaketi haber verdiğinde herkes sevdiklerini düşünür. Anneler çocuklarını korumaya çalışır, erkekler ailelerini kollar. Aile fertleri birbirlerine sarılırlar ve bu stres yaratan durum süresince birlikte kalırlar sonra da felaket geçince eski hallerine dönüp birbirlerini desteklerler (Hill & Hansen 1962).

Wolfenstein (1957) bir kadının 15 yaşındaki kızıyla birlikte yaşadığı kasırga felaketini kadının ağzından aktarır:

Kızım "anne hortum yaklaşıyor" diye bağırdı. Ben de "evet yaklaşıyor ama birlikteyiz" dedim. Kızım "anne seni seviyorum ve birlikteyiz" dedi. Aramızda geçen bu kısa diyaloğu asla unutamam. Kızımla kollarımızı birbirine kenetlemiştik ve ona "Mary birbirimize sarılalım, ne olacaksa olsun" dediğimi hatırlıyorum.

Felaket sırasında aile üyeleri bir arada değilse, genellikle birbirlerini aramaya koyulur, bu durumlarda da fiziksel yakınlık ve kucaklaşma sık görülür: "Felaketten sonra birlikte birbiriyle güçlü bağlar geliştirmemiş ailelerde bile oldukça önemlidir" (Hill & Hansen 1962).

Felaket sonrası hayatta kalanlar felaket sırasında yalnız olmanın dehşet verici olduğunu belirtir fakat bir diğer kişinin gelişi, bütün sahneyi bir anda değiştirir. Wolfenstein, bir patlamanın ardında iki yaralının yanan fabrikadan çıkma çabalarını aktarmıştır. Bu iki yaralı adamdan ayağı kırık olan o anı şöyle anlatır:

> Sonra Clyde ve Johnny geldi. Ben "Johnny bize yardım et yürüyemiyoruz" dedim. Johnny'nin kolları kırılmıştı "sana yardım edemem ama yanında dururum, eğer sürünebiliyorsan sana yol gösteririm" dedi. O kadar mutlu olmuştum ki! Bana en büyük yardımı "yanında dururum" demekle yapmıştı.

Aile üyeleri ya da diğer toplumsal gruplar sadece felaket süresince değil, sonrasında da günlerce ya da haftalarca birlikte kalmaya devam ederler. Birçok raporda bağlanma davranışı gösterme eğilimindeki bu artışa değinilmiştir.

Mesela Bloch, Silber & Perry (1956) Mississippi eyaletindeki bir şehirde kasırganın özellikle çocukların cumartesi öğleden sonraları gittiği sinemayı vurmasının çocuklarda yarattığı etkileri incelemişlerdir. Bu felaketten sonraki haftalarda 2 ila 12 yaşları arasındaki 185 çocuğun aileleriyle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler kaydedilmiştir.

Çocukların yaklaşık üçte birinin yüksek kaygı belirtisi gösterdiği, bunun ebeveyne sarılma ya da onlara yakın durma ve onlarla uyuma isteği şeklinde tezahür ettiği görülmüştür. 6 ila 12 yaş arasındaki çocukların, bu yaş aralığından daha

küçük olanlardan daha fazla örselendiği görülmüştür. Bunun nedeni, bu yaş grubundaki çocukların çoğunun felaket sırasında etki bölgesinde oturmaları olabilir. Bir diğer neden de yaşça daha büyük olan bu çocukların ailelerinden uzak oturma ihtimalinin daha yüksek olmasıdır. Ayrıca erkek çocuklar da en az kız çocuklar kadar etkilenmiştir.

Çocuğun etki bölgesinde olmasının, yaralanma ve aileden birinin yaralanması ya da ölmesinin, kaygının artışıyla belirgin bir şekilde bağlantılı olduğu görülmüştür. Çocukların tepkilerinin ailelerinin tepkilerini yansıtması şaşırtıcı değildir; dokuz örnekte aileler yaşadıkları bu deneyimi "parçalara ayrılmak" olarak nitelendirmişti ve çocuklarına güç vermek, onları desteklemek yerine onlardan yardım istemişti. Bu çocukların sekizi örselenmişti, dokuzuncunun annesi görüşmede konuşmak istememişti. Çocuklarının kendilerine bakmasını isteyerek ebeveyn çocuk ilişkisini tersine çeviren ailelerin çocuklarında görülen kaygıdan 18. ve 19. bölümlerde daha detaylı olarak bahsedilmiştir. Birçok agorafobinin ve okul fobisinin bu tip ters çevirmelerden kaynaklandığı görülmüştür.

1953'te meydana gelen Mississippi kasırgasının (Bloch *ve meslektaşları* 1956) ve 1971'de Los Angeles'ta yaşanan depremin (*Time*, 8 Mart, 1971) etkilerine ilişkin raporlar, bu tip felaketlerden sonra ebeveynin de en az çocuk kadar ailece bir arada durma isteği duyduğunu ortaya koymuştur. Bu tepkiler uyuma yönelik tepkilerdir ve bunları açıklamak için gerileme [*regression*] teriminin kullanılması uygunsuzdur. Araştırmalar, felaketlerde olduğu kadar sıradan durumlarda da klinisyenler tarafından gerileme olarak adlandırılan davranışın ardında, çocuğun ya da yetişkinin ailenin bir diğer üyesine sıkıca tutunmasının nedenini açıklayan durumlar olduğunu ortaya koymuştur.

11. Bölüm: Akla Uygunlaştırma, Yanlış İlişkilendirme ve Yansıtma

Kapkaranlık gece evi kuşatmış
Pencereden dışarı dikmiş gözlerini
Işıktan gizlenerek
Köşelere ağır ağır sızıyor
Hareket ediyor titrek alevle birlikte

Tepeme dikilen şeytanın nefesini saçlarımda hissettikçe
Zavallı kalbim küt küt atıyor
Mumun etrafına eciş bücüş gölgeler üşüşmüş
Uygun adım çıkıyorlar merdivenden

Tırabzanların ve lambanın gölgesi
Yatağına giren çocuğun gölgesi-
Kulak misafiri olduğum kara gece
Bütün kara gölgeleriyle
Ramp, ramp, ramp
Üzerime yürüyor

ROBERT LOUIS STEVENSON, *Bir Çocuğun Şiir Bahçesi*

Korku Uyandıran Durumları Tanımlamadaki Zorluklar

İnsan korktuğunda ve korkusunu gök gürültüsü ya da bir köpek gibi belirli bir nedenle açıkladığında doğru uyaran durumunu tanımlayıp tanımladığına ilişkin bir şüphe duyulur; özellikle de çocuklar ve duygusal yönden örselenmiş yetişkinlerin bahsettikleri korkulara bu şekilde yaklaşma eğilimi vardır. Psikanalist gelenek içerisinde genellikle insanın gerçekten korktuğu şeyin, korktuğunu söylediği şeyden farklı olduğu düşünülür. Psikanalitik teori ilk kaygı ve ilk korkuyu,

yani bu hisleri uyandırdığı düşünülen ilk tehlike durumunu arar[24]. Ayrıca hissedilen korku, gerçek durumla uygun düşmediği zaman kişinin korkusunu yansıttığını düşünmek de yine bu gelenekteki yorumlama biçimlerinden biridir.

Burada benimsediğimiz yaklaşımla birlikte geleneksel yaklaşımlarda da kişinin, yaşadığı olayları yanlış ilişkilendirmesi yaygın bir şekilde görülür. Bizim yaklaşımımızın farkı, yanlış ilişkilendirmelerin neden ortaya çıktığını açıklama biçimimizde yatmaktadır. Benimsediğimiz teoride ilk tehlike durumu kavramı dikkate alınmamıştır ve yansıtmaya da açıklayıcı neden olarak çok daha küçük bir rol verilmiştir. Doğal ipuçlarının tehlike ve güvenlikle ilişkisi üzerinden bir çözüm bulunmuştur.

İnsanlarda korkunun ilk kez, tehlikenin rasyonel olarak değerlendirilmesiyle değil artan tehlike riskine ilişkin ipuçları veren uyaran durumlarında ortaya çıktığını öne süren düşünce yanlış değerlendirmelere ve yanlış ilişkilendirmeye yol açabilir; çünkü daha önce açıkladığımız gibi, doğal ipuçları doğası itibarıyla tehlikeli değildir. Gelgelelim, bu böyle olduğu için ve batı kültüründe (ve belki diğer kültürlerde de) insanın sadece gerçek tehlikelerden korkması beklendiği için, korkan kişi ve gözlemci, sıklıkla korku tepkisini doğal ipucundan başka bir şeye atfetme eğilimi gösterir. Mesela birinin sadece gök gürültüsünden korkması tuhaf görüleceği için bu korku kişinin kendisine şimşek çarpmasından korkması olarak "açıklanır" Benzer şekilde köpekten korkmak kendi başına bir korku nedeni olarak görülmediği için, bu korku da köpek tarafından ısırılma korkusu olarak "açıklanır"

Bu türden akla uygunlaştırma girişimleri şüphesiz yaygın olarak görülmektedir. Korku üzerine çalışan bütün araştırmacılar, teorik yönelimleri ne olursa olsun, bu durumları böyle yorumlamıştır. Mesela Marks (1969) çocuğun karanlıktaki canavarlardan korkmasının, karanlık korkusunun akla uygunlaştırılmasından başka bir şey olmadığını belirtir; "akıl-

24 Bkz. 5. bölüm ve I. Ek bölüm.

dışı bir korkunun akla uygunlaştırılması herhangi bir hipnoz sonrası telkinin akla uygunlaştırma ile aynı türden bir işleyişe sahiptir". Newson & Newson (1968) bu akla uygunlaştırma işleminin, çocuğa, yalnız başına karanlıkta kaldığında karşılaşabileceği durumlarla ilgili tedirgin edici şakalar yapan diğer çocuklar ve hatta yetişkinler tarafından pekiştirildiğine dikkat çekmiştir. Jersild (1943) çocuğun korktuğu zaman, korkusunun sebebi ne olursa olsun bunu, suçlular ya da şeytanlarla veya karşılaştığı, okuduğu ya da duyduğu başka tekinsiz durumlarla yani "hayali ya da öngörülen bir tehlikeyle ilişkili olarak" ifade edebileceğini söyler.

Bu türden akla uygunlaştırmaların yaygın olduğunu belirtmiştik, yine sık karşılaşılan bir diğer durum da bileşik durumları yorumlarken görülen hatalı ya da yanlı ilişkilendirmelerdir. İki ya da daha fazla uyaranın bir arada bulunduğu birleşik durumların korku uyandırma etkisi, bu uyaran durumlarının tek başına yarattıkları etkiden çok daha yoğundur. Böyle bir durumda, genelde, bileşik durumun bir öğesini korkuyu uyandıran öğe olarak ayırıp diğerlerini göz ardı etme eğilimi görülür. Mesela kişi karanlıkta, yalnız başınadır ve tuhaf sesler duyar. Burada üç öğenin (yalnız olmak, karanlık ve tuhaf sesler) bir arada bulunması korkunun nedenini açıklamaktadır, fakat genellikle dikkat yalnızca tuhaf seslere yöneltilir ve diğer öğeler yok sayılır. Ayrıca korku bu noktada kolaylıkla akla uygunlaştırılır ve aslında iki ya da üç doğal ipucunun birleşerek uyandırdığı korkunun kaynağının hayaletler ya da hırsızlar olduğu ileri sürülür.

Bileşik bir durumda bu öğelerden hangisinin korku uyandıran öğeler olarak nitelendirildiği ve hangilerinin göz ardı edildiği incelenmesi gereken bir noktadır. Muhtemelen hemen gerçek tehlikenin işareti olarak yorumlanmaya en uygun öğe seçilir. Bu durumda yalnız olmak genellikle göz ardı edilir ya da ikincil bir konuma itilir. Bu aslında Freud'un ortaya koyduğu görüşe yakındır fakat Freud bu durumu bağlanma teorisiyle değil libido teorisiyle ilişkilendirmiştir.

1917'de fobilerin psikopatolojisi üzerine yaptığı incelemenin sonunda pozisyonunu şöyle özetlemiştir:

> Çocuksu kaygı gerçekçi kaygıyla çok az bir bağlantı taşır fakat yetişkinlerin nevrotik kaygısıyla yakından ilişkilidir. Tıpkı yetişkinlerin nevrotik kaygısı gibi çıkış yolu bulamayan libidodan kaynaklanır ve eksik sevgi nesnesini dışsal bir nesne ya da durumla yer değiştirir (1917b, *SE 16*: 408).

Freud çıkış yolu bulamayan libidonun içsel bir tehlike oluşturduğunu düşündüğü için, içte hissedilen tehlike korkusunun dışardan gelecek bir tehlike korkusuyla yer değiştirdiğini ifade eder. Frued'un pozisyonunun alternatif yorumu şöyle olabilir: Bir çocuk ya da yetişkin dışsal bir nesne ya da uyarandan korktuğu zaman, aslında korktuğu şey sevgi nesnesinin yanında olmamasıdır.

Yanlış ilişkilendirme konusunun daha detaylı olarak ele alındığı 18. ve 19. bölümlerde, fobi olarak nitelendirilen ve sıradan olaylarla ilişkilendirilen birçok yoğun korku durumunun en iyi şekilde bileşik durumlarda anlaşılabileceğini, yani korku uyandıran durumun ana öğelerinden birinin temel bağlanma figüründen ayrılma olasılığı olduğunu kanıtlarla destekleyerek ortaya koyduk. Freud'un olgu öykülerinde, bir at tarafından ısırılmaktan korkan bir çocuğu anlattığı meşhur "Küçük Hans" vakası buna iyi bir örnektir (Freud 1909, *SE 10*). 18. bölümde, bu vakada ayrılık korkusunun Freud'un o zaman fark ettiğinden daha büyük bir rol oynadığını düşündüren bazı bulgular sunduk.

Yanlış İlişkilendirme ve Yansıtmanın Rolü

Yansıtma terimi psikanalitik gelenekte genellikle gerçek tehlikeye karşılık verilen bir tepki olarak değerlendirilemeyecek korkular için kullanılmıştır. Bu terim birçok farklı şekilde kullanıldığı için sonuçta ortaya çıkan teori karmaşıklaşmıştır.

Yansıtma teriminin kullanımlarından biri, bir nesneyi yerleşik nosyonlarla ilişkili olarak algılama eğilimimizi ifade

etmektir, başka bir deyişle nesnenin sahip olduğunu düşündüğümüz özelliklerini (bu özellikler duyu organlarımızla algılanmamalarına ve aslında belki de olmamalarına rağmen) ona "yansıtmaktır". Bu düşünce algının ayrılmaz bir parçası olduğu için kişiye normal gelir. Bunun sonucunda ortaya çıkan algı makul ve geçerli olsa da bazı durumlarda son derece yanlış bir kavrayışın ortaya çıktığı görülür.

İkinci kullanımı bir kişinin (kadın ya da erkek) kendine ait bazı özellikleri, bilhassa kendinde sevmediği ya da korktuğu özellikleri, diğer bir kişiye atfetmesidir. Bu işlem kaçınılmaz olarak diğer insanla ve onun hareketleriyle ilgili yanlış ve olumsuz nitelendirmelere yol açar.

Yansıtma terimini ikinci kullanımıyla sınırlamamız için iki neden bulunmaktadır. Bunlardan biri Piaget'nin uzun yıllar önce tanımladığı bir diğer kavramın, "asimilasyon" kavramının, zaten yaygın bir şekilde nesneleri daha önce tanıdığımız bir modele göre (bu model nesneye tam olarak uymasa bile) algılama eğilimimizi ifade etmek için kullanılmasıdır. Bu durumda algılanan yeni nesne halihazırdaki modele benzetilir. İkinci neden, birçok psikanalitik gelenekte yansıtma teriminin sıklıkla kendi başarısızlıklarımızı başkalarına yansıtarak kendimizde bunlara kör kalmamızı, karşımızdakinin gözündeki çöpü görüp kendi gözümüzdeki merteği seçememizi ifade etmek için kullanılmasıdır.

Psikanalistler, terimin ikinci anlamına çocuk ve yetişkinlerin aslında tehlikeli olmadıkları halde geniş bir yelpazede pek çok olaydan korkmalarını açıklamak için sıkça başvurmaktadırlar. Melanie Kelin kuramsallaştırmadaki bu eğilimi bir adım öteye taşımıştır ve kendimizde hoşnut olmadığımız ve korktuğumuz özellikleri başkalarına atfetmenin büyük ölçüde normal gelişimin en erken evrelerinde başladığını ve sonraki dönemde de kişilik için kapsamlı etkileri olduğunu öne sürmüştür. Kleinci görüşe göre yaşamın ilk yılında bebek aslında kendine ait olan birçok dürtüyü düzenli olarak ebeveynlerine atfeder ve sonra bu yanlış ilişkilendirmelerle çar-

pıttığı ebeveyn figürlerini içe yansıtır (içsel çalışan modeller yaratır). Bu görüşe göre çocuğun zulmedici, duyarsız, reddeden ebeveyn (içe yansıtılan kötü nesneler) modeli geliştirmesinin nedeni kendisine kötü ya da olumsuz bir şekilde davranılması değil, neredeyse ilk baştan beri ebeveynlerine ilişkin algısının kendi yansıtmaları yüzünden çarpık olmasıdır. Klein ölüm içgüdüsünün her zaman yaşamın ilk aylarında yansıtılan, kendiliğin [*self*] özel bir yönü olduğunu düşündüğü için "kaygının ölüm içgüdüsünün organizma içindeki işleyişinden kaynaklandığını ve yok olma (ölüm) korkusu olarak hissedildiğini ve zulmedilme korkusu şeklinde tezahür ettiğini düşünüyorum" (Klein 1946) diyerek özetlediği bir kaygı teorisi oluşturur. Yansıtma kavramının bu şekilde kapsamlı kullanımının bizim yaklaşımımızla uyuşmadığı açıktır. Kleinci düşünce sistemi evrimci olmayan bir paradigma içinde kurulmuştur ve modern biyoloji ile hiçbir bağlantısı yoktur, klinik çalışma için de uygun değildir çünkü kişinin geçmiş ya da halihazırdaki gerçek deneyimlerine odaklanmak yerine, kişiyi çevresiyle çok az bağlantısı olan kapalı bir sistemmiş gibi görür. Yansıtma kavramının bu şekilde kullanılmasının bir diğer olumsuz etkisi ise yararlı bir kavramı itibarsızlaştırma tehlikesidir. O yüzden şimdi sorunu tekrar düşünelim. Bazen insanlar başka kişilerin kendilerine zarar vereceklerini düşünebilir, bir diğer kişi için bu düşünce yersiz görülebilir. Bu durumda, yukarıda değindiğimiz gibi psikanalistler korkan kişinin kendisindeki saldırgan niyetleri yadsıdığını ve bunu öteki kişiye yansıttığını ileri sürerler. Kuşkusuz bu mümkündür fakat düşünüldüğü kadar yaygın değildir. Bu durumu açıklamanın en az dört yolu vardır ve bu dört açıklamadan hangisinin ya da hangilerinin uygun olduğuna karar vermek için örnek vakalardaki bulguları incelememiz gerekmektedir.

1) Kişi, diğer kişideki kötü niyeti doğru bir şekilde tespit eder ve bunu yaparken duruma karşı gözlemciden daha hassastır.

2) Kişi çocukluğunda kendisi için önemli insanların dost olduklarını söyledikleri halde düşmanca ve saldırgan davrandıklarını

görmüştür ve bu yüzden asimilasyon işlemi yoluyla hayatında daha sonra karşılaştığı kişilerin, düşmanca davranmadıkları halde, düşman olduklarını düşünmüştür.

3) Kişi, diğer kişiye karşı dostane duygular taşımadığının farkındadır ve hatta ona zarar vermek istemektedir ve bu kötü niyetine ne aynı şekilde karşılık verileceğini düşünür.

4) Kişi kendi kötü niyetinin farkında değildir, kendisinin diğer kişiye dostça davrandığı fakat o kişinin ona karşı düşmanca hisler beslediğini düşünür.

Bu dört açıklama içerisinden yalnızca en sonuncusu, kelimenin dar anlamıyla, kişinin kendisinde beğenmediği özellikleri karşısındakine atfetmesi, yansıtma olarak nitelendirilebilir. Bu işlem hiç şüphesiz yanlış ilişkilendirmelere yol açacaktır. Yanlış ilişkilendirmelerin ne oranda bu türden bir kökeni olduğu araştırılması gereken bir konudur.

Schreber Vakası: Bir Yeniden Değerlendirme

Niederland'in (1959 a ve b), paranoya ve paranoid semptomların psikanalitik olarak kuramsallaştırılmasını sağlayan Schreber Vakasını yeniden değerlendirmesinden elde ettiği bulgular, psikopatolojinin bu alanının yeni bir açıdan incelenmesi gerekliliğini göstermektedir. Freud'un Schreber üzerine yaptığı çalışma bu hastanın 1911'de yayınlanmış olan güncelerine dayanmaktadır (*SE 12*: 9-82). Freud daha sonra paranoya üzerine başka makaleler yayınlamış olsa da Strachey'e göre (1958) bu konu üzerine düşüncelerini yeniden gözden geçirmemiştir.

Daniel Paul Schreber, 1842 yılında saygın bir doktor ve pedagogun ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1884'te yargıç olarak görev yapmaya başlamıştır. Daha sonra psikiyatrik bir rahatsızlık yaşamıştır ve birkaç ay sonra toparlanmış ve tekrar görevinin başına geçmiştir fakat 8 yıl sonra yeniden rahatsızlanmıştır. Bu rahatsızlığı nedeniyle 9 sene akıl hastanesinde yatmıştır (1893-1902) ve bu sürecin sonuna doğru günlük tutmaya başlamıştır. 1903'te hastaneden taburcu ol-

duktan sonra günlükleri yayınlanmış ve psikiyatrik açıdan incelenmiştir. Günlüğünde sıklıkla kendisi için oldukça acı verici ve küçük düşürücü bedensel yaşantılardan bahsetmiştir. Bu deneyimlerini Tanrının "ışınlar" yoluyla yarattığı "mucizeler" olarak yorumlamıştır:

Tanrıyla ilk ilişkimden bugüne dek bedenim sonsuz sayıda mucize yaşadı. Bütün organlarım ve kaslarım mucizeleri gördü. İlk yıllarda bedenimin bazı organları herhangi bir insan için öldürücü olacak yaralar aldı[25].

Freud, Schreber'in kötülük görme sanrılarını analiz ederken Schreber'in günceleri haricinde başka bir kaynaktan yararlanmamıştır. Freud, Schreber'in Tanrıyla ilişkili duygularının son derece ikircikli olduğunu belirtir. Bir yandan Tanrıya isyan ederken ve onu eleştirirken diğer yandan ona karşı korkuyla karışık büyük bir saygı duyar. Freud ayrıca Schreber'in Tanrıya karşı benimsediği açıkça eşcinsel tutumuna da dikkat çeker, Schreber'in, Tanrı karşısında kadın rolünü üstlenmesi gerektiğine ilişkin inancına değinir. Freud, Schreber'in bu vakadan yola çıkarak kötülük görme sanrısının şu önermeyi yalanlama girişimi olduğunu belirtir: "ben (bir erkek olarak) onu (bir erkeği) seviyorum" ifadesi yer değiştirme yoluyla "onu sevmiyorum--ondan nefret ediyorum"a dönüşür ve en sonunda da "ondan nefret ediyorum çünkü bana kötülük yapıyor" ifadesiyle yer değiştirir.

İçsel bir algı bastırılır ve bunun yerine, algının içeriği belli çarpıtmalardan geçtikten sonra, dışarıdan gelen bir algı şeklinde bilince girer. Zulüm görme sanrılarındaki çarpıtma, bir duygunun dönüşümünden oluşur; içsel olarak sevgi şeklinde hissedilmesi gereken, dışarıdan nefret olarak algılanır.

25 Schreber'in güncesinden alıntılar Freud'un standart baskıda yer alan makalesinde ve Strachey'in standart baskı için yazdığı editör notunda yer almaktadır. Ayrıca güncelerin İngilizce çevirisi de yayınlanmıştır. Bunlara ek olarak Baumeyer'ın (1956) makalesinde de Schreber'in orijinal vaka kayıtlarının özeti ve vakadan alıntılara yer verilmiştir. Niederland'in biyografisi yukarıda aktardıklarımızdan ve Schreber'in babasının yayınlanan çalışmalarından bahsetmektedir.

Freud bu işleyişe yansıtma adını verir (*SE 12*: 63-66).

Niederland'in (1959 a ve b) vakayı yeniden incelerken Schreber'in babasının, çocuklarının fiziksel ve ahlaki eğitimiyle ilişkili sıra dışı görüşleri olduğuna ve bu konuyla ilgili yöntemlerini anlattığı birçok kitap yayınladığına dikkat çeker. Schreber'in babası bu kitaplarda kurallarla belirlenmiş bir eğitimin bebeklikten itibaren uygulanmasının hayati önem taşıdığını ileri sürer ve çocuklarının eğitimi ve disiplini için kendi kurduğu yöntemi uyguladığını tekrar tekrar ifade eder. Dolayısıyla Schreber'in çocukluğundan beri babasının eğitim yöntemlerine maruz kaldığını söyleyebiliriz.

Kitapta çocukluk ve ergenlik boyunca günlük olarak uygulanması gereken çeşitli egzersizler yer almaktadır; vücut pozisyonunu kontrol etmek için koşum takımı kullanılması önerilmiştir. Mesela bu koşum takımı çocuğun kafasının öne ya da yana düşmesini engelleyen ve biri çocuğun saçının altına diğeri de iç çamaşırına tutturulan böylece eğer çocuk başını doğru tutmazsa saçını çeken kayışlardan oluşmaktadır. Bu teçhizatın vücudu geren bir etkisi olduğu için günde bir ya da iki saatten fazla kullanılmaması belirtilmiştir. Egzersizlerden birinde çocuktan iki sandalyeyi birkaç santimetre aralıkla karşı karşıya koyması ve sandalyenin oturma kısmına başını koyup diğer sandalyeye ayaklarını yerleştirerek bir köprü kurması ve öylece kalması istenmiştir. Baba Schreber kötü vücut duruşunun kan dolaşımını engellediğini ve kolda ya da bacakta felce yol açtığını düşünmüştür. Babanın kullandığı bir diğer araç da çocuğun dik oturması için tasarlanmış kol demiridir. Baba bu kol demirinin hem fiziksel olarak faydalı hem de ahlaki açıdan ıslah edici olduğunu ileri sürmüştür.

Baba Schreber'in ahlaki disipline ilişkin oldukça katı düşünceleri vardı. Zihni, "yabani otlar" olarak nitelendirdiği düşüncelerden arındırmak gerektiğine inanıyordu ve ailelerin çocuğa beşinci ya da altıncı aydan itibaren ceza vermeye başlayarak kendilerini "sonsuza dek çocuğunun efendisi"

konumuna getirmeleri gerektiğini söylüyordu. Hastane psikiyatristinin aileyi yakından tanıyan birinin verdiği bilgilere dayanarak aldığı notlar baba Schreber'in psikotik olduğuna ilişkin kanıyı desteklemektedir. Bu notlarda hastanın babasının "saplantılı fikirleri ve cinayet eğilimi" olduğu yazılmıştır.

Niederland, oğul Schreber'in Tanrının korku dolu "mucizeleri" yoluyla kendisine çektirdiği acıları, baba Schreber'in çocuklarının fiziksel ve ahlaki eğitimi için oluşturduğu kurallarla karşılaştırır. Benzerlikler nokta nokta izlenmiştir. Oğul Schreber sıcak ve soğuk mucizelerinden yakınır. Baba, bebeği güçlendirmek için üç aylık olduğunda soğuk suyla yıkanması gerektiğini ve muhtelif lokal uygulamalarla soğuğun bebeğe hissettirilmesi gerektiğini söyler. Oğul Schreber, gözlerinin ve gözkapaklarının kesintisiz devam eden mucizelerin hedefi olduğunu belirtir. Baba kitabında düzenli göz egzersizleri yapılmasını önerir ve aşırı uyarılmanın ardından oluşan rahatsızlık ve yorgunluk için gözlere soğuk su püskürtülmesi gerektiğini söyler. Oğul Schreber, göğüs kafesini sıkıştıran bir mucizeden bahseder; baba kitabında, çocuğun dik oturması gerektiğini, eğer dimdik oturamıyorsa demir bir çubuğun köprücük kemiğini sıkıştırması suretiyle dik pozisyonun korunduğu bir teçhizatın kullanılması gerektiğini söyler.

Niederland'in hipotezini bu dikkat çekici benzerlikler ışığında değerlendirdiğimizde yukarıda sıraladığımız dört açıklamadan ikincisine uyduğunu görüyoruz; Schreber'in Tanrının ona karşı davranışlarıyla ilgili sanrılı inançları, çocukken babasının kendisine karşı davranışlarına ilişkin anılarıyla bağlantılıdır. O halde Schreber'in sanrılarının (a) acısının kaynağını geçmişte kalan babası yerine Tanrının eylemlerine atfetmesinden ve (b) acısını, ebeveyn figürlerinin manipülasyonları yerine "ışınlar" ve mucizelere bağlamasından kaynaklandığı söylenebilir. Niederland'in (1959a) belirttiği gibi bu hipotez, Freud'un yaşamının son dönemlerine doğru taşıdığı fikirlerle örtüşmektedir. Freud (1937) halüsinasyonların "bebeklikte yaşanan ve sonra unutulan bir şeyin geri dönüşü" olduğunu belirtir.

Paranoid sanrıları anlamak için bu yaklaşımın benimsenmesi birçok sorunu çözümsüz bırakır. Hasta nasıl olur da ailesinin ona çocukken nasıl davrandığını hatırlamaz? Neden zaman içinde çocukluk yaşantıları yanlış hatırlanmaz da bunun yerine bundan sorumlu olan failler yanlış tanımlanır? Bu sorulara verilebilecek muhtemel cevaplar anne-babaların çocuklara verdikleri açık ya da örtük cezalarla ilgili hipotezi hatırlatır; mesela çocuğu kendisine yapılan her şeyin onun iyiliği için yapıldığına ikna etmek, ebeveyni eleştirilemeyecek kişiler olarak görmesini sağlamak, çocuğun şahit olduğu ya da yaşadığı olayları hatırlamasına ya da anlamasına izin vermemek. Schatzman'ın yazdığı bir makalede (1971) bu hipotezlerin Schreber Vakasını açıklamak için kullanılabileceği detaylı bir şekilde, birçok kanıtlarla desteklenerek ortaya konmuştur. Fakat Schatzman'in değinmediği bir diğer hipotez de çocukların ebeveynlerini olumlu bir şekilde görme ve kendi algılarını buna göre çarpıtma eğilimidir.

20. bölümde bu konuları daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Şu ana kadar yetişkin hastaların çocukluk yaşantıları konusunda bilgi sahibi olduğumuzda ve bu yaşantıların onlar üzerindeki etkisini dikkate aldığımızda bu kişilerin patolojik korkularının yepyeni bir düzeyde görülebileceğini yeterince vurguladık. Bu anlamda kendinden kaynaklanan [*autogenous*] ve hayali olduğu düşünülen paranoid semptomlar, çarpıtılmış olsalar da, geçmiş olaylara karşı verilen anlaşılır tepkilerdir.

12. Bölüm: Ayrılık Korkusu

Ayrılık Korkusunun Gelişimine Dair Hipotezler

Şimdi ayrılık korkusuna ilişkin görüşleri bir araya getirip bu korkunun nasıl geliştiğini incelemenin zamanı geldi. 1. bölümün sonunda "varlık" ve "yokluk" kelimelerinin yanlış anlaşılmalara yol açabilecek göreceli kelimeler olduğunu belirtmiştik. Varlık kelimesini "ulaşılabilirlik" yokluk kelimesini ise "ulaşılamazlık" anlamlarını ifade etmek için kullandık. Bu çalışmada "ayrılık" ve "kayıp" kelimeleriyle, kişinin bağlanma figürünün ya geçici (ayrılık) ya da kalıcı olarak (kayıp) ulaşılamaz hale geldiğini belirttik. Aşağıda çocuğun bağlanma figürüne ulaşamadığı ya da ulaşabileceğine dair inancının olmadığı durumlarda korkuyla tepki vermesine yol açan gelişimsel süreçleri inceledik.

Bu konuda henüz cevaplanmamış sorular şöyledir:

1) İnsan yavrularının anneye ulaşamamaları başlı başına (herhangi bir öğrenme gerçekleşmeksizin) korku yaratan bir durum mudur?

2) Yoksa bu korku çocuk, annenin yokluğunu huzursuzluk yaratan ya da üzücü bir yaşantı ile ilişkilendirdikten sonra mı ortaya çıkmaktadır?

3) Eğer öyleyse bu huzursuzluk ya da korku yaratan yaşantının niteliği nedir? Ve hangi öğrenme yöntemi aracılığıyla ayrılıkla ilişkilendirilmiştir?

Bu soruların cevabı ne olursa olsun, yalnız olmak, özellikle küçük çocuklar ve zayıf olanların tehlikeyle karşılaşma riskini arttırdığı için anneye ulaşamamanın yarattığı korku, uyumlayıcı [*adaptive*] bir tepkidir, yani türün hayatta kalmasına katkıda bulunduğu için evrim sırasında insanın davranış repertuarının yapısal bir parçası haline gelen bir tepki olarak görülebilir.

Durum buysa, anneye ulaşamamanın yarattığı korkuyu, kişinin anneden ayrıyken yaşadığı korkutucu ya da huzursuzluk yaratan bir yaşantı ile ilişkilendirerek açıklamak için *a priori* bir neden yoktur. Tersine, bebeğin anneye ulaşamadığında verdiği tepkinin ontogenez sürecinde, herhangi bir öğrenme olmaksızın gelişmesi pekâlâ mümkündür. Buna A hipotezi diyelim.

A hipotezinin insanlar için geçerli olup olmadığı cevaplanmamış bir soru olarak durmaktadır. Çünkü ilk ciltte tekrar tekrar vurgulandığı gibi, bu davranış biçimi, diğer birçok davranış biçimi gibi kolaylıkla içgüdüsel davranış olarak sınıflandırılabilir ve ancak çevre belli türden bir öğrenme fırsatı sağlarsa işlevsel olarak gelişir. Diğer bir deyişle anneye ulaşılamadığı zaman ortaya çıkan korku davranışının içgüdüsel olduğuna ilişkin hipotez, bu davranışın gelişimi için öğrenmenin gerekli olmadığını göstermez. Kişi türünün evrimsel uyarlanmışlık çevresi içinde yetiştiği zaman zorunlu öğrenme fırsatı her zaman bulunur.

Biraz düşündüğümüzde en az üç hipotezin bu madde ile tutarlı olduğu ve incelenmesi gerektiği görülür. Bu hipotezlere de B1, B2, ve B3 diyelim.

İlk hipotez, B1, Freud'un 1926'da, çocuğun annenin yokluğundan korkmasının nedenini anne olmadığı zaman fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmayacağını ve bunun tehlikeli "miktarda uyaran" birikimine yol açtığını ve bunlar eğer "boşaltılmazsa travmatik bir durum" oluşabileceğini öğrenmiş olmasıyla açıkladığı hipotezdir. Buna ek olarak çocuk kendi başına bırakıldığında bu birikimi atamadığını anladığı için aslında korkmaya başladığı tehlike durumu "algılanan, hatırlanan ve beklenen" bir çaresizlik durumudur[26].

Freud'un hipotezini benimsememizin sebeplerinden biri, burada kullandığımız paradigmadan farklı bir paradig-

26 Bu alıntılar *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı* kitabından aktarılmıştır (*SE* 20: 137-138 ve 166). Freud'un teorisi I. Ek bölümde daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

ma kullanmasıdır (bkz. 5. bölüm). Diğeri ise 1 yaşında bir bebekte olması imkansız bir neden sonuç düşüncesi ileri sürmesidir. İnsan yavrularında anneden ayrı kalınca görülen tepkilerin çoğunun primatlarda da görülmesi, bu tepkilerin ilkel ve muhtemelen sembolik ötesi bir düzeyde düşünülebileceğini göstermektedir.

Bebeklerde Freud'dan daha sofistike bir bilişsel işleyişi varsayan Kelin'ın teorisi için de benzer türden itirazlar öne sürülebilir (bkz. I. Ek bölüm).

İkinci hipotez, B2, Freud'un düşüncesinden çok da farklı değildir fakat daha basittir; öğrenme gerektirmez ve ilk ciltte ortaya konan bağlanma davranışı teorisi ile uyumludur. I. cildin 14. (s. 358) bölümünde yaşamın ilk aylarında bebeğin ağlamasını durduran koşullarla ilgili bir açıklamaya yer verilmiştir:

(...) bebek aç değilse, üşümüyorsa ya da canı acımıyorsa ağlamayı kesmenin en etkili yolu önem sırasına göre: insan sesi, beslenme dışı emme ve sallamadır. Bu bulgular bebeklerin neden yalnız bırakıldıklarında ağladıklarını ve kucağa alınmak istediklerini açıklar. Bu tür duyguların birkaç aylık bebeklere atfedilmesi uygun olmasa da yine de gerçekliği yansıttıkları söylenebilir. Bebekler sallanmadıklarında ya da kimse onlarla konuşmadığında ağlama eğilimi gösterir. Bunlar yapıldığında hemen ağlamayı keser ve mutlu olurlar. Ve çoğunlukla çocuğu sallayan ya da onunla konuşan kişi annesidir.

Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, bebeğin annenin varlığını rahatlayıp teskin olmakla, yokluğunu ise huzursuzlukla bağlantılı olduğunu öğrendiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bağlantılı öğrenme gibi basit bir işlemle bebek annesinin yokluğunu huzursuzlukla ilişkilendirir ve bu yüzden ona ulaşamadığında korkar. Bu hipotez Kessen & Mandler'in (1961) hipoteziyle benzerlik taşır.

Üçüncü hipotez, B3, bebeğin yabancılık, aniden yaklaşma, yüksek ses gibi korku uyandıran durumlarda, anne yokken, anne yanında bulunduğu zamanlara kıyasla, çok

daha yoğun bir şekilde korkmasından yola çıkarak oluşturulmuştur. Bu tip birkaç yaşantıdan sonra annenin yokluğunun yine bağlantılı öğrenme yoluyla başlı başına bir korku unsuru haline geldiği ileri sürülebilir. Bu hipotez Rycroft (1968a) tarafından ortaya konmuştur ve 6. bölümde incelenmiştir.

Eldeki bulgularla A, B2 ve B3 hipotezleri arasında seçim yapmak mümkün değildir. Üçü de akla yakın, inandırıcı hipotezlerdir.

A hipotezinin, yani bebeğin anneye ulaşamadığında kaygı ile tepki vermesinin ontogenez sürecinde öğrenme olmaksızın geliştiğine ilişkin hipotezin, sınanması güçtür.

Ayrıca bu doğru olsa bile, B2 ve B3 hipotezlerini geçersiz kılmaz çünkü bu hipotezlerin belirttiği öğrenme biçimleri yine gerçekleşebilir ve ayrılık kaygısının derecesini açıklamada büyük bir önem taşır.

Bu durumda A hipotezi doğru olsa da olmasa da, klinik açıdan büyük bir önem taşımamaktadır. Çünkü B2 ve B3'teki öğrenme biçimleri gerçekleşirse, ki gerçekleşebilir, bu, yaşamın ilk yılının ikinci yarısında ve ikinci yaşta görülür ve çocuğun anne figürü olmadığı durumlar haricinde, bunun gerçekleşmesi neredeyse kaçınılmazdır. Dolayısıyla korku uyandıran bir durum olarak bağlanma figüründen ayrı kalmak yine en az A hipotezinde görüldüğü kadar yaygın olacaktır.

Ayrılığa korkuyla tepki verme yatkınlığındaki bireysel farklılıklar üzerine yapılan çalışmalar B2 ve B3 hipotezinde ileri sürülen bağlantılı öğrenme biçimine ilişkin görüşü desteklemektedir. Bu çalışmalar (ileriki bölümlerde detaylı olarak tartışılacaktır) iyi bir anne bakımı görmüş ve bu yüzden de yoğun huzursuzluk ve korku yaratan durumlardan korunmuş çocukların, ayrılık da dahil olmak üzere çeşitli durumlara korku ile tepki vermeye en az yatkınlık gösteren çocuklar olduklarını göstermiştir. Diğer yandan anneden ayrıyken yoğun bir huzursuzluk ve kaygı yaşamış olan ço-

cuklar korkmaya, özellikle de anneden tekrar ayrı kalmaktan korkmaya çok daha fazla yatkındır.

Bu yüzden her iki bağlantılı öğrenme biçimi de bebeklik ve çocukluğun ilk yıllarında gerçekleşse bile kişilik gelişimi üzerindeki etkileri muhtemelen farklı olacaktır. Mesela çocuk yaşadığı bazı deneyimlerden dolayı, annenin yokluğunu son derece yoğun bir huzursuzluk ve mutsuzluk hissiyle ilişkilendirebilir ve gerçek ya da muhtemel ayrılık ve kayıp durumlarına psikosomatik sorunlarla ya da genel bir gerginlikle tepki verebilir. Diğer yandan yine yaşadığı bazı deneyimlerden ötürü annenin yokluğunu nispeten daha düşük bir huzursuzluk seviyesi ile ilişkilendiren bir çocuk herhangi bir korku uyandıran duruma diğer kişilerden daha yoğun bir korkuyla tepki verme eğilimi gösterebilir. Bu tür farklılıkların görülüp görülmediğini ancak daha detaylı araştırmalar yaparak tespit edebiliriz.

İki Terminoloji Gereksinimi

Son birkaç bölümdür korku uyandıran durumlarla gerçekten tehlikeli olan durumlar arasında keskin bir ayrım yaptık. Korku uyandıran durumların, artan tehlike riskine karşı doğal ya da kültürel ipuçları içeren durumlar olarak görülmelerine rağmen gerçek tehlikenin şaşmaz göstergeleri olmadıklarını belirttik. Bu yüzden bir durum içinde nasıl hissettiğimiz, o durumun barındırdığı risk derecesi ile ancak dolaylı bir ilişki taşır.

Duygulara yansıyan dünya gerçek dünya ile bağıntılı olmasına rağmen ondan farklı olduğu için iki terminoloji gereklidir.

6. bölümün sonunda "kaygı", "alarm durumu" ve "korku" terimlerinden bahsetmiştik ve bu kitapta bu kelimeleri nasıl kullandığımızı belirtmiştik. Bunların üçü de duyguları yansıtan dünyaya aittir. Buna karşılık "tehlikeli" kelimesi gerçek dünyaya aittir.

Bu noktada bir yandan korku duygusunun zıddını yansıtan bir duyguyu diğer yandan tehlikenin zıddı bir durumu ifade etmek için birbirinden farklı iki terim üzerinde uzlaşmaya varmamız gerekmektedir. Etimolojik açıdan bakarsak bunlardan ilki için "güvende hissetmek" diğeri için "emniyetli durum" ifadeleri kullanılabilir.

"Güvende hissetmek" [*feeling secure*] "kaygıdan, tedirginlikten uzak" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tarihsel olarak bu ifade duyguları yansıtan dünyaya aittir. Buna karşılık, "emniyetli" [*safe*] kelimesi, tehlikeli olmayan anlamına gelmektedir ve bu anlamıyla gerçek dünyaya aittir. Bu ayrım XVII. yüzyıl İngilizcesindeki bir deyimde açıkça ortaya konmuştur: "Emniyette olmak istiyorsan kendini hiçbir zaman güvende hissetme." Bu kelimeleri esas anlamlarıyla kullanarak muğlaklığa yer bırakmayacak şekilde şunlar söylenebilir:

*Bu durumda emniyette olmasına rağmen çok korktu.

*Durumun tehlikeli olduğunu hissetmedim, kaptanın davranışları hepimizi güvende hissettirdi.

Burada güvende hissetmek ile emniyette olmak arasında yapılan ayrım her zaman bu şekilde yapılmadığı için literatürde kullanılan terimlerin birçoğu önerdiğimiz kullanıma uymamaktadır. "Güvenli üs" [*secure base*] olarak kullandığımız ifadeyi Harlow "güvenli liman" olarak kullanmaktadır ve Sandler'ın kullandığı "emniyette olma hissi" ifadesi de (Sandler, 1960) burada "güvende hissetmek" olarak kullanılmıştır.

"Güvende hissetmek" ifadesi, klinik uygulamalarda uzun süredir önerdiğimiz anlamda kullanılmaktadır. Mesela çocuklar ya da yetişkinlerin duygu durumları tanımlanırken genellikle güvenli ya da güvensiz olarak tarif edilir. Ayrıca bir diğer kişi için bağlanma figürü olan biri aynı zamanda bu kişiye güvenlik hissi veren kişidir, bağlanma figürünü, güvende hissettiren kişi ya da güvenli üs sunan kişi olarak nitelendirmek yerinde bir tanımlamadır. Fakat şunu da vurgulamamız gerekir ki güvenli üs kişiyi güvende hisset-

tirmesine rağmen emniyeti herhangi bir doğal ipucundan daha fazla garanti etmez. Ne kadar korkutucu bulsak da bu, tehlikenin kesin bir göstergesidir. Bir durumun bizde neyin emniyetli neyin tehlikeli olduğuna ilişkin uyandırdığı duygu hiçbir zaman net değildir.

III. KISIM:
KORKUYA DUYARLILIK GÖSTERMEDE BİREYSEL FARKLILIKLAR: KAYGILI BAĞLANMA

13. Bölüm: Bireysel Farklılıkları Yaratan Bazı Değişkenler

Yapısal Değişkenler

İnsanların durumlara korkuyla tepki verme duyarlılıkları arasında muazzam farklar olduğu bilinen bir gerçektir fakat neden bu kadar büyük farklılıklar görüldüğü halen yanıtlanmamış bir sorudur. Bu bölümde ve takip eden bölümlerde bu farklılıkların oluşmasında etkin olan birçok değişkenden birkaçını tanımlayacağız. Odağımız, tabii ki, kişinin bağlanma figürü ya da figürleriyle ilişkisinin bu konudaki rolü olacaktır. Bu rol sıkça incelenmiştir fakat çok az anlaşılmıştır. Şimdi ilk olarak bunun dışındaki değişkenlerden bazılarını ele alalım.

Canlıların korkuya duyarlılıkları arasındaki farkı açıklamada genetik farklılıkların rolü olduğu düşünülebilir. Bunun insanlardaki rolü hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır fakat diğer memelilerde, mesela köpeklerin korkuyla tepki verme duyarlılığında oynadığı rol oldukça kapsamlı araştırılmıştır (Scott & Fuller 1965; Murphree, Dykman & Peters 1967). İnsanlarda duyarlılık açısından, kısmen genetik olarak belirlenmiş farklılıklardan biri de kadın ile erkek arasındaki farktır.

Cinsiyet farklılıkları

Feminist görüşe rağmen, kadınlar ve erkekler arasında korkuya duyarlılık derecesinde bir fark olduğu yaygın bir düşüncedir ve bu düşünceyi destekleyen bulgular da mevcuttur. Bu anlamda herhangi bir kadın-erkek popülasyonunda kesişen birçok noktanın da olduğu açıktır. Ayrıca kültür de bu potansiyel farkları, kadınların korkularını

göstermelerini destekleyerek ve erkeklerin bunu bastırmasını teşvik ederek, büyütür ya da azaltır. Cinsiyetler arasında duyarlılık yönünden farklılıklar görüldüğünü ortaya koyan dört çalışma bulunmaktadır.

1. Jersild & Holmes'un (1935a) anaokulu çocuklarıyla yaptıkları deneylerde (7. bölümde bu deneylerden bahsetmiştik) kız çocuklarının erkek çocuklarından daha fazla korktuğu görülmüştür. Bu fark en belirgin şekilde karanlık geçit, yılan ve köpeğin yaklaşması deneylerinde ortaya çıkmıştır. Bu üç durumda korkan erkek çocuklarının yüzdesi sırayla 36,40 ve 46'dır. Buna karşılık kız çocuklarının yüzdeleri 48, 50 ve 59'dur.

2. 6 ila 12 yaşları arasındaki çocukların anneleriyle yapılan görüşmelerde Lapouse & Monk (1959), yabancılardan ve hayvanlardan, özellikle de yılanlardan korkan kız çocuklarının oranının erkek çocuklarınkinden daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Yine aynı yaş gruplarının dahil olduğu başka iki çalışmada da kız çocuklarının erkek çocuklarına göre daha fazla durumda korku yaşadığı belirtilmiştir (Jersild, Markey & Jersild 1933; Croake 1969).

3. Öğrencilere verilen anketlerde kadınların erkeklerden daha çok korkma eğilimi gösterdiği kaydedilmiştir (bununla ilgili kaynaklar ve yorumlar için bkz. Marks 1969).

4. Psikiyatrik hastalar üzerine yapılan epidemiyoloji çalışmalarında kadınların erkeklere göre iki kat daha fazla kaygı durumu yaşadığı aktarılmıştır (Leighton *ve meslektaşları* 1963; Hare & Shaw, 1965). Psikiyatristlerin gördüğü agorafobi hastalarının üçte ikisi kadındır (Marks, 1969).

Karşı yönde bir farklılığı işaret eden, yani erkeklerin kadınlardan daha fazla korku gösterme eğiliminde olduğuna ilişkin bir bilgi aktarılmamıştır.

Evrimci bakış açısından bakıldığında bu bulgular şaşırtıcı değildir. Birçok insan ırkında, diğer primat türlerinde olduğu gibi, erkekler dişilerden daha iri ve daha güçlüdür (Cole, 1963). Erkekler yırtıcılara karşı savunma ve karşı saldırı eylemlerini üstlenirken, dişiler yavruları korur ve tehlikeyle karşılaştıkları zamanlarda da genellikle saldırmak yerine geri çekilirler. Cinsiyetler arasında vücut yapısı ve toplumsal rol bakımından görülen bu farklılık davranış yönelimindeki farklılıklara da doğal olarak yansımaktadır.

Minimal beyin hasarı

İlk cildin 16. bölümünde yarısı denek, yarısı kontrol grup olmak üzere 29 çift erkek çocuğu üzerine yapılan boylamasına araştırmada (Ucko, 1965) doğum sırasında asfiksi görülen çocukların çevresel değişikliklere, kontrol gruptaki çocuklardan daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Aile tatile gittiğinde ya da ev değiştirdiğinde asfiksi tanısı alan çocukların kontrol gruptakilerden daha fazla stres yaşadığı görülmüştür. Yine bu çocukların aile üyelerinden biri (anne, baba ya da kardeş) bir süreliğine bir yere gittiğinde aynı şekilde, kontrol gruptakilerden daha yoğun bir sıkıntı yaşadıkları kaydedilmiştir. Bu farklılıklar 3 yaşına kadar belirgin bir şekilde görülmüştür (fakat 3 yaşında bu kadar belirgin değildir). Çocuklardan bazıları anaokuluna başladığında da benzer bir farklılık görülmüştür.

Deneye katılan çocuklar 5 yaşından sonra anaokuluna başlamıştır, bu durum, çocuklar ayrı ayrı okullara gitseler bile hepsinin tek ortak yönünü oluşturmuştur. Burada yine iki grup arasında dikkat çekici ve anlamlı bir farklılık görülmüştür. Çocukların üçlü ölçekteki dağılımı şöyledir:

	Doğumda asfiksi tanısı alanlar	Kontrol grup
*Okula başladıklarına mutlu oldular ya da en azından majör bir sorun yaşamadılar	8	17
*Hafif kaygı ve bir hafta süren protesto davranışı	8	10
*Hafif kaygı ya da bir haftadan fazla süren belirgin rahatsızlık	13	2
*Toplam	29	29

Çocukluk otizmi

Otistik bir çocuğun davranışı, bağlanma yoksunluğu ile birlikte birçok kronik korku belirtisi de gösterir. Tinbergen & Tinbergen (1972) etolojik bir yaklaşımla altta yatan durumun kronik ya da yaygın bir korku olabileceğini ve çocuk insanlardan da korktuğu için bir bağlanma figürüyle temas kurarak dindirilemeyeceğini belirtir. O halde bu sendromun düşük korku uyaranı eşiği ile birlikte geç gelişim ve/veya bağlanmada ketlenme sonucu ortaya çıktığı düşünülebilir. Bu durumda nedensel etkenler şunlardan biri olabilir: (a) genetik faktörler, (b) beyin hasarı, (c) yetersiz anne bakımı. Bu etkenlerden iki ya da daha fazlası bir arada görülebilir. Clancy & McBride (1969) bu türden bir teoriye dayanan bir tedavi programı tanımlamıştır.

Körlük

Nagera & Colonna (1965) kör çocukların, hayvanlar, mekanik sesler, gök gürültüsü ve rüzgar gibi genellikle kor-

ku uyandıran durumlarda daha fazla korktuklarını ve sürekli tetikte yaşadıklarını aktarmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri muhtemelen körlerin gören çocuklara kıyasla bağlanma figürleriyle daha az temas kurmaları ve bu yüzden korku uyandıran bir durumla karşılaştıklarında etkin bir şekilde yalnız olmalarıdır. Bu çocukların bazen katı bir biçimde hareketsiz kalmaları, bazen de bir yetişkinle çok yakın bedensel temas kurmak istemeleri bu açıklama ile örtüşmektedir.

Bu çocuklar için kısa süreli bir ayrılık büyük zorluklar yaratır çünkü kör bir çocuk annesinin hareketlerini izleyemez ve gören bir çocuğun bu durumlarda genellikle yaptığı gibi anneye yakın duramaz. Fraiberg (1971), 14 aylık kör bir çocuğun annesinden ayrı kaldığı 3 ayda gösterdiği akut tepkileri incelemiştir, çocuğa bu süre içerisinde annesinin çeşitli arkadaşları ve akrabaları bakmıştır. Çocuğun anne döndükten sonra ilk iki hafta boyunca "dehşet ve hiddet arasında bir tonda" yüksek sesle saatlerce ağladığı, ya da çığlıklar atıp durmaksızın bağırdığı aktarılmıştır. Ancak annesi onu tuttuğu zaman soluklanmış ve annesinin kucağına çıkmaya çalışmıştır. Çığlık sesi annede yoğun bir stres yarattığı için çocuk çığlık atmaya başladığı zaman annenin ona çığlık atmak yerine birbirine çarpması için tencere ve tava vermesi önerilmiştir. Çocuğun bunu büyük bir zevkle yaptığı ve bağırmayı kestiği aktarılmıştır.

Fraiberg, yaşça biraz daha büyük başka bir kör çocuğu daha gözlemlemiştir; bu çocuğa, annesi doğum yapmak için hastanedeyken büyük annesi ve büyük babası bakmıştır. Çocuğun anneyle tekrar bir araya geldiğinde ilk başta ikircikli gözüktüğü fakat annesi ona sarıldığında hemen cevap verdiği belirtilmiştir. İlk örnekteki çocuğun bu şekilde yoğun bir tepki vermesinin en temel nedeni, annesinin ruhsal açıdan dengesiz biri olması ve ayrılıktan önce de sonra da çocuğa özensiz davranmasıdır; diğer bir etken de anne yokken çocuğa birçok farklı kişinin bakmasıdır.

Gelişim süreci içinde çocuğun korkuya duyarlılığındaki değişimler

Her çocuk dünyaya belli şekillerde tepki vermeye daha fazla eğilimli olarak gelir, fakat gelişimi çevresiyle arasındaki ilişkiye bağlıdır. İnsanların büyük çoğunluğunda korkuyla tepki verme duyarlılığı bakımından, çevresel değişimlere karşı etkin bir biçimde koruma sağlayan belli bazı gelişimsel eğilimler görülür. Mesela 7. bölümde değinildiği gibi bütün tanımlayıcı çalışmalar çocuğun, yaşamın ilk iki yılında korktuğu durumların (özellikle yabancılık, hayvanlar, karanlık ve ayrılık) daha fazla olduğu konusunda hemfikirdir, çocuk 5 yaşından itibaren ve genellikle bunun öncesinde, korktuğu şeyler konusunda daha ayrımcı, önceden korkmuş olduğu durumlar karşısında kendine daha güvenli ve bu durumlarla başa çıkmada daha beceriklidir. Daha ayrımcı olmaya yönelik değişim ve kendine güven, normu temsil ettiği için bunu ortaya çıkaran yaşantıların ve süreçlerin niteliğini incelemekle başlayacağız. Ardından bunun tersi bir etkiye sahip yaşantıları ve süreçleri, mesela genel duyarlılık eğiliminin azalmasını engelleyen ve korkulan durumların sayısını arttıran bir etkiye sahip süreçleri inceleyeceğiz.

Korkuya Duyarlılığı Azaltan Yaşantılar ve Süreçler

İnsan hayatının normal seyri içinde korkuya yatkınlığı azaltan birçok yaşantı ve süreç vardır. Bunlardan en temeli, güveni arttıran bağlanma figürünün ulaşılabilir olmasıdır fakat bu konuyu bir sonraki bölümde ele alacağız. Diğerleri ise ilk başta tedirginlik uyandıran durumlara alışmaya başlamak, diğer insanların bu durumlarda korkmadığını görmek ve durumla aktif olarak başa çıkmayı öğrenirken herhangi bir tehlike olmadığını anlamak olarak tanımlanabilir. Bunlar öğrenme teorisi çerçevesinde şöyle nitelendirilir:

*alışma
*temsili sönümleme ile sonuçlanan gözlemsel öğrenme
*bir rehber eşliğinde gözlem yoluyla öğrenme

Bu saydıklarımız haricinde normal gelişim içinde ne ölçüde bir rol oynadıkları net olarak bilinmese de başka süreçler de devrededir. Mesela bu prosedürlerin başka bir versiyonu davranış terapistleri tarafından geliştirilmiştir ve "karşılıklı ketlenme", "karşı şartlandırma", ve "duyarsızlaştırma" gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu işlemlerde çağrışım, korkulan uyaran durumu ile deneğin hoşuna giden bir şey arasında kademeli olarak kurulur[1].

Kolayca unutulan bir diğer süreç de büyümedir. Kişi büyüdükçe daha güçlü ve becerikli olur, bu yüzden önceden tehlikeli olduğunu düşündüğü durumlar artık tehlikeli görünmemeye başar.

Son yıllarda, öğrenme ve davranış kuramcılar bu süreçlerden bazılarıyla ilgili mevcut bilgileri kapsamlı bir şekilde geliştirmiştir. Marks (1969) yaptığı araştırmalarla bu konudaki bilgilerimize büyük katkı sağlamıştır; çalışmaların büyük bölümü yılan, köpek gibi belli bir hayvandan korkan sağlıklı kişiler üzerinden yapılmıştır. Daha genel bir kaygı yaşayan, depresyon eğilimli, kişisel ilişkilerinde sorunları olan psikiyatri hastaları çalışmaların dışında bırakılmıştır. Bu yüzden birçok klinisyen öğrenme kuramcılarının bulgularının klinik uygulama için sınırlı bir değer taşıdığı görüşündedir. Fakat tam da bu yüzden öğrenme kuramcılarının bulguları, sağlıklı gelişim sürecinde korkuyla tepki verme eğiliminin nasıl azaldığını anlamamıza yardımcı olmuştur. Şimdi yukarıda sıraladığımız üç süreci daha yakından inceleyelim.

Alışma

Bu süreç, bir durumu önemli bir durum takip etmedikçe tepki vermemeyi öğrenmektir. Bu, muhtemelen bebeğin bü-

1 Duyarsızlaştırmanın tanımı ve bununla ilişkili yöntemler için bkz. Marks (1969).

tün güçlü ve ani uyaranlara korkuyla tepki vermeye yönelik ilk eğilimini sınırlamada büyük bir rol oynamaktadır. Alışma, daha sonra biraz daha sofistike bir biçimde, yabancı olduğu için korkulan diğer durumların sayısını da azaltır çünkü bugün yabancı görülen yarın daha tanıdık olur ve bunun olumsuz bir sonuca yol açmadığı keşfedilir. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki alışma, yabancı olarak görülen şeylere karşı merakı ya da temel korku tepkisini hiçbir şekilde etkilemez.

Temsili sönümlemeyle sonuçlanan gözlemsel öğrenme

Gözlemsel öğrenmenin iki yönde de çalışabileceğini daha önce belirtmiştik: gözlemci ya önceden korkmadığı bir durumdan korkmayı öğrenir ya da önceden korktuğu durumlardan korkmamayı öğrenir. Bandura'ya göre (1968) öğrenmedeki en önemli unsur önceden korkulan bir durumdan korkmamayı öğrenmektir, bunda gözlemcinin korkulan durumla, herhangi olumsuz bir sonuçla karşılaşmadan başa çıkabileceğini anlaması son derece önemlidir. Gözlemlenen kişinin (modelin) kimliği ve gözlemcinin kendisini onunla ne ölçüde özdeşleştirdiği çok daha az önem taşır. Bir filmde geçen bir sahnenin bile (modelin eylemleri açıkça tasvir edilmişse) rahatlatıcı bir etkisi olabilir.

Bir şeyin zararsız olduğunu başka kişilerin deneyimini doğrudan gözlemleyerek öğrenme yöntemi, kişiye o durumun zararsız olduğun söylemekten oldukça farklıdır. Bu konuyu sistematik biçimde inceleyen araştırmacılar, sadece açıklama yaparak karşıdaki kişiyi rahatlatmanın oldukça sınırlı bir etkisi olduğunu belirtmiştir; kuşkusuz bu bulgu klinisyenleri hiç şaşırtmayacaktır.

Neyse ki olayların normal seyrinde aile içinde büyüyen bir çocuğun zararsız olduğu halde korktuğu birçok durumu gözlem yoluyla öğrenmek için birçok olanak bulunur. Annebabalar, abi ve ablalar, komşular ve okul arkadaşları farkında olmadan çocuğa sürekli olarak bu gerekli bilgileri sağlarlar.

Bir rehber eşliğinde gözlem yoluyla öğrenme

Bu yöntem deneğin basit gözlemsel öğrenme yöntemiyle öğrenmesinden ziyade bir model üzerinden öğrenmesini sağlar. Bununla birlikte her makul ebeveyn zaten bunu çocuğuna günlük hayat akışı içinde sunmaktadır. Bu yöntemde, ilk olarak model korkulan durumun herhangi bir tehlike taşımadığını gösterir ve sonra da çocuk ya da yetişkin, diğer kişinin durumla yalnız başına başa çıkması için onu teşvik eder. Burada da sürecin en önemli kısmı öğrenen kişinin, durumu bu sefer kendi açısından incelemesi ve onunla istenmeyen sonuçlara yol açmadan baş edebildiğini keşfetmesidir. Çocuklarda korku davranışı üzerine çalışan birçok araştırmacı bu yöntemin yararlı olduğunu ortaya koymuştur (ör. Jones 1924a; Jersild & Holmes 1935a) ve elde ettikleri bulgular Bandura ve meslektaşlarının yaptıkları deneylerle kesin bir şekilde doğrulanmıştır. Bandura'nın (1968) aktardığı bir deneyde yoğun bir şekilde yılandan korkan ergenler ve yetişkinler incelenmiştir. Denekler dört alt gruba bölünmüştür ve bu gruplara dört farklı tedavi verilmiştir:

a) Deneklerden standart duyarsızlaştırma prosedürü içerisinde yılanlarla ilgili tehlikeli durumları hayal etmeleri ve aynı zamanda derin rahatlama egzersizleri yapmaları istenir

b) Deneklere küçük çocukların, ergenlerin ve yetişkinlerin büyük ve zararsız yılanlarla giderek artan şekilde korku uyandıran ilişkilerini anlatan bir film izlettirilir

c) Denekler terapistin kademeli olarak ve dikkatle prosedüre katılımını gözlemler ve terapist deneğin kendi başına yılana dokunması, onu okşaması için her adımda ona yardım eder, sonra terapist yılanın kuyruğunu ve başını tutarken deneğin yılanı yakalaması ve yavaş yavaş ona alışması sağlanır. Daha sonra denek yılanın odaya girmesine ve en sonunda da kendi üzerinde dolaşmasına izin verir; denek ancak bir aşamayı korkusuzca tamamladıktan sonra diğer aşamaya geçmesine izin verilir.

d) Herhangi bir tedavi uygulanmaz fakat diğer alt gruplardaki denekler gibi deneyin başında ve sonunda yılan korku-

suyla ilgili test edilirler ve böylece kontrol grup olarak değerlendirilirler.

Alt gruptaki denekler tedavinin sonunda yılanlarla birlikte giderek daha fazla cesaret isteyen eylemlerle test edildiklerinde, terapistin yılanlarla ilişkisini gözlemleyen ve kendileri de kademeli olarak bu alıştırmanın içinde yer alan grubun en az korku duyan grup olduğu görülmüştür. (a) ve (b) alt grubundaki denekler yılandan önceki durumlarına kıyasla daha az korkar hale gelmişlerdir fakat tedaviden (c) grubundakiler kadar faydalanmamışlardır. Son olarak kontrol gruptaki kişilerin bütün bu uygulamalardan sonra yılandan yine ilk baştaki kadar korktukları görülmüştür.

Bandura bir rehber eşliğinde gözlem yoluyla öğrenme yönteminin bu denekler üzerindeki etkili sonuçlarını yöntemin iki özelliğine bağlar: İlk olarak deneğin korkusu, korktuğu nesneyle ilişkiye girebilecek kadar azaltılmıştır, ikinci olarak denek yılanla ilişki kurmaya başladıktan sonra bunun olumsuz sonuçlar doğurmadığını anlamıştır. Bandura yönteminin başarılı olması için dikkatli bir şekilde, kademeli olarak ilerlenmesi, deneğin hiçbir aşamada makul bir miktardan fazla korku hissetmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bandura'nın bulgularının bu çalışma için önem taşıyan yönü güvenilen ve cesaret veren bir kişinin bu süreçte oynadığı roldür; terapist, denek için korku uyandıran bir edimde bulunmuş ve sonra denek kendi başına korktuğu bu durumla yüzleşirken onun yanında durmuştur, ayrıca onu kaydettiği her aşama ve elde ettiği her başarı için yüreklendirmiş, başaramadığı durumlarda da güven duymaya sevk etmiş ve rahatlatmıştır. Denek, ancak böyle kendisine refakat eden bir kişi eşliğinde problemin üstesinden gelmek için gereken güveni kendinde bulmuş ve ediminin sonuçlarının gerçekte ne olduğunu görmüştür.

Davranış terapistlerinin çalışmasından edindiğimiz ikinci değerli ders ise küçük adımlarla ilerlemek ve korkunun düşük bir yoğunlukta tutulmasını sağlamaktır. Deneğin yoğun bir

korku duyduğunda başladığı yere geri döndüğü görülmüştür. İlginçtir ki astronotlar da mesleklerinde benzer bir yolla, bir aşamadan diğer aşamaya küçük adımlarla ilerlemişlerdir (Korchin & Ruff 1964), bununla ilgili bulgulara 21. bölümde tekrar değineceğiz.

Neyse ki birçok ebeveyn, sezgi yoluyla çocuğun yoğun bir korku yaşamasının iyi bir şey olmadığının farkındadır ve kendi varlıklarının çocuklarının korkusunu başka herhangi bir şeyden daha çok dindirme gücüne sahip olduğunu bilirler; Newsonlar 4 yaşındaki çocuklardan ve annelerinden oluşan örnek grupları için bu konuda şöyle demiştir:

> Her üç çocuktan ikisinin tekrarlayan korkuları vardı ve bu korkuları anneleri biliyordu. Anne çocuğunun korktuğunu fark ettiğinde genellikle bunu dindirmek için işe yarayan bir çare bulmaya çalışır. Birçok anne için bulduğu çözümün işe yarar olması son derece önemlidir. Bunun belli bir yöntemi yoktur ve bazı korkular en uygun çözümler bulunsa bile geçmez; anne-babalar ancak çocuğun bunu "aşmasını" umabilir; genellikle birkaç açıklama yaparlar ve çocuklarının sırtını okşarlar. Bu, korkuyu dindirmese bile en azından yatıştırıcı bir etkiye sahiptir (Newson & Newson 1968).

Korkuya Duyarlılığı Arttıran Yaşantılar ve Süreçler

6. bölümde "üssümüzle iletişim hatlarımız tehlikede olduğunda duyduğumuz korku, önümüzde alarm durumuna geçmemize neden olan bir olay yaşandığında geri çekilip kaçmamız kadar doğaldır" demiştik. Bunun sonucunda, kişinin bazı durumlara korkuyla tepki vermesinin nedeni iki farklı türden yaşantı olabilir. Bunlardan biri, kişinin bir noktadan itibaren belli bir durumdan özellikle kaçınmaya ya da geri çekilmeye çalışmasına yol açan yaşantılardır. Diğeri ise bağlanma figürünün ulaşılabilir olmasından kuşku duymasıdır. Panik yaratan bir durum, sadece o an için korkuyla tepki verme eğilimini arttırır, fakat çocuğun bağlanma figürüne ya da figürlerine ulaşabileceğinden kuşku duyması birçok duru-

ma korkuyla tepki vermesine yol açar, çocuğun yaşadığı bu durum yüzer-gezer kaygı olarak nitelendirilir. Bu cildin geri kalan bölümleri bağlanma figürlerinin ulaşılabilir olması ve kaygı üzerine yoğunlaştığı için bu bölümde ağırlıklı olarak kişinin belli durumlardan korkma duyarlılığını ele aldık.

Korkutucu yaşantılar

Jersild ve meslektaşları ve Newsonlar, kişi belli bir durumdan olağandışı yoğunlukta bir korku duyduğunda bunun kökeninin o durumla bağlantılı belirli bir yaşantıda yattığını belirtmişlerdir.

Newsonlar 4 yaşındaki örnek gruplarına ilişkin gözlemlerini aktarırken çocuğun önceki yaşantılarına ilişkin bilgi edinildiğinde korkusunun, abartılı görünse bile genellikle "makul" olduğuna dikkat çeker: Bu konuyla ilgili örnek olarak; tatilde ayağı ıslak kum içine saplandığı için hareket edemeyen ve arkadaşları gittiğinde bu yüzden arkada kalan bir kız çocuğunun bu olaydan sonra çamurdan yoğun bir şekilde korkmaya başladığını belirtir. Başka bir örnekte çocuk nehre düştükten sonra bir daha suyun yanına yaklaşmamıştır, ya da röntgeni çekilen bir çocuk o sırada biri ona bağırdığı için beyaz önlüklü herkesten korkmaktadır (Newson & Newson 1968).

Jersild & Holmes iki ayrı kaynaktan: (a) çocuğun belli durumlarda olağandışı yoğunlukta korku tepkisi geliştirmesine katkısı olan etkenlere ilişkin ailelerden alınan bilgilerden (Jersild & Holmes 1935b) ve (b) genç yetişkinlerin kendilerinde yoğun bir korkuya neden olan etkenlerin ne olabileceğine ilişkin düşüncelerinden yola çıkarak benzer türden bulgular aktarmıştır (Jersild & Holmes 1935a). Kuşkusuz bu kaynaklar yeterli değildir ve bu yüzden daha detaylı bir araştırmanın yapılması gerekmektedir.

Newsonlar gibi Jersild & Holmes da anne-babaların anlattıkları olaylardan yola çıkarak çocuğun belirli bir durumda son derece anlaşılır bir şekilde korku geliştirmesine neden

olan yaşantıları aktarmıştır. Mesele bir çocuk geçirdiği bir operasyonda anestezi için kullanılan gaz balonundan sonra yerde ya da havada gördüğü balona benzer bütün nesnelerden korkmaya başlamıştır. Başka bir çocuk hayvanat bahçesinde aniden öten bir baykuşun sesinden korktuktan sonra evdeki kanaryadan da korkmaya başlamıştır. Bütün bu örneklerde çocuğun küçük bir olayı kapsamlı bir şekilde genellediği görülmektedir.

Yine benzer bir şekilde genç yetişkinler grubu da belirli bir durumdan duydukları korkunun, çocukluklarında alarm durumuna geçmelerine neden olan bir olay sonucunda ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Bunlar, bir kazaya tanık olmak, eve hırsız girmesi, bir patlamaya tanık olmak ve annenin hasta olması gibi olaylardır.

Fakat çocukların bazıları da alarm durumuna geçmelerine neden olan bir yaşantıdan sonra kalıcı bir şekilde o durumdan korkar hale gelmeyebilir, bunun nedeni muhtemelen travmanın yaşandığı andaki koşullardır. Bu koşullardan biri, birleşik bir durum içinde kişinin yalnız olması olabilir. Yukarıda alıntıladığımız örneklerin hiçbirinde çocuğun korktuğu anda yanında güvendiği birinin olup olmadığına dair bilgi verilmemiştir. İleride yapılacak çalışmalarda, sonradan dönülüp bakıldığında travmatik olarak nitelendirilen durumların hangi koşullarda yaşandığına ilişkin detaylı bilgi edinilmesi gerekmektedir.

Hayvanların da belirli durumlardan sürekli olarak korkmasına neden olan yaşantıları anlatan kapsamlı bir literatür vardır (Hebb 1949) fakat hayvanlar, insanlardan farklı olarak, dinledikleri korku hikayelerinden ya da tehditlerden korkmazlar.

Duyulan hikayeler

Jersild & Holmes'un (1935a) görüşme yaptığı genç yetişkinlerde görülen süregelen ve/veya yoğun korkunun en başat nedeni bu kişilerin duyduğu (gerçek ya da kurgusal) korku hi-

kayeleridir. Diğer bulgular bu durumun, bazı kişilerin bazı durumlardan korkmasında düşünüldüğünden daha büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Jersild & Holmes (1935b) "kim korkar koca kurttan" şarkısının popüler olduğu zamanlarda muazzam sayıda çocuğun kurtlardan korktuğunu aktarmıştır. Çocuğun gerçek ile kurguyu birbirinden ayırma ve potansiyel tehlikeyi gerçekçi bir biçimde hesaplama konusunda yaşadığı zorluklara 10. bölümde değinmiştik o yüzden bu bulgu bizi şaşırtmamalı. Bu yanlış anlamalardan doğan korku, o sırada oldukça yoğun olsa bile, kişinin dünyayı kavrayışı geliştikçe değişir.

Toplumda bazı çocuk ve yetişkinlerin korktuğu fakat diğer kişilerin korkmadığı çeşitli durumların kültürel olarak belirlenmiş durumlar olduğu düşünülebilir. Mesela birçok çalışma bazı olaylardan korkmanın sosyo-ekonomik sınıflara dayandırılarak açıklanabileceğini ortaya koymuştur. New York City çevresinde 5 ila 12 yaş arası 400 çocukla yapılan görüşmelerde devlet okuluna giden çocukların büyük bölümünün, özel okula gidenlerle kıyaslandığında, hırsızlardan, adam kaçıranlardan ve doğaüstü olaylardan daha fazla korktuğu kaydedilmiştir (Jersild & Holmes 1935a). Lapouse & Monk (1959) Buffalo'da 482 çocuğun anneleriyle yaptıkları görüşmelerden yola çıkarak alt sosyo-ekonomik sınıftan gelen beyazların savaştan, sellerden, kasırga ve cinayetten, yangın ve adam kaçırmadan, üst sosyo-ekonomik sınıfa mensup beyazlara göre daha fazla korktuğunu aktarmıştır. Croake (1969) Güney Dakota ve Nebraska'da 8 ila 12 yaş arasındaki 213 çocukla yaptığı görüşmelerde yine aynı doğrultuda bir farklılık gözlemlemiştir. Literatürde kaydedilen vakalar arasındaki farklılıkların çoğunun kültürel etkilerden kaynaklandığı söylenebilir.

Tehditler

Jersild & Holmes'un (1935a) hazırladığı anketi cevaplayan genç yetişkinlerin çoğu, bazı durumlara karşı nasıl ve neden yoğun bir korku geliştirdiklerini anlatmakta zorluk çek-

miştir. Yine de bu kişilerin korkularını açıklamak için öne sürdükleri nedenleri inceleyen araştırmacılar, birçok örnekte, tehditlerin büyük bir rol oynadığını görmüştür. Aktarılan örneklerdeki kişilerin çocukluk döneminde kendilerinden daha büyük çocukların şaka yollu veya ciddi tehditlerine maruz kaldıkları belirtilmiştir. Bazen de ebeveyn ya da öğretmenler, çocuğu disipline sokmak amacıyla, tehditlerde bulunmuşlardır. Bazı tehditler fiziksel cezaya yöneliktir: Sıklıkla da çocuğun korkmaya eğilimli olduğu doğal ipuçları (karanlık, yalnızlık ya da terk edilme gibi) kullanılarak yapılmıştır.

Jersil & Holmes çocukları "kasıtlı olarak korkutma girişimlerinin" tam sayısına ulaşamamış olsalar da bazı uç örnekleri kaydetmişlerdir, bu son derece rahatsız edici bir listedir. Mesela anketlerde verilen cevaplara inanacak olursak çocuğun karanlık korkusunun, ceza olarak karanlık bir odaya kapatılarak ya da bu yönde tehdit edilerek kötüye kullanıldığı görülür. Bazı vakalarda ise çocuğun karanlık korkusu, karanlık odada dev sıçanların ve canavarların olduğuna ilişkin hikayelerle pekiştirilmiştir.

Jersild & Holmes'un (1935a) ve Newsonların (1968) aktardığı, yine disiplin amacıyla kullanılan bir diğer tehdit de çocuğu anne babasından ayırmakla korkutmaktır. Bu tehdit birkaç biçimde karşımıza çıkar; ya çocuk evinden ve ailesinden uzağa yollanmakla tehdit edilir, ya da çocuğun korktuğu bir kişinin onu almaya geleceği, veyahut annesinin onu terk edip uzaklara gideceği söylenir. Birçok çocuğun bu türden tehditlere maruz kaldığına inanmak için geçerli nedenler vardır, ayrıca bu tip tehditlerin kişinin ayrılık kaygısına duyarlılığını arttırmada psikiyatristlerin düşündüğünden çok daha büyük rol oynadığı da görülmektedir. Bu tespitlerimizle ilgili bulgular sonraki bölümlerde (15., 18. ve 19. bölümlerde) sunulmuştur, bu tehditlerin ayrılık kaygısı üzerindeki rolünün azımsanmasının nedenleri ise 20. bölümde tartışılmıştır.

Yaşantının kilit rolü

Klinik çevrelerde korkuyla tepki verilen bir durumun şimdiye kadar tartıştığımız türden yaşantılarla açıklanamayacağını öne süren örnekler olduğuna da dikkat çekilir. Bu yüzden "içsel tehlikeler" ekseninde dönen daha karmaşık açıklamalara başvurulur. Fakat biz bu görüşü benimsemiyoruz. Bazı vakalarda hasta ya da yakınları hastanın şikayet ettiği korkularla ilişkili olabilecek diğer yaşantıların farkında değildir; bazı vakalarda hasta bu yaşantıların farkındadır fakat bir nedenden ötürü kasıtlı olarak aktarmaz veya bunları konuyla ilişkili görmez. Bazen de klinisyen bu yaşantıların üzerinde durmaz ya da anlatıldığında ilgilenmez. Sık görülen bir diğer durum da klinisyenin anlatılanları, izlediği teoriyle örtüşmediği için dikkate almamasıdır. Sonuç olarak bir durumda hissedilen korkunun hasta ya da klinisyen tarafından hatalı bir şekilde bir başka duruma atfedilmesi yaygın olarak görülür.

Bu kitapta temel olarak bağlanma figürünün ulaşılmaz ya da duyarsız olmasından duyulan korku kadar, diğer korku uyandıran durumlar da dikkatle incelenerek, kamufle edilmeden ele alınmıştır.

14. Bölüm: Korkuya Duyarlılık ve Bağlanma Figürlerinin Ulaşılabilir Olması

> Bütün bu çileli süreçte en temel korkusu yalnızlık olmuştu, yalnızlık ile bir arkadaşa sahip olmak arasındaki derin uçurumu anlatmak için kelimeler kifayetsiz kalıyordu.
>
> G. K. CHESTERTON, *The Man who was Thursday*

Bağlanma Figürünün Ulaşılabilirliğine İlişkin Öngörüde Bulunmak

Korku uyandıran bir durumda kişinin yanında güvendiği bir kişinin bulunmasının son derece önemli bir değişken olduğunu önceki bölümlerde vurguladık. Korku uyandıran çeşitli durumlar, kişi güvendiği biriyle birlikteyken daha az hissedilir; buna karşılık kişi yalnızken her türden korku uyandıran durum çok daha yoğun biçimde yaşanır. Hepimiz için en güvenilir kişiler bağlanma figürlerimiz olduğu için korkuya duyarlılığımız büyük ölçüde bağlanma figürlerimizin varlığına ya da yokluğuna bağlıdır.

Fakat insan her zaman şimdide yaşamaz. Çocuğun bilişsel kapasitesi arttıkça, korku uyandırdığını bildiği durumlar da dahil olmak üzere birçok durumun meydana gelme olasılığını önceden görme kabiliyeti artar. Ve çocuğun ya da bir yetişkinin ön gördüğü korku uyandıran durumlar içinde korkunun en yoğun hissedildiği durum bağlanma figürünün yokluğu ya da ihtiyaç duyulduğunda ulaşılabilir olmamasıdır.

Daha önce belirttiğimiz gibi (1. bölüm) bağlanma figürünün varlığından bahsederken o anda orada bulunmasından ziyade çocuğun onu kolayca bulabileceği bir yerde olması anlaşılmalıdır. Fakat bunu biraz daha detaylandırma-

lıyız çünkü bu tek başına yeterli değildir; bağlanma figürü çocuğun onu kolayca bulabileceği bir yerde olmasının yanı sıra korkan çocuğa uygun şekilde tepki verme eğiliminde de olmalıdır, yani onu teskin eden, koruyan bir rol üstlenmelidir. Ancak bu şartlar altında gerçek anlamda ulaşılabilir olduğu söylenebilir.

Bu bölümde her biri bu çalışmanın tezlerini oluşturan üç farklı önerme ortaya koyduk. İlk önermemizde, kişinin bağlanma figürüne ihtiyaç duyduğu anda ulaşabileceğinden emin olduğu zaman yoğun ya da kronik korku yaşama eğiliminin, bağlanma figürünün ulaşılabilirliğine güven duymayan bir kişiye göre çok daha düşük olduğunu belirttik. İkinci önermemizde bu güvenin geliştiği hassas döneme değindik. Bağlanma figürünün ulaşılabilirliğine duyulan güvenin ya da güvensizliğin bebeklik, çocukluk ve ergenlik gibi kişinin henüz olgunlaşmadığı yıllarda yavaş yavaş oluştuğunu ve bu yıllarda oluşan beklentilerin yaşamın sonuna kadar görece değişmeden kaldığını öne sürdük. Üçüncü önermemiz ise gerçek yaşantının oynadığı rolü ortaya koymaktır. Kişinin henüz olgunlaşmadığı yıllarda bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliğine ve yanıt verebilirliğine yönelik geliştirdiği çeşitli beklentilerin o kişinin gerçek deneyimlerinin açık bir yansıması olduğu görülmüştür.

Bu üç önerme birçok tartışmaya yol açmıştır.

Nesne ilişkileri kuramını kullanan psikanalistler için ilk önerme oldukça tanıdıktır: Bu teoriye göre kişinin, bağlanma figürünün ulaşılabilir olmasına ilişkin duyduğu güvenin ya da güvensizliğin iyi nesneyi içe yansıtma ya da yansıtamama kapasitesinden kaynaklandığı düşünülür. Buna karşılık, nesne ilişkilerine ya da etolojiye aşina olmayan terapistler için bu önerme yeni ve hatta şaşırtıcıdır.

İkinci önerme, kişilik yapısına yetişkin yaşlarda bile yüksek derecede bir esneklik atfeden görüş ile Melanie Klein'ın kişiliğin esnekliğinin bebekliğin ilk aylarından sonra hızla azaldığını ve yaşamın ilk ya da ikinci yılında en alt seviye düş-

tüğünü öne süren görüş arasında bir yerde durmaktadır. Benimsediğimiz görüş her iki önermeyle de karşıtlık içindedir; bağlanma davranışının en kolay aktive olduğu 6 aydan 5 yaşına kadar uzanan dönem, bağlanma figürlerinin ulaşılabilir olmasına yönelik beklentilerin gelişimi açısından da en hassas dönemdir ve bu hassasiyet 5 yaşından sonraki 10 yılda da (çocukluk yılları geride kaldıkça azalsa da) devam eder.

Yaşantının rolüne ilişkin önerme çoğu araştırmacı için açık olmasına rağmen psikanaliz çevrelerinde birçok tartışmaya yol açmıştır. Bu önemli bir sorudur çünkü bu soruya verilen cevap hem önleyici tedbirler hem de terapötik tekniklere bağlıdır. Bu tartışmaya bu bölüm kapsamında ve diğer bölümlerde tekrar tekrar değinilmiştir.

Her biri prensipte sınanabilir olan bu üç önerme bu cildin sonraki bölümlerinin iskeletini oluşturmaktadır. Bu önermelerin kendi içinde tutarlı olduğunu, kanıtlarla desteklendiğini ve bulguları anlamlı bir şekilde yerine oturttuğunu öne sürdük.

Bağlanma Figürlerinin İçsel Çalışan Modelleri ve Kendilik

Burada ele aldığımız ruhsal durumlar rahatlıkla, temsil modelleri ya da içsel çalışan modeller olarak tanımlanabilir. İlk ciltte her bireyin olayları algılayış tarzına göre geleceğe yönelik öngörülerde bulunarak ve buna göre plan yaparak dünyaya ve kendisinin dünyadaki yerine dair içsel çalışan modeller oluşturduğunu belirtmiştik. Kişinin dünyaya dair oluşturduğu içsel çalışan modellerdeki temel özellik bağlanma figürlerini nerede bulacağına ve bu figürlerin kendisine nasıl yanıt vereceğine ilişkin tasarımıdır. Benzer şekilde, kişi kendine dair oluşturduğu içsel çalışan modellerde, bağlanma figürünün gözünde ne kadar kabul edilebilir ya da kabul edilemez olduğuna ilişkin çıkarımlar yapar. Kişinin ihtiyaç duyduğu anda destek için başvurabileceği bağlanma figürünün ulaşılabilir ve duyarlı olmasına ilişkin öngörüleri

birbirini tamamlayan bu yapılara dayanır. Ve geliştirdiğimiz teori açısından da kişinin, bağlanma figürünün ulaşılabilir olmasına duyduğu güven ya da bağlanma figürünün ulaşılabilir olmamasının yarattığı korku yine bu modellerin yapısına bağlıdır.

Kişinin bağlanma figürünün ulaşılabilirliğine ilişkin öngörüsü, hayatının sıradan akışı içerisinde potansiyel olarak tedirgin edici durumlarda korkuyla tepki verme eğilimiyle de yakından ilişkilidir.

Geliştirdiğimiz teori iki adımda formüle edilebilir: bağlanma figürünün fiili varlığı ya da yokluğu kişinin potansiyel olarak tedirgin edici bir olay karşısında alarm durumuna geçmesini ya da sakin kalmasını belirleyen başat bir değişkendir ve yaşamın ilk aylarından başlayıp hayat boyu devam eder. Yine yaşamın ilk aylarında başlayan ve hayat boyu devam eden ikinci başat değişken kişinin bağlanma figürünün, ihtiyaç anında yanında bulunmasa bile, ulaşılabilir oluşuna duyduğu güven ya da güvensizliktir, yani bağlanma figürünün kolayca bulunabilir, duyarlı ve yanıt veren bir pozisyonda olmasıdır. İlk değişken, yani bağlanma figürünün fiili varlığı ya da yokluğu özellikle yaşamın ilk yıllarında (3 yaşa kadar) dominant değişkendir. Üç yaştan sonra ulaşılabilirliğine ya da ulaşılamazlığına yönelik öngörü giderek artan bir öneme sahip olur ve ergenlikten sonra hakim değişken olmaya başlar.

İçsel çalışan modellerle ilgili kavramlar ve içsel çalışan modellerden doğan öngörüler bildik, tanıdık kavramlar gibi görünmeyebilir fakat aslında burada benimsenen formülasyon, sistem teorisi ile uyumlu, genellikle "nesnenin içe yansıtılması"(iyi ya da kötü nesne) ve "kendilik imgesi" gibi terimlerle anlatılan görüşleri ifade etmektedir. Bu kavramları kullanmamızın nedeni anlatımımıza çok daha büyük bir netlik ve kesinlik kazandırması ve ampirik araştırma için planlama ve uygulamaya elverişli bir çerçeve sunmasıdır.

Biraz daha derinlemesine düşünüldüğünde bağlanma figürlerinin ve kendiliğin içsel çalışan modellerinin çok çeşitli

boyutları bulunduğu görülür. Bunlardan biri basitlik-karmaşıklık karşıtlığıdır (bkz. I. cilt, 17. bölüm). Diğeri; doğruluk ve geçerliliktir, buna bu ciltte sonraki bölümlerde kısaca değineceğiz (bkz. 20. bölüm). Bir diğeri de bağlanma figürlerinin ve kendilik rollerinin ne ölçüde birbirinden ayrıştığıdır. Şimdi en sonuncusunu incelemeye başlayalım.

Bağlanma figürünün duyarlı, yanıt verebilir olmasına duyulan güven en az iki değişkene; (a) bağlanma figürünün genellikle yardım çağrılarına yanıt veren, koruyucu bir insan olarak düşünülüp düşünülmemesine, (b) kişinin kendilik algısına, kendini herhangi birinin özellikle de bağlanma figürünün yardım etmek üzere yanıt vereceği türden bir kişi olarak değerlendirip değerlendirmemesine bağlıdır. Mantık çerçevesinde bakıldığında bu değişkenler bağımsızdır. Fakat pratikte birbirini etkilerler. Sonuç olarak bağlanma figürü modeli ve kendilik modelinin birbirini tamamlayan ve onaylayan şekilde geliştiği söylenebilir. Dolayısıyla istenmeyen bir çocuk, ebeveyni tarafından istenmediğini hissetmekle birlikte temelde, istenmeyen, kimsenin istemeyeceği bir kişi olduğuna da inanır. Buna karşılık, sevilen bir çocuk ebeveyninin sevgisine güven duyar ve diğer herkesin de kendisini sevilebilir bir insan olarak göreceğinden emindir. Mantık çerçevesinde savunulması güç olsa da bu ilkel genelleştirmeler sık görülür. Zaten bir kez benimsendiğinde ve çalışma modellerinin kumaşıyla örüldüğünde bir daha uzun uzadıya sorgulanmazlar.

Genel algıya göre kişinin bağlanma figürleri ve kendisi için birbirinden ayrı, tek modeller kullanacağı düşünülmesine rağmen psikanalistler Freud'dan bu yana insanın eş zamanlı olarak bağlanma figürü ya da figürleri ve kendisi için iki (ya da daha fazla) içsel çalışan model kullandığını varsaymamıza yol açan birçok kanıt sunmuştur. Tek bir bağlanma figürüne ilişkin çoklu modeller kullanıldığında bu modellerin kökenleri, etkileri ve kişinin bunlarla ilgili farkındalık derecesi bakımından farklılık gösterdikleri görülür. Duygusal açıdan örselenmiş kişilerde, kişinin algı ve öngörülerinin dolayısıyla

duyguları ve davranışlarının üzerinde büyük bir etkiye sahip olan modeli yaşamının ilk yıllarında geliştirdiği ve büyük ölçüde ilkel çizgilerle kurduğu görülür, fakat kişi bunun bir dereceye kadar farkında olabilir ya da hiç farkında olmayabilir; bu sırada eş zamanlı olarak, ikinci bir model, belki de daha sonradan gelişmiş, henüz tamamlanmamış, kişinin daha fazla farkında olduğu ve yanlışlıkla dominant zannettiği sofistike bir model de devrede olabilir.

Çoklu modellerin nasıl ve neden oluştuğu ve devamlılık gösterdiği savunma işleyişleriyle ilgili cevaplanması güç sorular ortaya koyar, bunları üçüncü ciltte ele aldık. Çoklu model hipotezleri son derece etkili fakat görece ya da tamamen bilinçdışıdır ve Freud'un dinamik bilinçdışı hipotezinin yalnızca farklı terimlerle ifade edilmiş bir versiyonudur.

Bizim teorimize göre duygusal açıdan örselenmiş bir hastanın tedavisi ilk olarak, kişinin üzerinde etkiye sahip fakat kişinin kısmen farkında olduğu ya da hiçbir farkındalık geliştirmediği modelleri ortaya çıkarmayı, ikinci olarak da hastayı, açığa çıkan bu modellerin halen geçerliliklerini koruyup korumadıklarını anlamak için yönlendirmeyi hedefler. Analist, bu stratejiyi izleyerek hastanın kendisini (analisti) nasıl algıladığını ve davranışları hakkında nasıl bir öngörüde bulunduğunu saptayabilir, bu da hastanın hayatında baskın bir etkiye sahip olan çalışan modellerinin niteliği ile ilgili değerli bilgiler sunar. Analist bu algı ve öngörüleri açık bir şekilde gördüğü için, hastanın kendisi hakkındaki bu peşin hükümlerinin o anki ilişkilerinden ziyade, hastanın yaşamının ilk aylarında diğer insanlarla kurduğu deneyimler sonucu oluşturduğu içsel çalışan modellerden türediğini anlar, hastanın analisti algılayış biçimi ve onun hakkındaki düşünceleri genellikle "aktarım" olarak nitelendirilir. Analist aktarımı yorumlarken, diğer birçok şeyin yanı sıra hastanın dikkatini bu modellerin niteliğine ve etkisine çeker ve ima yoluyla hastayı bu modellerin o anki geçerliliğini irdelemeye ve belki de bu modelleri gözden geçirmeye yönlendirir.

Piaget'nin teorisine göre aktarım kavramı, analistin hastayla arasındaki bakım verme ilişkisi içinde, hastanın bakım veren kişinin kendisiyle nasıl ilişki kuracağına dair zihnindeki (ve belki bilinçdışındaki) beklentisini içeren modele benzer. Hastanın halihazırda zihninde bulunan bakım veren modeli henüz analistin kendisine gerçekte nasıl davrandığını ve davranmaya devam ettiğini değerlendirecek ölçüde değişikliğe uğramamıştır.

Bazı analistler modellerin sadece o anki durumla uyumsuz özelliklerinin aktarım olarak nitelendirilebileceğini ileri sürer. Gelgelelim, pratikte, karmaşık bir modelin hangi kısımlarının yanlışlıkla analiste yansıtıldığı ve hangi kısımlarının gerçekten ilişkili olduğunu birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Bunun sonucunda hastanın analiste yönelik algısının ve tutumunun bütün yönlerini aktarım olarak değerlendiren bir gelenek ortaya çıkmıştır. Modelin hangi kısımlarının analistle uyuşmadığı ve hangi kısımlarının bir dereceye kadar uyduğu sürekli olarak akılda tutulduğu sürece bunun bir sakıncası yoktur.

Hastanın analiste yönelik tahminlerinin çarpıcı bir yönü de, analistin kendisini terk etmesine ilişkin güçlü bir beklenti taşımasıdır ve bunun bilinçli bir beklenti olduğu söylenemez. Hafta sonlarında, tatillerde ve özellikle de hastalık gibi beklenmedik bir durum ortaya çıktığında, hastanın davranış biçimi, ifade ettiği duygu ve düşünceler analistin geri dönmeyeceğine yönelik tahminlerini yansıtır, bu durum analistin onu artık görmek istemediğini düşündüğünü gösterir. Bu tahminler bazen bilinç düzeyindedir ve hasta bunları korku olarak dışa vurur, bazen de bilinçlidir ve çarpıtılarak dışa vurulur, bunun yanlış olduğuna dair güvence verilmesine rağmen genellikle hastanın zihninde varlığını sürdürmeye devam eder. Daha önemlisi bu durum gerçek hayatta tekrar tekrar yanlışlanmasına rağmen değişmez[2].

2 Bu tür tepkilere birçok vaka incelemesine yer verilmesine rağmen, hasta ya da hastaların analiz sırasında ayrılığa (planlı ya da planlanmamış) nasıl tepki verdiklerine ilişkin herhangi bir sistematik, ampirik kayda rastlamadım.

Analist hastanın dikkatini yaptığı tahminlerin niteliğine çekerken bir yandan da hastayla birlikte hastanın tahminlerini üzerine kurduğu modelin nasıl oluştuğunu anlamaya çalışır. Bu araştırma sırasında halihazırda aktif olan fakat o an için en iyi ihtimalle şüpheli bir geçerliliğe sahip modelin, hastanın gelişme çağında bağlanma figürleriyle günlük ilişkisinde yaşadığı gerçek deneyimler hakkında bilgi edinildiğinde, büyük ölçüde ve hatta tamamen anlaşılır hale geldiği görülür. Bu durum tekrardan tartışmalı bir soruyu, gerçek yaşantıların kişinin kendine ve ötekilere ilişkin geliştirdiği içsel çalışan modellerde ne ölçüde etkisi olduğu sorusunu gündeme getirir.

İçsel Çalışan Modellerin Belirlemede Yaşantının Rolü

Psikanalistler bir dönem, hastanın olumsuz bağlanma figürü modellerinin gerçek yaşantılarla ilişkili olduğunu kabul etme konusunda, Kraepelinci* psikiyatristler kadar isteksizdi. Bu tür yorumların naif olduğu, bunu yapmakla yansıtmanın bu süreçteki rolünün göz ardı edildiği ve hastanın yaşadığı talihsiz olaylardaki payına önem verilmediği düşünülürdü. Günümüzde ise neyse ki Fairbairn, Winnicott ve diğerlerinin etkisiyle daha az sayıda psikanalist bu görüşü benimsemektedir, çünkü bu görüş ancak klinisyen kendisini izole hastalarla, genellikle yetişkinlerle sınırlarsa ve ancak hastanın günlük hayatındaki yaşantılarına, bebeklikte ve (bu döneme ilişkin verilen bilgiler belirsizlik taşır ve genellikle spekülatiftir) çocukluk yıllarında bağlanma davranışının ne ölçüde ve hangi şekillerde karşılandığına ilişkin sistematik bir değerlendirme yapma gereği görmezse savunulabilir.

---

* Ç.n.: Emil Kraepelin: Alman psikiyatrist. Kraepelin davranış bozukluklarını ilk kez sınıflandıran ve tanımlayan kişidir. 1883 yılında beyin patolojisinin ruhsal hastalıklara neden olduğunu söylemiştir. Ruhsal hastalıklar ilk kez Kraepelin'le beraber bedensel hastalıklar gibi hastalık olarak kabul edilmişlerdir.

Örselenmiş çocuklar ve ailelerinin tedavi edildiği bir aile kliniğinde uzun süre çalışan hiç kimse muhtemelen gerçek deneyimin fazla bir öneme sahip olmadığını öne süren geleneksel görüşe katılmaz. Tersine, bu çalışma esnasında çocuğun ebeveyni ve ebeveyn figürleriyle ilişkisi hakkında (kısmen birlikte görüşme seanslarında aile üyelerinin ilk elden gözlemleri vasıtasıyla, kısmen de zaman içinde, farklı kaynaklardan edinilen bilgilerin toplanıp bir araya getirilmesiyle oluşturulan aile geçmişi değerlendirilerek) bilgi edindikçe, çocuğun bağlanma figürlerinin kendisine karşı davranışlarına ilişkin tahminlerinin, bu kişilerin daha önce sergiledikleri ve belki halen sürdürdükleri davranışlarla ilgili yaşantılardan yola çıkılarak oluşturulmuş anlamlı, makul değerlendirmeler olduğu tekrar tekrar görülür. Dolayısıyla fiziksel travma ve genetik eğilimin kişilik üzerinde etkisi olsa da, aile çevresinin etkisi azımsanamayacak derecede önemlidir.

Bu noktadan bakıldığında yetişkinlikteki kişilik yapısının, henüz olgunluğa erişilmemiş yıllarındaki kilit figürlerle, özellikle de bağlanma figürleriyle kurulan ilişkinin ve etkileşimin bir ürünü olduğu görülür. Bu yüzden olumlu bir ortamda yetişmiş, müşfik bir aileye sahip şanslı kişiler insanları, destek, yardım ve koruma istenebilecek, ulaşılabilir kişiler olarak görürler. Bu beklentileri o kadar derine yerleşmiş ve defalarca onaylanmıştır ki, bir yetişkin olarak başka türlü bir dünya düşünmekte zorluk çekerler. Bu durum onlara neredeyse bilinçdışı bir güvence verir ve ne zaman, nerede bir zorluk yaşasalar, yardıma koşacak güvenilir figürler bulurlar. Dolayısıyla dünyaya güvenle yaklaşır, potansiyel olarak tehlikeli durumlarla etkin bir şekilde başa çıkabilir ya da başa çıkabilmek için yardım isteyebilirler.

Olumsuz koşullarda yetişenler ise bu kadar şanslı değildir. Bazılarının hayatında hiçbir zaman kendilerini destekleyen figürler olmamıştır, bazıları içinse bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliği şüphelidir. Birçoğu için bakım veren figürün destekleyici ve koruyucu biçimde yanıt vermesi en iyi ihti-

malle ya tehlikelidir ya da böyle bir ihtimal söz konusu bile değildir. Bu koşullarda büyüyen insanların yetişkin olduklarında bakım veren bir figürün ulaşılabilir ve güvenilebilir olacağına hiçbir şekilde inanmamaları şaşırtıcı değildir. Bu insanlar için dünya huzursuz edici ve kestirilemez bir yerdir; ve ona ya geri çekilerek ya da onunla savaşarak cevap verirler.

İyi ya da kötü yönde uç deneyimler yaşayan gruplar arasında beklentilerini dünyaya uyduran birçok farklı ara grup da bulunmaktadır. Mesela bunlardan bazıları bağlanma figürünün ancak tatlı dille yaklaşıp ikna edilirse kendilerine olumlu yanıt verdiğini öğrenmiştir. Dolayısıyla bu kişiler bütün bağlanma figürlerinin kendisine ancak bu şekilde yanıt vereceğini düşünürler. Bazılarıysa çocukluklarında arzu ettikleri yanıtı ancak belli kurallara uyarlarsa alabileceklerini düşünür. Bu durumda kurallar makul, yaptırımlar hafif ve tahmin edilebilir olduğu sürece, kişi halen desteğe ihtiyaç duyduğu zaman buna ulaşabileceğine güven duyabilir. Fakat kurallar katı ve uyulması güç olduğunda ve kurallara uyulmadığı zaman uygulanan yaptırımlar ağır cezalar ve özellikle de desteği, güveni geri çekme gibi tehditler içeriyorsa kişi cesaretini kaybedebilir.

Çocuğa küsmek, çocuğun yaklaşma girişimlerini geri çevirmek ve çocuğu evi terk etmekle tehdit etmek ya da onu uzaklara yollayacağını söylemek gibi yaptırımlar çocuklarda ruhsal açıdan büyük hasara yol açar. Bunlar tekrar tekrar ve yoğun biçimde uygulandığında çocuğun gelişen kişiliği üzerinde vahim etkiler yaratır. Bu tip tehditler, özellikle de bağlanma figürünün ihtiyaç anında ulaşılabilir olup olmayacağı ile ilgili ciddi bir şüphe ve güvensizlik yarattığı için kişinin terkedilme korkusunu ve başka durumlara da korkuyla tepki verme yatkınlığını arttırır.

Şunu belirtmeliyiz ki bu tür yaşantıların kişilik, özellikle de kaygı ve korkuya duyarlılık üzerindeki etkisi halen tartışmalıdır. İleri sürdüğümüz görüşü destekleyen bulgulardan ilk cildin 16. bölümünde bahsetmiştik, ilerleyen bölümlerde bu

bulguları daha detaylı bir şekilde ele alacağız. Umuyoruz ki çalışmamız bu konuda farklı görüşler öne süren, yani kişilik gelişimindeki farklılıkları açıklamak için deneyime ikincil bir rol atfeden araştırmacıları, teorilerini dayandırdıkları bulguları ortaya koymaya teşvik eder. Ancak bu şekilde ilerleme kaydedebileceğimizi düşünüyoruz.

"Olgun" ve "Olgunlaşmamış" İfadelerinin Kullanımı Üzerine Bir Not

Klinik çevrelerin çoğunda kişilik tanımlaması "olgun" ve "olgunlaşmamış" olarak yapılmaktadır. Dünyaya güvenle yaklaşan fakat zorluk yaşadığında destek için güvendiği kişilere başvuran kişiler genellikle olgun olarak nitelendirilir. Buna karşılık, kronik kaygı hisseden, sürekli desteğe ihtiyaç duyan ve kimseye güvenmeyen kişilerin olgunlaşmamış bir kişiliğe sahip olduğu düşünülür.

Olgunlaşmamış kelimesinin bu kullanımının altında yatan teoriye göre, bu şekilde tanımlanan yetişkin kişilik yapısı, gelişimin bir noktasında sekteye uğramış ve o evrede kalmıştır. Bu durum çocukluğun ilk dönemleri için normal olmasına rağmen sağlıklı gelişim sürecinde geride bırakılır.

Burada geliştirilen ve son bölümde detaylarıyla tartışılan teori bundan farklıdır; kronik kaygının ve kalıcı güvensizlik duygusunun normal ya da sağlıklı gelişimin evreleri olduğuna ilişkin görüşe karşı çıkar. Bunun yerine, bu tür sapmaların çocukluk döneminde çocuğun bağlanma davranışına yetersiz ve uygunsuz biçimde yanıt verilmesinden kaynaklandığını, bunun sonucu olarak da kişinin yaşamı boyunca bağlanma figürlerine ilişkin tahminlerini bu figürlerin ulaşılmaz oldukları varsayımı üzerine kurduğunu ileri sürer.

Bağlanma figürlerinin varlığına ve desteğine ihtiyaç duyan, sürekli bunu talep eden olgunlaşmamış kişilik yapısına sahip yetişkinler ile çocuklar arasında kurulan benzerlik yüzeyseldir. Çocuğun tahmin için elinde herhangi bir araç

yoktur, yalnızca kısa zaman aralıklarını tahmin edebilir. Fakat "olgunlaşmamış" kişiliğe sahip bir yetişkinin elinde tahmin yürütmek için gerekli araçlar bulunur ve bağlanma figürlerinin huyuna gitmediği, ihtiyatlı davranmadığı sürece bunların ulaşılmaz olacaklarına dair bir kanısı vardır.

Dolayısıyla olgun ve olgunlaşmamış terimlerinin genel kullanımı kusurlu ve yanıltıcıdır. Olgunlaşmamış kelimesini bu şekilde kullanmanın özellikle olumsuz bir etkisi vardır, çünkü klinisyeni söz konusu kişilerin davranışını acı deneyimlerin haklı bir sonucu olarak değerlendirmekten alıkoyar ve bu kişilere küçümseyen, tepeden bakan bir tavırla yaklaşmasına yol açabilir.

15. Bölüm: Kaygılı Bağlanma ve Bunu Geliştiren Koşullar

> Ebeveynler aralarında sürekli tartışmalar yaşıyorsa ya da mutsuz bir evlilik yaşantısına sahiplerse, çocuklarının cinsel gelişiminde şiddetli bir örselenmeye ya da nevrotik bir hastalık geliştirmelerine zemin hazırlanmış olurlar.
>
> SIGMUND FREUD (1905b)

"Aşırı Bağımlılık" ya da Kaygılı Bağlanma

Bu cildin ilk bölümünde Hampstead bakımevinde kalan 2 ila 4 yaş aralığında çocukların bakıcılara yoğun bir sahiplenme duygusuyla yaklaştıklarını gösteren olgulara yer vermiştik (Burlingham & Freud'dan alıntıladığımız olgulardı bunlar, 1944). Örneğin 17 aylık olduğundan beri bakımevinde kalan Jim'in ilk başta genç bir bakıcıya sonra da kendisiyle ilgilenen bir diğer bakıcıya karşı "güçlü bağlanma"lar geliştirdiği belirtilmişti. Jim her iki bakıcıya da sarılıyor, onları sahipleniyordu; kendilerinin yanından bir dakika bile ayrılmalarını istemiyordu. Meslektaşlarım Robertson ve Heinicke de dahil olmak üzere birçok başka gözlemci de, küçük çocukların bakımevinde çalışanlara bağlanma davranışı geliştirmelerine izin verildiği her zaman bu tip davranışların gözlendiğini belirtmişlerdir ve çocuğun eve döndükten sonra anneye karşı da aynı şekilde davrandığı görülmüştür.

Sarılma davranışı hem mecazi hem de gerçek anlamıyla her yaşta (çocuklukta, ergenlikte, yetişkinlikte) görülebilir. Bu davranışı açıklamak için; "kıskanç", "sahiplenici", "doyumsuz", "olgunlaşmamış", "aşırı bağımlı", "güçlü" ya da "yoğun" bağlanma gibi birçok niteleme kullanılmıştır. Fakat bu sıfatların söz konusu durumu bilimsel ve klinik açıdan tanımlama-

da eksik kaldığı ileri sürülmüştür çünkü artık kullanılmayan, eski bir teoriden türemiş oldukları, ya da muğlaklık ve daha da önemlisi olumsuz bir değer yargısı taşıdıkları belirtilmiştir; "kıskanç" ve "sahiplenici" kelimeleri, doğru olmalarına rağmen aşağılayıcıdır. Aynı şey "doyumsuz" kelimesi için de geçerlidir, bu niteleme bağlanmanın halen yemek yemek ve beslenmeyle ilişkili olduğunu düşünen araştırmacılar tarafından kullanılır.

"Güçlü" bağlanma ve "yoğun" bağlanma kelimeleri ise muğlaktır, özellikle de güçlü bağlanma tatminkar koşulları işaret eder gibi durur. "Olgunlaşmamış" nitelemesi ise gerileme [*regression*] teorisinden türemiştir ve bir önceki bölümün sonunda belirttiğimiz gibi bu teori bulgularla örtüşmemektedir.

"Bağımlılık" ve "aşırı bağımlılık" gibi terimlerin taşıdığı muğlaklık ve yanlış kullanımlar ilk ciltte belirtilmiştir[3] (12. bölüm). Şimdi bu terimlerin eksikliklerine biraz daha yakından bakalım ve yerlerine yeni terimler önerelim.

Klinik literatürde "bağımlı" ve "aşırı bağımlı" kelimeleri kadar sık kullanılan iki kelime daha yoktur belki de. Sarılmaya eğilimli bir çocuk, evden çıkmaya isteksiz bir ergen, anneyle yakın ilişkisini sürdüren eş, refakatçiye ihtiyaç duyan bir engelli, bütün bu saydıklarımız er ya da geç bu kelimelerden biri ile nitelendirilecektir. Bu kelimelerde her zaman bir onaylamama, küçümseme havası vardır. Şimdi, bu terimlerle nitelendirilen davranışları ve bu kelimelerle tanımlanan kişileri nasıl değerlendireceğimizi inceleyelim.

Bu çalışmanın bakış açısına göre, klinisyenlerin bağımlı ya da aşırı bağımlı olarak tanımladığı kişilerin çoğu, klinisyenin uygun olduğunu düşündüğünden daha sık ve yoğun bağlanma davranışı gösteren kişilerdir. Yapılan değerlendirme bu kelimeleri kullanan gözlemcinin norm ve değerleri çerçevesindedir. Bu birçok zorluğa yol açar. Bunlardan biri norm

3. Bağımlılık ve bağlanma kavramlarının birbiriyle ilişkisi için bkz. Ainsworth (1972).

ve değerlerin sadece bireyden bireye değil kültürden kültüre ve alt kültürden alt kültüre de değişmesidir. Kabaca bir örnek verecek olursak, bir davranış Doğu'nun bazı bölgelerinde fazla dikkat çekmez ve hatta belki teşvik edilirken, Batı'da çocuksu ve bağımlı olarak değerlendirilebilir. Bir diğer zorluk da aynı kültür içinde bile bir davranışı ortaya çıkaran organizmaya ait koşullar ya da çevresel koşullar bilinmediği sürece doğru değerlendirme yapılamayacak olmasıdır. Çocuğun yaşına, hasta olup olmadığına, ya da yakın bir zamanda bir şok yaşayıp yaşamadığına ilişkin yeterli bilgiye sahip olmamak gözlemcinin değerlendirmesine zarar verebilir. Hatalı bir şekilde aşırı bağımlı diye değerlendirilen kişiler, yorgun, hasta veya yakın zamanda yeni bir kardeşleri doğmuş olan çocuklar, ya da yakınını kaybetmiş, yaslı yetişkinlerdir. Bu kişilere bir diğer örnek de hamile ya da küçük çocukları olan genç kadınlardır. Bütün bu durumlarda bağlanma davranışı daha sık ve/veya daha yoğun olarak ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, davranışı ortaya çıkaran koşullar normal sınırlar içindedir ve söz konusu bireylerin kişilik gelişimiyle ilgili olarak herhangi bir olumsuz sonuca varmak doğru olmaz.

Gelgelelim her yaştan kişide, görünürde herhangi bir neden olmaksızın alışılmadık şekilde sık ve yoğun bağlanma davranışı gösterme eğilimi görülebilir. Bu eğilim belli bir dereceden fazla olduğunda genellikle nevrotik olarak kabul edilir.

Bu kişilerin bağlanma figürlerinin ihtiyaç duydukları zaman kendilerine yanıt vereceklerine dair güven sorunu yaşadıkları, ancak bu figürlere yakın dururlarsa onlara ulaşabileceklerini düşündükleri hemen fark edilir. Bunu aşırı bağımlılık olarak adlandırmak konuyu anlaşılması güç bir noktaya taşır. Burada "ayrılık kaygısı" teriminin bile uygun karşılık olduğu söylenemez. Bu durumu en iyi tanımlayan terim "kaygılı bağlanma" ya da "güvensiz bağlanma"dır. Bu terim bağlanma figürlerinin ulaşılamaz ve/veya duyarsız olmasından, yanıt vermemesinden duyulan korkuyu daha açık

bir biçimde tanımlamaktadır ve kişinin bağlanma figürüne doğal olarak yakın durma arzusuna saygı göstererek bağlanma figürüyle ilişkisinin bitmesinden korktuğu için kaygı yaşadığını yansıtmaktadır.

Bu durumun gelişmesinde diğer nedensel faktörler de bir dereceye kadar rol oynasa da çalışmamızın tezi çerçevesinde ağırlıklı olarak, kişinin bağlanma figürlerine ihtiyaç duyduğunda ulaşabileceğine ilişkin güvenini sarsan yaşantıları inceledik. Alternatif teorilere, ki bunlardan bazıları yerleşik, köklü teorilerdir, bir sonraki bölümde yer verdik.

Aşağıdaki, işçi sınıfından iki annenin çocuklarının yaşadığı "aşırı bağımlılık" fazına ilişkin örnek, bu durumun nasıl koşullarda gerçekleştiğini gösterir. Buradaki örnekler Newson & Newson'ın (1968) Notthingham'da 700 tane 4 yaş çocuğu üzerine yaptığı araştırmadan alınmıştır. Bir madencinin karısına kızının kendisine yakın durmak isteyip istemediği sorulmuştur, kadın şöyle cevap vermiştir:

Onu bırakıp hastaneye gitmek zorunda kaldığım o günden beri (iki kere, her ikisi de 17 gün süreyle; çocuk o sırada 2 yaşındaydı) bana güveni kalmadı. Ne alışverişe ne komşuya, hiçbir yere gidemiyorum, onu da yanımda götürmek zorundayım. Beni bırakmıyor. Akşam yemeği vakti arkadaşlarıyla oynamaya çıktı bugün. Deli gibi döndü eve "anne, gittin sandım!" dedi. Unutamıyor bir türlü. Halen her dakika benimle.

Kocası üç ay önce sefere çıkan kamyon şoförünün karısına aynı soru sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir:

Evet yakın durmak istiyor, özellikle son zamanlarda, kocam gittiğinden beri daha sık. (Peki ne yapıyorsunuz?) eğer meşgul değilsem oturup ilgileniyorum, sürekli etrafımda dolanıyor, durmadan "beni seviyor musun? beni bırakma anne, tamam mı?" diyor. Ben de oturup onunla konuşuyorum; ama onun yaşında bir çocuğa (yaklaşık 4 yaşında), anlatmak gerçekten zor. Eskiden kendi başına giyinirdi, fakat kocam gittiğinden beri benden bekliyor bu işi, her şeyi benim yapmamı bekliyor. Şu sıra ne istiyorsa onu yapmasına izin veriyorum. Yani zaten üzgün, onu tekrar üzmek istemiyorum.

Çünkü kocam gittikten hemen sonra onu bakımevine verdim, kafası dağılır diye düşündüm fakat müdire onu oradan almamı istedi çünkü her gün oturup ağlıyormuş. Herhalde babası gidince, ben de onu orada bırakınca benim de gideceğimi düşündü, sadece 14 gün kaldı bakımevinde, sonra aldım onu. Ama onu yalnız bırakacağımdan korkuyor, tuvalete giderken de yanım götürmek zorunda kalıyorum, odada bile yalnız kalamıyor. Terkedilmekten korkuyor.

Newsonlar aşırı bağımlılık davranışı gösteren ve ayrılık korkusu yaşayan çocuklar üzerine yaptıkları çalışmaların bulgularını şöyle özetlemiştir: "bu çocukların ayrılık korkularının çoğu gerçeğe dayanır; ya anneleri hastaneye yatmıştır ya da kendileri bakımevine bırakılmışlardır veya başka bir nedenle bir ayrılık yaşanmıştır". Bununla beraber ayrılık deneyimi yaşayan çocukların bazılarında ayrılık kaygısı görülmemiştir, bazı çocuklar ise bu tip bir deneyim yaşamadıkları halde ayrılık kaygısı göstermektedirler. Gerçek ayrılık deneyimi yaşamış olmak önemli olsa da diğer değişkenlerin de çocukların bu kaygıyı yaşamasında payı olduğu açıktır.

Diğer değişkenler içinde en etkili olanı ilk olarak, ebeveynin çocuğu cezalandırmak için terk etmekle tehdit etmesidir. İkinci olarak çocuğun anne-baba kavgasına şahit olması ve taraflardan birinin evi terk etme riski olduğunu fark etmesidir. Elimizdeki bulgulara göre, Suttie (1935) ve Fairbairn'in (1941) uzun zaman önce belirttiği gibi ebeveynin çocuğu terk etmekle tehdit etmesi diğer değişkenler içinde en etkili olanıdır. Yine de şunu unutmamalıyız ki, bu tehditlerin muazzam gücü, ayrılığın çocuk için zaten başlı başına korkutucu ve kaygılandırıcı bir yaşantı ya da olasılık olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu yüzden, tekrar çıkış noktamıza, anne figüründen ayrılmanın çocuk üzerindeki etkilerine dönüyoruz.

Aşağıdaki iki bölümde, ilk olarak bakımevinde sabit bir anne figürü olmadan bakım gören çocukları, ikinci olarak da evde annesi tarafından yetiştirilen fakat muhtelif nedenlerden ötürü kısa ya da uzun süreliğine anneden ayrı kalan çocukları inceleyeceğiz.

Sabit Bir Anne Figürü Olmadan Yetişen Çocuklarda Kaygılı Bağlanma

Sabit bir anne figürü olmadan yetişen çocuklarda bağlanma ve korku davranışı üzerine şu ana kadar yapılan çalışmalar içinde en sistematik veriler, Tizard & Tizard (1971) tarafından kaydedilmiştir. Tizard & Tizard İngiltere'de bakımevlerinde yetişen iki yaş çocuklarının sosyal ve bilişsel gelişimini aile içinde yetişen çocuklarla karşılaştırmıştır.

Son yıllarda İngiltere'deki bakımevlerinin organizasyonel yapısında büyük değişimler kaydedildiği söylenebilir. Bakımevleri çocuğun, ailesiyle bağlarını güçlendirilmenin yanı sıra kendi içlerinde de normal bir aile yaşamına yakın hayat şartları sağlamak için girişimlerde bulunmuşlardır. Ayrı bir birimde bakım gören 12 aydan küçük bebekler haricinde, 5-6 yaşa kadar farklı yaş gruplarından çocuklara, altılı gruplar halinde, "özel" birimlerde kendi bakıcıları tarafından bakım verilmeye başlanmıştır. Buna ek olarak, bazı bakımevlerinde, her bakıcının normalde çalıştığı gruptan farklı bir grup içindeki bir ya da iki çocukla özel olarak ilgilenmesini sağlayan bir sistem getirilmiştir; bakıcı çocuğu boş vaktinde dışarı çıkarıp, ona küçük hediyeler alır, bazen uyutup ya da hafta sonu için çocuğu kendi evine götürüp onunla ilgilenir.

Bakımevlerinde bu tip bir düzenin bulunması, eskinin bakımevleriyle kıyaslandığında büyük bir gelişme olsa da, incelemeler, çocuklara annelik yapan bakıcıların bakımının günümüz Londra'sında çalışan bir aile içinde çocuğa sağlanan bakımdan çok daha yetersiz olduğunu göstermektedir.

Tizard & Tizard araştırmaları için 15 erkek, 15 kız çocuğu seçmiştir (her iki grupta da çocuklardan on tanesi beyaz, beş tanesi siyahtır). Bu çocuklar 2 yaşında, sağlıklı, bakımevinde geçirdikleri süre boyunca herhangi bir hastalık geçirmemiş, 4 ayından küçükken bakımevinde kalmaya başlamış ve o zamandan beri oradan ayrılmamış çocuklardı. Çocuklardan sadece biri gayri meşru çocuktu. Yarısının annesi çocuklarına bakabilme umudu taşıyan annelerdi ve ço-

cuklarını ziyarete geliyorlardı, diğer yarısı ise evlat edinilmeleri için bakımevine verilmişti fakat muhtelif nedenlerden ötürü bu durum ertelenmişti.

Yaş, cinsiyet ve sağlık durumu bakımından bu grupla aynı kriterlere göre seçilen karşıt gruptaki çocuklar işçi sınıfına mensup sağlıklı ailelerde yetişmiş beyaz İngiliz çocuklardı. Araştırmanın kolay yürütülmesi için annesi tam zamanlı olarak çalışan ve okul çağından küçük ablası veya abisi olan çocuklar araştırmaya dahil edilmemişti.

Çalışmanın amacı bu iki gruptaki çocukları bilişsel ve sosyal gelişimleri açsından karşılaştırmaktı. Bu amaçla muhtelif bilişsel testler uygulandı[4] ve böylece çocukların yabancının gelişine ve bakım verenin kısa süreliğine odadan ayrılışına verdikleri tepkiler gözlemlendi. Çocuğun bağlanma davranışıyla ilgili daha fazla bilgi edinmek ve potansiyel bağlanma figürleri ve diğer kişilerle yaşantılarına ilişkin belli ayrıntıları öğrenmek amacıyla bakıcıyla görüşme yapıldı. Bu projede görev alan araştırmacıların ikisi de kadındı.

Sonuçları aktarırken bu iki gruptaki çocukların bağlanmalarına ilişkin birtakım detayları belirtmek faydalı olacaktır. Karşılaştırma yaptığımızda gruplar arasında büyük bir fark olduğu ortaya çıkmıştır.

Aileleriyle yaşayan 2 yaşındaki 30 çocuk arasından 20 çocuk için temel bağlanma figürü anneydi, dördü için babaydı, beşi için her iki ebeveyndi ve bir çocuk da baba evden uzaktayken dayıyı bağlanma figürü olarak seçmişti. Bağlanma davranışı gösterilen figürlerin toplam sayısı oldukça sınırlıydı, bu rakam grupta çocuk başına ortalama dörttü. Dört çocuk haricinde diğer çocukların hepsinin evde düzenli olarak bağlanma figürünü takip ettiği aktarılmıştı.

Bu tablodaki odaklanmış bağlanmanın tersine bakıme-

4 Bilişsel testlerin sonuçlarında bakımevindeki çocukların ortalamasının normdan iki ay geride, aile içinde büyüyen çocukların ortalamasından ise üç ay geride olduğu görülmüştür. Bakımevindeki çocukların ortalamanın altında kalmalarının sebebi sözel alt testlerde başarısız olmalarıdır (Tizard *ve meslektaşları* 1972).

vindeki çocukların bağlanma davranışı dağınıktır. Çocukların çoğu, "iyi tanıdığı herkes" kategorisi de dahil olmak üzere birçok kişiye karşı bağlanma davranışı geliştirmiştir, bağlanma davranışı geliştirdikleri bu kişilerin sayısını belirlemek güçtür. Fakat buna rağmen hepsinin bir tercihi vardır. Çocuğun annesi haftada bir ya da daha çok ziyarete geliyorsa her zaman için tercih edilen bağlanma figürünün anne olduğu aktarılmıştır: "Çocuk annesini gördüğü için heyecanlanır ve anne gittiğinde de üzülürdü". Benzer şekilde çocuk için kendisini dışarı çıkaran "özel" bir bakıcı varsa ve anne ziyarete gelmiyorsa çocuğun tercih ettiği figür, (çoğu zaman sadece birkaç dakika görüşüyor olsalar da) hep bu bakıcı olurdu. Dolayısıyla aile içinde yetişen çocuklar tercih ettikleri bağlanma figürleriyle neredeyse her gün birlikte olurken, bakımevindeki çocukların bu kişilerle çok daha az temasları bulunuyordu. Ayrıca bakımevindeki çocukların bakıcıları odadan dışarı çıkarak takip etmelerine izin verilmiyordu.

Bakımevi yöneticilerinin çocukların sosyal ilişkilerini stabilize etmeye yönelik bütün girişimlerine rağmen sonuçlar olumsuzdu. Çocuklar, 20 ay önce bakımevine girdiklerinden beri, en azından 20 farklı bakıcı tarafından (her biri bir hafta ya da biraz daha uzun bir süreyle) bakım görmüştü, aile içinde yetişen çocuklara ise sadece iki kişi bakım veriyordu. Bir hafta gibi kısa bir süre içinde bile bakımevindeki çocuklarla ortalama altı farklı bakıcı ilgileniyordu. Buna ek olarak, bakıcılar düzensiz aralıklarla gelip gidiyor, günler veya aylar boyu ortadan kayboluyor ve bazen de geri dönmüyorlardı.

Bu iki gruptaki çocukların bağlanma ve korku davranışları kıyaslandığında bakımevindeki çocukların bağlanma konusunda belirgin bir şekilde daha kaygılı oldukları[5] ve yabancıdan daha fazla korktukları görülmüştür.

5 Tizard & Tizard raporlarında bakımevindeki çocukların bağlanma davranışındaki "yoğunluğun" aile içinde yetişen çocuklarınkinden çok daha fazla olduğunu belirtmişlerdir.

Bakıcıların verdikleri bilgiler, bakımevindeki çocukların bağlanma davranışının hem tercih ettikleri bağlanma figürüne hem de ekipteki diğer bakıcılara karşı, aile içinde yetişen çocuklara kıyasla (bu bilgi anneler tarafından aktarılmıştır) çok daha kaygılı olduğunu göstermektedir. Mesela bakımevindeki 30 çocukla aile içinde yetişen 30 çocuk kıyaslandığında, bakımevindekilerin yirmi dördü, aile içinde yetişenlerin ise on üçü sevdikleri bakıcı odadan ayrıldığında ağlamaklı olmuştur; sürekli ağlayanların sayısı bakımevindekilerde on, aileyle yaşayanlarda ise ikidir. Bakıcı döndüğünde bakımevindeki çocuklardan ikisi hariç hepsi kucağa alınmak için koşmuştur, aile içinde yetişen çocuklarda ise sadece dört tanesi bu davranışı göstermiştir. Dolayısıyla aile içinde büyüyen çocukların üçte ikisi annelerinin odaya girip çıkışını doğal karşılarken, bakımevindeki çocuklardan neredeyse hepsi bağlanma figürü odayı terk ettiğinde üzülmüştür ve bakıcı geri döndüğünde kucağa alınmak istemiştir.

Yabancı korkusunu ölçmek için iki gruptaki çocuklar için de standart bir prosedür uygulanmıştır. Her çocuk kendi odasında kendi bakıcısıyla (ya da annesiyle) birlikteyken değerlendirilmiştir. İlk beş dakikada çocuk kendisine bakım veren kişinin kucağında oturmuştur, bu sırada araştırmacı bakım verenle kısa bir sohbet etmiştir. Sonra araştırmacı, çocuğa yaklaşmak için uygulanan standart işlemleri yerine getirmiştir; çocuğu ilk başta selamlamış, ikinci adım olarak resimli kitaba bakması için yanına çağırmış ve son olarak da ondan kucağına oturmasını istemiştir. Çocuğun bu hamlelere tepkisi 7 puanlı ölçekte değerlendirilmiştir.

İkinci adımda araştırmacı, çocuğu yanına çağırdığında bakımevindeki çocukların otuzundan sadece on beşi araştırmacının yanına gitmiştir, aile içinde yetişen çocukların ise yirmi altısı gitmiştir. Bakımevindeki çocuklardan sadece sekizi araştırmacının kucağına oturmayı kabul etmiş, altısı ağlayıp kaçmıştır. Aile içinde yetişen çocukların ise on altısı kucağa oturmayı kabul etmiş ve hiçbiri kaçmamıştır.

Araştırmacı, çocuğa yaklaşmak için uygulanan standart işlemleri tamamladıktan sonra bakım verenle birkaç dakika daha sohbet etmiş ve ondan kısa bir süreliğine odadan çıkıp kapıyı aralık bırakmasını istemiştir. Çocuğun buna tepkisi 4 puanlı ölçekte değerlendirilmiştir. Seansın sonuna doğru bakım verenden tekrar odadan çıkması istenmiş ve çocuğun buna tepkisi tekrar kaydedilmiştir. İlk çıkışta araştırmacıyla yalnız kalan bakımevindeki çocuklardan altısı odadan koşarak dışarı çıkmıştır; ikinci çıkışta bile bunlardan beşinin halen araştırmacıyla yalnız kalmak istemediği görülmüştür. Aile içinde yetişen çocukların hepsi, her iki çıkışta da araştırmacıyla birlikte odada durmuştur.

Son olarak araştırmacı seansın sonunda tekrar çocuktan kucağına oturmasını istemiştir. Bakımevindeki çocuklar (çoğu artık biraz daha cesur olmasına rağmen) aile çocuklarından çok daha temkinli davranmışlardır; çocuklardan ikisi ağlayıp kaçmıştır ve araştırmacının kucağına oturan on bir aile çocuğunun tersine hiçbiri gülümsememiş ve konuşmamıştır.

Bu çalışmadan alıntıladığımız bulgular hipotezimizi desteklese de birkaç bulgu hipotezimizle uyuşmamaktadır. Mesela bakıcılar ve anneler köpek korkusunun her iki gruptaki çocuklarda "eşit sıklıkta" görüldüğünü aktarmışlardır. Çocukların yabancı araştırmacılara verdikleri birbirinden farklı tepkiler düşünüldüğünde belki de değerlendirme standartları aynı olmayan bilgi verenlerden gelen bu bilginin doğruluğunu sorgulamalıyız.

Bu bağlamda Schnurmann'ın (1949) aktardığı vaka öyküsü dikkate değerdir. Bu öykü Hampstead Bakımevi'nde bulunan iki buçuk yaşındaki küçük bir kızın hem yatağa girme korkusu hem de köpek korkusunu nasıl geliştirdiğini anlatmaktadır. Kızın semptomları fobik olarak adlandırılmasına ve araştırmacının bunları, çocuğun cinsiyet ayrımını farketmesi sonucu ortaya çıkan kastrasyon kaygısı olarak değerlendirmek istemesine rağmen, semptomların başlangıcının

annesinin günlük ziyaretlerinin kesilmesiyle ilişkili olduğu açıktır, ziyaretlerin tekrar başlamasıyla birlikte semptomlar düzelmeye başlamıştır. Fobik belirtiler ve kaygılı bağlanma ilişkisi 18. ve 19. bölümlerde ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Bakımevindeki çocuklarla aile ortamında yetişen çocuklar kıyaslandığında bağlanma figürleriyle birbirinden oldukça farklı ilişkiler kurdukları görülür. Bakımevindeki çocuklar daha fazla kaygılı bağlanma davranışı göstermişlerdir ve yabancılardan daha fazla korkmuşlardır. Bu iki gruptaki çocukların bağlanma figürlerine ilişkin oluşturdukları içsel çalışan modellerin birbirinden farklı olması ve bu modelleri, bağlanma figürlerinin ulaşılabilir ve yanıt verebilir olmasıyla ilgili geleceğe yönelik tahminlerinde dayanak olarak kullanmaları şaşırtıcı değildir. Çünkü aile içinde yetişen çocuklar stabil ve tahmin edilebilir bir dünya içinde, ulaşılabilir ve yanıt veren bağlanma figürleriyle yaşarken, bakımevindeki çocuk, modern bir bakımevi bile olsa, kestirilemez bir dünyada, genellikle de tercih ettiği bağlanma figürünün ulaşılmaz olduğu ve ikincil figürlerin nerdeyse rastgele gelip gittiği bir dünyada yaşamaktadır.

Ayrılıktan ya da Günlük İkame Bakım Sürecinden Sonra Kaygılı Bağlanma

Aile içinde yetişen küçük çocukların ayrılık sürecinden sonra, özellikle de bu süreç yabancılarla geçirilmişse, daha kaygılı ve öncekinden daha bağımlı olmaları olağandır. Tezimiz kısmen bu veri üzerine temellenmiştir ve bu bölümün ilk kısmında Newson'lardan (1968) alıntıladığımız iki örnekle desteklenmiştir. Bu noktada tartışılması gereken bu süreçte bazı çocukların güveni geri kazanmasını sağlayan, bazılarınınsa bunu yapamamasına yol açan etkenlerdir[6].

6 Bazen hastanede ya da yatılı bakımevinde geçirilen sürecin kısa vadeli etkileri olduğu kadar uzun vadeli etkileri de olup olmadığına ilişkin şüpheler ifade edilmiştir. Bu bağlamda Douglas'ın (1975) beş yaşından önce hastaneye yatırılan ve burada bir veya iki haftadan fazla kalan ergenlerle ilgili

Hastanede kısa bir süreliğine kalmanın etkileri

Fagin'in (1966) kısa süre (1 ila 7 gün arasında değişen sürelerde) hastanede kaldıktan sonra eve dönen iki çocuk grubunun davranışları üzerine yaptığı araştırma bu soruna ışık tutmaktadır. 30 çocuktan oluşan gruplardan birinde çocukların anneleri hastanede onların yanında kalmıştır. Diğer 30 kişilik grupta ise anneler çocukları her gün ziyaret etmelerine rağmen yanlarında kalmamışlardır. Çocuklar cinsiyetlerine göre değil yaşlarına göre (18 ila 48 aylık) eşleştirilmiştir. Çocuklar hastaneye yatmadan önce annelerle yapılan görüşmelerde iki grubun annelerinin de çocuk yetiştirme tarzında farklılık olmadığı görülmüştür, anneler arasında çocuklarıyla hastanede kalma istekleri bakımından da bir farklılık görülmemiştir.

Anneler çocuklarının hastaneden döndükten bir hafta ve

---

son dönemde yaptığı analizden elde edilen veriler, diğer çocuklarla ilgili verilerden dört yönden farklılık gösterir. Bu çocuklar:

*13-14 yaşlarında öğretmenleri tarafından genellikle daha çok sorun çıkartan çocuklar olarak değerlendirilmişlerdir.

*erkeklerin polisle başının derde girdiği ya da 8 ila 17 yaş arasında hüküm giydikleri görülmüştür.

*okuma testlerinde daha düşük puanlar almışlardır.

*okuldan ayrılanların 15 ile 18 yaşları arasında dört ya da daha fazla iş değiştirdiği kaydedilmiştir.

5 ila 15 yaş arasında daha uzun süre hastanede kalan çocuklarda suç işleme eğilimi ve mesleki yaşamda istikrarsızlığın belirgin bir derecede arttığı kaydedilmiştir. Beş yaşından önce sağlık nedeniyle hastaneye yatırılan ve atipik bir geçmişe sahip olan çocuklar göz önünde bulundurulduğunda bütün bu farklılıkların anlamlı olduğu görülür.

Diğer veriler, çocuk hastaneye yatırıldığı sırada güvensiz hissediyorsa, uzun vadede psikiyatrik rahatsızlık yaşama ihtimalinin daha fazla olduğunu göstermiştir ve buna ek olarak hastaneden döndükten sonra annelerinin bağımlı ya da diğer türden zorlayıcı davranışlar gösterdiğini belirttiği çocuklar daha sonra öğretmenleri tarafından sorun yaratan çocuklar olarak tanımlanmıştır.

Daha önce, 4. bölümde belirttiğimiz gibi, anneden erken yaşta ayrılmanın etkileri kümülatiftir ve en güvenlisi bunun hiç yaşanmamasıdır. Bu çalışmanın bulguları bu kanımız desteklemektedir.

bir ay sonraki davranışlarını yapılan görüşmelerde aktarmışlardır. Bu bilgiler, annelerin, çocuk hastaneye yatmadan önceki davranışlarına ilişkin anlattıklarıyla kıyaslanmıştır.

Eve dönüşten sonra hastanede anne refakati olmadan kalan çocukların, hem bir hafta hem de bir ay sonraki davranışlarında, önceki davranışlarına kıyasla belirgin bir huzursuzluk görüldüğü belirtilmiştir. İki grup arasında çarpıcı farklılıklar görülmüştür. Özellikle anne refakati olmadan kalan çocukların kısa süreli ve geçici ayrılıklarda hastanede kalmadan önceye göre, daha huzursuz ve daha "bağımlı" oldukları aktarılmıştır. Buna karşılık, anne refakatinde kalan çocuklarda bu olumsuz değişikliklerin hiçbiri görülmemiştir. Hatta annelerin anlatımları çocukların bütün bu yönlerden geliştiği yönündedir; bu, MacCarthy ve meslektaşlarının da (1962) belirttiği gibi, potansiyel olarak üzüntü yaratan durumlarda annenin varlığının çocuğa ek güven verdiğini ve acil durumlarda annenin ulaşılabilir olduğuna dair inancı pekiştirdiğini göstermektedir[7].

Bu bulgular, bu konuda yine benzer çalışmalar yapan araştırmacıların bulgularıyla örtüşmektedir. Fakat Fagin'in çalışmasının dikkat çeken yönü, bazı çocukların annelerinin görüşmeyi yapan kişi tarafından "sinirli" olarak değerlendirilmesi ve bunun bu iki çocuk grubu üzerindeki farklı etkileridir. "Sinirli" annelerinin refakat ettiği çocuklardan hiçbiri hastanede geçirdikleri süre içerisinde olumsuz bir duygu yaşamazken, yine sinirli bir anneye sahip ama hastanede günlük ziyaretler dışında annelerini görmemiş çocuklar hastanedeki

7 Verilerin tamamen annelerin raporlarından alınmış olması ve hastalık ve kalma süresinin uzunluğu bakımından iki grubun eşit olmaması Fagin'in çalışmasındaki kısıtlardır. Refakat edilen çocuklardan yirmi biri fıtık ya da bademcik ameliyatı için hastaneye yatırılmıştır ve iki gün içinde taburcu olmuşlardır. Refakat edilmeyen çocuklardan sadece dokuzu benzer bir deneyim yaşamıştır; on üçünün solunum ya da sindirimle ilgili rahatsızlığı vardır ve 3 ila 5 gün hastanede kalmışlardır. Bu yüzden bu farklılıkların daha sonra ortaya çıkan davranış farklılıklarına sebep olabileceği düşünülmektedir, bununla birlikte MacCarthy, Lindsay & Morris'in (1962) bulguları bu yorumu desteklememiştir.

yaşantılarından, ilimli bir anneye sahip olanlara kıyasla olumsuz yönde daha fazla etkilenmişlerdir.

Yapılan birçok çalışma ayrılığın, çocuklarını ceza olarak ayrılıkla tehdit eden, saldırgan ebeveynlere sahip çocuklar üzerinde özellikle olumsuz bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, hem hastane sürecinde hem de sonrasında ayrılığın çocuklar üzerinde yarattığı birbirinden farklı sonuçları açıklamada ebeveyn-çocuk ilişkisinin çok büyük bir rol oynadığını göstermektedir.

Bakımevinde ikame bakım dönemlerinin etkileri

Moore (1964; 1969a ve b) tezimizle yakından bağlantılı birkaç bulgu aktarmıştır. Londra'daki çocuklar üzerine yaptığı boylamasına araştırmasında doğumdan başlayıp (223 vaka) 6 yaşta 167 vakaya düşen bir inceleme yapmıştır. Bu çalışmasında ayrılığın ve bakımı kesintiye uğratan diğer olayların çocuklar üzerinde kısa vadeli etkilerini ve ayrıca bebeklik yıllarında farklı türden deneyimler yaşayan 6-7 yaşındaki çocukların davranışlarındaki farklılıkları incelemiştir. Davranışlarla ilgili bilgi, (a) annelerle yapılan görüşmelerden (çocuk doğmadan önce iki görüşme, çocuk bir yaşına geldiğinde beş görüşme, takip eden iki sene içerisinde dört görüşme ve ondan sonra da yılda bir görüşme), (b) Araştırma Merkezinde düzenli olarak yapılan psikolojik testler ve gözlemlerden ve (c) çocukların gittiği gündüz bakımevleri ya da anaokullarının yönetici ve çalışanlarıyla yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Sonuçlar, çocukların önceki deneyimlere bağlı olarak farklılık gösteren davranışlarının ortalama sıklığına göre açıklanmıştır.

Birkaç çocuk tatil vesilesiyle bir ya da iki haftalık sürelerle akrabalarının yanında kalmıştır. Üç yaşın altındaki çocuklarda anneyle yeniden bir araya geldikten sonra en yaygın görülen davranış ilk baştaki ilgisizlikten sonra annenin etrafında dolanmak, ona yakın durmak ve sarılmak olmuştur. Bu yakın durma, sarılma davranışları çocukların bir kısmında iki üç gün sonra geçmesine rağmen % 30'unda haftalarca sürmüş-

tür. Moore (1969b) şu sonuca varmıştır: "Küçük çocukların çoğu için ayrılığın stres yaratan bir deneyim olduğu açıktır", ve özellikle iki ve üç yaşındaki çocuklar ayrılık karşısında son derece savunmasızdır.

Moore ayrılığın yarattığı rahatsızlığın geçici ya da kalıcı olmasının büyük ölçüde aile yaşamının ve ebeveynin istikrarlı ve dengeli olmasına bağlı olduğunu gösteren birçok bulgu aktarmıştır. Aşağıda bu konuda yaptığı karşılaştırmalarından üçü detaylarıyla yer almaktadır.

(a) Bakımevinde bir ya da birkaç kez kalma deneyimi yaşamış, yaşları 9 ila 30 ay arasında değişen altı çocuk vardı. İçlerinden zeka geriliği olan bir tanesi hariç hepsi, eve döndüğü için öfkeliydi, bunu "saldırgan davranışlarla, kafalarını şiddetli bir biçimde öne arkaya sallamalarıyla, yabancılardan korkmaları ve/veya annelerine aşırı bağımlılıklarıyla" gösteriyorlardı. Bir diğer dört çocuk dokuz aylık olmadan önce benzer bir deneyim yaşamıştı, bunlardan ikisi benzer şekilde öfkelenmişti. Bu on çocuk sekiz yaşına geldiklerinde bunlardan ikisinin "makul ve dengeli olduğu" ve kalan sekizinin böyle olmadığı görülmüştü. Bu iki dengeli çocuğun iyi aile ilişkilerine sahip evlerden geldiği, saldırgan ve kontrolsüz davranışlar gösteren sekizinin huzursuz ya da boşanmak üzere olan ailelerden (iki örnekte bu görülmüştü) geldiği kaydedilmişti.

(b) Stabil ailelerden gelen on beş çocuk ilk dört yaşta, çeşitli yerlerde ve çeşitli uzunluklarda epizodik ayrılıklar yaşamıştı. Çocukların çoğu akrabalarının yanında, bazılarıysa hastane ya da bakımevinde kalmışlardı. Her çocuğun ayrı kaldığı süre toplandığında, toplam uzunluk 5 ila 23 hafta arasında değişiyordu. Bu çocuklar stabil ailelerde yetişmiş olmalarının yanı sıra ayrılık dışındaki zamanda hep anneleri tarafından bakım görmüşlerdi. Bu çocukların davranışları altı yaşına geldiklerinde benzer iki grup çocukla karşılaştırılmıştır:

(i) hiçbir ayrılık yaşamadan anneleri tarafından bakım görmüş çocuklar

(ii) hem çeşitli ayrılıklar yaşamış hem de ev yaşamı düzensiz, okul öncesi dönemde günlük olarak bakım veren kişinin sürekli değiştiği ailelerden gelen çocuklar

(i) Annelerin raporlarından yola çıkacak olursak, stabil ailelerden gelen ve bu epizodik ayrılıkları yaşayan çocuklar, ayrılmamış olanlarla kıyaslandığında görece daha az dikkat çekme eğilimi gösteriyorlardı. Bu bize, belirttiğimiz türde ve uzunluktaki epizodik ayrılıkların, stabil bir ailede anne tarafından bakım gören çocuklar için, o anda oldukça rahatsız edici olsa da, çocukların sonraki bağlanma davranışında belirgin şekilde olumsuz etkiler bırakmadığını göstermektedir. Yine de bu sonuçlara varırken dikkatli olmamız gerekir çünkü bu çocukların korku uyandıran yeni durumlara nasıl tepki vereceğini bilmiyoruz. Hinde & Spencer-Booth'un alyanaklı maymunların bir haftalık ayrılık süreci yaşadıktan iki sene sonra korku uyandıran durumlarla karşı karşıya kaldıklarında verdikleri tepkilere ilişkin bilgiler (bkz. 4. bölüm) bu konuda acele sonuçlara varmamak gerektiğini gösterir.

(ii) Stabil ailelerden gelen çocuklar epizodik ayrılıklardan sonra olumlu gelişim gösterirken, dengesiz ailelerden gelen çocuklarda bu gelişim görülmemiştir. Altı yaşına geldiklerinde aşırı bağımlılık, kaygı, uyku problemleri ve tırnak yeme gibi tipik güvensizlik belirtilerini gösterdikleri kaydedilmiştir.

Günlük ikame bakımın etkileri

Moore (1969a) altı yaşında bir çocuğun, beş yaşından önce çeşitli şekillerde günlük ikame bakım görmesinin davranışları üzerindeki etkilerini ayrıntılarıyla incelemiştir. Örneklemindeki çocukların yaklaşık yarısının annesi çocuk beş yaşına gelmeden en az üç ay öncesine kadar evin dışında çalışan annelerdi, fakat hem annelerin işleri hem de çalışırken çocuklarına sundukları bakım muazzam bir çeşitlilik gösteriyordu. Bir uçta çocukları dört ya da beş yaşındayken yarı zamanlı işlerde çalışan anneler vardı, bunların çocukları anaokuluna gidiyordu; diğer uçta küçük yaştaki çocuklarını gündüz ba-

kımevlerine ya da bir bakıcıya bırakıp tam zamanlı çalışan anneler vardı. Küçük yaşta günlük ikame bakım görmeye başlayan çocukların bakımı stabil değildi; her gün farklı bir grup insan tarafından bakım görüyorlardı. Buna karşılık bakım, çocuklar üç yaşına geldikten sonra, anaokulunda verildiğinde stabil olma eğilimi gösteriyordu. Çocukların bakımıyla ilgili düzenlemelerdeki dengesizliğin, ebeveynlerin kişiliği ile bağıntılı olması hiç şaşırtıcı olmayan bir diğer sorundu.

Bu sorunlara rağmen Moore iki örneklem tanımlayabilmiştir. Bu örneklemlerin her birinde on beşer çocuk yer almaktadır, çocuklar cinsiyet ve diğer yönlerden oldukça iyi eşleşmektedir, hepsi beş yaşından önce günlük ikame bakım görmüştür. Grupların birinde ikame bakım stabildir, diğerinde ise istikrarsızdır. İki grupta da çocukların ilk ikame bakım gördüğü yaş birkaç haftalıktan yaklaşık üç yaşa kadar çeşitlilik göstermektedir.

İstikrarsız günlük ikame bakımla ilgili örneklem: İstikrarsız ve günlük olarak değişen bir bakım gören iki yaşını doldurmamış on beş çocuk sonraki yıllarda belirgin şekilde güvensiz ve kaygılı olmuştur. Annelerin aktardıkları bilgilere göre,

> çocuklar altı yaşına geldiklerinde; annenin dizine oturmak, anne gittiğinde yoğun bir huzursuzluk yaşamak, uyku vakti ilgi istemek gibi anneye bağımlılık davranışlarında artış olmuştur (...) bu durum grup, Araştırma Merkezinde bağımlılık ve tedirginlik bakımından yüksek, başlangıçta duruma alışma bakımından düşük skorlar aldığında daha belirgin bir biçimde görülmüştür. Özellikle hastane, doktorlar ve karanlıktan daha çok korkmuşlardır (Moore 1969 a).

İstikrarsız günlük ikame bakıma ek olarak bu on beş çocuk, hastanede ve başka yerlerde diğer örnek gruptaki çocuklardan daha uzun süre kalmıştır. Hepsinin olmasa da bazılarının kaygılı bağlanma davranışı, "dengesiz kişilikler" olarak değerlendirilen ebeveynlerinin davranışlarıyla ilişkilendirilebilir.

Düzenli günlük bakım ile ilgili örneklem: Günlük ikame bakımın çocuk iki yaşını doldurmadan önce başladığı ve düzenli bir şekilde sürdüğü sadece birkaç vaka vardır. Bu çocuklar altı ya da yedi yaşına geldiklerinde anneden ekstra ilgi talep etme eğilimi göstermiştir; ve bazı anneler çocuklarıyla yakın bir ilişki kurmayı başaramamıştır.

Buna karşılık düzenli günlük bakımı üç yaştan önce başlamamış çocuklar, altı yaşına geldiklerinde belirgin bir duygusal zorluk yaşamamışlardır. Bu bulgu kuşkusuz gündelik yaşantıyla bağdaşmaktadır. Bu üç ya da dört yaşındaki çocuklar annelerinden ayrı geçirdikleri süre boyunca ya anaokuluna gitmiş ya da başka bir ailede bakım görmüştür, bu iki düzenleme de bu yaştaki çocukların keyif aldığı, herhangi bir zorluğa yol açmayan ve yaygın bir şekilde görülen düzenlemelerdir.

Dolayısıyla Moore'un araştırmasından elde edilen bulgular kaygılı bağlanmanın çocuğun fazla tatmin olmasıyla değil (bu görüşü benimseyen kuramlar vardır, bkz. 16. bölüm) yaşadığı deneyimler sonucunda, ihtiyaç duyduğu zaman ulaşılamayan ve/veya duyarsız olan bir bağlanma figürü modeli kurduğu için ortaya çıktığını desteklemektedir. Düzen ne kadar istikrarlı ve tahmin edilebilir olursa çocuğun bağlanması o kadar güvenli olur, düzende istikrarsızlık varsa çocuk kaygılı bağlanma eğilimi gösterir.

Bu sonuca başat bir madde daha eklemek gerekmektedir. İstikrarsız bir düzen içinde yetişen çocukların bazıları umutsuzluğa kapılır ve bazen kaygılı bağlanma yerine kopma ortaya çıkar, insanlara güvenmedikleri ve onları umursamadıkları görülür. Saldırgan ve kural tanımaz davranışlar sergilerler, misilleme yaparlar. Bu davranış gelişimi kızlardan çok, erkek çocuklarda görülür; kaygılı bağlanma ise erkeklerden ziyade kızlarda daha yaygındır.

Ayrılık ve anne bakımdaki istikrarsızlıklar birbirine zıt iki bağlanma tipini ortaya çıkarır; kaygılı bağlanma ve saldırgan kopma [*aggressive detachment*] ve bazen de bunların karışımı görülür. Bu tepkilerin cinsiyetlere göre farklılık göstermesi

de durumu karmaşıklaştıran bir diğer bulgudur. Yine de bu bulgu yetişkin yaşamda, belli türden kişilik bozukluklarının cinsiyetler arasında farklılaşan görülme sıklığıyla bağdaşmaktadır. Kaygı, kadınlarda daha yaygın görülen nevrotik bir semptomken, suça ve kabahatli davranışa eğilim erkeklerde daha fazla görülür.

Takip çalışmalarında çocuklar on bir ve on beş yaşına geldiklerinde, ilk beş yaşta oluşturulan bağlanma örüntüsünün (güvenli bağlanma, kaygılı bağlanma ya da bir dereceye kadar kopmanın) halen sürdüğü görülmüştür (Moore, 1971).

Moore'un verileri, halen tartışmalı bir konu olan çocuğun üç yaşında tam zamanlı bakım görmeye başlamasının etkileriyle ilgili herhangi bir sonuca varmamıza izin vermiyor. Klinik deneyimler üç yaşın sonuna doğru çocukların haftada birkaç kez küçük bir oyun grubuna katılmaktan hoşlandığını göstermesine rağmen, çocuğun anaokuluna tam zamanlı gitmesi konusunda yine de temkinli olmak gerekir, özellikle de çocuk iki yaşını doldurduktan hemen sonra. Anaokuluna iki yaş üç aylıkken başlayan ve yalnızca iki buçuk gün devam eden Lottie örneği (bkz. 3. bölüm) bu konudaki tehlikeyi gözler önüne serer. Yine aynı bölümde değindiğimiz van Leeuwen & Tuma'nın (1972) bulguları da bu konuda dikkatli olunması gerektiğini ortaya koymuştur.

Günlük bakım gören çocuklar üzerine yaptığı çalışmada Blehar (1974) bu soruyu daha detaylı bir biçimde ele almıştır. Blehar orta sınıfa ailelerden gelen çocukları ve annelerini içeren dört alt örneklemi Aisworth'un yabancı ortam yöntemiyle incelemiştir (bkz. 3. bölüm). Bunlardan iki alt örneklem içindeki çocuklar Blehar'ın bu incelemesinden yaklaşık dört ay öncesine kadar haftada beş gün, günde 8 ila 10 saat özel anaokullarına gidiyorlardı[8]; bu alt gruplardan birinde çocuk-

8 Blehar bu anaokullarını "Baltimore'daki dört özel anaokulu" olarak tanımlamıştır. Bu okullar geleneksel anaokulu düzenini benimsemiş, araştırma çalışmalarına açık, genellikle orta sınıf ailelere hizmet veren ve kaliteli anaokulları olarak anılan yerlerdir. Çocuk yetişkin oranı, yetişkin başına 6-8 çocuk arasında değişmektedir. Bu anaokulları 07.30 ile 17.30 saatleri arası açıktır.

lar anaokuluna 26 aylıkken başlamışlardı ve 30 aylıkken test edilmişlerdi, diğerinde ise 35 aylıkken başlamış ve 39 aylıkken test edilmişlerdi. Kontrol grubu olarak kullanılan diğer iki örneklem ise yine aynı yaş grubu ve cinsiyetten, evlerinde bakılan çocuklardan oluşuyordu. Testten bir ay önce araştırmacı her çocuğun evine gidip Caldwell'in ev uyaranı envanterini tamamlamıştı; bu envanter büyük ölçüde anne çocuk ilişkisinin gözleminden elde edilen verilerden oluşmaktadır. Bu verilerin analizi günlük bakım gören çocukların evde bakım gören çocuklardan ortalama uyarılma miktarı ya da biçimi bakımından herhangi bir fark göstermediklerini ortaya koymuştur.

Buna karşın bu iki farklı gruptaki çocuklar arasında Ainsworth'un yabancı ortam testindeki davranışları bakımından belirgin farklılıklar görülmüştür. Bu farklılıklar özellikle anne odanın dışındayken ve geri döndüğünde belirginleşmiştir. Dört gruptaki çocukların hepsinde, anne odada yokken keşfetmeye yönelik davranışlarda (annenin odada bulunduğu zamana kıyasla) azalma olduğu gözlenmiştir. Bu azalma en çok yaşça büyük günlük bakım gören çocuklarda belirginken, evde bakım gören akranlarında bu kadar belirgin değildir. Buna ek olarak annenin yokluğunda, yaşça daha büyük günlük bakım gören çocuklar evde bakım gören akranlarına (bu çocuklar neredeyse hiç ağlamamıştı) ve yaşça daha küçük olan gruptakilere kıyasla çok daha fazla ağlamıştı. Anne geri döndüğünde hem küçük hem de büyük yaş gruplarındaki günlük bakım gören çocuklar, evde bakım gören çocuklara kıyasla anneden daha fazla uzak durmuştu. Blehar bu davranış biçiminin, Ainsworth'un çalışmasındaki anneleri görece duyarsız, yanıt vermeyen ve/veya ulaşılabilir olmayan bir yaşındaki çocuklarda görülen davranış biçimi olduğuna dikkat çekmiştir (daha ayrıntılı bilgi için bkz. 21. bölüm).

Günlük bakım gören ve evde bakım gören çocuklar arasında yabancılara karşı davranışın da belirgin bir farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Günlük bakım gören gruptaki küçük

ve büyük çocuklar, yabancılardan, evde bakım gören akranlarına göre daha fazla uzak durmuştur. Bunun yanı sıra test sırasında günlük bakım gören çocuklar yabancıdan giderek daha fazla uzak dururken, evde bakım gören çocuklar yabancıyı gittikçe daha fazla kabul etmeye başlamıştır. Bu bulgu, günlük bakımın çocuğa yeni koşullara daha rahat uyum sağlama becerisi ve bağımsızlık sağlayacağına ilişkin yaygın düşünceyle karşıtlık içindedir.

Fakat Moore'un takip çalışmasındaki (1971) bulgular bunun tersini düşünmemize yol açmıştır. Moore'un örneklerinde beş yaşına kadar annesiyle birlikte kalmış, anaokuluna hiç gitmemiş ya da grup içinde oyun oynamamış bazı çocukların ileriki yıllarda eleştiriye aşırı duyarlı ve yaşıtları arasında çekingen oldukları görülmüştür. Bu bulgu, eğer doğrulanırsa, çocukların üç yaştan itibaren düzenli bir ortamda yaşıtlarıyla birlikte oyun oynamasının (özellikle de bunun alternatifi Moore'un örneğindeki gibi kontrolcü bir anne ile sınırlı bir yaşam alanına hapsolup kalmak ise) yararlı olduğuna ilişkin görüşü desteklemektedir.

Terk Etme ya da İntihar Tehditleri Sonrasında Görülen Kaygılı Bağlanma

Ebeveynlerin çocuklarını uslu durmadıkları takdirde sevmemekle, hatta terk etmekle tehdit etmesinin etkilerine önceki bölümlerde değinmiştik. Klinik deneyimler bu türden tehditlerin, özellikle de intihar etmek ve terk etmekle ilgili tehditlerin, çocukta kaygılı bağlanma eğiliminin güçlenmesinde büyük rol oynadığını göstermektedir.

Ebeveynlerin çocuklarını uslu durmazlarsa sevmeyeceklerine ilişkin tehditlerinin kaygının oluşmasında büyük bir rol oynadığına daha önce birçok kez değinilmişti. Freud *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı* (1926 a) başlıklı çalışmasında bunları incelemiştir. Çocuk için sevgi kaybı şüphesiz büyük bir önem taşımaktadır fakat terk edilme tehdidi bundan çok

daha ağırdır. Vaka öykülerinde bu türden tehditlere nadiren rastlanır ve literatürde de bunların önemini vurgulayan çalışmalar az ve dağınıktır; bu konu sistematik bir araştırma ve tartışma çerçevesinde ele alınmamıştır. Bunun sebebi ebeveynlerin bu tehditler üzerine konuşmaktan kaçınmasıdır.

Çocuğu terk etmekle tehdit etmenin çeşitli yolları vardır. Mesela bunlardan biri, çocuk uslu durmazsa onu ıslah evine ya da kötü çocukların gönderildiği okullara göndermekle ya da polisin gelip onu almasıyla tehdit etmektir. Bir diğeri de anne ya da babanın çocuğu cezalandırmak amacıyla evden ayrılacağını söylemesidir. Kaygıyı güçlendiren üçüncü tehdit, çocuk uslu durmazsa annenin ya da babanın hasta olacağı ya da öleceğinin söylenmesidir. Dördüncüsü ve muhtemelen en önemlisi, annenin ya da babanın umutsuz bir anda, öfkeyle aileyi terk edip gideceğini veya intihar edeceğini söylemesidir. Son olarak, çocuğun anne babasının kavgasına tanık olması da yoğun bir kaygı duymasına ve birinden birinin evi terk etmesinden korkmasına yol açar.

Bulgular, cezalandırma amacıyla tehdit etmenin ya da çocuğun tesadüfen şahit olduğu kavgaların çocuk üzerinde son derece korkutucu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Şimdi ilk olarak cezalandırma amacıyla kullanılan tehditlerle başlayalım. Bu türden tehditleri kullanan ebeveynlerin sayısı kültürden kültüre ve alt kültürden alt kültüre farklılık göstermektedir. Newson & Newson (1968) Nottingham'da 700 çocuk ve ebeveyn üzerinde yaptıkları çalışmada görüştükleri ebeveynlerin % 27'sinin, cezalandırmak amacıyla çocuklarını terk etmekle tehdit ettiklerini itiraf ettiğini belirtmiştir. Bu durumun en az görüldüğü toplumsal sınıf, yönetici ve uzmanlardan oluşan orta ve üst tabakadır (% 10), diğer sınıflardan gelen ebeveynler ise % 30'u oluşturmuştur. Newsonlar beyaz yakalı çalışanlar ve memurlarda bu durumun görülme oranının (% 34), vasıflı ve vasıfsız işçilerde görülen kadar yüksek olmasına şaşırmışlardı.

Bu türden tehditlerin ne ölçüde ciddiye alındığı ya da

ciddiyetle söylendiği de kuşkusuz değişkenlik göstermektedir. Bazıları sadece şaka yollu söylenmiş olabilir. Fakat ebeveynler bu tehditlerin faydalı olduğuna inanmasalar, onların Newsonlar gibi cezalandırma yöntemlerini araştıran uzmanlara bunlardan bahsetmeyeceklerini düşünüyorum. Her halükarda bu çalışmada ele alınan çocuklar dört yaşındadır ve bu yaştaki çocukların en ufak bir tehdidi bile son derece ciddiye aldığı söylenebilir. Buna rağmen bazı ebeveynler, aşağıda Newsonların aktardıkları öyküde göreceğimiz gibi, tehditlerini etkileyici bir şekilde süslerler:Cezalandırma yöntemleriyle ilgili görüşme yapılan annelerden biri (postacının karısı) dört yaşındaki oğluna uyguladığı yöntemi şöyle anlatmıştır:

Onu Hartley Road Boys' Home'a* göndermekle tehdit ediyorum, ki artık orası bir yetimhane olmaktan çıktı neredeyse; bunu yapmayacak olsam da ona şehre inip oraya bakacağımı söylüyorum. Ian da "Stuart'la (7 yaşında) gideceksem sorun değil benim için" diyor; o zaman da ona "hayır, ikinizi ayrı yetimhanelere göndereceğim, sen Home'a gideceksin, sen de bir başka yetimhaneye" diyorum. Bu onu gerçekten kaygılandırıyor, bir gün üstünü giydirdim ve sanki oraya gidecekmişiz gibi onu dışarı çıkardım, halbuki sadece etrafta bir tur atar döneriz diye düşünmüştüm, ama gerçekten korktu. Eve döndüğümüzde ağlamaya başladı. Ne kadar ciddi olduğumu gördü. Şimdi sadece tehdit ediyorum dışarı çıkartmıyorum, "bak üstünü başını giydirip götürürüm seni oraya" diyorum.

Bir madencinin karısı ise kızına bu tip tehditlerde bulunmadığını söylemiş sonra da söylediğini geri almıştır:

Aslında bir keresinde tehdit etmiştim ama bu onu o kadar üzdü ki bir daha yapmadım. (Ne demiştiniz?) Benimle kavga ediyordu, bana "burada yaşamıyorsun sen, git" dedi. Ben de "öyle mi, tamam, gidiyorum paltom nerde?" dedim. Ve paltomu aldım çıktım. Kapının dışında bekledim, hıçkıra hıçkıra ağladı. Eve girince bacağıma sarıldı bırakmadı, sanki "bir daha öyle bir şey söylemeyeceğim" der gibiydi.

* Ç.n.: Nottingham'da bir yetimhane.

Görüştüğümüz bir diğer madenci eşi de dört yaşındaki çocuğunu cezalandırmak için bu tip bir yöntem kullanmış olmaktan vicdan azabı duyuyordu:

Yaramazlık yapıp beni kızdırırsa gideceğimi söyledim, hastalanıp artık ona bakmayacağımı, başka biriyle yaşamak zorunda kalacağını söyledim. Bunun yanlış olduğunu biliyorum ama yaptım. Babası arada bir "topla çocuğun eşyalarını, oyuncaklarını da topla gidiyor" der. Bir keresinde birkaç kıyafetini ve oyuncağını aldı bir çantaya koydu, çocuk neredeyse çıldıracaktı, bu durum çok üzdü beni, ama o anda karışmak istemedim. Sonradan eşime "bunu bir daha yapma, evde güvensiz hissedecek, o da bizim kadar bu eve ait, cezalandırmak için başka bir yol bul" dedim, eşimin çok ileri gittiğini düşündüm.

En son örnekte baba çocuğun eşyalarını toplayıp çantasını hazırlarken anne babayı bu konuda uyarmış olsa da hastalanıp evden gitmek zorunda kalacağını söyleyerek tehdit etmiştir çocuğu.

Sears, Maccoby & Levin (1957) çocuk bakımı yöntemleri üzerine yüzlerce anne ile yaptıkları görüşmelerin sonucunda, annelerin sevgisini esirgeme ya da çocuğu terk etme gibi tehditler kullandıklarını kabul etmeye isteksiz oldukları ortaya çıkmıştır, bu tip bilgiler örneklerin yarısında yetersiz cevaplanmıştır. Yeterli cevap verdiği düşünülen diğer yarıda ise her on anneden ikisinin sevgisini esirgeme ve/veya çocuğu terk etme tehditlerini sıklıkla kullandığı ve her on anneden üçünün de bunu makul ölçüde kullandığı görülmüştür. Bu veriler birlikte ele alındığında değerlendirmeye alınan örneklerin yarısını oluşturmaktadır. Örneklerde annelerin beş yaşındaki çocuklarını cezalandırmak için kullandıkları tehditler (mesela çocuğu evden doğduğu hastaneye geri yollamak) karşısında çocukların "histerikleşmesi" ya da hıçkıra hıçkıra ağlamaları Newsonların aktardıkları tepkilerle her yönden örtüşmektedir.

İngiltere'nin iç kısımlarında alt, orta ve işçi sınıfı ailelerinden oluşan temsili örnek grubunda annelerin % 30'u ço-

cuğunu terk etmekle tehdit ettiğini ve % 12'si çocuk yaramazlık yaparsa onu sevmeyeceğini söylediğini itiraf etmiştir (New England'dan elde edilen verilerin de bununla benzerlik gösterdiği söylenebilir) bu durum, üst tabakaya mensup ailelerde sık görülmediği için bu kesimden kişilere şaşırtıcı gelebilir[9]. Fakat bu tip tehditlerin sıklığı ve etkisi bir kez kavrandığında ayrılık kaygısına ve kaygılı bağlanmaya ilişkin açıklanamayan birçok nokta anlaşılır hale gelir.

Ayrıca birçok çocuğun neden bakımevine ya da hastaneye gönderildiğinde cezalandırıldığını düşündüğünü anlamak da kolaylaşır.

Newsonların belirttiği gibi, anne-babaların büyük çoğunluğunun çocuklarını terk etmekle tehdit etmediği, prensip olarak bunu yapmaktan kaçındığı doğrudur. Bir lokantacının eşi bu konuda şöyle demiştir; "bunu yapmak çocuğun güvenlik duygusunu zedeler, bizler onların güvenlik duygusunun teminatıyız ve bunu sarsmamalıyız". Bununla birlikte Newsonlar, bu tehditlerin yanlış olduğunu bilmelerine rağmen kızdıkları zaman bu yönteme başvuran annelerle de karşılaşmışlardır.

Ebeveynler, bu mahcubiyet dolu itiraflarında zaman zaman çocuklarını korkunç şekillerde tehdit ettiklerini anlatırlar. Fakat içlerinden çok azı öfkeyle ya da bıkkınlıkla söyledikleri bu korkunç şeylerden sonradan pişmanlık duymaktadır. Nadiren görülse de evi terk etmek ve/veya intihar etmek gibi tehditlerin çocuk üzerindeki etkileri oldukça vahimdir. Ayrıca bu tehditlerin etkileri, ebeveyn böyle bir tehdit savurmaktan utanmazsa ya da söylediğinin çocuk için ne kadar korkutucu olabileceğini kabul etmezse daha da büyür. Bu tip ailelerde çocuk gerçek riskler karşısındaki korkusunu kontrol etme şansından yoksun kalır.

Buna ek olarak bu tip aileler psikiyatri kliniklerine başvurduklarında genellikle gerçeği söylemekten kaçınırlar. Böy-

9 Bununla birlikte meslekte genç ve daha yeni olanları, üstlerinin, teorilerini kabul etmeye zorlamak için profesyonel anlamda itibarsızlaştırıldıkları bilinmektedir.

le bir durumda çocuğun korkularını, suçluluk fantezilerine bağlamak ya da suçluluk dolu arzularını karşısındakine yansıttığını düşünmek kolaylaşır. Tecrübeli klinisyenlerin bile bu tip vakalarda yanılması oldukça sık rastlanan bir durumdur. Bu yüzden karşımızdaki kişinin (çocuk ya da yetişkin) açıklanamayan korkuları varsa her zaman için ateş olmadan yerden duman çıkmayacağını düşünmemiz yerinde olacaktır.

Bir ebeveynin çocuğuna davranış şekli genellikle anne babasının kendisine davranış şekline göre şekillendiği için bu tip tehditler kaçınılmaz olarak nesilden nesle aktarılır. Bu durum yoğun bir kaygı ve depresyondan mustarip bir annenin ve oğlunun tedavisinde oldukça belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Örnek bir vaka

Bayan Q. ve 18 aylık oğlu Stephen, Stephen'ın yemek yemeği reddetmesi ve ciddi şekilde kilo kaybetmesi sonucu hastaneye sevk edilmişlerdi. Çok geçmeden Bayan Q.'nun, oğlunun doğumuyla birlikte başlayan kronik kaygısı ve depresyonu fark edildi. Bayan Q. haftada bir analitik odaklı tedaviye başladı ve iyi bir gelişim gösterdi; oğlunu yemesi için zorlamaktan vazgeçtiğinde Stephen yemeye ve bir iki ay sonra kilo almaya başladı.

Bayan Q.'nun durumu ciddi olduğu için birkaç yıl boyunca haftada bir seans tedaviye devam etti. Babası şimdi artık emekli olmuş yetenekli bir sanatçıydı, kocası ise kondüktördü. Bayan Q. zeki bir kadındı, para kazanmak zorunda olduğu için erken yaşlarda okuldan ayrılmış sonradan başarılı bir teknisyen olmuştu. Çocukluğuyla ilgili aktardığı bilgiler açık ve tutarlıydı, buna rağmen çocukluğunda yaşadığı acı veren, korkutan olayları anlatmakta büyük zorluk yaşadı, bunlardan bahsetmesi aylar hatta yıllar aldı.

Parçalar birleştirilince ortaya şöyle bir resim çıkmıştı: Bayan Q.'nun babası 1914-1918 arası savaştaydı ve "savaş bunalımı" yüzünden çürüğe çıkmıştı. Nevrozu, mangası bir

köprünün üzerinden geçerken havaya uçurulunca başlamıştı, tek kurtulan o olmuştu. Bu olaydan sonra uzun süren bir depresyon yaşamıştı ve hırçınlaşmıştı, ailesine son derece kötü davranıyordu. Bayan Q.'nun annesi aktif, becerikli, güçlü fikirleri olan bir kadındı, anneannesi ise kronik bir alkolikti. Bayan Q. çocukluğu boyunca anne-babasının şiddetli tartışmalarına tanık olmuştu, sözlü hakaretlerin yanı sıra korkunç davranışlarda da bulunuyorlardı; tabak çanak kırılıyor, mobilyalar ateşe veriliyor ve birbirlerine bıçak çekiyorlardı. Bayan Q. bu kavgaları dinleyerek uzun uykusuz geceler geçiriyor, bunların sonucunda ne olacağını korkuyla bekliyordu. Fakat sabah olduğunda her şey yatışmış oluyordu, Bayan Q.'nun annesi gece yaşanan dehşet anları hiç yaşanmamış gibi günlük ev işlerini yapıyordu. Evde yaşananlar asla yabancılara anlatılmıyordu; annesi komşulara, öğretmenlere ya da okul arkadaşlarına bu kavgalardan bahsetmemesi için Bayan Q.'yu sıkı sıkı tembihliyordu. Bu durum Bayan Q.'nun bu korkunç yaşantıları terapistinden neden bu kadar uzun süre sakladığını açıklıyordu.

Bayan Q.'nun annesi birkaç kere intihara teşebbüs etmişti ve birçok defa da intihar tehdidinde bulunmuştu. Bayan Q. eve döndüğünde iki kere annesini gaz ocağına yaslamış halde, bir keresinde de ev temizliğinde kullanılan dezenfektanı içip yere yığılmış vaziyette görmüştü. Çocuğunu sık sık aileyi bırakıp gitmekle ya da intihar etmekle tehdit ettikten sonra ortadan kayboluyordu. Bazen evden çıkıp gidiyor, gece yarısı dönüyordu. Bazen de bir dolaba saklanıyordu. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Bayan Q.'nun yoğun bir kaygı ve korku yaşayarak büyümüş olmasına ve yoğun bir öfke hissetmesine şaşırmamak gerekir[10].

Öfkesi ailesinin, özellikle de annesinin şiddet içeren davranışlarından kaynaklanmasına rağmen, Bayan Q. tedavi sü-

10 Bayan Q., hem annesi hem de oğluyla olan ilişkisinde Melges'in (1968) belirttiği doğum sonrası rahatsızlıkların bütün tipik özelliklerini gösteriyordu. Bunlar, anne ile yoğun çatışma, anneyi model alınacak biri olarak görmeme ama yine de onun gibi davranmaya yönelik güçlü eğilimdi.

resince bu ihtimali kabul etmekte büyük bir zorluk yaşadı. Bunun yerine uzunca bir süre annesine karşı sevgi duyduğunu (ki bu doğruydu annesinin birçok iyi yönü de bulunuyordu) ve bu sevginin nefrete yer bırakmadığını söylüyordu. Fakat güveni biraz yerine gelince, annesiyle kavga ettikten sonra bazen odasına gidip öfkesini oyuncak bebeklerinden çıkardığını, onları duvara fırlattığını ya da ayağının altında ezdiğini hatırladı.

Bayan Q.'nun, oğlu Stephen ile ilgili sorunları bu bağlam içinde anlam kazanmış oldu. Stephen'ın doğumundan sonra Bayan Q. bebeğini camdan dışarı atmaya yönelik güçlü bir itki duymuştu ve sonra da bekleneceği üzere Stephen'ın öleceğine dair yoğun bir kaygı yaşamaya başlamıştı. Bunun doğrudan sonucu da çocuğu çılgınca yemek yemeğe zorlamaktı. Böylece Bayan Q. annesine karşı duyduğu saldırganlığı Stephen'a yönlendirilmişti (*yer değiştirme*). Terapi sürecinde bile halen öfke patlamaları yaşadığını, tabak çanağı kırdığını, Stephen'ın pusetine zarar verdiğini utanarak itiraf etmişti. Bayan Q. bu öfke patlamalarını alevlendiren şeyin ne olduğunu anlayamıyordu çünkü bütün bunları mümkün olduğunca çabuk unutmak istiyordu ve tedavisi boyunca bunlardan nadiren bahsediyordu.

Stephen 7,5 yaşına geldiğinde Bayan Q., oğlunun okula gitmek istemediğini, annesinin ölmesinden korktuğunu söylediğini aktarmıştı. Oğlunun bu korkusunun nedeni birkaç ay belirsizliğini koruduktan sonra açıklığa kavuştu. Bayan Q. böylesine olumsuz koşullarda büyüdükten sonra oğlunun daha iyi şartlarda büyümesini istiyordu. Dolayısıyla Stephen'ın hayatının güvenli ve mutlu olması için elinden gelen her şeyi yapmıştı ve bunda birçok yönden başarılı olmuştu. Fakat öfke patlamaları yaşadığı sırada bulduğu bu iyi çözümler kaybolup gitmişti. Bu anlarda en korkunç şeyleri, yani aslında annesinin kendisine küçük bir çocukken söylediği şeyleri söylüyordu. Stephen'ın annesinin ölmesinden korkması, annesinin nadiren yaşadığı fakat yoğunluğuyla herkesi

korkutan öfke patlamaları sırasında ağzından çıkan intihar tehditlerinin doğrudan bir sonucuydu.

Bu durum ortaya çıktığında anne ile oğlu birkaç seansa birlikte çağırılmıştı ve bu seanslarda anne bu tip tehditlerde bulunduğunu itiraf edip duyduğu pişmanlığı dile getirmiş, çocuk da bu tehditler karşısında ne kadar korktuğunu anlatmıştı. Anne Stephen'a bir daha böyle bir şey yapmayacağına dair söz vermişti. Bu seanslardan sonra her şey düzelmese de Bayan Q.'nun Stephen'ın korkularını anlaması ve anne ve oğul arasında iletişim hattının açılması faydalı olmuştu.

Anne-babaların terapistlerine çocuklarını tehdit ettiklerini itiraf etme konusunda isteksiz olmaları şüphesiz sık karşılaşılan bir durumdur. Birçoğu bunun kötü bir şey olduğunun farkındadır ve bundan utanç duyar. Bazıları bu konuda karmaşık duygulara sahiptir ama terapistin böyle bir şeyi onaylamayacağını bilir. Bu yüzden ebeveynler bu bilgiyi kendiliğinden vermezler ve böyle bir şey yapıp yapmadıkları sorulduğunda yeterli güveni kazanana kadar inkar ederler. Çocuklar da ebeveynlerinin tembihleri doğrultusunda bu gerçeği saklama eğilimi gösterirler. Örneğin Bayan Q. otuzlu yaşlarının ortalarında olmasına rağmen annesinin itibarını korumak için bu gerçeği söylemekte zorlanmıştı. Çocuk ise hem annesi onu "ele verdiğini" öğrenirse yapacaklarından ve söyleyeceklerinden korktuğu için, hem de anne ya da babasının böyle korkunç bir şekilde davrandığını kendine bile itiraf edemediği için bu gerçekleri söylemekten kaçınmıştı. Çocukların bu yüzden, birilerinin kendilerine yardım etmesini isteseler bile, genellikle bu konuda sessiz kalmayı tercih ettikleri söylenebilir.

Ebeveynlerin intihar "teşebbüsü" oranı

18 yaşından küçük çocukların ebeveynlerinin tamamlanmış intihar oranı düşüktür çünkü intiharların çoğu daha büyük yaş gruplarında görülür. Buna karşılık bu kategorideki ebeveynlerin "intihar girişimi" oranı görece yüksektir çünkü

bu tip davranışlar her iki cinsiyet içinde en çok 20 ila 30 yaşları arasında görülür. İntihar girişiminde bulunan kişilerin çoğu ölme amacı taşımaktan ziyade etrafındaki kişileri korkutmak ya da onlara baskı yapmak için böyle bir girişimde bulunduğu için bu terim bölümün başında tırnak içinde ifade edilmiştir[11].

Edinburgh şehrinde son on yılda gerçekleşen intihar teşebbüsleriyle ilgili rakamsal veriler mevcuttur, bu verilere bakarak kabaca tahmin yürütülebilir[12]. İntihar teşebbüsünde bulunan 15 ila 34 yaşları arasındaki bütün kadınlar için yıllık ortalama oran % 0,3'tür ve bu oranın hem çocuklu hem de çocuksuz kadınlar için geçerli olduğunu düşünmek için birçok sebep bulunmaktadır. Çocukların doğup, olgunluğa eriştiği yirmi yıllık süre zarfında kabaca bir tahminle annelerin % 4'ünün intihara teşebbüs edeceği ve bunların üçte birinin bir kereden fazla bu teşebbüste bulunacağı söylenebilir. Erkeklerde bu oran daha düşüktür ve yine yirmi yıllık süre zarfında % 2 ile 2,5 olarak ölçülmüştür. Bazı ailelerde ebeveynlerin her ikisinin de intihara teşebbüs etme ihtimalini hesaba katsak bile, Edinburgh'ta büyüyen yirmi çocuktan en az biri ebeveyninin intihar teşebbüsüne şahit olacaktır. Çocukların çoğu için bu teşebbüs on yaşını doldurmadan önce gerçekleşmiş olacaktır.

İntihara teşebbüs oranı nüfus içinde eşit şekilde yayılmamıştır bu yüzden bazı bölgelerdeki oran, yaş ve cinsiyet sabit olarak alındığında, diğer bölgelerdekinin birkaç katıdır.

---

11 Bu terimle ilgili zorluğu ortadan kaldırmak için Kreitman ve meslektaşları (1969) "parasuicide" yani kendini öldürme kastı olmadan intihara teşebbüs terimini önermiştir; fakat Walk (1972) bunun etimolojik açıdan uygun olmadığını belirterek karşı çıkmıştır.

12 Bu rakamsal verilere ulaşmamı sağladığı için MRC Psikiyatride Epidemiyolojik Çalışmalar biriminin yöneticisi Norman Kreitman'a müteşekkirim. Yirmi yıllık bir süre içerisinde anne-babalarla ilgili yapılan değerlendirmeler, intihar teşebbüsü oranlarının artmasından ve diğer nedenlerden ötürü ancak kabataslak oluşturulabilmiştir. Oran hesaplamaları sorunun büyüklüğünü göstermek için benim tarafımdan yapılmıştır ve benim sorumluluğumdadır.

Edinburgh'ta I., II., ve III. sosyo-ekonomik sınıflarda bu oran ortalamanın altındayken V. sınıfta ortalamanın çok üstünde görülmektedir. Alt kültür gruplarında yetişen çocuklar ebeveyninin intihar teşebbüsüne şahit olma konusunda diğerlerinden daha yüksek bir risk taşımaktadır. Bazı aile çevrelerinde yüksek oranda intihar teşebbüsü olması, bu teşebbüsün bildik bir sosyal iletişim biçimi haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle otuz beş yaşın altındaki kadınlar bu tip ailevi örüntülerden etkilenmektedir (Kreitman, Smith & Tan 1970).

Elimizde intihara teşebbüs etmekle ilgili *tehdit*lerin oranını gösteren herhangi bir rakamsal veri olmadığı için sadece spekülasyon yapabiliyoruz. Muhtemelen ebeveyninin intihar teşebbüsüne tanık olan çocukların çoğu bu tehditlere de maruz kalmıştır. Bayan Q. bu konuya iyi bir örnektir. Ayrıca Stephen Q. gibi ebeveyninin intihara teşebbüs etmesinden ziyade tehditlerine maruz kalan birçok çocuk da bulunmaktadır. Sonuçta, genel olarak değerlendirildiğinde, ebeveyninin tehditlerine ya da intihar teşebbüslerine veya her ikisine birden maruz kalan çocukların sayısı oldukça yüksektir. Hem klinik deneyimler hem de sağduyu, bu kişilerin çocukluklarında ve yetişkin yaşamda bağlanma figürlerinin ulaşılabilir olmasıyla ilgili kaygı duymaya daha yatkın olduğunu göstermektedir.

Kaygıya yatkınlığın kaynağında, ebeveynin intihar tehditlerinin ya da teşebbüslerinin bulunduğu bu kadar açıkken, bu konunun psikanalistler, psikiyatristler ve çocuk psikiyatrisi alanında çalışanlar tarafından göz ardı edilmesi son derece şaşırtıcıdır.

Kavgadan sonra anne-babanın ayrılacağından korkmak

Anne-baba kavga ettikten sonra birinin evi terk edip gitmesi her zaman olan bir risktir ve bu sık sık dile getirilir. Kavga esnasında çocuklar ebeveynlerinin düşündüğünden daha fazla şey duyarlar. Gerçi burada çocuğu terk edilme korkusu-

na sürükleyen durum, onu cezalandırmak için terk etmekle tehdit etmekten farklı olsa da etkisi yine son derece sarsıcıdır.

Bu durumda da çocuklarının davranışları için danışmanlık almaya gelen aileler klinisyenden genellikle evde yaşanan kavgaları saklarlar, bu yüzden klinisyenler kendilerine evdeki gerçek durumu yansıtan bilgiler verilmediği için çocuğun semptomlarını açıklarken iç dünya ve yansıtmayla ilgili "derin" yorumlamalara başvururlar. Çocuk ve aile terapisinde ve ergenler ve yetişkinlerle çalışırken, aileyle toplu olarak görüşme de dahil olmak üzere ancak birkaç aylık çalışma sonuncunda aile bireylerinin birbirlerine davranışları hakkında doğru bir resim elde edebileceğimizi unutmamalıyız. Ancak böyle sabırlı bir çalışma sonucunda gerçekler açığa çıkar ve çocuğun neden huzursuzluk duyduğu ve korktuğu daha rahat anlaşılabilir.

Bu bölümün başlarında ayrılığın çocuklar üzerindeki etkisini tanımlamanın, bu etkinin bazı çocuklarda kalıcı olmasına bazılarında ise geçmesine yol açan etkenleri belirlemenin eskiden daha zor olduğuna dikkat çekmiştik. Bugün elimizdeki bulgular ışığında çözüme daha yakın olduğumuz söylenebilir. Artık ebeveynin gerek cezalandırma amacıyla gerek de evlilikle ilgili çatışmalar yüzünden çocuğunu terk etmekle tehdit etmesinin, gerçek bir ayrılık durumunda çocuk üzerinde kalıcı ve büyük bir etki yarattığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu tip tehditlerin çocukların hayatlarındaki etkisi ve gerçek ayrılıkların, istikrarsız ikame bakımın ve dengesiz aile yaşamının bunu kuvvetlendirmesi göz önünde tutulursa birçok çocuğun nenden kaygılı bağlanma davranışı gösterdiği açıklığa kavuşur ve birçok klinik sendrom da bu bulgular ışığında daha iyi anlaşılır (bkz. 18. ve 19. bölüm).

16. Bölüm: "Aşırı Bağımlılık" ve Şımarma Teorisi

Çocuk her zamankinden daha fazla bağımlı davranıyorsa bu ayrılığın tekrarlanacağına inandığı anlamına gelir.

BURLINGHAM & FREUD (1944)

Karşıt Teoriler

Burada benimsenen teorik pozisyonun üzerinde temellendiği kanıtları takip ederek kaygılı bağlanma olarak tanımlanan ve kişideki ayrılık kaygısı ya da aşırı bağımlılık eğilimlerini açıklamada kullanılan bütün hipotez yelpazesini kısaca gözden geçirmekte fayda görüyoruz. Psikanalistler ve psikanalitik gelenek içinde çalışan diğer klinisyenlerin geliştirdikleri hipotezler, yapısal ve çevresel faktörlere ağırlık vermelerinin yanı sıra bu sınıflar içerisindeki farklı ve bazı açılardan da kendi teorileriyle ters düşen faktörleri hatalı bulur. Aşağıda beş temel hipoteze kısaca yer verilmiştir. Bunlardan ikisi yapısal faktörleri ön plana çıkarır.

1. Bazı çocukların, diğerlerine kıyasla, daha fazla libidinal ihtiyacı vardır dolayısıyla doyum eksikliğini daha fazla hissederler (Freud 1917b).

2. Bazı çocukların ölüm içgüdüsü, diğerlerine kıyasla, daha güçlüdür bu içgüdü kendini, zulüm görme sanrıları ve depresif kaygı ile belli eder (Klein 1932).

Diğer üçü ise çevresel faktörleri vurgular:

3. Doğum sürecindeki zorluklar ve doğumdan sonraki ilk haftalarda meydana gelen şiddetli travma, (organik) kaygı tepkisini yükseltebilir ve bu durum kaygı potansiyelini arttırabilir, böylece yaşamın sonraki yıllarında karşılaşılan (ruhsal) tehlikelere karşı daha şiddetli bir tepkinin ortaya çıkmasına

neden olabilir (Greenacre 1941; 1945).

4. Bazı çocuklar fazla libidinal doyumdan dolayı "şımarır"; bu yüzden daha fazlasını ister, doyuma ulaşmadığında daha çok doyum arar (Freud 1905b; 1917b; 1926a).

5. Bazı çocuklar gerçek bir ayrılıktan (Edelston 1943; Bowlby 1951) ya da terk edilme veya sevgiyi kaybetme tehditlerine maruz kaldıktan sonra (Suttie 1935; Fairbairn 1941) ayrılık ya da sevgiyi kaybetme ihtimaline karşı aşırı hassaslaşır.

1., 4. ve 5. hipotezler kişinin özellikle ayrılıkla ilgili yüksek derecede kaygı yaşama eğilimini açıklarken, 2. ve 3. hipotezler her türden kaygıya yatkınlığın nedenini tasvir eder.

Bu hipotezlerden ilk ikisini destekleyen ya da çürüten bir bulgu bulunmamaktadır, çünkü halihazırdaki araştırma teknikleriyle yapısal olarak bu türden farklılıkları belirleyecek bir yöntem yoktur. Bazı kişilerin neden diğerlerinden daha kaygılı büyüdüğünü kalıtsal farklılıklarla açıklamak kısmen mümkün olsa da, Freud'un ve Klein'ın bu farklılığın niteliğine ilişkin ileri sürdüğü formülasyonun yaralı olup olmadığı şüpheli gözükmektedir.

3. hipotezi destekleyen bulgular, neo-natal asfeksiden mustarip çocukların ayrılığa ve çevre değişikliklerine kaygıyla tepki verme eğilimi gösterdiğini ileri süren Ucko'nun (1965) çalışmasında yer almaktadır. Ucko'nun bulgularına 13. bölümde değinmiştik. Bu bulgular 3. hipotezi desteklerken diğer hipotezlerle de çelişmemektedir.

4. ve 5. hipotezler, çocuğa nasıl davranılması gerektiğine ilişkin pratik sorunları gündeme getirdiği için ve özellikle de çocuğun yetiştirilme yöntemine dair birbirinin tam zıddı görüşler öne sürdükleri için, diğer hipotezler içinde belki de en tartışmalı olanlarıdır.

Ebeveynin çocuğa fazla düşkün olmasının çocuğu talepkar ve engellenmeye karşı aşırı duyarlı hale getirerek şımarttığını öne süren dördüncü hipotez, yüzyılın ilk yarısında oldukça yaygın bir şekilde benimsenmiştir ve halen de destekçi bulmaktadır. Freud bu hipotezi sadece çalışmalarının ilk aşa-

malarında değil, sonraki yıllarda da istikrarlı bir biçimde desteklemeyi sürdürmüştür. Freud'un bu düşüncesi psikanalitik teoride uzunca bir süre kendine yer bulmuştur, bu yüzden biraz daha yakından incelenmesi yararlı olacaktır.

Freud, ilk kez 1905 yılında yayınlanan *Cinsellik Üzerine Üç Deneme* başlıklı çalışmasında şımarma konusuna değinmiştir. Bu çalışmasında annenin çocuğu okşaması, sallayarak uyutması ve öpmesiyle ilgili yorumlardan sonra bunda aşırıya kaçmamak gerektiğini önemle vurgulamıştır: "Ebeveynin aşırı ilgisi çocuğun vaktinden önce cinsel olgunluğa erişmesine yol açtığı için zararlıdır ve çocuğu şımartarak ileriki yaşamında sevgisiz yapabilme veya daha azıyla yetinebilme yetisinden yoksun bırakır" (*SE 7*: 223). Freud aynı durumdan "Küçük Hans" (1909) vakasında da söz eder, fakat bu vakada çocuğun ayrılık kaygısından bahsederken paradoksal olarak burada benimsediğimiz görüşe yaklaşır. Freud, Hans'ın kaygısının bir kısmının annesi küçük kız kardeşini doğurmak için hastaneye yatırıldığında annesinden ayrılmış olmasına bağlar (*SE 10*: 114 ve 132). Buna rağmen hem *Giriş Dersleri*'nde (1917b, *SE 16*: 408) hem de sonraki çalışması *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'da (1926a) bu duruma değinmez, bunun yerine şımarma teorisini benimser:

> Küçük bir çocuğu "şımartmanın" istenmeyen sonucu, diğer her tehlikeye kıyasla (her çaresizlik durumuna karşı bir koruma sağlayan nesneyi) kaybetme tehlikesinin öneminin aşırı ölçüde artmasıdır. Dolayısıyla bu, bireyi sürekli çocukluk durumunda, yani fiziksel ve ruhsal çaresizlikle tanımlanan yaşam döneminde kalmaya özendirir (*SE 20*: 167).

Freud'un bu görüşlerini geliştirdiği teorik bağlama 5. bölümde değinmiştik, I. Ek bölümde bundan daha detaylı bahsedeceğiz.

Bu görüş yaygın olmakla birlikte, kaygılı bağlanmanın ailenin fazla ilgisinden kaynaklandığını destekleyen herhangi bir bulgu bulunmamaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi bü-

tün bulgular bunun tersini gösterir[13]. Öyleyse Freud (ve diğer araştırmacılar) neden bu teoriyi desteklemiştir sorusunun cevaplanması gerekir. Bu soruyla ilgili olası cevaplara bölümün sonunda yer verdik. Şimdi bu çalışmada benimsediğimiz beşinci hipotezi biraz daha yakından inceleyelim.

Kaygılı bağlanma ile ilgili bazı vakaların, ayrılığın, terk edilme tehditlerinin veya anne-baba kavga ettiğinde içlerinden birini kaybetme riskinin bir sonucu olduğuna yönelik bulgular her ne kadar güçlü ve ikna edici olsa da, bütün kaygılı bağlanma vakaları bu şekilde açıklanamaz; bu durumun oluşmasında şu ana kadar incelediğimiz nedenler dışında başka nedenler de olabilir mi? Bunu cevaplamak için bu noktaya kadar ele aldığımız çalışmalardan farklı bir çizgide ilerleyen araştırmaların sonuçlarına göz atmamız gerekmektedir.

"Aşırı Bağımlılık" Konusundan Yapılan Çalışmalar ve Önceki İncelemeler

Klinik literatürde aşırı bağımlılık konusuna sıklıkla değinilmesine rağmen klinisyenin aşırı bağımlılık kriterine göre seçtiği kişilerin çocukluk dönemindeki aile yaşantılarını inceleyen, daha sonra da bunları karşıt bir yetişkin hasta grubuyla kıyaslayan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Aslında agorafobi üzerine yapılan birkaç çalışma bu konuyla bağlantılıdır (bkz. 19. bölüm) fakat hasta seçiminde kullanılan kriter (yani yanında birisi olmadan evden dışarı çıkamayan kişiler) son derece farklıdır.

Aşırı bağımlı olan çocukların ailelerinin geçmişleri üzerine de az sayıda çalışma yapılmıştır. Bu konudaki bir diğer zorluk da aşırı bağımlılık terimiyle ilgili muğlaklık taşıyan noktaların bulunmasıdır, çünkü bu terim iki farklı durumun

13 Anna Freud (1972) yakın dönemde yayınlan çalışmasında yetişkin yaşamdaki yoğun ayrılık kaygısını açıklarken çocuğun anneyi stabil bir figür değil, güvenilmez bir figür olarak görmesine ve ayrılık yaşantılarına değinir. Fakat "anaklitik evrede aşırı doyumun" benzer sonuçlar ortaya çıkaracağına dair inancını da sürdürdüğünü belirtir.

karşılığı olarak kullanılmaktadır: Hem tipik olarak kaygılı bağlanma davranışı gösteren çocuklar için kullanılır hem de yaşıtlarına göre, yemek yeme ya da üstünü giyinme gibi işleri kendi başlarına yapamayan ve bu konularda annelerinden yardım isteyen çocuklardan bahsederken kullanılır.

Bu farklılık Stendler'in (1954) yaptığı çalışmada açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Öğretmenleri tarafından belirgin şekilde aşırı bağımlı davranışlar sergiledikleri belirlenen yirmi tane, altı yaşında çocuğun iki alt gruba ayrıldığı tespit edilmiştir. Bir tarafta her şeyi annelerinden bekleyen altı çocuk, diğer tarafta kendi işlerini kendi yapan fakat annenin yokluğunda huzursuz olup anne ne zaman dışarı çıksa olay çıkartan on dört çocuk bulunmaktadır. Tahmin edilebileceği gibi bu iki alt gruptaki çocukların aile yaşantıları birbirinden tamamen farklıdır.

Günlük işleri yapmak için sürekli anneden yardım isteyen altı çocuk stabil ailelerden geliyordu. Fakat hepsinin annesi aşırı koruyucu ve çocuklarını günlük işleri kendi başlarına yapmayı öğrenmeleri için cesaretlendirmeyen kişilerdi.

Kaygılı bağlanan diğer on dört çocuktan on birinin düzensiz bir ev yaşantısı vardı. Bakıcıları sürekli değişiyor, çocuğa anne, anneanne sonra tekrar anne bakıyordu, baba gelip gidiyordu, sürekli ev değiştiriyorlardı ve devamlı buna benzer istikrarsızlıklar yaşıyorlardı. Kaygılı bağlanan on dört çocuk grup olarak ele alındığında, 9 ay ila 3 yaş arasında yaşanan bu tip istikrarsızlıkların toplam sayısı 52 idi, yani kişi başına ortalama dört gibi bir rakamdı. Yine aynı okuldan seçilen ve yirmi çocuktan oluşan kontrol grupta ise bu oran 26 idi yani ortalama 1,3'tü.

Bu yüzden aslında bu küçük çalışmanın sonuçları, hepsi olmasa bile çoğu kaygılı bağlanma vakasının bir dizi ayrılma ve benzer yaşantı sonucu ortaya çıktığını öne süren görüşle tutarlıdır. McCord ve diğer araştırmacılar (1962) tarafından yapılan çok daha kapsamlı bir diğer çalışma bu hipotezi güçlü bir şekilde destekler.

McCord ve meslektaşları çalışmalarında, Cambridge-Somerville projesinin "tedavi grubunu" oluşturan 9 ila 17 yaş arası 255 erkek çocuğun detaylı vaka kayıtlarından yararlanmışlardır. Çocukların hepsi ağırlıklı olarak işçi sınıfına mensup ailelerden geliyordu ve sanayi bölgelerinde yaşıyorlardı; bu çocukların yarısı öğretmenleri tarafından 9 ve 13 yaş aralığındayken seçilmişti, bazılarıysa toplum içindeki potansiyel çocuk suçlulardı. Çocukların diğer yarısı da yine aynı yöntemle görece daha normal büyüyen çocuklar arasından seçilmişti. Bütün bu çocuklara ve ailelerine çocuk suçluların ortaya çıkmasını engellemek için destek ve yardım verilmişti. Bu destekleyici çalışma beş yıl boyunca sürdüğü için hem çocuklar hem de aileleriyle ilgili birçok bilgi toplanmıştı[14]. Birkaç yıl sonra bu bilgiler, çalışmada yer almayan bağımsız araştırmacılar tarafından incelemişti. Bu analizde 43 erkek çocuğundan oluşan bir alt örneklem grubunun "aşırı bağımlı" davranışlar gösterdiği ve 105 erkek çocuğundan oluşan bir diğer alt örneklem grubunun da kültürel olarak uygun bir gelişim örüntüsü gösterdiği belirtilmişti.

Aşırı bağımlı çocukların dörtte üçü yetişkinlere karşı belirgin şekilde bağımlı davranışlar sergilemişti ve kaygılı bağlanan çocuklar olarak değerlendirilmişlerdi. Kalan azınlık ise (11 çocuk) sadece yaşıtlarına karşı bağımlı davranış göstermişti ve yetişkinlerden biraz daha uzak durmuşlardı; bu davranışlarının kaygılı bağlanma olup olmadığı tartışmaya açık bir sorudur. Fakat elde edilen sonuçların sunumunda çoğunluğun bulguları azınlığın bulgularından ayrı olarak değerlendirilmemiştir.

Kontrol grupla karşılaştırıldığında aşırı bağımlı erkek çocuklarının aşağılık duyguları göstermeye (% 51'e karşılık % 12) ve "anormal korkular" duymaya (% 56'ya karşı % 36) daha yatkın oldukları görülmüştür, fakat bu korkulara ilişkin detaylar maalesef belirtilmemiştir.

14 Çalışmada desteklenmemiş çocuklardan oluşan bir çift örneklem daha bulunuyordu. Bu örneklemlerde yer alan çocuklar ve aileleri hakkında yeterli bilgi verilmediği için analizimizde bu vakaları kullanmadık.

Bu iki gruptaki çocukların aile geçmişleri ve ebeveyn davranışları karşılaştırıldığında oldukça tutarlı bulgular elde edilmiştir. Bağımlı çocukların kontrol gruptaki çocuklara kıyasla neredeyse iki katı babaları (% 51'e karşılık % 28) ve/veya anneleri (% 39,5'e karşılık % 20) tarafından reddedilmiş çocuklardı. Bağımlı çocukların yaklaşık % 56'sı kardeşleriyle olumsuz bir biçimde kıyaslanıyordu; kontrol grupta ise bu oran % 17 idi. Ayrılık ve kayıplarla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Aşırı bağımlı çocukların içinde bulunduğu gruptaki ailelerin neredeyse hepsinde anne-baba arasında kavga ve anlaşmazlıkların yaşandığı kaydedilmiştir; fakat şunu da belirtmeliyiz ki, bu tip olayların yaşanma oranı işçi sınıfından ailelerin yaşadığı bu bölgedeki kontrol grup çocuklarının ailelerinde de oldukça yüksektir. Tahmin edileceği gibi bu aşırı bağımlı çocukların annelerine karşı duyguları olumlu değildir: çocukların üçte biri annesinden duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça ifade ediyor, ya da ondan korkuyor veya onu aşağılıyordu.

Aşırı bağımlılık ya da kaygılı bağlanmayla ilgili bu türden diğer kanıtlar, şimdiye kadar incelediğimiz bulgularla örtüşmektedir. Mesela bir önceki bölümde, çocuk 4 ya da 5 yaşındayken ebeveyninin davranışlarına odaklanan ve bir topluluk içinde çocuk yetiştirmekle ilgili kullanılan farklı yöntemlerin çeşitliliğine ve etkisine değinen iki çalışmadan bahsetmiştik; bunlar Newson & Newson'ın (1968) İngiltere'nin iç kesimlerinde yaşayan aileleri konu alan çalışması ve Sears, Maccoby & Levin'in (1957) New England'daki aileleri inceleyen çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda farklı aile yaşantılarının çocuklar üzerindeki etkisi başat bir konu olarak ele alınmamış olsa da, incelediğimiz sorunla ilgili veri sağlamaktadır.

Newsonların aşırı bağımlılıkla ilgili bulgularından önceki bölümde bahsetmiştik. 4 yaşında ayrılıktan korkan çocukların çoğunun daha önce bir ayrılık yaşadığı görülmüştü: ya anneleri hastaneye kaldırılmıştı ya da başka bir sebeple ayrılık yaşamışlardı.

Sears, Maccoby & Levin (1957) New England'ın büyük metropoliten bölgelerinde 5 yaşında anaokuluna giden bir çocuğu sahip 379 anneyle yaptıkları görüşmelerin sonuçlarını aktarmıştır. Annelere çocukları hakkında sordukları sorulardan dördü "bağımlılık" konusunda bilgi edinilecek şekilde tasarlanmıştır.

Annelerin raporlarına göre bağımlı olarak değerlendirilen çocukların gelişim sürecinde ayrılığın etkili olduğunu gösteren herhangi bir kanıta rastlanmamıştır; fakat araştırmacılar bu örneklemde ayrılık yaşantısının görülme oranının düşük olduğunu belirtmiştir.

Sears'ın çalışmasının bağımlılıkla ilgili en önemli tespiti, çocuk anneden ilgi isterken anne ne kadar sinirli, azarlamaya meyilli ve sabırsızsa çocuğun da o kadar "bağımlığa" yatkın olduğunu ortaya koymasıdır. Bu anlamlı korelasyon, ilk başta reddeden ve sonra kabul eden anneler söz konusu olduğunda gözle görülür biçimde artıyordu. Araştırmacılar ayrıca yüksek derecede bağımlılık ile çocuklarını cezalandırmak amacıyla sevgisini geri çekmek ya da onu terk etmekle tehdit eden anne-babalar arasında da anlamı bir korelasyon olduğunu belirtmişti. Bu bulgular buradaki hipotezle örtüşmektedir.

Fakat sundukları başka bir veri, şımartma teorisini destekler niteliktedir. Çocuğuna "aşırı derecede" ilgi gösteren küçük bir anne grubu üzerine yaptıkları çalışmada bu kişilerin çocuklarının "bağımlı" olmaya yatkınlık gösterdiği belirtilmiştir. Aradaki korelasyon düşük ama anlamlıdır.

Stendler gibi araştırmacıların aşırı bağımlı olarak değerlendirdiği çocukların, kaygılı bağlanma davranışı gösterenler ve her şeyi annesinden bekleyenler olarak iki gruba ayrıldığı söylenebilir. Bu doğruysa ve Stendler'ın bulguları onaylanırsa o zaman Sears ve meslektaşlarının aşırı ilgi gösteren anneler olarak değerlendirdiği kişiler sadece şefkatli değil aynı zamanda çocuklarını kendi işlerini kendileri yapma konusunda engelleyen anneler olduğu düşünülmelidir.

Burada benimsediğimiz hipotezi destekleyen ve şımarma teorisini sorgulayan son derece önemli birkaç bulgu, bağımsız bireylerin aile geçmişlerinin incelendiği çalışmalardan gelmektedir, bu çalışmalar kitabın sondan bir önceki bölümünde sunulmuştur.

Peki o halde Freud neden şımarma teorisini benimsemiştir? Döneminin görüşlerinden düşündüğünden daha fazla etkilenmiş olması bir yana, ebeveynin çocuğa karşı bilinçdışı saldırgan dürtülerinin, ya da kendi bağımlılığını telafi etmek için sergilediği aşırı ilgi ve korumacı davranışların onu yanılttığını gösteren kanıtlar vardır. Bu, Üç Deneme'de yer alan bir pasajda şöyle ifade edilmiştir; "okşamalarıyla çocuğun nevrotik hastalığa eğilimini arttıran kişiler aşırı sevgi sergilemeye yatkın olan nöropatik ebeveynlerdir" (*SE 7*: 223). Aslında bu tip vakalar psikanaliz odaklı bir aile kliniğinde araştırıldığında muhtemelen çocuğun ebeveynin sevgisini kaybetme ve ayrılık karşısında artan kaygısının "ebeveynin aşırı ilgisi"ne bir tepkiden ziyade bunun tam tersi yaşantılara tepki olduğu düşünülecektir. Bir yanda, daha önce belirttiğimiz gibi, çocuğu terk etmekle ya da sevmemekle ilgili tehditlerin genellikle saklı tutulduğu bilinmektedir. Diğer yanda bazı vakalarda ebeveynin çocuktan açıkça ya da örtük biçimde ebeveynlik yapmasını isteyerek ebeveyn-çocuk rolünü tersine çevirdiği örnekler vardır. Bu tip vakalarda aşırı bağımlı olan ya da diğer bir deyişle kaygılı bağlanan, çocuk değil annedir. Bu vakalar 18. ve 19. bölümde incelenmiştir.

Bağlanma figürünün ulaşılabilirliğine ilişkin belirsizliğin genellikle kaygılı bağlanma ile sonuçlanacağını göstermek için bu kadar uzun tartışmalara girmek bazılarına tuhaf gelebilir. Fakat söz konusu kişiler için genellikle "şımarık" ve "aşırı bağımlı" terimleri kullanılmaktadır ve bu kişilerin durumunu çocuklukta fazla ilgi görmelerine bağlayan teori halihazırda güncelliğini korumaktadır, bu tür davranışlar gösteren çocuklar ve özellikle yetişkinler itici bulun-

maktadır. Bu durumun bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliği ve duyarlılığıyla ilgili kaygıdan kaynaklandığı ve acı deneyimler sonucu ortaya çıktığı fark edilirse güvensizlik içinde büyümüş bu kişilere yardım edebiliriz ve diğerlerinin bunu yaşamasını önleyebiliriz.

17. Bölüm: Öfke, Kaygı ve Bağlanma

Ayrılığa Verilen Bir Tepki Olarak Öfke

Bundan önceki bölümlerde bir ayrılık ya da ayrılık tehdidinden sonra çocukta ebeveyn figürüne yönelik bir öfke oluştuğundan birçok noktada bahsetmiştik. Şimdi bu tepkiyi, özellikle de bağlanma ve korku ile bağlantısıyla birlikte daha sistematik olarak inceleyeceğiz.

İlk bölümde Heinicke & Westheimer'ın (1966) yaşları 13 ila 32 ay arasında değişen on çocuğun iki hafta ya da daha fazla süreyle bakımevinde kaldıkları süreç ve sonrası üzerine yaptığı sistematik çalışma aktarılmıştı. Ayrılmış çocuklarla karşıt grup içinde ele alınan evde büyümüş çocuklar arasında bir karşılaştırma yapıldığında ayrılmış çocukların daha fazla saldırganlık tepkisi verme eğiliminde olduğu görülmüştü. Bakımevinde kaldıkları süre boyunca ayrılmış çocuklara en az iki kere, sekiz gün aralıkla bebekle oynama testi yapılmıştı; karşıt grupta yer alan evdeki çocuklar da yine aynı teste, aynı aralıkla tabi tutulmuştu. İki testte de ayrılmış çocukların, evde yaşayan çocuklara kıyasla dört kat daha fazla saldırgan davranış sergiledikleri kaydedildi. Saldırdıkları nesneler, oyuncak ebeveynlerdi. Ayrılmış çocuklardan sekizi, çocuğun anne ya da baba olarak tanımladığı oyuncağa saldırmıştı, evde yaşayan çocukların hiçbirinde bu tip bir davranış görülmemişti.

Ayrılmış çocuklar evlerine döndükten altı hafta sonra, her iki gruba da bebekle oynama testleri yapıldı; ve bu testler on hafta sonra tekrarlandı. Fakat bu testlerde iki grup arasında saldırganlık açısından belirgin bir farklılık görülmedi. Bunun nedeni ayrılmış çocukların eve döndükten altı hafta sonra

oyun oynarken artık saldırgan davranışlar göstermemesiydi, bu iyileşme son derece belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı.

Bununla birlikte annelerin raporlarına göre eve dönüşten sonra ayrılmış çocuklardan birkaçı evde halen, özellikle de anneye karşı, saldırgan davranışlar sergiliyordu. Eve dönüşün ikinci haftasından on ikinci haftasına kadar geçen zamanda on ayrılmış çocuktan altısı anneye karşı yoğun bir ikirciklik gösteriyordu, bu durum evde kalan çocuklarda görülmemişti.

Ayrılık süreci yaşamış çocuklarda belirgin şekilde saldırgan ve/veya yıkıcı davranışlar gözlemlendiğini aktaran diğer araştırmacılar Burlingham & Freud (1944), Robertson (1958b), Bowlby (1953), Ainsworth & Boston'dır (1952), bunlara ek olarak Heinicke de (1956) kısa süreliğine bakımevinde kalan küçük bir çocuk grubuyla anaokuluna başlayan çocuklar arasında bir karşılaştırma yapmıştır.

Çocuğun eve döndükten sonra yoğun bir şekilde ikircikli davranışlar gösterdiğini belirten diğer araştırmacılar ise Robertson (1958b), Robertson & Robertson (1971), ve Moore'dur (1969b; 1971).

İşlevsel ve İşlevsiz Öfke

Ayrılık yaşamış bir çocuğun saldırgan davranışları bazen herkese yöneltilmiş gibi görünmesine rağmen, yukarıda bahsettiğimiz bebekle oynama seanslarında genellikle doğrudan ebeveyne ya da ebeveyn yerine geçen bir nesneye yöneltilir ve çocuğun, annenin kendisine davranış şekline duyduğu öfkeyi yansıtır. Bu bazen beklentiyle ilgili bir öfkedir, bezen de umutsuzluktan kaynaklanır.

Bazen de ebeveynine duyduğu düşmanlık çocuk istediği zaman, ebeveyninin orada bulunmamasından kaynaklanır. Mesela Robertson (1952) 2 yaş 4 aylık Laura'nın küçük bir operasyon için hastaneye yattığı sekiz günde gösterdiği öfkeli serzenişleri kameraya kaydetmişti. Laura eve döndükten birkaç ay sonra Robertson bu kamera kayıtlarını yorumlamaları için Laura'nın anne babasına göstermişti. O anda Laura

uyanıp ağlayarak odaya girmiş ve kamera görüntülerinin son dakikalarına yetişmişti; o sırada hastaneden dönüğü günün görüntüleri akıyordu, ilk başta üzgündü ve anne diye bağırıyordu, sonra ayakkabılarını görünce annesiyle birlikte eve döneceğini anlamış, rahatlamıştı. Video bitip ışıklar açıldığında Laura annesinin yanından ayrılıp kendisini kucağına alması için babasına döndü. Sonra annesine sitem eder gibi öfkeyle bakarak "Neredeydin anne?" diye sordu "Neredeydin?" Benzer şekilde Wolfenstein (1957) afete verilen tepkiler üzerine yaptığı çalışmasında, kasırga sırasında babasından ayrı kalan bir kız çocuğunun, daha sonra babayla bir araya geldiğinde ona vurduğunu ve felaket anında yanında olmadığı için kızdığını belirtmiştir.

Bu kız çocuklarının ikisi de, korktuklarında ve ebeveynlerini yanlarında istediklerinde orada bulunmaları gerektiğini düşünmektedir ve onları uyarırlarsa bu hatayı bir daha yapmayacaklarını ummaktadır.

Başka vakalarda çocuğun öfkesinin umutsuzluktan kaynaklandığı görülmüştür. Mesela 1. bölümde Burlingham & Freud'dan (1944) aktardığımız alıntıda Hampstead Bakımevinde bakım gören Reggie'nin iki buçuk yaşına gelene kadar birçok anne figürü tarafından bakım gördüğünden bahsetmiştik. İki ay sonra Reggie'nin bağlanma yaşantısı kurduğu bakıcı evleneceği için işten ayrılmıştı. Reggie'nin bu ayrılıktan sonra çaresiz ve üzgün olduğu gözlenmişti, iki hafta sonra bakıcı onu ziyarete geldiğinde ona bakmamıştı bile. Bakıcı gittikten sonra, akşam şöyle demişti: "o benim Mary Ann'im, ama onu sevmiyorum!"

Reggie örneğinde sadece tek bir geçici ayrılığa değil, neredeyse bir kayba eşdeğer uzamış ayrılıklara verilen tepkiyi de görüyoruz. Kayıp III. ciltte ele aldığımız bir konu olsa da bu noktada biraz bundan bahsetmek yerinde olacaktır.

Birçok makalemde (ör. Bowlby 1960b; 1961b; 1963) kayıptan sonra hem çocuklarda hem de yetişkinlerde sıklıkla öfkenin ortaya çıktığına dikkat çekmiştim ve bunun biyolojik

işlevinin ne olabileceğini sormuştum. Bulduğum cevap şöyleydi: Ayrılık geçici olduğunda (ki ele aldığımız örneklerin çoğunda geçicidir) şu iki işleve sahiptir; ilk olarak, yeniden bir araya gelmede engel teşkil eden şeylerin üstesinden gelmeye yardım eder, ikinci olarak da sevilen kişiyi tekrar gitmekten caydırır.

Yasta görüldüğü gibi kayıp kalıcı olduğunda öfke ve saldırganlık ister istemez işlevsiz kalır. Buna rağmen böyle durumlarda, hatta ölüm nedeniyle yaşanan bir kayıptan sonra bile, öfke ve saldırganlığın sıklıkla ortaya çıkmasının nedeni yasın ilk aşamalarında matemli kişinin kaybın kalıcı olduğuna inanmamasıdır; bu yüzden ölmüş kişiyi bulup iyileştirmek mümkünmüş gibi davranır ve bu yaptığından dolayı ona kızmak ister. Kayıp kişiyi olanlardan, yani ölmüş olmasından, kısmen de olsa sorumlu tutar. Bunun sonucunda öfke kaybedilen kişiye ve elbette bu kayıpta rolü olduğu düşünülen kişilere ya da bir şekilde tekrar kavuşmanın önünde engel teşkil eden kişilere yönlendirilir.

Yasa verilen tepkilerle ilgili yapılan araştırmalar bu düşünce çizgisini destekler niteliktedir. Wolfenstein (1969), çocukların ve ergenlerin ebeveynlerinin ölümüne verdikleri tepkileri araştırdığı çalışmasında, öfkenin özellikle de örselenmiş çocuklarda sıklıkla görüldüğünü ve kaybedilen ebeveynin geri döneceğine dair güçlü bir umutla ilişkili olduğunu doğrular. Parkes da (1971a) dullar üzerine yaptığı çalışmasında benzer şekilde bir öfkenin her zaman olmasa da sıklıkla görüldüğünü belirtmiştir. Parkers da bunun yaslı kişinin kaybı geri getirme çabalarının bir parçası olduğunu söyler.

Dolayısıyla ayrılık geçici olduğunda veya ayrılığın geçici olduğuna inanıldığı durumlarda, kişinin ayrıldığı figüre öfke duyduğu görülür. Öfke işlevsel olduğunda sitemkar ve cezalandırıcı davranışlarla ifade edilir, bu davranışların amacı yeniden bir araya gelmeyi, ayrılığın bir daha yaşanmamasını sağlamaya çalışmaktır. Bu yüzden, öfke davranışları partnere karşı yöneltilmesine rağmen, bağı kopartmaz, aksine güçlendirir.

Aralarında sevgi bağı olan kişilerin de birbirlerine öfkeli ve zorlayıcı davranışlarda bulunduğu sıklıkla görülür. Anne, çocuğunun tehlikeli bir şekilde koşarak karşıya geçtiğini gördüğünde onu korkudan doğan bir öfkeyle azarlar ve cezalandırır. Kişinin cinsel partnerini sadakatsizliğinden dolayı ya da bundan şüphe ettiği için azarlaması da sık görülen bir durumdur. Bazı ailelerde ailenin bir üyesi diğer üyesine yaklaşıp umursamaz bir sessizlikle karşılaştığında yine öfkenin ortaya çıktığı görülür (Heard, 1973). Buna insan olmayan primatlarda rastlanır. Mesela dominant erkek babun yırtıcı bir hayvan gördüğünde, kendi grubunda ortalıkta dolaşan ve risk altında olan diğer maymunlara karşı saldırgan davranabilir. Korktukları için bağlanma davranışları harekete geçer ve hemen birbirlerine yakınlaşarak korunma sağlarlar (Hall & DeVore 1965).

İşlevsiz öfke

Baskı ya da tehdit işlevi olan öfkeli davranış ve kişinin bunu yakın bağ kurduğu insanlara yöneltmesi klinisyenler tarafından göz ardı edilmiştir. Bunun nedeni, muhtemelen öfkenin hemen işlevsizleşebilmesidir ve klinik vakalarda da genellikle öfkenin bu işlevsiz biçimiyle karşılaşılmasıdır.

İşlevsiz öfke, kişi (çocuk ya da yetişkin) partnerine çok yoğun ve/veya sürekli olarak öfkelendiğinde ortaya çıkar ve aradaki bağı güçlendirmek yerine zayıflatarak partneri yabancılaştırır. Saldırgan düşünceler ya da hareketler caydırıcılıkla hınç arasındaki ince sınırı geçtiğinde partnere duyulan öfke işlevsizleşir. İşte bu noktada duygular "ateşli bir öfke" olmaktan çıkar ve nefretin "kötülüğü"ne dönüşür[15].

Klinik deneyimler bu çalışmada ele aldığımız ayrılık ve kayıp durumlarının yoğunluk sınırını aşıp kişinin, bağlanma figürüne karşı işlevsiz hale gelen bir öfke duyulmasıyla sonuçlandığını ortaya koymuştur. Özellikle de uzun ya da tekrar eden ayrılıkların etkisi iki kat daha fazla hissedilir. Bir yanda

15 Tanımlar için *Oxford İngilizce Sözlük*'ten yararlanılmıştır.

öfke uyanır, diğer yanda sevgi azalır. Dolayısıyla öfkeli davranışlar hem bağlanma figürünün yabancılaşmasına hem de bağlanan kişinin duygu dengesinde değişime yol açar. Tıpkı sevgi dolu ebeveynlerin yetiştirdiği çocuklarda görüldüğü gibi bazen, "ateşli bir öfkeye" bağlı güçlü ve köklü sevgi yerine, kaygı dolu, belirsiz bir duygulanımla kısmen kontrol altında tutulabilen derin bir kırgınlık gelişir.

En yoğun işlevsiz öfke tepkisi, sürekli terk edilmeyle tehdit edilen ve tekrarlayan ayrılıklar yaşayan çocuklarda ortaya çıkar. 15. bölümde bu tehditlerin (özellikle de gerçeğe benzer şekilde sunulduğunda) çocuklarda yoğun bir huzursuzluğa yol açtığına ilişkin örneklere yer verilmişti. Bayan Q.'nun tedavisi sırasında ona en çok acı veren şeyin annesinin evi terk etmeye ya da intihar etmeye yönelik gerçekçi tehditleri olduğunu görmüştük. Böylesi yoğun bir acı yaşayan birinin bu acıya sebep olan kişiye karşı yoğun bir öfke duyması anlaşılabilir bir durumdur. Analizimizde de Bayan Q.'nun zaman zaman annesine hissettiği yoğun kızgınlığı bu şekilde değerlendirmiştik.

İşledikleri suçlar nedeniyle gönderildikleri ıslahevinde yaşları 15 ile 18 arasında değişen 102 delikanlının kişiliklerini ve aile geçmişlerini 4 yıl boyunca inceleyen İngiliz psikolog Stott (1950) da benzer bir sonuca varmıştır. Elde ettiği bilgiler, bu gençler ve aileleriyle ve de gayrı resmî kişilerle yaptığı uzun görüşmelere dayanmaktadır. Stott, görüştüğü gençlerin derin bir güvensizlik duyduğunu ve işledikleri suçların kaynağında da çoğu zaman bir meydan okuma, bir çeşit güç gösterisi yattığını belirtmiştir. Bu tip çalışmalarda sıkça görüldüğü üzere, bu kişilerin geçmişinde de ebeveynlerin olumsuz tutumları ve parçalanmış ilişkiler etkilidir ve güvensizlik hissinin altında yatan durumun bu olduğu düşünülmüştür. Yine de bu çalışmayı yürüttüğü sırada Stott'u en çok etkileyen durum, birçok vakada annenin ve birkaç örnekte de babanın çocuk üzerinde disiplin sağlamak amacıyla çocuğu terk etmekle tehdit etmesi ve bunun çocukları nasıl yoğun bir kaygıya ve öfkeye sürük-

lediğini görmek olmuştur. Stott, tipik vakalarla ilgili bazı detayları aktarmasına rağmen, sayı vermekten kaçınmıştır; bu kısmen bu tehditlerinin muazzam bir önem taşıdığını araştırmanın ileri bir aşamasında fark etmiş olmasından, kısmen de bazı vakalarda tehditlerin, çocuk ve anne tarafından inkar edilmiş olsa bile, büyük bir rol oynadığından emin olmasından kaynaklanmaktadır.

Stott bu türden tehditlerin kaçınılmaz olarak uyandırdığı yoğun kaygı ve çatışmaya dikkat çeker. Çünkü bir yandan çocuk ebeveyninin kendisini terk etme tehdidi yüzünden şiddetli bir öfke duyarken diğer yandan bunu ifade ederse anne ya da babasının onu gerçekten terk edeceğinden korkar. Stott, çocuğun bu nedenle öfkesini bastırdığını ve başka hedeflere yönelttiğini düşünür. Yine aynı nedenle çocuk, ya da ergen, terk edilmekten korktuğu zaman bu korkunun karanlık, gök gürültüsü ya da kaza gibi başka bir sebepten kaynaklandığını söyler. 18. ve 19. bölümlerde bu türden bir yer değiştirmenin fobik olarak değerlendirilen hastaların büyük bölümünün semptomatolojisini açıklamada kullanıldığına değineceğiz.

Bazı kişilerin ebeveynini gerçek anlamda öldürme sınırına gelmesi yıllar içinde tekrar tekrar terk edilme tehditlerine maruz kalmalarıyla açıklanabilir. Mesela Kestenberg (1943) ayrılığın travmatik etkilerine değindiği bir makalesinde ailesi tarafından terkedilen ve sonrasında başka başka insanlar tarafından bakım gören 13 yaşında bir kızdan bahseder. Kız kimseye güvenmediği için her hayal kırıklığına uğradığında intikamcı davranışlar sergiler ve tedavi sürecinde kendisini büyümüş ve artık annesini öldürerek ondan intikam alabilecek bir kız olarak tahayyül eder. Bu tür bir geçmişe sahip hastaları tedavi eden analistler buna benzer örnekler aktarmışlardır.

Yine öfke ve ayrılığı ilişkilendiren bir diğer makalede Burnhan (1965), gerçekten annesini öldürmüş iki hastasından bahseder. Bunlardan biri annesini öldürdükten sonra "onun beni terk etmesine dayanamazdım" diyen bir ergendir.

Diğeri ise annesi uçağa binmek üzereyken bavuluna bomba koyan bir delikanlıdır, bu kişi daha sonra olayla ilgili olarak "beni bir daha terk edemeyecek" demiştir. Ortaya koyduğumuz hipotez bu açıklamalardaki paradoksal durumun göründüğü kadar karmaşık olmadığını açıklamaktadır.

Şunu da belirtmeliyiz ki aktardığımız bu örnekler sadece klinik anekdotlardır ve bu vakaların aile geçmişine dair yeterli bilgi verilmemiştir. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla Stott'tan önce hiçbir araştırmacı bağlanma figürüne yöneltilen şiddetli öfke ile bu figür tarafından terk edilmekle tehdit edilme arasındaki nedensel bağlantı üzerine sistematik bir araştırma yapmamıştır. Dolayısıyla burada kurulan bağlantı bir varsayım olsa da konu üzerine daha detaylı bir araştırma yapabilmek için yol gösteren bir ipuçları sunmaktadır.

Ayrılığa verilen tepkileri ölçen bir test

Nesne ilişkileri yaklaşımını benimseyen psikanalistler ve diğer araştırmacılar kişinin bağlanma figürünü sevme, ona öfkelenme ve ondan nefret etme biçimini klinik değerlendirme için temel kriter olarak görürler. Son dönemde Hansburg (1972) kişinin ayrılığa nasıl tepki verdiğine ilişkin bazı ölçümlerden yola çıkarak bunu daha sistematik bir temele dayandırmıştır.

Hansburg'un geliştirdiği klinik test birçok resimden oluşur, bu resimlerden üçü hariç hepsi ya çocuğun ailesinden ayrıldığı ya da ailenin çocuğu bıraktığı durumları anlatmaktadır. Çocuğun okula gitmek üzere evden ayrıldığını ya da annenin uyku zamanı çocuğun yanından ayrıldığını gösteren resimler, altı yaş üstü her çocuğun normal karşılayacağı durumlardır. Fakat resimlerden bazıları (ör. çocuğun annesinin hastaneye götürüldüğü, ya da çocuğun temelli olarak anneannesinin yanında kalacağını gösteren resimler) rahatsız edicidir. Her kartın altında resmin içeriğiyle ilgili bilgi verilmiştir.

Test bu haliyle 10 ila 15 yaş arası çocuk ve ergenler için uygundur. Hansburg, resimlerdeki bazı sahneler rahatsız edici olmasına rağmen uygulandığı sırada herhangi bir zorlukla karılaşmadıklarını belirtir. Bu test vadettiği gibi yararlı olduğunu kanıtlarsa küçük çocuklar ve daha büyük ergenler için de uygun versiyonları tasarlanabilir.

Test sırasında klinisyen çocuğa resimleri gösterirken "bu senin başına hiç geldi mi" diye sorar ve cevap hayır ise "başına gelseydi ne hissederdin?" diye ekler. Sonra çocuğa on yedi cümle sunulur ve bu cümlelerden hangilerinin ruh halini yansıtacağını işaretlemesi istenir, cümleler birbirinden farklı ifade edilmiş olsa da, tarif edilen duygular oldukça benzerdir. Aşağıdaki sekiz cümle bu cümlelerin hangi duyguları içerdiği hakkında bilgi verebilir:

"Yalnız ve mutsuz hissederim"
"Ailem için üzülürdüm"
"Hiç umursamazdım"
"Kendi başımın çaresine bakardım"
"Birine öfkelenirdim"
"Eğer iyi bir çocuk olsaydım bunlar olmazdı"
"Ev artık korkutucu bir yer olurdu benim için"
"Bu gerçek olamaz sadece bir rüya"

İlk bulgular, başka birçok şeyin yanı sıra stabil bir ailede büyüyen çocukların öfke ve suçluluk içeren cümlelerden ziyade üzüntü ve endişe tepkilerini ifade eden cümleleri seçtiğini göstermiştir. Buna karşılık, uzun ve/veya tekrar eden ayrılıklar yaşamış olan ve reddedici ailelerden gelen örselenmiş çocuklar üzüntü ve endişe içeren ifadeler yerine öfkeli ve kusur bulan ifadeleri seçmiştir. Tepkilerdeki bu farklılık, özellikle çocuğun ailesiyle bağında belirgin kopmaları gösteren resimlerde açığa çıkar, rutin ve geçici ayrılıkları temsil eden resimlerde ise daha az belirgindir.

Temel bir düzen bozulmasını temsil eden resimlere verilen tepkilerde de görülen bir diğer ilginç farklılık, çocuğun kendi başının çaresine bakacağını ya da olayın sonucunda

mutluluk duyacağını ifade eden tepkilerin oranıdır. Bu tepkiler, stabil ailelerden gelen çocukların sadece küçük bir kısmında görülürken, uzun ve tekrarlayan ayrılıklar yaşamış, mutsuz ailelerden gelen çocuklarda son derece belirgindir. Bu tepkilerin çoğu, Winnicot'un (1955a) "sahte kendilik" dediği zorlama ve erken bir otonomi girişimidir, dolayısıyla kırılgandır. Buna karşılık stabil bir otonomiyi gösteren karakter özellikleri ve bu tip bir otonominin gelişmesini sağlayan koşullar 21. bölümde ele alınmıştır.

Öfke, İkircikli̇k ve Kaygı

Sunduğumuz şemada, ayrılığın, ayrılık tehditlerinin ve diğer reddetme biçimlerinin, çocuk ya da yetişkinlerde, kaygılı ve öfkeli davranışı ortaya çıkarttığını belirttik. Bu duyguların bağlanma figürlerine yönlendirildiğini, kaygılı bağlanmanın bağlanma figürüne maksimum ulaşılabilirliği sağlamak amacı taşıdığını, öfkenin ise hem ayrılığa tepki olarak gücenme duygusu yarattığını hem de bu durumun bir daha tekrarlamasını engelleme çabası olduğunu gördük. Dolayısıyla sevgi, kaygı, öfke ve bazen nefretin bir ve aynı kişi tarafından uyandırılabileceğini söyleyebiliriz. Bunun sonucunda acı dolu çatışmaların yaşanması kaçınılmazdır.

Tek bir yaşantının hem kaygı hem de öfke uyandırmasına şaşırmamamız gerekir. 8. bölümün sonunda hayvan davranışları üzerine çalışan araştırmacıların belli durumlarda her iki davranış biçiminin de görülebileceğini gözlemlediklerini belirtmiştik; hayvanın saldırıya geçmesinde ya da geri çekilmesinde veya bu iki tepkiyi birlikte vermesinde dengeyi bir ya da diğer yöne doğru kaydıran etkenlerin çok çeşitli olduğuna dikkat çekmiştik. Kaygılı bağlanma ve öfkeli bağlanma arasında benzer bir dengenin bulunduğu görülmektedir. Bir an anne ya da babasına karşı büyük bir öfke duyan çocuk, daha sonra yine aynı kişinin kendisini teskin etmesini ve rahatlatmasını isteyebilir. Aynı durum sevgililerin kavgalarında da görülür. İngilizcede kaygı [*anxiety*] ve

öfke [*anger*] kelimelerinin aynı kökten türemiş olması tesadüf değildir (Lewis 1967)[16].

Psikanalistler sevgi, korku ve nefretin birbiriyle ilişkisine özellikle önem verir çünkü klinik çalışmalarda sık sık bağlanma figürlerine karşı yoğun bir sahiplenme, kaygı ve öfke duygularının çalkantılı birleşimiyle tepki veren ve duygusal sorunlarının kökeninde bu tepkiler yatan hastalarla karşılaşırlar. Bu hastalarda genellikle kısır döngüler görülür. Ayrılık ya da reddedilme durumu kişinin saldırganlığını harekete geçirir ve saldırgan düşünce ve eylemlere yol açar; bu saldırgan düşünce ve eylemler bağlanma figürüne yönlendirilir fakat bir yandan da kişinin daha fazla reddedilmeye hatta sevdiği kişiyi tümden kaybetmeye yönelik korkusunu da arttırır.

Bağlanma, kaygı ve öfke arasındaki yakın ilişkiyi anlatmak için birçok hipotez geliştirilmiştir. Bunlardan bazıları saldırgan öğenin engellenmeye tepki olduğunu belirtirken bazıları da saldırgan dürtülerin birikerek kişinin yaşantısından bağımsız olarak ifade bulduğunu öne sürer. Sevilen figüre duyulan ikircikliği psikopatolojinin kilit sorunu olarak gören ve bu konuda çözümler üreten öncü analistlerden Fairbairn (1952) engellenme-saldırganlık hipotezini savunur; Melanie Klein ise (1932; 1948b) bütün saldırgan duyguların ve davranışların ölüm içgüdüsünün bir ifadesi olduğunu ve dışa yöneltilmesi gerektiğini söyler.

16 İnsanlar tarafından büyütülen bebek şempanzelerle ilgili raporlarda şempanzelerin de ayrılık karşısında öfke ve kaygı karışımı duygular yaşadığı belirtilmiştir (Kellogg & Kellogg 1933). Gua adında 7 aylık dişi bir şempanzeye bakan araştırmacılar, "öfke nöbeti" olarak adlandırılan durumların doğasını incelemiştir. Öfke nöbetinin en çok şempanze yalnız bırakıldığında ya da geçici olarak deneyi yapan araştırmacıların koruyucu kolları arasına sığınamadığı durumlarda görüldüğünü belirtmişlerdir. "Daha şiddetli bir öfke nöbeti yaşadığında, mesela Gua'nın takip edebileceğinden daha hızlı kaçmamıza yol açan bir durumda, korkudan çılgına dönerdi ve tiz çığlıklar atardı. Rastgele koşar, kendini sakınmadan, zıplayarak çalılara ve diğer engellere çarpardı. En sonunda yere düşer ve kumda sürünürdü" Kellogglar bu öfke nöbetinin öfkeyi mi korkuyu mu yansıttığını tartışırlar fakat anlatımları bu iki duygunun birlikte görüldüğünü düşündürür.

Birçok psikanalist ve çocuk terapisti Melanie Klein'ın fikirlerinden muazzam ölçüde etkilendiği için ilk başta onun görüşleri ile başlayacağız.

Klein, 1920'ler ve 1930'larda annelerine olağandışı bir yoğunlukla bağlı olan çocukların, paradoksal biçimde, bilinçdışında anneye karşı güçlü saldırganlık duygusu taşıdıklarına özellikle dikkat çekmiştir. Bu çocuklar oyunlarında anne figürüne şiddet gösterir ve sonra da gerçek annelerini yok etmiş ya da uzaklaştırmış olmaktan kaygı duyarlar; çocukların bu tip ani öfke patlamalarının ardından genellikle analiz odasından kaçması sadece analistin vereceği cezadan korkmalarından değil, aynı zamanda annenin hâlâ hayatta ve kendisine sevgi verebilecek durumda olduğunu görmek içindir. Bu gözlemler şimdi artık yeter derecede doğrulanmıştır ve bilinçli ya da bilinçdışı saldırgan dürtülerin sevilen bir figüre yönlendirilmesinin kaygıyı büyük ölçüde arttırdığına dair şüpheye yer bırakmayacak kadar bulgu mevcuttur (Bayan Q.'nun oğlunu camdan atma isteğinin ardından oğlunun güvenliğine ilişkin duyduğu akut kaygıyı 15. bölümde görmüştük). Bu yüzden Klein'ın öfke ve saldırganlığın kökeniyle ilgili düşüncelerine katılsak da katılmasak da gözlemleri sağlam temellere dayanır.

Fakat şunu da unutmamalıyız ki sevilen kişiye yönlendirilen saldırganlığın kaygıyı arttırmasıyla benzer şekilde bağlanma figürünün ihtiyaç duyulduğu anda ulaşılamaz ya da yanıt veremez olması da saldırganlığı arttırır. Bu kısır döngülerin nasıl başladığını incelemek hem teorik hem de pratik açıdan oldukça önemlidir. Önce kaygı mı artar saldırganlık mı? Yoksa tam tersi bir durum mu söz konusudur? Ya da bu duygular aynı kaynaktan mı doğar? Geriye dönüp bir hastanın analizinden elde edilen verilere baktığımızda, Ernest Jones'un (1929) uzun zaman önce belirttiği gibi, bu sıralamayı açıklamak epeyce güçtür; ve bu güçlük yetişkin hastaların tedavisinde olduğu kadar çocukların tedavisinde de yoğun olarak görülür. Klein'ın bu metodolojik zorluğu göz ardı et-

mesi ve aile ilişkilerine yeterli dikkati vermemesi tek yönlü sonuçlara varmasına neden olmuştur.

Mantıksal olarak, bazı durumlarda yoğun kaygının yoğun saldırganlıktan önce hissedilmesi, bazılarında bunun tersinin olması, bu duyguların tek bir kaynaktan çıkması ve bazılarındaysa tesadüfen bir arada bulunmaları olasıdır. Fakat Klein'ın formülasyonunda bu ihtimallere yer yoktur. Klein, artan kaygının her zaman için hem artan saldırganlıktan önce geldiğini hem de ondan kaynaklandığını, genellikle artan saldırganlığın uygun düşmediği durumlarda ortaya çıktığını ileri sürmüştür.

Fairbairn da Klein'ın ele aldığı klinik sorun üzerine düşünür fakat ondan çok farklı bir çözüm önerir. Fairbairn engellenmenin olmadığı durumlarda, bebeğin saldırganlığı sevgi nesnesine yönlendirmeyeceğini öne sürer. Bebeği bunu yapmaya sevk eden şey "libidinal ilişkilerinde engellenme ve yoksunluk ve özellikle de (...) anneden ayrılma travmasıdır" (Fairbairn, 1952).

Birçok çalışmamda olduğu gibi (ör. Bowlby 1944; 1951; 1958a) bu çalışmada da benimsediğim yaklaşım Fairbairn'ın yaklaşımına oldukça yakındır[17]. Genellikle bir çocuk ya da yetişkinin bağlanma figürüne yönelttiği öfke ve saldırganlığın engellenmeye bir tepki olarak anlaşılması gerektiği düşünülür. Engellenmenin her türden güdüsel sistemi etkilediği doğrudur. Fakat bu çalışmanın ele aldığı güdüsel sistemlerin, yani bağlanma davranışına aracılık eden sistemlerin büyük oranda, en şiddetli ve devam eden engellenme durumlarından (özellikle de engellenmeyi yaratan, bilerek ya da bilmeyerek, bağlanma figürünün kendisi ise) etkilenen sistemler olduğunu düşünmek için birçok neden bulunmaktadır.

Bağlanma figürüne karşı kaygı ve saldırganlığın genellikle bir arada bulunmasının nedeni, her iki tepkinin de aynı

17 Buradaki yaklaşımla Fairbairn'in yaklaşımı arasındaki temel fark, Fairbairn'ın bağlanmayı beslenme ve orallıkla tanımlaması ve çocuğun bir ve iki yaşına daha fazla önem atfetmesidir.

türden durumlarda ortaya çıkmasıdır, ve bir dereceye kadar da bu tepkilerden birinin yoğun bir şekilde uyanmasının diğerini de alevlendirmesidir. Bunun sonucunda tekrarlayan ayrılık yaşantıları ya da tehditlerinin ardından, kişinin bağlanma figürüne karşı öfkeyle birlikte eş zamanlı olarak yoğun bir kaygı ve sahiplenici bağlanma davranışı geliştirmesi ve bunları birleştirerek bağlanılan kişinin güvenliğiyle ilgili kaygılanması sık rastlanan bir durumdur[18].

Sevilen kişiye yönelik öfke ve saldırganlık bastırıldığı ve/veya başka bir yöne yönlendirildiği (*yer değiştirme*) için ve kişi bazen öfkesinin kendine ait olduğunu kabul etmek yerine bunu başkasına atfettiği için (*yansıtma*) ve de başka nedenlerden ötürü bağlanma figürüne yöneltilen tepkilerin dengesi oldukça karmaşık bir hal alabilir. Ayrıca bağlanma figürü modelleri ve onların davranışlarıyla ilgili beklentiler çocukluk çağında şekillenir ve yaşam boyu değişmeden kalma eğilimi gösterir. Kişinin bugünkü davranışı, o an içinde bulunduğu durumla değil, geçmiş yaşantılarıyla açıklanabilir.

İşte bu karmaşıklıklar nedeniyle duygu ve davranışlarımızın doğası ve kökeni, sadece öteki insanlar için değil, kendimiz için de anlaşılması güç yaşantılardır. Bu konular III. ciltte daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

18 Çok daha şiddetli bir öfkeye yol açan bir diğer tür engellenme de, ebeveynin çocuktan, geleneksel ebeveyn çocuk rolünü tersine çevirerek, kendisine ebeveynlik yapmasını istediğinde ortaya çıkar.

18. Bölüm: Kaygılı Bağlanma ve Çocukluk Çağı "Fobileri"

> Sevgili Teyzem sık sık bana başıma gelenleri neden ona söylemediğimi sormuştur. Çocuklar başına gelenleri sonsuza dek değişmeyecek şeyler olarak kabul ederler ve yaşadıklarını hayvanlardan belki bir nebze daha fazla anlatırlar.
>
> RUDYARD KIPLING, *Something of Myself*

Fobi, Yalancı Fobi ve Kaygı Durumu

Daha önce (14. bölümde) kişinin potansiyel olarak tehlikeli bir durumda korku ile tepki vermeye yatkınlığının büyük ölçüde bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliğine ilişkin yürüttüğü öngörüler tarafından belirlendiğini ve bu öngörülerin bağlanma figürlerine ve kendiliğe ilişkin oluşturulan içsel çalışan modellerden kaynaklandığını belirtmiştik. Yine aynı bölümde, bu modellerin çocukluk ve ergenlik yıllarında kurulduğunu ve görece sabit kaldığını, kişinin oluşturduğu bu modellerin bağlanma figürleriyle yaşantısının bir yansıması olduğunu ve halen bu ilişkileri yansıtabileceğini öne sürmüştük. Korkuya duyarlılığı arttıran yaşantıların niteliğine dair bulgulardan 15. ve 16. bölümlerde bahsedilmişti.

Bu ve sonraki bölümde bu teorinin kullanım alanı, kaygı ve korkunun açık biçimde öne çıktığı belli türden klinik sendromlara uygulanarak gösterilmiştir. Söz konusu klinik sendromlar "fobi" adı altında gruplandırılan ve halihazırda psikolog ve psikiyatristler tarafından kullanılan (ör. Andrews 1966; Marks 1969), kaygı ve korkunun başat semptomlar olarak görüldüğü geniş bir çeşitlilik gösteren durumları içermektedir. İnceleyeceğimiz başlıca örnekler "okul fobisi" ve "agorafobi"dir.

Hastalığı başlangıç seviyesinde olan hastalar görece basit terapilere (ör. Friedman 1950; Kennedy 1965) cevap vermelerine rağmen uzun süredir muhtelif belirtiler gösteren hastaların başka duygusal sorunlar da yaşadığı konusunda klinisyenler hem fikirdir. Bu hastaların çoğu birçok durumdan korkan, depresyona meyilli ve çeşitli psikosomatik semptomlar geliştirmiş çekingen kişilerdir. Bu tip vakalarda fobi terimi (ör. okul fobisi ya da agorafobi) kemikleşmiş kişilik sorunları yaşayan hastaların klinik tablosunun yalnızca küçük hatta bazen önemsiz olarak nitelendirebileceğimiz, bir parçasını oluşturmaktadır.

Gelgelelim uzun süredir fobik belirtilerden mustarip küçük bir azınlık için durum farklıdır. Marks'ın (1969) dikkat çektiği bu kişiler belli bir hayvana karşı yoğun bir korku duyan fakat diğer bütün yönlerden stabil, başka herhangi bir ruhsal sorun yaşamayan kişilerdir. Marks, bu kişilerin kişilik işleyişi ve psiko-fizyolojik tepkiler bakımından psikiyatrik olarak sağlıklı insanlara benzediklerine ve agorafobik olarak tanımlanan kişilerle belirgin farklılıklar gösterdiklerine dair bulgular sunmuştur. Bu kişiler, agorafobik hastalardan semptomların başladığı yaş bakımından da ayrılır. Agorafobik belirtiler on yaşından sonra başlarken, belli türden bir hayvandan yoğun biçimde korkan kişilerde bu korku yedi yaştan önce başlar. Bu spesifik fobi, genellikle çocukluğun ilk yıllarında hayvanlardan korkma olarak ortaya çıkar fakat daha sonra ergenlikte makul bir seviyeye iner ve yetişkin yaşamda da devam eder.

Burada ele alacağımız grup kemikleşmiş kişilik sorunları yaşayan gruptur. Spesifik bir hayvan fobisinden mustarip, muhtemelen başka türden sorunlar da yaşayan azınlık grubuna ise tartışmamız içerisinde kısaca değinilecektir.

Tartışmamızda fobi teriminin kullanılmasının sebebi literatürde bu başlık altında çok fazla tanımlayıcı materyal bulunmasıdır. Bölümün başlığında bu terimi tırnak içine alarak kullandık çünkü bu nitelemenin, ele alacağımız grubu tanımlarken yanlış kullanıldığını düşünüyoruz.

Başka araştırmacılar da genellikle fobik olarak tanımlanan vakaların yanlış tanımlandığı konusunda hemfikirdir. Brun (1946) "yalancı fobi" diye bir grup tanımlamıştır ve bütün agorafobi vakalarını bu grup içinde ele almıştır. Snaith (1968) benzer bir şekilde agorafobinin en iyi "yalancı fobi" olarak adlandırılabileceğini ileri sürmüştür (fakat fobi terimini Brun'den farklı bir şekilde kullanmaktadır). Bu çalışmada sadece agorafobinin değil okul fobisinin de yalancı fobi olarak nitelendirilebileceği öne sürülmektedir. Buna karşılık, ruhsal açıdan başka herhangi bir sorunu olmadığı düşünülen kişilerde belli bir hayvandan ya da durumdan yoğun bir şekilde korku duyma, gerçek fobi olarak nitelendirilmiştir.

İki durum arasındaki farklılık ileri sürdüğümüz teoriyle kolayca tanımlanabilir. Fobik kişinin en çok korktuğu şey, diğer insanların daha az korkutucu bulduğu belli bir durumun *varlığı*dır, kişi bu durumdan *kaçınmak* için ya büyük bir acıya katlanır ya da hemen *kaçar*. Yalancı fobiden mustarip bir insan için ise en çok korkulan durum, bağlanma figürünün ya da *sığınabileceği* başka bir güvenli üssün *olmaması* ya da *kaybı*dır. Klinisyen fobik bir hastada hastanın korku duyduğu durumu doğru tanımlarken, yalancı fobide korkulan durumun gerçek niteliği genellikle fark edilmez ve vaka yanlış teşhis edilerek fobi olarak değerlendirilir.

Yalancı fobi nitelemesi, hem sorunun kendisine hem de hastanın durumunun altında yatan psikopatolojiyle ilgili yanlış tanımlamalara dikkat çekse de, devamlı kullanım için uygun değildir. Yalancı fobi, en iyi şekilde bir kaygı durumu olarak sınıflandırılabilir ve "yüzer gezer kaygı" olarak nitelendirilen durumla birleştirilebilir. Çünkü yalancı fobi ve kaygı durumları aynı yaş aralığında başlar ve "klinik özellikler bakımından ortak birçok noktaları bulunmaktadır" (Marks 1969). Aslında kaygılı bağlanmanın bu durumlarda oynadığı rol bir kez kavranırsa, yüzer gezer kaygıdan mustarip kişilerin ve burada yalancı fobik olarak nitelendirilenle-

rin, bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliği konusunda akut ya da kronik kaygı yaşadıkları açıkça görülecektir.

Tezimizi desteklemek için bu bölümün büyük kısmını okul fobisini incelemeye ayırdık, bu konuda yazılan makalelerden oluşan literatür oldukça geniştir. Daha sonra psikanaliz ve öğrenme teorisi literatüründe çocukluk fobisiyle ilgili bir klasik olarak yerini koruyan iki vakayı yeniden ele alacağız. Bunu yaparken çocukların ailelerini karakterize eden ilişki örüntülerini yakından inceleyeceğiz. Bir sonraki bölümde ise okul fobisiyle ilgili tartışmamız ışığında agorafobiye değineceğiz.

"Okul fobisi" ya da Okula Gitmeyi Reddetme

Son on beş yılda okul fobisi ya da okula gitmeyi reddetmek (Warren, 1948) olarak adlandırılan durumla ilgili epey kapsamlı bir literatür oluşmuştur (Johnson *ve meslektaşları* 1941). Bu terimler çocukların okula gitmek istemediği ve bu yönde baskı yapılınca yoğun kaygı duyduğu durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Çocukların büyük bölümü okula gidilen saatlerde evde kalır; genellikle bu duruma çeşitli psikosomatik belirtiler (iştahsızlık, mide bulantısı, karın ağrısı, halsizlik) eşlik eder ya da bu durum psikosomatik belirtiler tarafından maskelenir, bazen de okula gitmemek için hayvanlardan, karanlıktan, birileri tarafından hırpalanmaktan, anneye zarar gelmesinden ve yalnız kalmaktan korkma gibi çeşitli bahaneler öne sürülür. Çocuk ağlamaklı olur ve bazen de panik yaşar. Bu çocuklar genellikle uslu, kaygılı ve çekingen çocuklardır. Çoğu uzun ya da sık ayrılık yaşamamış, sağlıklı ailelerden gelen ve çocukları okula gitmeyi istemediği için endişelenen ailelerden gelir. Çocuk ve anne baba arasındaki ilişki yakın ve hatta bazen boğucudur.

Bu saydıklarımız okuldan kaçma durumundan farklıdır. Okuldan kaçanlar okula gitme konusunda kaygı yaşamazlar, okulda olmaları gereken zamanı evde geçirmezler ve genellikle ailelerine okulda olduklarını söylerler. Bu çocuklar ço-

ğunlukla dengesiz ve parçalanmış ailelerden gelen, uzun ve/ veya tekrar eden ayrılıklar yaşamış suça meyilli çocuklardır. Aileleriyle ilişkileri kopuk ya da çatışmalıdır.

Okul fobisi ve okuldan kaçma arasındaki fark Hersov (1960a) tarafından tanımlanmış ve kanıtlarla desteklenmiştir. Hersov, okula gitmeyi reddeden 50 çocuk vakasıyla, okuldan kaçan elli çocuğu ve yine klinik vakalardan oluşan bir başka karşıt grubu karşılaştırmıştır. Klinik pratikten yol çıkılarak oluşturulan başka çalışmalar da bulunmaktadır fakat bu çalışmaların hiçbirinin sonucu istatiksel olarak değerlendirilmemiştir, daha çok gözlemler aktarılmış ve teorik yorumlamalar yapılmıştır. Bu tip çalışmalar arasında Talbot (1957), Coolidge *ve meslektaşları*, (1957; 1962), Eisenberg (1958) ve Davidson'ın (1961) çalışmaları yer almaktadır, çalışmalar 20 ila 30 vaka üzerinden yapılmıştır. Sperling'in iki makalesi (1961; 1967) uzun bir analitik tedaviden geçen 58 çocuğun yaşantısına dikkat çeker. Kennedy (1965) 50 akut vakanın basit canlandırma yöntemleriyle tedavi edildiğini aktarmıştır. Weiss, yatarak tedavi gören ve taburcu olduktan sonra da gözlenen 14 çocuk ve ergenin durumuna ilişkin tedavi sürecini aktarmıştır (Weiss & Cain 1964; Weiss & Burke 1970). Okula gitmeyi reddeden çocukların aile geçmişlerinin ampirik olarak incelendiği makaleler *Smith College Studies in Social Work* dergisinde yayınlanmıştır ve Malmquist tarafından gözden geçirilmiştir (1965). 50 vakanın anlatıldığı *A book by Clyne* (1966) isimli kitap karşılaşılan çeşitli klinik tablolar hakkında canlı bir anlatım sunmaktadır. Bu konudaki diğer yayınlar ise Broadwin (1932) ve E. Klein (1945), Kahn & Nursten (1968), Frick (1964), Andrews (1966), ve Berecz'e aittir (1968). Davranışçı yöntem de dahil olmak üzere (ör. Lazarus 1960; Montenegro 1968) muhtelif yöntemlerle tedavi edilen ve daha az sayıda vakanın anlatıldığı makaleler de bulunmaktadır.

Bu araştırmacılar arasında hem çocukların kişiliği, davranışı ve belirtileri bakımından hem de ebeveynin kişiliği, dav-

ranışı ve belirtileri bakımından ampirik düzeyde görüş birliği bulunmaktadır. Ayrıca araştırmacılar çocuğun okulda olacak bir şeyden değil, evi terk etmekten korktuğu konusunda da hemfikirdir. Frick (1964) bu konuda şüpheleri olduğunu belirtmesine rağmen, araştırmacıların neredeyse tümü okulda yaşanabilecek olumsuzlukların (ör. katı öğretmen, alaycı ya da sataşmayı seven çocuklar vb.) akla uygunlaştırma olduğu sonucuna varmıştır. Hersov (1960b) bu görüşe uygun olarak incelediği 50 çocuktan sadece çok küçük bir bölümünün öğretmeninden ya da okul arkadaşlarından şikayet ettiğini belirtmiştir. Çocukların çoğu, bir kez okula gittikten sonra son derece güvenli hissettiklerini aktarmışlardır. Bu yüzden gerçek fobilerde görülenin tersine, çocuğu sözde fobik durumlarla yüzleştirmenin korkuyu daha da alevlendirmediği görülür. Diğer araştırmacılar da bu bulguyu doğrulamıştır ve korkunun evden çıkmadan önce ya da okula giderken en yüksek seviyeye ulaştığını eklemişlerdir. Weiss & Burke (1970) hastaları takip evresinde ele aldıkları sorunun aile ilişkilerinde yaşanan zorluklardan kaynaklandığı doğrulamıştır.

Korkulan durum evden ayrılmakla ilgili olduğu için okul fobisi terimi yanlış bir nitelemedir[19]. Johnson, diğer araştırmacılar gibi, son derece önemli bulduğu aile dinamiklerini vurgulamak için 1941'de savunduğu okul fobisi terimini bırakıp bunun yerine "ayrılık kaygısı" terimini kullanmaya başlamıştır (Estes, Haylett & Johnson 1956). Fakat klinik bir sendrom için ayrılık kaygısı terimini kullanmak doğru değildir. Halihazırda kullanılan terimler içerisinde en uygunu, tanımlayıcı niteliği ve teorik çağrışımları olmaması bakımından "okula gitmeyi reddetme"dir.

Bu ampirik çalışmalar sırasında muazzam miktarda teori incelenmiştir, bunlardan üçünün etkisi oldukça belirgindir:

19 Okul fobisi terimi ilk kez 1920'lerin başında Burt tarafından kullanılmıştır ve burada bahsettiğimizden çok daha farklı bir durum için (okulun hava saldırıları sırasında sığınak olarak kullanılması nedeniyle okula gitmekten korkan çocuklar için) doğru olarak kullanılmıştır.

İlki Freud'un 5 yaşında bir çocukta fobiyi incelediği klasikleşmiş çalışması Küçük Hans vakasıdır (Freud, 1909). Freud bu çalışmada çocuğun bireysel psikopatolojisini incelemiştir ve yansıtma işleminin temel bir rolü olduğunu düşünmüştür. Bağımlılık ve aşırı bağımlılık, fazla tatmin ve şımarma kavramları bu gelenekte sıkça kullanılır ve bu kavramlar genellikle bir ya da diğer ruhsal gelişim evresinde takılmaya ya da gerilemeye bağlanır. Örneğin Sperling (1967) libidinal gelişimin anal erotik (özellikle de anal sadistik) evresine, Clyne (1966) ise Winnicott'un nesne ilişkilerinin gelişimindeki geçiş evresine dikkat çeker.

İkincisi Johnson ve meslektaşlarının özgün makalesidir (1941); çocuk ve aile psikiyatrisinde edindikleri deneyimlerden yola çıkarak aile ilişkilerine ve anne ya da babanın durumu tetiklemesi ya da durumun devam etmesine yol açması konusundaki rolüne vurgu yapmışlardır. Duygusal nedenlerden dolayı çocuğuna bağımlı olan ve bunun sonucunda da çocuğun okula gitmesini engelleyen ebeveynlere değinmişlerdir.

Üçüncüsü ise öğrenme teorisidir. Öğrenme teorisinin geleneksel psikanaliz gibi bireysel psikopatolojiyle ilgilendiği düşünülür. Bununla birlikte Andrews'un (1966) belirttiği gibi davranış terapisi alanında çalışanlar, kişilerarası ilişkileri ve aile dinamiklerini benimsedikleri teorinin izin verdiğinden daha fazla önemserler.

Dört aile iletişimi örüntüsü

Klinik literatürü incelediğimizde araştırmacıların okula gitmeyi reddetme sorununu teorik açıdan çok farklı noktalardan ele almalarına rağmen gerçek vakaları incelediklerinde dikkat çektikleri özelliklerin aşağı yukarı aynı olduğu görülür. Bu yüzden klinik bulguları doğrulukları ispatlanmış veriler olarak değerlendirip araştırmamıza bunların daha önceki bölümlerde anlatılan kaygılı bağlanma teorisi ışığında nereye oturduğunu düşünerek devam edebiliriz. Bu perspektiften

baktığımızda okula gitmeyi reddetme vakalarının çoğunun belli başlı dört aile ilişkisi örüntüsünün ürünü olduğu görülür.

Örüntü A: Anne veya nadiren baba bağlanma figürleriyle ilgili kronik kaygı yaşamaktadır ve kendisine eşlik etmesi için çocuğu dışarı çıkmaktan alıkoyar.

Örüntü B: Çocuk, okuldayken annesine ya da babasına korkunç bir şey olacağından korkar ve bunu önlemek için evde kalmak ister.

Örüntü C: Çocuk evin dışında başına korkunç bir şey geleceğinden korkar ve bunu önlemek için evde kalır.

Örüntü D: Anne ya da nadiren baba, çocuğun okuldayken başına korkunç bir şey geleceğinden korkar ve bu yüzden onu evde tutmak ister.

Çoğu durumda bu iletişim örüntülerinden biri ya da diğeri dominanttır fakat bazen de karma durumlar görülür. A örüntüsü bunlar içinde en sık rastlanandır ve diğer üç örüntüden herhangi biriyle birlikte görülebilir.

A örüntüsü aile ilişkileri

Annenin ya da babanın bağlanma figürleriyle ilgili kaygı yaşadığı ve çocuğu kendine eşlik etmesi için alıkoyduğu aile örüntüleri artık yaygın olarak bilinmektedir. Vakaların çoğunda bunu yapan kişi annedir ve bu yüzden, aşağıdaki anlatımda sadece annelerden bahsedilecektir. Fakat babaların fail olduğu vakaların görüldüğünü de belirtmek gerekir. Eisenberg (1958), Choi (1961), Clyne (1966) ve Sperling'in (1967) çalışmalarında bu konuyla ilgili örnekler bulunmaktadır.

Çocuğunu kendine eşlik etmesi için evde tutan anne bazen bunu bilinçli olarak yapar bazı durumlarda ise bunun farkında değildir.

Annenin çocuğu kasıtlı olarak evde tuttuğu duruma örnek olarak, on yaşındaki oğlunu bir yılı aşkın bir süredir oku-

la göndermeyen bir ailenin tedavisinden söz edeceğiz. Anne ilk başta oğlunu okula göndermek için ona baskı yaptığını söylese de, tedavi başladıktan birkaç ay sonra aslında onu okula göndermek istemediğini itiraf etmişti. Büyük bir samimiyetle çocukluğu boyunca bir hastanede kaldığını, orada seveceği kimse olmadığını, oğlunun hayatında sevebileceği ilk kişi olduğunu ve ondan vazgeçemeyeceğini söylemişti. Çocuğun babası durumun farkındaydı fakat karısını üzmemek için bir şey yapmıyordu. Sonradan çocuğun da durumun farkında olduğu ortaya çıktı[20].

Anne genellikle çocuk üzerinde kurduğu baskının farkında değildir, ya da kısmen farkındadır ve çocuğu için en iyisini yaptığına içtenlikle inanır. Bazı vakalarda olaylar zinciri çocuğun önemsiz bir hastalığa yakalanmasıyla başlar ve anne bunu gereğinden fazla önemser. Çocuk görünüşte nekahet döneminde olduğu için evde tutulur fakat durumun aslında böyle olmadığı yavaş yavaş belirginleşir; çocuk okulun zorlu dünyasıyla uyum sağlayacak durumda olmadığı için annesinin sürekli bakımına ihtiyacı varmış gibi bir tablo sunulur. Ve bu tablonun kötü aktörleri katı öğretmenler, kavgacı çocuklar ve çocuğun mustarip olduğu kronik rahatsızlıktır. Konuyla ilgili yazılan hemen her makalede annenin, çocuğun bu geçici rahatsızlık ya da kaygı durumunu kötüye kullandığını görebiliriz. Eisenberg (1958) çocuğunu okula götürdükten sonra ondan ayrılırken büyük bir isteksizlik duyan ve çocuğun okulda kaygı yaşamasına ve annesi dışında herhangi biriyle vakit geçirmesinden suçluluk duymasına yol açacak şekilde davranışlar gösteren annelerden bahsetmiştir. Weiss & Cain (1964) annelerin, çocuklarını dünyadaki korkunç durumlardan koruduklarını söylerken aslında kaygılarını çocuklarının sırtına yüklediklerini ve onların koşulsuz desteğini aradıklarını belirtmiştir. Clyne (1966) çocuğu okuldan döndükten sonra psikosomatik semptomlar geliştiren annelerle ilgili

20 Dr. Marion Mackenzie'ye aile hakkında bilgi verdiği için teşekkür ederim.

vakalar aktarmıştır. Diğer araştırmacılar (Estes, Haylett & Johnson 1956) ilk çocuğun ailenin kıskacından kurtulduktan sonra ikinci çocuğun nasıl bu kıskaca girdiğine değinmiştir.

Bu tür bir aile örüntüsünde annenin kendi bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliği konusunda yoğun bir kaygı yaşadığı ve normal ebeveyn-çocuk ilişkisini tersine çevirerek çocuktan ebeveyn rolü üstlenmesini istediği, kendini çocuğun yerinde konumlandırdığı görülür. Anne, çocuğun kendisine bakmasını, onu teselli etmesini ve rahatlatmasını bekler. Rollerin bu şekilde tersine döndüğü bu durum genellikle kamufle edilir. Anne bakıma ve korunmaya ihtiyacı olan kişinin çocuğu olduğunu ve kendisinin de bunu sağladığını ileri sürer; aile terapilerinde yeterli deneyimi olmayan klinisyenler çocuğun "her isteği karşılandığı" için "şımardığını," sorunun bundan kaynaklandığını düşünebilirler. Aslında durum çok daha farklı ve üzücüdür. Anne (ya da baba) farkında olmadan gecikmiş bir arzusunu, çocuk olarak hiç sahip olmadığı ya da belki kaybettiği sevgi dolu bakımı aramaktadır ve aynı zamanda çocuğu yaşıtlarıyla oyun oynamaktan ya da okula gitmekten alıkoymaktadır. Bu çocuklar "şımarık" olmaktan çok uzak, engellenmiş çocuklardır ve sözde kendilerine her şey verildiği için eleştirme özgürlüğüne de sahip değillerdir. Tedavi sırasında 9 yaşında bir erkek çocuğu perdenin ipini durmadan eline dolayarak nasıl hissettiğini anlatmıştır: "Gördüğünüz gibi örümcek ağına takılmış durumdayım ve kurtulamıyorum" (Talbot, 1957). 11 yaşındaki bir diğer çocuk, tasması sıkı sıkı takılmış bir köpekle onu gezdiren bir kadın resmi çizmiştir ve açıkça köpeğin kendisini temsil ettiğini ve annesi onu böyle sürüklediği için ona çok kızgın olduğunu söylemiştir (Colm, 1959)[21].

21 Bazen anne çocuk arasındaki bu boğucu derecede yakın ilişkileri tanımlamak için "simbiyoz" terimi kullanılır. Fakat bu terim biyolojide iki organizma arasında, her ikisinin de birbirinin hayatta kalmasına katkıda bulunduğu uyumsal bir ortaklığı tanımlamak için kullanılırken, bizim burada ele aldığımız ilişkide ne çocuk ne de anne herhangi bir fayda elde edemez.

Tabloyu bu şekilde sunmanın tek yönlü bir bakış açısı olduğu ve ebeveyne karşı haksız bir yanlılık taşıdığı söylenebilir. Fakat ebeveynin kendi yaşadığı zorluklar incelenirse ve bunların örselenmiş çocukluk yaşantılarından kaynaklandığı tespit edilirse ebeveyn olarak davranışları anlaşılabilir olur. Ebeveynin patolojik davranışının, çocukluğunda kendi ailesiyle yaşadığı ve belki halen devam eden sorunlu ilişkiye tepki ya da bu ilişkinin yansıması veya tortusu olduğu birçok kez görülmüştür. Bunun fark edilmesi, çocuğuna açıkça hastalığa yol açacak şekilde davranmasına rağmen ebeveyni kötü bir insan olarak görme eğilimini ortadan kaldırır; onu daha ziyade, mutsuz bir aileden gelen mutsuz bir birey olarak algılamamızı sağlar.

Ebeveynlerden birinin ebeveyn-çocuk ilişkisini tersine çevirip çocuğundan bakım istediği ailelerin geçmişlerini ve dinamiklerini yeter derecede anlamak için söz konusu kişilerin ve onların ailelerinin kişiliklerine ve çocukluk hikayelerine ilişkin halihazırda bulunandan daha fazla sistematik veriye ihtiyacımız vardır. Bu ebeveynlerin anne-babalarına ilişkin anekdot şeklinde aktarılan veriler dışında herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Okula gitmeyi reddeden çocukların aileleri hakkında aktardığımız örnek vakalarla ilgili sistematik veri de azdır ve olanlar da ebeveynleri yukarıda belirttiğimiz dört ilişki örüntüsü bağlamında ayrıştırmamıştır. Bu tip bir sistematik veri ancak söz konusu dört örüntü incelendikten sonra aktarılacaktır (bkz. aş.; *Okula Gitmeyi Reddeden Çocukların Aileleri: Psikiyatrik İnceleme Sonuçları* başlıklı bölüm).

Buna rağmen burada ortaya koyduğumuz teori ışığında A örüntüsünü gösteren ailelerde yetişmiş ebeveynlerin psikopatolojisinin belli başlı özelliklerini ayırt etmek zor değildir. Bir kez daha hatırlatmalıyız ki anlatımımızda annelerden ve anne tarafının ebeveynlerinden bahsetmeye devam etsek de, aynı dinamikler baba ve baba tarafının ebeveynleri için de geçerlidir.

Çocuğuyla ilişkisinde rolleri ters çeviren annelerin kendi

anneleriyle yakın fakat yoğun bir kaygı ve ikirciklik taşıyan bir ilişki yaşamış ya da yaşıyor olması sık görülür. Bu tip vakalarda annenin, genellikle geçerli bir sebebe dayanarak, istenmeyen ya da en azından kardeş(ler)ine kıyasla daha az istenen bir çocuk olduğunu düşündüğü görülür. Bunun sonucunda da sevilmek ve fark edilmek için hep mücadele etmesi gerektiğini hisseder. Fakat A örüntüsünde değerlendirilen vakaların sadece bir kaçında bu kişiler tamamen reddedilmiştir. Genellikle anneannenin kızı için duyguları çok daha ikirciklidir; kızından güçlü, ısrarcı ve haksız taleplerde bulunduğu görülür. Dolayısıyla önümüzdeki tabloda hem her çocuğun arzu ettiği kendiliğinden bakım ve sevgiyi görmemiş, hem de hükmedici annesinin taleplerini karşılamaya çalışan bir anne görürüz. Bu durumda anne, kendi annesinin taleplerini ancak ona karşı bastırdığı öfkesinin acısını duyma bedeliyle karşılayabilir.

Anne ve anneanne arasındaki yukarıda kısaca aktardığımız yoğun ikirciklik taşıyan duygular tam da tersine dönmüş anne-çocuk ilişkisinin örneğidir. Çünkü birçok vakada, anneannenin kendi kızından talep ettiği türden bir sevgi ve ilgiyi annenin okula gitmeyi reddeden çocuğundan talep ettiği görülür. Bunun doğru olduğu yapılan araştırmalarda, annelerin (ya da babaların) kendi çocukluklarıyla ilgili aktardıkları hikayelerde görülür, çoğu kendilerinin de okula gitmek istemeyen çocuklar olduklarını söylemişlerdir. Mesela Goldberg'in (1953) bu tip 17 vaka incelediği çalışmasında, ebeveynlerin yaklaşık yarısının çocukluklarında çocuklarıyla aynı belirtileri gösterdikleri gözlemlenmiştir. Davidson'ın (1961) 30 vaka incelediği araştırmasında, üç vakada annenin de okula gitmeyi reddeden bir çocuk olduğu, üçünde ise annenin hasta annesine ya da kardeşlerine bakmak için okula gitmediği belirtilmiştir. Sperling (1967) fobik kaygıları nedeniyle tedavi sürecinde olan bir babayla okula gitmeyi reddeden çocuğuna ilişkin bir vaka anlatır. İlk başta John babasına bağımlı gibi görünse de çok geçmeden babanın oğlundan kendisine eşlik etmesini istediği anlaşılmıştır. Analizi sırasında baba, oğlu-

na davranışlarının, babasının kendisine davranışlarıyla aynı olduğunu (yani kendi kaygılarıyla baş etmek için çocuğunu kullandığını) fark etmiştir. Bu yüzden ileride yapılacak çalışmalarda ebeveynlerin çocukluk öykülerinin ve onların annebabasının psikopatolojisinin incelenmesi tedavi için faydalı olacaktır.

Beklenebileceği gibi okula gitmeyi reddeden çocukların ebeveynlerinin evlilik ilişkileri de genellikle sorunludur. Bu sorunlar geniş bir çeşitlilik gösterir ve bu çeşitliliği bütün yönleriyle incelersek konumuzun dışına çıkmış olacağız. Kadının hem kendi annesiyle hem de okula gitmeyi reddeden çocuğuyla kurduğu ikircikli ilişki içine hapsolması ve eşinin babalık ve kocalık rollerinde pasif kalması evlilikle ilgili sorunlar içerisinde en yaygın görülenleridir. Bu ilişkilerin bu şekilde kurulması tesadüfi değildir. Pasif erkekler dışında çok az erkek annesinin hiç bitmeyen taleplerine karşılık veren ve kocasını, annesinin kendisini yönlendirdiği gibi yönlendiren bir kadınla evlenir ya da evliliğini sürdürür. Rahatsız annesiyle sürdürdüğü ilişki içerisinde yaşanan histerik patlamaların hırsını eski erkek arkadaşlarından çıkaran ve evlenmeden önce birçok talibi olan bayan Q.'nun da belirttiği gibi bu talipler içinde yalnızca kocası annesiyle sürdürdüğü ilişkisine müsamaha gösterebilmiştir.

Şüphesiz bunun tersi durumlar da görülür; bazen de koca annesiyle yoğun bir ilişki içerisindedir ve karısı pasiftir. Her iki durumda da karı-koca arasında cinsel ilişki seyrektir ya da hiç yoktur.

Şimdi asıl konumuza, ebeveynlerin, genellikle de annenin okula gitmeyi reddeden çocukla ilişkisine dönelim. Bu ilişki yakından incelendiğinde, annenin çocuğa kendi annesinin bir kopyası gibi davrandığı görülür. Anne çocuktan, kendi annesinden istediği fakat hiçbir zaman elde edemediği bakımı ve rahatlığı ister ve ona sanki dominant figür çocukmuş gibi davranır. O sırada çocuğu tarafından reddedildiği için öfkelense de (çünkü bu ona annesinin çocukken kendisine karşı tuttumu hatırlatır) bir an sonra çocuğa, aileyi hastalıklı

bir biçimde yöneten annesine gösterdiği kaygıyla karışık saygıyı ve itaati gösterir.

A örüntüsünün bir ya da diğer türünü gösteren ailelere mensup ebeveynlerle ilgili örnekler literatürde mevcuttur. Talbot (1957) çocuğunu, annesinin kendisini yönetmesine izin verdiği şekilde yönetmesine izin veren annelere dikkat çeker. Johnson *ve meslektaşlarının* (1941) 9 yaşında bir oğlan çocuğuyla ilgili aktardıkları vakada anne, histerik bir bozukluktan dolayı yıllardır yatağa bağımlı yaşayan annesine sürekli olarak bakmak zorundadır ve kendi oğluyla ilgili hipokondriyak kaygılar taşımaktadır, oğlunu sürekli sağlık muayenesinden geçirir, diğer çocuklarından daha fazla sevgiye ihtiyaç duyduğuna inanır ve bu bahaneyle ondan aşırı taleplerde bulunur. Fakat bu anne tedavisinin sonlarına doğru her zaman sevgi aradığını, çocuklarına sevgi veremediğini fark ettiğini ve dikkat çekmek için oğluyla bile rekabet ettiğini söylemiştir. Bu örüntünün bir başka versiyonunu tanımlayan Davidson (1961), bir annenin okula gitmeyi reddeden küçük kızından bahsederken "anneannesi gibi minicik ve bembeyaz" dediğini aktarır. Weiss & Cain (1964) annenin çocuğunu ailevi sorunları anlatabileceği dert ortağı gibi gördüğü ve çocuğun da bu yüzden hem ebeveynine hem de yabancılara karşı kendinden beklenmeyecek şekilde olgun davranma eğilimi gösterdiği durumları aktarmıştır.

Bu tip durumlarda ilk bakışta annenin okula gitmeyi reddeden çocuğuna karşı davranışı sıcak ve yakın bir ilgi gibi görünse de aile hakkında daha fazla bilgi edindikçe durumun diğer yönü de su yüzüne çıkar. Clyne (1966) klinik deneyimlerinden yola çıkarak yazdıklarında annenin "bağımlılık ihtiyacı"nın görece sabit kaldığını ve çocuğun buna yanıtının değiştiğini belirtir: çocuk bazen anneye bağımlı kalır, bazen de bağımsızlık için mücadele eder. Çocuğun bağımsızlık için mücadelesine anne çeşitli şekillerde yanıt verir, çocuğa daha fazla yapışabilir, ona kendini suçlu hissettirebilir, ona kızabilir hatta onu reddedebilir. Gerçekler açığa çıktıkça annenin

çocuğuyla ilişkisinin yoğun bir ikirciklik taşıdığı ve çocuğa akla hayale gelmez şekilde kötü davrandığı görülür. Talbot (1957) annenin çocuğa davranışlarında bir uçtan diğer uca nasıl salındığını, çocuğu kucaklayıp öperken bir an sonra onu dövdüğünü gözlemlemiştir. Genellikle A örüntüsüyle birlikte görülen B ve C örüntüsünü incelerken göreceğimiz gibi, okula gitmeyi reddeden çocukların çoğu büyük baskılara maruz kalmıştır. Diğer örüntüleri incelemeden önce okula gitmeyi reddeden çocukların duygusal olarak rahatsız ebeveynlerinin saldırgan davranışlarını açıklayan bazı işleyişleri listelememiz yararlı olacaktır.

a)annenin kendi annesine duyduğu öfkeyi başka birine, kendi çocuğuna yönlendirmesi (*yer değiştirme*)

b) annenin çocuğa kendi annesinin reddeden ve/veya talepkar özelliklerini atfetmesi ve bu yüzden çocuğa öfke duyması

c) annesinin kendisine davrandığı gibi çocuğa karşı öfkeli davranışlar sergilemesi

Şimdi bunları sırayla inceleyelim.

a) Huzursuz aile ilişkileri ağının içinde doğmuş ve buraya hapsolmuş bir anne, kaçınılmaz olarak kendi annesine kıt sevgisi ve yoğun taleplerinden ötürü öfkelenir. Fakat ya annesinin tepkisinden korktuğu için ya da onu hasta etmekten çekindiği için bu öfkesini açık bir şekilde ifade edemez. Her iki durumda da anne ifade edemediği öfkesini içinde taşır ve eninde sonunda bu hıncını çıkaracağı bir kişi bulur. Genellikle bu kişi okula gitmeyi reddeden çocuğu olur.

b) Bazı durumlarda annenin çocuğu hakkında yakındığı noktalar, açık ya da örtük biçimde kendi annesinde yakındığı noktalardır. Mesela anne ilk başta çocuğundan korkunç saçma taleplerde bulunabilir sonra da çocuk bu talepleri karşılamaya çalışırken onu eleştirebilir; oysa dışarıdan bakan bir göz, çocuğun bu şartlar altında o yaştaki herhangi bir çocuktan farklı davranmadığını hemen fark eder. Benzer şekilde anne, çocuğun reddedici ya da nankör olduğunu düşünebilir. Bu yanlış atıflar annenin çocuğa bağlanma figürü olarak davranmasının

sonucudur ve böyle yaparak çocuğu, kafasındaki bağlanma figürlerinin nasıl davranacağına ilişkin beklentisini yansıtan modele benzetir. Bu işlem, psikanaliz tedavisindeki aktarım ilişkisiyle aynıdır (bkz. 14. bölüm).

c) 15. bölümde annenin çocuğuna karşı davranışlarını farkında olmadan kendi annesinin kendisine davrandığı biçimde şekillendirdiğini görmüştük. Bayan Q.'nun yaşadığı histerik patlamalar sırasında oğlu Stephen'ı, annesinin kendisine savurduğu korkunç tehditlerle korkutmasını örnek vaka olarak aktarmıştık. Literatürde okula gitmeyi reddeden çocuklar üzerine çalışma yapan araştırmacılar, özellikle de Estes, Haylett & Johnson (1956) bu işleyişi annenin bu öfkeli davranışının neden bu şekilde ortaya çıktığını açıklamak için kullanırlar.

Okula gitmeyi reddeden çocukların ailelerinde ebeveynin, çocuğu ya da genel olarak aile üyelerini tehdit etmesi yaygın görülen bir durumdur. Fakat bu tehditlerin sıklığı ve etkileri anlaşılırsa B ve C örüntüsü gösteren ailelerin klinik sorunlarını anlamak için bir anahtar elde etmiş oluruz.

B örüntüsü aile ilişkileri

B örüntüsü gösteren ailelerde çocuk, annenin ya da babanın başına korkunç bir şey geleceğinden korkar. Bu örüntü saydığımız dört örüntü içinde en yaygın görülen ikinci örüntüdür ve genellikle A örüntüsü ile birlikte görülür.

Ampirik çalışmalar okula gitmeyi reddeden çocukların bu davranışlarının açıklaması olarak sıklıkla evden uzakta olduklarında anne ya da babalarının başına bir şey geleceğini düşündüklerini ortaya koymuştur. Talbot (1957) 24 çocuk üzerine yaptığı çalışmada şöyle yazmıştır: "Gerek 5 yaşında gerek 15 yaşında olsun, incelediğimiz her çocuk anneye ya da baba veya anneanne gibi yakın bir akrabaya kötü bir şey olacağından korktuğunu söylemiştir". Hersov (1960b) 7 ila 16 yaşları arasındaki çocukları incelediği çalışmasında, çocuklara neden okula gitmedikleri sorulduğuna en sık verilen cevabın annenin başına kötü bir şey gelmesinden duyulan korku olduğunu belirtmiştir; 50 çocuktan on yedisi davranışını bu şe-

kilde açıklamıştır. Bu konuda araştırma yapan diğer yazarlar arasında E. Klein (1945), Lazarus (1960), Kennedy (1965), Clyne (1966), ve Sperling (1961; 1967) bulunmaktadır.

Bu bulguların doğruluğu artık kanıtlanmış olsa da çocuğun korkmasına yol açan nedenler konusunda tartışmalar halen sürmektedir. Bu konuya getirilen açıklamalar iki temel başlık altında toplanabilir. Bu açıklamaların her biri başka tür bir işleyişi öne sürmesine rağmen bu işleyişler birbirleriyle uyumludur bu yüzden bazı durumlarda her iki açıklama da geçerli olarak kabul edilebilir.

Bunlardan ilki psikanalistlerin öne sürdüğü açıklamadır, buna göre çocuk annesine karşı bilinçdışı saldırgan düşüncelere sahiptir ve bunların gerçekleşmesinden korkar. Bu açıklama Melanie Klein'ın görüşlerini benimseyenler ve Broadwin (1932), E. Klein (1945), Waldfogel, Coolidge & Hahn (1957), Davidson (1961), Clyne (1966), ve Sperling (1967) tarafından desteklenmektedir.

İkinci açıklama günlük yaşantıya dairdir; çocuğun korkularını gerçek deneyimlerine dayandırır. Mesela çocuk, bir akrabanın ya da komşunun hastalık veya ölüm haberi üzerine annesinin ciddi bir rahatsızlık geçireceğinden ya da öleceğinden (özellikle de anne hastayken) korkar. Bir diğer ihtimal de çocuğun annenin korkutucu tehditlerine maruz kaldıktan sonra (ör. "yaramazlık yaparsan hastalanırım" ya da "evdeki durum o kadar kötü ki evi terk edeceğim" veya "intihar edeceğim" vb.) bir felaket yaşanacağından korkmasıdır.

Bu açıklamaların ikisi için de sınırlı kanıt bulunmaktadır ve bu kanıtlar yoruma açıktır; fakat durumu, deneyim bakımından yorumlayıp bu yorumun yetersiz olduğunu kanıtlamadan, sadece bilinçdışı arzulara bağlamak hatalı olacaktır. Aslında vakaların çoğunda çocuğun korktuğu durumların tamamen ya da en azından kısmen gerçek deneyimler bağlamında anlaşılabileceği görülmüştür. Bilinçdışı arzuların bu duruma bir katkısı olup olmadığı ancak bireysel vakalarda tek tek incelenebilir.

Çocuğun anneye kötü bir şey olacağından korkmasına yol açan yaşantıların iki türü vardır: ilki, hastalık ya da ölüm gibi gerçek olaylar, ikincisi tehditlerdir. Bu ikisinin etkileri genellikle birlikte görülür.

Birçok araştırmacı okulu reddetme durumunun anne hasta olduğunda ya da yakın bir akraba veya arkadaş öldüğünde ortaya çıktığını, yani gerçek bir olaya dayandığını belirtmiştir. Talbot'un (1957) ergen bir kızla ilgili aktardığı vakada, kız okula gitmeden önce anneannesini öpmek için yaklaştığında kadının ölmüş olduğunu fark etmiştir. Lazarus (1960) bir davranış terapistinin bakış açısından değerlendirdiği 9 yaşında bir kızla ilgili olarak "en temel korkusu annesini ölüm nedeniyle kaybetmekti" demiştir, bu kızın bunu söylemesinin sebebi "bir okul arkadaşının boğulmuş, diğerinin menenjit geçirmiş olması ve bir adamın trafik kazasında gözleri önünde ölmesiydi" diye belirtmiştir. Hersov (1960b) ebeveynlerden birinin özellikle de annenin ölümünün, hastalığının ya da evden ayrılmasının 50 vakadan dokuzunda tetikleyici etken olarak görüldüğünü aktarmıştır. Bu tetikleyici etkene özellikle dikkat çeken Davidson (1961) incelediği 30 vakanın altısında çocuk okula gitmeyi reddetmeye başlamadan birkaç ay önce annenin ciddi bir hastalık geçirdiğini, dokuzunda ise yakın bir akraba ya da arkadaşın öldüğünü belirtmiştir. Ele aldığı vakaların yarısında çocukların bu olaylardan sonra okula gitmeye isteksiz olduğunu aktarmıştır[22].

Davidson çocuğun korkularını açıklamak için arzu giderme teorisini benimseyen araştırmacılardandır ve bu görüşünü desteklemek için kendi bulgularını kullanmıştır. Davidson, annenin hastalığının ya da arkadaşın ölmesinin çocukta bilinçdışı arzularının gerçekleştiği ya da gerçekleşebileceği hissini uyandırdığını ve bunun da çocuğun korkusunu daha da arttırdığını öne sürer. Fakat bu durum ikinci teori ile de

22 Davidson, bu alanda deneyimsiz bir klinisyenin hayati bilgileri gözden kaçırabileceğine dikkat çeker. Çünkü aileler genellikle hastalık ya da ölüm gibi terapide önemli olabilecek bilgileri vermekte isteksizdir hatta sorulduğunda bu tip olayların yaşanmadığını bile söyleyebilirler.

pekâlâ örtüşmektedir. Mesela anne hasta olduğunda çocuğun annesinin durumunun kötüleşmesinden korkması son derece doğaldır. Anneanne ya da bir komşu aniden öldüğünde, annenin de aynı şekilde aniden öleceğini düşünmesi de yine oldukça doğaldır. Bu yüzden dış etkenler de çocuğun içsel yaşantısı kadar hesaba katılmalıdır.

Çocuğun, annesi hasta olduğunda ya da bir akrabası aniden öldüğünde ve özellikle bu iki olay birlikte yaşandığında, bir miktar korku hissetmesi doğal olmasına rağmen, bu tür olaylarla karşılaşan çocuklar her zaman annenin de öleceğine dair yoğun bir korku yaşamayabilir ya da annenin başına bir şey gelmesin diye evde durmayı düşünmez. O zaman bu durumda başka etkenlerin de devrede olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar bazen çocuğun içsel yaşantısıyla bağlantılı olsa da, çoğu vakada annenin öleceğine ilişkin yoğun korkuya yol açan etkenlerin çocuğun gerçek deneyimlerinden kaynaklandığına dair birçok kanıt bulunmaktadır.

Bu etkenlerden biri ebeveynin hastalığının ciddiyeti konusunda çocuğa bilgi vermemek ya da bir akraba veya arkadaşın ölümünü ondan saklamaktır. Çocuktan saklanan şeyler arttıkça çocuk da giderek daha fazla kaygıya kapılır. Talbot (1957) ve Weiss & Cain (1964) okula gitmeyi reddeden çocukların ebeveynlerinin gerçeği çocuklardan ne ölçüde gizlediklerini araştırmıştır. Bu çalışmalardan birinde hastalardan biri bu durum için şunları söylemiştir: "ailemde kime inanacağımı bilmiyorum. Herkes yalan söylüyor. Gerçeği öğrenmek için konuştuklarını gizlice dinlemem gerekiyor".

Çocuğun annesinin başına bir şey geleceğine ilişkin kaygısını arttıran bir diğer etken de, annenin çocuk yaramazlık yaparsa hasta olacağını ya da öleceğini söyleyerek onu tehdit etmesidir. Böyle bir durumda annenin hastalanması, çocukta annenin hep söylediği şeylerin gerçek olabileceği izlenimini yaratır; ya da arkadaşın ölmesi, annenin tehditlerinin boşuna olmadığını gösterir: hastalık ve ölüm gerçektir ve her an annenin de başına gelebilir.

15. bölümde belirttiğimiz gibi ebeveynin çocukta yoğun bir korkuya yol açan tehditleri şimdiye kadar ciddi biçimde ele alınmamıştır; okula gitmeyi reddeden bir çocuk olarak Stephen Q. vakası ebeveynin ve çocukların tedavi için büyük önem taşıyan bilgileri klinisyenden nasıl kolaylıkla sakladıklarını gösteren bir örnektir. Talbot (1957) ve Weiss & Cain'in (1964) yaptıkları çalışmalar, okula gitmeyi reddetme konusunda tehditlerin oynadığı role değinen az sayıda çalışmadan ikisidir, aynı zamanda bunlar burada benimsediğimiz bakış açısına en yakın duranlardır. Özellikle Talbot, bu çocukların bazılarının maruz kaldığı tehditleri (çocuğu dövmek, öldürmek veya terk etmekle tehdit etmek ya da yaramazlık yaparsa annesinin öleceğinin söylenmesi vb.) incelemiştir, ele aldığı vakalardan birinde küçük bir kız çocuğunun yaşadığı ikilemi kendi ağzından şöyle aktarmıştır; "annem evde oturmamı istiyor ama bir yandan da onu öldürdüğümü söylüyor".

Tavistock Enstitüsü'nden meslektaşlarım Paul Argles & Marion Mackenzie (1970) okula gitmeyi uzun süredir reddeden ve ailesi tarafından çeşitli şekillerde tehdit edilen bir çocuk üzerine yakın zamanda bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada, çocuğun durumuna sorunlu aile ilişkileri çerçevesinde yaklaşıp bu yöntemle ailenin yaşam tarzının yeniden düzenlemesini sağlamış ve ailedeki patolojik ilişkilerle ilgili önemli bilgiler edinebilmişlerdir.

Söz konusu aile, tıbbi ve sosyal kurumlar tarafından uzun yıllardır tanınan, birçok yönden sorunlu bir ailedir. Sistematik terapötik çalışma başladığı sırada 13 yaşındaki Susan 18 aydır okula gitmeyi reddediyordu. Temizlik görevlisi olarak çalışan fakat bacak ülseri nedeniyle artık iş göremeyen 47 yaşındaki annesi ve 11 yaşındaki kardeşi ile birlikte yaşıyordu. Babası ise fiziksel engelliydi, bir sene önce de kansere yakalanmıştı ve durumu ağırdı. Annenin ilk evliliğinden şimdi artık 20 yaşlarında olan iki oğlu vardı. Susan okula gitmeyi reddetmeye başlamadan kısa bir süre önce anne, bir tartışma sonucu büyük oğlunu ve karısını iki çocuğuyla birlikte evden kovmuştu.

Babanın ölümünden önce (vaka çalışması başlamadan hemen önce ölmüştü) Susan'ın okula gitmesini sağlamak için aileye yapılan yardım girişimleri geri çevrilmişti. Fakat baba öldüğünde kriz girişimi olarak görülen yeni bir adım atılmıştı (Caplan, 1964); ve aile bu sefer yardımı kabul etmişti. O sırada Susan'dan sorumlu çocuk bakım memuru, klinik ekip değerlendirme yapmak ve eğer mümkünse bir terapötik program ayarlamak için eve geldiğinde ailenin üç üyesinin de orada bulunmasını sağlamıştı.

Değerlendirme görüşmesinde anne, okula gitmediği için Susan'ı acımasızca suçlamaya başladı ve bu suçlamaların arasına fiziksel rahatsızlıklarının müsebbibi olarak Susan'ı gösteren yorumlar da serpiştirdi. Karşılıklı olarak birbirlerine aşağılayıcı sözler söyledikten sonra, görüşmenin sonlarına doğru aile üyelerinin her biri, ekibin ustalıklı yardımıyla yalnızlık hislerinden, kaygılarından ve birbirleriyle ilgili endişelerinden bahsedebildi. Sosyal hizmet görevlisinin üç ay boyunca haftada bir gün aileyi ziyarete gelmesini kabul ettiler, ailenin üç üyesi de bu ziyaretler sırasında orada bulunacaktı. Sosyal hizmet görevlisi hem bu tedavi programını ayarlamada hem de daha sonraki çalışmada oldukça aktif bir rol üstlendi.

Sosyal hizmet görevlisinin babanın hastalığı ve ölümünden kaynaklanan sorunlarla ilgili konuya girdiği ilk 12 seans sırasında aile ilişkileri örüntüsü belirginleşti. Bu örüntü içinde Susan'ın okula gitmemesine neden olan tehditler dikkat çekiyordu. Anne, disiplin sağlamaya çalıştığında çocukları babalarının ölümünden dolayı suçluyor ve eğer düzgün davranmazlarsa kendisinin de öleceğini söylüyordu. Ayrıca onları terk etmekle de tehdit etmişti hatta bunu inandırıcı kılmak için paltosunu giyip çıktığı olmuştu. Bu tehditler karşısında çocuklar daha inatçı ve söz dinlemez olmuşlardı. Bu seanslar sırasında aile üyelerinin her biri diğer iki kişiye karşı saldırganca davranmış ve bazen de üçü birleşip sosyal hizmet sorumlusuna öfkeyle sırt çevirmişti.

Yedinci seansta Susan ilk defa evde değildi, okula gittiğini söylediler, fakat Arthur kendini iyi hissetmediği için evde kalmıştı. Sonra yavaş yavaş bir yılı aşkın bir süredir bu iki çocuğun annenin evi terk etmesini önlemek için sırayla dışarı çıktıkları anlaşıldı. Susan gündüz evde kalıp akşamları arkadaşlarını ziyaret ederken, Arthur gündüz okula gidiyor ve eve döndükten sonra dışarı çıkmıyordu. Annenin yakındığı kavgaların çoğunun çocukların sıra kimde tartışmasından çıktığı anlaşıldı.

Susan'ın okula gitmeyi istememe nedeninin annenin evi terk etmekle ilgili tehditleri olduğu anlaşılınca bu tehditlerin çocukları nasıl etkilediğini aile içinde tartışmak mümkün oldu ve birçok şey değişti. Sekizinci seansa gelindiğinde 18 aydan beri ilk kez iki çocuk da aynı anda okula gitti. Bu seansta, Arthur okuldan döndüğünde annesinin, kendi kendine bırakıldığında bu durumla başa çıkamamış olabileceğini düşündüğü için tedirgindi, fakat anne Arthur'u bu konuda rahatlattı.

Bir ay sonra, yani üç aylık çalışma süresi bittiğinde Susan, haftanın 3-4 günü okula gidiyordu. 6 ay sonra yaz tatili geldiğinde sosyal hizmet görevlisi aileyi tekrar ziyaret etti ve çok daha iyi durumda olduklarını gördü. Annenin ülseri iyileşmişti ve evli oğluyla tekrar görüşmeye başlamıştı. Arthur, annesine ev dekorasyonunda yardım ediyordu, Susan akrabalarının yanına tatile gitmişti. Okul tekrar başladığında iki çocuk da düzenli sayılabilecek bir ritimde okula devam etti.

Bu ve diğer örnekler, aile görüşmeleri düzenli olarak uygulandığında ulaşılması zor çocukluk sorunlarının ailesel kökeninin nasıl kolayca açığa çıktığını oldukça iyi göstermektedir; fakat aile üyeleriyle tek tek görüşüldüğünde patolojik açıdan son derece önemli iletişim örüntüleri saklı kalabilir. Yetersiz klinik teknikler ve aile patolojisinin etkisini göz ardı eden teoriler, psikiyatrik sorunlar nedeniyle tedaviye başvuran çocukların çoğunun aile içinde güçlü patolojik etkilere maruz kalmış olduklarını fark etmekte zorlanır.

Okula gitmeyi reddeden çocuklarla ilgili birçok vakada, ebeveynin tehditlerinin büyük bir rol oynadığını fark etmek yayınlanan vaka örneklerini yeni bir ışıkta değerlendirmemize yardımcı olur. Bunlardan bazılarında, örneğin E. Klein'ın (1945) örneklerinde, çocuklarını evi terk etmekle tehdit eden ya da yaramazlık yaptığı takdirde ebeveynin hastalığına ya da ölümüne yol açacağını söyleyen anne-babalar yer almaktadır; fakat, yukarıda aktardığımız bulgulara rağmen, çocukların psikopatolojik durumu incelendiğinde bu tehditlerin neredeyse hiçbiri değerlendirilmeye alınmamıştır. Bazılarında da çocuğun, annesinin başına kötü bir şey geleceğini düşünmesine yol açan şeyin, annenin evi terk etmek ya da intihar etmek gibi tehditlerde bulunması olduğu düşünülmüştür. Fakat çocuğun en açık ipuçlarını sunduğu durumlarda bile klinisyenin bu ihtimali düşünmediği açıktır. Örneğin, bu araştırmacılardan biri, 10 yaşında bir oğlan çocuğunun kendisine "gizlice" okula gitmeye isteksiz olduğunu, annesini evde bırakmak istemediğini söylediğini aktarır, çocuk bu durumu açıklarken "çünkü annem evden kaçabilir ve döndüğümde onu bulamayabilirim" demiştir. Fakat araştırmacının aklından çocuğun annesinin böyle bir tehditte bulunmuş olabileceği geçmez. Bir diğer araştırmacı, bir oğlan çocuğuyla yaptığı seansta çocuğun "bu müzik bana çocuğu okuldayken intihar eden komşuyu hatırlatıyor" dediğini belirtir; çocuğun bunun üzerine "gülünç" ve üzgün hissettiğinden ve annesini görmek için karşı koyulmaz bir istek duyduğundan bahseder. Araştırmacı çocuğun korkusunu kendinden emin bir şekilde arzu giderme teorisi ile açıklar ve sonradan şunu ekler: "Peter annesinin depresif ruh halini sezmiş olabilir ve bu ani fobi sanki annesini gerçekçi bir şekilde korumaya yöneliktir". Fakat görünüşe göre bu durumda muhtemelen anne Peter'ı intihar etmekle tehdit etmiştir.

B örüntüsü içinde incelediğimiz vakalarla ilgili olarak sunulan kanıtlar ve tartışmamız, bu vakalarda okula gitmeyi reddetmenin büyük ölçüde evdeki olaylara bir tepki olarak

geliştiğini göstermektedir. Bu, arzu giderme teorisinin tamamen devre dışı kaldığı anlamına mı gelir? Yoksa bu teori çok sınırlı da olsa bu duruma uygulanabilir mi?

Arzu giderme teorisini destekleyenlerin çoğu, okula gitmeyi reddeden çocukların ebeveyne karşı düşmanca duygular taşıdığını öne sürmektedir. Durum böyle ise çocuğun ebeveyninin güvenliğini sağlama konusundaki endişesini açıklamak için geçerli nedenler vardır. Bu yüzden arzu giderme teorisi bazı vakalarda ancak kısmi bir açıklama olarak değerlendirilebilir. Yine de bu durumda bile daha derinlemesine bir araştırma yapılmalıdır çünkü çocuklar herhangi bir sebep olmaksızın ebeveynlerine karşı düşmanca duygular beslemezler.

Arzu giderme teorisini benimseyen araştırmacılar, ebeveyninin güvenliğinden kaygı duyan çocuklarla ilgili vakalarda annenin tehditlerini göz ardı etmelerinin yanı sıra okula gitmeyi reddeden çocukların maruz kaldığı muazzam gerilim ve provokasyonu da gözden kaçırırlar. Çünkü annesine eşlik etmek ya da annesinin intihara kalkışmasını veya evi terk etmesini önlemek için her gün evde oturması gereken bir çocuk büyük bir gerilim yaşar ve ebeveynine karşı kaçınılmaz olarak öfkeli duygular besler. Johnson bu noktaya tekrar tekrar dikkat çekmiştir. Bir makalesinde (Johnson *ve meslektaşları* 1941) 9 yaşında bir çocukla annesinin tedavisinden bahseder. Tedavi sırasında Jack'in, bağımsız olmak için çabaladığında annesinin ona gücenmesi ve sürekli taleplerde bulunması nedeniyle annesine karşı büyük bir öfke duyduğu ortaya çıkmıştır. Anne, neredeyse eş zamanlı olarak, kendi tedavisi sırasında Jack'in öfkesinin kendi annesinin talepleri karşısında annesine duyduğu öfkeye tıpatıp benzediğini, annesinin her şeyi kendi başına yapabildiği için daima kendisine imrendiğini belirtmiştir.

Öyleyse sonuç olarak okula gitmeyi reddeden bir çocuk ebeveyninin varlığı ya da güvenliğiyle ilgili endişe duyduğunda bu durumun aile yaşantısına doğrudan bir tepki olduğu söylenebilir. Artan kaygı, bilinçdışı düşmanca arzuların ger-

çekleşmesinden duyulan korkudan kaynaklanır fakat tam da bu bilinçdışı arzular aile içindeki olaylara tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden klinisyen ilk önce aile içindeki olaylara dikkat etmelidir.

Diğer aile örüntülerine, A ve B örüntülerinden daha az rastlanmaktadır, bu yüzden bunlara kısaca değineceğiz.

C örüntüsü aile ilişkileri

C aile örüntüsüne sahip ailelerde çocuk, evden çıkarsa *kendisinin* başına bir şey geleceğinden korkar. Burada yine ailelerin açık ya da örtük tehditlerinin rolü vardır.

Wolfenstein (1955) aşağıda aktardığımız vakada ebeveynin çocuktan kurtulmaya yönelik tehditlerinin semptomların oluşmasında etkin rol oynadığını açıkça ortaya koymuştur.

Altı yaşındaki Tommy anaokuluna gitmek ya da annesinden herhangi bir şekilde ayrı kalmak istemiyordu. Tommy doğduğunda anne her iki ebeveynini de ölüm nedeniyle kaybetmişti ve birkaç ay sonra da kocası evi terk etmişti. Bu noktadan sonra anne ve çocuk birlikte dışa kapalı bir yaşam sürdürmeye başlamıştı. Bu süreçte anne Tommy'yi koruyucu aileye vermekle kendi yanında tutmak arasında bir ikilem yaşamıştı; "Bir yandan Tommy'den kurtulmak isterken bir yandan da umutsuzca ona sarılmışt. Tommy ona kalan tek kişiydi, onun hayatıydı". Annenin kendi annesiyle ilişkisi oldukça hastalıklı bir ilişkiydi ve kendisi de terkedilme tehditlerine maruz kalmıştı.

Anne, Tommy'yi terk etmekle ilgili planlarını açıkça söylüyordu: "Tommy hem annesi komşulara onu başka bir yere verme ihtimalinden bahsederken konuşulanları duymuştu hem de annesi tarafından uslu durmazsa başka aileye göndermekle tehdit edilmişti. Tommy buna yoğun bir kaygı ile birlikte provokatif davranışlar ve heyecanlı kahkahalarla tepki veriyordu. Terapi sırasında başka bir yere gönderilme ihtimalinden yoğun bir kaygı duyuyor ve terapisti sürekli terk ettiği bir oyun oynuyordu. Öğretmenlerine göre bazen son de-

rece öfkeli davranışlar sergiliyor ve sınıfta onlara "çık dışarı!" diye bağırıyordu. Davranışı bu yönlerden annesinin kendisine davranışıyla birebir benzerlik gösteriyordu. Wolfenstein, Tommy'nin hayatındaki en temel ve baskın kaygının "annesi tarafından terk edilme korkusu" olduğundan emindi. Bu yüzden okula gitmeyi reddetmesi basit ve anlaşılır bir tepkiydi.

Eşleri olmadan çocuk yetiştirmeye çalışan annelerle ilgili araştırmalar yapan Robert S. Weiss, bu kadınların büyük bölümünün, genellikle kaygılı ya da depresif oldukları zamanlarda çocuklarından kurtulmak istediklerini belirtmiştir. Muhtemelen çoğu, çaresiz anlarında bu fikirlerini çocuklarının duyacağı şekilde söylemiş ve çocuklarda derin kaygılar yaratmışlardır. Bu anneler görüşmeyi yapan kişiye büyük bir güven duymadıkları sürece bunu itiraf etmekten kaçınırlar.

B örüntüsündeki vakalar gibi burada da çocukların çoğunun tehditlere maruz kaldığını ve yardım edebilecek kişilerden bunu sır gibi sakladığını düşünmek için birçok neden bulunmaktadır. Tyerman (1968) çocuğun bu tehditleri ancak psikiyatrik ilaç kullanarak söylediği bir vaka aktarmıştır:

Eric 13 yaşında teknik okula giden, öğretmenleri ve arkadaşları arasında sevilen dürüst bir öğrenciydi. Ailesiyle düzenli olarak kiliseye giderdi ve gençlik kulübüne üyeydi. Sonra birden, okula gitmemeye başladı, bunun nedeni olarak da yolda kalbinin durup öleceğinden korktuğunu söyledi (...) gazetelerde bu tip durumlarla ilgili haberlere rastladığını, insanların aniden kalp krizi geçirip ölebileceklerini ve kendisinin de başına böyle bir şeyin gelebileceğini düşünüyordu. Annesinin gözlemine göre, yemek ve uyku düzeni normaldi fakat hiçbir şey ilgisini çekmiyordu ve ölüm düşüncesi kafasını yoğun bir şekilde meşgul ediyordu (...) anne-baba birbiriyle iyi anlaşıyor, oğullarını seviyorlardı. Dışarıdan mutlu bir aile gibi gözüküyorlardı, aralarında herhangi bir gerginlik gözlenmemişti. Okulda ya da evde Eric'i huzursuz eden bir durum yoktu, dolayısıyla bu davranışına bir anlam verilememişti. Phenobarbitone almak, bir psikiyatristle ya da benimle konuşmak durumunda bir düzelme yaratmamıştı, bu yüzden danışman doktor kontrolünde sodyum pentotal kullanılarak duygusal boşalma sağlanmıştı.

Bu duygusal boşalma sırasında Eric ölüm korkusu başlamadan yaklaşık bir hafta önce kendisini üzen bir olayı anlattı. Babası onu cebinden para çalmakla suçlamıştı. Eric böyle bir şey yapmadığını söylediğinde babası, para çaldığı için değil ama yalan söylediği için onu cezalandıracağını söyledi. Eric psikiyatriste parayı almadığını fakat dayak yememek için "çaldım" dediğini aktardı. Eric babasına parayı çaldığını söylediğinde (ki bu söylediği tek yalandı) babası bu suçun cezalandırılması gerektiğine karar verdi ve bir kağıt alıp karısı ve kendisinin Eric üzerindeki bütün haklarından geri dönülmez şekilde vazgeçtiklerini ve Eric'in bir memur tarafından alınıp ıslah evine teslim edilmesini istediklerini belirten bir belge hazırladı. Sonra Eric'i arabaya koyup polis memuruna gittiler. Öğle yemeği vakti olduğu için ofis kapalıydı. Çocuk gözyaşları içinde kalıncaya kadar bir arabaya, bir ofise götürülüp getirilmişti. Babası en sonunda Eric'e, uygun şekilde üzgün olduğunu söylerse eve gidebileceklerini söyledi.

Anne ve baba daha sonra Eric'in tedaviye devam etmesine izin vermedi bu yüzden çocuğun hikayesinin doğruluğu ispatlanamadı. Buna rağmen bu alanda deneyimli klinisyenler çocuğun hikayesinin özünde doğru olduğunu belirttiler.

Tyerman ne çocuğun ne de ailesinin görüşmeler sırasında bu olaydan bahsetmediğine dikkat çeker, bunun nedeni muhtemelen ailenin yaptığından utanmasıydı, çocuk da korktuğu için söyleyememişti. Çocuğun hikayesi düşündüğümüz gibi doğruysa, bu vaka deneyimli klinisyenleri bile çocuğun korkusunun gerçeklik zemininde bir karşılığı olmadığını düşünmeye sevk ederek nasıl kolayca yanılttığını açıkça göstermektedir. Ayrıca klinisyenlerin neden hemen bilinçdışı arzular, fantezi ya da yansıtmayı içeren teorilere başvurduğunu ve buna bağlı olarak da o andaki ya da geçmişteki durumsal etkenlerin farkına varmada geç kaldıklarını açıklamaktadır.

D örüntüsü aile ilişkileri

Bu örüntünün görüldüğü ailelerde anne ya da nadiren baba çocuğun başına korkunç bir şey geleceğinden korkar, bu yüzden evden dışarı çıkmasını istemez. Bu tip vakalarda ebe-

veynin korkusu, çocuğun bir hastalık geçirmesiyle yoğunlaşır fakat bu genellikle önemsiz bir rahatsızlıktır, ciddi bir boyut taşıdığı nadiren görülür.

Ebeveynin çocuğuyla ilgili korku duymasının nedenini açıklayan iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri psikanalistlerin benimsediği arzu giderme teorisidir, yani ebeveynin korktuğu şeyin aslında çocuğa karşı bilinçdışı düşmanca arzularının gerçeğe dönüşme olasılığıdır. Diğeri ise ebeveynin geçmişte yaşanan bir trajediyi hatırlayarak çocuğunun başına tehlikeli bir şey gelmesinden korkmasıdır.

Bunun tam tersini, çocuğun ebeveynin başına bir şey geleceğinden korktuğu durumları incelediğimizde, çocuğun bu korkusunun altında yatan nedenlerle bu teorilerin çelişmediğini gördük. Bu teoriler her iki duruma da uygulanabilmektedir.

D örüntüsündeki vakaların çoğunda ebeveynin kaygısının geçmişte yaşanan bir olaydan kaynaklandığı kaydedilmiştir. Mesela Eisenberg (1958) aktardığı vakalardan birinde babanın oğlunun güvenliğine ilişkin duyduğu kaygının, kardeşinin ani ölümüyle bağlantılı olduğunu, kendisini bu ölümden sorumlu tuttuğunu belirtmiştir. Davidson'ın (1961) verdiği örnek ise 11 yaşında bir kız çocuğuyla ilgilidir. Kız, terapinin onuncu ayında teyzesinin 11 yaşında öldüğünü söylemiştir ve bu durumun anneannesinin kendisine karşı aniden aşırı korumacı bir tavır geliştirmesine neden olduğunu belirtmiştir. Talbot (1957) ailede yıllar önce yaşanan ölümlerle halen yoğun bir şekilde meşgul olan ebeveynlerden bahsetmiştir. Aile psikiyatrisi alanında çalışan ve bu sorunun farkında olan herkes benzer durumlarla karşılaşmıştır.

Fakat arzu giderme teorisinin de kesinlikle uygulanabildiği vakalar bulunmaktadır. Kendi deneyimlerimden verebileceğim bir örnek Bayan Q. vakasıdır. Bayan Q.'nun oğlu Stephen'ın ölümünden korkması, oğlunu camdan aşağı atma itkisinin doğrudan bir yansımasıdır, Bayan Q. bu itkinin tamamen farkındaydı ve dehşete düşmüştü. Fakat farkında

olmadığı şey Stephen'a karşı düşmanca duygularının kaynağıydı. Annesinin bebekken kendine karşı davranışlarının yarattığı öfkeyi Stephen'a yönlendirmişti (*yer değiştirme*).

Okula gitmeyi reddeden çocukların aileleri: psikiyatrik inceleme sonuçları

Bütün bu söylediklerimiz ışığında yapılan incelemeler sonucu okula gitmeyi reddeden çocukların ailelerinde psikiyatrik rahatsızlık oranın yüksek olması ve evlilikle ilgili sorunlara sık rastlanması şaşırtıcı değildir.

Hersov'un (1960b) incelediği 50 anneden sekizi daha önce psikiyatrik tedavi görmüştür (bunlardan beşi depresif, üçü ise histerik durumlarıyla ilgili tedavi edilmiştir) ve on yedisi ise belirgin derecede yüksek kaygı ve depresyondan mustariptir. Davidson'ın (1961) araştırmasında ise 30 annenin on ikisi depresyon belirtileri gösteren hastalardır ve ikisi bu nedenle hastaneye yatırılmıştır. Britton (1969) ayrılık karşısında yoğun bir kaygı yaşayan 18 çocuğun anneleri üzerine yaptığı çalışmada on annenin psikiyatrik tedavi gördüğünü ve altı annenin de psikiyatrik belirtiler gösterdiğini aktarmıştır.

Babaların psikiyatrik rahatsızlık oranıyla ilgili daha az bilgi bulunmaktadır fakat veriler dikkate değerdir. Hersov'un (1960b) incelediği 50 babadan sekizi psikiyatrik belirtiler göstermektedir: ikisi şiddetli depresyon geçirmiş ve iki kez intihar girişiminde bulunmuştur. İki kişi daha hafif depresyondan mustariptir ve dördünde kaygı belirtileri görülmüştür. Davidson (1961) 30 babanın on birinde nevrotik belirtiler görüldüğünü kaydetmiştir.

Malmquist (1965) değerli literatür çalışmasında benzer türden birçok örnek sunar. Sorunun bütün aileyi ilgilendiren bir sorun olduğunu belirtir ve bu tabloda babanın rolüne yeterince önem verilmemesini eleştirir.

Bu araştırmacıların bulguları okula gitmeyi reddeden çocukların aileleriyle ilgili görüşlerimizle örtüşmektedir. Vakalar, yukarıda bahsettiğimiz dört ilişki örüntüsü ışığında ince-

lendiğinde, yani yapılan görüşmelerde aileyle ilgili genellikle saklanan bilgiler söze döküldüğünde ve ilişkilerin hangi örüntü içinde yer aldığı belirlendiğinde, çocuğun kendini içinde bulduğu durum ve davranışlarının nedenleri kolayca anlaşılabilir olur. Böylece klinisyenlerin çocuklarla ilgili o ana kadar yaptıkları bütün değerlendirmelerin (fazla hoşgörüden şımarma, büyümekten korkma, doyumsuzluk, sonsuza dek anneye bağımlı kalma isteği, gelişim evrelerinden birinde takılıp kalmış olma ya da gerileme) yanlış ve haksız olduğu görülür.

Çocukluk Çağı Fobisiyle İlgili İki Klasik Vaka: Hayvan Fobisini Yeniden Değerlendirme Çalışması

Bu yüzyılın ilk çeyreğinde aktarılan ve sonraki teorik çalışmaları şekillendiren çocukluk dönemi fobisiyle ilgili iki vaka çalışmasını, neredeyse her okul fobisinin ardında yatan ilişki örüntüleri ışığında yeniden inceleyeceğiz. Psikanalitik gelenekteki klasik fobik vaka Freud'un (1909) aktardığı Küçük Hans vakasıdır. Öğrenme teorisi geleneğindeki klasik vaka ise Watson'ın öğrencisi Mary Cover Jones'un (1924b) 2 yaş 10 aylık Peter ile ilgili aktardığı vakadır.

Bu çalışmada ele aldığımız kaygılı bağlanma konusunun şu ana kadar incelediğimiz çocukluk çağı fobisi vakalarındaki kilit rolü göz önünde bulundurulduğunda, bu meşhur vaka çalışmalarında da yine aynı şekilde "kilit bir rolü var mı?" diye sorulabilir. Aşağıda, her iki vaka çalışmasında da bunun olabileceğine dair kanıt bulunduğunu öne sürdük; teorik beklentiler her iki araştırmacıyı da vakanın başka yönlerini incelemeye yöneltmiştir ve bu çalışmada büyük önem verdiğimiz fakat genellikle ikincil olarak görülen diğer yönleri göz ardı etmelerine neden olmuştur.

Her iki çocukta da sunuş semptomu hayvan fobisidir. Freud'un vakasındaki aile ilişkilerinin yapısı B örüntüsüne, Mary Cover Jones'un vakasındaki ilişkiler ise C örüntüsüne uymaktadır.

Küçük Hans vakası

Freud'un 5 yaşındaki bir oğlan çocuğunda at fobisini incelediği çalışması psikanalitik teorinin gelişimindeki kilit makalelerden biridir. Bu makalede Freud (1909) Küçük Hans'ın bir at tarafından ısırılmaktan korkmasının, babasına karşı beslediği düşmanlık içeren saldırgan dürtülerini bastırmasından ve daha sonra yansıtmasından ve annesine dönük sadizminden kaynaklandığını düşünmüştür. Sonradan, "bastırmanın itici gücü kastrasyon korkusudur" (1926a, *SE 20*: 108) demiştir. Diğer analistler oedipal ya da pre-oedipal düşmanlığın kökeni üzerine çeşitli tartışmalar geliştirmiş olsalar da Freud'un teorisi ana hatlarıyla benimsenmiştir ve fobiler üzerine yapılan sonraki psikanalitik çalışmaların temelini oluşturmuştur.

O halde bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliğiyle ilgili kaygının Hans vakasında etkin bir rol oynadığını gösteren, Freud'un gözden kaçırmış olabileceği ne tip bulgular bulunmaktadır?

Vaka öyküsü okula gitmeyi reddeden çocuklarla ilgili tartışmamız ışığında tekrar okunduğunda, kaygılı bağlanmanın Küçük Hans'ın sorununda etkin bir rol oynadığı görülür. Hans'ın yaşadığı kaygının büyük bölümünün annesinin evi terk etme tehditlerinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu görüş iki neden üzerinde temellenmektedir:

*Belirtilerin gelişim sırası ve Küçük Hans'ın söyledikleri (*SE 10*: 22-24).

*Babanın anlatımına göre, annenin çocuğu cezalandırmak için terk etmek de dahil olmak üzer muhtelif şekillerde sürekli tehdit etmesi (*SE 10*: 44-45).

Makale, *Beş Yaşındaki Bir Çocukta Fobinin Analizi* başlığı taşımasına rağmen Freud çocuğu sadece bir kez görmüştür ve analiz Hans'ın babası tarafından yapılmıştır. Yayınlanan makale babanın aktardığı raporların yorumlarını ve Freud'un uzun sonuç yazısını içerir.

Hans'ın anne ve babası Freud'un ilk takipçilerindendir (Jones 1955). Freud, evliliğinden önce annenin nevrozunu tedavi etmiştir. Hans'ın doğumundan 3,5 yıl sonra Hanna adlı kız kardeşi doğmuştur ve Hans, Hanna'yı kıskanır.

Babası Hans'ın durumundan endişelenmeye başlayıp Freud'a yardım için başvurduğunda oğlu 4 yaşındadır. Baba, oğlunun sokakta bir atın kendini ısırmasından korktuğunu söyler. Birkaç gün önce annesiyle dışarı çıktığını ve genellikle annesiyle olmaktan keyif aldığını fakat artık dışarı çıkmak istemediğini, ağladığını ve çıktığında da korktuğunu anlatır. Eve dönerken annesine, bir süre kendiyle mücadele ettikten sonra, "bir atın beni ısıracağından korkuyorum" dediğini, o gece uyumadan önce kaygılı bir şekilde "at odaya gelecek" diye korktuğunu aktarır.

Bu belirtiler tahmin edilebileceği gibi aniden ortaya çıkmamıştır. Babanın anlatımına göre Hans bu olaydan bir hafta önce de oldukça üzgündür, bir sabah gözyaşları içinde uyanmıştır, annesi ne olduğunu sorduğunda "ben uyurken gittiğini sandım ve artık seninle konuşamayacağımızı* düşündüm" der. Birkaç gün sonra bakıcısı onu her zamanki gibi, oyun parkına götürür. Fakat Hans sokakta ağlamaya başlar ve bakıcıya annesiyle "konuşmak" istediğini, onu eve götürmesini söyler. O gün neden böyle yaptığı sorulduğunda cevap vermez. O gece yine korkup ağlar ve annesiyle oturmak ister. Sonraki gün, annesi oğluna ne olduğunu anlamak için onu Schönbrunn'a götürür, burada çocuğun at fobisi ilk kez fark edilir.

Geriye doğru baktığımızda Hans'ın annesinin gideceğine dair korkularının fobinin başlamasından önceki hafta ortaya çıkmadığı, daha önceden de bu korkusunu ifade ettiği görülmektedir. Altı ay önce, yaz tatilinde, "annem yok artık diye düşündüm" ya da "gittiğini sandım" gibi ifadeler kullanmıştır. Daha da geriye baktığımızda Hans'ın babası Hanna doğduğunda oğlunun 3,5 yaşında olduğunu ve annesinden

* Hans'ın "okşama" için kullandığı ifade.

uzak kaldığını aktarmıştır. Babaya göre Hans'ın "şu an evin çevresinden ayrılmasını engelleyen kaygı aslında annesine o zamanlar hissettiği özlemle" ilgilidir. Freud, babanın bu düşüncesini onaylar ve Hans'ın annesine karşı "muazzam bir şekilde yoğunlaşan düşkünlüğünü, durumundaki en temel etken" olarak görür (*SE 10*: 24-25; ayrıca bkz. 96 ve 114).

Böylece hem fobinin ortaya çıkmasına neden olan olaylar zinciri, hem de Hans'ın kendi ifadeleri, *atlardan korkmadan önce ve bu durumdan bağımsız olarak*, annesinin onu bırakıp gitmesinden korktuğunu göstermektedir. Elimizdeki bilgiler ışında, böyle bir korkunun ifade edilmesi annenin evi terk etmekle ilgili örtük ya da açık tehditlerde bulunmuş olabileceğini düşündürür. Bu noktada buna ilişkin herhangi bir bulgu olup olmadığı sorulabilir.

Anlatımın başlarında annenin korkutucu tehditlerde bulunduğundan bahsedilmiştir. Mesela Hans 3 yaşındayken, penisine dokunursa doktor çağırıp penisini kestireceğini söylemiştir (*SE 10*: 7-8). Ve bundan bir yıl sonra, fobinin başladığı sırada, annesinin onu halen bu alışkanlığından vazgeçirmeye çalıştığını (s.24) biliyoruz. Annesinin onu penisine dokunmama konusunda uyardığı aktarılmıştır fakat o sırada annenin bu uyarılarının niteliğine dair bir bilgi verilmemiştir.

Fakat üç ay sonra "analitik" raporun ilerleyen bölümlerinde, Hans perdeyi kaldırır. Bir sabah babasının yatağına gelir ve konuşmaları esnasına babasına "sen uzakta olduğunda eve gelmeyeceğinden korkuyorum" der. Baba sitem ederek: "Seni hiç eve gelmemekle tehdit ettim mi ki?" diye sorar. "Hayır sen hiç öyle bir şey demedin, annem diyor" der; "annem gidip bir daha gelmeyeceğini söylüyor". Bunun üzerine baba "bunu yaramazlık yaptığın için söylüyordur" der. Hans da "evet" diye onaylar (*SE 10*: 44-45).

Aşağıdaki pasajda baba şunları söylemiştir: "Ancak evin yakınlarında gezinebiliyordu, daha uzağa gitmeye cesaret edemiyordu, yarı yoldayken ilk kaygı atağı geldiğinde hemen geri döndü çünkü anne-babasını evde bulamayacağından, gitmiş

olmalarından korkuyordu". Fakat bu açıklamadan sonra baba oedipal yorumlamalara geri döner.

Hans'ın kendisini atın ısırmasından korkması bile, kaygısının başlıca kaynağının annenin gitmesinden duyduğu korku olduğunu göstermektedir; bu, bir sene önce yaz tatilinde olan bir olayda açıkça görülür. Bu olayda babası Hans'ı atların ısırmadığına dair teskin etmeye çalışırken Hans tersini iddia etmiştir: Hansların komşusu, küçük bir kız olan Lizzi bir yere gider, bavulu istasyona bir at arabasıyla bırakılacaktır. Arabayı beyaz bir at çeker. Lizzi'nin babası Lizzi'ye "parmağını beyaz atın ağzına koyma yoksa ısırır" der (*SE 10*: 29). Böylece Hans'ın at korkusunun, zihninde birinin ayrılıp gitmesiyle yakından bağlantılı olduğunu görüyoruz. Metinde atların ayrılıkla özdeşleştirildiğine ilişkin başka kanıtlar da bulunmaktadır.

Freud'un bu konuyu burada ileri sürdüğümüz görüşlerden çok farklı şekilde ele aldığı açıktır. Hans'ın ısrarla annesinin yanında kalmak istemesi kaygılı bağlanma olarak değil, annesine duyduğu düşkünlük olarak yorumlanmıştır, cinsel karakterli bir ilgidir bu ve "yoğunluğu doruğa ulaşmıştır" (*SE 10*: 110-111). Annesinin onu terk ettiğini gördüğü rüya, annesinin aileyi terk edeceğine ilişkin tehditlerinden duyduğu korkuyla ilintili değil, ensest arzuları yüzünden cezalandırılma korkusu olarak yorumlanmıştır (*SE 10*: 118). Hans'ın, beyaz atın ısırabileceği konusunda duyduğu uyarı, annesinin aileyi terk etmesinden duyduğu korkuya değil, babasının uzaklara gitmesine dair duyduğu arzuya bağlanmıştır. Annenin Hans'a gösterdiği ilgi, onu yatağa çağırması, annelik duygularının doğal, teskin edici ifadeleri olarak değil, Hans'ın oedipal arzularını alevlendiren hareketler olarak yorumlanmıştır (*SE 10*: 28).

Bu hipotezi destekleyecek ek bir olay da; Hans'ın anne babasının bu olaylardan sonra boşanmasıdır (*SE 10*: 148) (Hans'ın kız kardeşinden ayrılması, annenin kızı yanına alıp Hans'ı babasıyla bırakmış olabileceğini düşündürüyor).

Bu noktadan sonra hangi alternatif yorumun gerçeğe daha yakın olduğunu bilemeyeceğimiz için konuyu burada sonlandırmamız gerekiyor. Hem Hans vakası, hem de daha önce incelediğimiz çocukluk çağı fobileriyle ilgili vakalardan ele ettiğimiz veriler ışığında burada geliştirdiğimiz hipotez, en az Freud'un hipotezi kadar akla yatkındır: Küçük Hans vakasındaki sunuş semptomunun B örüntüsü aile ilişkileri içinde yer aldığını düşünmek pekâlâ mümkündür.

Peter vakası

Davranış terapisi literatüründe hayvanlardan yoğun bir şekilde korkan 2 yaş 10 aylık Peter, koşullanmanın çözüldüğü ilk vaka olması bakımından ünlüdür. Watson'ın öğrencisi Mary Cover Jones, çocuğun belirsiz bir tarihte hayvanlardan korkmaya koşullandığı için korktuğunu düşünür. Annesinin çocuğa karşı davranışlarına ilişkin veriler, çocuğun korkusunda annenin tehditlerinin başat bir rol oynadığını göstermektedir.

"Peter'la çalışmaya başladığımızda" diye yazar Mary Cover Jones (1924b) "beyaz sıçandan korkuyordu ve daha sonra bu korkusu tavşanı, kürklü paltoyu, tüyü, yünü vb. şeyleri içine alacak şekilde genişledi, fakat tahtadan ve benzer oyuncaklardan korkmuyordu" Beşiğindeyken "beyaz bir sıçan görmüştü ve çığlık atıp sırt üstü yere düşmüş, şiddetli bir korku nöbeti geçirmişti" Tavşandan daha da fazla korkuyordu. Yaşıtı çocuklar bu hayvanlardan korkmadığı için araştırmacılar Peter'ın korkusunu azaltmak amacıyla ona yardım etmeye karar verdiler.

Peter'ın "koşullanmasını çözmek" için uygulanan yöntem "tavşandan korkmadıkları için" seçilmiş olan üç farklı çocukla her gün oyun oynamaktı; oyun esnasında içeri tavşan getirilecekti. Yaklaşık dokuz seans sonra buna bir işlem daha eklendi. Tavşan getirilmeden önce her defasında Peter ve diğer çocuklara şeker veriliyordu. Toplamda yaklaşık altı aya yayılan kırk beş seans yapılmıştı. Seanslara Peter kızıl hastalığı geçirdiği ve

hastaneye yatırıldığı için iki ay ara verilmişti. Peter'ın gelişimi zaman zaman yalnız kaldığında yanına tavşan getirilerek test edilmişti. Bu sürecin sonunda Peter artık tavşandan ya da tüyden korkmuyordu ve beyaz sıçan ve kürklü paltodan da daha az korkmaya başlamıştı.

Çalışmamızda öne sürdüğümüz görüşler ışığında bu vakanın iki yönüne değineceğiz.

İlk olarak Peter maddi olanakları kısıtlı ve psikiyatrik açıdan sorunlu bir aileden gelmektedir. Deney boyunca bakımevinde[23] ya da hastanede kalmıştır. Annesinin "sürekli gözyaşlarına boğulduğu için görüşmeyi sürdüremeyecek kadar duygusal" bir insan olduğu aktarılmıştır. Ablası öldükten sonra ailesi, Peter'a "ölçüsüz bir ilgi" gösterdiklerini söylemiştir. Evde sağlanan disiplinin son derece "istikrarsız" olduğu ve annenin Peter'ı kontrol altında tutmak için tehditlere başvurduğu belirtilmiştir, bununla ilgili annenin "Hadi içeri gel Peter, birileri seni çalmak istiyor" ifadesi örnek olarak verilmiştir. Bu kısıtlı bilgiden yol çıkarak aile ilişkileri yapısının C örüntüsüne uyduğu görülmektedir.

İkinci nokta koşullanmanın çözülmesi sürecinde Peter'ın son derece düşkün olduğu hatta babası olduğunda ısrar ettiği asistanın etkisidir.

Her iki deneyde de asistan odadayken ve herhangi bir yorum yapmamasına rağmen Peter'ın daha az korktuğu gözlenmiştir. Jones bu durumu şöyle yorumlamıştır, "asistanın orada bulunması Peter'ın genel olarak iyi hissetmesini sağlamıştı ve bu da dolaylı olarak Peter'ın tepkilerine yansımıştı".

Çocukluk Çağında Görülen Hayvan Fobileri

Çocukluk çağında ve daha sonra yetişkin yaşamda görülen her hayvan fobisinin, bağlanma figürünü kaybetmekle ilgili korkunun habercisi, buz dağının görünen yüzü olarak

23 Peter'ın bakımevinde kaldığı açıkça söylenmemesine rağmen makalenin sonlarına doğru geçen "eve, zor koşulların olduğu bir ortama döndü" ifadesi bize böyle olduğunu düşündürmüştür.

değerlendirilebileceğini ileri sürmüyoruz. Kuşkusuz, çocukluklarında bir hayvanın saldırısına uğrayan bazı kişiler ileriki yaşamlarında bu hayvan türüne karşı fobi geliştirebilirler. Bazen de bu tip olayları, dramatik koşullar içerisinde, yanlış anlamaların ve genellemelerin sık görüldüğü yaşlarda görmek ya da duymak da fobinin gelişmesine yol açabilir. Veyahut bazı hayvan türlerinden korkan bir ebeveyn ya da bir yetişkinle uzun süre kalmak da fobin oluşmasında rol oynayabilir. Marks (1969) bazı kişilerin bazı hayvan türlerinden yoğun bir biçimde korktuklarını ama bunun dışında herhangi bir duygusal rahatsızlık göstermediklerini ortaya koyan kanıtlar sunmuştur.

Hayvan fobisinin belli bir sınır içinde kaldığı vakalar da pekâlâ bulunmaktadır fakat bazı hayvanlardan normalden fazla korkan birçok çocukta ve yetişkinde, kaygının temel kaynağı dışarısı değil evin içidir. Küçük Hans ve Peter vakalarının bu ışıkta incelenebileceğini yukarıda belirtmiştik. Daha önce belirttiğimiz gibi, okula gitmeyi reddeden çocukların heterojen semptomları arasında hayvanlardan korkmayı da saymak mümkündür. Ayrıca okula gitmekle ilgili korku, aile içindeki rahatsızlık fark edildiğinde ve çözüldüğünde ortadan kalktığı gibi, hayvanlarla ilgili korku da aynı şekilde çözülür. Fakat evde yaşanan zorluklar genellikle sır olarak saklandığı için hayvan fobisi şikayetiyle başvuran bir hastayla karşılaşıldığında ilk başta ailenin ilişki örüntüsünü dikkatle incelemek yararlı olacaktır.

Bu yöntemin faydası Moss'un (1960) yetişkin bir hastayla ilgili aktardığı hayvan fobisi vakasında görülmektedir. Bu vakadaki hasta, 45 yaşlarında çocukluğundan beri köpeklerden yoğun bir şekilde korkan bir kadındı. Fobisi hipnoz yoluyla tedavi edilen bir kadını anlatan *Üç Ruhlu Kadın* filmini gördükten sonra kendisi de hipnozdan geçmek istemişti.

Tedavi sırasında hasta 4 yaşında başına gelen trajik bir olayı hatırlamıştı. Köpeği Rover, evlerinin arka bahçesinde

kız kardeşiyle oyun oynarlarken, kardeşini yere düşürmüştü; bunun üzerine kızın çenesine kıymık batmış, daha sonra da yarası mikrop kaptığı için birkaç gün içinde ölmüştü. Annesi hastayı, kardeşini yere düşürmekle ve ölümüne sebep olmakla suçlamıştı. Bu olaydan sonra hasta Rover'dan ve diğer bütün köpeklerden nefret etmeye başlamıştı. Birkaç yıl sonra annesi hamile kaldı ve diğer kız kardeşini dünyaya getirdi, fakat hasta, onun da bir köpeğin saldırısına uğramasından korkuyordu.

Hasta, annesinin kendisini kardeşinin ölümü için suçladığını hatırlayınca hayatındaki birçok şeyin yerine oturduğunu söylemişti. Mesela bu olay kısmen de olsa annesi tarafından neden sürekli yanlış anlaşıldığını, neden kronik suçluluk duygularının pençesinde olduğunu ve sürekli annesini memnun etmeye çalıştığını, annesiyle ilişkisinin neden derin bir ikirciklik taşıdığını açıklıyordu.

Hastaların geçmişe yönelik hatırladıkları hikayelerde, hatırlanan olaya ilişkin detayların doğruluğundan emin olmak her zaman güçtür. Yukarıda aktarılan vakada hastanın hikayesini doğrulayacak kişiye ulaşmak mümkündü. Hastanın abisi, kaza anında kız kardeşlerinin yalnız olduğunu, Rover'ın onların yanında bulunduğunu, kendisinin ve diğer kardeşin o sırada çıkan bir yangını izlemeye gittiklerini belirtmiştir. En küçük kardeş ise sonraki yıllarda hastanın onu yaklaşan her köpekten korumaya çalıştığını söylemiştir. Fakat annenin kızını bu kazayla ilgili suçladığına ilişkin herhangi bir doğrulayıcı bilgi yoktur, halen hayatta olan anne de böyle bir şey yaptığını kabul etmemiştir.

Buna rağmen aile psikiyatrisi alanındaki deneyimler, küçük bir çocuk öldüğünde annenin ya da babanın kazayı önlemek için herhangi bir önlem almamış olmaktan duydukları derin üzüntü ve suçluluk duygusuyla genellikle suçu diğer çocuklarına attıklarını göstermektedir. Bazı ailelerde büyük çocuk günah keçisi durumuna sokulurken, bazılarında da şok atlatıldıktan sonra böyle bir suçlamanın yapılmış

olduğu unutulur ya da inkar edilir. Fakat ne olursa olsun bu suçlama, bastırılsa da, suçlanan kişiyi derinden etkiler.

Yukarıda anlattığımız vakada olan tam da budur. Bu yüzden suçlanan çocuğun, üzüntüsünden sorumlu olan hayvandan nefret etmesi ve korkması şaşırtıcı değildir. Ve yine bu olaydan sonra annesinin ve kendisini destekleyip rahatlatacak herkesin ondan uzaklaşması ve onu hor görmesi de şaşırtıcı değildir.

Önceki bölümlerde ana hatlarıyla aktardığımız kaygılı bağlanma teorisinin, çocuğun etrafındaki kişilerin ve belki kendisinin de tam anlayamadığı durumlarda yoğun ve devamlı olarak korku duymasını açıkladığını belirtmek için yeterince örnek verdiğimizi düşünüyoruz. Sonraki bölümde yine aynı teori ışığında yetişkinlerde agorafobi incelenecektir.

19. Bölüm: Kaygılı Bağlanma ve "Agorafobi"

> Vaka öykülerimizde somatik veriler ve rahatsızlığın semptomları kadar hastalarımızın içinde bulundukları insani durumlar ve sosyal koşullar da dikkate alınmalıdır. Her şeyden önemlisi de ailesel koşulların göz önünde bulundurulması gerekir.
>
> SIGMUND FREUD (1905a)

Semptomatoloji ve "Agorafobi" Teorileri

Çocuklar ve aileleriyle çalışmaya alışık bir psikiyatrist "agorafobi[24]" sorununu incelediğinde bunun sosyal fobi ile şaşırtıcı bir benzerlik taşıdığını görür. Her iki durumda da hasta kalabalık bir yere gitmekten ve başka birçok durumdan korkar; kaygı atakları, depresyon ve psikosomatik semptomlar ortaktır; her ikisinde de fobi, bir hastalık ya da ölüm sonucu tetiklenir ve hastaların "aşırı bağımlı", anne ya da babasının ise uzun süredir nevrozlu olduğu görülür. Ayrıca bu hastalar "aşırı korumacı" annelere sahiptirler. Son olarak da agorafobik hastaların önemli bir bölümü çocukluklarında okula gitmeyi reddeden çocuklardır.

Agorafobinin hafif seyrettiği vakalar sıklıkla görülse de ve belirtilerin hafifleme oranı yüksek olsa da (Marks 1971), hastaların çoğu ya kronik bir durum ya da akut bir atak sonucu psikiyatriste başvurur. Hasta, genellikle çabucak eve yetişemediği durumlarda yoğun bir kaygı yaşar, telaşlanır ve olağa-

---

24 Tartıştığımız sorun literatürde kaygı histerisi, kaygı nevrozu, kaygı durumu, fobik kaygı, depersonalizasyon sendromu gibi tanımlamalar de dahil olmak üzere birçok isimle anılır (Roth, 1959). Şimdilerde en çok kullanılan tanımlama agorafobidir (Marks 1969). Vakaları seçmek için kullanılan kriter araştırmadan araştırmaya değiştiği için bulguların ne ölçüde karşılaştırılabilir olduğu şüphelidir.

nüstü bir çeşitlilik gösteren birçok durumdan (ör. kalabalık yerler, caddeler, bir yerden bir yere gitmek) korkar, bazen de yere düşüp kalmaktan ve hatta ölmekten korktuğu görülür. Bununla birlikte hastanın korktuğu bu heterojen ve değişken durumlar içinde en çok korku yaratan ve neredeyse her vakada karşımıza çıkan iki durum vardır. Bunlardan ilki tanıdık çevrenin dışına çıkmak, ikincisi ise yalnız olmaktır (özellikle evin dışındayken). Burada geliştirdiğimiz argümanda bu durumların hastalığın merkezinde durduğunu ileri sürdüğümüze göre, şimdi tezimizi destekleyecek kanıtlara değinelim.

Geçen on yılda İngiltere'deki psikiyatristler bu sendroma büyük bir ilgi göstermiştir. Roth ve meslektaşları Newcastle'da her biri yüzü aşkın vaka içeren iki çalışma yapmıştır (Roth 1959; 1960; Harper & Roth, 1962; Roth, Garside & Gurney 1965; Schapira, Kerr & Roth 1970). Roth ve meslektaşlarının bu çalışmalarda özellikle ele aldıkları noktalar şunlardır; tetikleyici nedenler (fiziksel hastalık ya da hastalık tehdidi, ölüm nedeniyle kayıp, ailede hastalık), yüksek oranda depersonalizasyon, kaygı ve depresyon durumu. Bu konuda yapılan bir diğer araştırma Londra'da Maudsley Hastanesi'nde, Marks ve Gelder tarafından yürütülmüştür (Marks ve Gelder'in makaleleri için bkz. Marks 1969 ve 1971). Üçüncü kayda değer çalışma da Snaith'e aittir (1968). Snaith, yetişkin hastalarla yaptığı araştırmasında yirmi yedisi tipik agorafobi vakası olmak üzere kırk sekiz fobi vakası aktarmıştır. Roberts ise (1964) hepsi evli olan 38 kadın hastanın tedavi sonrası takip sürecinin sonuçlarını incelemiştir.

Bütün bu araştırmacılar sorunu, bizim burada benimsediğimiz bakış açısıyla herhangi bir yönden benzerlik taşımayan bir yaklaşımla ele almış olmalarına rağmen hepsi bu durumun temel özelliğinin evden ayrılma korkusu olduğunu doğrulamıştır; Roth (1959) bunu "tanıdık çevreden ayrılmaktan korkmak" şeklinde nitelendirmiştir; Marks (1969) "diğer belirtilerin büyük olasılıkla dışarı çıkma korkusundan doğduğunu" ileri sürmüştür; Snaith (1968) "kırk sekiz vaka-

nın yirmi yedisinde korkunun kaynağında evden çıkmak ve beraberinde gelen koşullar" olduğunu yazmıştır, ayrıca agorafobik hastanın kaygısı arttıkça evden çıkma korkusunun da arttığını belirtmiştir ve ikinci olarak da hastanın kaygısı arttığında, evden çıkma korkusunun yoğunluk bakımından başka hiçbir şeyden korkmadığı kadar korkmasına yol açan bir etken nedeniyle büyüdüğünü belirtmiştir. Bu bulgular Snaith'e bu durumun gerçek bir fobi olmadığını, "spesifik olmayan güvenlik korkusu"nun daha doğru bir tanımlama olacağını düşündürmüştür. Snaith'in bakış açısıyla paralel olarak Roberts (1964) çalışmalarında hastanın, yanında kendisine refakat edecek biri olmadan evden çıkamamasını kriter olarak kullanmıştır.

Bu araştırmacılar, kişinin yanında kendisine refakat eden biri olmadan evden çıkmaktan korkmasının sadece agorafobinin bir özelliği olmadığını, bu kişilerin hayatlarının büyük bölümünde, belki on yıllardır, tek başlarına dışarı çıktıklarında kaygı duyduklarını belirtmişlerdir (Marks 1969). Ayrıca hastaların % 50 ila 70'inin çocukluklarında da çeşitli korkular görüldüğünü ya da fobik olduklarını vurgulamışlardır (Roth 1960; Roberts 1964; Snaith 1968). Anket yöntemiyle 786 vakanın incelendiği son dönemde yapılan bir araştırmada hastaların % 22'si kendilerinde belli bir dereceye kadar "okul fobisi" olduğunu söylemiştir (Berg, Lipsedge & Marks 1975).

Klasik gelenek içinde çalışan psikanalistler bu soruna, kaynak gösterdiğimiz araştırmacılardan ve burada benimsediğimiz görüşten tamamen farklı bir biçimde yaklaşmasına rağmen aynı bulguları aktarmışlardır. Mesela Abraham (1913) küçük bir oğlan çocuğunun vaka öyküsünü aktardığı makalesinde, çocuğun "korkudan bahsetmediğini bunun yerine annesiyle birlikte olma isteğini ifade ettiğini" yazmıştır. Bunun sonucunda Abraham agorafobisi olan hastalarda "bilinçdışının, libidonun yöneldiği kişilerden ayrılmasına izin vermediğini" belirtmiştir.

Deutsch (1929) ve son dönemde de Weiss (1964) Abraham'ın görüşünü desteklemiştir. Weiss, hastanın kaygısının evden uzaklaştıkça artma eğilimi gösterdiğini belirtmiştir, bu tespit Weiss'ın agorafobiyi "sabit bir destek noktasını terk etmeye verilen kaygı tepkisi" olarak tanımlamasına neden olmuştur.

Dolayısıyla bu araştırmacıların konuyu ele alışlarındaki farlılıklara rağmen aktardıkları bulgular şaşırtıcı bir benzerlik göstermektedir. Fakat bu bulguları teorik bir çerçeveye yerleştirmeye çalıştıklarında birtakım zorluklar ortaya çıkmaktadır.

Üç tip teori

Bu alanda hakim olan iki karşıt teori; psikanalitik teori ve öğrenme teorisidir. Daha sonra üçüncü bir teori daha geliştirilmiştir. Bu, Roth'un hem nörofizyolojik hem de psikolojik süreçleri içeren psikosomatik teorisidir (Roth 1960). Hastanın içinde doğduğu ailedeki ilişkilerin agorafobinin oluşmasında büyük bir rol oynadığı belirtilmesine rağmen aile ilişkilerindeki patojenik örüntüleri temel etiyolojik ajan olarak gören dördüncü bir teorinin ortaya çıkmamış olması son derece şaşırtıcıdır.

1. Agorafobi ile ilgili *psikanalitik teoriler* sokakta olma korkusu ve evi terk etme korkusu olarak ikiye ayrılır.

Freud sokakta olma korkusu üzerine yoğunlaşır, bunun hastanın kendi libidosundan duyduğu korkunun dışarı doğru yer değiştirmesi olduğunu düşünür. 1929'da görüşlerini tekrar gözden geçirip "sevilen ve özlenen birinin bulunmaması durumu kaygıyı anlamanın anahtarıdır" (bkz. 2. bölüm) demiş olmasına rağmen bu yeni teorisini agorafobiye uygulamamıştır[25]. Bunun sonucunda birçok psikanalist, agorafobik hastanın korktuğu başlıca durumu cinsel açıdan baştan çıkma

25 Freud son çalışmalarından birinde (*Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, 1933) şöyle yazmıştır: "Agorafobik hasta sokakta karşılaştığı insanların kendinde uyandırdığı baştan çıkma duygusundan korkar. Fobide bu, yer değiştirme mekanizması ile dışarıdaki bir durumdan korkma halini alır" (*SE22*: 84).

olarak değerlendirmiştir (ör. Katan 1951; Friedman 1959; Weiss 1964).

Diğer psikanalistler teorilerinde hastanın evden çıkmaktan korkmasına odaklanmıştır ve meslektaşlarının, çocuklarda okul fobisi olarak adlandırılana benzer bir korkuyu açıklamak için kullandıkları teorilere yakın teoriler geliştirmişlerdir. Mesela Deutsch'a göre (1929) agorafobik hastanın annesinin (ya da sevdiği başka bir kişinin) yanında kalmak zorunda hissetmesinin nedeni, ona karşı bilinçdışı düşmanca duygular beslemesi ve onunla kaldığı sürece bu duygularının harekete geçmesini önleyebileceğini düşünmesidir. Weiss'a göre (1964), hastanın evde kalmak istemesi "çözümlenmemiş bağımlılık ihtiyaçlarına gerilemesi" olarak görülebilir. Fairbairn de (1952) vaka öykülerinde hastalarının güvensiz çocukluk dönemlerine nedensel bir rol atfetmesine rağmen bu düşüncededir.

Psikanalitik formülasyonların hiçbirinde (belki Fairbairn'ın formülasyonu bunun dışında tutulabilir) hastanın evden çıkmak istememesinin nedeninin anne ya da babasının geçmişteki veya o sıradaki davranışlarına bir tepki olabileceği öne sürülmemiştir.

2. Geçen on yılda, öğrenme teorisyenleri fobik durumlara ilişkin yeni bir teorik yaklaşım geliştirmiştir ve birbirinden farklı korkuları açıklamak için yeni formülasyonlar önermişlerdir. Bu yaklaşım belli bazı hayvan fobilerini anlamamıza yardımcı olsa da, agorafobiyi anlamamıza ne kadar katkı sağlayacağı belirsizdir. Agorafobiyle ilgili yaptığı çalışmada öğrenme teorisini etkin bir şekilde kullanan Marks (1969) şunları yazmıştır:

> Bazı fobiler, özellikle de agorafobi, genellikle kaygı, panik atak, depresyon, depersonalizasyon, saplantı ve frijitlik gibi başka birçok belirti ile birlikte görülür. Öğrenme teorisi bu belirtilerin neden geliştiğini, neden birlikte ortaya çıktığını ve neden diğer fobilerden daha çok agorafobi ile bağlantılı olduğunu açıklamaz.

Ayrıca Marks'a göre "öğrenme teorisi, paniğin, depresyonun ve diğer belirtilerin kaynağını da açıklamaz" (s. 93).

Marks'a göre bu durumun en karmaşık yönü panik ve depresyonun ortaya çıkışıdır. Çünkü Marks sadece öğrenme teorisinin değil, diğer teorilerin de bunu açıklamada yetersiz kaldığını düşünür (s.93). Bu çıkmaza işaret eder ve soruyu açık bırakır; kaygı ataklarının şu an için bilinmeyen bir fizyolojik kökeni olduğunu düşünme eğilimindedir. Bunların ruhsal rahatsızlığa yol açan aile durumlarından kaynaklanabileceğini düşünmemiştir.

Marks, agorafobik belirtileri öğrenme teorisiyle açıklamanın zorluklarını fark etmesine rağmen bu teorinin aydınlatıcı ve faydalı birçok yönü olduğuna da inanır. Hipotezini, öğrenme teorisinin "panik atağın ve depresyonun fobik şartlanmayı hafifleten güçlü pekiştiriciler olduğuna, hastanın bu duyguları hissettiğinde evden çıktığına" ilişkin fikri üzerinde temellendirir. Bu fikir Marks'ın, agorafobinin gelişiminde ilk başta kaygı atağının geldiğini, hastanın korktuğunu söylediği durumun, ya ikincil koşullanma sonucu ya da akla uygunlaştırma sonucu olarak sonradan ortaya çıktığını düşünmesine yol açar. Bu bağlamda agorafobik hastalarda sık görülen iki belirti; dışarı çıkma korkusu ve yanındaki kişiden ayrılma korkusu, ikincil koşullanma sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu hipotezle uyumlu olarak Marks, tetikleyici etkenlerin nedensel rolüne şüpheyle yaklaşır. Bunların "bu rahatsızlığa yatkın hastalarda spesifik olmayan stres yükleyiciler olarak işlev gördüğünü (...) ya da rahatsızlığın örtük olarak bulunduğunu ve stres yükleyici etkenlerin bunu ortaya çıkardığını ya da şiddetlendirdiğini" düşünür. Düşüncesini desteklemek için "birçok fobinin hastanın yaşam durumuyla ilgili belirgin değişiklikler sonucu ortaya çıktığını" vurgular (s. 128).

Marks'ın ileri sürdüğü olaylar zinciri ve benimsediği düşüncenin zayıf noktası 33 yaşında intihar düşünceleri olan depresyondaki bir kadınla ilgili aktardığı vakada görülmektedir. Hasta, on sene önce, 23 yaşındayken trenle işe gittiği

sırada kaygı geliştirdiğini, terlediğini, bacaklarının titrediğini söylemiştir. Daha sonra kocasının çalıştığı firmada iş bulduğunda, onun yanındayken daha iyi hissettiğini fark etmiştir. Fakat birkaç ay sonra kocasının yanından ayrılmaktan korkmaya başladığını, tam olarak nerede olduğunu bilmek istediğini ve onu sık sık aradığını belirtmiştir. Herhangi bir nedenden ötürü ona ulaşamadığında panik yaşamış, tamamen kaybolduğunu düşünmüş ve çığlık atmak istemiştir.

Hastanın çocukken anne-babası dışarıda olduğunda hep korku duyması ve bir keresinde kardeşini onları bulması için dışarı yollamış olması Marks'ın bu hastanın çocukluğuna ilişkin aktardığı tek bilgidir. Hasta bu dönemde çığlık atma isteğini bastırmakta zorlandığını fakat bu durumun ergenlikte sona erdiğini ifade etmiştir.

Bu retrospektif hikayenin doğruluğu şüpheli olsa da Marks belirtilerin art arda gelişi konusunda emindir. Hastanın; "ilk başta bir yere gitme fobisi ve depersonalizasyonun başladığını, sonra kocası kendisine refakat ettiğinde rahatladığını fark ettiğini, bu noktadan sonra kocasının onun için vazgeçilmez olmaya başladığını ve en sonunda da hastanın ayrılık kaygısı yaşadığını" düşünür. Marks belirtileri açıklarken iki farklı patolojiden bahseder. Biri agorafobidir diğeri ise ayrılık kaygısıdır, hastanın çocukluğundan beri buna duyarlı olduğunu düşünür. Farklı kökenleri olan iki patoloji sonradan birbirini etkilemeye başlamıştır.

Marks'ın düşüncesinde birçok eksik bulunmaktadır. Hastanın çocukluk hikayesi göz önünde bulundurulduğunda, ilk başta agorafobinin geldiğini ardından ayrılık kaygısının oluştuğunu ileri süren görüşünü kabul etmek güçtür. İkinci olarak bu hastada ilk kaygı atağının "aniden" geldiğini hemen kabul etmesi, hastanın kasıtlı olarak ya da farkında olmadan aile yaşantısına dair bilgileri sakladığını düşünmemesi şaşırtıcıdır. Bu, hastalarla görüşmelerimizde sık karşılaştığımız bir durumdur; hasta tedavi için hayati önem taşıyan ipuçlarını gizleyebilir. Üçüncü olarak da genellikle birlikte görülen be-

lirtiler için[26] iki farklı patoloji öne sürmesi hatalıdır. Son olarak, kendisinin de belirttiği gibi Marks, bu hastanın (ve diğer hastaların da) neden ve nasıl kaygı ve panik atak yaşamaya başladığını açıklayamamıştır.

Bu hastanın belirtilerini açıklayabilecek bir diğer hipotez de, çocukluğunda sürekli olarak terk edilme tehditlerine maruz kalmış olmasıdır, öyle ki yetişkin yaşamda da bu tip bir tehlikeye karşı yoğun bir hassasiyet göstermektedir. Bu görüş ileriki sayfalarda daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Agorafobinin oluşmasında hastanın ailesinin oynadığı rol konusunda geleneksel psikanalistlerle öğrenme teorisyenleri aynı belirsiz tabloyla karşı karşıyadır. Her iki teori de, hastalığı açıklarken ebeveynin davranışlarına fazla bir önem atfetmez, genellikle şımarma teorisine başvururlar. Andrews'un belirttiği gibi (1966) iki öncü öğrenme teorisyeni, Wolpe (1958) ve Lazarus (1960), hastanın geri çekilme ve evde kalma eğilimini, aşırı korumacı ebeveynleriyle ilişkisi içinde öğrendiği tepkiler olarak görür. Marks (1969) korumacı tavırlarla ilgili tartışmasında aynı duruma işaret eder. Yaklaşımı bugünkü öğrenme teorisyenlerinin yaklaşımına benzeyen Terhune (1949) Marks'tan yıllar önce şöyle yazmıştır: "Fobik kişi, ebeveyni tarafından aşırı korunmuş, 'uysal' yetiştirilmiş kişidir".

3. Roth'un (1959; 1960) öncülüğünü yaptığı üçüncü teori, bu durumu tamamen *psikosomatik* olarak nitelendirir. Roth teorisini sunarken, hastalarının kırılgan kişiliklerine, stres yaratan olayların tetikleyici etkisine ve bu sendromun temel belirtisi olarak gördüğü depersonalizasyona sık sık vurgu yapar. Çocukluğun ilk yılarından beri süregelen ve kaygılı-bağımlı kişilik gelişimine yol açtığı düşünülen durumlara ve kayıp, ölüm gibi stres yaratan hayat olaylarına agorafobiyi oluşturan ruhsal etkenler olarak dikkat çeker. Roth'un öne

26 Marks tezini, agorafobik hastaların yaklaşık % 5'inin yanında refakat eden biri olmadan, yalnız başına dışarı çıkabildiğine ilişkin bulguya dayandırır (Marks 1969: 98). Fakat birçok sendromda (mesela kızarıklık olmadan kızamık geçiren hastalar gibi) hastalığa dair bir ya da iki temel semptomun görülmediği vakalar vardır. Bu atipik vakalar özel olarak incelenmelidir.

sürdüğü somatik etken, bir kez tetiklendikten sonra etkisizleştirilmesi oldukça güç olan spesifik bir serebral mekanizmadır. Bu hastalardaki algı ve bilinçle ilgili belli başlı rahatsızlıkları ve temporal lob disfonksiyonuna bağladığı belirtileri inceledikten sonra Roth, somatik patolojinin, farkındalığı düzenleyen mekanizmaların kalıcı olarak bozulması nedeniyle ortaya çıktığı sonucuna varır. Zor bir çocukluğun ve stres yaratan olayların etkileşime geçip agorafobiyi ortaya çıkarmasına ilişkin detaylara yer vermemiş olsa da Roth'un yaklaşımı burada sunduğumuz bakış açısıyla uyumsuz değildir.

Şimdi dördüncü teoriyi, yani, bu çalışmanın teorik perspektifinden agorafobiyi inceleyeceğiz.

Tartışmamızın ileriki bölümlerinde inceleyeceğimiz başat belirti, artık diğer araştırmacıların da hem fikir olduğu gibi, evden çıkma korkusudur. Vakaları değerlendirirken bunun göz önünde bulundurulması son derece önemlidir.

Aile İlişkilerinde Patolojik Örüntüler

Okul fobisini incelerken uyguladığımız kaygılı bağlanma teorisinin agorafobi ile ilgili sorunları çözmemize yardımcı olup olmayacağı şu an için belirsizdir çünkü sınırlı ve üstünkörü gözlemler haricinde agorafobik hastaların ailelerindeki ilişki örüntülerine dair elimizde çok az veri bulunmaktadır. Şu ana kadar yayınlanan verilerin neredeyse hepsi ya hastanın kendi aktardıklarından ya da bir akrabayla yapılan görüşmelerden elde edilmiştir; bu klinik yöntemde, aktarılanların birçok hata ve eksik içerdiğini biliyoruz, güvenilir verilere ulaşmak için hasta ve ailesinin ilişkisinin ilk elden gözlemlenmesi gerekir. Durum böyleyken yapabileceğimiz en iyi şey, hepsi olmasa bile birçok agorafobi vakasının patojenik aile örüntülerinin bir sonucu olduğuna ilişkin görüşle tutarlı, doğruluğu kanıtlanmış bulguları incelemektir.

Spesifik olarak ilişki örüntülerine dair çok az bilgi vermesine rağmen agorafobik hastaların ailelerindeki psikiyatrik rahatsızlık oranlarının yüksek olduğunu gösteren genel bul-

gular vardır. Bu yüzden spesifik örüntüleri incelemeye geçmeden önce bu genel bulguları değerlendireceğiz.

Aktarılan raporların birçoğunda, agorafobik hastaların büyük bölümünün anne-babanın birlikte yaşadığı, bu anlamda sağlıklı olarak nitelendirilebilecek ailelerden geldikleri belirtilir. Fakat ev içindeki ilişkilerin uyumsuzluğu, bu hastaların ebeveynlerinde nevroz ya da başka türden bir psikiyatrik rahatsızlığın görüldüğü de vurgulanmıştır. Roth (1959) bu hastaların birinci dereceden akrabalarında % 21 oranında açık biçimde tanımlanmış nevrotik bozukluk tespit etmiştir. Fakat hastaların bir bölümünün, hatta bir çalışmada % 25'inin, ölüm, boşanma ya da başka bir nedenden dolayı parçalanmış ailelerden geldiğini de göz önünde bulundurmamız gerekir.

M. S. Lipsedge'in Londra'da yaşayan 87 hasta üzerine son dönemde yaptığı araştırmasında hastaların ailelerinde görülen psikiyatrik rahatsızlık oranının oldukça yüksek olduğu kaydedilmiştir. Hastaların yaş aralığı 22 ila 64 arasında değişmektedir; on dördü erkek yetmiş üçü kadındır. Neredeyse bütün bilgiler yapılan ilk görüşmede hastaların kendisinden edinilmiştir, fakat bu bilgilere ara sıra doktor tarafından da eklemeler yapılmıştır. Bu, gerekli bilgileri elde etmek için yetersiz bir yöntem olsa da, hastaların ailelerindeki rahatsızlık oranlarını abartması pek mümkün gözükmemektedir. Bu bilgiye dayanarak hastaların aileleri kabaca üç kategoriye ayrılabilir:

1. Parçalanmamış, stabil aileler
2. Parçalanmamış fakat kavgaların, şiddetin, alkolizmin ve/veya sevgi yoksunluğunun görüldüğü aileler.
3. Ölüm ya da boşanma sonucunda parçalanmış aileler ya da ebeveynlerden birinin kronik bir rahatsızlık yaşadığı ve/veya hastanın ebeveynlerinden uzun süre ayrı kaldığı, ya da ebeveyn figürünün değiştiği aileler.

Bu kategorilerde yer alan bir ailede yetişmiş hastaların sayısı ve oranlar aşağıda yer almaktadır:

Aile kategorisi	Hasta sayısı	Hastaların % olarak oranları
1	37	42
2	26	30
3	24	28
Toplam	87	100

1. Kategori: Aile yaşamının mutlu olduğunu söyleyen ve bu konuda olumsuz herhangi bir bilgi aktarmayan 37 hasta vardır. Buna rağmen bu hastaların ikisi ebeveyninin (birinde annesinin, diğerinde babasının) agorafobik olduğunu belirtmiştir ve başka iki hasta da kendilerini "aşırı korunmuş" çocuklar olarak nitelendirmiştir. Hastaların on tanesi çocukluklarında ürkek olduklarını belirtmiş, bunlardan ikisi okula gitmeyi reddettiğini, biri de agorafobik olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla belirgin bir psikiyatrik rahatsızlığa sahip olmayan bu ailelerin üyelerinin üçte birinde bir ya da diğer türden nevrotik rahatsızlık olduğu kaydedilmiştir.

2. Kategori: Bu kategoride aileleri parçalanmamış fakat çocukluklarında son derece mutsuz bir aile yaşamına sahip olduklarını söyleyen 26 hasta yer almaktadır. 18 hasta ebeveynlerinin sürekli kavga ettiğinden, birbirlerine şiddet uyguladıklarından ve alkol sorunundan bahsetmiştir. Sekiz hasta ise hiç sevgi görmediklerini ve/veya reddedildiklerini belirtmişlerdir. Bu 26 vakanın üçünde hastanın annesinin agorafobik olduğu aktarılmıştır. İki hasta çocukken okula gitmeyi reddettiğini söylemiştir.

3. Kategori: Geri kalan 24 hastanın yirmi birinin aile yaşamı ölüm, boşanma ya da terk etmeyle bölünmüştür ve/veya bunlar değişen anne figürleriyle büyümüşlerdir. Bunlardan on tanesi 10 yaşına girmeden önce ebeveynlerinden birini ya da ikisini birden ölüm sebebiyle kaybetmiştir. Beş vakada anne evi terk etmiştir ve birinde de baba evden ayrılmıştır. Hastalardan ikisi çocukken (biri 3 diğeri 4 yaşında) savaş zamanında Londra'dan götürülmüş ve uzun yıllar yurt dışında kalmıştır. Birkaç çocuk akrabaları tarafından büyütülmüştür. Sevgi bağlarında parçalanma olan 21 hastadan üçünün annesi

kronik hastadır; bunlardan birinde hasta 7 yaşındayken annesi MS'e (*multipl skleroz*) yakalanmıştır.

Bu 24 hastadan üçünün ebeveyn figürü (birinde anne, birinde baba, birinde de hastanın birlikte yaşadığı anneanne) agorafobiktir. Hastalardan sekizi kendisini çocukken kaygılı olarak tanımlamış, bunlardan ikisi okula gitmeyi reddettiğini, biri de agorafobik olduğunu söylemiştir.

Bu bulgular, yukarıda belirttiğimiz gibi sınırlı olsalar da, vakaların yarısından çoğunda (yani 2. ve 3. kategoridekilerde) hastanın aile yaşamında sorunlar olduğunu göstermektedir. Stabil ailelerden geldikleri söylenen hastaların üçte birinin aile yaşamında da örtük rahatsızlıklar olduğuna dair bulgular vardır.

Bazı spesifik örüntüler

Daha önce belirttiğimiz gibi okula gitmeyi reddeden çocuklarla yetişkinlerin agorafobisi arasında çarpıcı bir benzerlik bulunmaktadır; ilk bakışta agorafobik hastaların ailelerinde görülen belli türden ilişki örüntülerinin, okula gitmeyi reddeden çocukların ailelerinde tespit ettiklerimizle benzer bir örüntü taşıdığı görülmektedir. Buna yönelik bulguların niteliği güvenilir olmasa da bu düşüncemizi desteklemektedir.

Aşağıdaki okula gitmeyi reddeden çocukların ailelerinde görülen üç ilişki örüntüsü agorafobik hastaların ailelerinde de sık sık karşımız çıkmaktadır:

A Örüntüsü: Anne ya da nadiren baba, bağlanma figürleriyle ilgili kronik kaygı taşır ve hastayı kendisine eşlik etmesi için evde tutmak ister.

B Örüntüsü: Hasta uzaktayken annesinin ya da babasının başına korkunç bir şey geleceğinden korkar. Bu yüzden ya evde onunla kalır ya da dışarı çıkarken onun da kendisine eşlik etmesini ister.

C Örüntüsü: Hasta evden uzaklaşırsa başına korkunç bir şey geleceğinden korkar, bu yüzden bunu engellemek için evde kalır.

Okula gitmeyi reddeden çocukların ailelerindeki gibi, bu farklı ilişki örüntüleri birbiriyle örtüşmektedir; karma vakalar sıklıkla görülür.

Okula gitmeyi reddeden çocukların ailelerindeki dördüncü ilişki örüntüsü, yani D örüntüsünde ebeveyn çocuğun güvenliğiyle ilgili endişe duyduğu için onu evde tutar, bu örüntü agorafobik hastaların ailelerinde doğrudan görülmemiştir fakat dolaylı veriler bu durumun yaşandığına işaret etmektedir.

A örüntüsü aile ilişkileri

Birçok bulgu A örüntüsünün (yani ebeveynin çocuğu kendine eşlik etmesi için evde tutması) bu ailelerde sık görüldüğünü göstermektedir. Ebeveynin (bu kişi genellikle annedir) çocuklarının hayatı üzerindeki dominant ve kontrolcü rolü neredeyse her çalışmada vurgulanır. Roth (1959) kadın hastalarının anneleriyle ilişkisinin, aile çevresi dışından biriyle iletişime yer bırakmayan "yakın ve yoğun" bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Roth, "duygusal açıdan olgunlaşmamış" genç bir kadın hastasının, kendisine "ustaca hükmeden annesinin" baskısıyla oldukça düzgün bir adam olarak nitelendirdiği nişanlısından ayrıldığını aktarır. Snaith (1968) 27 hastasından en az yedisinde ebeveyninin "aşırı korumacı" olduğuna ilişkin kesin kanıtlar görüldüğünü belirtir. Webster (1953) incelediği yirmi üç vakada, hastaların annelerinden biri hariç diğer hepsinin aşırı korumacı olduğunu belirtir. Terhune (1949) 86 vaka incelediği çalışmasında fobik sendromun "kaygılı, bağımlı, duygusal açıdan olgunlaşmamış bir kişinin toplumda bağımsız bir birey olarak yer almak istediğini fark etmesiyle" ortaya çıktığı sonucuna varmıştır.

Bu birbiriyle tutarlı bulgulara rağmen agorafobi konusunda çalışma yapan araştırmacıların hiçbiri annenin kızına (ya da oğluna) neden bu şekilde hükmedici ve sahiplenici davrandığını ya da hangi yöntemleri kullanarak çocuğu üzerinde kontrol sağladığını incelememiştir. Psikanalitik litera-

türde Deutsch (1929), aktardığı bir vakada annenin kızından kendisine eşlik etmesini, ona bakmasını talep ettiğini belirtmiştir ve bu durumun kız üzerinde yarattığı etkileri incelemiştir. Fakat Deutsch annenin neden bu şekilde davrandığına ilişkin herhangi bir inceleme yapmamıştır.

Deutsch, şiddetli ve tipik agorafobi belirtileri gösteren bu yirmi yaşındaki kızla ilgili vakayı aktarırken anneyi "oldukça nevrotik" olarak tanımlar ve "doyuma ulaşmamış libidosunu tek çocuğunun, yani kızının üzerinde yoğunlaştıran" biri olduğunu söyler. Buna karşılık annenin, hastanın babasına bir hiç gibi davrandığı belirtilmiştir. Anne, kızı için "doğduğundan beri ona köle oldum" demesine ve kızın da anneden uzakta olmaya katlanamamasına rağmen bulgular, tıpkı okula gitmeyi reddeden çocuklarla ilgili vakalarda görüldüğü gibi, annenin anlatımının, aslında ilişkide yaşananın tam tersi olduğunu göstermektedir. Yani diğer bir deyişle, anne kızının talepkar olduğunu söylese de aslında talepkar olan annedir. Bu savı destekleyen bulgular Lipsedge'in yukarıda değindiğimiz yayınlanmamış makalesinde ortaya konmuştur. Lipsedge incelediği 87 hastadan en az sekizinin anne ya da baba figürünün agorafobik olduğunu kaydetmiştir.

Kuşkusuz agorafobik hastaların ailelerinin A örüntüsü içinde yer aldığına dair öne sürdüğümüz bu bulgular varsayıma dayalı bulgulardır. Ama en azından hasta ve ailesinin ilişkisi ve ebeveynlerin kendi anne babalarıyla ilişkisiyle ilgili sistematik araştırma yapılması gerektiğini gösterirler. Çünkü bir nesilden diğer nesle aktarılan hastalığın psikodinamiğine ilişkin bir kavrayış geliştirilirse, ebeveynlerin nevrotik rahatsızlıklarına kendi çocukluk yaşantıları bağlamında bakabiliriz ve böylece onlara da anlayışla yaklaşabiliriz. Diğer bir önemli nokta da agorafobik hastanın eşiyle ilişkisinin incelenmesidir. Fry (1962) yedi hastasının kocalarının da (örtük biçimde olsa da) agorafobik olduğunu aktarmıştır. Bu vakalardan bazılarında kocanın, karısının onu yanında istediğini ileri sürdüğü belirtilmiştir, fakat terapide aslında

tam tersi, kocanın karısına sürekli yanında olması için baskı yaptığı ortaya çıkmıştır.

B örüntüsü aile ilişkileri

Agorafobi literatüründe nadiren hastanın, ebeveynlerinden birinin başına korkunç bir şey gelmesinden korktuğuna ilişkin bilgi aktarılmıştır. Bu, bu duruma gerçekten de nadiren rastlandığını göstereceği gibi, hasta korkuları üzerine konuşamadığı için ya da aile ilişkilerinin önemi konusunda yeterli bilgi sahibi olmayan psikiyatrist böyle bir soru sormadığı için kaydedilmemiş de olabilir[27].

Lipsedge'in agorafobik hastaların ailelerindeki bozuk ilişkilere dair sunduğu resimde, bazı hastaların çocukluk döneminde ebeveynlerinden birinin ya da her ikisinin birden başına bir şey gelirse diye duyduğu sürekli korkunun hiç de şaşırtıcı olmadığı görülür. 87 hastanın on biri, anne ya da babasının ya da her ikisin birden şiddet davranışları sergilediğini belirtmiştir, 7 hasta ise ebeveynlerinin sürekli kavga ettiğini aktarmıştır. Bu tip evlerde büyümüş çocuk ya da yetişkin herkes, anne-baba kavgasının çocuk için ne kadar korkutucu olduğunu bilir; bu kavgalarda çoğu zaman şiddet içeren davranışlar gerçekten cinayet işleme niyetiyle yapılıyor zannedilir. Ayrıca bu esnada savrulan tehditler çocuğu dehşete düşürür, çünkü anne-baba arasındaki kavgalarda evden ayrılma ya da intihar etme tehditlerine oldukça sık rastlanır. Ebeveynlerden birini ya da ikisini birden cinayet ya da intihar nedeniyle kaybetme kaygısının Bayan Q.'nun çocukluk yaşantılarına nasıl hakim olduğunu 15. bölümde görmüştük.

Ebeveynler eşlerini tehdit etmelerinin yanı sıra çocukları da kontrol etmek amacıyla tehdit edebilirler. Ve bu tehditler,

27 Bir diğer olasılık da, aile ilişkilerinin patojenik örüntüsünü bilmeyen bir psikiyatristin hastanın korktuğu durumu aktarmak yerine "akıl dışı korkulara" sahip olduğunu söylemesidir. Hastanın durumunu anlamaya yönelik en önemli ipuçları genellikle bu kategoriye atılır. Harper & Roth (1962) agorafobik hastalarla ilgili aktardıkları verilerde 19 hastanın "akıl dışı korkulara" sahip olduğunu belirtmiştir.

(mesela çocuk uslu durmazsa anne ölür ya da hasta olur gibi) ergenlik ve hatta yetişkin yaşam boyunca sürdürülebilir ve devamlı tekrarlanırsa kişiyi sürekli bir korku durumu içinde bırakabilir.

Yukarıda, 20 yaşındaki bir kızla ilgili aktardığımız agorafobi vakasının ardında bu türden bir aile ilişkisi yatıyor olabilir; Deutsch, bu vakada annenin "bütün libidosunu kızında yoğunlaştırdığını" belirtmiştir. Şimdi bununla ilgili verileri biraz daha yakından inceleyelim.

Bu genç kadındaki en temel belirti, annesinin başına korkunç bir şey gelmesinden korkmasıydı. Anne evden çıktığında bir arabanın onu ezeceğinden korkuyor ve her gün pencerede endişeyle annesi dönünceye kadar bekliyor, sağ salim döndüğünü görünce de rahatlıyordu. Bazen de hasta kendisi dışarda olduğunda eve yetişemeden annesine bir şey olacağından korkuyordu.

Deutsch, hastanın kaygısının kökeniyle ilgili yorum yaparken analitik çalışmada tecrübe sahibi herkesin kullandığını ileri sürdüğü bir hipotezi kullanır: Hastanın bu "abartılı bir şekilde müşfik kaygısını" anneye yönelik düşmanca arzuların telafi edilmesi olarak yorumlar ve bu arzuların hastanın oedipus kompleksinin bir sonucu olduğunu düşünür. Birçok psikanlist bu hipotezi kullanmasına rağmen (belki bazıları bu düşmanca arzuları oedipal değil pre-oedipal döneme bağlayacaktır), aile psikiyatrisinde deneyimli klinisyenler bu durumun başka birçok şekilde de yorumlanabileceğini bilir. Mesela "nevrotik" anne intihar tehdidinde bulunmuş olabilir. Ya da Deutsch'un belirttiği gibi kız, annesinin bitmeyen taleplerinden dolayı annesine düşmanca duygular besliyor olabilir ve bunun harekete geçmesinden korku duyabilir. Ayrıca kız, annesinde gözlemlediği davranışları benimseme eğilimde olabilir, unutmamalıyız ki bu hasta annesini bir tramvayın altına atmayı arzuladığını belirtmiştir, bunu düşünmesinin nedeni belki de annenin kendisini tramvayın altına atacağını söyleyerek kızını tehdit etmesidir.

Aile içinde neler yaşanabileceğine ilişkin şu ana kadar edindiğimiz bilgiler göz önünde bulundurulduğunda (bu bilgiler bize nadiren birinci ağızdan aktarılsa bile) bu olasılıkların hiçbirinin gerçek dışı olmadığı görülür. Klinisyenlerin bu olasılıkları düşünmemelerinin nedeni benimsedikleri teoride buna yer olmamasıdır. Fakat vakaları ailelerin hastalar üzerinde bu tip etkileri olduğunu bilerek yeni bir teori ışığında incelendiğimizde hastalarımızı anlayabiliriz ve onlara yardım edebiliriz.

C örüntüsü aile ilişkileri

Agorafobik hastalarda en sık görülen belirti, evin dışındayken başlarına korkunç bir şey gelmesinden korkmalarıdır; hastaların çoğu dışardayken çaresiz kalmaktan ya da ölmekten korktuklarını belirtiler. Bu korkuya genelde kalp çarpıntısı, baş dönmesi, bacakların çözülmesi gibi fiziksel belirtiler de eşlik eder. Bunları, başlarına gelebilecek olası çaresizlik durumları olarak yorumlarlar. Bazı hastalar da korkularını bunaltıcı bir güvensizlik hissi olarak tanımlarlar.

Hastalar korktukları durumları genellikle daha fazla büyütmeden akıl-dışı olarak nitelendirip zihinlerinden uzaklaştırmalarına rağmen, korkunun ardında yatan şey okula gitmeyi reddeden çocuklarda olduğu gibi, terk edilme ya da aileden dışlanma tehditlerine maruz kalmaları olabilir. Okula gitmeyi reddeden çocuklarla ilgili vakalarda gördüğümüz gibi, bu tehditler hakkında hastadan bilgi edinmek zordur; literatürde bu konuda sistematik bir araştırma yapılmamıştır.

Değindiğimiz çalışmaların büyük kısmında araştırmacıların, hastaların belirtilerinin çocuklukta ve ergenlik döneminde karşı karşıya kaldıkları terk edilme tehditlerine bir tepki olabileceğini düşünmedikleri görülmektedir. Bu ışıkta değerlendirilmesi gereken durumlara Marks'ın (1969) yukarıda değindiğimiz vakası örnek verilebilir; bu vakada kadın, çocukken ebeveyni evden gittiğinde yaşadığı korkuyu anlatmıştır ve hatta bir keresinde erkek kardeşini onları bulması için göndermiştir.

Agorafobi üzerine yayınlanan çalışmaların sadece birinde bu tehditlere değinilmiş ve bunların hastanın durumunda nedensel bir rol oynadığı ileri sürülmüştür. Webster'ın (1953) yaptığı bu çalışmada agorafobisi olan ve en az üç aydır psikoterapi gören 25 evli kadın incelenmiştir. Klinisyenlerin notlarını veri olarak kullanan Webster, bu hastaların annelerinin, kızlarına karşı davranışlarını sınıflandırmıştır. 25 anneden yirmi dördü dominant ve aşırı korumacı olarak sınıflandırılmıştır. Webster bu sınıflandırmaları yaparken temel kriter olarak "kızının mutluluğu için her şeyi yapan, ortada herhangi bir neden olmaksızın onu ödüllendiren, ve uslu olmazsa onu reddetmekle tehdit eden, ya da artık onu sevmeyeceğini belirten" anneleri almıştır. Webster'a göre hastanın güvensizlik hissi bu şekilde tehdit edilmesinin doğrudan bir sonucudur[28].

Birkaç yıl önce yirmili yaşlarının ortalarında, şiddetli agorafobi belirtileri gösteren bir kızı tedavi etmiştim. Bu hasta bir seneyi aşkın bir süre annesi için iyi herhangi bir şey söyleyemeyeceğini belirtmişti ve daha sonra annesinin, dediğini yaptırmak için kendisini korkunç şekillerde tehdit eden (reddetme de dahildi bu tehditlere) ve bunu yapmayı halen sürdüren bir "düzenbaz" olduğunu söylemişti. Babası annesinden korkuyordu ve kendisini mümkün olduğunca evin dışındaki işlerle meşgul tutuyordu. Hasta, babasına düşkün olduğunu ve onun için üzüldüğünü belirtmişti. Hastanın analiste karşı baskıcı ve tehditkar tutumu hikayenin tutarlılığını, annesi hakkında aktardığı tablonun abartılı olmadığını göstermekteydi. Eğer bu hastayı bugün tedavi ediyor olsaydım, annenin tehditlerinin hastanın etiyolojisi ve gidişatında oynadığı role o zaman yaptığımdan daha fazla dikkat verirdim.

Daha önce değindiğimiz gibi, Lipsedge'in yayınlanmamış çalışması agorafobik hastaların büyük bölümünün evde şiddet içeren davranışlara maruz kaldıklarına ilişkin görüşü desteklemektedir. Buna ek olarak Snaith (1968) bazı agorafo-

28 Webster bu annelerden bazılarının çocuklarını terk etmekle ya da kovmakla tehdit etmiş olma ihtimaline değinmemiştir.

bik hastaların annelerinin aşırı korumacı, bazılarının da aşırı reddedici olduğuna dair bulgular ortaya koymuştur: incelediği 27 hastadan yedisinin aşırı korumacı yetiştirildiğini, sekizinin ise reddedildiğini yazmıştır[29].

Buna rağmen bu kategoriler gerçeği tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Aşırı korumacı izlenimi veren bir ebeveyn bazen tam tersi şekilde davranabilir ya da çocuğunu sürekli reddeden biri, bazen ona aşırı bir ilgiyle yaklaşabilir. Birçok agorafobik hastanın ebeveyninin davranışı, okula gitmeyi reddeden çocukların ailelerinde olduğu gibi, yoğun bir ikircikliklik taşır. Her iki durumda da ebeveynin bu davranışı, genellikle çocukluklarında kendi anne-babalarından gördükleri davranış biçimleriyle benzerlik gösterir.

D örüntüsü aile ilişkileri

D örüntüsünde ebeveyn çocuğuna bir zarar geleceğinden korkar ve güvende olması için onu evde tutar. Okula gitmeyi reddeden çocuklarla ilgili vakalarda bu korkunun sebebi ebeveynin önceden yaşadığı trajik bir olayın anısıdır.

Böyle bir durum agorafobik hastaların aileleriyle ilgili verilerde doğrudan görülmese de ebeveynin aşırı korumacı olduğuna dair bulgular böyle bir örüntünün yaşandığına işaret etmektedir.

Bu noktada, agorafobinin klinik özelliklerinin hangi ölçüde okula gitmeyi reddeden çocuklar için kullandığımız aile ilişkisi örüntülerinden biri içinde anlaşılabileceğine ilişkin çalışmamızı tamamlamış bulunuyoruz. Agorafobik hastalar ve aileleriyle ilgili halihazırdaki verilerin niteliğinin araştırmada kullanmak için uygun olmaması sebebiyle tartışmanın ucunu açık bırakıp herhangi bir hükme varmaktan kaçındık. Buna rağmen umuyoruz ki çalışmamız ileride bu konuyla ilgili yapılacak araştırmalarda hastanın aile ilişkilerine (ve mümkünse

29 Geri kalan on iki vakayla ilgili bulguların ya etkisiz olduğu ya da bu vakalardaki ilişkilerin "normal" göründüğü belirtiliyordu, fakat başka bulgular ışığında incelendiğinde bu verilerin tartışmaya açık olduğu görülür.

iki nesle ulaşacak şekilde genişletilerek) dikkat verilmesinin önemini ortaya koyabilmiştir. Burada ana hatlarıyla aktardığımız hipotez ancak bu amaca yönelik veri toplanarak ve bu verileri sistematik testlerden geçirerek geliştirilebilir.

"Agorafobi", Yas ve Depresyon

Agorafobik yetişkinlerle okula gitmeyi reddeden çocuklar arasında yakın bir benzerlik daha bulunmaktadır. Her iki durumda da vakaların büyük bölümünde bir kayıpla, ciddi bir hastalıkla ya da ailedeki başka bir başat değişiklikle tetiklenen akut belirtiler görülür. Klinik raporların çoğunda bu tip olaylara genellikle kısaca değinilmiştir. Fakat Roth'un çalışmasında (1959; 1960) tetikleyen olaylarla ilgili istatistiksel veriler aktarılmıştır.

Roth'un incelediği 135 agorafobi vakasının % 37'sinde genellikle "hastanın aşırı bağlı olduğu bir ebeveynin veya yakının" öldüğü ya da ciddi bir rahatsızlık geçirdiği belirtilmiştir. % 15'inde ise aile bağlarında kopma ya da başka türden bir kriz meydana geldiği gözlenmiştir. % 31'inde hasta ciddi bir rahatsızlık geçirmiş ya da bir tehlike atlatmıştır. Dolayısıyla tetikleyici bir olayın saptandığı vakalar toplamda % 83'tür. Okula gitmeyi reddeden çocuk vakalarıyla ilgili bulgularla burada aktarılan tespitler büyük benzerlikler gösterse de vakalara dair daha detaylı bilgi edinmeden fazla bir yorum yapmak doğru olmayacaktır. Roth'un verileri, aktardığı olayların muhtemel etki şeklini açıklamamaktadır.

Buna rağmen agorafobinin psikopatolojisinde kaybın spesifik bir rolü olduğuna ilişkin bulgular vardır ve bu bulgular Marks'ın ikincil olarak değerlendirdiği (bkz. yukarıda Üç Tip Teori başlıklı bölüm) türden değildir. Evans & Liggett (1971) bu konuyla ilgili özel olarak dizayn edilmiş bir projektif test kullanmışlardır; her biri hayatında bir noktada "acı yaşamış" birini temsil eden yedi difüze yüz ifadesini içeren bu testi on agorafobik hastaya uygulamışlardır. Bu hastalar "acı"yı, diğer fobik hastalara kıyasla daha sık olarak kayıpla

tanımlamışlardır ve kendilerini resimdeki yaslı kişiyle daha fazla özdeşleştirmiştir.

Kaygı ile yas ilişkisini detaylı biçimde incelemek bu kitabın sınırlarını aşacağı için şimdilik bu konunun derinine inmiyoruz. Fakat yaslı kişiler üzerine yapılan araştırmalar, örneğin Parker'in araştırması (1969; 1971a) bu kişilerin genellikle panik atak ve diğer kaygı belirtilerini gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular incelendiğinde, yelpazenin bir ucunda psikiyatristlerin agorafobik tanısı koyduğu hastalar, diğer ucunda ise, şiddetli ya da uzun süreli belirtiler göstermedikleri için psikiyatriste başvurmamış, daha büyük bir çoğunluğu oluşturan kişiler görülür.

Agorafobi ve depresyon arasındaki yakın ilişki de bu çalışmanın genel argümanıyla bağlantılıdır. İlk olarak, agorafobi ve depresyonun belirtileri eş zamanlı ve aynı yöne doğru (ya ikisi birden kötüleşir ya da ikisi birden iyileşir) ilerler (Roth 1959; Snaith 1968). İkinci olarak da agorafobik hastalar, diğer insanlara kıyasla depresyon geliştirmeye daha yatkındır (Schapira, Kerr & Roth 1970). III. ciltte bu ilişkileri ve sonuçlarını daha detaylı incelemeyi umuyoruz.

Tedaviye Yanıt Vermeye İlişkin Bir Not

Andrews (1966) bir makalesinde, farklı ekollerden gelen terapistlerin agorafobik hastaları tedavi biçimlerinde düşündüklerinden daha fazla ortak nokta bulunduğuna dikkat çekmiştir. Hem davranışçı terapide hem de bazı psikanalitik geleneklerde (ör. Freud 1919; Fenichel 1945; Alexander & French 1946), hastanın terapistle ilişkisinin iki aşamada gelişmesi gerektiği düşünülür. İlk aşamada hasta terapistten yardım istemek için gelir, ikincide terapist bu ilişkiyi hastayı en çok korktuğu durumlarla yüzleşmeye cesaretlendirmek için kullanır[30]. Dav-

30 Bu teknikle ilgili yazdığı makalesinde Freud (1919) agorafobik hastaların tedavisinde hasta dışarı çıkma girişiminde bulunduğunda analistin hastayı "analizin etkisiyle (...) sokağa çıkıp kaygılarıyla mücadele etmeye ikna etmesini" özellikle tavsiye etmiştir (*SE 17*: 166).

ranışçı terapistler yüzleştirme tekniğini sıkça kullanır ve bu yöntemin verimliliğine inanır, bu yüzden bunun teoriye yönelik ne tip sonuçları olduğunu incelemek faydalı olacaktır.

Son yıllarda Marks ve Gelder, Londra'da Maudsley Hastanesi'nde farklı psikolojik tedavi yöntemlerinin etkinliğini araştırmak için bir dizi deney yapmışlardır. Davranışçı terapi iki biçimde verilmiştir: (a) imgelemde sistematik duyarsızlaştırma ile birlikte kademeli yeniden eğitim ve (b) terapistin elli dakikalık seans boyunca sürekli fobiden konuşarak kaygıyı en yüksek seviyede tuttuğu, bu sırada hastadan en çok korktuğu fobik imgeleri sürekli olarak hayalinde canlandırmasını istediği taşırma terapisi. Bu süreçte terapist hastaya eşlik ettikten sonra, beşinci ve altıncı seanslarda hastanın tek başına, bir saat boyunca kendini en çok korkutan durumları hayalinde canlandırması istenir.

Bu iki yöntemin sonuçlarını aktaran raporda (Marks, Boulougouris & Marset 1971) tedaviden sonra hastanın durumunda hemen iyileşme gözlendiği ve 12 ay boyunca bu iyileşmenin sürdüğü belirtilmiştir. Her iki tedavi yönteminin birleştirilmesiyle 9 agorafobik hastanın ağır semptomlarının orta ya da hafif düzeye indiği görülmüştür. İki teknikten taşırma terapisinin daha etkili olduğu aktarılmıştır. Bu noktada burada ileri sürdüğümüz hipotezle bu sonuçların uyumlu olup olmadığı sorulabilir.

Tedavi başladığında hastalar ortalama 33 yaşındadır ve yaklaşık 12 yıldır bu belirtileri göstermektedir. Tedavi için motivasyonları yüksektir. Birçoğu taşırma terapisini fobik durumla yüzleşebileceklerini gösterebilecekleri bir teknik olarak görmüştür ve bazıları yıllardır ilk kez korkularıyla yüzleşmiştir. Hastaların bu teknikten yarar görmesi teorimize göre, iki duruma dayandırılabilir:

> (a) hastanın dikkatinin dışarı çıkamama ya da toplu taşıma aracıyla bir yere gitme gibi fobik durumlara değil, ailesiyle ilgili tamamlayıcı durumlara odaklanması. Böylece hastalar ilk başta bu durumlardan korksa bile yüzleştikten sonra bu

kadar korkulacak bir şey olmadığını anlamışlardı.
(b) Bu vakalardaki agorafobik belirtilerin ortalama 12 yıl önce, hastalar yirmili yaşlarının başındayken gelişmeye başlaması. O dönemde hasta hangi aile krizine tepki verdiyse bu durumun zaman içerisinde değişmiş olması muhtemeldir. Bazı hastalar için ya da belki hepsi için, belirtilere yol açtığı düşünülen aile durumu artık ortadan kalkmış olabilir. Bu yüzden kararlı bir müdahale ile belirtilerin çoğunun azalması beklenir.

Eğer ikinci seçenek doğruysa, o zaman fobik belirtiler, bazı vakalarda iyice gelişip belirginleşmeye başlayınca, bunun ortaya çıkmasına neden olan durum ortadan kalktıktan çok sonra bile devam edebilir. Bu olasılık şu anki teorimizle uyumludur. Bununla birlikte teorimize göre, bağlanma figürlerine ilişkin çocukluk modellerinin kalıcı olduğunu varsaydığımız için bu hastaların bağlanma figürünün kaybına ve kayba işaret ettiğini düşündükleri her duruma karşı özellikle hassas olabilecekleri ileri sürülebilir. Bu yüzden kaygı belirtileri geliştirmeye yatkın olabilirler. Fakat bu herhangi bir kesinlik taşımaz.

Dolayısıyla sonuç olarak, aktarılan tedavinin sonuçlarında burada geliştirdiğimiz teori ile uyumsuz çok az nokta bulunmaktadır. Fakat sonuçların teoriyi desteklediği de söylenemez. Her halükarda tedavinin sonuçlarından yola çıkarak etiyoloji teorisi üzerine tartışmak tehlikeli olacaktır.

20. Bölüm: Aile Ortamına İlişkin Bilgilerin Atlanması, Gizlenmesi, Çarpıtılması

Suppressio veri suggestio falsi*

Burada okula gitmeyi reddetme, agorafobi ve bazı hayvan fobisi çeşitlerinin en iyi şekilde sağlıksız aile ilişkisinden doğan kaygılı bağlanma bağlamında ele alındığında anlaşılabileceğine ilişkin öne sürdüğümüz görüşü destekleyenler, bu teorinin ortaya koyduğu iki soruyu yanıtlamakla yükümlüdür. Bunlardan ilki, fobik bir hastanın aile ilişkileriyle hiçbir alakası olmayan birçok durumdan (okul, kalabalık ya da hayvanlar gibi) neden korku duyduğunu açıklamaktır. İkincisi ise fobik hastanın temel sorunu ebeveyniyle ilişkisinde yatıyorsa, bu sorun neden gözden kaçırılıp cevabı başka yerde aranmaktadır?

Bu soruları yanıtlamak zor değildir. Bu durumdan gerçekten sorumlu olan birçok sürecin üstünün örtüldüğü ve çarpıtıldığı, bunlar yerine başka durumların ele alındığı görülmektedir.

Bağlanma figürlerinin ulaşılabilir ya da yanıt verebilir olduğundan emin olamayan bir kişi potansiyel olarak tehlikeli bir durumla karşılaştığında bu duruma, bağlanma figürleriyle daha güvenli bir ilişki kuran kişiye kıyasla, korkuyla tepki vermeye daha yatkındır. Bu şekilde, güvensizlik hisseden kişinin, aile yaşamı dışındaki dünyada potansiyel olarak korku uyandıran birçok durumdan korkmaya neden daha çok yatkın olduğunu açıklamış oluruz. Asıl üstünde durulması gereken nokta, terapistin dar bir bakış açısıyla hastanın ailevi sorunlar dışındaki alanda yaşadığı korkuya odaklanırken, bağlanma fi-

* Ç.n.: (Lat.) hakikati gizlemek, yanlışı temellendirmek.

gürlerinden birine bir şey olmasına ilişkin korkusunu gözden kaçırmasıdır.

11. bölümde, kişide korku uyandıran uyaran durumların niteliğini tanımlamanın oldukça güç olduğunu belirtmiştik. Bu güçlüğü yaratan nedenleri incelemiştik. Bunlardan biri birleşik durumlardı. Bileşik bir durum karşısında duyulan korkuda, bileşenlerden sadece birinin korkunun kaynağı olarak gösterildiğinden, diğerlerinin göz ardı edildiğinden bahsetmiştik. Genelde bu konuyla ilgili, yalnız başına, karanlıkta, tuhaf sesler duyan bir insan örneği verilir. Böyle bir durumda duyulan korkunun yoğunluğu muhtemelen üç koşulun eş zamanlı olarak bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır fakat genelde bunlardan birine odaklanılır ve diğer ikisi ya önemsiz olarak görülür ya da tamamen gözden kaçırılır. Hangi bileşenlerin seçildiği, hangilerinin göz ardı edildiği kişinin ya da etrafındakilerin muhtelif ön yargılarına göre belirlenir.

Batı kültürlerinde, çoğunlukla gerçek tehlike oluşturabilecek bileşene dikkat etme eğilimi görülür; mesela verilen örnekte bu, kişinin duyduğu tuhaf seslerdir, diğer etkenler yok sayılır; kişinin o anda "yalnız olmasına" önem verilmez. Hatta bizim kültürümüzde genellikle insanlar yanız kaldığında korktuğunu söylemekten utanır ya da bunu söyleyen kişiler ahmak olarak görülür. Dolayısıyla korku uyandıran durumların en önemli bileşenlerinin gözden kaçırılması oldukça yaygındır.

Buna rağmen kültürel ön yargılar tek başına, hastanın, yakınlarının ve hatta klinisyenin hastada korku uyandıran durumları yanlış değerlendirmesini açıklamaz. Birçok durumda daha spesifik başka etkenler de devrededir. Bunlardan bazıları, hastanın semptomlarının içinde geliştiği ve sergilendiği aile ortamına ilişkin bilgilerin atlanması, gizlenmesi ve çarpıtılmasıdır.

Anne-babaların genellikle çocuğun hastalığı üzerindeki rolleri hakkında sessiz kaldıklarını daha önce birçok defa vurguladık. Klinisyene, birbirleriyle kavgalarından ya da çocuğu terk etmek veya evden atmakla tehdit ettiklerinden bahset-

mediklerini belirtmiştik. Bu bilgi bazen ebeveyn bu konuyu önemli görmediği için, bazen de klinisyen bu konuya ilgisiz göründüğü için ifade edilmez. Mesela aile terapisinde, güven sağlandıktan sonra ebeveynin ilk görüşmelerde baskıladığı ya da bilerek çarpıttığı kilit bilgileri dürüstçe anlattığı sık görülen bir durumdur. Aileler bu bilgileri eleştirileceklerini düşündükleri için sakladıklarını söylerler. Fakat bazı durumlarda da bu bilgileri gizlemelerinin ya da çarpıtmalarının daha başka sebepleri vardır.

Bazı ailelerde tedavi ilerledikçe ebeveyn, hastanın davranışlarını mantıksız ve anlaşılmaz olarak yansıtıp, kendini ona yardım etmek için elinden gelen her şeyi yapan makul bir kişi olarak sunar. Dikkatli bir klinisyen bu ebeveynin eleştiriye karşı (özellikle de bu eleştiri hastadan geliyorsa) ne kadar hassas olduğunu ve hastanın durumunda herhangi bir katkısının olmadığını ispatlamaya çalıştığını fark edecektir. Bu tip ebeveynlere göre hastanın durumu yalnızca hastayla ilgilidir; hasta, onlara göre duygusal olarak bunalımlı, rahatsız, deli ya da kötüdür[31].

Karşılaşılan bir diğer durum da, hastanın sorunu gerçekten de aile dışında bir olayla açıklanabiliyorsa (ör. katı öğretmenler, sataşan çocuklar, havlayan köpekler, trafik kazası riski vb.) ebeveynin bu nedeni hemen benimsemesi, umutla bu olaylara tutunmasıdır: Fobinin bundan kaynaklandığını düşünürler ve genellikle hemen uygun bir günah keçisi bulurlar.

Eğer bu analiz doğruysa fobik olarak tanımlanan durumun doğduğu ve içinde geliştiği şartlarda ebeveynin etkisinin oldukça güçlü olduğu sonucuna varılabilir[32]. Fakat bu tabloda iki taraf daha vardır; hasta ve klinisyen. İkisi de genellikle yardımcı roldedir.

---

31 Scott ebeveynin bazı durumlarda bu tutumu benimsemesinin nedeninin kendisinin de akıl hastası olarak görüleceğinden korkması olduğunu belirtir (Scott, Ashworth & Casson 1970). Bazen de ebeveyn çocuğunun, kendi çocukluğundan hatırladığı psikotik bir akrabaya benzeyeceğinden korktuğu için böyle davranır (Scott & Ashworth 1969).

32 Bazı hayvan fobileri bu genellemede istisna olabilir.

Ailelerinin hastanın durumu hakkında yaptıkları tanımlamaları hastanın ne ölçüde kabul ettiği muazzam bir çeşitlilik gösterir. Bazıları bu tanımlamaları kısmen ya da tamamen çürütür; önceki bölümlerde belirtildiği gibi okul fobisi olan çocukların çok küçük bir bölümü korkularıyla ilgili olarak öğretmenlerini ya da okul arkadaşlarını suçlamıştır. Benzer şekilde agorafobik hastalar da dışarıda başlarına geleceklerden korkmadıklarını, asıl korktukları durumun evden çıkmak olduğunu belirtmişlerdir. Hastaların büyük kısmı (çocuk ya da yetişkin) biraz cesaretlendirildiğinde, kendisinde en çok korku yaratan durumu doğru olarak tanımlayabilmektedir. Fakat ne yazık ki birçok klinisyen, hastanın anlattıklarının önemini kavrayamadığı için vaka öyküsündeki kritik noktaları gözden kaçırırlar.

Bununla birlikte, sorunlarının aileyle ilişkili olmayan, mantıksız bir korkudan kaynaklandığını düşünen birçok hasta da vardır, korkularının sebebinin evde yaşanan birtakım sorunlar olduğu söylendiğinde bunu kabul etmezler. Belki bu noktada neden böyle bir durumun görüldüğü sorulabilir. Burada yine karşılıklı ilişki içindeki karmaşık işleyişleri gözden geçirmek gerekir.

İlk olarak hiçbir çocuk ebeveyninin ciddi hatalar yaptığını kabul etmek istemez. Kişi, annesinin çıkarları için kendini kullandığını, ya da babasının adaletsiz ve zorba olduğunu, veya ikisinin de kendisini istemediğini düşünmekten kaçınır, çünkü bu düşünce kişiye yoğun bir acı verir ve ayrıca korkutucudur. Bu yüzden birçok çocuk ebeveyninin davranışlarını daha olumlu bir ışıkta görmek ister. Çocukların bu doğal yönelimi kötüye kullanıma açıktır.

Çocuklar ebeveynlerini kötü insanlar olarak görmek istemedikleri gibi bazı ebeveynler de kendilerini çocuklarına kötü göstermek istemezler, ya da en azından başkalarına kendileri hakkında olumsuz bir resim sunmamalarını sağlamaya çalışırlar. Bayan Q'nun hikayesinden hatırlanacağı gibi, anne kızına evdeki kavgalardan hiçbir koşulda başka birine bahsetmeme-

si gerektiğini sıkı sıkı tembihlemişti. Bunun sonucunda da Bayan Q. komşulara, öğretmenlere, okul arkadaşlarına hiçbir şey söylememişti, yetişkin olduktan sonra da terapistine bu konudan bahsederken oldukça zorlanmıştı. Çünkü dominant ve acımasız bir ebeveyne itaatsizlik etmek, yetişkinken bile, hiç kolay değildir.

Dolayısıyla gerçeği söylerse cezalandırılmakla tehdit edilen hasta ailesiyle iş birliği yaparak olduğundan farklı bir aile tablosu çizebilir. Fakat kendi içinde neyin doğru olduğunu bilmektedir ve gerekli destek verilirse gerçeği anlatacak cesareti kendinde bulur.

Bu durum hastanın kendi içinde gerçeğin ne olduğunu bilmediği için yanıltıcı bir aile tablosu sunduğu durumdan oldukça farklıdır. Kişi çocukluğundan itibaren aile figürlerinin tutumları ve ilişkileriyle ilgili sistematik olarak yanlış bilgilendirildiğinde gerçeğin ne olduğunu tam olarak kestiremeyebilir. Şimdi bu konuyu biraz daha detaylı ele alacağız.

14. bölümde çocuğun gelişim süreci içinde bağlanma figürlerine ve kendisinin onlarla ilişkisine dair içsel çalışan modelleri nasıl geliştirdiğine değinmiştik. Çocuk bu modeli oluştururken günlük deneyimleri, ebeveyninin ona söyledikleri ve başkalarından gelen bilgiler gibi birçok kaynaktan yararlanır. Bu farklı kaynaklardan gelen veriler genellikle birbiriyle çelişmez. Mesela çocuk ebeveyninin ulaşılabilir, düşünceli ve ilgili olduğunu kendi deneyimlerinden bilebilir ve bu bilgi diğer kaynaklar tarafından doğrulanır; örneğin etraftakiler çocuğa böyle şefkatli bir aileye sahip olduğu için şanslı olduğunu söylerler, ya da anne-baba çocuğa onu ne kadar sevdiğini sık sık ifade eder. Bunun yerine tam tersi bir durum da görülebilir, çocuk hem kendi deneyimlerinden hem de ailesinin söylemlerinden sevilmediğini anlayabilir ya da etraftakilerden ailesinin ilgisiz ve sevgisiz olduğunu duyabilir. Daha karmaşık durumlar da söz konusu olabilir. Fakat çocuğa farklı kaynaklardan ulaşan bilgi eğer makul ve tutarlıysa, anne-babası ve kendisiyle ilgili oluşturduğu çalışan modeller de kendi için-

de tutarlı olacak ve birbirini tamamlayacaktır. Bu modeller çocuğun anne-babasının nasıl insanlar olduğuna, onu nasıl gördüklerine ve ona nasıl davrandıklarına dair doğru bilgiler yansıtacaktır. Dolayısıyla çocuk ilişkilerinin mutlu ya da mutsuz olduğuna karar verebilecektir ve bu temelde etkin bir hareket planı kurabilecektir.

Buna karşılık çocukların küçük bir bölümü yine farklı kaynaklardan gelen fakat sürekli birbiriyle çelişen verilere maruz kalabilir. Mesela, çocuk annesinin kendisine karşı duyarsız ve ilgisiz olduğunu sezebilir ve doğal olarak kendisini hiç istemediğini ve sevmediğini düşünür. Fakat annesi sürekli onu sevdiğinden söz eder. Ayrıca, eğer aralarında sürtüşme varsa, ki kaçınılmaz olarak vardır, anne bu durumun çocuğun huysuzluğundan kaynaklandığını ileri sürer. Çocuk anneden ilgi istediğinde, anne çocuğun talepkar olduğunu söyleyebilir; çocuk, anne iş yaparken araya girdiğinde anne onun bencil olduğunu düşünebilir; çocuk, annenin ilgisizliğinden dolayı öfkelendiğinde anne tarafından kavgacı olarak nitelendirilebilir. Annesi ona, hak etmediği halde çok iyi, kendisini çok seven bir anneye sahip olduğunu söyleyebilir.

Böyle bir durumda çocuğa annesi tarafından aktarılan bilgi sistematik olarak çarpıtılmıştır ve çocuğun kendi deneyimiyle keskin bir karşıtlık içindedir. Eğer annesinin görüşlerini doğru kabul ederse onunla, onun davranışları ve güdüleriyle ve kendisiyle ilgili bir model oluşturacaktır; eğer kendi deneyimini doğru kabul edip, ondan yola çıkarak kendisi ve annesiyle ilgili bir model oluştururursa bu, diğer modelin tam tersi olacaktır. Çocuk böyle bir durumda ağır bir ikilem yaşar. Kendi gördüğü resmi mi kabul edecektir? Yoksa annesinin gerçek olduğunu söylediği resmi mi kabul edecektir?

Bu ikilemin olası birçok sonucu vardır. Bunlardan biri çocuğun, ebeveyninin görüşünden ayrılmak pahasına, kendi görüşünü doğru kabul etmesidir. Bu hiç de kolay değildir, çünkü ebeveyn çocuğa kendi hikayesini dayatacaktır ve eğer kabul etmezse onu terk etmekle ya da evden atmakla tehdit

edecektir, veya hasta olacağını, intihar edeceğini vb. söyleyecektir. Çocuk ya da genç bir yetişkin ne zaman böyle bir tavır alsa kendisi ve ebeveyni arasındaki ilişki ciddi bir hasar görür ve belki bir daha düzelmemek üzere kopabilir. Olası ikinci sonuç, çocuğun kendi görüşlerini reddetmek pahasına ebeveyninin hikayesini kabul etmesidir. Böylece iki taraf da çocuğun, rahatsızlığı nedeniyle böyle hissettiğini ve davrandığını düşünür. Üçüncü ve belki de en sık görülen sonuç, çocuğun her iki görüşte de doğruluk payı bulması ve ikisi arasında bocalamasıyla gelen huzursuz bir uzlaşmadır. Dördüncü sonuç ise çocuğun bu iki resmi umutsuzca birleştirmeye çalışmasıdır. Bu girişim, görüşler birbirinden tamamen farklı olduğu için başarısız olacaktır ve çocukta bilişsel çöküşe yol açabilir. Eğer Schatzman'ın Schreber vakasıyla ilgili formülasonu doğruysa (bkz. 11. Bölüm) Schreber'in durumu bu dördüncü kategoriye örnek olarak verilebilir.

Bugün ben de dahil olmak üzere birçok psikiyatrist, ciddi psikiyatrik rahatsızlıkların bu tip bilişsel çatışmalardan doğduğunu düşünmektedir[33]. Gelgelelim burada, olası sonuçlardan sadece ikisi ele alınacaktır. Bunlar, olgunlaşmakta olan çocuğun, ebeveyninin anlattığı aile tablosunu (kendi fikri olmadığı için ya da olduğu halde) kabul etmeye devam ettiği ikinci ve üçüncü kategorilerdir. Bu durumda çocuk, yetişkin olduğunda bile, dışardan bakan biri annesini talepkar ve sahiplenici olarak nitelendirirken o, annesini adanmış ve fedakar bir kadın olarak kabul etmeye devam eder ve bu kişi dışar-

33 Bu görüşü benimseyen çalışmaların çoğu şizofrenlerin ailelerindeki ilişkileri inceler. Bu gelenekteki çalışmalar arasında Bateson *ve meslektaşları* (1956), Lidz *ve meslektaşları* (1958), Wynne *ve meslektaşları* (1958), Laing & Esterson (1964), ve Scott, Ashworth & Casson'ın (1970) araştırmaları yer alır. Bu ve diğer araştırmaların bulgularından elde edilen sonuçlar ilk olarak, aile içindeki yaşantıları örtbas etme ve çarpıtmanın taşıdığı patojenik potansiyelin kişinin kullandığı bastırma ve bölme mekanizmalarının taşıdığı patojenik potansiyel kadar büyük olduğuna dikkat çeker. İkinci olarak da bu iki tip sürecin etkileşimine işaret eder. Bu konuya III. ciltte geri döneceğiz. Bu etkileşimi incelemek için geliştirilen iyi planlanmış bir araştırma psikopatolojiye çok değerli katkılar sağlayacaktır.

dan acınacak derecede uyumlu görünmesine rağmen bencil ve kavgacı olduğunu düşünür. Ayrıca annesinin uydurduğu aile hikayesini sorgulayacak olursa, anne bundan vazgeçmesi için tehditlerde bulunur. Annenin bu tehditleri gerçekleştirmesinden korkarsa, anne söylediklerini inkar eder. O zaman kişinin kaygısını ailevi meseleler dışında bir yere, annesinin hemen kabul edeceği bir şeye atfetmesi akla yakın bir olasılıktır. Bütün bu baskılara maruz kalan kişinin olayları kendi yorumlamak yerine çaresizce annesinin hikayesine itaat etmesi hatta onu desteklemesi şaşırtıcı değildir.

Anne-babaların aile içinde oynadıkları rolü sistematik olarak gizlemeye ve çarpıtmaya çalışmaları kuşkusuz ciddi bir patolojinin göstergesidir. Fakat kendi hikayelerini anlatma biçimleri o kadar ikna edicidir ki sistematik çarpıtma olasılığını bilmeyen bir kişi kolayca aldanabilir, özellikle de annenin anlattığı hikayeyi hasta doğruluyorsa. Maalesef aile psikiyatrisi alanında deneyimsiz birçok klinisyen bu durumları görme konusunda yetersiz kalır. Bunun sonucunda da yalnızca ailenin günah keçisi fobik tanısı alır.

Klinisyenlerin çoğu bu konularda eğitimsizdir ve ayrıca genellikle taraflı davranırlar. Bu bazen çocuğun lehine ve ebeveynin aleyhinedir. Bazen de bunun tersidir. Klinisyenler de çoğu zaman ebeveyn oldukları için farkında olmadan bir diğer ebeveynin bakış açısını destekleyebilir. Ebeveynin daha tecrübeli ve mantıklı olacağını, buna karşılık hastaların genç, tecrübesiz ve olayları anlatırken abartmaya daha yatkın olduklarını ve hatta olayları tamamen kafalarından uydurabileceklerini düşünebilirler. Ebeveyn, yaşanan durumu çocuktan daha akıcı ve tutarlı anlatabilir. Ayrıca ebeveyn klinisyenin arkadaşı ya da tanıdığı veyahut anlattıklarını sorgulamayacağı saygın bir kişi olabilir. Küçük Hans'ın anne-babasının Freud'un "en yakın takipçilerinden" olmaları tesadüf değildir (*SE 10*: 6). Ayrıca nesilden nesile aktarılan "annene babana hürmet edeceksin" emri de bu sahneyi kuşatan ve her iki tarafı da etkisi altına alan bir etkendir.

Dengeyi aynı yönde sarsan bir diğer etken de klinisyenlerin duyguları, özellikle de rahatsızlık veren, olumsuz duyguları şeyleştirme eğilimidir. Hastanın korktuğu, ya da öfkelendiği durumu tanımlamak yerine hastaya fobisi "olduğunu" ya da "kaygıyla ve saldırgan duygularla dolu olduğunu" söylemektir[34]. Duygular şeyleştirildiğinde söz konusu hasta, kendisini neyin öfkelendirdiğini ya da korkuttuğunu düşünüp bulmaya çalışmaz ve aile ortamına ilişkin bilgiler de aktarılmadan kalır. Dolayısıyla bu şekilde hareket eden her klinisyen, ebeveynin çocuğun davranışlarının tamamen mantıksız ve dengesiz olduğuna ilişkin düşüncelerine inanama eğilimi gösterir ve bu davranışları çocuğun psikolojik ya da fizyolojik açıdan bir sorunu olmasına bağlar. Nozolojik ya da biyokimyasal anormallikler üzerinde durmak da aynı etkiye sahiptir. Bugün hem psikanalitik teoride hem de analitik olmayan birçok teoride bu görülür.

Scott'un (1973a ve b) ileri sürdüğü gibi ruhsal hastalıkların kültürel görüntüsünü oluşturan bu etkilerin sonucunda psikanaliz ve psikiyatride ebeveynin anlattıklarını doğru kabul edip çocuğun hikayesine şüpheyle yaklaşma eğilimi giderek daha baskın olmaya başlamıştır. Anlatılan hikayedeki tutarsızlıklar çocuğun duygularına ve fantezilerine atfedilmiş ve ebeveynin aktardıklarının doğru olduğu düşünülmüştür.

Bununla birlikte bazı çevrelerde ibre tam tersini göstermektedir. Anti-psikiyatriyi benimseyenler hastanın doğru ve sağlıklı olduğunu, ebeveynin hasta ve yanlış olduğunu düşünmektedir. Maalesef bazı anne-babalar o kadar katı ve eleştireldir ki ailenin bakış açısı itibarsızlaşmış ve aktardıkları doğru noktalar da güvenilirliğini yitirmiştir.

Bu kitapta anne-babaların çocuğun korkuya duyarlılığını arttırmada başat bir role sahip olduğu ileri sürülmüştür fakat davranışlarının ardında yatan sebepler ahlaksal açıdan değerlendirilip yargılanmamıştır; bu davranışlarına kendi çocukluk

34 Duyguları şeyleştirme eğilimi III. Ek bölümde daha detaylı olarak tartışılmıştır.

yaşantılarının yol açtığı düşünülmüştür. Bu perspektiften bakıldığında ebeveynlerin çocuklar üzerinde yarattıkları yoğun hasarlar bile ahlaksal açıdan eleştirilmeden anlaşılabilir ve değerlendirilebilir. Bu yöntem nesilden nesile aktarılan mirası kırma umudunu canlı tutar.

21. Bölüm: Güvenli Bağlanma ve Özgüven Gelişimi

İnsanlar düşündüğümüzden çok daha güçlüdür. Beklenmedik bir trajedi kapıyı çaldığında (...) hayal edebileceğimizin çok ötesinde olgunlaştıklarını görürüz. İnsanların yüceliğe erişebileceğini, cesaretli olabileceğini fakat bunun yalnızken gerçekleşmeyeceğini unutmamalıyız (...) bunun için insanlar, herkesin diğerinin sıkıntısını taşımaya hazır olduğu, birbirine sıkıca bağlı bir insan birimine ihtiyaç duyarlar.

BAŞPİSKOPOS ANTHONY BLOOM[35]

Kişilik Gelişimi ve Aile Yaşantısı

Son altı bölümde gelişim çağındaki çocuğun normalden daha fazla kaygı ve korku duymaya eğilimli olmasına yol açan aile içi yaşantılara yoğunlaştık. Bu bölümde, yani kitabımızın sondan bir önceki bölümünde, bahsettiğimiz durumun tam tersine yola açan ve daha mutlu sonuçlar doğuran koşulları inceleyeceğiz. Daha önce ele aldığımız vakalarda bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliğine ve duyarlılıklarına ilişkin çocuğa acı veren belirsizliklerin, stabil olmayan, kaygılı bir kişilik gelişimine yol açtığını gördük. Şimdi de çocuğun bağlanma figürlerinin desteğine ve ulaşılabilir olmalarına duyduğu güvenin stabil ve kendine güvenen bir kişilik oluşturmasında başat bir rol oynadığını gösteren durumları ele alacağız.

Kaygı ve korku içinde büyüyen çocuklar ebeveyn desteğini edinme konusunda kuşku duymalarının yanı sıra ebeveynlerinden örtük fakat son derece güçlü bir baskı da görürler; mesela çocuğun ebeveyn rolü üstlenmeye mecbur bırakıldığı

35 *The David Kissen Memorial Lecture*, 26 Mart 1969.

durumlar ya da çocuğun, kendini ve aile ilişkilerini olduğundan farklı görmesine, ebeveynin empoze ettiği çarpık algıyı benimsemesine ve onaylamasına yönelik baskılar bunlara örnek olarak verilebilir. Görece daha stabil ve güvenli bir ortamda büyüyen çocuklar, ihtiyaç duyduklarında ailenin tam desteğini alacağından emindir ve aile, otonominin gelişmesi için çocuğu istikrarlı ve makul bir şekilde cesaretlendirir. Ebeveynlerin kendilerine, başkalarına ve çocuğa ilişkin içsel çalışan modelleri, ailenin açık iletişimi vasıtasıyla doğru fakat sorgulanmaya ve değiştirilmeye açık şekilde aktarılır.

Çocuklar bütün bu yönlerden ebeveynleriyle farkında olmadan özdeşleştikleri için ve ebeveyn olduklarında çocuklarına, kendi çocukluklarında görmüş oldukları davranış örüntüleriyle yaklaştıkları için ilişki örüntüleri bir nesilden diğerine aktarılır. Böylece akıl sağlığı ve ruhsal rahatsızlıkların aile mikro kültürü içinde miras olarak aktarılması, en az genler yoluyla aktarılması kadar ve hatta belki ondan daha fazla önem taşımaktadır.

Bu savları desteklemek için öne sürdüğümüz kanıtlar kaçınılmaz olarak yetersizdir. Kimin stabil ve kendini güvenli olduğuna, kimin olmadığına karar vermek için kullanılan halihazırdaki araştırmalar çeşitli yönlerden sorgulanabilir; ebeveyn davranışları hakkında bilgi toplamak için kullanılan metotlarda eksikler olabilir; kişilik örgütlenmesinin devamlılığına ilişkin varsayımlar tartışılabilir ve örneklerin sadece batı toplumlarıyla sınırlı olması bulguların genellenmesine gölge düşürebilir. Bütün bunlara rağmen, şu ana kadar aktarılan bulgular şaşırtıcı derecede tutarlıdır. Bu bulgulara ya da varılan sonuçlara itiraz eden araştırmacılar argümanlarında bizim sunduğumuz türden veriler sunuyorlarsa itirazları ciddiye alınacaktır.

Aşağıda 1960'tan beri yapılan birçok çalışmanın sonuçları aktarılmıştır. Bunlar geniş kapsamlı ve ayrıntılı çalışmalar değildir ve maalesef sadece Amerika'da yapılan araştırmalarla sınırlıdır. Fakat bulgular, başka çalışmaların bulgularıyla çeliş-

memektedir. Kişilik gelişiminin aile yaşantısıyla ilişkisi konusunda İngiltere'de ailelerle birlikte çalışan klinisyenlerden elde edilen bilgiler Amerika'da yapılan çalışmalardaki bulgularla tamamen tutarlıdır.

Yaşam döngüsünün evrelerine ilişkin çalışmalar

Elimizdeki imkanlarla insanların beşikten mezara gelişimini incelemek mümkün olmadığı için yaşam döngüsünün evrelerini bölüm bölüm incelememiz gerekmektedir. Yeterli sayıda çalışma aktarıldıktan sonra bu çalışmalardan elde edilen bulguları bir araya getirerek bir mozaik oluşturup kişilik örüntülerinin her birinin kendi tipik seyrinde, iyiye ya da kötüye doğru, içinde geliştiği aile ortamıyla birlikte görülebileceği bir yelpaze oluşturmayı umuyoruz. Bu bölümde bu türden bir mozaiği kabataslak çizmeye çalıştık.

En çok araştırılan hayat evresi, on yaş ile yirmili yaşların başı arasındaki zaman dilimidir. Örnekler ya belli okullardan gelen çocukları ya da üniversite öğrencilerini temsil edecek şekilde seçilmiştir. Çalışmaların çoğunda, mesela Bronfenbrenner (1961), Grinker (1962), Rosenberg (1965), Coopersmith (1967), Megargee, Parker & Levine'in (1971) araştırmalarında kişiliğe ve aileye ilişkin bilgiler kişinin hayatının belli bir kesiti incelenerek elde edilmiştir, birkaç araştırmada ise hastalar yıllarca takip edilmiştir. Bu tip çalışmalardan biri Peck & Havighurst'a (1960) (hastaları 10 yaşından 17 yaşına kadar takip etmiştir), diğeri Offer'a (1969) (hastaları 14 yaşından 18 yaşına kadar takip etmiştir), sonuncusu ise Murphey ve meslektaşlarına (1963) (hastaları lisedeki son yıllarından üniversitedeki ilk yıllarına kadar takip etmiştir) aittir. Bazı çalışmalarda örneklem boyutu birkaç düzineyken bazılarında yüzlere hatta binlere ulaşmıştır. Kişilere ait bilgi miktarında muazzam farklılıklar görülmüştür ve tahmin edileceği gibi bilginin çeşitliliği örneklem boyutuyla ters bir orantı göstermektedir. Örneklemlerin çoğunda kızlarla erkekler birlikte incelenmiştir, birkaçında ise sadece erkekler ele alınmıştır.

Ergenlik öncesinden ilk yetişkinlik yıllarına kadar olan döneme yoğunlaşan çalışmalardan elde edilen bulgular bize yaşam döngüsünün gençlik ve yetişkinlik dönemini değerlendirmek için çok değerli bir bakış açısı sunar. Kişilik gelişimi ve aile yaşantısına ilişkin inceleyeceğimiz üç çalışma sırasıyla okul öncesi yılları (Baumrind 1967; Heinicke *ve meslektaşları* 1966) ve yaşamın ilk yılını (Ainsworth, Bell & Stayton 1971) kapsamaktadır. Değineceğimiz bir diğer çalışmada ise otuzlu yaşlarının başında ve ortasında alışılmadık derecede etkin ve kendine güvenli erkeklere ilişkin bulguları inceleyeceğiz (Korchin & Ruff 1964). Ve son olarak da otuzlu yaşlarının başlarındaki yaklaşık yüz yetişkini, çocukluktan beri boylamasına araştırma yöntemiyle inceleyen çalışmanın (Siegelman *ve meslektaşları* 1970) sonuçlarını değerlendireceğiz.

Bu çalışmaların hepsinin farklı amaçları olsa da ortak noktaları, sağlıklı kişilik örgütlenmesi derecelerini ve biçimlerini ve/veya etkin performansı farklı türden aile yaşantılarıyla ilişkilendirmeleridir. Çalışmaların çoğu, sağlıklı gelişim ve bunun oluşması için gerekli şartlara yoğunlaşmış olmasına rağmen örnekler genellikle bir tek hasta tipiyle sınırlandırılmıştır; duygusal olarak örselenmiş ya da suçlu kişiler yetersiz temsil edilmiş ya da tamamen dışarıda bırakılmıştır. Böylece klinik araştırmalarda sıkça karşılaştığımız, örneklemin çoğunlukla ya da tamamen ruhsal olarak rahatsız ya da suçlu kişilerden oluştuğu tek yönlü bakış açısı dengelenmiştir.

Bilgi kaynakları

Kişilik gelişimi, örgütlenmesi ve performansına ilişkin bilgiler en az dört kaynaktan edinilebilir:

*Görüşme sırasında ya da anketler veya kendini bildirim ölçekleri vasıtasıyla deneğin kendisinden.
*Ebeveynler, öğretmenler ya da akranlar gibi deneği iyi tanıyan kişilerden.
*Deneğin görüşme sırasında ya da projektif testlerde verdiği yanıtlardan çıkarım yaparak.

*Ev ya da okul veya laboratuvar gibi bir ortamda davranışların ilk elden gözlemlenmesi yöntemiyle.

Benzer şekilde aile yaşantısına ilişkin bilgi de en az dört kaynaktan edinilebilir:

*Görüşmeler sırasında ya da anketler veya kendini bildirim ölçekleri vasıtasıyla deneğin ebeveynlerinden ya da kardeşlerinden.
*Deneğin kendisinden.
*Deneğin ebeveynlerinin görüşme sırasında ya da projektif testlerde verdiği yanıtlardan çıkarım yaparak.
*Aile ilişkilerinin ev ya da okul veya klinik ya da laboratuvar gibi bir ortamda ilk elden gözlemlenmesi yöntemiyle.

Birkaç araştırmacı, bu alanlardan birinde ya da ikisinde birden verilen bilgilerde sadece tek bir kaynaktan yararlanmıştır ve bunu yaparak daha geniş bir örnek grubu incelemiştir. Birçok kaynak kullanarak bilgi edinen araştırmacılar ise bu şekilde ancak küçük bir örnek grubunu inceleyebilmiştir. Bu iki farklı çalışma tarzından elde edilen bulguların birbirini doğrulaması bu çalışmalara daha fazla güven duymamızı sağlamıştır.

Değerlendirme kriteri

Kişilik yapısını değerlendirmek için kullanılacak kriterlerin seçimi bu türden çalışmaların doğasında olan bir zorluktur. İnsanları hangi kriterlere göre bütünleşmiş, güvenli ve ruhsal olarak sağlıklı ya da hasta olarak sınıflandırdığımız sorulabilir. Bu kriterler ne kadar geçerlidir? Belki de bazı kişilik özelliklerini olumlu biçimde değerlendirerek tamamen ilgisiz bir alana orta sınıf standartları uyguluyoruzdur? Öyleyse elde ettiğimiz sonuçlar en iyi ihtimalle sınırlı bir uygulamanın sonuçlarıdır, en kötü ihtimalle de yanıltıcıdır. Bu türden eleştiriler sıklıkla dile getirildiği için (ör. Spiegel 1958; Miller 1970; Bronfenbrenner 1970) bunlara cevap vermemiz gerekmektedir.

Öncellikle şunu belirtmeliyiz ki yapılan çalışmalarda tek tip kriterler kullanılmamaktadır. Bazı araştırmalarda te-

mel kriter, hastanın toplumsal ortamda, evde, okulda ya da üniversitede veya işte gösterdiği *etkin performanstır*. Bununla ilgili örnekler, Bronfenbrenner'in (1961) öğretmenleri tarafından değerlendirilen lise öğrencileriyle ilgili çalışmasında, Megargee'nin (1971) üniversite öğrencilerini, öğrencilerin kendi verdikleri bilgilere dayanarak değerlendiren çalışmasında ve Korchin & Ruff'un (1964) eğitimdeki astronotlarla ilgili çalışmasında görülebilir. Bazı çalışmalarda temel kriter deneğin öz saygısıdır. Bu genellikle kişinin başka kişilerle kendini kıyasladığında nasıl hissettiğine dair ifadelerle, kişinin kendi değerine ilişkin düşünceleriyle ölçülür. Bununla ilgili örnekler Coopersmith'in (1967) 10 ila 12 yaşları arasındaki erkek öğrenciler üzerine yaptığı çalışmada, Rosenberg'in (1965) 16 ila 18 yaş arasındaki lise öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada görülebilir. Bazı çalışmalarda ise (mesela Grinker'in [1962] üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada) kullanılan kriterler daha karmaşıktır ve psikiyatrik deneyimden yola çıkılarak seçilmiştir. Ayrıca Grinker (1962), Peck & Havighurst (1960) ve Offer'ın (1969) çalışmalarının da dahil olduğu birçok araştırmada da farklı türden kriterler birlikte kullanılmıştır. Farklı araştırmacıların bu şekilde farklı kriterler kullanmaları farkında olmadan oluşturulan ön yargılara karşı koruyucu işlev görmektedir.

Kriterlere güvenmemizin ikinci sebebi, birçok çalışmada sağlıklı gelişim için kullanılan kriterin akıl hastalığını ölçen bağımsız kriterlerle negatif korelasyon göstermesidir. Mesela Rosenberg (1965) öz saygı kriterinin depresyon eğilimiyle, yalnızlık hissiyle, psikosomatik semptomlarla negatif korelasyon gösterdiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Coopersmith'in (1967) de Rosenberg'in kullandığı öz saygı kriterine benzeyen öz saygı kriteri, klinik testlerde ölçülen kaygıyla ve hastanın annesi tarafından aktarılan duygusal sorunlar ve yıkıcı davranışlarla negatif korelasyon göstermiştir.

Kriterlere güvenmemizin üçüncü sebebi, bu kriter deneklere uygulandığında ortaya çıkan kişilik sınıflandırmasının de-

neklerin geldiği toplumsal sınıflarla zayıf bir korelasyon göstermesidir. Bununla ilgili örnekler için Peck & Havighurst'un (1960), Rosenberg'in (1965) ve Coopersmith'in (1967) çalışmaları incelenebilir. Kişilik ve aile ilişkilerine ilişkin belli bazı değerlerin özellikle orta sınıf ailelerle ilişkilendirilmiş olması işçi sınıfından gelen ailelerin üyelerinde görülmeyeceğini anlamına gelmez, bununla birlikte bu değerlerin işçi sınıfı ailelerinin sadece küçük bir bölümünde görüldüğünü de belirtmeliyiz. Diğer yandan bu orta sınıf değerleri diye nitelendirilen değerlerin akıl sağlığıyla ilişkili olmadığı da söylenemez. Aksine, ailenin çocuğa eğitim imkanı sağlayan, toplumsal ve ekonomik açıdan ortalama bir başarıya ulaşmasına yardımcı olan psiko-sosyal değerleri ve pratikleri, tam da çocuğun akıl sağlığını ortalamanın üstünde tutan değerlerdir. Bu görüş karşıtı ile ifade edildiğinde doğruluğu daha da güçlenmektedir, yani ailenin çocuğun ortalamanın altında bir akıl sağlığına sahip olmasına yol açan psiko-sosyal değerleri ve pratikleri, çocuğun eğitim hayatında, toplumsal ve ekonomik alanda başarısız olmasına yol açan değerler ve pratiklerle aynıdır. Hatta yoksulluk sorunu üzerine araştırma yapanlar çalışmalarında, aile mikro kültürünün olumsuz ve kendini tekrar eden örüntüleriyle, akıl hastalığına yol açan nedenler üzerine araştırma yapan araştırmacılar kadar sık karşılaşırlar, bu da bize her iki durumda da etmenlerin aynı olduğunu düşündürmektedir.

Bunlar karmaşık ve zor sorulardır, bu soruların bazılarına bu bölüm içinde tekrar değineceğiz. Bu arada, aşağıda sunulan bulgulara yönelik itirazların neden geçersiz olduğunu göstermek için yeterince açıklama yaptık, bunların orta sınıf ön yargılarıyla dolu olduğunu belirttik.

Bu çalışmalarda kullanılan kriterlerin tümünün birbiriyle yakından ilişkili olduğu ve "uyum sağlama becerisi" diye nitelendirilen özelliğin, kabataslak da olsa, ölçütleri olduğu düşünülmektedir. Uyumluluk terimiyle kastedilen çok geniş çeşitlilikteki fiziksel ve sosyal çevrelere başarılı bir biçimde

uyum sağlama kapasitesi ve böylece hayatta kalma becerisidir—özellikle de hayatta kalmanın diğerleriyle yardımlaşmayı gerektirdiği durumlarda. Bu kapasite temelde ampirik teste tabi tutulabilirse de, pratikte bunu yapmak oldukça güçtür. Fakat bu kavramı açıklamak için örnek bir deney yapılabilir. Bu deneyde araştırmacı birbirini tanımayan kişilerden oluşan gruplar kurar ve her grubu sırayla yabancı ve uyum sağlaması zor çevrelere gönderir; buradaki zorluk bu çevrelerin adetlerinden ve toplumsal yapısından, ya da coğrafi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu testin sonucunda uyum sağlama becerisi yüksek kişilerin, uyum sağlama becerisi düşük kişilere göre, başarılı olacağı ve daha uzun bir süre hayatta kalacağı öngörülür.

Dolayısıyla uyum sağlama becerisi kriteri, kendini "statükoya" uydurmaktan farklıdır. Kişinin statükoyu kabul etmesinden, eleştirmesinden, ya da reddetmesinden de farklıdır. Uyum sağlama becerisi yüksek kişilerin içinde yaşadıkları toplumun politik hayatına olumlu ya da olumsuz bir biçimde katkıda bulunduklarına dair elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır ve bu konuyu aydınlatmak psikiyatrinin konusunun dışındadır.

Dolayısıyla kişiliğe uygulanabilen birbirleriyle ilişkili kriterlerin sadece bir kaçını bu bölümde ele alıyoruz. Özgünlük derecesi, yaratıcı ruh, yeniliğe açık olma kapasitesi gibi kriterler akıl sağlığı ve uyum sağlama becerisi kriterlerinden açıkça farklıdır ve hatta bu kriterlerle çok düşük bir korelasyon gösterdiği söylenebilir. Bu yüzden sadece bir dizi kritere odaklanıp diğerlerini dışarda bıraktığımızda, seçtiğimiz bu kriterlerin en önemli kriterler olduğunu düşünmediğimizi önemle vurgulamamız gerekir. Bu kriterleri seçmemizin ve diğerlerini dışarıda bırakmamızın nedeni psikiyatri pratiğinde bizi ilgilendiren ilk konunun akıl sağlığı ya da hastalığı olmasıdır.

Kriterlere ilişkin sorunlarla daha detaylı olarak ilgilenmek isteyen okurlar, Grinker'ın (1962), Heath'in (1965),

ve Douvan & Adelson'ın (1966), ve daha kapsamlı bilgi için Offer & Sabshin'in (1966) çalışmalarını inceleyebilirler.

Ergenler ve Genç Yetişkinlerle İlgili Çalışmalar

Peck & Havighurst'ün çalışması

Klinisyenler genellikle geniş kapsamlı örneklemlerin sonuçlarına kuşkuyla yaklaştıkları ve bunları yetersiz yöntemler olarak değerlendirdikleri için, Peck & Havighurst'ün Amerika'nın orta batısında büyümüş 17 kız, 17 erkek çocuk olmak üzere 34 çocuk üzerinde yaptıkları son derece titiz ve detaylı çalışmasıyla başlayacağız. Araştırmacılar, deneklerin içinde doğup büyüdükleri şehre Prairie City takma ismini vermişlerdir. 1960'ta yayınlanan bu çalışma, Peck & Havighurst'ün bu şehirde 1940 yılında başlattıkları daha kapsamlı toplumsal ve psikolojik çalışmanın bir parçasıdır. Çalışmaya başlandığı sırada şehrin nüfusu 10 bin kişidir ve bu nüfusun % 90'ı orada doğmuş büyümüş Norveç ve Polonya kökenli kişilerden oluşmaktadır. Yerleşim yerleri toplumsal sınıflara göre ayrılmamıştır.

Araştırmaya konu olan çocuklar, 1933'te o şehirde doğan kişilerin alt örneklemi olarak kullanılmıştır. Bu gruptaki 120 çocuk ilk olarak 1943'te on yaşındalarken incelenmişlerdir. O dönem çocuklar çeşitli zeka ve kişilik testlerine tabi tutulmuş ve öğretmenleri ve akranları tarafından kişilik özelliklerine göre değerlendirilmişlerdi. Bu ön inceleme sonucunda 34 çocuktan oluşan alt örneklem, (a) ahlaki özelliklerin (b) şehrin toplumsal sınıf yapısının temsili örneklemi olarak seçilmişti. O zamandan beri bu 34 çocuğun ve ailelerinin gelişimi 1950'ye kadar, yani çocuklar 17 yaşına gelene kadar detaylı bir şekilde araştırılmıştı.

Kullanılan kriterler yani "ahlaki özellik" ve "toplumsal sınıf", daha önce gördüğümüz gibi tartışmalara yol açabilir bu yüzden bunların çalışmadaki yerine kısaca değineceğiz.

Peck & Havighurst alt örneklemi seçerken ahlaki özellik olarak nitelendirilen bir kriter belirlemelerine rağmen vakaya ilişkin verileri okuduğumuzda bu kritere dayanarak yapılan değerlendirmeler ile kişinin ne ölçüde iyi örgütlemiş bir kişiliğe sahip olduğuna, iş hayatında ve insan ilişkilerinde ne kadar etkin bir performans sergilediğine ve akranlarıyla ne kadar anlaştığına dayanarak yapılan değerlendirmeler arasında yüksek bir korelasyon olduğu belirtilmiştir. Aslında burada kullanılan ölçek "kişiliğin bütünleşmesi" ya da "benlik gücü" ya da "duygusal açıdan güvenli hissetme" ya da "akıl sağlığı" veya burada tanımlandığı biçimiyle uyum sağlama becerisini ölçmek için geliştirilen ölçeklerin bir benzeridir[36].

Sınıf konusunda ise bu çalışmada (diğer birçok çalışmanın aksine) seçilen örneklem Prairie City'nin aşağı yukarı bütün nüfusunu temsil eder ve bu ağırlıklı olarak skalanın alt sosyo-ekonomik kısmına karşılık gelir. Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Böylece bulguların orta sınıf değerlerini yansıttığını ileri süren eleştiriler geçersiz kılınmıştır.

	Araştırmaya konu olan örneklem		Şehrin nüfusu	
Sosyo-ekonomik sınıflar	Erkek çocukların sayısı	Kız çocukların sayısı	Bütün çocuklar %	Bütün yaşlar %
Üst	0	0	0	3
Üst-orta	1	0	3	11
Alt-orta	4	5	26	31
Altın üstü	9	10	56	41
Altın altı	3	2	15	14

Çalışmaya konu olan 34 çocuk hakkında muazzam miktarda data toplanmıştır. Verilerin çoğu, yapılan görüşmeler,

36 Peck & Havighurst aslında araştırmalarının başlarında "ahlaki özellik" kriterini "kişinin olgunluğu" ile değiştirmişlerdir. Bu çalışmada bu terimin neden kullanılmadığını 14. bölümde kısaca anlatmıştık, bu konuyu biraz daha detaylı olarak son bölümde de inceleyeceğiz.

standart testler, anketler ve projektif testler vasıtasıyla çocukların kendilerinden edinilen verilerdir. Diğer veriler, 120 kişilik çocuk grubuna verilen sosyometrik ölçeklerden ve öğretmenlerin değerlendirmelerinden elde edilmiştir. Veriler birkaç aşamada analiz edilmiştir. İlk olarak her bir kaynaktan gelen veri ayrı ayrı analiz edilmiştir. Sonra bütün kaynaklardan toplanan verilerden kişilik yapısına ilişkin bir tablo oluşturmak için klinik bir konferans düzenlenmiştir. Üçüncü aşamada, projede görev alan bütün araştırmacılardan her kişiliği, karakter yapısının farklı yönlerini ölçen bir dizi ölçek üzerinden değerlendirmiştir; bunun sonucunda her çocuk bir kişilik profiliyle tanımlanmıştır. En sonunda da bu profiller kullanılarak çocuklar, olgunluk derecelerine göre düzenlenen ve bu kitapta uyum sağlama becerisi olarak adlandırılan sekiz ampirik kategoride gruplandırılmıştır. Aşağıda bu sekiz karakter tipiyle ilgili, en az "olgun" olandan başlayarak, kısa tanımlar yapılmıştır ve her birinde kaç çocuk bulunduğu belirtilmiştir.

I. Amoral karakter: Bu kategorideki beş çocuk sosyal durumlar, öteki insanlar ve kendileriyle ilgili yanlış algıya sahiptir. Net, gerçekçi ve ulaşılabilir hedefler koyma konusunda yetersizlik gösterir. Hedeflerine ulaşmak için uygunsuz davranışlar sergiler. Dürtü kontrolleri zayıftır, bu durum sosyal hayata uyum becerilerini etkiler.

Çocuklar saldırgan, olgunlaşmamış bir duygulanım gösterirler. Ayrıca kendilerinde çocuksu, uygunsuz ve hızla değişen ruh halleri görülür, bu da aşırı bir enerji harekete geçirir ve kişinin kendi üzerindeki zaten zayıf olan hakimiyetini tümden sarsar. Bu duyguların doğasında olumsuzluk ve saldırganlık vardır. Bu kişiler kendilerini kısıtlamayı istemezler ve toplumun sunduğu olumlu ahlaki kuralları kabul etmezler.

Ayrıca suçluluk duyarlar fakat suçluluk duygusu yüzünden davranışlarını kontrol etme gereği duymazlar. Bu kendi içinde yoğun bir içsel çatışma yaşadıklarını ve olumlu, sağlıklı bir öz saygıları olmadığını göstermektedir.

Bunun sonucunda kendileriyle de hayatla da barışık değillerdir, fakat bunu toplumu temsil eden kişiler karşısında meydan okurcasına reddederler.

II. Amoral ve çıkarcı arasındaki orta seviye: Bu grupta üç çocuk yer almaktadır fakat detaylı bir biçimde anlatılmamıştır.

III. Çıkarcı karakter: Bu gruptaki dört çocuk "kolay yolu" seçmeleriyle karakterizedir: Çıkarcılıkları etraflarındaki insanları kendi çıkarları için manipüle etmekten ziyade gerektiği zaman çevreleriyle uyum sağlayarak ve kendilerini olumlu bir biçimde sosyal davranmaya iten toplumsal taleplerden olabildiğince kaçınarak kişisel tatmin sağlamaya dayanır.

Toplumsal güçlerin yönlendirmelerine açık olmamaları ahlaksız olmalarına yol açar; bu, dürtüselliklerini bastırmalarını gerektirir ve bunun sonucunda gergin, huzursuz ve kendilerinden hoşnutsuz olurlar.

Hedonizme özenirler fakat toplumsal hayatın gerçekleri mutluluğun diğer insanlarla karşılıklı sıcak ilişkilere dayandığını göstermektedir. Bu kişilerin böyle bir ilişki kavramı olmadığı için hedonistik çabaları içi boş tatminler olarak kalır. Çünkü insanların sıcaklığını ve kabul görmeyi yoğun bir biçimde arzulamalarına rağmen bunun farkında değillerdir.

IV. Dürtüsel fakat suçluluk duygusuyla dolu karakter[37]: Bu grupta yer alan iki çocuk ilkel ve katı bir vicdanla karakterizedir fakat bunu inkar ederler.

Bu yüzden "kendi evlerinin efendisi" değillerdir. Dürtülere ya da kişisel olarak inanmadıkları fakat içselleştirdikleri, irrasyonel olarak tutundukları ahlaki kurallara göre hareket ederler (...) başkalarını umursamazlar ve kendilerinin kötü olduğunu düşünürler. Suçluluk duygularının farkında değillerdir çünkü kendilerini daha olumlu fakat gerçekçi olmayan şartlar altında göstererek düşük öz saygılarının farkına varmaktan korunurlar. Buna rağmen iç çatışmaları göz ardı edi-

37 Peck & Havighurst bu kişilik tipini sadece harflerle belirtmiştir, burada kullanılan başlık benim bulduğum başlıktır.

lemeyecek kadar yoğundur. Çabalamalarına rağmen hayattan gerçek bir zevk almazlar.

V. Uyan karakter: Bu grupta sekiz çocuk yer almaktadır. Bu çocuklar cezalandırıcı vicdanları vasıtasıyla saldırganlık ve düşmanlık duygularını etkin bir şekilde kontrol ederler.

Bu gruptan iki kız çocuğunun isteklerini kendiliğinden ifade edemedikleri ve hayattan çok az tatmin sağlayabildikleri aktarılmıştır.

Dürtülerini nadiren dışa vurdukları halde bu "kötü dürtüleri" nedeniyle kronik bir suçluluk duygusu yaşarlar. Süperegoları neredeyse bütünüyle "yapma!" emirlerinden oluşur ve buna sorgulamaksızın uyarlar. Kötü bir insan olduklarını düşünürler ve diğer insanlarda da sevilecek fazla şey bulamazlar. Günlük hayatın gerçekliği karşısında cezalandırıcı vicdanlarının sesini (bu ses katı ebeveyn eleştirilerinin bir yankısı gibidir) rasyonel, kendini yöneten bir biçimde kontrol edemezler. Kısaca, karamsar, donuk ve dünyaya karşı düşmanlıklarını ifade etmek için bile harekete geçemeyen mutsuz kişilerdir.

Yine bu kategoride yer alan bazı çocuklar ise "yardımsever ve kendileriyle görece daha barışık" kişiler olarak tanımlanmıştır. Fakat içe yönelim sorunları yaşadıkları ve etraflarındaki kişilerin taleplerine pasif bir şekilde uydukları belirtilmiştir.

VI. İrrasyonel Vicdanlı karakter: Bu grupta yer alan üç çocuk "Püriten ahlakın" birer örneği olarak tanımlanmıştır.

(...) fark edilir derecede genelleştirilmiş düşmanlığa sahiptirler. Bu, bir miktar suçluluk duygusu yaratır ama tamamen süperego direktiflerine göre hareket ettikleri için bu suçluluk duygusunu yoğun yaşamazlar. Sorumluk sahibi oldukları söylenebilir, gözü kapalı bir biçimde "sadık" ve kibar davranırlar fakat bu davranışları kişisel değil ezberlenmiş davranışlardır. Diğerlerinin de kendileri gibi geleneksel ahlak çerçevesine uymasını isterler.

Diğer insanları birey olarak görmezler ve onlara karşı bastırılmış düşmanca duygulara sahiptirler. Hayal güçleri oldukça zayıf bu kişiler, katı doğruculuklarıyla barışık bir hayat sürerler.

Kanunlara titizlikle uymaya büyük özen gösterirler, bu onların hayattan aldıkları en büyük zevktir (...) akranları bu kişilere saygı gösterir fakat onları sevmezler.

VII. İyi bütünleşen karakter: Bu grupta yer alan beş çocuk "yüksek derecede akılcı, arkadaş canlısı, fedakar, bağımsız ve itkileri iyi bütünleşmiş" olarak tanımlanmışlardır. Kendiliğinden, diğer insanları seven ve insanlar tarafından sevilen kişilerdir. Ahlak kurallarına uymalarına rağmen kendi keyiflerine öncelik verme eğiliminde oldukları için VIII. kategoriye yerleştirilmemişlerdir fakat böyleyken bile diğer insanlara karşı saygılıdırlar.

VIII. Akılcı-diğerkâm karakter: Bu son grupta "iyi bütünleşmiş" ve "duygusal açıdan olgun" olarak nitelendirilen, "içselleştirilmiş ahlak kurallarına sahip" ve bunları doğru ve uygun biçimde kullanan 4 çocuk yer almaktadır.

Hayattan zevk alırlar ve kendileri ve diğerlerine karşı saygılıdırlar. Bunda sahte bir taraf yoktur. Sağlıklıdırlar ve kendi özelliklerine ve kapasitelerine ilişkin doğru değerlendirmeler yaparlar. Ciddi çatışmaları yoktur ve sırf "güvende" olmak için geleneklere körü körüne uymazlar, duygusal enerjilerini özgürce kullanırlar.

Araştırmacıların "ahlaki gelişim" (sonradan "olgunluk" seviyesi olarak tanımlamışlardır) bakımından çocuklar üzerinden yaptıkları değerlendirmeler, çocukların akranları tarafından yapılan bağımsız değerlendirmelerle örtüşüyordu. Olgunluk bakımından en yüksek iki kategoride yer alan 9 çocuk, akranları tarafından sıcakkanlı, neşeli, ortak yapılan işlerde iyi birer katılımcı, kendilerine hakim, liderlik vasıflarına sahip kişiler olarak değerlendirilmişlerdi. Buna karşılık en düşük iki kategoride yer alan 8 çocuk akranları tarafından olumsuz değerlendirilmişti. Araştırmacıların ara kategorilere yerleştirdiği 17 çocuk, akranlarının gözünde de ortalama bir konumdalardı. Uyuşmayan tek nokta, araştırmacıların "çıkarcı" olarak nitelendirdiği bir çocuk ile "uyan" kategorisindeki iki çocukla ilgiliydi, akranları bu üç çocuğu daha yüksek bir sınıfta değerlendirmişti.

Eleştirel okurlar kuşkusuz bu değerlendirmeleri yapanlarla bazı konularda ve bazı çocuklarla ilgili olarak aynı fikirde olmayacaktır. Mesela ahlaki gelişimin (ya da "olgunluk" derecesinin) tek bir boyutla değerlendirilmesine itiraz edilebilir. Bununla beraber okurların çoğu, çocukların "olgunluğuna" ilişkin değerlendirmelerin akıl sağlıklarıyla yakından ilintili olduğunu fark edecektir, bu da birçok klinisyenin ulaşmayı amaçladığı bir sonuçtur. Ayrıca kişilik gelişiminin aile yaşantısıyla ilişkisi olduğunu ileri süren bu çalışmanın bulguları metodun detaylarına bağlı değildir.

Şimdi bu çocukların içinde doğup büyüdüğü ailelere dönüyoruz: Çocuklar 13 ve 14 yaşındayken Prairie City'deki bağımsız bir araştırma grubu, çocukların aileleri hakkında detaylı bilgiler toplamış ve kaydetmişti. Böylece bu iki bağımsız çalışmanın verilerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, kişilik yapısının aile ilişkileri örüntüsüyle ilişkili olup olmadığını araştırmak mümkün oldu. Sonuçlar bizim teorimizle örtüşen anlamlı korelasyonlar ortaya koymuştur.

34 ailenin her biri bağımsız bir grup araştırmacı tarafından birçok ölçek kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu ölçekler faktör analizine tabi tutulduğunda aile ilişkilerinin dört boyutunu açığa çıkarır. Bu boyutlardan ikisinin birbiriyle pozitif korelasyon gösterdiği ve ayrıca çocukların olgunluk seviyesine ilişkin değerlendirmeyle güçlü bir korelasyonu olduğu görülmüştür, bunu asıl araştırma grubu da onaylamıştır[38]. Bu iki ailesel boyut ve buna katkıda bulunan bileşenler şöyledir:

Çocuk ve ebeveyni arasında karşılıklı güven ve onaylama:

*ebeveyn çocuğu olduğu gibi kabul eder, ona ilgi gösterir ve onu över.

*ebeveyn çocuğun düşüncelerine güvenir ve onu sıkı bir gözetim ve denetime tabi tutmaz.

38 Aile müdahalesinin diğer iki boyutunun, yani "demokrasiye karşı otokrasi" ve "aile terbiyesinin katılığı" boyutlarının çocukların karakterlerinin olgunluk derecesiyle anlamlı bir ilişkisi yoktu.

*çocuk sorunlarını anne-babasıyla rahatça tartışabilir.

*ebeveyn çocuğu arkadaş edinmesi için teşvik eder ve çocuğun arkadaşlarına dostça yaklaşır.

*anne-baba arasındaki ilişki uyumludur.

Aile hayatının tutarlılığı:

*günlük rutin

*ebeveynin kontrol metotlarının zamanlama ve yöntem olarak tahmin edilebilirliği

*ortak aktivitelere aile üyelerinin sık katılımı

Yüksek olgunluk seviyesine sahip olduğu düşünülen 9 çocuğun aile yaşantılarına baktığımızda ailelerden biri hariç hepsinin her iki boyutta da yüksek derece aldığı görülmektedir. Buna karşılık olgunluk seviyesi en düşük olarak değerlendirilen 8 çocuğun ailelerinden biri hariç hepsi her iki boyutta da düşük derece almıştır.

Bu beş ana gruptaki çocukların aile örüntülerinin özellikleri aşağıda verilmiştir:

Amoral çocukların aileleri: "Bu ailelerin en dikkat çeken özelliği istisnasız hepsinin tutarsız olmasıdır; çocuklarına güven duygusu vermeyen, kınayıcı ailelerdir. Bu ailelerde yetişen çocuklar sevgi, duygusal açıdan güvende hissetme ve tutarlı bir disiplin nedir bilmezler". Bu yüzden bu çocukların "ailelerinden ve hemen hemen herkesten nefret etmeleri" şaşırtıcı değildir.

Çıkarcı çocukların aileleri: Bu çocuklar *laissez-faire* [bırak-yapsın] tipi ailelerden gelmişlerdir. Aileler çocuklarına kendi kararlarını vermeleri için rastgele bir özgürlük tanımış, onları onaylamış ve hoşgörü göstermişlerdir fakat aynı zamanda tutarsızdırlar (...) "bu çocuklar ebeveyn desteği görmüş olsalar da bu destek istikrarsız, tutarsız ve zayıftır, dolayısıyla çocuğu gerçek anlamda birey olarak görmemişler ve aslında onunla gerçekten ilgilenmemişlerdir".

Burada da bu tip çocukların ebeveynlerine karşı çok az şey hissetmeleri ve çıkarlarına uymayan durumlarda onları reddetmeleri şaşırtıcı değildir.

Uyan çocukların aileleri: Bu gruptaki çocukların çoğu otokratik, cezalandırıcı ve aile içinde güvensizliğin yaşandığı ailelerden gelmişlerdir. Ebeveynler de istikrarsızsa çocuğun karakter yapısı "amoral" çocuklarınkine benzer. Fakat eğer ailede istikrar varsa ve az da olsa güven sağlanabilmişse çocuk irrasyonel-vicdanlı karakter tipine yaklaşır.

İrrasyonel-vicdanlı çocukların aileleri: Bu kategoride yer alan üç kız çocuğunun ailesi aşırı derecede katı disiplin uygulayan kişilerdi. Üç ailede de karşılıklı güvenin oldukça düşük olduğu kaydedilmiştir, birinde ise neredeyse hiç yoktur. Tutarlılık ise ortalama ile yüksek derece arasında değişmektedir.

Akılcı-diğerkâm çocukların aileleri: Bu en yüksek olgunluk derecesinde değerlendirilen gruptaki çocukların aileleri, çocuğun eylemlerini ve arkadaşlarını destekleyip onaylayan, onunla ortak aktivitelere katılan ve birbirleriyle uyumlu bir ilişkiye sahip ebeveynlerden oluşmaktadır. Ev rutini düzenlidir ve ebeveynler çocuklarına güvenir, disiplin konusunda çocuktan talep ettikleri şey doğrultusunda tutarlılık gösterirler ama her zaman "katı disiplin yerine hoşgörü" ön planda tutulur. Çocuklar ebeveynlerine karşı olumlu ve güçlü duygular beslerler ve bu duygular daha sonra diğer insanlara da yönelir. Davranış standartları empoze edilmez; tartışmaya açıktır. Davranışlar daha sonra durumun özelliklerine göre uyarlanabilir.

"Olgun" karakter ile aile yaşantısı arasındaki ilişkide bir istisna dışında neredeyse mükemmel bir korelasyon olduğu söylenebilir. Bu istisna, araştırmacılar ve akranları tarafından olgunluk seviyesi oldukça yüksek olarak değerlendirilen fakat ebeveynleri aile ölçeklerinde düşük seviyelerde kalan bir erkek çocuğudur. Araştırmacı çocuğun yaşadığı eve gittiğinde evin "bakımsız bir işçi sınıfı evi" olduğunu ve aile yaşantısında "herhangi bir düzen ya da tutarlılık" görülmediğini kaydetmiştir. Bununla birlikte birkaç yıl sonra bir diğer araştırmacı evi tekrar ziyaret ettiğinde, çocuğun ailesi ve akraba-

larıyla ilişkisinin "karşılıklı kabullenici ve destekleyici fakat sevgiden yoksun" olduğunu belirtmiştir. Peck & Havighurst bu alışılmadık vakayı açıklarken, ilk gözlemcinin evin maddi düzensizliğinden ve haraplığından fazla etkilendiğini, bu yüzden konuyla daha alakalı ve daha önemli olan aile bağlarını, aile üyelerinin birbirlerine verdiği karşılıklı desteği göz ardı ettiğini düşünmüştür.

Bu 34 ergen ve içinde doğup büyüdükleri aileler 7 yılı aşkın bir süre boyunca gözlemlendiği ve incelendiği için araştırmacılar bu süre zarfında çocukların ve ebeveynlerinin kişiliğinde nasıl değişiklikler olduğunu ölçebilmişlerdir. Her iki tarafın da gelişiminde görülen yüksek tutarlılık araştırmacıları şaşırtmıştır. "Yapılan değerlendirmeler ve vaka tarihçeleri çocuğun 10 yaşında gösterdiği ahlaki davranış örüntüsü ve karakter yapısının geç ergenlik döneminde değişmeden devam ettiğini" ortaya koymuştur. Ayrıca önceki gelişim dönemine ilişkin veriler de halihazırda bulunduğu için bunlar sonraki gelişim dönemine ilişkin verilerle birleştirilmiştir. Benzer şekilde "ebeveynler de çocukları gibi yıllar içinde, özellikle de çocuklarıyla ilişkilerinde, değişmeden kalmışlardır".

Gelişimin ergenliğin ilk yılları ve son yıllarını kapsayan 7 yıl boyunca bu şekilde tutarlı olması tezimiz açısından iki nedenle önemlidir. İlk olarak yaşam döngüsü boyunca gelişen kişilik yapısına dair resimler oluşturmayı hedefleyen araştırma stratejisiyle yaşamın farklı dönemlerini inceleyen çalışmalardan elde edilen bulguları bir mozaik içerisinde bir araya getirmektedir, bu da bu araştırma stratejisini inandırıcı kılmaktadır. İkinci olarak, son bölümde daha detaylı olarak incelediğimiz bir görüşü, yani, farklı kişilik tiplerinin gelişimini, tek bir yolda düzenli aralıklarla bir ya da diğer noktada sabitlendiğini ileri sürerek açıklamak yerine birçok farklı ve çeşitli gelişim yolundan biri ya da diğeri boyunca oluştuğunu belirten görüşle daha iyi açıklanabileceğini göstermektedir.

Geniş temsil örneklemleriyle yapılan çalışmalar

Bu bölümde ergenler ve genç yetişkinlerle ilgili yapılan birçok çalışmadan elde edilen bulguları kısa kısa aktardık. Bu çalışmaları yapan araştırmacılar farklı yapıda bir örneklem incelemelerine ve aile yaşantısı ve karakter gelişimi için farklı bir kriter kullanmalarına rağmen aktardıkları bulguları Peck & Havighurst'ün yaptığı çalışmanın verileriyle benzerlik taşıyan ya da örtüşen yönleri bakımından inceledik.

Peck & Havighurst küçük bir örneklem üzerinden araştırma yaptıkları için daha geniş örneklem kullanan ve böylece aile yaşantısının farklı yönlerini inceleyebilen diğer çalışmalara bakmanın faydalı olacağını düşündük. Fakat bu çalışmaların bulgularını incelerken ailelere ilişkin bilgilerin tümünün deneklerden alındığını dolayısıyla bu bilgilere dikkatle yaklaşmamız gerektiğini hatırlatmalıyız.

Bu geniş örneklem kullanılan çalışmaların ikisinde kişilik gelişimi örüntüsüyle deneklerin ailelerinin bazı temel özellikleri arasında açık bir ilişki görülmüştür.

Bunlardan ilki Rosenberg'in çalışmasıdır (1965). Rosenberg 5 bin 24 kız ve erkekten oluşan bir örneklem kullanmıştır; yaşları 16 ile 18 arasında değişen denekler her kesimden kişinin temsil edilebilmesi için New York'ta bulunan on devlet okulundan seçilmiştir. Kullanılan kişilik kriteri özsaygı ölçeğidir; bu, kişinin kendisine ilişkin duyguları ve kendini başkalarıyla karşılaştırdığında hissettikleriyle açıklanabilir. Rosenberg bunu on soruluk bir testle ölçmüştür, bu soruların her biri "kesinlikle evet" ile "kesinlikle hayır" arasındaki cevaplardan oluşan beş nokta ölçeğinde cevaplanmıştır.

Özsaygıyı ölçmek için kullanılan test daha geniş kapsamlı bir anketin parçasıdır. Bu anketin bir bölümünde ergenin ailesi hakkında sorular yer alırken, diğer bölümü kendi hakkındaki düşüncelerine, duygularına ve psikosomatik semptom göstermeye yatkın olup olmadığına ayrılmıştır. Bu anketi öğretmenler dağıtmıştır ve denekler soruları okulda cevaplamıştır. Elde edilen bilgilerle iki tip korelasyon kurmak müm-

kündür: (a) deneğin özsaygısı ile kendi hakkında söyleyebileceği diğer şeyler arasındaki korelasyon; (b) deneğin özsaygısı ile aile yapısı arasındaki korelasyon.

Rosenberg, ilk tip korelasyonlarla ilgili olarak, düşük özsaygının, yalnızlık hissi, eleştiriye duyarlılık, kaygı, depresyon ve psikosomatik belirtiler gibi potansiyel olarak psikiyatrik rahatsızlıklara yol açabilecek birçok kriterle anlamlı bir bağıntısı olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık yüksek özsaygı diğer insanlara güvenmekle, aktif sosyal katılımla ve lider olarak seçilme potansiyeliyle bağıntılıdır.

İkinci tip korelasyonlarla ilgili olarak Rosenberg, özsaygı derecesinin boşanmış aile çocuklarında sağlıklı ailelerde yetişen çocuklardan daha düşük olduğunu kaydetmiştir. Özsaygı düşüklüğü çoğunlukla genç evlenen, ardından hemen çocuk sahibi olan ve 24 yaşını doldurmadan boşanan ebeveynlerin çocuklarında görülmüştür. Yine benzer şekilde genç evlenen ve erken yaşta dul kalan annelerin çocuklarında da öz saygı oranı düşük çıkmıştır. Buna karşılık bu kötü etkiler daha geç yaşta anne olan ve yine geç yaşta boşanma veya ölüm nedeniyle kocasını kaybetmiş kadınların çocuklarında görülmemiştir. Rosenberg, bu bulgularla ilgili olarak erken yaşta dul kalmanın anneyi zor ve savunmasız bir pozisyonda bıraktığını, bunun sonucunda annenin güvensiz, kaygılı ve sinirli olduğunu, bu durumun da çocuğun kişilik gelişimini etkilediğini ileri sürmüştür. Rosenberg'in belirtmediği bir diğer olumsallık da genç ve yalnız annelerin çocuklarının zaman zaman istikrasız ikame bakım görmeleridir.

Megargee, Parker & Levine'in (1971) ortalama 19 yaşında 488 üniversite öğrencisi (280 erkek ve 208 kadın) kullanarak yine geniş bir örneklem içinde yaptığı bir diğer çalışmada sosyalleşme derecesi ile anne-babanın evliliği arasında sistematik bir ilişki olduğu kaydedilmiştir. Kullanılan sosyalleşme ölçeğinin (Kaliforniya Kişilik Envanteri Sosyalleşme Skalası), kadın ve erkek gruplarının ulusal normlara göre sosyalleşme bakımından üst ya da alt düzeyde tanımlanmasını sağlayan,

geçerliliği kabul edilmiş bir araç olduğu belirtilmiştir. Bu skalada psikiyatrik açıdan rahatsız olarak nitelendirilen suç işlemiş ergenler düşük skorlar almıştır. 488 öğrenci aldıkları skora göre dört gruba bölündüğünde skorların eğiminin aile yaşantısının aşağıda belirtilen özellikleriyle pozitif korelasyon gösterdiği görülmüştür:

*anne-babayla birlikte yaşamak

*öğrencinin ebeveynlerinin evliliğini mükemmel olarak değerlendirmesi

*öğrencinin çocukluğunu mutlu bir çocukluk olarak hatırlaması

Buna karşılık, boşanmış ailelerin çocuklarında eğim negatif korelasyon göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda yalnızca dört gruptaki en yüksek ve en düşük skoru alan öğrencilerin sonuçları verilmiştir.

Her örnekte, ortada yer alan iki grubun bulguları eğimde, uçların arasında yer almıştır. Cinsiyetler ayrı ayrı değerlendirildiğinde sonuç değişmemiştir. Sonuçlar, aşağıda verilen özelliklere sahip ailelerden geldiğini söyleyen öğrencilerin yüzdelerini göstermektedir.

	Yüksek skor alan grupların yüzdesi	**Düşük skor alan grupların yüzdesi**
Aile yaşantısı	**N=51**	**N=110**
*Anne-babalarıyla birlikte yaşayanlar	95	78
*Ebeveynlerinin evliliğini mükemmel olarak değerlendirenler	85	79
*Çocukluğunu mutlu bir çocukluk olarak değerlendirenler	85	42
*Ebeveynleri boşanmış çocuklar	2	19

Bu çalışmada ebeveynlerden birinin ölümüyle sosyalleşme arasında hiçbir korelasyon görülmemiştir. Bütün örneklem için ebeveynlerinden birini kaybetmiş çocuk sayısı yaklaşık % 7 olduğu için korelasyon görülmemesinin sebebi kısmen, kayıp yaşamamış ergenlere göre kayıp yaşayan ergenlerin daha küçük bir bölümünün üniversiteye gitmiş olmasıdır.

Geniş bir örneklem kullanılarak yapılan üçüncü çalışma Bronfenbrenner'e aittir (1961). Bronfenbrenner çalışmasında, öğretmenleri tarafından iki kritere göre değerlendirilen 16 yaşındaki kız ve erkek öğrencilerin aile geçmişlerini araştırır. Bu kriterler bu kişilerin (a) okulda ne ölçüde lider ya da takipçi olduklarını (b) sorumluluklarını yerine getirmede ne ölçüde güvenilir olduklarını ölçmek için kullanılmıştır. Deneklerin aile geçmişleriyle ilgili bilgiler ebeveyn-çocuk ilişkisinin yirmi farklı boyutunu ölçmek için tasarlanmış anketlerden edinilmiştir, denekler bu anketleri kendileri doldurmuştur.

İncelenen 192 örnek eşit sayıda kız ve erkekten oluşmaktadır ve yine dört farklı sosyo-ekonomik sınıftan (bu sınıflar babanın aldığı eğitime göre kabataslak belirlenmiştir) eşit sayıda seçilmişlerdir.

Kızlar ve erkeklerin ve iki kriterin sonuçları ayrı ayrı verilmiştir. Erkekler kızlara kıyasla liderlikte daha yüksek puanlar almıştır, sorumluluk kriterinde ise kızların puanı daha yüksektir. İki kriterde de babası daha eğitimli olan çocuklar, daha az eğitimli olanların çocuklarına göre daha yüksek puanlar almışlardır. Liderlik vasıflarına sahip olan ergenlerin aile yaşantılarında anne-babalarından sevgi, ilgi ve destek gördükleri, sorumluluk duygusu daha güçlü olanların ise anne-babalarının çocuğu cezalandırmaktan ziyade akıl ve ödül yoluyla otorite uyguladığı belirtilmiştir. Çocuklarda liderlik ve sorumluluk ile aile yaşantısında sevgi ve otorite birbiriyle pozitif korelasyon göstermiştir.

Her iki kriter bakımından da derecelendirme skalalarının yüksek uçlarında kızlar ve erkeklerin aile yaşantıları arasında

belirgin farklılıklar kaydedilmiştir. Erkeklere yeterli ölçüde ebeveyn desteği verilirken ve makul miktarda kontrol uygulanırken, kızlarda bu oranın aşırı ölçülere kaydığı görülmüştür.

Buna karşılık değerlendirme skalasının düşük ucunda kızlar ve erkeklerin aile geçmişleri arasında bir farklılık görülmemiştir. Buna ek olarak deneğin liderlik ya da sorumluluk alma bakımından düşük puan almasından bağımsız olarak, aile yaşantısında ebeveynlerinin ilgisiz ve reddedici oldukları kaydedilmiştir. Söz konusu erkek (ya da kız) ailesini kendisi hakkında şikayetleri bulunan, kendisiyle dalga geçen ve kendisini başka çocuklarla kıyaslayan, ilgisiz kişiler olarak tarif etmiştir. Çocuk üzerinde disiplin sağlanamamıştır ya da gelişigüzel veya aşırı cezalandırma yöntemleri uygulanmıştır. Gelgelim, liderlik özellikleri oldukça düşük olan birkaç çocukta çok farklı bir tablo ortaya çıkmıştır: Bu çocukların ebeveynlerinin aşırı korumacı oldukları tespit edilmiştir.

Yine oldukça geniş bir örneklem kullanılarak yapılan dördüncü çalışma Coopersmith'e aittir (1967). Aileye ilişkin bilgiler ilk ağızdan, anneden edinilmiştir ve örneklem parçalanmamış ailelerden gelen erkek çocuklarıyla sınırlandırılmıştır.

Coopersmith'in örneklemi, 10 ila 12 yaş arasında New England'ın orta ölçekli şehirlerinde yetişmiş 85 erkek çocuğundan oluşmaktadır. Bu çocuklar alt ya da üst sosyo-ekonomik sınıfa mensup değildir. Coopersmith'in örnekleminde çok daha fazla çocuğu içeren bir ön değerlendirmeden yararlanmıştır, bu değerlendirmede çocuklar iki kritere göre sınıflara ayrılmışlardır: (a) çocukların özsaygıyı ölçmek üzere dizayn edilmiş testte kendilerini değerlendirmeleri (b) öğretmenlerin bu çocukları davranışları bakımından değerlendirmesi. Rosenberg'in çalışmasında olduğu gibi düşük özsaygı, klinik testlerle ölçülen kaygıyla güçlü bir korelasyon göstermiştir ve ayrıca annelerin bildirdiği duygusal sorunlarla da (güçlü olmasa da) korelasyon gösterdiği görülmüştür.

Çocukların ailelerine ilişkin bilgi (i) annenin doldurduğu bir anket (ii) çocuğun özsaygı derecesini bilmeyen bir araş-

tırmacı ile annenin yaptığı iki buçuk saatlik görüşme ve (iii) çocuğun anne-babasının tutum ve davranışlarıyla ilgili bir dizi soruya verdiği cevaplar vasıtasıyla edinilmiştir. Babalar bu araştırmada yer almamıştır.

Coopersmith, bulgularını değerlendirirken özsaygısı yüksek çocukların ailelerinde annenin kabul edici olma oranının yüksek olduğunu vurgulamıştır: "Bilgiyi edindiğimiz araç ya da kaynağa bağlı olmaksızın yapılan değerlendirmelerde bulguların hepsi tutarlıdır. Özsaygısı yüksek çocukların annelerinin sevgi dolu anneler oldukları, çocuklarıyla ilişkilerinin, özsaygısı düşük çocukların annelerine kıyasla daha samimi olduğu görülmüştür". Ayrıca Coopersmith'in bulguları, yüksek ve düşük özsaygı grubundaki erkek çocuklarının ebeveynlerinin kullandıkları birbirinden oldukça farklı disiplin yöntemleri bakımından Peck & Havighurst ve Bronfenbrenner'in bulgularıyla (üç çalışmada da olumlu kişilik gelişimi için farklı kriterler kullanılmasına rağmen) güçlü benzerlikler ortaya koymuştur. Coopersmith'in çalışmasında özsaygısı yüksek çocukların ebeveynleri, çocuklarının yüksek standartları karşılamasına ilişkin bir beklenti taşımalarının yanı sıra, çocukları üzerinde cezadan ziyade ödül yöntemiyle özenli, saygılı ve dengeli bir kontrol uyguluyorlardı. Buna karşılık özsaygısı düşük olan çocukların ebeveynleri, çocuklarına yeterli desteği vermeyen, ilgisiz kişilerdi ve cezalandırma yöntemleri katı ve saygısızdı.

Kişilik gelişimi, disiplin yöntemleri ve toplumsal sınıf

Çocukların olumu ya da olumsuz bir gelişim göstermesine yol açan disiplin ve bakım yöntemlerindeki farklılıklara ilişkin bulgular çarpıcı bir tutarlılık göstermektedir. Yine aynı şekilde bu farklılıkların bazılarının toplumsal sınıflarla ilişkili olduğu belirtilmiştir. Eğitim seviyesi düşük ailelerin ve işçi sınıfına mensup ebeveynlerin daha katı ve gelişigüzel cezalandırma yöntemleri kullandıkları, işçi sınıfından gelen babaların ergen çocuklarıyla, orta sınıftan gelen babalara kıyasla or-

taklaşa aktivitelerde daha az bulundukları görülmüştür (bkz. Bronfenbrenner'in değerlendirmesi, 1958).

Bu bulgular birlikte ele alındıklarında (a) disiplin yöntemleri ve kişilik gelişimiyle (b) disiplin ve toplumsal sınıfla ilgili daha önce öne sürülen hipotezi, yani sağlıklı kişilik gelişimi ile üst toplumsal sınıf arasında zayıf da olsa, pozitif korelasyon bulunduğuna ilişkin hipotezi desteklemektedir ve kısmen de farklı toplumsal sınıflardan gelen ebeveynlerin çocuklarına karşı sergiledikleri davranışlardaki farklılıkları açıklamaktadır. Bronfenbrenner'in (1961) ampirik çalışması tipik olarak görülen korelasyonları örneklemek için kullanılabilir:

*liderlik ve sorumluluk alanında düşük puan alan çocuklar, çocuklarına ilgi göstermeyen, rehberlik etmeyen ya da disiplin sağlamak için rastgele ve cezalandırıcı yöntemler kullanan ebeveynlerle ilişkilendirilmiştir.

*fiziksel cezalar ve çocukla alay etme gibi acımasız disiplin yöntemleri genellikle eğitim seviyesi düşük ebeveynlerde görülmektedir.

*eğitim seviyesi düşük ebeveynlerin çocukları liderlik ve sorumluluk alanında, iyi eğitim görmüş ailelerinkine kıyasla daha düşük puan almıştır.

Rosenberg de babanın çocuğuna gösterdiği ilgi ve özen, özsaygı ve toplumsal sınıf arasında benzer bir korelasyon dizisi aktarır. Bu konuda daha detaylı bilgi 15. bölümde, çocuktaki kaygı semptomlarıyla, ebeveynlerin çocuğu terk etmeye ya da intihar etmeye ilişkin tehditleri arasındaki ilişki incelenirken aktarılmıştır. Bu tehditlerin işçi sınıfı ve alt orta sınıf ailelerde yaygın olduğu belirtilmiştir. Bu karmaşık ve hassas konu araştırmamızın sınırlarını aşmaktadır. Yine bu kitapta konu aldığımız araştırma içinde inceleyemeyeceğiz bir diğer karmaşık mesele de anne ve babanın çocuğun gelişimi üzerindeki farklı etkileridir. Bu konuyla ilgilenenler Bronfenbrenner'in (1961) çalışmasına ve Douvan & Adelson'ın (1966) kız ve erkek çocuklarının 12 ila 18 yaş arasında gösterdikleri gelişimsel farklılıkları detaylı bir şekilde konu alan çalışmasına bakabilirler.

Küçük örneklemlerle yapılan diğer çalışmalar

Bu bölümde sağlıklı bir gelişime sahip olduğu düşünülerek seçilmiş, en az bir yıl süreyle ayrıntılı klinik testlerden ve gözlemlerden geçen yetişkin erkekler ve delikanlılar üzerine yapılan üç ayrıntılı çalışmanın bulgularını inceleyeceğiz. Küçülen yaş sırasına göre, ilk çalışma eğitim gören astronotları, ikinci çalışma üniversiteye giden gençleri, üçüncü çalışma üniversiteye hazırlanan lise öğrencilerini konu almaktadır.

Bu üç çalışmanın bulguları, hem bu insanların kişilik gelişimleri hem de geçmiş ya da halihazırdaki aile yaşantıları bakımından birbirleriyle ve ayrıca Peck & Havighurst'ün çalışmasıyla uyumluluk göstermektedir. Bu denekler uyum sağlama becerisi yüksek, bir yanda inisiyatif alma ve kendine güven diğer yanda yardım isteme ve durum gerektirdiğinde yardımı kullanma kapasitesi arasında iyi bir denge kurmuş kişilerdir. Gelişimleri incelendiğinde birbirine bağlı ailelerde, ebeveynlerin destek ve teşvikini çocuklardan esirgemediği evlerde büyüdükleri görülür.

Aslında üç çalışma da sağlam bir aile yaşantısı temelinde kişinin önce çocuk, daha sonra ergen ve en sonunda da yetişkin bir genç olarak uzayıp giden yolculuklar dizisini gösteren bir tablo ortaya koyar. Bu tip ailelerde otonomi teşvik edilir fakat dayatılmaz. İlerleme kolay aşamalarla adım adım kaydedilir, her adım bir önceki adımı takip eder. Aile bağları zaman içinde zayıflasa bile gerçek anlamda hiçbir zaman kopmaz.

Astronotların, son derece tehlikeli ve stresli koşullar içinde etkin şekilde çalışan kişiler olarak kedine güven dereceleri epey yüksektir. Korchin & Ruff astronotların performanslarını, kişiliklerini ve geçmişlerini incelemiştir. Yedi kişilik küçük bir örneklem üzerine yaptıkları araştırmaların ilk bulgularını iki makale olarak yayınlamışlardır (Korchin & Ruff 1964; Ruff & Korchin 1967).

Bu astronotlar bireyci, özgüvenleri yüksek, bağımsız eylem gücüne sahip kişiler olmalarına rağmen "başka kişilere güvenmeleri gerektiğinde güvenebildikleri" ve "emniyetin

sağlanamadığı koşullarda bile güven duyma kapasitesine sahip oldukları" aktarılmıştır. Apollo 13 ekibinin aya giderken kazaya uğraması ve buna rağmen dünyaya sağ salim dönmeleri, güveni sürdürme kapasitelerinin kanıtıdır. Büyük bir tehlikeyle karşı karşıya oldukları halde etkin bir şekilde çalışmış ve yeryüzüne indiklerinde de ekip olarak birbirlerine güvenerek iş birliği içinde bulunmuşlardır.

Bu kişilerin geçmişlerine baktığımızda;

Görece küçük, iyi örgütlenmiş topluluklar içinde büyüdüklerini, ailelerinin dayanışma içinde olduğunu ve babayla güçlü bir özdeşleşme kurduklarını görürüz (...) yapılan görüşmelerde çoğu, babayla ev dışındaki aktivitelerde keyifli vakit geçirdiğini söylemiştir (...) içinde bulundukları ortam onları kapasitelerinin ötesinde zorlamamıştır. Yeteneklerine göre okullara ve üniversitelere gitmişlerdir (...) görece sorunsuz bir gelişim örüntüsü gösterdikleri, mevcut zorluklarla baş edebildikleri kaydedilmiştir. Amacına ulaşma arzusu, başarıyla gelen kendine güven ve bunun sonucunda hissedilen yeterlilik duygusu sık görülür (...) stabil bir kendilik algısı ve bu algının içinde net bir şekilde tanımlanmış değerlere sahip oldukları belirtilmiştir.

Bu bulguları ve işaret ettikleri sonuçları değerlendirirken kişilerin aile bütünlüğünün, babayla özdeşleşmelerinin ve sorunsuz gelişim örüntülerinin astronot eğitimi için seçilmelerinde ne ölçüde rol oynadığını düşünmemiz gerekir. Bu kişilerin seçilmelerinde kuşkusuz bu faktörler rol oynamıştır. Astronot eğitimine seçilmelerinden önce bu kişilerin olağanüstü başarı gösteren test pilotları olduklarını da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir[39]. Bu yüzden bu çalışma, Korchin'in tanımladığı aile geçmişi ve yaşantılarının stabil kişilik gelişimiyle, kendine ve başka insanlara güvenme kapa-

39 Korchin & Ruff'un makaleleri kadar detaylı olmasa da Reinhardt'ın (1970) 105 başarılı jet pilotu üzerine yaptığı araştırma, bu pilotların (içlerinden bazıları daha sonra astronot olmuştur) büyük bölümünün kişilik, aile geçmişi ve özellikle de babalarıyla ilişkileri bakımından astronotlarla birçok ortak özelliği olduğunu ortaya koymuştur.

sitesinin yüksek olmasıyla çok yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

İkinci çalışma Grinker'a aittir (1962). Bu çalışmada Grinker, öğretmenlerin sağlıklı bir ruhsal gelişim gösterdiğini düşündüğü, topluluğa liderlik yapacak vasıflara sahip üniversite öğrencisi genç erkekleri incelemiştir. Örneklem yüzü aşkın öğrenciden oluşturulmuştur. Sonuçlara varırken döngüsel akıl yürütme riski her zaman olsa da, bu çalışmada bu durum, üç alt örneklemdeki deneklerin aile üyelerinin bütünleşme ve ruh sağlığı bakımından farklılaşan aile geçmişlerinin karşılaştırılması ile azaltılmıştır.

Bu çalışma Grinker ve meslektaşları psikosomatik araştırma yapmak için sağlıklı denekler ararlarken başlamıştı. Bir üniversitede yapılan ön görüşmelerde bu gençlerin nevrotik herhangi bir zorluk yaşamıyor olduklarını görmek Grinker'i o kadar etkilemişti ki bir sonraki yıl üniversiteye giren bütün genç erkek öğrenciler üzerine bir araştırma yapmaya karar verdi. Çalışmadaki başlıca bulgular, 80 öğrenciye verilen son derece kapsamlı anketin sonuçlarından elde edilmiştir. Bu bulgular, örneklem içinde yer alan 34 gönüllüyle ve bir önceki yıl değerlendirilen 31 öğrenciyle yapılan psikiyatrik görüşmelerle daha da kapsamlı hale getirilmiştir: İlk önce görüşmelerde ortaya çıkan bulgular, daha sonra anket sonuçlarını aktaracağız.

Söz konusu üniversite Genç Hıristiyan Erkekler Birliği (GHEB) tarafından desteklenmektedir ve üniversitenin amacı genç erkekleri ve kadınları Birliğin amaçları doğrultusunda eğitmektir. Üniversitedeki öğrencilerin çoğu Kanada ve Amerika'nın (orta batı ağırlıklı olmak üzere) küçük kasaba ve köylerinden gelmiştir ve birçoğu "GHEB'nin kamp kurma, danışmanlık hizmetleri, konutsal yerleşim gibi çalışmalarına inanan, bu yönde faaliyet göstermek isteyen" kişilerdir, bu amaçla üniversiteye girmişlerdir. Bu üniversiteye girmek için gereken şartlar diğer üniversitelerinki kadar zor değildir ve eğitim programı da diğer yerlere kıyasla daha az

akademiktir. Öğrencilerin çoğu daha çok uygulama eğilimli, oyunlarda başarılı kişilerden oluşmaktadır; IQ seviyeleri 100 ile 130 arasında değişmektedir. Büyük çoğunluğunun değerleri ve amaçları ebeveynlerinin ve üniversitedeki kadronun değer ve amaçlarıyla örtüşmektedir. Öğrencilerin büyük bölümü mezun olduktan sonra saygın bir konuma gelmiş kişilerdir.

Grinker görüşülen 65 öğrenciden sadece bir kaçının nevrotik karakter yapısı gösterdiğini aktarmıştır. Öğrencilerin çoğunun kendine ilişkin değerlendirmesi açık, dürüst ve doğrudur, "aileleriyle, akranlarıyla, öğretmenleri ve görüşmeyi yapan kişilerle yakın ve derin insan ilişkileri kurma kapasitesine sahiptiler". Kaygı ve üzüntü ile ilgili raporlarında bu duyguların uygun durumlarda ortaya çıktığı ve şiddetli bir biçimde ya da uzun süre hissedilmediği görülmüştür. Grinker, bu kişilerin bir yandan sorumluluk almaya istekli olduklarını diğer yandan önemli durumlarda tavsiye almak için başkalarına danıştıklarını özellikle vurgular. Dolayısıyla gerektiğinde bağımsız olmakla başkalarından yardım istemek arasında birbiriyle çelişen bir nokta olmadığını belirtir.

Ev yaşantıları genel hatlarıyla astronotların aktardıkları yaşantılarla çarpıcı benzerlikler gösterir. Neredeyse bütün örneklerde deneklerin anne-babası halen hayattadır. Genellikle ebeveynlerin sorumlulukları ve ilgi alanlarını paylaştığı mutlu bir aile tablosu aktarılır, çocuk ebeveynlerini sevgi dolu, özverili insanlar olarak görür. Anne, babadan daha sıcak, yüreklendirici ve yakındır. Genellikle baba çocuğu cezalandırır fakat verdiği cezalar tutarlı ve adildir; bunlar, azarlama, makul şekilde uygulanan fiziksel cezalar, izinlerin kaldırılması vb. türden cezalardır. Ebeveynlerin çocuğu artık sevmeyeceklerine dair tehditte bulunduğu nadiren görülür.

Bu öğrenciler çocukluklarında anneleriyle birlikteyken kendilerini güvende hissettiklerini aktarmışlardır. Aynı zamanda babayla güçlü bir özdeşleşme görülmektedir. Grinker, bu kişilerin babalarıyla ya da baba figürleriyle bu kadar güçlü

bir özdeşleşme kurmasından çok etkilenmiştir ve bunun erkeklerde "ruhsal olarak sağlıklı olmak ve bunu korumak için çok önemli bir etken" olduğu sonucuna varmıştır.

Bu sonuçlar, üniversiteye o yıl kaydolan 80 öğrencinin grup içi karşılaştırmaların da yapıldığı anketlerden elde edilen bulgularla güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Öğrenciler, ankette verdikleri cevaplar temel alınarak kişilik gelişimlerinde nevrotik özelliklerin bulunma derecesine göre üç alt gruptan birine yerleştirilmiştir. Sağlıklı olarak değerlendirilen alt gruptaki öğrencilerin anne-babalarıyla yakın ve tatminkar bir ilişkiye sahip oldukları aktarılırken, sağlıksız olarak nitelendirilenlerin aile ilişkilerinin uzak ya da kısıtlı olduğu ve ergenlikte stres, kaygı ve çatışma yaşadıkları belirtilmiştir. Grinker, iyi bütünleşmiş bir kişilik yapısına sahip sağlıklı öğrencilere ilişkin bulguları yorumlarken yine Korchin'in astronotlar için kullandığı tanımlamalara çok benzer tanımlamalar kullanmıştır. Bu öğrencilerin geçtikleri gelişim yollarının yalınlığından, kişiliklerinde ve içinde yetiştikleri çevrede yaşanan değişimin yavaş ve kademeli olarak gerçekleşmesinden ve yaşamlarında neredeyse hiç stres, çatışma ve hayal kırıklığı yaşamamış olmalarından etkilendiğini belirtmiştir.

Grinker araştırmasına ve vardığı sonuçlara yöneltilebilecek eleştirilerle ilgili bazı tahminlerde bulunur. Mesela eleştiren kişilerin bu gençlerin sorgulamadan itaat etmeye yatkın olduğunu ve yenilik ve yaratıcılık için gerekli kapasiteye sahip olmadıklarını ileri sürebileceklerini söyler.

Bu söylem eleştiri olarak kabul edilse bile, konuyla ilgisi yoktur. Çünkü önceden belirtildiği gibi, psikiyatristler olarak bu çalışmada kişiliği değerlendirirken ruh sağlığı ve özgüven bakımından yüksek puan alan kişilik gelişimlerini inceliyoruz ve kullanılan diğer kriterleri dışarda bırakıyoruz. Grinker, öğrencilerini yenilikçi, hırslı, kariyerist profesyonellerin yönelttiği bu kolay eleştirilere karşı savunurken, sürekli yenilik istemenin ve yoğun rekabetin kendisinin nevroz semptomu olabileceğini belirtmiştir.

Grinker, öğrencilerin geçmişine dair kullandığı bilgilerin de geçerliliğinin sorgulanabileceğinin farkındadır, çünkü bütün bu bilgiler deneğin kendi anlatımlarından edinilmiştir. Ayrıca sağlıklı bir gelişim gösteren bu deneklerin aile yaşantısının uyumuna ve dengesine ne ölçüde katkıda bulunduklarını ölçecek bir konumda olmadığının da farkındadır. Fakat bu eksiklikler, Grinker'ın verilerinin ve sonuçlarının, Peck & Havighurst (1960) ve Coopersmith'in (1967) yaptıkları çalışmalarda varılan sonuçlarla (bu çalışmalarda ailelerle ilgili veriler ilk elden edinilmiştir) benzerlik göstermesiyle ve aşağıda aktardığımız çalışmanın verileriyle tutarlı olmasıyla bir ölçüye kadar dengelenmiştir.

Bu çalışma Hamburg ve meslektaşları tarafından yürütülmüştür ve Washington D.C.'de liseden üniversiteye geçen öğrencileri konu almaktadır (bkz. Murphey *ve meslektaşları* 1963). Her iki cinsiyetten de üniversiteye gidecek 19 lise son sınıf öğrencisi seçilmiştir. Seçmeler öğrencilerin okul dosyaları ve yapılan eleme görüşmesi temel alınarak, yetenekli olduğu düşünülen öğrenciler arasından yapılmıştır; bu değerlendirme öğrencilerin akademik performansları, akranlarıyla tatminkar ve yakın ilişkileri ve sosyal gruplarda yer alma becerileri bağlamında yapılmıştır. Öğrencilerle üniversiteye başlamalarından önceki altı ay boyunca yedi defa ve üniversitenin ilk yılında da dört defa görüşülmüştür. Ailelerle de öğrenci üniversiteye başlamadan önce bir kere, Noel tatilinde bir kere ve yılın sonunda öğrenciyle birlikte bir kere olmak üzere toplamda üç defa görüşülmüştür.

Çalışmanın sonucunda her öğrenci iki kritere göre değerlendirilmiştir:

(i) öğrencinin kendi seçimlerini yapma ve kararlarının sorumluluğunu alma bakımından otonomi derecesi
(ii) ebeveynleriyle sürdürdüğü ilişkiden sağlanan karşılıklı tatmin

Öğrenciler bu iki kriter temel alınarak dört alt gruba ayrılmıştır:

a. hem otonomi hem de aile ilişkilerinde yüksek skor alanlar: 9 öğrenci
b. otonomide yüksek fakat aile ilişkilerinde düşük skor alanlar: 6 öğrenci
c. otonomide düşük fakat aile ilişkilerinde yüksek skor alanlar: 1 öğrenci
d. hem otonomide hem de aile ilişkilerinde düşük skor alanlar: 3 öğrenci

En iyi durumda olanlar (a) alt grubundaki 9 öğrenciydi, bu kişiler okul hayatında kendilerine güvenli ve etkindiler, tatillerde de aileleriyle birlikte vakit geçirmenin onlarla yakın olmanın tadını çıkarıyorlardı. Bu grup Grinker'ın uyum sağlayan grubuna benziyordu. (b) alt grubundakiler de üniversitede etkindiler fakat aileleriyle ilişkileri giderek kopuk hatta düşmanca olmaya başlamıştı. (c) ve (d) alt gruplarındaki toplam dört öğrenci ise kendi ayaklarının üzerinde duramıyor ve hayatlarını düzenleyemiyordu. Sonuç olarak yıl boyunca toplanan bulgular, öğrencilerin ancak yarısının kendilerini seçen kişilerin yüksek beklentilerini karşılayabildiğini göstermişti.

Ailelerle yapılan görüşmeler (bunlardan bir tanesinde öğrenci de aileyle yapılan görüşmeye dahil olmuştu) bu dört alt gruptaki öğrencilerin ebeveynlerinin çocuklarına karşı davranış biçiminde büyük farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur.

(a) alt grubundaki çocukların ailelerinin net olarak tanımlanmış değerleri ve standartları olduğu ve bunları çocuklarına aktardıkları görülmüştür. Bu aileler aynı zamanda çocuklarının özerk olmasına önem vermiş ve bunu teşvik etmiştir. Çocukları yardıma ya da tavsiyeye ihtiyaç duyduğunda yardım etmeye hazır olmuşlar fakat bunlar kendilerinden talep edilmediği sürece karışmamışlardır. Çocuğa saygı duyan bu aileler hem iyi hem de kötü olayları, bu olayların sorumluluğunu taşıyacak kadar olgun olduğunu düşündükleri için çocukla paylaşmışlardır. Kısaca

çocuğun kendisi için bir hayat kurmasına ve kendine ait bir kişilik oluşturmasına imkan tanımışlardır, tatillerde beraber vakit geçirmekten keyif almış ve çocuk ihtiyaç duyduğunda yardıma hazır olmuşlardır.

Otonomi bakımdan yüksek fakat aile ilişkilerinde düşük skor alan (b) alt grubundaki 6 öğrencinin ebeveynleri çocukları için (a) alt grubunda saydığımız koşulların çoğunu sağlamıştır. Aralarındaki temel farklılık (b) alt grubundaki ebeveynlerin çocuklarına, çocuğun ilgi duyduğu alanlardan ziyade kendi ilgilerine göre bir rol atfetmeleridir. Bu yüzden bu çocuklara bağımsız bir hayat şansı verildiğinde, evle aralarındaki bağları koparıp kendi yollarını çizdikleri görülmüştür. Bunun sonucunda ortaya çıkan çatışmaların kalıcı olup olmadığı bilinmemektedir; bu, ebeveynlerin çocuklarının seçtiği yaşam biçimini kabul edip etmemesine bağlı olacaktır.

Son olarak otonomi ve aile ilişkilerinde düşük skor alan (d) grubundaki öğrencilerin ebeveynlerinin kimliklerine ve hayattaki duruşlarına dair net bir düşünceleri olmadığı görülmüştür. Bu ailelerde iletişim yetersizdir ve fikir çatışmaları örtük ve belirsiz kalır. Öğrenci bir seçim yaptığı zaman bunun kendi seçimi mi yoksa ebeveynlerinden birinin manipülasyonu doğrultusunda yaptığı bir seçim mi olduğunu bilemez.

Dolaysıyla Grinker'ın çalışmasında olduğu gibi, gruplar arasında yapılan karşılaştırma, çocukla açık ve net iletişim kuran, ona güvenen ve sorumluluk veren destekleyici ailelerden gelen öğrencilerin ilk kriteri en iyi şekilde karşıladığını göstermiştir. Sonuç açıktır. Öğrenci, evdeki ilişkilerin sağlam, destekleyici ve cesaretlendirici olmasına duyduğu güvenle üniversitenin sunduğu yeni imkanlardan sonuna kadar yararlanıp etkin olabilmektedir.

Şimdiye kadar incelediğimiz her çalışmada gördüğümüz bağlanma figürüne güvenli bağlanma temelinde kurulan ve orada gelişen bu özgüven örüntüsü yaşamın ilk yıllarında da görülür.

Küçük Çocuklar Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ergenler ve aileleriyle ilgili tezimizi destekleyen başka çalışmalar olsa da (mesela bkz. Offer 1969) şimdi, yaşam döngüsünün bir diğer alanını incelemeye başlayacağız. Bütünleşmiş ve uyum becerisi yüksek ergenlerin aile yaşantılarında görülen hangi bulgular küçük çocukların da aynı ya da benzer gelişim yollarını takip ederek gelişeceğini düşünmemize yol açmaktadır? Baumrind'in (1967) anaokuluna giden çocuklar üzerine yaptığı enlemesine araştırma ve Ainsworth ve meslektaşlarının (1971) çocuğun gelişimini yaşamının ilk yılı süresince gözlemledikleri boylamasına araştırmasını inceleyerek bu soruları cevaplamaya çalışacağız.

Anaokulu çocukları

Baumrind, yaptığı sistematik araştırmada kullandığı çocukları bir üniversitenin anaokulunun dört bölümünden birine giden 110 öğrenciyi tarayarak seçmiştir. Bu çocuklar 3 ya da 4 yaşında ve orta sınıf ailelerden gelen çocuklardı. Tarama işlemi, çalışma için seçilen çocukların düzgün ve tutarlı kişilerarası davranış örüntüsü taşıyan denekleri içeren üç farklı gruba ayrılmasını sağlamak için iki aşamada yapılmıştı. İlk olarak, 14 haftalık gözlem sonunda, öğretmenler ve psikologlar çocukları beş davranış boyutuna göre değerlendirmişti. Bunun hemen arkasından gelen ikinci aşamada bu davranış boyutlarında sürekli olarak düşük ya da yüksek skor alan 52 çocuk bir deney ortamında incelenmişti, burada her çocuğa, kademeli olarak zorlaşan üç puzzle verilmişti ve çocuğun giderek zorlaşan durumlarda nasıl tepki verdiği ölçülmüştü. Bu iki tarama sonucunda toplamda 32 çocuktan oluşan üç grup seçilmişti.

I. grup 7 erkek 6 kızdan oluşuyordu. Bu çocuklar, okul aktivitelerine etkin katılım sağlamaları, yeni ve zor ödevlerin üstesinden gelme istekleri, çevrelerini aktif biçimde incelemeleri, gayret gösterme, sırasını bekleme, okul kurallarına uyma, kendini savunma ve gerektiğinde yetişkinlerden yardım iste-

me becerileri bakımından okulda ve laboratuvarda yüksek puanlar almıştı.

II. grup 4 erkek ve 7 kızdan oluşuyordu. Bu çocuklar yukarıda saydığımız özellikler bakımından düşük puanlar almıştı. Yeni ve zor ödevleri anlama, onlarla uğraşma ve diğer çocuklarla iş birliği becerileri yetersizdi. Ayrıca saldırgan, engelleyici, ürkek, sıkkın ya da sessiz olma eğilimi gösteriyorlardı.

III. grup 5 erkek 3 kızdan oluşuyordu. Bu çocuklar etkinliklere katılım ve çevresini keşfetme, gayret gösterme, sırasını bekleme ve okul kurallarına uyma bakımından ve ayrıca kendini savunma ve kendi tercihlerini yapma gibi alanlarda düşük puanlar almıştı.

I. gruptaki çocuklar yaşlarına göre iyi bütünleşmiş ve uyumlu olarak görülürken II. ve III. gruptaki çocuklar neredeyse bütün standartların altında değerlendirilmişlerdi.

Çocukların aile yaşantılarına ilişkin bilgiler üç kaynaktan toplanmıştı: (a) her biri yaklaşık üç saat süren iki ev ziyareti (bu ziyaretlerden biri evdeki geçimsizliğin en üst seviyeye ulaştığı akşamlardan birinde yapılmıştı). (b) annenin ve çocuğun laboratuvarda gözlemlenmesi, (c) ebeveynlerin her biriyle ayrı ayrı görüşülmesi. Ev ziyareti sırasında gözlemci, ebeveyn-çocuk arasında birbirini tetikleyen davranışlara yol açan her etkileşimi kaydetmişti. Gözlemlerin doğruluğunu ölçmek için bu sekiz aileyi iki gözlemci gözlemlenmişti. Sonra her çocuğun anne ve babası aşağıda yer alan dört ölçeğe göre değerlendirilmişti.

Fiziksel ve duygusal açıdan besleme [*nurturance*]: ebeveynin çocuğun sağlık ve mutluluğuyla ilgilenmesi, çocuğa özenli davranması, sevgi göstermesi ve çocuğun yaptıklarıyla gurur durması.

Olgunluk talepleri: ebeveynin çocuktan bağımsızlık ve yeteneklerine uygun davranma beklentisinin kapsamı.

Kontrol: ebeveynin çocuğun davranış biçimlerini baskı oluşturarak ya da baskıya direnerek değiştirmeye çalışması.

İletişim biçimi: ebeveynin çocuğun duygu ve düşüncelerini dikkate alması ve maniplülatif teknikler yerine akıl yoluyla, açık ve net kontrol yöntemleriyle çocuğa yaklaşması.

Çocuğun aile yaşantısıyla ilgili diğer bilgiler annenin ve çocuğun laboratuvar ortamında gözlemlenmesinden elde edilmişti, burada iki psikolog anne-çocuğun karşılıklı etkileşimlerini kaydetmişti. Oturum iki evreye bölünmüştü: ilk olarak anneden çocuğa farklı uzunlukta ve renklerdeki çubuklarla basit kavramları öğretmesi, ikinci olarak çocuk oynarken onun yanında durması istenmişti. Anne de isterse çocuğun oyununa katılabilecekti, fakat katılsa da katılmasa da, araştırmacıların çizdiği sınırlar dışına çıkmayacaktı. Bu ortamda annenin çocuğa nasıl yardımcı olduğu, çocuktan ne tip beklentileri olduğu, onu onaylama ya da onaylamama biçimi, kuralları uygulama biçimi, öğretme biçimi, çocukla işbirliği sağlama becerisi gözlemlenmiş ve kaydedilmişti. Daha sonra anneler ev ziyaretinden sonra ebeveynlerin değerlendirildiği dört ölçekte değerlendirilmişlerdi.

Annelerin evde ve laboratuvar ortamında sergiledikleri davranışlara ilişkin bulguların tutarlılığı gözlemlerin doğru bir tablo ortaya koyduğunu göstermektedir (fakat bu noktada iki değerlendirmenin birbirinden tamamen bağımsız yapılmadığını da belirtmekte fayda var).

Ebeveynlerin davranışları çocukların ilk başta yerleştirildiği üç grupla karşılaştırıldığında, ergenler ve aileleri üzerine yapılan çalışmalarda gördüğümüz farklılıklarla aynı türden farklılıklara sahip oldukları görülmüştür. I. gruptaki çocukların anne ve babaları, yukarıda bahsedilen dört değerlendirme ölçeğinde de yüksek puanlar almıştır. II. ve III. gruptaki çocukların ebeveynleri bu ölçeklerde I. gruptaki çocukların ebeveynlerinden düşük puanlar almışlardır. II. gruptaki çocukların anne-babaları özellikle besleme kriterinde zayıftır. III. grubun anne-babaları ise kontrol ve olgunluk taleplerinde düşük dereceler almışlardır.

Üç gruptaki çocukların aile yaşantılarına ilişkin tablolar aşağıdaki üç kaynaktan edinilen bilgilere ve görüşmelere dayandırılmıştır.

I. gruptaki çocukların aile yaşantısı: Bu aktif ve bağımsız çocukların ebeveynleri, çocuklarına dengeli bir biçimde davranan onlara sevgi dolu ve özenli bir bakım sağlayan ebeveynlerdir. Çocuklarının isteklerine saygı duyarlar fakat kendi kararlarına da bağlı kalırlar. Çocuğun isteklerine karşı çıktıklarında bunun nedenini açıklarlar ve görüş alışverişi yaparlar. Bu anneler, laboratuvarda sıkı bir kontrol uygulamış, çocuktan epey şey beklemiş ama ona yardımcı da olmuşlardır. İsteklerini açık bir şekilde dile getirmişlerdir.

II. gruptaki çocukların aile yaşantısı: Kaygılı ve saldırgan olarak nitelendirebileceğimiz bu çocukların ebeveynlerinin evde ve laboratuvar ortamında çocuklarına görece daha az sevgi, dikkat ve destek gösterdiği gözlemlenmiştir. Sıkı bir kontrol uygulamalarına rağmen eylemlerinin ardındaki sebepleri açıklamamışlardır. Buna ek olarak çocuklarını cesaretlendirme ya da onaylama konusunda da yetersiz kaldıkları görülmüştür. Görüşmede annenin çocuğu korkutarak cezalandırdığı aktarılmıştır.

III. gruptaki çocukların aile yaşantıları: Güvensiz ve pasif olarak tanımlanabilecek bu çocukların ebeveynlerinin de geri planda duran, güvensiz kişiler oldukları ve ev yaşantısını da etkin bir şekilde idare edemedikleri gözlenmiştir. Ebeveynin çocuktan beklentileri fazla değildir ve ona bebek gibi davranma eğilimi gösterir. Görüşmede annenin çocuğu sevgisini geri çekerek ya da çocukla alay ederek cezalandırdığı kaydedilmiştir.

Anaokuluna giden küçük çocukların davranışları ile aile yaşantısı arasındaki ilişkiye ışık tutmayı amaçlayan bir diğer çalışma Heinicke tarafından Los Angeles'ta yürütülmüştür. Çocuklar, anaokuluna girdikleri tarihten itibaren, yani 3 yaşından başlayarak 4 yıl boyunca boylamasına araştırma yöntemiyle incelenmiştir. Eğitimle ilgili konularda performans

değerlendirmesinin yanı sıra çocuğun günlük duygu ve davranışları da detaylı olarak (öğretmenlerinin ve ailesinin çocuğa karşı davranışlarına da değinilerek) kaydedilmiştir. Çocukların okulda sergiledikleri farklı davranış örüntüleri ile annenin çocuğa farklı biçimlerde davranışı arasındaki korelasyonda Baumrind'in aktardığına benzer ortaklıklar bulunmuştur. Heinicke ve meslektaşları (1966) buldukları sonuçları, çocukların birbirine zıt gelişimi ve aile yaşantılarını anlatarak aktarır. Okuldaki davranışın ev yaşantısına, özellikle de bağlanma figürlerinin ulaşılabilirliği ya da ulaşılmazlığına tepki olarak ortaya çıkması bu tezi güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Bununla beraber, Baumrind ve Heinicke'nin incelediği çocuklar 3 ya da 4 yaşına gelmiş çocuklardır, bu yaşa gelene kadar arada geçen yıllarda ebeveyn ve çocuk arasında oldukça karmaşık ilişkilerin zaten yaşandığını ve çocuğun kişiliğinin önemli ölçüde gelişmiş olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız. O halde daha küçük yaşlarda, hatta yaşamın ilk yıllarında kişilik örüntüleri ve kişiliğin hangi koşullarda geliştiğine ilişkin ne biliyoruz? diye sorulabilir. Bu konuyu aydınlatmak için Ainsworth ve meslektaşlarının 23 bebek ve anneleri üzerine bebeğin yaşamının ilk yılında yaptıkları çalışmayı inceleyeceğiz.

1 yaşındaki bebekler

3. bölümde Ainsworth'ün anne ve 12 aylık çocuğunun ilişkisini gözlemleme metodu anlatılmıştır; İlk olarak anne ve çocuk birlikte ama yabancı bir ortamdayken, sonra da anne kısa bir süreliğine odadan çıkıp geri döndüğünde bebeğin tepkileri gözlemlenmiştir. Ainsworth'ün çalışmasına konu ettiği 12 aylık, beyaz, orta sınıf ailelerden gelen 56 çocuk arasından 23 çocukluk bir alt örneklem seçilip evde anneleriyle birlikte bir yıl boyunca gözlemlenmiştir.

Gözlemci bu alt örneklemdeki bütün çocukları üç haftada bir evlerinde ziyaret etmiştir. Yaklaşık dört saat evde kalan gözlemci evi her ziyaretinde anneden günlük işlerine devam

etmesini istemiş ve çocuğun davranışlarına ve anne bebek arasındaki ilişkiye dair detaylı notlar tutmuştur. Bu alt örneklemle ilgili verilerden sadece çalışmamızla ilgili olan üç maddeye yoğunlaşacağız:

*bebeğin 12 aylıkken annesiyle deney ortamında sergilediği davranışlar

*bebeğin 11 ve 12 aylıkken annesiyle evde olduğu sırada sergilediği davranışlar

*bir yıl boyunca eve yapılan ziyaretlerde annenin bebeğe karşı davranışları

Ainsworth, Bell & Stayton (1971) inceledikleri bulgular sonucunda, birkaç istisna haricinde, 12 aylık bir bebeğin evde annesiyle birlikteyken ve annesi yokken gösterdiği davranışlar ile yabancı test ortamında anneyle beraberken ve anne yokken gösterdiği davranışlar arasında birçok ortaklık olduğunu belirtmiştir. Her iki durumda da davranış gözlemlerinden yararlanarak bebekler iki kritere göre beş ana gruba ayırılmışlardır: (a) bebek farklı durumlarda çevresini ne kadar ve nasıl araştırıyor ve (b) annesi yanındayken, annesi gittiğinde ve annesi döndüğünde nasıl davranıyor?[40]

Bu beş grup şöyledir:

P Grubu: Bu gruptaki bebeklerde keşfetme davranışı duruma göre değişmektedir ve en belirgin şekilde anne bebeğin yanındayken görülür. Bebek anneyi üs olarak kullanır, annenin bulunduğu yere dikkat eder ve anneyle bakışır. Zaman za-

40 Burada her iki durumda da gösterilen davranışlara göre yapılan sınıflandırma, Ainsworth *ve meslektaşları* (1971) tarafından sunulan sınıflandırmanın biraz değiştirilmiş bir versiyonudur, verilerin tek kaynağı çocuğun evdeyken sergilediği davranışlardır. Burada P, Q ve R olarak sınıflandırılan bebekler Ainsworth'ün I, II ve III olarak gruplara ayırdığı bebeklerle aynıdır. Burada T grubunda yer alan bebekler Ainsworth'ün V. grup olarak sınıflandırdığı bebeklerle aynıdır, yalnız bir bebek evde pasif olduğu halde yabacı test ortamında belirgin bir şekilde bağımsız davrandığı için S grubuna yerleştirilmiştir. S grubundaki bebekler Ainsworth'ün IV. grubundaki bebekleriyle aynıdır. Burada sunduğumuz sınıflandırmayı profesör Salter Ainsworth onaylamıştır.

man ona döner ve onunla iletişim kurmaktan keyif alır. Anne kısa bir süreliğine bir yere gidip döndüğünde bebek onu sıcak bir biçimde karşılar. Anneye karşı ikirciklik görülmez. Bu grupta 8 bebek bulunmaktadır.

Q Grubu: Bu gruptaki bebeklerin davranışları P grubundakilerle büyük benzerlikler göstermektedir. Ayrıldıkları iki nokta vardır, bunlardan birincisi bu gruptaki bebekler yabancı ortamda daha aktif bir keşfetme davranışı gösterirler, ikincisi anneye karşı ikirciklidirler. Anne ihmalkar davranırsa talepkar olmaya başlarlar, ilgi gösterdiğindeyse anneden uzak dururlar ya da onu umursamazlar. Fakat genel olarak aralarında mutlu bir alış veriş görülür. Bu grupta 4 bebek bulunmaktadır.

R Grubu: Bu gruptaki bebekler annenin yanında olup olmadığını, içinde bulunduğu ortamın tanıdık mı yabancı mı olduğunu aktif bir şekilde araştırırlar. Ayrıca anneyle pek alakaları yok gibidir, kucağa alınmaktan hoşlanmazlar. Bazen de özellikle anne bebeği yabancı bir ortamda yalnız bıraktıktan sonra tam tersi şekilde davranır, ondan yakınlık beklerler ve sonra uzak dururlar, ya da onunla ilişki kurmak ister sonra huysuzlaşırlar. Bu grupta üç çocuk yer almaktadır.

S Grubu: Bu gruptaki bebeklerin davranışları tutarsızdır. Bazen çok bağımsız gözükürler, (gerçi bu yalnızca kısa bir süreliğine böyledir); bazen de annenin nerde olduğuyla ilgili yoğun bir kaygı yaşarlar. Anneyle ilişki kurma bakımından ikircikli duygulara sahiptirler, sık sık ilişki kurmak ihtiyacı duyarlar fakat anne bunu sağladığında hoşlarına gitmez ya da buna güçlü bir şekilde karşı koyarlar. Tuhaf bir şekilde yabancı ortamda anneyi yok sayma eğilimi gösterirler ve onunla yakın olmaktan ya da ilişki kurmaktan kaçınırlar. Bu grupta yer alan çocukların sayısı beştir.

T Grubu: Bu bebekler hem evde hem de yabancı ortamda pasiftirler. Keşif davranışı fazla görülmez, daha ziyade otoerotik davranışlar görülür. Annenin nerede olduğuyla ilgili belirgin bir kaygı duyarlar ve annenin yokluğunda ağlar-

lar; fakat anne geri döndüğünde ona ikircikli davranırlar. Bu grupta 3 çocuk yer almaktadır.

Bu farklı davranış örüntülerini çocuğun gelecekteki kişilik gelişiminin belirtileri olarak değerlendirirsek, S ve T gruplarındaki sekiz çocuğun iyi bütünleşmiş, kendine ve diğer insanlara güvenen bir kişilik gelişimi gösterme ihtimallerinin düşük olduğu söylenebilir. Bu gruplardaki bebeklerin bazıları evde de yabancı ortamda da pasiftir, bazıları etrafını keşfetmeye çalışır ama bu genelde kısa sürer. Çoğunun, annenin nerede olduğuyla ilgili kaygıları vardır ve anneyle ilişkileri son derece ikircikliklidir.

Etrafını keşfetme bakımından en aktif olanlar R grubundaki üç çocuktur. Bu çocuklar son derece bağımsız görünürler. Fakat anneleriyle kurdukları ilişkide temkinli ve hatta biraz uzak davranırlar. Klinisyende, başka insanlara güvenmekte zorluk çektikleri izlenimini uyandırırlar ve olgunlaşmamış bir bağımsızlığa sahip oldukları söylenebilir.

Q grubundaki dört çocuğun değerlendirilmesi daha zordur. R grubundaki çocuklarla P grubundaki çocukların arasında bir yerde dururlar.

Bu kitapta benimsediğimiz bakış açısı doğru ise P grubundaki sekiz çocuk iyi bütünleşmiş, kendine ve başkalarına güvenen bir kişilik gelişimi göstereceklerdir; çünkü çevrelerini, etraflarındaki kişileri ve nesneleri araştırma davranışı ile anneyle yakın temas kurmak arasında özgürce ve emin bir biçimde hareket etmektedirler. Q ve R grubundaki çocuklara kıyasla özgüvenlerinin daha düşük olduğu ve yabancı ortamda annenin kısa süreli yokluğundan bu gruptakilerden daha fazla etkilendikleri görülür. Fakat anneleriyle ilişkileri her zaman keyifli ve güvenlidir; bu sarılma ya da bakışmalarında ya da belli bir mesafeden birbirlerine seslenişlerinde kendini gösterir.

Gözlemcilerin eve yaptıkları ziyaretlerdeki gözlemlerinden edinilen verilere dayanarak bebeklerin gördüğü bakımı incelediğimizde bulunan farklılıklar ve korelasyonlar, bir kez

daha, daha büyük çocuklar ve ergenler üzerine yapılan çalışmalardaki bulgularla örtüşmektedir.

Ainsworth annenin çocuğa davranışını değerlendirirken dört farklı değerlendirme ölçeği kullanmıştır; bunlar kabul etme-reddetme ölçeği, işbirliği-müdahale ölçeği, ulaşabilirlik-yok sayma ölçeği ve annenin bebeğin verdiği işaretlere duyarlılığını değerlendiren ölçektir. Bu ölçeklerdeki değerlendirmeler birbiriyle yüksek derecede korelasyon gösterdiği için sadece son ölçekle yani annenin bebeğin verdiği işretlere duyarlılığını ya da duyarsızlığını değerlendiren ölçekle ilgili detaylı sonuçlar aktarılmıştır. Duyarlı anneler bebeğin işaretlerinin farkına varıp, bunları doğru yorumlayıp hemen uygun şekilde bebeğe yanıt verirken, duyarsız anneler bebeğin işaretlerini fark etmez, fark ettiğinde yanlış yorumlar ve geç ya da uygunsuz şekilde yanıtlar veya hiç yanıtlamaz.

Bahsettiğimiz beş gruptaki çocukların anneleri bu ölçekte değerlendirildiğinde P grubundaki 8 çocuğun annesinin yüksek dereceler aldığı görülmüştür (5,5 ila 9,0) , R, S ve T gruplarındaki on bir çocuğun annesi düşük dereceler almıştır (1·0 ila 3·5) ve Q grubundaki 4 çocuğun annesi orta dereceler almıştır (4,5 ila 5,5). Farklılıklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna ek olarak anneler diğer üç ölçekte değerlendirildiğinde gruplar arasındaki farklılıkların aynı yönde ve aşağı yukarı aynı boyutta olduğu görülmüştür.

Veriler daha detaylı olarak incelendiğinde (Bell & Ainsworth 1972) bebek birkaç aylıkken ağladığında anne ona karşı ne kadar duyarlıysa, kısa süreli bir ayrılık sonrasında bebeğin anneyi o ölçüde neşeli karşıladığı görülmüştü. Ainsworth ve meslektaşları bulguları tartışırken şunu vurgulamışlardır:

> Bebek birkaç aylıkken onunla görece yoğun fiziksel temas kuran anneler (...) bebeğin bir yaşın sonunda aktif duygusal ilişkiden keyif aldığını ve kucaktan indiğinde rahatsızlık duymadan oyununa dönebildiğini ya da etrafı incelediğini görürler (...) bu ilişki bebeği bağımlı yapmaz, tersine bağımsızlığının yavaş yavaş gelişmesine yardımcı olur. Kucağa nadiren alınan çocuklar yer bırakıldıklarında

genellikle protesto davranışı gösterirler ve bağımsız bir şekilde oyun oynamaya geri dönemezler.

Main (1973), 12 aylıkken yabancı ortamda gözlemlenen bu çocukları daha sonra da takip ederek ve 9 ay sonra yine farklı fakat ilk deneydekine benzer bir ortamda tekrar gözlemleyerek bir adım ileriye taşımıştır. Bu şekilde gözlemlenen 40 çocuktan yirmi beşi 12 aylıkken güvenli, on beşi ise güvensiz olarak sınıflandırılmıştır[41]. 21 aylıkken serbest oyun seansında bir daha gözlemlendiklerinde önceden güvenli olarak sınıflandırılan çocukların yapılan bir etkinliğe, önceden güvensiz olarak sınıflandırılanlara kıyasla daha yoğun ve daha uzun süreler dikkat verebildikleri, daha sık güldükleri görülmüştür. Oyuna yetişkin bir kişi katıldığında ona yaklaşmaya ve birlikte oynamaya daha hevesli oldukları gözlenmiştir. Babley gelişim testleri verildiğinde daha işbirlikçi davranmışlardır; skor olarak güvensiz bebekler ortalama 96,1 alırken, güvenli bebekler ortalama 111,2 almışlardır. Bu farklılıkların hiçbiri annenin eğitimine, çocuğun kaç tane kardeşi olduğuna ya da önceden oyuncaklarla oynamış ya da oynamamış olmasına bağlanamaz. İki gruptaki çocukların annelerinin davranışları gözlem seanslarında belirgin bir farklılık göstermezken, güvenli çocukların anneleri yapılan etkinliklerle daha çok ilgilenmiş, çocuğu daha dikkatli izlemiş ve daha fazla duygu göstermiştir. Dolayısıyla 12 ayda kurulan anne-çocuk ilişkisinin, takip eden 9 aylık sürede de belirgin bir istikrar gösterdiği belirtilmiştir ve bulgular daha önce elde edilen sonucu desteklemektedir. Duyarlı ve yanıt veren annelerin bebeklerinin daha sonra etrafını keyifle keşfettiği ve oyun oynadığı görülmüştür. Bu bebeklerin iş birliği yapma istekleri, konsantre olma kapasiteleri ve gelişim testlerinden aldıkları yüksek skorlar geleceklerinin iyi olacağının işaretleridir.

Yüksek derecede güvenle ilgili bir sonuca varabilmemiz için başka birçok araştırma yapılması gerektiği açıktır. Bu-

41 Main'in güvenli bebekleri bu kitapta P ve Q gruplarında sınıflandırılmıştır. Güvensiz bebekleri ise R, S ve T gruplarında yer almaktadır.

nunla birlikte bebek on iki aylıkken görülen kişilik gelişimi ve anne-çocuk ilişkisi örüntüleri genel olarak daha sonraki yıllarda görülen kişilik gelişimi ve anne-çocuk ilişkisiyle, birinin diğerinin göstergesi olduğunu düşünmemize yetecek kadar benzerlik taşımaktadır. En azından Ainsworth'ün bulguları duyarlı, ulaşılabilir ve yanıtlayıcı olan, bebeğin davranışlarını kabul eden annelerin bebeklerinin bazı teorilerin ileri sürdüğünün aksine ileriki yaşlarda talepkar ve mutsuz çocuklar olmadıklarını göstermiştir. Tersine, bir yaşında sınırlı bir özgüvene sahip olan çocuğun annesine güvenmesi ve onunla birlikte olmaktan keyif alması böyle bir annelik tarzıyla uyumludur.

Kendine ve Başkalarına Güvenmek

14. bölümde kişilik işleyişi ve gelişimiyle ilgili üç önerme sunulmuştur.Bunlardan ilkinde, bağlanma figürünün istediği zaman ulaşılabilir olduğundan emin olan kişinin, bundan emin olmayan birine kıyasla yoğun ya da kronik korku duymaya daha az yatkınlık gösterdiği belirtilmiştir. İkincisinde, bağlanma figürlerinin ulaşılabilir ve yanıt verebilir olmasına duyulan güvenin ya da bu konuda güvensizlik yaşanmasının gençlik yılları boyunca yavaş yavaş tesis edildiğini ve bir kez geliştiğinde buna yönelik beklentilerin yaşam boyunca değişmeden kaldığını öne sürmüştük. Üçüncüsünde ise, kişilerin bağlanma figürlerinin ulaşılabilir olmasına ilişkin beklentilerinin, önceden bu konuda yaşadıkları deneyimlerin doğru bir yansıması olduğunu söylemiştik. Bu önermeler birçok tartışma yarattığı için dayandıkları bulguları detaylı bir şekilde aktarmamız gerekmiştir.

Her önerme ilk başta örselenmiş çocukları, özellikle de bir ayrılıktan sonra rahatsızlık yaşayanları anlamak ve tedavi etmek için ileri sürülmüş olsa da uygulanma alanları daha kapsamlıdır. Çünkü sadece küçük çocuklar değil, her yaştan insan bir zorlukla karşılaştığında arkasında güvenebildiği bir ya da birkaç kişi olacağını bildiği zaman yeteneklerini en iyi

şekilde kullanır ve mutlu hisseder. Güvenilen kişi emniyetli bir üs oluşturur. Bu üs ne kadar güvenliyse o kadar "daima orada olacakmış gibi" görülür ve ne yazık ki önemi göz ardı edilir ve unutulur.

Bu ışıkta bakıldığında, paradoksal olarak, gerçekten kendine güvenen kişinin aslında hiçbir yönden bağımsız olmadığı görülür. Bunun için gereken temel unsur kişinin başkalarına güvenme kapasitesi ve kime güvenmenin doğru olacağını bilmesidir. Dolayısıyla özgüvenli bir kişi, şartlar değiştiğinde rolleri değişebilen kişidir: yeri geldiğinde ona güvenenlere güvenli bir üs sağlar, yeri geldiğinde de kendine güvenli bir üs sağlamaları için başkalarına güvenir.

Şimdi, duruma göre bu iki rolü de üstlenme kapasitesine iyi bir örnek olacağını düşündüğümüz, hamilelik, doğum ve annelik evrelerinden geçen sağlıklı, özgüvenli bir kadınla ilgili vakayı aktarmak istiyoruz. Wenner (1966)[42] hamilelik ve doğum sonrası dönemde bu kadının değişimlerle oldukça iyi başa çıkabildiğini, destek isteğini uygun biçimde ifade ettiğini ve bunu doğru kişiye etkin biçimde ilettiğini belirtmiştir. Bu kadının kocasıyla yakın bir ilişkisi olduğu, onun yardımını almaktan mutluluk duyduğu kaydedilmiştir. Kendisi de, bebeğine ve diğer insanlara karşı özverilidir. Buna karşılık Wenner, hamilelik ve doğum sonrası dönemde büyük duygusal sıkıntılar yaşayan bir başka kadından daha bahseder, bu kadının başka insanlara güven duyma konusunda zorluk yaşadığını belirtir. Kadın yardım isteğini ifade edememektedir ya da bunu talepkar ve saldırgan bir biçimde yapmaktadır. Her durumda bu davranışı, yardımın geleceğinden emin olmadığını göstermektedir. Genellikle kendisine verilenlerden

42 Wenner (1966) 52 evli kadın üzerinde hamilelik ve doğum sonrasında yapılan bir çalışmayla ilgili ön bulgularını aktarmıştır. Denekler orta sınıftan, orta gelir düzeyine sahip, 20 yaş ve üstü, bir kez doğum yapmış veya daha önce hiç doğum yapmamış Amerikalılardan oluşuyordu. Hamilelikte ortaya çıkabilecek sorunlar nedeniyle psikiyatriste gitmişlerdi ve doğumdan üç ay sonrasına kadar haftada bir terapi görmüşlerdi. Bu kadınların çoğu terapi sürecini rahat geçirirken, bazıları büyük duygusal zorluklar yaşamıştı.

tatmin olmaz ve başkalarına da kendiliğinden bir şey veremez. Melges'in yaptığı çalışma (1968) bu sorunu yaşayan kadınların anneleriyle ilişkilerinin derin bir ikirciklik taşıdığını gösterir.

Bazı temel prensipler

Burada benimsenen teorik pozisyonun birçok psikanalistin benimsediği görüşle, özellikle de çevrenin gelişim üzerindeki etkisine önem veren psikanalistlerle, ortak yönleri bulunmaktadır.

Örneğin İngiltere'de Fairbairn (1952) "ego gelişimiyle ilgili bir teorinin tatmin edici kabul edilebilmesi için nesne ilişkileri içinde değerlendirilmesi" gerektiğini vurgulamıştır. Bu görüş, kişinin gelişiminde "infantil bağımlılığın (...) yetişkin ya da olgun bir bağımlılık için terk edildiğini" öne sürmektedir. Winnicott'a göre:

> Olgunluk ve kendi başına olma kapasitesi, bireyin yeterince iyi annelik yoluyla iyicil bir ortamda bir inanç oluşturma şansına sahip olmasını ifade eder. Benliği destekleyen çevre kademeli olarak içe atılır ve bireyin kişiliğinde yapılandırılır, böylece kendi başına olma kapasitesi oluşur (...) Bununla birlikte kuramsal olarak, bilinçdışında anneyle eşit olan biri her zaman mevcuttur (Winnicott 1958).

Benzer türden bir kuramlaştırma geleneği Amerika'da yıllardır etkisini sürdürmektedir ve Fleming (1972) yazdığı makalede bunu oldukça açıklayıcı anlatmıştır. Benedek (1938; 1956) kişinin güveninin, kendisine yardım eden figürlerle birlikteliğinden, bebekliğinde ve çocukluğunda annesiyle kurduğu tatminkar ilişkilerden doğduğunu vurgular. Bunun sonucunda, kişinin herhangi bir yardım alamadığı durumlarda bütünlüğünü koruma ve kendi kendini denetleme becerisine sahip güçlü bir benlik geliştirdiğini belirtir. Mahler (1968) psikotik çocuklarla ilgili çalışmalardan yola çıkarak yine benzer sonuçlara varır; özgüvenin, kendine saygının ve bağımsız olmaktan haz duymanın başkalarına güvenmekten geçtiğini belirtir. Bu güven, çocuğun eylemlerinde "referans

noktası" olarak işlev gören ve çocuğa Mahler'in "ayrılma-bireyleşme" dediği gelişimsel evreden geçmesini sağlamak için ona yeterli özgürlüğü veren annenin yardımıyla bebeklikte ve çocuklukta kurulur. Çocukluğunda ya da ergenliğinde kayıp yaşamış yetişkin hastalarla ilgili sorunlar üzerine uzun yıllar çalışmış olan Fleming (1972) bu görüşleri onaylamıştır ve yetişkin yaşamda bile güvenebileceğimiz, gerektiğinde yardıma çağırabileceğimiz bir kişiye ihtiyaç duyduğumuzu vurgulamıştır.

Dolayısıyla klinisyenlerin kuramsal çerçeveleri ve vardıkları sonuçları dayandırdıkları bilgi kaynakları birbirinden ve bu kitapta kullanılan gözlem yöntemlerinden ve kuramsal modelden farklı olmasına rağmen bazı temel prensipler üzerinde herkes hemfikirdir. Sağlam bir özgüvenin başkalarına güvenme kapasitesinden doğduğu ve onun tamamlayıcısı olduğu açıktır. Kişinin kendine ve başkalarına duyduğu güven ailenin ürünüdür, çocuklarının kişisel isteklerine ve sorumluluk duygularına saygı duymak, sorunlarla başa çıkabilmeleri için onları desteklemek de yine ailenin sorumluluğundadır. Bunlar çocukta özgüven oluşumunun temel öğelerdir, güvenli bir üs ve güçlü aile desteği çocuğun özgüveninin zayıflatmaz aksine bunun gelişmesine büyük katkı sağlar.

22. Bölüm: Kişilik Gelişimi Boyunca Geçilen Yollar

> Organizma ve çevre, eleğin üzerine atılmış çakıl taşları gibi karşılıklı ilişkisi sınırlı, her biri kendi karakteri ve bağımsızlığı olan iki farklı şey değildir. Organizmanın temel özellikleri, gelişimin alternatif yolları olarak görülebilecek zamana yayılmış özelliklerdir.
>
> C. H. WADDINGTON (1957)

Bireysel Farklılıkların Doğası: Alternatif Modeller

İçinde bulunduğumuz yüzyılda en çok benimsenen kişilik gelişimi kuramı, kişiliği tek bir yolda bir dizi evre kaydederek olgunluğa doğru gelişen bir model olarak tanımlamıştır. Psikiyatrik açıdan rahatsız olarak kabul edilen birçok kişilik yapısının bu evrelerin biri ya da diğerinde durakladığı ve gelişimini tamamlamadığı düşünülmüştür. Genellikle bu kısmi bir durakl'ama olarak nitelendirilir. Gelişimin, stres yaşantıları haricinde devam ettiği, stres durumlarında ise durduğu yani kişi, kişilik gelişiminin hangi evresinde duraklamışsa ya da takılmışsa oraya gerilediği belirtilmiştir. Mesela Abraham'ın (1924) teorisi bu model üzerine kurulmuştur. Bu modele göre her türden kişilik bozukluğunun, nevroz ve psikozun bir ölçüye kadar, gelişimin bir ya da diğer evresinde meydana gelen saplanmanın izi sürülerek açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Bu modelle birlikte sağlıklı ve hasta kişilikler için olgun ve olgunlaşmamış terimleri kullanılmaya başlamıştır (bkz. 14. bölüm).

Yakın dönemde Anna Freud'un (1965) geliştirdiği teorik sistem Abraham'ınkinden daha incelikli ve detaylı olmasına

rağmen yine de aynı temel özellikleri taşımaktadır: Bireysel farklılıklar yine ilerleme, saplanma ve gerileme bağlamında ölçülmüştür. Buradaki başlıca yenilik, Abraham'ın modeli sadece libido gelişimindeki evreleri dikkate alırken, Anna Freud'un modelinin, yemek yeme biçiminin gelişimi ya da nesne ilişkileri gibi kişilik işleyişinin birçok farklı alanında görülen gelişim evrelerini dikkate almasıdır. Dolayısıyla bu kavram sağlıklı kişiliğin, "gelişim yolları" içinde yaşla uyumlu bir şekilde ilerlediğini öne sürmüştür. Bu durumda ruhsal rahatsızlıklar, bu gelişim yollarından biri ya da birkaçı içinde bir noktaya saplanma ya da gerileme olarak açıklanmıştır.

Klinik çevrelerde, kişilik gelişimini açıklamak için farklı modeller öne süren çalışmaların sayısı sınırlıdır. Geleneksel modelin kişiliği, gelişim yollarından biri ya da diğeri boyunca sürekli gelişen bir yapı olarak gördüğünü yukarıda belirtmiştik. Burada inceleyeceğimiz alternatif model, elde edilen bulgulara, geleneksel modelden daha çok uymaktadır. Bütün gelişim yollarının birbirine oldukça yakın olduğu, öyle ki başlangıçta kişinin seçebileceği, geniş bir çeşitlilikte, birbirinden farklı birçok yol bulunduğu düşünülmüştür. Seçilen yolun yolculuğun her evresinde organizmanın o sırada ulaştığı nokta ile kendini içinde bulduğu çevrenin ilişkisine bağlı olduğu düşünülür. Dolayısıyla döllenme gelişiminde [*conception development*] yeni oluşan genom ve rahim içi çevre arasındaki etkileşime bağlıdır; doğumda, yeni doğmuş bebeğin ruhsal yapı tohumu da dahil olmak üzere, fizyolojik yapısı ile içinde doğduğu ailenin etkileşimine bağlıdır; ve her yaşta, sırayla kişilik yapısına, sonra aileye ve sonra da o sırada içinde bulunulan daha geniş sosyal çevreye bağlıdır.

Döllenmede potansiyel olarak bireye açık olan geniş bir çeşitlilikteki yolların hepsi genomun yapısıyla belirlenir. Gelişim ilerledikçe ve yapılar giderek farklılaştıkça açık olan yolların sayısı azalmaya başlar.

Bu iki alternatif, teorik model iki farklı demir yolu sistemine benzetilebilir. Geleneksel model, üzerinde birçok

istasyon bulunan tek bir ana yol gibidir. Bu istasyonlardan herhangi birinde tren geçici ya da kalıcı olarak durabilir. Ve bir istasyonda ne kadar uzun durursa, ileride karşılaştığı zorluklarda oraya dönme ihtimali o kadar artar.

Alternatif model ana metropolden belli bir yöne doğru giden fakat bir süre sonra farklı yollara ayrılan tek bir güzergaha benzetilebilir. Bu yollar, belli ölçüde birbirinden ayrılsa da ilk başta birçoğunun yönü ana güzergahtan çok da farklı değildir. Fakat güzergahlar metropolden uzaklaştığı oranda, yan yollara sapma oranı artar. Bu yan yolların çoğu, çıkış noktasından giderek daha fazla ayrılsa da, bazıları başlangıçtaki güzergahla bir noktada birleşen bir yön izleyebilir, öyle ki sonunda başlangıçtaki güzergaha yakın ya da ona paralel yollara girebilir. Bu modelde kritik nokta, yolların çatallandığı kavşaklardır çünkü tren, yollardan birine girdiğinde onu o yolda ilerleten baskılar oluşur; fakat büyük bir sapma olmazsa trenin, bir sonraki kavşağa geldiğinde, çıkış noktasına yakın bir yön alma şansı vardır.

Bu farklı modellerin hem araştırmalar için hem de pratikte geniş kapsamlı etkileri olmuştur. Araştırma bakımından geleneksel model, yetişkinlerde görülen rahatsızlıkların hayatın bir evresinde, genellikle yaşamın ilk yıllarında ya da aylarında, normal ve sağlıklı bir kişilik yapısı üzerine kurulduğunu öne sürer. Bu varsayıma uygun olarak bir şema oluşturulmuştur, bu şemada çocukluk çağındaki sağlıklı özellikler sonraki yaşamda ortaya çıkan rahatsızlıklarda tipik olarak görülen bir ya da diğer özelliğe bağlanır. Böylece yaşamın sonraki dönemlerinde kişilikle ilgili sorunların nasıl ortaya çıktığını incelerken, gelişimin ilk evrelerinin gözlemlerinden elde edilen verileri temel alan bir gelişim psikolojisi kurulmuştur.

Farklı gelişim yolları olduğunu ileri süren alternatif modelin araştırmalar için etkileri daha farklıdır. 14. bölümün sonunda, bu modelin öne sürdüğü görüşe, yani, yetişkinlikte görülen rahatsızlıkların, yaşamın ilk dönemlerindeki sağlıklı gelişiminin bir yansıması olduğuna katılmadığımızı

ve gelişim psikolojisinin buna dayanarak açıklanamayacağını belirtmiştik. Bunun yerine, insanların birbirinden farklı birçok potansiyel gelişim yolunu takip edebileceğini ve kişiyi bir ya da diğer yolu seçme konusunda kısıtlayan organizmaya ve çevreye ait değişkenlerle birlikte seçilen gelişim yolunun haritasının çıkarılması gerektiğini ileri sürdük. Bu haritanın ancak kişiliği çevre içerisinde inceleyerek oluşturabileceğimizi vurguladık. Ancak bu şekilde, kişiliğin seçilen yolda gelişmesiyle sonuçlanan kişilik ve çevre arasındaki etkileşimli ardışıklığı anlayabileceğimizi belirttik.

Gelişim Yolları ve Homeorhesis

Kişilik yapısındaki farklılıkları, kişiliğin farklı ve çeşitli yollardan geçerek gelişmesinin bir sonucu olarak gören bu alternatif model, Waddington'ın (1957) ileri sürdüğü epigenesis teorisine dayanır ve gelişimsel biyolojiyle ilgilenen araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu teoriye göre organizmanın gelişiminin, özellikle de gelişimin her bir niteliğinin çevresel değişkenlere karşı ne ölçüde duyarlı olduğunu belirleyen süreçlerin genom tarafından yönetildiği düşünülür. Gelişimin çevredeki değişime duyarlı olmayan özellikleri "çevreye karşı istikrarlı", duyarlı olan özellikleri ise "çevreye karşı değişken" olarak adlandırılmıştır (bkz. I. cilt, 3. ve 10. bölüm).

Gelişim sürecinde çevresel değişimlere duyarlılık derecesinin sonucu olarak ortaya çıkan ve türün üyelerine bahşedilmiş hayatta kalmayla ilgili avantajlar ve dezavantajlar Waddington tarafından tartışılmıştır. Çevresel değişime düşük derecede duyarlılık göstermek, uyumlayıcı gelişime imkan tanır fakat çevre belli sınırların ötesinde değişirse bu durum hiçbir şekilde uyum sağlayamamayla sonuçlanabilir. Diğer yandan, çevresel değişime yüksek bir duyarlılık göstermek organizmanın gelişimini, gelişmenin yaşandığı çevreye göre değiştirebilir ve yetişkin canlıların daha kolay adapte olmasını sağlar. Ayrıca türün gen havuzunda uyumluluk rezervi yara-

tarak çevrede büyük değişimler olsa bile türün bazı üyelerinin uyum sağlamasını ve hayatta kalmasını sağlar. Fakat böyle bir esneklik birçok çevrede canlının gelişiminin yanlış yola sapma riski karşılığında alınır ve sonuçta ortaya çıkan canlı formu o çevrede ya da diğer bütün çevrelerde ciddi uyumsuzluklar gösterebilir. Bu tehlike yüzünden hiçbir türün üyesi gelişim sırasında çevreye karşı belli bir derecenin üstünde duyarlılık gösteremez.

Türler evrimlerinde, gelişim süreci boyunca kendilerine izin verilen çevreye duyarlılık derecelerine göre farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Çünkü her iki uç da, yani çevreye aşırı duyarlılık ya da duyarsızlık, hayatta kalmaları bakımından ciddi tehlikeler yaratabilir, her tür bu ikisi arasında bir denge kurmalıdır. Bütün türlerde, yaşamın ilk yıllarında daha fazla görülen ve sonra azalan bu epigenetik duyarlılık bulunmaktadır.

Epigenetik duyarlılığı sınırlamak ve böylece istikrarlı gelişimi çevre değişimlerine rağmen sağlamak için canlıyı çevrenin etkisinden koruyan fizyolojik ve davranışsal işleyişler zaman içinde gelişmiştir. Bu işleyişler, ilerde çevrede meydana gelebilecek değişimlere rağmen canlının o anda içinde bulunduğu gelişim yolunda devam etmesini sağlar. Waddington bu işleyişlerin kendi kendini düzenleyen özelliklerini "homeorhesis" olarak nitelendirir.

Waddington'ın kavramları insan gelişim psikolojisine uygulandığında, ileri sürülen model, kişilik yapısını meydana getiren ruhsal süreçlerin yaşamın ilk yıllarında çevreye, özellikle de aile çevresine karşı oldukça yüksek bir duyarlılığa sahip olduğunu fakat bu duyarlılığın çocukluk çağı boyunca azaldığını ve ergenliğe gelindiğinde artık oldukça sınırlı bir hale geldiğini varsayar. Dolayısıyla Waddington, gelişim sürecinin seyrinin yaşamın ilk yıllarında uyumlayıcı bir şekilde, gelişimin meydana geldiği çevreye göre değişebileceğini, sonra duyarlılığın azalmasıyla birlikte giderek seçilen yolla sınırlandığını düşünür.

Günlük yaşantılar kişilik gelişiminin ilk evrelerinde görülen çevreye karşı duyarlılığın genellikle uyumlayıcı bir şekilde sonlandığını, yani sonuçta ortaya çıkan yetişkin kişiliğinin kültürel olarak belirlenmiş aile ve sosyal çevrede iyi çalıştığını göstermektedir. Buna rağmen, yukarıda belirttiğimiz gibi, gelişimin ilk evrelerinde görülen bu duyarlılık uyumlayıcı bir sonuca ulaşılacağını garanti etmez; çünkü gelişim çevresi belli sınırlar dışında kaldığında, organizmanın çevreye duyarlılığı gelişen kişiliğin uyumsuz bir yola girmesiyle ve artan homeorhesis yüzünden bu yolla sınırlı kalmasıyla sonuçlanabilir. Yaşamın ilk üç yılında yoğun bir şekilde atipik bir aile çevresinin içinde büyümenin sonucu olarak ortaya çıkan psikopat kişilik bu tip uyumsuz kişilik gelişimine örnek olarak verilebilir.

Yetişkin yaşamda uyumsuzluğa yol açabilecek diğer bir kişilik gelişimine de, gelişimin, içinde gerçekleştiği çevreyle uyumlu olduğu fakat yetişkin yaşamda kişi farklı çevrelere girdiğinde bu uyumun görülmediği durumlarda rastlanır. İyi yapılanmış bir sosyal çevrede gelişen fakat değişime uyum gösteremeyen saplantılı kişilik, bu tip bir uyumsuz gelişime örnektir.

Kişilik gelişiminde homeorhetik baskılar

Şimdi kişilik gelişiminin içinde bulunduğu yolu ve onu o yol üzerinde tutan süreçlerin niteliğini kısaca inceleyeceğiz. Kişiliği bu yoldan tutan iki tür baskı vardır; çevreden doğan baskılar ve organizmanın kendi içinden doğan baskılar. Bu baskılar sürekli etkileşim içinde oldukları için birleşik etkileri muazzamdır.

Çevresel baskılar, Peck & Havighurst ve diğer araştırmacıların da belirttiği gibi, çocuğun içinde büyüdüğü aile ortamı zaman içinde büyük bir değişim göstermediği için oluşur. Bu, çocuğun gelişim yolunu seçmesine neden olan aile baskısının devam ettiğini ve gelişimi o yolda tuttuğunu gösterir. Bu yüzden psikoterapi yoluyla çocuğun kişilik yapısını değiştirme girişimleri, eş zamanlı olarak aile terapisi yapılmak suretiyle aile ortamının değişmesi sağlanmazsa, başarısız olur.

Gelgelim gelişimin belli bir yolda sürmesini sağlayan sadece çevresel baskılar değildir. Kişiliğin yapısal özellikleri geliştikten sonra, bu özellikler artık kendi kendini düzenleme işlemi için gereken araçlara sahip olur ve gelişimi o anki seyri içerisinde devam ettirir. Mesela var olan bilişsel ve davranışsal yapılar neyin algılandığını, neyin göz ardı edildiğini, yeni bir durumun nasıl yorumlandığını ve nasıl bir hareketle cevap verileceğini belirlerler. Bunlar ayrıca, hangi türden kişilerin ve durumların sevildiğini ve hangilerinden kaçınıldığını da belirler. Böylece kişi, kendi çevre seçimini etkilemeye başlar ve bu yüzden dönüp dolaşıp aynı noktaya gelir. Bu kendi kendini düzenleyen işleyişler her insanda olduğu için, hastanın ailesini ya da sosyal çevresini değiştirmeyi amaçlayan terapötik yöntemler de, eş zamanlı olarak hastanın kendi kişilik yapısını değiştirmeye çalışmadığı sürece başarısız olacaktır.

Dolayısıyla (çevresel ve organizmaya ait) bu iki tür homeorhetik baskı sürekli birbirini beslediği için ve böylece gelişimi o anki yolu içerisinde tuttuğu için değişimi gerçekleştirecek terapötik yöntem bu iki baskıyı eş zamanlı olarak ele alan bir yöntem olmalıdır. Bugün, dinamik yöntemi benimseyen psikiyatristler bu türden bileşik terapi tekniklerini geliştirmeye çalışmaktadır.

Psikanalitik gelenekte, organizmanın homeorhesis'e katkısını sağlayan ruhsal süreçler ve davranış biçimleri "savunma" olarak bilinir. III. ciltte savunma işleyişlerini ve davranışlarını bu bakış açısından inceleyeceğiz.

Gelişim Yolu: Bazı Belirleyici Etkenler

Waddington'dan uyarlayarak kişiliğin temel özelliklerinin, gelişimin alternatif yolları olarak görülebilecek zamana yayılmış özellikler olduğunu söyleyebiliriz. Bu yollardan hangisinin ilk baştan bize açık olduğu birçok değişkene bağlıdır. Fakat bu değişkenler içerisinde etkileri daha kapsamlı olanlar çok daha kolay fark edilir. Hiçbir değişkenin kişilik gelişimi üzerindeki etkisi çocuğun aile içindeki yaşantısı kadar geniş

kapsamlı değildir, çünkü çocuk yaşamın ilk aylarında başlayarak annesiyle, daha sonra çocukluk ve ergenlik yıllarında her iki ebeveyniyle kurduğu ilişkide, bağlanma figürlerinin muhtelif durumlarda kendisine nasıl davranabileceğine ilişkin içsel çalışan modeller oluşturur ve hayatının geri kalanında bütün beklenti ve planlarını bu modeller üzerine kurar.

Bağlanma figürlerinden kısa ya da uzun süreli ayrı kalmak, kayıp ya da ayrılık veya terk edilmekle tehdit edilme gibi etkenlerin hepsi, optimum sınırlar içindeki gelişim yolunu başka bir yöne saptıran yaşantılardır. Demiryolu analojisiyle söyleyecek olursak, bu yaşantıların etkisiyle tren kavşaktaki noktalarda yön değiştirir ve ana yoldan yan yollara sapar. Neyse ki bu durum çoğu zaman uzun sürmez ve ana yola dönmek görece kolaylaşır. Buna karşılık, bazen de büyük bir sapma yaşanır ve uzun süre o yan yolda gidilir veya sapma tekrarlanır; böyle zamanlarda ana yola dönmek zorlaşır ve bazen de imkansızlaşır.

Fakat gelişimi optimum sınırlar içindeki yoldan çıkaran tek etken yaşanan ayrılıklar, ayrılık tehditleri ve kayıplar değildir. Eğer bu kitapta ileri sürdüğümüz teori doğruysa, ebeveynlik kurumunun birçok kısıtının ve yetersizliğinin aynı etkiyi yaratabileceğini söyleyebiliriz. Ayrıca stres ya da kriz yaratan herhangi bir yaşam olayı da (özellikle bu olay olgunlaşmamış bir kişinin ya da o anda zaten yan yolda ilerleyen birinin başına geldiğinde) bu sapmaya neden olabilir. Dolayısıyla gelişimi saptırabilen hayat olayları arasında ayrılık, kayıp ve terk edilme tehditleri yaşam alanında başat değişikliklere yol açan büyük olaylardan sadece birkaçıdır (Parkes 1971b). Bu kategorideki olaylar arasında, belli durumlarda gelişimi olumlu yönde etkileyen olaylar da yer alır.

Ayrılık ve kayıp yaşantısına ve terkedilme tehditlerine yoğunlaşarak diğer yaşam olaylarını dışarıda bırakmamızın muhtelif sebepleri bulunmaktadır. İlk olarak bu olaylar kolayca tanımlanabilen, etkileri kısa vadede (ve gelişimde ciddi bir sapma olduğunda uzun vade de) gözlemlenebilen olaylardır.

Dolayısıyla muazzam derecede karmaşık ve halen aydınlatılmamış bölümleri bulunan kişilik gelişimi konusunu ve bunu belirleyen koşulları incelemeleri için araştırmacılara değerli bir başlangıç noktası sunarlar.

İkinci olarak bu olaylar sadece insanla sınırlı olmayıp diğer türlerde de görüldüğü için, içinde hem psikanalitik gelenekten hem de etoloji ve gelişimsel biyolojiden gelen görüşlerin bulunduğu kişilik gelişimi kuramını ve sapmaları yeniden formüle etmek için bir fırsat ortaya koyarlar.

Üçüncü olarak da bu olaylar, çocukların, ergenlerin ve yetişkinlerin hayatlarında yaygın bir şekilde görüldüğü için ve stres yaratan durumların önemli bir bölümünü oluşturduğu için, bunların etkilerini kavramak klinisyenlerin psikiyatrik bozuklukları anlaması, tedavi etmesi ve mümkün olduğunda önlemesine yardımcı olmaktadır.

Bu teşebbüsün ne ölçüde yarar sağladığı henüz tam olarak bilinmese de, başlangıç için bir adım olarak görülebilir. İnsan kişiliği belki de dünyadaki en karmaşık sistemdir; bunu oluşturan temel bileşenleri tanımlamak, işleyiş biçimlerini anlamak, kestirebilmek ve kişiliğin içinde geliştiği çetrefilli yolların çeşitliliğini gösteren bir harita çıkarmak gelecek nesillerin görevidir.

I. Ek Bölüm:
Ayrılık Kaygısı; Literatür Araştırması[1]

Literatür araştırması yapıldığında ayrılık kaygısı sorununu ele alan altı ana yaklaşım görülmektedir: Bunlardan üçünün, çocuğun annesine bağlanması bakımından benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır. Bu kuramlar psikanalistlerin bu yaklaşımlara ilgi gösterme derecesine göre aşağıda sıralanmıştır:

1. Bunlardan ilki Frued'un Üç Deneme'de (1905b) ele aldığı ve 1926'ya kadar sürdürdüğü genel kaygı teorisidir. Freud kaygı nevrozlarıyla ilgili yaptığı çalışma sonucunda (1895) marazi kaygının, boşalamamış somatik kökenli cinsel uyarılmanın kaygıya dönüşmesiyle ortaya çıktığını belirtmiştir. Bebek sevdiği kişiden ayrıldığında gözlemlenen kaygı Freud'a göre bunun bir örneğidir, çünkü bu şartlar altında çocuğun libidosu tatmin edilmeden kalır ve bir dönüşüme uğrar. Bu teori "dönüştürülmüş libido" olarak adlandırılmıştır.
2. Küçük çocukların annelerinden ayrıldıklarında duydukları kaygı doğum travmasının tekrarıdır. Doğum kaygısı daha sonra yaşanan bütün ayrılık kaygılarının prototipidir. Rank (1924) bu durumu "doğum travması" teorisi olarak adlandırmıştır. Bu teori çocuğun bağını ana rahmine dönme isteğiyle açıklayan teoriyle bazı yönlerden benzerlik taşımaktadır.
3. Bebek ya da çocuk, annenin yokluğunda travmatik

1 Bu taramanın başka bir versiyonu *Journal of Child Psychology and Psychiatry* dergisinde yayınlanmıştır (I. cilt, 1961). Burada sadece birkaç nokta gözden geçirilmiştir. 1960'tan beri yayınlanan makaleler bu tarihten önce yayınlanan makaleler kadar sistematik araştırılmamıştır.

bir ruhsal deneyim yaşama riskiyle karşı karşıyadır. Bu yüzden anne çocuğun yanından her ayrıldığında çocuk kaygı davranışının ortaya çıkmasına yol açan bir güvenlik işleyişi geliştirir. Çocuk, bu davranışıyla anneden bir daha uzun süreliğine ayrılmayacağını garanti altına aldığını düşünür. Bu, Freud'un 1926'da sinyal teorisi olarak tanımladığı teoridir. Kaçınılması gereken travmatik durumun birçok farklı biçimi vardır.

Bunlar şöyle sıralanabilir: (a) travmatik durum, tatmin edilmemiş bedensel ihtiyaçların aşırı birikmesinden doğan ekonomik bir rahatsızlıktır (Freud 1926a); (b) cinsellikten keyif alma kapasitesinin bütünüyle ve kalıcı olarak tükenmesi yani afaniz (Jones 1927) (Afaniz teorisi kaygıyı açıklamak için ilk kez Jones tarafından öne sürüldüğünde ayrılık kaygısıyla ilişkili değildi, fakat iki yıl sonra bu teoriyi Freud'un düşünceleriyle uyumlu hale getirmeye çalıştı); (c) Spitz'in (1950) ileri sürdüğü ve Joffe & Sandler'in yeni bir kuramsal model içinde sunduğu versiyonda kaçınılması gereken travmatik durum narsistik yaralanmadır. Freud'un düşüncesinde sinyal teorisi, çocuğun anneyle bağını ikincil itkiyle açıklayan teoriden doğar ve onunla belli yönlerden benzerlik taşır. Narsistik yaralanmayı travma olarak gören versiyon da ikincil itki teorisinden yol çıkılarak oluşturulmuştur.

4. Ayrılık kaygısı çocuğun, annesi ortadan kaybolduğunda onu yediği ya da başka bir şekilde yok ettiğini ve bunun sonucunda da onu sonsuza dek kaybettiğini düşünmesine yol açar. Bu düşüncenin çocuğun anneye karşı ikircikli duygular hissetmesinden kaynaklandığı, ikircikliğin sebebinin de çocuğun ölüm içgüdüsü olduğu düşünülür. Bu görüş Melanie Klein (1935) tarafından geliştirilmiştir, Klein'ın terminolojisinde bu teori "depresif kaygı" olarak nitelendirilmiştir.
5. Çocuk saldırganlığını annesine yansıtması sonucunda annesini zulmeden biri olarak görür ve gidişini ona

verdiği bir ceza olarak yorumlar, ya da onun kızgın olduğunu düşünür. Bu nedenle annesi her gittiğinde ya bir daha geri dönmeyeceğini ya da dönünce düşmanca bir tutum içinde olacağını düşünür ve kaygı yaşar. Bu durum, yine Melanie Klein'ın (1934) terminolojisinde, "zulüm görme kaygısı" olarak adlandırılır.

6. Kaygı, başka koşullara bağlı olmaksızın çocuğun anneyle bağının kesilmesinden doğan birincil bir tepkidir. Bu teori "engellenmiş bağlanma" olarak adlandırılabilir ve çocuğun annesinin varlığından duyduğu hazzın beslenme ve sıcaklık ihtiyacı kadar birincil bir haz olduğunu ileri süren teorilerle benzerlik taşır. James (1890), Suttie (1935) ve Hermann (1936) tarafından geliştirilen bu teori psikanalitik çevrelerde pek rağbet görmemiştir. Daha önce yazdığım bir makalede (Bowlby, 1960a) bu teoriyi sinyal teorisinin başka bir versiyonu ile ilişkilendirmiştim. Bu çalışmada geliştirilen teori (12. bölüm), üçüncü ve altıncı teorinin birleştirilmesinden oluşmaktadır. Çocuğun annesinden ayrılmasını sıkıntı verici bir durum olarak görür ve bunun yoğun bir korkunun yaşanmasını sağlayan koşulları oluşturduğunu ileri sürer. Sonuç olarak çocuk yine bir ayrılık yaşanacağını hissettiğinde kaygı duymaya başlar.

5. bölümde kaygı ve korkuyla ilgili neredeyse bütün psikanalitik kuramlaştırmanın modern evrim teorisinden önceki biyolojik paradigma içinde düşünüldüğüne dikkat çekmiştik. Bu, literatürde neden bu denli karmaşık, birbiriyle yarışan ve çelişen birçok teorinin bulunduğunu açıklamaktadır.

Katkıda bulunan başlıca kişilerin görüşleri

Sigmund Freud

Freud 1926 yılında, yani ancak 70 yaşına geldiğinde, ayrılık kaygısını sistematik olarak *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı* başlıklı çalışmasında incelemiştir. Bundan önce, kendisinin de belirttiği gibi, çocuğun anneyle bağını yeterli ölçüde ele almamıştır (Freud 1931) ve buna bağlı olarak çocuğun ayrılık durumunda yaşadığı kaygıya çalışmalarında az yer vermiştir. Bununla birlikte konunun taşıdığı önemi asla göz ardı etmemiştir. Hem *Üç Deneme*'de (1905b) hem de *Giriş Dersleri*'nde (1917b) bu konuya dikkat çekmiş ve meselenin önemini vurgulamıştır[2].

Üç Deneme'de erken dönem nesne ilişkilerini incelediği bölümden sonra "infantil kaygıya" bir paragraf ayırmıştır (*SE 7*: 224). Burada "çocuklardaki kaygı aslında sevdikleri insanın kaybını hissetmelerinden kaynaklanır" diye belirtmiştir. Bu görüş yetişkinlerdeki nevrotik kaygıyla ilgili düşüncesiyle uyumludur. O sırada Freud halen "güçlü bir cinsel uyarım yeterli ölçüde boşaltılamazsa libido hemen kaygıya dönüşür" düşüncesini sürdürmektedir. Bunun çocuklarda da böyle olduğunu düşünür. Çünkü "çocuklar (...) erken yaşlardan itibaren, kendilerine bakan kişilere bağımlılıkları cinsel nitelikli bir sevgi taşır gibi davranırlar" ve bir ayrılık durumunda çocuğun libidosu tatmin edilmeden kaldığı için Freud, çocuğun bu durumla bir yetişkin gibi başa çıktığını yani "libidosunu kaygıya dönüştürdüğünü" söyler. Dört yıl sonra Freud, Küçük Hans'ın ilk belirtisi olan ayrılık kaygısını yine aynı şekilde açıklar: "Annesine duyduğu ilgi aniden kaygıya dönüşmüştü (...)" (*SE 10*: 25).

---

2 Strachey, *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'nın standart edisyonuna yazdığı değerli giriş yazısında çocuğun anneden ayrılmasının Freud'un düşüncesinde önemli bir yer tuttuğunu, Freud'un bu konuya tekrar tekrar döndüğünü belirtmiştir.

Burada Freud'un *Giriş Dersleri*'ndeki düşüncesini devam ettirdiği görülür (1917b). Sonra bir kez daha anne olmadığı zaman çocuğun duyduğu kaygıya dikkat çekerek "infantil kaygının gerçekçi kaygı ile bağlantısı zayıftır fakat diğer yandan yetişkinlerdeki kaygı ile yakından ilişkilidir. Yetişkinlerde görülen kaygı gibi bunun da çıkış yolu bulamayan libidodan kaynaklandığını" düşünür. Freud'un burada yetişkinlerdeki nevrotik kaygı ile bebeklerdeki ayrılık kaygısını eşit tuttuğu görülmektedir, bu benzerliğe 1905 yılında dikkat çekmiştir[3].

Giriş Dersleri'nde Freud, kaygının temelinde doğumda yaşanan duygunun tekrarlanmasının yattığını ileri sürerek teorisini karmaşıklaştırmış olsa da, yine de 1905 yılından itibaren infantil kaygı üzerine yazdığı yazılarda, çocuğun anneden ayrılmasından doğan kaygı teorik düşüncesinin merkezinde durur. Doğumda başlayan kaygı konusunu ilk kez birkaç yıl önce öne sürmüştür (1910, *SE II*: 173) fakat bu daha çok teorisine yaptığı spekülatif bir ek gibi görünür ilk başta, zamanla anneden ayrılmaktan kaynaklanan kaygı ile eşit bir düzeye çıksa da hiçbir zaman onun yerini almamıştır. Bu önemli bir noktadır çünkü daha sonra birçok psikanalist Freud'un teorisindeki bu görüşe daha fazla öncelik vermiştir[4].

---

3 "(...) libidosu tatmin edilmediği için nevrotik olan bir yetişkin kaygılandığında bir çocuk gibi davranır: yalnız kaldığında korkmaya başlar (...) ve korkusunu en çocuksu yöntemlerle dindirmeye çalışır (*SE 7*: 224).

4 *Giriş Dersleri*'nde Freud çocuklarda kaygı yaratan durumların prototipini tanımlarken çocuğun annesini gözden kaybedişini anlatır (*SE 16*: 407). Fakat buna ek olarak doğum kaygısının bir tekrarının yaşandığını da düşünür. Diğer yandan *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'da doğum kaygısı çocuklarda kaygının prototipi olarak anlatılmıştır. Bu çalışmasının ek bölümlerinden birinde Rank'in doğum travmasının birincil rolüne ilişkin düşünceleriyle aynı doğrultuda düşünmediğini belirterek kendi vardığı sonuçlara değinir ve doğumun öneminin "tehlikeyle bu prototipik ilişkiye indirgendiğini" söyler (*SE 20*: 162). Bu düşüncesini *Yeni Giriş Dersleri*'nde de sürdürür (1933) ve kaygı belirleyicisinin (yani tehlike durumunun) her gelişim dönemine o döneme uygun olarak bölüştürüldüğünü söyler (*SE 22*: 88). Doğum ve nesne ya da sevgiyi yitirme tehlikesinin burada eşit statüde olduğunu belirtir. Ayrıca bkz. Jones (1957: 274-276) ve Strachey'in (1959: 83-86) incelemeleri. Strachey, Freud'un sonraki çalışmalarında yalnızca kaygının aldığı *biçimin* doğum yaşantısından kaynaklandığına dikkat çeker.

Freud ayrılık kaygısına ikinci kez *Haz İlkesinin Ötesinde* başlıklı çalışmasında değinir, bunu Jones'un 5 yıl önce Hamburg'da şahit olduğunu söylediği meşhur makara oyunuyla [*fort-da*] (1957: 288) ilişkilendirerek anlatır. Freud'un 18 aylık torunu bir sürü küçük objeyi toplayıp evin çeşitli köşelerine, yatakların altlarına vs. saklar ve "gitti" der. Daha sonra çocuk iplik makarasını sonuna kadar çözüp ileri fırlatarak "gitti" ve sonra kendine çekerek "burada" diyerek bir oyun oynamaya başlar. Freud bu basit oyunun (çocuğun "annesine çok düşkün olduğunu" da göz önünde bulundurarak) çocuğun en büyük kültürel başarısı olduğunu düşünür; "çocuk içgüdüsel bir vazgeçişle (yani içgüdüsel tatminden vazgeçme) annesinin gidişine herhangi bir serzenişte bulunmadan izin verir. Ve bunu etrafındaki nesneleri kaybederek ve bularak telafi eder" (*SE 118*: 14-15).

Bu kültürel başarının ne ölçüde kalıcı olduğunu bilemeyiz fakat Freud'un torunu normal bir gelişim izlemişse bunun sürdürülebilmesinin pek mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Birçok bebek 18 aylıkken annesinin bir saat kadar bir süreliğine yanından ayrılmasına ağlamadan izin verebilir fakat bu bebekler sonraki aylarda bunu katlanılmaz bulur ve yaygara koparır. Gelgelelim Freud'un bu olay ve kuşkusuz buna benzer olaylarla ilgili gözlemleri çocuğun anneyle bağı konusundaki görüşlerini netleştirmiştir ve onu kaygı teorisi üzerine daha detaylı incelemeler yapmaya yönlendirmiştir, bu durum doğrudan gözlemin ne kadar değerli katkılar sağladığını da göstermektedir.

Rank'in 1924 yılında *Doğum Travması* başlıklı kitabı yayınlandıktan sonra Freud *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'ya (1926a) bir ek bölüm yazarak Rank'in çalışmasının kendisini "kaygı sorununu bir daha gözden geçirmeye" ittiğini söyler. Rank bu çalışmasında, yukarıda belirttiğimiz gibi, ilk olarak Freud'un öne sürdüğü, kaygı duygusunun doğum olayının bir sonucu ve o zaman yaşanan bir durumun tekrarı olduğuna ilişkin görüşten yol çıkmıştır. Freud şöyle devam etmiştir;

"ama doğumun bir travma olduğu, kaygı durumlarının buna yönelik bir boşalma tepkisi ve sonraki bütün kaygı durumlarının da bunu daha eksiksiz olarak 'boşaltma' girişimi olduğu görüşüyle pek ilerleme kaydedemedim" (*SE 20*: 161). Bunun yerine Freud teoriyi yeniden gözden geçirirken tekrar ampirik gözlemin güvenilir alanına döner ve bu da onu yine ayrılık kaygısına geri getirir.

Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı'da Freud'un yedi bölüm boyunca kaygıyla ilgili teorik sorunlarla uğraştığını ve kaygının libidonun dönüşümünden kaynaklandığına ilişkin hipotezinden vazgeçtiğini görürüz. Bunun nedeni önceden kaygının bastırmanın bir ürünü olduğunu düşünmesi ve fakat klinik bulgular incelendiğinde tersine bastırmanın kaygının bir sonucu olduğunu fark etmesidir (*SE 20*: 109). Bu yüzden sekizinci bölümün başında pişmanlığını dile getirerek "şu ana kadar tarafsız bir gözlemcinin birisi karşısında diğerini tercih etmeyeceği çelişik görüşlerden başka bir şey kazanamadık. Dolayısıyla farklı bir yöntem izlemeyi öneriyorum. Yeni bir senteze ulaşma beklentisi olmaksızın kaygı konusunda bütün bildiklerimizi tarafsız olarak birleştirmeyi öneriyorum" (s. 132) der. Freud daha sonra şöyle devam eder:

> Çocuklardaki kaygı dışavurumlarının sadece birkaçını anlayabiliyoruz, dolayısıyla dikkatimizi bunlarla sınırlamamız gerek. Bunlar örneğin çocuğun yalnız ve karanlıkta olduğu, ya da kendi annesi gibi alıştığı birisinin değil de tanımadığı birisinin yanında bulunduğu zaman ortaya çıkar. Bu üç olay tek bir duruma –yani sevilen ve özlenen birisinin bulunmaması durumuna— indirgenebilir. Burada kaygının kavranmasına yönelik bir anahtar bulduğumuzu sanıyorum (...) burada kaygı, nesnenin kaybedildiği duygusuna bir tepki olarak ortaya çıkar (s. 136-137).

Freud bu noktaya kadar ampirik verilerle çalışır ve bu veriler şimdi fazlasıyla doğrulanmıştır. Buna rağmen gözlemlerini nasıl açıklayacağıyla ilgili kafa karışıklığı devam eder. Neden kaygı tepkisi ortaya çıkmaktadır? Şuna işaret eder; "kaygı sanki henüz gelişmemiş olduğu için özlem yüküyle daha iyi

nasıl başa çıkacağını bilmiyormuş gibi gözüken çocuğun umutsuzluğunun bir dışavurumudur" (s. 137). Bugün "özlem yüküyle" ilgili hipotezi sorunun özü olarak ifade etmek için daha sofistike bir içgüdü teorisine başvurabiliriz. Fakat 50 yıl önce içgüdüsel davranışla ilgili bu tip düşünceler pek yaygın değildi; Freud çocuğun bağlanmasının yalnızca ikincil itki bağlamında anlaşılabileceğini ve birincil ihtiyaçların sadece bedensel ihtiyaçlar olduğunu düşünüyordu.

Freud daha sonra şöyle devam etmiştir:

> Kucaktaki bebeğin annesinin varlığını algılamayı istemesinin tek nedeni, yaşadıklarından, annesinin bütün ihtiyaçlarını anında giderdiğini zaten biliyor olmasıdır. Dolayısıyla "tehlike" olarak değerlendirdiği ve korunmak istediği durum, doyumsuzluk durumudur, çaresiz olduğu *ihtiyaç nedeniyle artan* gerilim durumudur.

Şöyle devam eder Freud; "bu durum bebek için doğma yaşantısının benzeri olsa gerek (...) her iki durumda da ortak olan şey, çocuğun kurtulması gereken uyarım miktarındaki bir artışın yarattığı ekonomik rahatsızlıktır". Dolayısıyla "tehlikenin" gerçek özü bu etkendir. Ve Freud bunu "travmatik durum" olarak nitelendirir. Bundan kaçınmak için bebek bir öğrenme sürecinden sonra "korktuğu tehlikenin içeriği ekonomik durumdan, bu durumu belirleyen koşula yani nesnenin kaybedilmesine aktarılır. Artık annenin yokluğu tehlikedir ve tehlike ortaya çıkar çıkmaz bebek, korkulan ekonomik durum devreye girmeden önce kaygı sinyali verir" (s. 137-138).

Freud'un kaygı sorununa yaklaşımını değerlendirirken, psikanalitik teorisinin ilk dönemlerinden itibaren sinir sisteminin uyarandan kurtulma işlevinin bulunduğunu ve başına gelebilecek en büyük felaketin uyarana boğulmak olduğunu temel savı olarak belirttiğini göz önünde bulundurmamız gerekir (bkz. 5. bölüm). Freud bu düşünceyi ekonomik durum olarak nitelendirir ve biriken fiziksel enerjinin bazen eylemlerle boşaltıldığını ya da baskılandığını bazen de uyarılma olarak görüldüğünü belirtir. Freud, annesinden ayrılan çocuğu

tehdit eden "korkunç ekonomik durumun" boşaltılamayan fiziksel enerjinin bastırılması olduğunu söyler.

Freud kaygı sorununu yeniden gözden geçirdikten sonra kaygının iki türü olduğu sonucuna varır. İlki, doğum durumuna verilen tepkinin bir parçası olduğunu düşündüğü, fizyolojik niteliklere sahip "otomatik bir olgudur". Bu tip bir kaygı, travmatik durum "idde olduğu zaman" yani, "uyarım miktarını bebeğin ruhsal anlamda başa çıkamadığı veya boşaltamadığı hoşnutsuzluk verici bir noktaya çıkaran doyumsuzluk durumunda" görülür (*SE 20*: 137-141). Bu travmatik durumlar her zaman için çaresizlikle karakterizedir. Freud'un bu kaygı tipiyle ilgili formülasyonunun *Kaygı Nevrozları* (1895) başlıklı makalesinde geliştirdiği teorinin devamı olduğunu görüyoruz. Freud burada sinir sistemi uyarım yığınıyla başa çıkamadığı zaman kaygının geliştiğini ileri sürmüştür.

Freud'a göre ikinci kaygı türü tehlikenin yaklaşmakta olduğunu gösteren "kurtarıcı sinyal olarak kaygıdır" Bu bir öngörü gerektirdiği için "yalnızca ego tarafından hissedilebilir" (*SE 20*: 140). Tehlike durumunu canlı bir biçimde hayal etmek ve "bunaltıcı yaşantıyı sadece bir belirtiyle, bir sinyalle sınırlamak" egonun görevidir (s.162). Freud daha sonra tehlike durumlarını gelişimin evrelerine tekabül edecek şekilde sıralar (doğum, nesne kaybı [yani annenin kaybı], baba korkusu ve süperego korkusu) bunlar, gelişmesine izin verilirse travmatik olacak durumlardır (146-147).

İkinci kaygı tipiyle ilgili olarak Freud öngörü ve beklenti unsurlarını vurgular: "Birey, çaresizlik içeren travmatik durumu önceden görebilirse (...) bunun gerçekleşmesini beklemek yerine, kendini koruma becerisinde önemli bir ilerleme kaydetmiş olacaktır" (s.166). Bu yüzden bu kaygı oluşmadan önce yüksek derecede bilişsel gelişim gereklidir.

Daha önce belirtildiği gibi Freud ayrılık kaygısını bir sinyal olarak görmesine ve öngörüye dayandığı için öğrenme yoluyla geliştiğini düşünmesine rağmen, vardığı sonuçtan tatmin olmadığı görülmektedir. Kitabın sonunda (*SE 20*:

168) tekrar "ilk çocukluk döneminin şaşırtıcı fobilerine" geri döner ve diğer türlerde olduğu gibi, bir nesneyi kaybetmekten korkmanın belki de kalıtsal bir tepki olduğunu belirtir: "Arkaik miras" ve "gerçek tehlikeleri göğüslemeye yönelik yapısal donanımın evrimsel kalıntılarından" bahseder. *Outline* başlıklı çalışmasında (1940) görülen çocuğun anneyle bağına ilişkin bu düşünceleri, Freud'un yaşamının sonuna yaklaşırken burada geliştirdiğimiz formülasyondan pek de farklı olmayan bir formülasyon geliştirmeye doğru ilerlediğini göstermektedir.

Fakat Freud'un bu son dönem çalışmasında, burada bizim de hem fikir olduğumuz gibi, ayrılık kaygısının yas ve savunma ile ilişkisini netleştirmiş olması çok daha önemlidir. Daha önce kendisinin de açık yüreklilikle belirttiği gibi bu konu kafasında net değildi. Bastırmanın kaygının öncülü olduğunu düşünüyordu ve kaygının ve yasın nesne kaybına verilen bir tepki olduğuna inanmakta zorlanıyordu. Fakat yaşamının son dönemlerinde kaygının, nesneyi yitirme tehlikesine verilen bir tepki olarak ortaya çıktığını, yasın nesnenin gerçekten yitirilmesine verilen bir tepki olduğunu ve savunmaların egoyu nesnenin yokluğunda ortaya çıkan içgüdüsel taleplerden koruduğunu daha net görmeye başladı (*SE 20*: 164-172).

Ernest Jones

Jones (1927) afaniz teorisini ilk geliştirdiğinde, *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı* çalışmasına gönderme yapmamış olmasından anlaşılacağı üzere Freud'un son düşüncelerinden haberdar değildi. Ayrıca, çocuğun (cinsiyetinden bağımsız olarak) anneye bağlanmasının öneminin de halen farkında değildi. Dolayısıyla Jones'un afaniz teorisi (yani insandaki temel korkunun cinsel haz alma yeteneğini kaybetme korkusu olduğunu ileri süren teori) ayrılık kaygısı konusuna herhangi bir gönderme yapmadan geliştirilmiştir. Yalnızca sütten kesilmenin pregenital kastrasyonun işareti olduğundan ve kız ço-

cuğunun babadan ayrılma korkusundan bahsedilen noktada ayrılık kaygısına değinilmiştir.

Gelgelelim Jones (1929), iki yıl sonra afaniz teorisini, Freud'un sinyal olarak kaygı teorisiyle birleştirmeye çalışmıştır. Bu birleştirme çabası başarıya ulaşmamıştır ve ortaya çıkan teori belirgin karmaşıklıklar taşımaktadır. Bunun nedenlerinden biri Jones'un anne ile çocuk arasındaki bağın çocuğun cinsiyetinden bağımsız olarak var olduğunun farkına varamamasıdır[5].

Araştırma çalışmalarında bu birleştirilmiş teoriye çok az başvurulduğu için biz de burada detaya girmeyi gerekli görmedik, bu teoriden genel hatlarıyla bahsedecek olursak; Jones'un, Freud'un sinyal teorisini kabul ettiği ve bu görüşleri "sinyalin ego tarafından kişiliği tehlikelere karşı korumak için gönderildiği" şeklinde yorumladığı, tehlike durumlarını örneklerken Freud'un "travmatik durum" dediği kavrama kendi afaniz düşüncesini eklediği söylenebilir.

Melanie Klein

Jones'un kaygı teorisini Freud'dan bağımsız olarak geliştirip daha sonra iki teoriyi birleştirmeye çalıştığını belirtmiştik, Melanie Klein ise teorisinin Freud'un teorisinden ayrılan yönlerini sürekli vurgulamıştır. Klein'a göre kaygı, ölüm içgüdüsü ve dolayısıyla saldırganlıkla ilişkilidir. Freud bu ikisi arasında böyle bir bağlantı kurmamıştır. Kaygıyla ilgili genel düşünceleri 1924 ile 1934 yılları arasında şekillenmiştir, ayrılık kaygısına ilişkin düşüncelerini *Kaygı Teorisi ve Suçluluk Duygusu* (1948b, Klein *ve meslektaşları* 1952) başlıklı makalede ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Kelin'ın bu çalışmaları Freud'un formülasyonlarından belirgin biçimde farklıdır ve psikanalitik teoride muazzam bir etki yaratmıştır.

Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı'da Freud, *Giriş Dersleri*'nde (*SE 16*: 407-408), geliştirdiği savı takip ederek

5 Bkz. nesneden geri çekilmekten kaynaklanan dışsal tehlike, ör. "*oğlan* çocuklarıyla ilgili vakada annenin durumu" (s. 311, italikler bana ait).

ölüm korkusunun birincil bir kaygı olduğunu açıkça reddetmiştir ve bunun sonradan oluşan, öğrenilmiş bir korku olduğu sonucuna varmıştır[6].

Melanie Klein, Freud'dan farklı olarak şöyle demiştir: "Ben buna katılmıyorum çünkü analitik gözlemlerim bana bilinçdışında hayatın sona ereceğinden korku duyulduğunu göstermiştir" Bunun ölüm içgüdüsüne tepki olduğunu düşünür: "Bu yüzden benim görüşüme göre kaygının temel nedeni ölüm içgüdüsünün içsel işleyişinden kaynaklanan tehlikedir" demiştir (Klein *ve meslektaşları* 1952: 276). Bu, bebek tarafından "saldırı ve zulüm görme" olarak algılanır ve ilk olarak doğumda hissedilir: "Yaşam ve ölüm içgüdüleri arasındaki mücadele doğumda işler durumdadır ve bu, acı dolu deneyimin yol açtığı zulüm görme kaygısını vurgular". Bu argümandan yola çıkarak çocuğun ilk nesne ilişkileriyle ilgili önemli bir sonca varır Klein: bu yaşantı (doğum), dış dünyanın, ilk dışsal nesne yani annenin memesi de dahil olmak üzere, düşmanca gözükmesine yol açar (1952:278). Başka bir makalesinde (1946) görüşlerini bir cümlede özetlemiştir: "Kaygının organizmanın içindeki ölüm içgüdüsünden kaynaklandığını, yok olma korkusu olarak yaşandığını ve zulüm görme korkusu biçiminde ortaya çıktığını düşünüyorum" (Klein *ve meslektaşları* 1952: 296). Klein ayrılık kaygısını bu zeminde, ölüm içgüdüsünün sürekli etkinliğinin bir sonucu olarak görür ve yeni doğmuş bir bebeğin daha o zamandan zulüm görme kaygısı içinde olduğunu belirtir.

Klein, Freud'un nesnel kaygı (bilinen, dışsal bir tehlikeden kaynaklanan kaygı) ile nevrotik kaygı (bilinmeyen, içsel bir tehlikeden kaynaklanan) diye ayırdığı kaygı türlerinin (1926a, *SE 20*: 165 ve 167) ikisinin de bebeğin kayıp korkusuna katkıda bulunduğunu düşünür (1948b). Bu kaygıların

6 Sylvia Anthony'nin (1940) çocukların ölümle ilgili düşüncelerinin kökenini incelediği çalışmasında aynı sonuçlara varması ilginçtir. Ayrıca ölümün duygusal açıdan anlamının ayrılıkla eşit olduğunu düşünmektedir: "Ölüm ayrılığa denktir (...) çocuklar için ölüm, ayrılık bağlamı içerisinde kendisinin ölümü değil, annenin ölümüdür".

doğasını şöyle açıklar: Nesnel kaygı "çocuğun ihtiyaçlarını tatmin etmek ve gerilimi azaltmak için anneye bağımlı olmasından kaynaklanır"; nevrotik kaygı "bebeğin sevdiği annesini sadist dürtüleriyle yok etmekten ya da yok etme tehlikesinden duyduğu korkudan kaynaklanır ve bu korku bebekte (...) annenin bir daha geri dönmeyeceği duygusunu uyandırır". Klein bu depresif kaygının bebekliğin sonraki dönemlerinde geliştiğini ileri sürmüş olsaydı Freud'un görüşünden ayrılmamış, onun görüşünü önemi bir noktaya taşımış olacaktı. Gelgelelim, Klein'ın pozisyonu farklıdır zira her iki kaygının da en baştan beri bulunduğunu ve sürekli etkileşim halinde olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden dış kaynaklardan ortaya çıkan "hiçbir tehlike durumu çocuk tarafından tamamen dışsal ve bilinen bir tehlike olarak yaşantılanmaz" (Klein vd. 1952: 288). Bu konu üzerine düşünceleri ile meslektaşlarının görüşleri birbiriyle tutarlıdır. Klein'ın iplik makarası oyununa ilişkin görüşleri Freud'unkilerden açıkça ayrılır; "çocuk annesinin yokluğunda ihtiyaçları tatmin olmadığı zaman, yıkıcı itkilerinin bir sonucu olarak annesinin gittiğini düşünür" der (s. 269-270). Aynı kitapta Susan Isaacs, ruhsal acının "bir içeriği ve anlamı" olduğunu ve her zaman için "bir fanteziyi işaret ettiğini" belirtir. Burada öne sürülen görüşe göre çocuğun "sanki annesini bir daha asla göremeyecekmiş gibi" davranması[7] fantezisinde annesini nefreti ve açgözlülüğü yüzünden yok ettiğini ve artık tamamen kaybettiğini düşündüğü anlamına gelir (Klein vd. 1952:87).

Bu pasaja bakarak, Melanie Klein ve meslektaşlarının ayrılık kaygısını açıklarken, depresif kaygıyı ayrılık kaygısının tek bileşeni olarak gördükleri söylenebilir fakat durum böyle değildir. Çünkü başka bir yerde anneyle kurulan ilişkinin kendisinin bir savunma olduğunu belirtir: "(...) Freud kaygının en temel kaynağının anneye bağımlılık ve onu kaybetme korkusu olduğu görüşündedir, bizim görüşümüze göre bu

7 Isaac'ın alıntısı *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'nın 1936'daki İngilizce çevirisinden aktarılmıştır (Londra: Hogarth, s. 167).

kendini korumayla ilişkilidir, daha büyük bir tehlikeye karşı (içteki yıkım karşısındaki çaresizlik) bir savunmadır" (Joan Riviere, Klein *ve meslektaşları* 1952: 46-47). "En baştan beri", diye devam eder Klein, "organizmayı tehdit eden en büyük tehlikenin ölüm içgüdüsü ve saldırganlığın içsel şiddeti olduğu hissedilir" (s.44). Bu şiddet ayrılık yaşantısında serbest kaldığı için son tahlilde ayrılık kaygısı içteki yıkım tehdidine karşı bir tepki olarak ortaya çıkar. Açıkça görüldüğü gibi bu teori Freud'un teorisinden ve burada geliştirdiğimiz teoriden oldukça farklıdır. Freud, ayrılığın sonucunda ortaya çıktığını düşündüğü "uyaran birikiminden" doğan kaygıya öncelik verirken Melanie Klein ve meslektaşları zulüm görme kaygısına öncelik verir.

Gelgelelim Klein muhtelif yerlerde doğumun da kaygı yaratan bir travma olduğundan bahsetmiştir ve bazen de ayrılık kaygısıyla ilgili olarak doğum travması teorisine katılır gibi gözükmektedir. Bu yüzden yukarıda alıntıladığımız pasajın devamında (1952: 296) şöyle yazmıştır: "Birincil kaygının diğer önemli kaynağı doğum travması (ayrılık kaygısı) ve bedensel ihtiyaçların karşılanmamasıdır". Fakat bunu belirtmesine rağmen bebeğin her zaman bir nesneden korktuğunu varsayarak bu görüşünü hemen zulüm görme kaygısının sınırları için çeker: "Yıkıcı itkilerden duyulan korku kendisini hemen bir nesneye bağlar" diye belirttikten sonra doğum travması ve bedensel ihtiyaçların karşılanmamasıyla ilgili bu ifadesini şöyle tamamlar: "Bebek bu yaşantılara da en başından beri nesnelerin neden olduğunu hisseder[8]. Bu nesneler, dışsal olduğu hissedilse bile, içe yansıtma yoluyla içsel zulüm eden nesnelere dönüşürler ve bu yüzden içteki yıkıcı itkiden duyulan korkuyu pekiştirirler" (s. 296).

Melanie Klein'ın görüşlerini değerlendirirken temel teorik bakışının Freud'un *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı* ça-

8 Freud bu teoriye olumlu bakmaz. Şöyle yazmıştır: "Bu şekilde güvensizlik yaşayan ve dünyaya hakim olan saldırganlık içgüdüsünden korkan bir çocuk ancak başarısız bir teorik kurgu olarak nitelendirilebilir" (*SE 16*: 407).

lışmasının yayınlanmasından sonraki yıllar içinde biçimlendiğini görürüz. Teorisinin son formülasyonunda çıkış noktası olarak kaygının ayrılık yaşantısından doğduğunu ileri süren Freud'dan farklı olarak Klein, anneden ayrılmayı kaygı yaratan bir durum olarak incelemesinden çok önce kendi kaygı teorisini geliştirmiştir. Bunu ilk tartıştığı makalesi 1935'te yayınlanan *Manik-Depresif Durumların Psikojenezi* [*The Psychogenesis of Manic-depressive States*] adlı makaledir.

Melanie Klein'ın ilk makalelerine baktığımızda, kaygı ve bilinçdışı saldırganlığın, özellikle de kişinin bir diğer kişiye karşı sıra dışı bir kaygı ve yoğun bir bağlılık duyduğu durumlarda, birlikte var olduğuna ilişkin gözlemlerinin ne kadar isabetli olduğunu görürüz. Fakat bence, bilinçli ve bilinçdışı saldırganlığın ayrılığa verilen olağan bir tepki olduğunu ve ayrılık kaygısını şiddetlendiren bir koşul yarattığını düşünmek yerine, saldırganlığın kaygıdan önce geldiğini ve ona neden olduğunu dolayısıyla kaygının tek kaynağı olduğunu öne sürerek kolay bir yargıya varmıştır; ve ayrıca çocuğun anneyle bağını oralityeyle tanımlayarak bebeklerin yaşamlarının ilk aylarındaki ruhsal yaşantılarına ilişkin mantıksız varsayımlar ileri sürmüş ve inandırıcı olmaktan uzak bir teorik üst yapı kurmuştur.

Bunun iki talihsiz sonucu olmuştur; bir yanda, bazı eleştirmenler Klein'ın teoriye yaptığı değerli katkıyı fark edememiştir; diğer yanda takipçileri, ayrılık kaygısının kökeninin (depresif kaygı ve zulüm görme kaygısına ilişkin görüşleri önemli olsa da) bu terimlerle anlaşılamayacağını ve daha önemlisi iki yaşından itibaren ortaya çıkan anne-çocuk ilişkisindeki bozuklukların geniş kapsamlı bir patolojik gelişim potansiyeli taşıdığını görememişlerdir.

Anna Freud

Melanie Klein, ayrılık kaygısı üzerine birçok inceleme yazmış fakat bebeklerin ve küçük çocukların ayrılık durumlarında nasıl davrandıklarına ilişkin çok az gözlem aktarmıştır, Anna Freud ise bu tip gözlemleri kaydeden ilk kişidir fakat

bu gözlemlerle ilgili teorik anlatımları dikkat çekecek kadar azdır. Bunun temel sebebi Klein'da da gördüğümüz gibi teorik yöneliminin Freud'un kaygının kökeni ve doğasına dair yeni değerlendirmesinden önce oluşmuş olmasıydı. *The Psychoanalytical Treatment of Children* (1946) başlıklı kitabında, *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'ya hiç değinmemiştir. Kitabın bir bölümü, kaygı ya da tehlikenin kaynağıyla ilişkili olarak savunma mekanizmalarına ayrılmış olsa da *Benlik ve Savunma Mekanizmaları* (1936) kitabında da ayrılık kaygısına ya da nesne kaybına değinilmemiştir. Anna Freud savaş yıllarında Hampstead Bakımevinde bebekler ve çocuklarla yaşadığı deneyimlere kadar bu sorunlarla fazla ilgilenmemiştir.

Dorothy Burlingham ile birlikte yayınladıkları iki kitapta çocuklara ilişkin keskin gözlemlerde bulunduğu görülür (Burlingham & Freud 1942; 1944). 1 ila 3 yaşındaki çocuklar üzerine yaptığı gözlemlerle ilgili olarak şunları aktarmıştır: "Yaşamın bu döneminde ayrılığa verilen tepki özellikle şiddetlidir (...) bu yeni sevme becerisi, alışılmış nesnelerden mahrum kalınca bebeğin sevilme açlığı doyurulmamış olarak kalır ve anneye duyduğu özlem katlanılmaz olur, bu durum bebeği çaresizliğe sürükler" (1942:51). Fakat Anna Freud, bu tepkilerde dolaylı olarak görülen rahatsızlığı açık bir şekilde anlamasına rağmen, ne bu iki kitapta ne de daha sonra yayınladığı makalelerde bebeğin bu dışavurumlarının genel olarak kaygıyla ya da ayrılık kaygısıyla ilişkisine sistematik olarak değinmemiştir.

Hatta Burlingham & Freud'un bakımevinde gözlemledikleri tepkilerin yoğunluğuna hazırlıksız yakalandıkları, bu tepkileri nasıl açıklayacaklarını şaşırdıkları izlenimine kapılmak mümkündür. Mesela kitapta bir pasajda (1942:75-77) ayrılık biraz daha kademeli olarak gerçekleşirse her şeyin yoluna gireceğine ilişkin düşüncelerini ifade etmişlerdir: "Çocuk ayrılıktan ziyade ayrılma biçimine tepki vermektedir". Bir diğer pasajda (s. 57) 3 ile 5 yaş arasında çocukların yaşadı-

ğı sıkıntı, ayrılığı ceza olarak algılamalarına bağlanmıştır; "çocuk bu suçluluk duygusundan kurtulmak için ebeveynlerine karşı duyduğu sevgiyi aşırı vurgular". Bu yorumları, çocuğun bu yaşta suçluluk ve zulüm görme kaygıları olmazsa sıkıntı duymayacağını düşündüklerini göstermektedir. Yine bu pasajlarda "ayrılığın doğal acısı"ndan bahsederken ve "tatmin edilmeyen özlemin bebekte şok olarak hissedilen bir gerilim yarattığını" belirtirken gerçeğe biraz daha yaklaşmışlardır.

Bu dönemde, Anna Freud bu tepkileri ya da ayrılığın uzun vadeli sonuçlarını teorik açıdan yorumlarken (ör. 1952; 1953) çocuğun anneyle bağının ikincil dürtü teorisiyle açıklanabileceğini hiç sorgulamadan kabul eder. Bebeğin bedensel ihtiyaçları dışında başka bir ihtiyacı olmadığı için ilgisi ilk olarak bu ihtiyaçları karşılayan kişiyle sınırlanır; anneden ayrılmak bedensel ihtiyaçların karşılanmamasından duyulan korku nedeniyle kaygı yaratır. Anna Freud'un görüşleri belki de en açık şekilde tıp öğrencilerine yönelik notlarında görülür (1953). Bağlanmanın iyi bakım görmüş bir çocukta nasıl geliştiğine ilişkin düşüncelerini aktardıktan sonra şöyle devam eder:

> Diğer yandan annenin kayıtsız bir şekilde bakım sağlayan kişi rolünü üstlendiği ya da kendi yerine başka kişilerin geçmesine izin verdiği durumlarda, bebeğin açgözlü mide-sevgisinden gerçek ve istikrarlı bir sevgi bağı kuracak duruma gelmesi yavaş gerçekleşir. *Bebek, ihtiyaçlarının karışlanmayacağından o kadar endişe duyar ve güvensiz hisseder ki* bakımını sağlayan kişiyi ya da kişileri sevecek durumda değildir (italikler bana ait).

Bu sonuç ikincil dürtü teorisinin ve Freud'un ayrılık kaygısıyla ilgili sinyal teorisi versiyonunun doğal bir getirisidir.

Daha sonra Anna Freud 1965'te yayınladığı bir kitapta, yaşamın ilk yıllarında kaygının nesne ilişkilerinin gelişim evrelerinde aldığı çeşitli "biçimleri" tanımlamıştır. Bunları şöyle sıralamıştır: "Arkaik yok edilme korkuları, (...) ayrılık kaygısı, kastrasyon kaygısı, sevgiyi kaybetme korkusu, suçluluk (...)". Anna Freud, ayrılık kaygısının (ve yok edilme korkusunun) nesne ilişkilerinin ilk evresiyle sınırlı olduğunu

düşünür. Bu evreyi "anne-bebek çifti arasında biyolojik bütünlüğün olduğu, annenin narsizminin çocuğa uzandığı ve çocuğun, kendi narsistik alanına anneyi de dahil ettiği" bir evre olarak tanımlar. Daha sonraki evrelerde ayrılık kaygısı dışındaki diğer kaygı biçimlerinin görüldüğünü belirtir. Mesela nesne sürekliliği olarak tanımlanan üçüncü evrede, nesnenin sevgisini kaybetme korkusunun yaşandığını ileri sürer. Yaşamın sonraki yıllarında sıra dışı bir yoğunluk taşıyan ayrılık kaygısının sembiyotik evrede takılma olduğu düşünülür. Sevgiyi yitirmeye yönelik aşırı korku duyulmasının nedeni, cezalandırma konusunda ebeveynlerin yaptığı hatalarla ya da çocuğun nesne sürekliliği evresindeki aşırı hassas egosuyla açıklanır. Çocukluğun sonraki dönemlerindeki olası etkiler tartışılmamıştır.

Diğer araştırmacıların ego psikolojisine katkıları

Anna Freud'un geliştirdiği teorilere Nunberg (1932), Fenichel (1945), ve Schur (1953; 1958) katkıda bulunmuştur. Schur, kaygıyla ilgili iki teori ortaya koymuştur, burada insan davranışının biyolojik bileşenlerinin aşırı sınırlı olduğuna ilişkin yaygın görüşten bahsetmiştir. Etolojik veriler ve kavramları yoğun bir şekilde kullandığı makalesinde bunların neleri kapsadığını ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Bir yanda dışsal nesneleri algılama becerisiyle ortaya çıkan dövüş ya da kaç tepkilerinin görüldüğü gelişim evresinden, diğer yanda "insana özgü infantil gelişimden kaynaklanan" "ekonomik" ve "içsel tehlikeden" yani tatmin edilmemiş bedensel ihtiyaçlar ve uyaran birikiminden doğan tehlikenin yaşandığı daha erken bir evreden (farklılaşmamış evre) söz eder. Öğrenilmiş bir türev olarak gördüğü ayrılık kaygısının bu kaygıdan kaynaklandığını, bunun spesifik olarak insana özgü olduğunu düşünür: "Travmatik durumu dışsal bir nesnenin başlatabileceğini ya da bitirebileceğini fark etmek, tehlikeyi ekonomik durumdan çıkarır ve bunun yerini durumu belirleyen koşul alır. O zaman çocuk için açlık artık tehlike olmaktan çıkar,

bunun yerini annenin yokluğu alır". Schur "doğuştan sahip olunanlardan kaynaklanan" çeşitli tehlikelerden bahsetmesine rağmen, bu tehlikelerden birinin annenin kaybı olma olasılığını düşünmemiştir.

Kris (1950) ayrılık kaygısının önemini fark ettikten sonra bu konuya teorisinin içinde yer vermek için ciddi bir çalışma yapmıştır. Fakat görüşlerini, verileri yeniden değerlendirerek oluşturmaktan ziyade başka bir teoriden yaptığı çıkarımlara dayandırmıştır; görüşlerini Schur gibi, Hartmann'ın ego psikolojisine uygun şekilde biçimlendirmiştir. Bu da sevgi nesnesini yitirme tehlikesi ile nesnenin sevgisini yitirme arasındaki farkı fazla vurgulamasına yol açmıştır. Freud bu ayrıma kısaca değinmiş olsa da (1926a) Kris bunu kendine özgü bir biçimde ele almıştır. Teorik olarak, sevgi nesnesini kaybetmenin, belli bir sevgi nesnesiyle değil, yalnızca anaklitik (yani bedensel) ihtiyaçlarla ilgili olduğunu düşünür. Buna karşılık "artık kolayca değiştirilemeyen kalıcı bir sevgi nesnesiyle" kurulan ilişkinin, nesnenin sevgisini yitirme tehlikesine karşı duyarlılığın gelişmesiyle eş zamanlı gerçekleştiğini ileri sürer; onun düşüncesinde bu "ego gelişiminde belirleyici bir adımdır"

Fakat bu hipotetik bağlantı gözleme dayanmaz. Kris (1950), insan yavrusunun nesne sevgisini kaybetme tehlikesinin farkında olduğunu söyleyebilmemiz için belirli bir sevgi nesnesinin kaybına verilen kaygı tepkilerinin birkaç ay gözlemlenmesi ve bu gözlem için bebeğin en az 12 aylık olması gerektiğini belirtmiştir. İlk cildin15. bölümünde vurgulandığı gibi, insanda ve diğer türlerde bağlanma davranışına aracılık eden tepkiler hızla belli bir figüre odaklanma eğilimi gösterir; bu durumun ego gelişiminde önemli bir adımı temsil ettiğini düşünmemiz için makul bir sebep bulunmamaktadır. Bu yüzden Kris'in teorik ayrımının hatalı olduğu söylenebilir.

Freud'un *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'nın son sayfalarında belirttiği, nesneyi kaybetme tehlikesine verilen tepki olarak kaygı ile nesnenin gerçekten kaybedilmesine verilen tepki olarak yasın acısı arasındaki önemli bağlantıyı çok az

araştırmacı görebilmiştir. Bu konuya sadece Melanie Klein ve Therese Benedek'in çalışmalarında detaylıca yer verildiği görülür. Helene Deutsch (1937) bu ikisini açık bir şekilde ayırır: Kaygının infantil bir tepki, keder ve yasın ise olgun tepkiler olduğunu söyler. "İnfantil kaygı çocuğun koruyucu ve kendisini seven kişiden ayrılmasına verdiği tepkidir" diye belirtir. Buna karşılık, çocuk büyüdüğünde "kaygının *yerini* keder ve üzüntünün alması beklenir" (s. 14, italikler bana ait). Ayrıca yetişkin kişilerde ayrılık kaygısı "keder, egonun bütünlüğünü tehdit ettiği zaman ya da diğer bir deyişle ego yası kaldıramayacak kadar zayıfsa ortaya çıkar ve bu durum her zaman bebekliğe gerileme olarak değerlendirilmelidir" (s. 14) der. Fakat olgunlaşmayla gelen bu farklılık detaylı olarak incelenmemiştir. Bebeklerin ve çocukların annenin kaybına verdikleri tepkilerde keder unsuru kesinlikle görülmektedir. Buna karşılık Therese Benedek ve diğerlerinin de aktardığı gibi kaygı, yetişkinlerde bile sevilen kişiden herhangi bir süreliğine ayrılınca görülen bir tepkidir.

Therese Benedek uzun yıllar sevilen kişilerden ayrılma ve onlarla yeniden bir araya gelmeyle ilgili sorunlar ve kayıp ve yas tepkileri üzerine çalışmalar yapmıştır; bu klinik çalışmalarının sonucunda ayrılık kaygısının önemi ve bunun kaygı ve yasla yakın ilişkisi üzerine geniş kapsamlı bir farkındalık kazanmıştır. Ayrılığa, yeniden bir araya gelmeye ve savaş zamanı görülen kayıplara verilen tepkileri tanımlarken cesur bir genelleme yapar, ayrılığın başlı başına bir travma olduğunu belirtir ve "ayrılığa verilen evrensel tepki kaygıdır" der (Benedek 1946:146). Ayrıca sevilen bir kişiden ayrılmanın ya da ayrılık beklentisinin, o kişiye duyulan özlemin şiddetli bir şekilde artmasına yol açtığını belirtir. Son dönemde yazdığı makalelerden birinde (1956) bebeğin ağlamasının sadece açlık ya da acı gibi zorunlu bir fizyolojik ihtiyaç sonucu ortaya çıkmadığını, duygusal (ruhsal) bir iletişim kurma ve tatmin isteğinin engellenmesinden de kaynaklandığını söyler.

Bütün bu gözlemler bu kitapta geliştirilen bağlanma,

ayrılık kaygısı, keder ve yas ile ilgili teoriler bağlamında açıklanabilir. Bununla birlikte Benedek, Budapeşte'de eğitim görmüş olmasına rağmen (bkz. I. cilt, Ek bölüm) bu basit hipotezleri kabul etmez. Bunun yerine teorisinde çocuğun anneyle bağını, bütün güçlüklerine ve kusurlarına rağmen ikincil dürtü teorisiyle açıklar. Bu yüzden ayrılık durumunda yetişkinlerde görülen ve doğal ve normal bir tepki olan özlemi, oral bağımlılık evresine gerileme olarak açıklar. Bağımlılık kavramından yola çıkarak geliştirilen birçok teoride de görüldüğü gibi, Therese Benedek, sanki sevilen kişiye bağlanmanın her zaman infantil duruma doğru istenmeyen bir gerileme yarattığını düşünme eğilimindedir.

Benedek'in yukarıda, iki ayrı teorinin olduğunu örtük biçimde belirttiği makalesi dışında (1956) hiçbir makalesinde ayrılık kaygısına ilişkin sistematik bir incelemeye rastlanmaz. İlk teori, Freud'un sinyal-kaygı teorisine benzer, ikincisi benlik dezorganizasyonu tehlikesiyle ilgilidir.

30 yıl önce Freud'un uğraştığı sorunla halen uğraşmaya devam ederek bebeğin neden "'bağımlı' bir arzunun engellenmesine" ağlayarak tepki verdiğini sorar. Ağlamanın aslında sadece açlık ve acı ile ilişkili olduğuna ilişkin düşüncesine geri dönerek bebeğin "sembiyozu tamamlamak için yetişkinin yardımcı olmamasına, sanki terk edilmiş ve *acıkmış* gibi" tepki verdiğini söyler (s. 402, italikler bana ait).

Fakat Benedek ağlamanın kaygı olarak anlaşılabileceğinden tam olarak emin olmadığı için ve gerçek kaygının benlik dağılmasına verilen bir tepki olduğunu düşündüğü için bir başka görüş daha ileri sürer. Küçük çocukların "kaygı, aşağılanma ve başarısızlığın utancını yaşadığı durumlarda" benlik bütünlüğünü korumak için annesine dönmek zorunda olduğunu belirtir. Biraz daha büyük çocuklarda "benliğin kendi kaynaklarıyla kendini koruyabileceğini" söyler (s. 408-409). Dolayısıyla Benedek'in sunduğu klinik veriler burada geliştirilen teori ile tutarlı olmasına rağmen yorumları geleneksel paradigma içinde kurulmuştur.

Margaret Mahler (1968) teorisini oluştururken, özellikle de sembiyoz kavramını kullanımında büyük ölçüde Therese Benedek'i, nesne ilişkilerinin gelişiminin her evresini farklı bir kaygı türüyle açıklarken de Anna Freud'u takip eder. Fakat nesne ilişkilerinin evrelere ilişkin tanımlamaları benzerlik göstermesine rağmen Mahler'in ayrılık kaygısını tanımladığı evre ile Anna Freud'un tanımladığı evre farklıdır. Anna Freud, ayrılık kaygısını "biyolojik anne-bebek bağının" bozulması durumda görülen bir tepki olarak değerlendirirken, Mahler ayrılık kaygısının daha geç bir evreye yani "nesne sürekliliğinin başlamasından sonraki evreye" dayandırılabileceğini düşünür ve üçüncü veya dördüncü yaşta başladığını belirtir. Mahler, gelişimin ilk evresi olan sembiyotik evrede görülen kaygı tipinin, kendini yok etme korkusu olduğunu ileri sürer, bunun nedeni, bu evrede "sembiyotik nesnenin kaybının, benliğin ayrılmaz bir parçasının kaybından duyulan korku" olduğunu düşünmesidir. Bu görüş Spitz'in teorisine yakındır.

pitz, diğer birçok analist gibi çocuğun anneyle bağını açıklamak için ikincil dürtü teorisini, ayrılık kaygısını açıklamak içinse sinyal teorisinin Freud versiyonunu (1950) kullanmasına rağmen, bunlara ek olarak bir teori daha geliştirmiştir. Bu teori "narsistik travma" teorisidir. Spitz, narsizm evresinden (ilk üç ay) başlayarak, nesne ilişkileri öncesi evre (sonraki üç ay) ve gerçek nesne ilişkileri evresine (daha sonraki üç ay) ilişkin görüşlerini belirttikten sonra şöyle devam eder:

> Ancak üçüncü evrede gerçek nesneler ilk kez görülür. Artık yüzleri seçilebiliyordur fakat halen çocuğun yeni kurulmuş benliğinin bir parçası olma işlevini sürdürürler. Dolayısıyla nesnenin kaybı bu yaştaki bir çocuk için benliğin eksilmesi anlamına gelir ve bedenin bir parçasının kaybında görüleceği kadar şiddetli bir narsistik travmaya yol açar ve buna verilen tepki de aynı oranda şiddetlidir.

Spitz'in kaygının uyarıcı işlevini ve öğrenmeyle ilişkisini vurguladığı diğer çalışmalarında da kaygıyı, narsistik travma

tehlikesine karşı bir sinyal olarak yorumladığı görülür. Bu görüş kaygısı teorisine getirilen yeni bir yorumdur: buna göre kaçınılması gereken travmatik durum bu sefer narsizmin tehdit edildiği durumdur.

Spitz'in kaygı kuramının, sevilen nesneden ayrılmanın yarattığı kaygıdan ziyade, büyük ölçüde, 7 ya da 8 aylık bir bebeğin yabancı biriyle karşılaştığında sergilediği kaygıyı (bunu *8 aylık bebeklerin kaygısı* olarak adlandırmıştır) açıklama çabası etrafında döndüğünü belirtmeliyiz. Ampirik çalışması göz önünde bulundurulduğunda bu tuhaf gelebilir, fakat duygusal açıdan yoksun bebeklere ilişkin gözlemlerinin ayrılığa verilen tepkilerle yani, protesto, üzüntü ve kaygıyla ya da birleşmeden sonra görülen tepkilerle ilgili olmadığını, bundan ziyade ayrılığın diğer evrelerine yani keder ve depresyona yoğunlaştığını gördüğümüzde aslında o kadar da şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Sonuç olarak ayrılık kaygısından keder ve yasa uzanan süreci gözlemleme şansı olmadığı görülmektedir.

Sandler & Joffe'nin bu sorunlara yaklaşımı Kris ve Spitz'in yaklaşımına oldukça yakındır. Çocuğun anneyle bağını açıklamak için bağımlılık kavramıyla birlikte geleneksel ikincil dürtü teorisini kullanmışlardır. Ayrıca temel modelleriyle tutarlı olarak annenin varlığının ya da yokluğunun çocuk üzerinde yarattığı duygu durumlarını özellikle vurgulamışlardır, fakat bu duygu durumlarını içgüdüsel davranış ya da annenin varlığının hayati değeriyle ya da yokluğunun yarattığı tehlikeyle ilişkilendirmemişlerdir. Bu yüzden nesnenin çocuğun hayatındaki rolünü "ideal iyi oluş düzeyine ulaşmak için bir araç" olarak tanımlamışlardır. Buna karşılık "nesnenin kaybı benliğin bir yönünün kaybını temsil etmektedir" ör. "benlik sunumunun bir kısmını, yani *nesneyle ilişkiyi yansıtan* yönünü kaybetmektir" (Joffe & Sandler 1965).

Joffe & Sandler'a göre, Freud'un da belirttiği gibi, ne pahasına olursa olsun kaçınılması gereken durum, gerçek kayıp değil daha ziyade benliğin kayıp sonucunda ortaya çıkan trav-

matik baskısıdır. Joffe & Sandler modeline göre kaçınılması gereken travmatik durum "kişinin duygu durumunun bozulması" olarak tanımlanmıştır (Sandler & Joffe 1969).

Joffe & Sandler (1965) benim teorik yorumumla kendi yorumları arasındaki farkı sıraladıktan sonra, şöyle bir sonuca varırlar:

Nesne kaybı kendi içinde bir yara oluşturarak şiddetli bir ruhsal acıyı beraberinde getirebilir. Bu görüş, nesne kaybı sonucunda ortaya çıkan ve Abraham ve diğerlerinin, "infantil narsistik yaralanma" olarak tanımladığı görüşle örtüşmektedir. Bowlby bunun (1960b) nesne kaybının gerçek anlamını göz ardı ettiğini belirtmesine rağmen, biz yine de onun özünü taşıdığına ilişkin görüşü benimsiyoruz.

Bu zıt görüşler, kuşkusuz, bizim başka bir paradigmayı benimsememizin doğal bir sonucudur.

Katkıda bulunan diğer kişiler

Sullivan psikiyatriyi kişiler arası ilişkileri inceleyen bir bilim olarak tanımlamıştır, bu tanımlaması göz önünde bulundurulduğunda kaygıyı, çocuğun annesiyle ve kendisi için önem taşıyan diğer kişilerle ilişkisinin bir işlevi olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Sullivan'ın bu konuya yaklaşımı, burada geliştirilen yaklaşımdan, özellikle de öğrenmenin rolüne öncelik vermesi bakımından farklıdır; çünkü Sullivan kaygının sadece annenin tutumunun bir sonucu olduğunu düşünür. Anne onaylayıcı ise çocuk mutludur; onaylayıcı değilse çocuk kaygılı olur. "Temas" ve "şefkat ihtiyacı"na özellikle dikkat çekmesine ve yalnızlıktan "gerçekten korkutucu" ve "korkunç" (1952:261) gibi güçlü ifadelerle bahsetmesine rağmen sevgi nesnesinden ayrılmanın başlı başına kaygıya neden olan bir yaşantı olması Sullivan'ın düşüncesinde açık bir şekilde göz ardı edilmiştir. Çalışmasının son bölümünde insan ile diğer türler arasındaki ortak özelliklerden, yani bedensel ihtiyaçlardan ve "başka insanlarla ilişki kurma ihtiyacımızdan" bahseder. Bunları "sadece insanda ve insanın evcilleştirdiği hayvan-

larda bulunan özelliklerle" karşılaştırır, bu özelliklerden biri de kaygı yaşantısıdır (s. 370). Kaygının sadece evcilleştirilmiş türlerde görüldüğünü ileri sürer, bunun yetiştirilme ve öğrenme sürecinden doğduğunu düşünür: "Kişilerarası davranışlar yoluyla kişi kaygılı olma yönünde eğitilebilir" demiştir (s. 370 -371). Bastırmaya yol açan "yoğun kaygı yaşantısının" bile yanlış eğitim yöntemlerinden kaynaklandığını düşünür[9] (s. 163).

Sullivan'a göre kaygının ortaya çıkmasına neden olan durumlar asla tam olarak anlaşılamayacak olsa da—"kaygıyı tetikleyen durumların karakteri hiçbir zaman tam kavranamamıştır" (s. 190)— aslında bunun çocuğun yetiştirilmesiyle ilişkili olduğunu düşündüğü görülmektedir. Annenin uyguladığı esas kaygı yaratan yaptırımın, yasaklama ya da şefkat göstermeme (s. 162) olduğuna inandığı için bazı noktalarda, ayrılık kaygısına ve bunun terk edilme tehditleriyle alevlendirilmesine ilişkin görüşlerime yakın bir yerde durduğu söylenebilir. Fakat Sullivan'ın kaçırdığı nokta, üzüntü ve kaygının genellikle şefkat eksikliğinin ve ayrılığın doğrudan bir sonucu olmasıdır; anne çocuğa şefkat gösteriyor olsa bu tehditler bu kadar etkili olmayacaktır. Yalnızlığın ergenler ve yetişkinler için alt üst edici bir yaşantı olduğunun farkındadır, fakat bunun bebekler ve küçük çocuklar için daha fazla sıkıntı yarattığının farkında değildir, hatta bazı yazılarında "korkunç bir deneyim olan yalnızlık yaşantısı sadece *ergenlik öncesinde ve sonrasında* karşılaşılan bir olgudur" (s.261) diyerek bunun özellikle böyle olmadığını belirtmiştir.

Sullivan'ın çalışmasını okurken, küçük çocukları hiç gözlemlemediğini ve onların belli kişilerle kurdukları yakın bağın, sevilen kişilere yakın olmanın yarattığı güvenlik hissinin sadece kısmen farkında olduğunu görüyoruz. "Başkalarıyla ilişki kurma ihtiyacı, çoğunlukla yalnızlık olarak hisse-

9 Dr. Mabel Blake Cohen, Sullivan'ın bu tip bir "eğitim"in ebeveynlerin bilinçli tutumlarının bir ürünü olarak görmediğini vurgulamıştır: "Sullivan ebeveynin çocukla etkileşimindeki bilinçdışı tutum ya da gerilimlerin, bilinçli davranışlardan daha önemli olduğunu fark etmiştir".

dilir" ifadesi genital bir ilişkiye ya da ebeveyn-çocuk ilişkisine ihtiyaç duymak ile tanımlanmak yerine hayvanlardaki toplu halde yaşama ihtiyacı ile tanımlanır; "bebeğin hareketsizliği kaygıdan kurtulma ve rahatlama ile ilişkilidir" (s.42) ifadesi, bebeğin annesine sarıldığında hissettiği rahatlamayı göz ardı eder, bu Sullivan'ın teorisinin çöktüğü noktadır. Bu nedenle ayrılık kaygısını hiçbir zaman tam olarak kavrayamamıştır. Kaygının ortaya çıkardığı sorunları dikkatle incelemesine rağmen doğasına ve kökenine ilişkin bir teori geliştirdiğini söylemek mümkün değildir. Yine bu nedenle, keder ve yas da onun psikopatoloji sisteminde önemli bir yer tutmaz.

Phyllis Greenacre'in (1952) teorisinde de ayrılık kaygısına, keder ve yasa yer verilmediği görülür. Bunun yerine nevroza yatkınlığı açıklamak için doğum ve doğum sonrası ilk birkaç hafta başat değişkenler olarak tanımlanmıştır (bkz. 16. bölüm).

Rank'ın doğum travmasıyla ilgili görüşlerine değinmiştik. Ayrılık kaygısını psikopatolojinin esas nedeni olarak gören ve bu kaygının kökenine ilişkin düşünceleri Rank'in görüşleriyle paralellik gösteren Fairbairn, erken dönem makalelerinden birinde doğum kaygısının "hayatın daha sonraki yıllarında yaşanan ayrılık kaygısının bir prototipi" olduğunu belirtir; bu, çocuğun bağının ana rahmine dönme isteğiyle açıklanabileceğine ilişkin görüşünün muadilidir. Bu görüş burada geliştirilen engellenmiş bağlanma teorisi ile tutarlı olmasına rağmen Fairbairn'ın esas teorik pozisyonunun merkezinde değil, çevresinde durur (1952). Daha sonra görüşlerini özetlediği bir makalesinde (1963) "çocuğun ilk hissettiği kaygı yaşantısı ayrılık kaygısıdır" diye yazmıştır.

Başka araştırmacılar da psikopatoloji çalışmalarını ayrılık kaygısının başat rolü üzerine kurmuşlardır, bazıları bunu açıklamak için engellenmiş bağlanma teorisini kullanmışlardır. Mesela Suttie, 1935 gibi erken bir tarihte çocuğun annesiyle kurduğu bağın "birlik olma ihtiyacından" doğduğunu belirtmiştir, kaygıyı "engellenmenin yarattığı sıkıntının, ya

da engellenme tehdidinden duyulan korkunun ifadesi" olarak görmüştür. Bir yıl sonra Hermann (1936) neredeyse aynı görüşü ileri sürmüştür: "Kaygı temel olarak tehlike karşısında yalnız bırakılmışlık duygusudur. Bu duygu yardım ihtiyacı ve aynı zamanda anneye duyulan ihtiyaç olarak ifade bulur"

Odier (1948) de aynı konumu benimsemiştir. *Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı*'yı çıkış noktası alarak, Freud'un iki yaşında bir bebeğin tehlikeyi kavramsallaştırmadığına ilişkin görüşünü eleştirir. Buna alternatif olarak "bebekte görülen kaygı duygusunun belli bir durumun ayrışmasını" gösterdiğini belirtir; bu "öznel güvensizliktir" ve sonuç olarak çocuktaki güvensizliğin sebebinin "her şeyden önce annenin yokluğu ya da çocuğun anneye en ihtiyaç duyduğu zamanda ayrılık yaşanması" olduğunu ileri sürer (s. 44-46). Odier'in görüşleri birçok bakımdan burada geliştirdiğimiz görüşlerle örtüşmektedir. Ayrıldığı nokta ise Odier'in ayrılık kaygısının ikinci yaşta başladığına ilişkin düşüncesidir, bunun nedeni bebeğin bir yaşını doldurduktan sonra sergilediği dikkat çeken, sıkıntılı davranışlarının Odier'i yanıltarak bu davranışların bu yaştan önce görülmediğini düşünmesine yol açması olabilir.

Winnicott bu hataya düşmez. Birçok makalesinde (ör. 1941; 1945; 1955b) ayrılık kaygısının aslında depresif kaygı olduğuna ilişkin Kleinci görüşü benimsediği düşünülse de "Güvensizlikle İlişkili Kaygı" [Anxiety Associated with Insecurity"] (1952) başlıklı makalesinde burada benimsediğimiz görüşe yakın durduğu görülür. İlk yaşanan kaygının, "güvensiz bir şekilde tutulma" ile ilişkili olduğuna dair meşhur gözleme değinir ve "bebek bakımında teknik olarak yetersiz olmanın, mesela anneliğin bir gereği olarak bebeğe sürekli destek verememenin" kaygıya neden olduğundan bahseder. "Bakım tekniği hatalıysa, bebeğin kaygı hissetmesinin gayet normal" olduğunu belirtir. William James de aynı görüştedir, 1890'da bunu yalın bir şekilde dile getirerek şöyle yazmıştır: "Bebeklikte korkunun en büyük kaynağı yalnızlıktır."

II. Ek Bölüm:
Psikanaliz ve Evrim Teorisi

Freud'un metapsikolojisinde kullandığı paradigmanın, varsayımları açısından Darwin öncesi görüşleri yansıttığı olduğu pek bilinmediği için şimdi biraz bu konuya değineceğiz.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru iki ayrı tartışma ortaya çıkmıştır, bunlardan biri evrimin tarihsel gerçekliği, diğeri ise evrimin nasıl kanıtlanabileceği ile ilgilidir. "Darwinci" terimi genellikle evrimin tarihsel gerçekliğinden bahsedilirken kullanılır. Bu kullanım hiç şüphesiz hatalıdır. Darwin'in yanı sıra başka birçok araştırmacı da evrimin tarihsel gerçekliğini savunmuştur, fakat hiçbiri bunu Darwin kadar kuvvetli delillerle ifade etmemiştir; yine de Darwinci terimini genel olarak evrim için kullanmak yerine belirli bir biyolojik süreci, yani Darwin'in "doğal seleksiyon" dediği süreci tanımlamak için kullanmak daha doğru olacaktır.

Freud şüphesiz evrimciydi fakat Darwinci olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt yoktur. Bunun nedeni evrime inanan kişilerin çoğunlukla Darwinci olarak görülmesidir, dolayısıyla Freud'un pre-Darwinyen evrim düşüncesine ne denli yakın olduğu kolayca gözden kaçmıştır. Freud *Bir Otobiyografi Çalışması* [*An Autobiographical Study*] (1925) başlıklı kitabında 1870'lerde öğrenciyken Darwin'in teorilerinin "o dönemki en güncel tartışma konusunu" oluşturduğunu ve kendisinin de bu konuyla ilgilendiğini yazmıştır (*SE 20*: 8). Jones da (1952), Freud'un Viyana Üniversitesi'ndeki ilk yılında (1872-1873) "biyoloji ve Darwincilik" dersini aldığını belirtmiştir. Bu referanslar ve Freud'un genel olarak evrime duyduğu ilgi, Darwin'in görüşlerinden yerinde alıntılar yapması (ör. ilkel topluluklar ve duyguların ifadesi) birçok kişiye

Freud'un, her zaman uygulamasa bile Darwin'in evrim süreci teorisini benimsediğini düşündürür fakat bu yanıltıcıdır ve ayrıca Ernest Jones'un biyografisinde gördüğümüz tarihsel kayıtlarla da çelişmektedir (bkz. III. cilt, 10. bölüm, 1957).

Şimdi artık Darwin'in doğal seleksiyon açıklaması biyologlar tarafından evrensel düzeyde kabul edildiği için psikanalizin kurulduğu yıllarda bunun böyle olmadığı kolaylıkla gözden kaçabilir. Eiseley (1958) geçen yüzyılın son çeyreğinin bilimsel ikliminde evrimin tarihsel gerçekliğindeki zaman inancının iyice yerleşik olmaya başladığını fakat diğer yandan bunun hangi fikirler aracılığıyla gerçekleştiğine dair ateşli tartışmalar yaşandığını anlatmıştır. Özellikle Lord Kelvin'in, Darwin'in teorisine yönelttiği haksız eleştirilerin Darwin eleştirmenlerini ve Lamarck'ın fikirlerini savunanları nasıl cesaretlendirdiğini aktarmıştır[10]. Aslında *Türlerin Kökeni*'nin sonraki baskılarında Darwin, Lamarck'ın edinilmiş özelliklerin mirasına ilişkin teorisini doğal seleksiyon teorisinin içine katmıştır. Ritvo, yetmişlerde ve seksenlerdeki bu ateşli tartışmanın o sırada Viyana'da bulunan Freud'a zooloji profesörü Claus tarafından aktarıldığını yazmıştır. Darwin'in doğumunun yüzüncü yılında, 1909'da, doğal seleksiyon teorisine halen o kadar şüpheyle yaklaşılıyordu ki doğum günü kutlamaları ancak göstermelik bir şekilde yapılmıştı. Bu yüzyılın ilk çeyreği boyunca evrim teorilerindeki "kaos ve karmaşa" durumu devam etti (De Beer, 1963) ve ancak 1942 yılında Julian Huxley'nin, *Modern Evrimsel Sentez* kitabının

10 De Beer (1963) tarihin Lamarck'a adil davranmadığını belirtir. 1809'da ilk kez, yaşayan türlerle ilgili sistematik bir evrim teorisi oluşturan Lamarck'ın bu alana katkısı büyüktür; fakat çalışması Darwin'in tanımlayıcı çalışmasının yanında gölgede kaldığı için sadece doğduğu yer olan Fransa'da hatırlanmaktadır. Buna karşılık Lamarck'ın evrimi oluşturan süreçlere ilişkin kısır düşünceleri (evrimi edinilmiş özelliklerin mirasına, "mükemmellik eğilimine", ve "içsel ihtiyaçlara" dayandırmaktadır) ismiyle birlikte anılır olmuştur. Bunun nedeni bu düşüncelerinin evrime neden olan süreçlerin doğasına ilişkin tartışmalarla özdeşleştirilmiş olmasıdır, bu tartışmalar *Türlerin Kökeni*'nin (1859) yayınlanmasından sonra başlamıştır ve XX. yüzyılın başına kadar ulaşmıştır.

yayınlanmasıyla birlikte önceki on yıl içinde kurulan evrim teorisine ilişkin kesin anlatımlara rastlamak mümkün oldu. Bu konuda 1920'lerde laboratuvardaki örnekler ve doğal ortamlarında yaşayan ve üreyen vahşi türler üzerinde yapılan genetik analizlerle birlikte bir dönüm noktasına gelinmiş olması önemlidir[11].

Freud'un psikanalitik görüşlerinin gelişimindeki kilit tarihlerle evrim teorisinin gelişimini yan yana koyduğumuzda psikanalizde (ve diğer birçok psikoloji ekolünde) Darwinci bakış açısının eksikliğine şaşırmamak gerekir; Freud sadece gençliğinde değil, daha sonraki yaşlarda da, Darwin'in doğal seleksiyon teorisi de dahil olmak üzere evrim süreciyle ilgili teorilere kendi neslindeki birçok kişi gibi, temkinli ve çekimser yaklaşmıştır.

Freud hiçbir zaman açık bir şekilde Darwin'in ilkelerini reddetmese de, teorik biyolojide Darwin öncesi kavramlara karşı derin bağlılığı bu ilkeleri benimsemesini imkansızlaştırmıştır. Çalışmalarının hiçbirinde Darwin'in doğal seleksiyon teorisine değinilmemiştir, hatta sanki böyle bir teori yokmuş gibi yazmıştır Freud (Jones 1957:332).

Bu çalışmanın ilk cildinin 1. bölümünde Freud'un psikanalize getirdiği ruhsal enerji modelini hastalarla yaptığı klinik çalışmalardan değil, daha önceki yıllarda fizyoloji profesörü hocası Brücke'nin laboratuvarında öğrendiklerinden yola çıkarak oluşturduğunu belirtmiştik. Bu fikirler 1859'da yayınlanan Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabından çok önce geliştirilmiştir. 1840'larda Brücke, liderliğini Helmholtz'un yaptığı genç bilim insanlarından oluşan ve bilimde bütün gerçek nedenlerin "güç" [*force*] kelimesiyle sembolize edildiğini göstermeyi amaçlayan bir grubun üyesiydi. Çok geçmeden Helmholtz okulunun elde ettiği başarılar geniş çevrelerce tanınır oldu, Freud da doğal olarak bu grup içinde araştırma yapan biriyle çalıştığı için burada üretilen fikirleri benimsedi.

11 Evrim süreciyle ilgili güncel anlatımlar için bkz. Maynard Smith (1966) ve Alland (1967).

Jones'un (1953:46) dikkat çektiği gibi, Brücke'nin 1870'te verdiği derslerin içeriği, Freud'un psikanalizin dinamik yönünü tanımlarken kullandığı kelimelerle yakın bir benzerlik taşır: "Psikanalizin konu aldığı bütün ruhsal süreçler (dış uyaranlara verilen tepkiler hariç), güçlerin karşılıklı etkileşimidir. Bunlar birbirini destekleyen ya da engelleyen, birleşen veya uzlaşan etkileşimlerdir" (Freud 1926b, *SE 20*: 265).

Freud'un, bu modelin klinik olgularını düzenlerken yarattığı kısıtlara dikkat çektiğini ilk ciltte belirtmiştik ve bu kısıtları incelemiştik. Burada ise bu modelin çıkış noktası olarak Darwin öncesi fikirleri temel aldığını ve Darwin'in kullandığı biyolojik kavramlardan uzak oluğunu vurguluyoruz. Bu yüzden Helmholtz'un fikirlerini benimseyen Freud ve meslektaşları için Darwinci bakış açısının anlaşılması oldukça zordu. Ayrıca Freud'un, sonraki yıllarda Lamarck'ın savunduğu dirimselci teorilere artan ilgisi de onu Darwinci görüşten büsbütün uzaklaştırmıştır. Jones (1957) III. ciltte, bir bölüm boyunca Freud'un evrim sürecine ilişkin Lamarckçı tanımlamalara hayatı boyunca bağlı kaldığını, Lamarck'ın edinilmiş özelliklerin kalıtım yoluyla geçmesi ve "içsel ihtiyaç duygusu" gibi düşüncelerini benimsediğini belirtir.

Freud mesleki hayatının ilk yıllarında şimdi naif bir determinizm olarak görülebilecek Helmholtzcu görüşleri takip etmiştir. Fakat aynı zamanda 1915 yılından önce görüşlerinin radikal şekilde değiştiği görülür, 1917'de bir hayvanın "içsel ihtiyaç duygusunun" onun yapısında bulunduğunu öne süren Lamarckçı düşünceye büyük bir ilgi duyduğunu ifade etmiştir. Freud'un 1917 yılı boyunca Lamarck'ın çalışmasını hevesle incelediği ve psikanalizi Lamarck'ın evrim teorisi ile birleştirmek için Ferenczi ve Abraham'la yazıştığı görülür: "Amacımız Lamarck'ın fikirlerini kendi teorilerimize dayandırmak ve organları oluşturan ve değiştiren 'ihtiyaç' kavramının, bilinçdışı düşüncelerin bedenimiz üzerindeki etkisinden başka bir şey olmadığını göstermektir (...) kısaca 'düşüncelerin tüm güçlülüğünü' göstermektir. Böylece uygun olma

kavramı [*fitness*] gerçekten psikanalitik olarak açıklanabilecektir[12]". Bu, Jones'un da belirttiği gibi "ihtiyacın," hayvanın çevresinde ve kendi bedeninde değişiklikler yapmasına olanak sağladığını göstermektedir. Ayrıca nedensellik ayrılmaz bir şekilde işlevle karışmıştır. Bu yüzden Freud'un bu tarihte teorik biyolojideki pozisyonu, XX. yüzyıla hakim olmak üzere olan biyolojiyle tamamen çelişen bir noktaya taşınmıştır.

Freud'un, farklı hayatta kalma oranları ve nedensellik ve işlev arasındaki ayrım gibi Darwinci düşünceye ilişkin fikirleri dışarda bırakıp Lamarckçı bakış açısına giderek daha fazla ilgi duyması psikanalitik düşüncenin ve teorinin yapısına hakim olmuştur[13]. Böylece Darwinci ilkelerin gelişmiş versiyonu üzerine kurulu biyoloji mirası ile Lamarckçı psikanaliz arasındaki uçurum kaçınılmaz olarak büyümüştür. Dolayısıyla üç olası sonuç ortaya çıkmıştır: bunlardan ilki, biyolojinin Darwinci bakış açısından vazgeçmesidir (fakat bu neredeyse imkansızdır). İkincisi burada savunulan görüştür yani, psikanalizin modern evrim teorisine göre yeniden biçimlendirilmesidir. Üçüncüsü, bu ayrılığın psikanalizi süresiz olarak bilim dünyasının kenarında bırakmasıdır.

12 Freud'un Abraham'a Kasım 1917'de yazdığı mektuptan alıntıdır, Jones tarafından aktarılmıştır (1957:335). İlk ciltte Jones (1953:50) Freud'un "hiçbir zaman teoloji için determinizmden vazgeçmediğini" belirtmesine rağmen, bu düşüncesinin doğru olmadığı açıkça görülmektedir.

13 Hartmann'ın psikanalitik kuramda dönüm noktası sayılan *Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu* (1939) başlıklı kitabı bile modern evrim teorisi yaygınlaşmadan önce yazılmıştır.

III. Ek Bölüm:
Terminolojiye İlişkin Sorunlar

Kitabın başlarında korku ve kaygı terminolojisiyle ilgili birçok sorun olduğundan bahsetmiştik. 6., 12., 18. ve 20. bölümlerde bunlardan bazılarına değindik. Bu bölümde birkaç tanesini daha inceleyeceğiz.

Bu yüzyıl boyuna terminolojiyi netleştirmek için sayısız girişimde bulunuldu, bazı yazarlar bazı terimler için özel kullanımlar önerdi. Kuşkusuz bulunan çözümlerin herkesi tatmin etmesi mümkün değildir, ya da en azından bu çözümler, herkes aynı teoriyi savunmadığı sürece kimseyi tatmin etmeyecektir. Çünkü kullanılan terimler genellikle teoriyi yansıtmaktadır.

Şeyleştirme tehlikesi

İlk olarak "korku", "alarm", "kaygı" ve buna benzer kelimelerin meşru şekilde sadece organizmanın durumunu anlatmak için kullanılabileceğinin altını çizmek istiyoruz. Bu kelimeler çalışmamızda organizmanın durumu değerlendirişini, davranışını, hissetme biçimini anlatmak için kullanılmışlardır. Buna karşılık bir "korkudan" ya da "kaygıdan" her biri kendi içinde bir şeymiş gibi bahsetmek hiçbir zaman meşru değildir. Duyguların şeyleştirilmesinin yarattığı tehlikelere ilk cildin 7. bölümünde ve bu cildin 20. bölümünde değinmiştik.

Ne yazık ki hem gündelik dilde hem de psikoloji, psikiyatri ve psikanaliz literatüründe korku ve kaygıyı şeyleştirme eğilimi sıkça görülmektedir. Bu durum Jersild'in değerli ampirik çalışmasında karşımıza çıkar; Jersild sık sık bir grup çocuğun sergilediği korku davranışlarını tablolarla anlatmıştır:

"Köpekler, atlar, kediler gibi en çok korkulan üç hayvan grubunun çetelesini çıkardık" (Jersild, 1943). Elde ettiği sonuçları toplamda saydığı korkuların yüzdesi olarak verir. Neyse ki diğer tablolarında bulduğu sonuçlar belli durumlarda korku davranışı sergileyen çocukların yüzdesi olarak aktarılmıştır; bunlar bu çalışmada kullandığımız tablolardır.

Psikanalitik gelenekte Freud 1926 yılından sonra kaygıyı organizmanın bir duruma verdiği tepki olarak değerlendirmiştir. Bu tarihten önce kaygıyı libidonun dönüşümü olarak görmüştür ve açıkça şeyleştirmiştir. Strachey'in editörün girişi yazılarından birinde belirttiği gibi Freud Üç Deneme'nin dördüncü baskısına ancak 1920 yılında şu dipnotu eklemiştir: psikanalitik araştırmanın en önemli sonuçlarından biri nevrotik kaygının libidodan doğduğunun, onun dönüşümünün bir ürünü olduğunun keşfedilmesidir bu yüzden onunla ilişkisi, sirkenin şarapla ilişkisi gibidir (*SE 7*: 224n).

Bugün bile bu düşünce tarzı varlığını sürdürmektedir ve bu yanılgıya düşmek oldukça kolaydır.

"Kaygı", "Alarm", "Korku", "Fobi"

İlk olarak psikanaliz ve psikiyatri terminolojisinde büyük bir yeri olan, dilimizde "kaygı" [*anxiety*] Almancada *Angst* olarak ifade edilen kelimelerle başlayacağız. Bu çalışmada kaygı kelimesi; (a) bağlanma davranışımız aktive olduğunda nasıl hissettiğimizi anlatmak için ve bir bağlanma figürü aradığımızda fakat bulamadığımızda (6. bölüm) ve (b) bağlanma figürüne ya da figürlerine bir nedenden dolayı ihtiyaç duyduğumuzda onlara ulaşabileceğimizden emin olmadığımız durumlarda (15. bölüm) hissettiğimiz duyguyu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kullanımın diğer kullanımlarla ve kelimelerin etimolojik kökenleriyle nasıl örtüştüğü sorulabilir. Bu konu üzerine düşünen birçok önemli araştırmacı vardır, onların düşünceleri bu soruları yanıtlamamızı kolaylaştıracaktır.

Strachey, Freud'un Almanca *Angst* terimini kullanmasına ve bu kelimeyi İngilizceye çevirirken yaşanan sıkıntılara

değinmiştir (1959; 1962). Rycroft, İngilizce yazan psikanalistlerin kaygı [*anxiety*] kelimesini kullanımını incelemiştir (1968b). Ve Lewis de (1967) psikiyatri ve psikopatoloji alanlarında İngilizcenin yanı sıra başka dillerdeki "kaygı" teriminin kullanımını ve etimolojisini incelemiştir. Birbiriyle çelişen belli kullanım şekilleri ortaya çıkmıştır.

Üç yazar da teknik çalışmalarda "kaygı" ve *Angst* kelimelerinin kökeni belli olmayan korkuyu [*fear*] tanımlamak için kullanıldığına dikkat çekmiştir. Mesela Freud (1926a) bu konuyla ilgili olarak *Angst*'ın "belirsizlik ve nesnesizlik özelliği vardır, bir nesne bulunması halinde "kaygı" [*Angst*] değil, "korku" [*Furcht*] kelimesini kullanırız" demiştir (*SE 20*: 165). Rycroft (1968b) kaygının "çevrede ya da kişinin kendi içinde henüz fark etmediği bir faktöre verilen tepki" olarak tanımlanması gerektiğini öne sürer ve psikanalizin "bilinçdışından, benlikteki bastırılmış güçlerden" doğan kaygılarla ilgilendiğini belirtir. Lewis (1967) kaygının, "ortada fark edilir bir tehdit yokken ya da tehdidin kişide makul ölçülere göre orantısız bir duygu uyandırdığı durumlarda" hissedilen korkuya benzer bir duygu durumu olduğunu söyler.

Bu kullanımın yol açtığı birçok zorluk vardır; durumun kimin için korku uyandırdığı ya da kimin korku yaratan durumu fark etmediği "belirsiz"dir. Freud ve Rycroft'un işaret ettiği gibi bu kaygılı kişi hastanın kendisi midir yoksa Lewis'in formülasyonunda görüldüğü gibi klinisyen mi onun kaygılı olduğunu düşünmektedir? Bunlardan biri veya her ikisi de doğru olabilir. Çünkü bir yanda, hasta kendisini korkutan şeyin farkındadır fakat birtakım nedenlerden ötürü bildiğini söylemez; ya da söyler fakat klinisyen ona inanmaz. Diğer yanda, hasta kendine sıkıntı veren şeyin ne olduğunun farkında olmayabilir fakat klinisyen, doğru ya da yanlış bir gözlemle, onun bu sıkıntıyı tanımlayabileceğini düşünür. Kelimenin bu kullanımıyla ilgili bir diğer sorun da hastanın ya da klinisyenin veya her ikisinin de hastanın neden korktuğunu sonradan tanımladığında ortaya çıkar. Bu durumda hasta-

nın kaygısının artık kaygı değil korku olduğunu mu söyleyeceğiz? Ve eğer öyleyse hasta ya da klinisyen ve hasta, hastanın korktuğu durumu yanlış tanımlıyorsa ne yapılması gerekir? Bunlar yanıtlanması güç sorulardır.

Bu araştırmacılar "kaygı" ve *Angst* terimlerinin teknik alandaki diğer iki kullanımıyla ilgili olarak şunları söylemişlerdir: (a) bu kelimeler bazen, karşılaşılan durum için fazla yoğun bir tepki olduğu düşünülen korkuyu ifade etmek için ve (b) mevcut durumdan değil de gelecekte ortaya çıkabilecek bir durumdan duyulan korkuyu belirtmek için kullanılmışlardır. Fakat bu kriterlerin hiçbiri tatmin edici değildir. 9. ve 10. bölümlerde korku ve korku davranışı için, makul ya da uygun kelimelerinin kullanılmasının ne kadar yanıltıcı olduğundan söz etmiştik. 10. bölümde genellikle mevcut olmayan fakat olabileceği düşünülen durumlardan duyulan korkudan bahsetmiştik ve bu öngörünün zaman aralığının şimdi ile uzak gelecek arasında değişebileceğini belirtmiştik. Kişinin bu durumun uzun bir zaman sonra yaşanacağını düşünmesi, o kişinin durumdan korktuğunu mu yoksa kaygı duyduğunu mu göstermektedir? Felaket tellallığı buna inanan kişide korku mu uyandırır kaygı mı?

Bu kitapta benimsenen yaklaşım, yani ayrılık tehdidi karşısında kaygı duyulması kuşkusuz geliştirdiğimiz teorinin bir yansımasıdır. Fakat yine de kaygının (ve ilişkili kelimelerin) etimolojik kökenleriyle ve Freud'un son dönem yazılarında *Angst* kelimesini kullanış biçimiyle uyuşmaktadır.

Lewis'e göre (1967) eski Yunanca ve Latincede, İngilizcedeki kaygı [*anxiety*] ve Almancadaki *Angst* kelimelerine benzer, keder ve üzüntüyü ifade eden akraba kelimeler vardır. Almancada, yine bu kelimelere benzer bir kelime XVII. yüzyılda özlemek anlamına da gelmektedir, çağdaş İngilizcede bu ifadeleri karşılayan akraba kelimeler ise "acı" ve "öfkedir." Bağlanma figüründen ayrılmak genellikle özlem ve öfke duygularını, kayıp yaşamak ise acı ve umutsuzluk duygularını uyandırdığı için bağlanma figürü bulunamadığı ya da ihtiyaç

duyulduğunda ulaşılabilir ya da yanıt verebilir olduğundan şüphe edildiği durumları ifade etmek için kaygı kelimesini kullanmak kesinlikle uygundur. Bu kullanım Freud'un "sevilen ve özlenen birinin bulunmaması (...) kaygıyı anlamamızı sağlayan bir anahtardır" düşüncesiyle de uyumludur (1926a, *SE 20*: 136-137).

"Alarm" kelimesi bu kitapta kaygının bütünleyicisi olarak ve korku uyandıran bir durumdan kaçmayı ya da geri çekilmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kullanım da yine kelimenin kökeniyle uyumludur. "Alarm" XVI. yüzyıl İtalyancasından gelen bir kelimedir, silaha sarılma anlamına gelmektedir ve beklenmedik bir saldırıyı ima etmektedir (Onions, 1966).

Kaygı ve alarm için benimsenen kullanımlar kelimelerin kökleriyle uyumlu olsalar da aynı şey "korku" kelimesi için geçerli değildir, "korku" [*fear*] kelimesinin buradaki genel amaçlı kullanımına ilişkin etimolojik bir dayanak yoktur. Korkunun (Fr. *Peur* ve Alm. *Furcht*) eski yüksek Almancada ve İskandinav dillerinde tuzak ve felaket anlamlarını da içeren akrabaları vardır (Onions, 1966), bu haliyle korku alarma daha yakındır. Bu kelimeyi genel amaçlı kullanımımızın nedeni, modern İngilizcede korkunun yaygın olarak bu şekilde kullanılmasıdır.

Fobi kavramının kullanımı üzerinde birçok yazar mutabakat sağlamıştır fakat biz buna bu kitapta itiraz ettik. Marks (1969) fobi kelimesinin tarihini incelemiştir ve bu kelimeyi "korkunun özel bir biçimi" olarak tanımlamıştır; 1) durumun gerektirdiğinden fazla korku uyandıran 2) açıklanamayan ya da gerekçelendirilemeyen, 3) kişinin kontrolü dışında ve 4) korkulan durumdan kaçınmaya yol açan bir korku türü olduğunu belirtmiştir. Rycroft (1968b) fobiyi, "belirli bir durum ya da nesne karşısında gereksiz ya da aşırı korku duymak" olarak tanımlamıştır. Bu terim her zaman patolojiyle ilgilidir.

Terimin dezavantajları şunlardır:

*Marks'ın kitabının başlığında (*Korku ve Fobiler*) görüldüğü gibi korkuyu şeyleştirir.

*Tanımdaki temel kriterin "söz konusu durumdan mantıksız bir korku duyulması" olarak ifade edilmesi, karanlıktan ya da yüksek seslerden ya da diğer doğal ipuçlarından duyulan korkunun da fobik olarak değerlendirilebileceğini gösterir ve bunları fobiyle ve patolojiyle aynı kefeye koyar.

*Klinisyenin hastanın korktuğu şeyi anlamaya çalışırken fobi kelimesini kullanması, i) dikkatini konunun sadece bir noktasına verip diğer önemli olabilecek noktaları atlamasına ve ii) korku davranışının kaçma öğesine yoğunlaşıp, bağlanma öğesini göz ardı etmesine yol açar (bkz. 18. ve 19. bölüm) çünkü Yunanca *phobos* kelimesi uçma ve kaçma anlamına gelir.

*Fobi kelimesinin bugün psikanalistler tarafından kullanımı hep patolojik bir sürecin sonucunu ima eder, yani "korkulan durum ya da nesne kendisini değil, her zaman başka bir şeyi temsil eder, ör. bir dürtüyü, arzuyu, içsel nesneyi, ya da kişinin benliğinin yüzleşemediği bir bölümünü simgeler" (Rycroft, 1968b). 11., 18. ve 19. bölümlerde söz konusu süreçlerin bu şekilde yorumlanmasında biraz acele edildiğini belirtmiştik.

Fobi kelimesini kullanmaktan vazgeçtiğimizde kişinin belli durumlarda diğer kişilere göre neden daha fazla korktuğunu ve bu duruma yol açan gelişimi anlamamız kolaylaşır.

Kaynakça

Abraham K. (1913). "'On the Psychogenesis of Agoraphobia in Children.'"

Clinical Papers and Essays on Psycho-analysis içinde. Londra: Hogarth; New York: Basic Books, 1955.

----- (1924). "'A Short Study of the Development of the Libido.'" *Selected*

Papers on Psycho-analysis içinde. Londra: Hogarth, 1927. Yeni Baskı, Londra: Hogarth, 1949; New York: Basic Books, 1953.

Ainsworth M. D. S. (1972). "'Attachment and Dependency: A Comparison.'" J. L. Gewirtz (ed.), *Attachment and Dependence* içinde. Washington, D.C.: Winston.

Ainsworth M. D. S. & Bell S. M. (1970). "'Attachment, Exploration, and Separation: Illustrated by the Behaviour of One-year-olds in a Strange Situation.'" *Child Dev. 41*: 49-67.

Ainsworth M. D. S., Bell S. M. & Stayton D. J. (1971). "'Individual Differences in Strangesituation Behaviour of One-year-olds.'" H. R. Schaffer (ed.), *The Origins of Human Social Relations* içinde. Londra & New York: Academic Press.

----- (1974). "'Infant-Mother Attachment and Social Development: Socialization as a Product of Reciprocal Responsiveness to Signals.'" M. Richards (ed.), *The Integration of a Child into a Social World* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Ainsworth M. D. & Boston M. (1952). "'Psychodiagnostic Assessments of a Child after Prolonged Separation in Early Childhood.'" *Brit. J. med. Psychol. 25*: 169-201.

Ainsworth M. D. S. & Wittig B. A. (1969). "'Attachment and Exploratory Behaviour of Oneyear-olds in a Strange Situation.'" B. M. Foss (ed.), *Determinants of Infant Behaviour* içinde, Cilt. 4. Londra: Methuen.

Alexander F. & French T. M. (1946). *Psychoanalytic Therapy.* New York: Ronald Press.

Alland A. (1967). *Evolution of Human Behavior*. New York: Doubleday; Londra: Tavistock, 1969.

Anderson J. W. (1972a). "'An Empirical Study of the Psychosocial Attachment of Infants to their Mothers.'" Doktora tezi, University of London.

----- (1972b). "'Attachment Behaviour Out of Doors.'" N. Blurton Jones (ed.), *Ethological Studies of Child Behaviour* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Anderson J. W. (1972c). "'On the Psychological Attachment of Infants to their Mothers.'" *J. biosoc. Sci. 4*: 197-225.

Andrews J. W. D. (1966). "'Psychotherapy of Phobias.'" *Psychol. Bull. 66*: 455-480.

Anthony S. (1940). *The Child's Discovery of Death*. Londra: Kegan Paul.

Argles P. & Mackenzie M. (1970). "'Crisis Intervention with a Multi-problem Family: A Case Study.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 11*: 187-195.

Arnold M. B. (1960). *Emotion and Personality*. Cilt. 1, *Psychological Aspects*; Cilt. 2, *Neurological and Physiological Aspects*. New York: Columbia University Press; Londra: Cassell, 1961.

Arsenian J. M. (1943). "'Young Children in an Insecure Situation.'" *J. abnorm, soc. Psychol. 38*: 225-249.

Backett E. M. & Johnston A. M. (1959). "'Social Patterns of Road Accidents to Children: Some Characteristics of Vulnerable Children.'" *Brit. med. J.* (1): 409.

Baker G. W. & Chapman D. W. (ed.) (1962). *Man and Society in Disaster*. New York: Basic Books.

Bandura A. (1968). "'Modelling Approaches to the Modification of Phobic Disorders.'" R. Porter (ed.), *The Role of Learning in Psychotherapy* içinde. Londra: J. & A. Churchill.

Bandura A. & Menlove F. L. (1968). "'Factors Determining Vicarious Extinction of Avoidance Behavior through Symbolic Modeling.'" *J. Pers. soc. Psychol. 8*: 99-108.

Bandura A. & Rosenthal T. L. (1966). "'Vicarious Classical Conditioning as a Function of Arousal Level.'" *J. Pers. soc. Psychol. 3*: 54-62.

Barker R. G., Kounin J. S. & Wright H. F. (ed.) (1943). *Child Behavior and Development*. New York & Londra: McGraw-Hill.

Bateson G., Jackson D. D., Haley J. & Weakland J. (1956). "'Toward a Theory of Schizophrenia.'" *Behav. Sci. 1*: 251-164.

Baumeyer F. (1956). "'The Schreber Case.'" *Int. J. Psycho-Anal. 37*: 61-74.

Baumrind D. (1967). "'Child Care Practices Anteceding Three Patterns of Preschool Behavior.'" *Genet. Psychol. Monogr. 75*: 43-88.

Bell S. M. (1970). "'The Development of the Concept of Object as related to Infant--Mother Attachment.'" *Child. Dev. 41*: 291-311.

Bell S. M. & Ainsworth M. D. S. (1972). "'Infant Crying and Maternal Responsiveness.'" *Child. Dev. 43*: 1171-1190.

Bender L. & Yarnell H. (1941). "'An Observation Nursery: A Study of 250 Children on the Psychiatric Division of Bellevue Hospital.'" *Amer. J. Psychiat. 97*: 1158-1172.

Benedek T. (1938). "'Adaptation to Reality in Early Infancy.'" *Psychoanal. Quart. 7*: 200-215.

-----(1946). *Insight and Personality Adjustment: A Study of the Psychological Effects of War*. New York: Ronald Press.

-----(1956). "'Toward the Biology of the Depressive Constellation.'" *J. Amer. psychoanal. Ass. 4*: 389-427.

Berecz J. M. (1968). "'Phobias of Childhood: Aetiology and Treatment.'" *Psychol. Bull. 70*: 694-720.

Berg I., Lipsedge M. S. & Marks I. M. (1975).

Berger S. M. (1962). "'Conditioning through Vicarious Instigation.'" *Psychol. Rev. 69*: 450- 466.

Bernfeld S. (1925, İngilizce Çeviri1929). *The Psychology of the Infant*. Londra: Kegan Paul.

Bloch D. A., Silber E. & Perry S. E. (1956). "'Some Factors in the Emotional Reaction of Children to Disaster.'" *Amer. J. Psychiat. 113*: 416-422.

Bolwig N. (1963). "'Bringing up a Young Monkey.'" *Behaviour 21*: 300-330.

Bower T. G. R., Broughton J. M. & Moore M. K. (1970). "'Infant Responses to Approaching

Objects: An Indicator of Responses to Distal Variables.'" *Percept. Psychophysics 9*(2B): 193-196.

Bowlby J. (1940). "'The Influence of Early Environment in the Development of Neurosis and Neurotic Character.'" *Int. J. Psycho-Anal. 21*: 154-178.

-----(1944). "'Forty-four Juvenile Thieves: Their Characters and Home Life.'" *Int. J. Psycho-Anal. 25*:19-52 ve 107-127.

-----(1951). *Maternal Care and Mental Health.* Geneva: WHO; Londra: HMSO; New York: Columbia University Press. Özet versiyonu, *Child Care and the Growth of Love.*

Harmondsworth Middx : Penguin Books, ikinci baskı, 1965.

-----(1953). "'Some Pathological Processes Set in Train by Early Mother-Child Separation.'" *J. ment. Sci. 99*: 265-272.

-----(1958a). "'Psycho-analysis and Child Care.'" J. D. Sutherland (ed.), *Psycho-analysis and Contemporary Thought* içinde. Londra: Hogarth. P. Halmos & A. Iliffe (ed.),

Readings in General Psychology içinde yeniden yayınlanmıştır. Londra: Routledge, 1958.

-----(1958b). "'The Nature of the Child's Tie to his Mother.'" *Int. J. Psycho-Anal. 39*: 350-373.

-----(1960a). "'Separation Anxiety.'" *Int. J. Psycho-Anat. 41*: 89-113.

-----(1960b). "'Grief and Mourning in Infancy and Early Childhood.'" *Psychoanal. Study Child 15*: 9-52.

-----(1961a). "'Separation Anxiety: A Critical Review of the Literature.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 1*: 251-269.

Bowlby J. (1961b). "'Processes of Mourning.'" *Int. J. Psycho-Anal. 42*: 317-340.

----- (1963). "'Pathological Mourning and Childhood Mourning.'" *J. Amer. psychoanal. Ass. 11*: 500-541.

Brain C. K. (1970). "'New Finds at the Swartkrans Australopithecine Site.'" *Nature 225*: 1112-1119.

Britton R. S. (1969). "'Psychiatric Disorders in the Mothers of Disturbed Children.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 10*: 245-258.

Broadwin I. T. (1932). "'A Contribution to the Study of Truancy.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 2*: 253-259.

Bronfenbrenner U. (1958). "'Socialization and Social Class through Time and Space.'" E. E. Maccoby, T. M. Newcomb & E. L. Hartley (ed.), *Readings in Social Psychology* içinde. New York: Holt, Rinehart & Winston.

-----(1961). "'Some Familial Antecedents of Responsibility and Leadership.'" L. Petrullo & B. M. Bass (ed.), *Leadership and Interpersonal Behavior* içinde. New York: Holt, Rinehart & Winston.

-----(1970). 'Some Reflections on "Antecedents of Optimal Psychological Adjustment".' *J. consult. clin. Psychol. 35*: 296-297.

Bronson G. W. (1968). "'The Development of Fear in Man and Other Animals.'" *Child Dev. 39*: 409-431.

Brun R. (1946). *A General Theory of Neurosis.* New York: International Universities Press.

Burlingham D. & Freud A. (1942). Young Children in Wartime. Londra: Allen & Unwin.

----- (1944). *Infants without Families.* Londra: Allen & Unwin.

Burnham D. L. (1965). "'Separation Anxiety.'" *Archs gen. Psychiat. 13*: 346-358.

Burton L. (1968). *Vulnerable Children.* Londra: Routledge; New York: Schocken Books.

Caplan G. (1964). *Principles of Preventive Psychiatry.* New York: Basic Books; Londra: Tavistock.

Choi E. H. (1961). "'Father-Daughter Relationships in School Phobia.'" *Smith Coll. Stud. soc. Wk 31*: 152-178.

Clancy H. & McBride G. (1969). "'The Autistic Process and its Treatment.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 10*: 233-244.

Clyne M. B. (1966). *Absent: School Refusal as an Expression of Disturbed Family Relationships.* Londra: Tavistock.

Cole S. (1963). *Rares of Man.* Londra: British Museum (Doğa Tarihi).

Colin H. N. (1959). "'Phobias in Children.'" *Psychoanal. psychoanal. Rev. 46*(3): 65-84.

Coolidge J. C., Hahn P. B. & Peck A. L. (1957). "'School Phobia: Neurotic Crisis or Way of Life.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 27*: 296-306.

Coolidge J. C., Tessman E., Waldfogel S. & Willer M. L. (1962). "'Patterns of Aggression in School Phobia.'" *Psychoanal. Study Child 17*: 319-333.

Coopersmith S. (1967). *The Antecedents of Self-esteem.* San Francisco: W. H. Freeman.

Cox F. N. & Campbell D. (1968). "'Young Children in a New Situation with and without their Mothers.'" *Child Dev. 39*: 123-132.

Croake J. W. (1969). "'Fears of Children.'" *Human Dev. 12*: 239-247.

Crook J. H. (1968). "'The Nature and Function of Territorial Aggression.'" M. Ashley Montagu (ed.), *Man and Aggression* içinde. New York: Oxford University Press.

Darwin C. (1859). *On the Origin of Species by means of Natural Selection.* Londra: Murray.

----- (1871). *The Descent of Man.* Londra: Murray.

Davidson S. (1961). "'School Phobia as a Manifestation of Family Disturbance: Its Structure and Treatment.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 1*: 270-287.

De G. Beer (1963). *Charles Darwin: Evolution by Natural Selection.* Edinburgh: Nelson; New York: Doubleday, 1964.

Deutsch H. (1929). "'The Genesis of Agoraphobia.'" *Int. J. PsychoAnal. 10*: 51-69.

----- (1937). "'Absence of Grief.'" *Psychoanal. Quart. 6*: 12-22.

DeVore I. & Hall K. R. L. (1965). "'Baboon Ecology.'" I. DeVore (ed.), *Primate Behavior* içinde. New York & Londra: Holt, Rinehart & Winston.

Douvan E. & Adelson J. (1966). *The Adolescence Experience.* New York: Wiley.

Edelston H. (1943). "'Separation Anxiety in Young Children: A Study of Hospital Cases.'" *Genet. Psychol. Monogr. 28*: 3-95.

Eiseley L. (1958). *Darwin's Century.* New York: Doubleday.

Eisenberg L. (1958). "'School Phobia: A Study in the Communication of Anxiety.'" *Amer. J. Psychiat. 114*: 712-718.

English H. B. (1929). 'Three Cases of the "Conditioned Fear Response".' *J. abnorm, soc. Psychol. 34*; 221-225.

Estes H. R., Haylett C. H. & Johnson A. (1956). "'Separation Anxiety.'" *Amer. J. Psychother. 10*: 682-695.

Evans P. &. Liggett J. (1971). "'Loss and Bereavement as Factors in Agoraphobia: Implications for Therapy.'" *Brit. J. med. Psychol. 44*: 149-154.

Fagin C. M. R. N. (1966). *The Effects of Maternal Attendance during Hospitalization on the Post-hospital Behavior of Young Children: A Comparative Study.* Philadelphia: F. A. Davis.

Fairbairn W. R. D. (1941). "'A Revised Psychopathology of the Psychoses and Psychoneuroses.'" *Int. J. Psycho-Anal. 22.* Fairbairn, *Psychoanalytic Studies of the Personality* içinde yeniden yayınlanmıştır. Londra: Tavistock/Routledge, 1952; New York: Basic Books, 1954 (ABD baskısındaki ismi *Object-relations Theory of the Personality*).

----- (1943). "'The War Neuroses: Their Nature and Significance.'" Fairbairn, *Psychoanalytic Studies of the Personality* içinde. Londra: Tavistock/Routledge, 1952; New York: Basic Books, 1954 (ABD baskısındaki ismi *Object-relations Theory of the Personality*).

----- (1952). *Psychoanalytic Studies of the Personality.* Londra: Tavistock/Routledge. ABD baskısındaki ismi *Object-relations Theory of the Personality.* New York: Basic Books, 1954.

----- (1963). "'Synopsis of an Object-relations Theory of the Personality.'" *Int. J. Psycho-Anal. 44*: 224-225.

Fantz R. L. (1965). "'Ontogeny of Perception.'" A. M. Schrier, H. F. Harlow & F. Stollnitz (ed.), *Behavior of Nonhuman Primates* içinde, Cilt. 2. New York & Londra: Academic Press.

Fenichel O. (1945). *The Psychoanalytic Theory of Neurosis.* New York: Norton.

Flavell J. H. (1963). *The Developmental Psychology of Jean Piaget.* Princeton, N.J. & Londra: Van Nostrand.

Fleming J. (1972). "'Early Object Deprivation and Transference Phenomena.'" *Psychoanal. Quart. 41*: 23-49.

Fraiberg S. (1971). "'Separation Crisis in Two Blind Children.'" *Psychoanal. Study Child 26*: 355-371.

Freud A. (1936). *The Ego and Mechanisms of Defence.* Londra: Hogarth.

(1946). *The Psycho-analytical Treatment of Children.* Londra: Imago; New York: International Universities Press, 1959.

----- (1952). "'The Mutual Influences in the Development of Ego and Id.'" *Psychoanal. Study Child 7*:42-50.

(1953). "'Some Remarks on Infant Observation.'" *Psychoanal. Study Child 8*: 9-19.

----- (1965). *Normality and Pathology in Childhood: Assess-*

ments of Development. New York: International Universities Press; Londra: Hogarth, 1966.

Freud S. (1894). "'The Neuro-psychoses of Defence (1).'" *SE 3*: 45-61. SE, Hogarth Press (Londra) tarafından yayınlanan 24 ciltlik *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud* eserinin kısaltmasıdır.

Freud S. (1895). "'Anxiety Neurosis'". *SE 3*: 90-115.

----- (1905a). "'Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria.'" *SE 7*: 7-122.

----- (1905b). *Three Essays on the Theory of Sexuality. SE 7*: 135-243.

----- (1909). "'Analysis of a Phobia in a Five-year-old Boy.'" *SE 10*: 5-149.

----- (1910). "'A Special Type of Choice of Object Made by Men.'" (Contributions to the *Psychology of Love I.*) *SE 11*: 165-75.

----- (1911). "'Psycho-analytic Notes on an Autobiographical Account of a Case of Paranoia.'" *SE 12*: 9-82.

----- (1915a). "'Instincts and their Vicissitudes.'" *SE 14*: 117-140.

----- (1915b). "'The Unconscious.'" *SE 14*: 166-204.

----- (1917a). "'Mourning and Melancholia.'" *SE 14*: 243-258.

----- (1917b). *Introductory Lectures on Psycho-analysis. SE 16.*

----- (1919). "'Lines of Advance in Psycho-analytic Therapy.'" *SE 17*: 159-168.

----- (1920). *Beyond the Pleasure Principle. SE 18*: 7-64.

----- (1925). *An Autobiographical Study. SE 20*: 7-70.

----- (1926a). *Inhibitions, Symptoms and Anxiety. SE 20*: 87-172.

----- (1926b). "'Psycho-analysis.'" *SE 20*: 263-270.

----- (1931). "'Female Sexuality.'" *SE 21*: 225-243.

----- (1933). *New Introductory Lectures on Psycho-analysis. SE 22*: 7-182.

----- (1937). "'Constructions in Analysis.'" *SE 23*: 257-269.

----- (1940). *An Outline of Psycho-analysis. SE 23*: 144-207.

Frick W. B. (1964). "'School Phobia: A Critical Review of the Literature.'" *Merrill-Palmer Quart. 10*: 361-74.

Friedman J. H. (1950). 'Short-term Psychotherapy of "Phobia of Travel".' *Amer. J. Psychother. 4*: 259-278.

Friedman P. (1959). "'The Phobias.'" S. Arieti (ed.), *American Handbook of Psychiatry* içinde. New York: Basic Books.

Fry W. F. (1962). "'The Marital Context of an Anxiety Syndrome.'" *Family Process 1*: 245-252.

Goldberg T. B. (1953). "'Factors in the Development of School Phobia.'" *Smith Coll. Stud. soc. Wk 23*: 227-248.

Goldfarb W. (1943). "'Infant Rearing and Problem Behavior.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 13*: 249-265.

Greenacre,.P (1941). "'The Predisposition to Anxiety.'" Greenacre, *Trauma, Growth and Personality* içinde. New York: Norton, 1952.

----- (1945). "'The Biological Economy of Birth.'" Greenacre, *Trauma, Growth and Personality* içinde. New York: Norton, 1952.

----- (1952). *Trauma, Growth and Personality*. New York: Norton.

Grinker R. R. (1962). 'Mentally Healthy" Young Males (Homoclites).' *Archs gen. Psychiat. 6*: 405-453.

Hagman E. (1932). "'A Study of Fears of Children of Preschool Age.'" *J. exp. Educ. 1*: 110-130.

Hall K. R. L. & DeVore I. (1965). "'Baboon Social Behavior.'" I. DeVore (ed.), *Primate Behavior* içinde. New York & Londra: Holt, Rinehart & Winston.

Hansburg H. G. (1972). *Adolescent Separation Anxiety: A Method for the Study of Adolescent Separation Problems*. Springfield, Ill.: C. C. Thomas.

Hare E. H. & Shaw G. K. (1965). *Mental Health on a New Housing Estate*. Londra: Oxford University Press.

Harlow H. F. (1961). "'The Development of Affectional Patterns in Infant Monkeys.'" B. M. Foss (ed.), *Determinants of Infant Behaviour* içinde, Cilt. 1. Londra: Methuen; New York: Wiley.

Harlow H. F. & Harlow M. K. (1965). "'The Affectional Systems.'" In A. M. Schrier, H. F.

Harlow & F. Stollnitz (ed.), *Behavior of Nonhuman Primates*, Cilt. 2. New York & Londra: Academic Press.

Harlow H. F. & Zimmermann R. R. (1959). "'Affectional Responscs in the Infant Monkey.'" *Science 130*: 421.

Harper M. & Roth M. (1962). "'Temporal Lobe Epilepsy

and the Phobic Anxiety-- Depersonalization Syndrome.'" *Compreh. Psychiat. 3*: 129-151.

Hartmann H. (1939, İngilizce Çeviri 1958). *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*. Londra: Imago; New York: International Universities Press.

Hayes C. (1951). *The Ape in our House*. New York: Harper; Londra: Gollancz, 1952.

Heard D. H. (1973). "'Unresponsive Silence and Intra-familial Hostility.'" R. Gosling (ed.), *Support, Innovation, and Autonomy* içinde, Londra: Tavistock.

Heath D. H. (1965). *Explorations of Maturity*. New York: AppletonCentury-Crofts.

Heathers G. (1954). "'The Adjustment of Two-year-olds in a Novel Social Situation.'" *Child Dev. 25*: 147-158.

Hebb D. O. (1949). *The Organization of Behavior*. New York: Wiley.

Heinicke C. (1956). "'Some Effects of Separating Two-year-old Children from their Parents: A Comparative Study.'" *Hum. Relat. 9*: 105-176.

Heinicke C. M., Busch F., Click P. & Kramer E. "'Parent-Child Relations, Adaptation to Nursery School and the Child's Task Orientation: A Contrast in the Development of Two Girls.'" J. C. Westman (ed.), *Individual Differences in Children* içinde.

Heinicke C. & Westheimer I. (1966). *Brief Separations*. New York: International Universities Press; Londra: Longmans.

Hermann I. (1936). "'Sich-Anklammem-Auf-Suche-Gehen.'" *Int.Z. Psychoanal. 22*: 349-370.

Hersov L. A. (1960a). "'Persistent Non-attendance at School.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 1*: 130-136.

----- (1960 b). "'Refusal to Go to School.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 1*: 137-145.

Hill R. & Hansen D. A. (1962). "'Families in Disaster.'" In G. W. Baker & D. W. Chapman (ed.), *Man and Society in Disaster*. New York: Basic Books.

Hinde R. A. (1970). *Animal Behaviour: A Synthesis of Ethology and Comparative Psychology*. İkinci baskı. New York: McGraw-Hill.

Hinde R. A. & Davies L. (1972). "'Removing Infant Rhesus

from Mother for 13 Days compared with Removing Mother from Infant.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 13*: 227-237.

Hinde R. A.; Spencer-Booth Y. & Bruce M. (1966). "'Effects of Six-day Maternal Deprivation on Rhesus Monkey Infants.'" *Nature 210*: 1021-1023.

Hinde R. A. & Spencer-Booth Y. (1968). "'The Study of MotherInfant Interaction in Captive Group-living Rhesus Monkeys.'" *Proc. R. Soc. B. 169*: 177-201.

(1970). "'Individual Differences in the Responses of Rhesus Monkeys to a Period of Separation from their Mothers.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 11*: 159-176.

----- (1971). "'Effects of Brief Separation from Mother on Rhesus Monkeys.'" *Science 173*: 111-118.

Hug-Hellmuth H. von (1913, İngilizce Çeviri 1919). *A Study of the Mental Life of the Child*. Washington: Nervous & Mental Disease Pub. Co.

Huxley J. (1942). *Evolution: The Modem Synthesis*. Londra: Allen & Unwin; New York: Harper.

James W. (1890). *Principles of Psychology*. New York: Holt.

Janis M. G. (1964). *A Two-year-old Goes to Nursery School*. Londra: Tavistock.

Jay P. (1965) "'The Common Langur of North India.'" I. DeVore (ed.), *Primate Behavior* içinde. New York & Londra: Holt, Rinehart & Winston.

Jensen G. D. & Tolman C. W. (1962). "'Mother-Infant Relationship in the Monkey, Macaca nemestrina: The Effect of Brief Separation and Mother-I nfant Specificity.'", *F. comp. physiol. Psychol. 55*: 131-136.

Jersild A. T. (1943). "'Studies of Children's Fears.'" R. G. Barker, J. S. Kounin & H. F. Wright (ed.), *Child Behavior and Development* içinde. New York & Londra: McGraw-Hill.

----- (1947). *Child Psychology*. Üçüncü baskı. Londra: Staples Press. Jersild A. T. & Holmes F. B. (1935a). *Children's Fears*. Child Dev. Monogr. no. 20. New York: Teachers College, Columbia University.

(1935b). "'Some Factors in the Development of Children's Fears'". *J. exp. Educ. 4*: 133-141.

Jersild A. T., Markey F. V. & Jersild C. L. (1933). *Children's*

Fears, Dreams, Wishes, Day Dreams, Likes, Dislikes, Pleasant and Unpleasant Memories. Child Dev. Monogr. no. 12. New York: Teachers College, Columbia University.

Jewell P. A. & Loizos C. (ed.) (1966). *Play, Exploration and Territory in Mammals.* Londra & New York: Academic Press.

Joffe W. G. & Sandler J. (1965). "'Notes on Pain, Depression, and Individuation.'" *Psychoanal. Study Child 20*: 394-424.

John E. (1941). "'A Study of the Effects of Evacuation and Air-raids on Pre-school Children.'" *Brit. J. educ. Psychol. 11*: 173-182.

Johnson A. M., Falstein E. I., Szurek S. A. & Svendsen M. (1941). "'School Phobia.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 11*: 702-11.

Jones E. (1927). "'The Early Development of Female Sexuality.'" Jones, *Papers on Psycho-analysis* içinde. Beşinci baskı. Londra: Baillière, Tindall & Cox, 1948.

----- (1959). "'Fear, Guilt and Hate.'" In Jones, *Papers on Psychoanalysis.* Beşinci baskı. Londra: Baillière, Tindall & Cox, 1948.

----- (1953). *Sigmund Freud: Life and Work*, Cilt. I. Londra: Hogarth; New York: Basic Books.

----- (1955). *Sigmund Freud: Life and Work*, Cilt. 2. Londra: Hogarth; New York: Basic Books.

----- (1957). *Sigmund Freud: Life and Work*, Cilt. 3. Londra: Hogarth; New York: Basic Books.

Jones M. C. (1924a). "'The Elimination of Children's Fears'". *J. exp. Psychol. 7*: 383-390.

H. J. Eysenck (ed.), *Behaviour Therapy and the Neuroses* içinde. Oxford: Pergamon, 1960.

----- (1924b). "'A Laboratory Study of Fear: The Case of Peter.'" *Pedag. Semin. 31*: 308-315.

H. J. Eysenck (ed.), *Behaviour Therapy and the Neuroses* içinde. Oxford: Pergamon, 1960.

Kahn J. H. & Nursten J. P. (1968). *Unwillingly to School.* İkinci baskı. Oxford: Pergamon.

Katan A. (1951). 'The Role of "Displacement" in Agoraphobia.' *Int. J. Psycho-Anal. 32*: 41-50.

Kaufman I. C. & Rosenblum L. A. (1967). "'Depression in Infant Monkeys Separated from their Mothers.'" *Science 155*: 1030-1031.

----- (1969). "'Effects of Separation from Mother on the Emotional Behavior of Infant Monkeys.'" *Ann. N. Y. Acad. Sci. 159*: 681-695.

Kawamura S. (1963). "'The Process of Subculture Propagationamong Japanese Macaques.'" among Japanese Macaques.' C. H. Southwick (ed.), *Primate Social Behavior* içinde. Princeton, N. J. & Londra: Van Nostrand.

Kellogg W. N. & Kellogg L. (1933). *The Ape and the Child: A Study of Environmental Influence upon Early Behavior*. New York: McGrawHill (Whittlesey House Publications).

Kennedy W. A. (1965). "'School Phobia; Rapid Treatment of Fifty Cases'". *J. abnorm. Psychol. 70*: 285-289.

Kessen W. & Mandler G. (1961). "'Anxiety, Pain, and the Inhibition of Distress.'" *Psychol. Rev. 68*: 396-404.

Kestenberg J. S. (1943). "'Separation from Parents.'" *Nerv. Child 3*: 20-35.

Klein E. (1945). "'The Reluctance to go School.'" *Psychoanal. Study Child 1*: 263-279.

Klein M. (1932). *The Psycho-analysis of Children*. Londra: Hogarth.

-----(1934). "'On Criminality.'" Klein, *Contributions to Psychoanalysis 1921-1945* içinde. Londra: Hogarth, 1948.

----- (1935). *'A Contribution to the Psychogenesis of Manicdepressive States.'*a Klein, *Contributions to Psycho-analysis 1921-1945* içinde. Londra: Hogarth, 1948.

---- (1946). "'Notes on Some Schizoid Mechanisms.'" Klein *ve meslektaşları, Developments in Psycho-analysis* içinde. Londra: Hogarth, 1952.

(1948a). *Contributions to Psycho-analysis 1921-1945*. Londra: Hogarth.

----- (1948b). "'On the Theory of Anxiety and Guilt.'" *Int. J. PsychoAnal. 29*.

Klein *ve meslektaşları, Developments in Psycho-analysis* içinde yeniden yayınlanmıştır. Londra: Hogarth, 1952.

Klein M., Heimann P., Isaacs S. & Riviere J. (1952). *Developments in Psycho-analysis*. Londra: Hogarth.

Korchin S. J. & Ruff G. E. (1964). "'Personality Characteristics of the Mercury Astronauts.'"

G. H. Grosser, H. Wechsler & M. Greenblatt (ed.), *The Threat of Impending Disaster: Contributions to the Psychology of Stress* içinde. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Kreitman N., Philip A. E., Greer S. & Bagley C. R. (1969). Parasuicide. Letter in *Brit. J. Psychiat. 115*: 746-747.

Kreitman N., Smith P. & Tan E. S. (1970). "'Attempted Suicide as Language: An Empirical Study.'" *Brit. J. Psychiat. 116*: 465-473.

Kris E. (1950). "'Notes on the Development and on Some Current Problems of Psychoanalytic Child Psychology.'" *Psychoanal. Study Child 5*: 24-46.

(1956). "'The Recovery of Childhood Memories in Psychoanalysis.'" *Psychoanal. Study Child 11*: 54-88.

Kuhn T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago & Londra: University of Chicago Press.

Kummer H. (1967). "'Tripartite Relations in Hamadryas Baboons.'" S. A. Altmann (ed.), *Social Communication among Primates* içinde. Chicago: University of Chicago Press.

Laing R. D. & Esterson A. (1964). *Sanity, Madness, and the Family*. Londra: Tavistock; New York: Basic Books. İkinci baskı, 1970.

Lapouse R. & Monk M. A. (1959). "'Fears and Worries in a Representative Sample of Children.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 29*: 803-818.

Laughlin H. P. (1956). *The Neuroses in Clinical Practice*. Londra: Saunders.

Lawick-Goodall J. van (1968). "'The Behaviour of Free-living Chimpanzees in the Gombe Stream Reserve.'" *Anim. Behav. Monogr. 1*: 161-311.

Lazarus A. A. (1960). "'The Elimination of Children's Phobias by Deconditioning.'" H. J. Eysenck (ed.), *Behaviour Therapy and the Neuroses* içinde. Oxford: Pergamon.

Lee S. G. M., Wright D. S. & Herbert M. (1974). *'Aspects of the Development of Social Responsiveness in Young Children.'*

Leighton D. C., Harding J. S., Macklin D. B., Macmillan A. M. & Leighton A. H. (1963). *The Character of Danger*. New York: Basic Books.

Levy D. (1937). "'Primary Affect Hunger.'" *Amer. J. Psychiat. 94*: 643-52.

----- (1951). "'Observations of Attitudes and Behavior in the Child Health Center.'" *Amer. J. publ. Hlth 41*: 182-190.

Lewis A. (1967). 'Problems presented by the Ambiguous Word "Anxiety" as used in Psychopathology.' *Israel Ann. Psychiat. & related Disciplines 5*: 105-121.

Lidz T., Cornelison A., Fleck S. & Terry D. (1958). "'The Intrafamilial Environment of the Schizophrenic Patient: The Transmission of Irrationality.'" *Archs Neurol. Psychiat. 79*: 305-316.

Lorenz K. (1937). "'*Über die Bildung des Instinktbegriffes.*'" *Naturwissenschaften 25.* İngilizce Çeviri "'The Establishment of the Instinct Concept.'" Lorenz, *Studies in Animal and Human-Behaviour* içinde, Cilt. 1. R. Martin çevirisi. Londra: Methuen, 1970.

Lynch J. J. (1970). "'Psychophysiology and the Development of Social Attachment.'" *J. nerv. ment. Dis. 151*: 231-244.

MacCarthy D., Lindsay M. & Morris I. (1962). "'Children in Hospital with Mothers.'" *Lancet (1)*: 603-608.

Maccoby E. E. & Feldman S. S. (1972). "'Mother-attachment and Stranger-reactions in the Third Year of Life.'" *Monogr. Soc. Res. Child Dev. 37 (1).*

McCord W., McCord J. & Verden P. (1962). "'Familial and Behavioral Correlates of Dependency in Male Children.'" *Child Dev. 33*: 313-326.

McDougall W. (1923). *An Outline of Psychology*. Londra: Methuen.

Macfarlane J. W., Allen L. & Honzik M. P. (1954). *A Developmental Study of the Behavior Problems of Normal Children between 21 Months and 14 Years.* Berkeley: University of California Press.

Mahler M. D. (1968). "On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation". Cilt. I, *Infantile Psychosis.* New York: International Universities Press; Londra: Hogarth, 1969.

Malmquist C. P. (1965). "'School Phobia: A Problem in Family Neurosis.'" *J. Amer. Acad. Child Psychiat. 4*: 293-319.

Marks I. M. (1969). *Fears and Phobias.* Londra: Heinemann Medical.

----- (1971). "'Phobic Disorders Four Years after Treatment: A Prospective Follow-up.'" *Brit. J. Psychiat. 118*: 683-688.

Marks I. M., Boulougouris J. & Marset P. (1971). "'Flooding

versus Desensitisation in the Treatment of Phobic Patients: A Crossover Study.'" *Brit. J. Psychiat. 119*: 353-375.

Marler P. R. & Hamilton W. J. (1966). *Mechanisms of Animal Behavior*. New York: Wiley.

Marris P. (1974). *Loss and Change*. Londra: Routledge.

Martin H. L. (1970). "'Antecedents of Burns and Scalds in Children.'" *Brit. J. med. Psychol. 43*: 39-47.

Marvin R. S. (1972). "'Attachment and Communicative Behavior in Two-, Three- and Fouryear- old Children.'" Doktora sunumu.

Mason W. A. (1965). "'Determinants of Social Behavior in Young Chimpanzees.'" A. M. Schrier, H. F. Harlow & F. Stollnitz (ed.), *Behavior of Nonhuman Primates* içinde, Cilt. 2. New York & Londra: Academic Press.

Megargee E. I., Parker G. V. C. & Levine R. V. (1971). "'Relationship of Familial and Social Factors to Socialization in Middleclass College Students.'" *J. abnorm. Psychol. 77*: 76-89.

Meili R. (1959). "'A Longitudinal Study of Personality Development.'" L. Jessner & E. Pavenstedt (ed.), *Dynamic Psychopathology in Childhood* içinde. New York: Grune & Stratton; Londra: Heinemann.

Melges F. T. (1968). "'Postpartum Psychiatric Syndromes.'" *Psychosom. Med. 30*: 95-108.

Meng H. & Freud E. L. (ed.) (1963). *Psycho-analysis and Faith: The Letters of Sigmund Freud and Oskar Pfister*. E. Mosbacher çevirisi. Londra: Hogarth.

Miller D. R. (1970). "'Optimal Psychological Adjustment: A Relativistic Interpretation.'" *J. consult. clin. Psychol, 35*: 290-295.

Mitchell G. (1970). "'Abnormal Behavior in Primates.'" L. A. Rosenblum (ed.), *Primate Behavior: Developments in Field and Laboratory Research* içinde, Cilt. I. New York & Londra: Academic Press.

Montenegro H. (1968). "'Severe Separation Anxiety in Two Preschool Children: Successfully Treated by Reciprocal Inhibition.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 9*: 93-103.

Moore T. W. (1964). "'Children of Full-time and Part-time Mothers.'" *Int. J. soc. Psychiat.*, Special Congress Issue no. 2.

----- (1969a). "'Effects on the Children.'" S. Yudkin & A.

Holme (ed.), *Working Mothers and their Children* içinde. İkinci baskı. Londra: Sphere Books.

----- (1969b). "'Stress in Normal Childhood.'" *Hum. Relat. 22*: 235-250.

----- (1971). "'The Later Outcome of Early Care by the Mother and Substitute Daily Régimes.'" *International Society for the Study of Behavioral Development* için sunulan tebliğ özeti, Nijmegen, July.

Morgan G. A. & Ricciuti H. N. (1969). "'Infants Responses to Strangers during the First Year.'" B. M. Foss (ed.), *Determinants of Infant Behaviour* içinde, Cilt. 4. Londra: Methuen.

Morris R. & Morris D. (1965). *Men and Snakes*. Londra: Hutchinson.

Moss C. S. (1960). "'Brief Successful Psychotherapy of a Chronic Phobic Reaction.'" *J. abnorm. soc. Psychol. 60*: 266-270.

Murphey E. B., Silber E., Coelho G. V., Hamburg D. A. & Greenberg I. (1963). "'Development of Autonomy and Parent-Child Interaction in Late Adolescence.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 33*: 643-652.

Murphree O. D., Dykman R. A. & Peters J. E. (1967). "'Genetically Determined Abnormal Behavior in Dogs: Results of Behavioral Tests.'" *Conditional Reflex 2*: 199-205.

Murphy L. B. (1962). *The Widening World of Childhood*. New York: Basic Books.

Nagera H.& Colonna A. B. (1965). "'Aspects of the Contribution of Sight to Ego and Drive Development: A Comparison of the Development of Some Blind and Sighted Children.'" *Psychoanal. Study Child 20*: 267-287.

Newson J. & Newson E. (1968). *Four Years Old in an Urban Community*. Londra: Allen & Unwin; Chicago: Aldine.

Niederland W. G. (1959a). 'The "Miracled-up" World of Schreber's Childlhood.' *Psychoanal. Study Child. 14*: 383-413.

----- (1959b). "'Schreber: Father and Son.'" *Psychoanal. Quart. 28*: 151-169.

Nunberg H. (1932, İngilizce Çeviri 1955). *Principles of Psychoanalysis*. New York: International Universities Press.

Odier C. (1948, İngilizce Çeviri 1956). *Anxiety and Magic Thinking*. New York: International Universities Press.

Offer D. (1969). *The Psychological World of the Teenager: A Study of Normal Adolescent Boys*. New York: Basic Books.

Offer D. & Sabshin M. (1966). *Normality: Theoretical and Clinical Concepts of Mental Health*. New York: Basic Books.

Onions C. T. (ed.) (1966). *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Clarendon Press.

Parkes C. M. (1969). "'Separation Anxiety: An Aspect of the Search for a Lost Object.'" M. H. Lader (ed.), *Studies of Anxiety* içinde. Brit. J. Psychiat. Special Publication no. 3. World Psychiatric Association and the Royal Medico-Psychological Association tarafından yayınlanmıştır.

----- (1971a). "'The First Year of Bereavement: A Longitudinal Study of the Reaction of London Widows to the Death of their Husbands.'" *Psychiatry 33*: 444-467.

----- (1971b). "'Psycho-social Transitions: A Field of Study". *Soc. Sci. Med. 5*: 101-115.

----- (1972). *Bereavement: Studies of Grief in Adult Life*. Londra: Tavistock; New York: International Universities Press.

Peck R. F. & Havighurst R. J. (1960). *The Psychology of Character Development*. New York: Wiley.

Piaget J. (1937, İngilizce Çeviri 1954). *The Construction of Reality in the Child*. New York: Basic Books. İngiltere baskısındaki ismi *The Child's Construction of Reality*. Londra: Routledge, 1955.

Preston D. G., Baker R. P. & Scay B. (1970). "'Mother-Infant Separation in the Patas Monkey.'" *Devl. Psychol. 3*: 298-306.

Rank. O. (1924, İngilizce Çeviri 1929). *The Trauma of Birth*. Londra: Kegan Paul.

Reinhardt R. F. (1970). "'The Outstanding Jet Pilot.'" *Amer. J. Psychiat. 127*: 732-736.

Rheingold H. L. (1969). "'The Effect of a Strange Environment on the Behaviour of Infants.'" B. M. Foss (ed.), *Determinants of Infant Behaviour* içinde, Cilt. 4. Londra: Methuen.

Rheingold H. L. & Eckerman C. O. (1970). "'The Infant Separates Himself from his Mother.'" *Science 168*: 78-83.

Ritvo L. B. (1972). "'Carl Claus as Freud's Professor of the New Darwinian Biology.'" *Int. J. Psycho-Anal. 53*: 277-283.

Roberts A. H. (1964). "'Housebound Housewives: A Follow-up Study of a Phobic Anxiety State.'" *Brit. J. Psychiat. 110*: 191-197.

Robertson J. (1952). *Film: A Two-year-old Goes to Hospital* (16mm., 45 dk.; rehber ekli; özet versiyonu da mevcut, 30 dk.). Londra: Tavistock Çocuk Gelişimi Araştırma Birimi.

Robertson J. (1953). "'Some Responses of Young Children to the Loss of Maternal Care.'" *Nurs. Times 49*: 382-386.

----- (1958a). *Film: Going to Hospital with Mother* (16 mm., 40 dk.; rehber ekli). Londra: Tavistock Çocuk Gelişimi Araştırma Birimi.

----- (1958b). *Young Children in Hospital*. Londra: Tavistock. İkinci baskı, 1970.

Robertson J. & Bowlby J. (1952). "'Responses of Young Children to Separation from their Mothers.'" *Courr. Cent. int. Enf. 2*: 131-142.

Robertson J. & Robertson J. (1967-1973). Film serileri, *Young Children in Brief Separation*:

No. 1. (1967). Kate, 2 yaş 5 aylık; 27 gündür ikame bakım altında.

No. 2. (1968). Jane, 17 aylık; 10 gündür ikame bakım altında.

No. 3. (1969). John, 17 aylık; 9 gündür bakımevinde.

No. 4. (1971). Thomas, 2 yaş 4 aylık; 10 gündür ikame bakım altında.

No. 5. (1973). Lucy, 21 aylık; 19 gündür ikame bakım altında, Londra: Seriler, Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü'nden temin edilebilir.

----- (1971). "'Young Children in Brief Separation: A Fresh Look.'" *Psychoanal. Study Child 26*: 264-315.

Rosenberg M. (1965). *Society and the Adolescent Self-image*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Rosenblum L. A. & Kaufman I. C. (1968). "'Variations in Infant Development and Response to Maternal Loss in Monkeys.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 38*: 418-426.

Roth M. (1959). "'The Phobic Anxiety-Depersonalization Syndrome.'" *Proc. R. Soc. Med. 52*: 587-595.

----- (1960). "'The Phobic Anxiety-Depersonalization Syndrome and Some General Aetiological Problems in Psychiatry.'" *J. Neuropsychiat. 1*: 293.

Roth M., Garside R. S. & Gurney C. (1965). "'Clinical-Statistical Enquiries into the Classification of Anxiety States and Dep-

ressive Disorders.'" F. A. Jenner (ed.), *Proceedings of Leeds Symposium on Behavioural Disorders* içinde. Dagenham, Essex: May & Baker.

Rowell T. E. & Hinde R. A. (1963). "'Responses of Rhesus Monkeys to Mildly Stressful Situations.'" *Anim. Behav. 11*: 235-243.

Ruff G. E. & Korchin S. J. (1967). "'Adaptive Stress Behavior.'" M. H. Appley & R. Trumbull (ed.), *Psychological Stress* içinde. New York: Appleton-Century-Crofts.

Rycroft C. (1968a). *Anxiey and Neurosis.* Londra: Allen Lane The Penguin Press.

----- (1968b). *A Critical Dictionary of Psychoanalysis.* Londra: Nelson.

Sandels S. (1971). *The Skandia Report: A Report on Children in Traffic* (İngilizce özeti). Stockholm: Skandia Insurance Co.

Sandler J. (1960). "'The Background of Safety.'" *Int. 37. Psycho-Anal. 41*: 352-356.

Sandler J. & Joffe W. G. (1969). "'Towards a Basic Psychoanalytic Model.'" *Int. J. Psycho-Anal. 50*: 79-90.

Scarr S. & Salapatek P. (1970). "'Patterns of Fear Development during Infancy.'" *Merrill-Palmer Quart. 16*: 59-90.

Schaffer H. R. (1958). "'Objective Observations of Personality Development in Early Infancy.'" *Brit. J. med. Psychol. Z*: 174-183.

----- (1971). "'Cognitive Structure and Early Social Behaviour.'" H. R. Schaffer (ed.), *The Origins of Human Social Relations* içinde. Londra & New York: Academic Press.

Schaffer H. R. & Callender W. M. (1959). "'Psychological Effects of Hospitalization in Infancy.'" *Paediatrics 24*: 528-539.

Schaffer H. R. & Parry M. H. (1969). "'Perceptual-Motor Behaviour in Infancy as a Function
of Age and Stimulus Familiarity.'" *Brit. J. Psychol. 60*: 1-9.

----- (1970). "'The Effects of Short-term Familiarization on Infants' Perceptual-Motor Coordination in a Simultaneous Discrimination Situation.'" *Brit. J. Psychol. 61*: 559-569.

Schapira K., Kerr T. A. & Roth M. (1970). "'Phobias and Affective Illness.'" *Brit. J. Psychiat. 117*: 25-32.

Schatzman M. (1971). "'Paranoia or Persecution: The Case of Schreber.'" *Family Process 10*: 177-207.

Schiff W., Caviness J. A. & Gibson J. J. (1962). 'Persistent Fear Responses in Rhesus Monkeys to the Optical Stimulus of "Looming".' *Science 136*: 982-983.

Schnurmann A. (1949). "'Observation of a Phobia.'" *Psychoanal. Study Child 3/ 4*: 253-270.

Schur M. (1953). "'The Ego in Anxiety.'" R. D. Loewenstein(ed.), *Drives, Affects, Behavior* içinde. New York: International Universities Press.

----- (1958). "'The Ego and the Id in Anxiety." *Psychoanal. Study Child 13*: 190-220.

----- (1967). *The Id and the Regulatory Principles of Mental Functioning*. Londra: Hogarth.

Scott J. P. & Fuller J. L. (1965). *Genetics and the Social Behavior of the Dog*. Chicago: University of Chicago Press.

Scott R. D. (1973a). "'The Treatment Barrier: I.'" *Brit. J. med. Psychol. 46*.

----- (1973b). "'The Treatment Barrier: 2, The Patient as an Unrecognized Agent.'" *Brit. J. med. Psychol. 46*.

Scott R. D. & Ashworth P. L. (1969). "'The Shadow of the Ancestor: A Historical Factor in the Transmission of Schizophrenia.'" *Brit. J. med. Psychol. 42*: 13-32.

Scott R. D., Ashworth P. L. & Casson P. D. (1970). "'Violation of Parental Role Structure and Outcome in Schizophrenia: A Scored Analysis of Features in the Patient-Parent Relationship.'" *Soc. Sci. Med. 4*: 41-64.

Sears R. R., Maccoby E. E. & Levin H. (1957). "Patterns of Child Rearing". *Evanston, Ill.*: Row, Peterson.

Seay B., Hansen E. & Harlow H. F. (1962). "'Mother-Infant Separation in Monkeys.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 3*: 123-132.

Seay B. & Harlow H. F. (1965). "'Maternal Separation in the Rhesus Monkey.'" *J. nerv. ment. Dis. 140*: 434-441.

ShandA. F. (1920). *The Foundations of Character*. İkinci baskı. Londra: Macmillan.

Shirley M. M. (1942). "'Children's Adjustments to a Strange Situation.'" *J. abnorm. soc. Psychol. 37*: 201-17.

Shirley M. & Poyntz L. (1941). "'Influence of Separation from the Mother on Children's Emotional Responses". *J. Psychol. 12*: 251-282.

Shoben E. J. & Borland L. (1954). "'An Empirical Study of the Etiology of Dental Fears.'" *J. clin. Psychol. 10*: 171-174.

Siegelman E., Block J., Block J. & Lippe A. von der (1970). "'Antecedents of Optimal Psychological Development.'" *J. consult. clin. Psychol, 35*: 283-289.

Smith J. Maynard (1966). *The Theory of Evolution.* İkinci baskı. Harmondsworth, Middx: Penguin Books.

Snaith R. P. (1968). "'A Clinical Investigation of Phobias.'" *Brit. J. Psychiat. 114*: 673-698.

Spencer-Booth Y. & Hinde R. A. (1967). "'The Effects of Separating Rhesus Monkey Infants from their Mothers for Six Days.'" *J. Child Psychol. Psychiat. 7*: 179-197.

----- (1971a). "'Effects of Six Days Separation from Mother on 18 to 32-week-old Rhesus Monkeys.'" *Anim. Behav. 19*: 174-191.

----- (1971b). "'The Effects of 13 Days Maternal Separation on Infant Rhesus Monkeys compared with those of Shorter and Repeated Separations.'" *Anim. Behav. 19*: 595-605.

(1971c). "'Effects of Brief Separations from Mothers during Infancy on Behaviour of Rhesus Monkeys 6-24 Months Later.'" *J. Child Paychol. Psychiat. 12*: 157-172.

Sperling M. (1961). "'Analytic First-aid to School Phobias.'" *Psychoanal. Quart. 30*: 504-518.

----- (1967). "'School Phobias: Classification, Dynamics, and Treatment.'" *Psychoanal. Study Child 22*: 375-401.

Spiegel J. P. (1958). "'Homeostatic Mechanisms within the Family.'" I. Galdston (ed.), *The Family in Contemporary Society* içinde. New York: International Universities Press.

Spitz R. A. (1946). "'Anaclitic Depression.'" *Psychoanal. Study Child 2*: 313-342.

----- (1950). "'Anxiety in Infancy: A Study of its Manifestations in the First Year of Life.'" *Int. J. Psycho-Anal. 31*: 138-143.

Stendler C. B. (1954). "'Possible Causes of Overdependency in Young Children.'" *Child Dev. 25*: 125-46.

Stott D. H. (1950). *Delinquency and Human Nature.* Dunfermline, Fife: Carnegie UK Trust.

Strachey J. (1958). Freud'un toplu eserlerinin *Standart Edition* versiyonuna editörün notu: "'Psycho-analytic Notes on an Autobiographical Account of a Case of Paranoia.'" *SE 12*: 3-8.

----- (1959). Freud'un toplu eserlerin *Standart Edition* versiyonundaki *Inhibitions, Symptoms and Anxiety* metnine editörün girişi. *SE 20*: 77-86.

Sullivan H. S. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: Norton; Londra: Tavistock, 1955.

Suttie I. D. (1935). *The Origins of Love and Hate*. Londra: Kegan Paul.

Talbot M. (1957). "'Panic in School Phobia.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 27*: 286-295.

Terhune W. B. (1949). "'The Phobic Syndrome.'" *Archs Neurol. Psychiat. 62*: 162-172.

Thorpe W. H. (1956). *Learning and Instinct in Animals*. Cambridge Mass.: Harvard University Press; Londra: Methuen. İkinci baskı, 1963.

Tinbergen E. A. & Tinbcrgen N. (1972). "'Early Childhood Autism: An Ethological Approach.'" *Zugleich Beiheft io zur Zeitsch. für Tierspsychologie.*

Tinbergen N. (1957). "'On Anti-predator Responses in Certain Birds--A Reply.'" *J. comp. physiol. Psychol. 50*: 412-414.

Tizard B., Joseph A., Cooperman O. & Tizard J. (1972). "'Environmental Effects on Language Development: A Study of Young Children in Long-stay Residential Nurseries.'" *Child Dev. 43*: 337-358.

Tizard,.J & Tizard B. (1971)- "'The Social Development of Twoyear-old Children in Residential Nurseries.'" H. R. Schaffer (ed.), *The Origins of Human Social Relations* içinde. Londra & New York: Academic Press.

Tyerman M. J. (1968). *Truancy*. Londra: University of London Press.

Ucko L. E. (1965). "'A Comparative Study of Asphyxiated and Nonasphyxiated Boys from Birth to Five Years.'" *Devl. Med. Child Neurol. 7*: 643-657.

Valentine C. W. (1930). "'The Innate Bases of Fear.'" *J. genet. Psychol. 37*: 394-419.

Waddington C. H. (1957). *The Strategy of the Genes*. Londra: Allen & Unwin.

Waldfogel S., Coolidge J. C. & Hahn P. (1957). "'The Development, Meaning and Management of School Phobia.'" *Amer. J.*

Orthopsychiat. 27: 754-780.

Walk A. (1972). An Objection to "'Parasuicide'". Letter in *Brit. J. Psychiat. 120*: 128.

Walk R. D. & Gibson E. J. (1961). *A Comparative and Analytical Study of Visual Depth Perception.* Psychol. Monogr. 75, no. 519.

Walker N. (1956). "'Freud and Homeostasis.'" *Brit. J. Phil. Sci, 7*: 61-72.

Warren W. (1948). "'Acute Neurotic Breakdown in Children with Refusal to go to School.'" *Archs Dis. Childh. 23*: 266-272.

Washburn S. L. & Hamburg D. A. (1965). "'The Study of Primate Behavior.'" I. DeVore (ed.), *Primate Behavior* içinde. New York & Londra: Holt, Rinehart & Winston.

Watson J. B. & Rayner R. (1920). "'Conditioned Emotional Reactions.'" *J. exp. Psychol. 3*: 1-14.

Webster A. S. (1953). *The Development of Phobias in Married Women.* Psychol. Monogr. 67, no. 17.

Weiss E. (1964). *Agoraphobia in the light of Ego Psychology.* New York: Grune & Stratton.

Weiss M. & Burke A. (1970). "'A 5- to 10-year Followup of Hospitalized School Phobic Children and Adolescents.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 40*: 672-676.

Weiss M. & Cain B. (1964). "'The Residential Treatment of Children and Adolescents with School Phobia.'" *Amer. J. Orthopsychiat. 34*: 103-114.

Wenner N. K. (1966). "'Dependency Patterns in Pregnancy.'" J. H. Masserman (ed.), *Sexuality of Women* içinde. New York: Grune & Stratton.

Westheimer I. J. (1970). "'Changes in Response of Mother to Child during Periods of Separation.'" *Soc. Wk 27*: 3-10.

Winnicott D. W. (1941). "'The Observation of Infants in a Set Situation.'" *Int. J. Psycho-Anal. 22.* Winnicott, *Collected Papers* içinde yeniden yayınlanmıştır. Londra: Tavistock, 1958.

----- (1945). "'Primitive Emotional Development.'" *Int. J. PsychoAnal. 26.*

Winnicott, *Collected Papers* içinde yeniden yayınlanmıştır. Londra: Tavistock, 1958.

----- (1952). "'Anxiety Associated with Insecurity.'" Winnicott, *Collected Papers* içinde. Londra: Tavistock, 1958.

----- (1955a). "'Metapsychological and Clinical Aspects of Regression within the Psychoanalytical Set-up.'" *Int. J. Psycho-Anal. 36*. Winnicott, *Collected Papers* içinde yeniden yayınlanmıştır. Londra: Tavistock, 1958.

----- (1955b). "'The Depressive Position in Normal Emotional Development.'" *Brit. J. reed. Psychol. 28*. Winnicott, *Collected Papers* içinde yeniden yayınlanmıştır. İondra: Tavistock, 1958.

----- (1958). "'The Capacity to be Alone.'" *Int. J. Psycho-Anal. 39*: 416-20. Winnicott, *The Maturational Processes and the Facilitating Environment* içinde yeniden yayınlanmıştır. Londra: Hogarth; New York: International Universities Press, 1965.

Wolfenstein M. (1955). "'Mad Laughter in a Six-year-old Boy.'" *Psychoanal. Study Child 10*: 381-394.

----- (1957). *Disaster*. Londra: Routledge.

----- (1969). "'Loss, Rage, and Repetition.'" *Psychoanal. Study Child 24*: 432-460.

Wolpe J. (1958). *Psychotherapy by Reciprocal Inhibition*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Wynne L. C., Ryckoff I. M., Day J. & Hirsch S. I. (1958). "'Pseudo-mutuality in the Family Relations of Schizophrenics.'" *Psychiat. 21*: 205-220.

Wynne-Edwards V. C. (1962). *Animal Dispersion in relation to Social Behaviour*. Edinburgh: Oliver & Boyd.

Yarrow L. J. (1963). "'Research in Dimensions of Early Maternal Care.'" *Merrill-Palmer Quart. 9*: 101-114.

Yerkes R. M. & Yerkes A. W. (1936). "'Nature and Conditions of Avoidance (Fear) Response in Chimpanzees.'" *J. comp. Psychol. 21*: 53-66.

Zetzel E. R. (1955). "'The Concept of Anxiety in relation to the Development of Psychoanalysis.'" *J. Amer. psychoanal. Ass, 3*: 369-388.

DİZİN

A

Abraham, K., 362, 363, 440, 441, 479
Abrams, P., 105, 106
  ulaşılabilirlik, 228
  davranışsal sistemlerin aktivasyonu ve sonlandırılması, 115
  uyum sağlama becerisi, 285, 399, 400, 402, 403, 418
  saldırgan kopma, 282
agonistik davranış, 179
agorafobi, 238, 300, 321, 322, 323, 324, 359, 360, 361, 362, 364, 366, 367, 372, 373, 374, 377, 379, 380, 383
Ainsworth, M.D.S., 64, 65, 426, 430, 434
Ainsworth, M.D.S., ve Bell, S.M., 64, 431, 434
Ainsworth, M.D.S., Blehar, M. ve Stayton, D.J., 396
Ainsworth, M.D.S., ve Boston, M., 308
Ainsworth, M.D.S., ve Witting, B.A., 70
Alexander, F. Ve French, T. M., 380
Anderson, J. W., 55, 144, 146, 154
Andrews, J. W. D., 321, 325, 380
Angst, 482, 483, 484
Anthony, S., 156, 460
Argles, P. ve Mackenzie, M., 340
Arnold, M. B., 197
Arsenian, J. M., 64
asfiksi, 239, 240
astronotlar, 247, 398, 418, 422

B

babunlar, 169, 170, 172, 192
Backet, E.M. ve Johnston, A. M., 190
Baker, G.W. ve Chapman, D.W., 214
Bandura, A., 173, 206, 244, 245
Bandura, A. ve Menlove, F. L., 207
Bandura, A. ve Rosenthal, T.L., 208
Barker, R. G., Kounin, J. S. ve Wright H. F., 142
Bateson, G. *ve meslektaşları,* 389
Baumeyer, F., 224
Baumrind, D., 396, 426, 430
Bell, S.M., 64, 82
Bender, L. ve Yarnell, H., 50
Benedek, T., 50, 438, 468, 469
Berecz, J.M., 325
Berg, I., Marks, I., McGuire, R. ve Lipsedge, M., 362
Berger, S. M., 208
Bernfeld, S., 50
Blehar, M. C., 283, 284

Bloch, D. A., Silber, E. ve Perry, S. E., 215
Bloom, A. başpsikopos, 393
Bolwig, N., 85, 86
Bower, T. G. R., Broughton, J. M., ve Moore M. K., 136, 140
Bowlby, J., 48, 50, 98, 129, 298, 308, 309, 319, 451, 472
Brain, C. K., 188
Britton, R. S., 349
Broadbent, D. E., 183
Broadwin, I. T., 325, 337
Bronfenbrenner, U., 395, 397, 398, 414
Bronson, G.W., 135, 136, 161, 162
Brun, R., 323
Burlingham, D. ve Freud, A., 19, 21, 50, 265, 297, 308, 309

C

Cambridge-Somerville projesi, 302
Caplan, G., 341
  nedensellik, 112, 115, 480
Chesterton, G. K., 253
Choi, E. H., 328
Clancy, H. ve McBride, G., 240
Clyne, M.B., 327, 328, 329, 334, 337
Cohen, Dr Mabel Blake, 473
Cole, S., 238
Colm, H. N., 330
Coolidge, J. C., 325, 337
Coopersmith, S., 395, 398, 415, 416, 423
Cox, F. N. ve Campbell, D., 64, 73, 74
Croake, J. W., 238, 250
Crook, J. H., 173, 192

D

Darwin, C., 85, 113, 172, 476, 478
Davidson, S., 325, 332, 334, 337, 338, 349
  günlük bakım, 282, 283, 284, 285
  ölüm korkusu, 156, 347, 460
  ölüm içgüdüsü, 50, 117, 222, 297, 317, 450, 459, 460, 462
De Beer, G., 477
depresyon, 21, 44, 243, 290, 349, 360, 361, 364, 398, 412
  ve agorafobi, 379
depresif kaygı (Klein), 53, 297, 450, 461, 475
Deutsch, H., 363, 364, 373, 375, 468
Devore, I. ve Hall, K.R.L., 169, 311
Douglas, J.W.B., 275
Douvan, E. ve Adelson, J., 401, 417

E

Edelston, H., 298
Eiseley, L., 477
Eisenberg, L., 325, 328, 329, 348
English, H. B., 159
Estes, H. R., Haylett, C. H. ve Johnson, A., 326, 330, 336
Evans, P. ve Liggett, J., 379

evrimsel perspektif, 117
evrimsel uyarlanmışlık çevresi, 114

F

Fagin, C. M. R. N., 276, 277
Fairbairn, W. R. D., 50, 54, 260, 317
agorafobi üzerine düşünceleri, 377
yaşantının rolü üzerine düşünceleri, 255
ayrılık kaygısı üzerine düşünceleri, 50
Fantz, R. L., 175
Fenichel, O., 380, 466
Ferenczi, S., 479
Flavell, J. H., 202
Fleming, J., 438, 439
Fraiberg, S., 241
Freud, A., 19, 50, 300, 440, 441, 463, 464, 465, 470
ayrıca bkz. Burlingham ve Freud, 21
Freud, S., 46
ve agorafobi,
çocuklarda kaygı üzerine düşünceleri, 56, 213, 453
kaygı, yas ve savunma üzerine düşünceleri, 47
iplik makarası oyunu, 461
savunma işleyişleri, 258
dinamik bilinçdışı, 258
ayrılık korkusu, 220
halüsinasyonlar, 226
Ketlenmeler, Semptomlar ve Kaygı, 46, 49, 51, 54, 110, 116, 285, 299, 452, 454, 455, 458, 459, 462, 464, 467, 475
ve Küçük Hans vakası, 220, 327, 350, 351, 355
motivasyon teorisi, 117
"şaşırtıcı fobiler", 458
Schreber vakası, 223, 227, 389
ayrılık kaygısının rolü, 49
sinyal teorisi, 53, 450, 451, 459, 465, 470
terk etme tehditleri, 351
terminoloji, 129
dönüştürülmüş libido teorisi, 53
Frick, W. B., 325, 326
Friedman, J. H., 322, 364
Fry, W.F., 373

G

Gantt, W. H., 179
Gelder, M., 361, 381
Goldberg, T.B., 332
Goldfarb, W., 50
Grinker, R.R., 395, 398

H

Hagman, E., 143, 207, 208
Hall, K.R.L., ve De Vore, L., 169, 311
Hampstead Bakımevi, 19, 265, 274, 309, 464
Hansburg, H.G., 314, 315
Hare, E.H. ve Shaw, G.K., 238
Harlow, H.F., 91, 92, 175, 233
Harlow, H.F., ve Harlow, M.K., 177
Harper, M. ve Roth, M., 361, 374
Hartmann, N., 467, 480

Hayes, C., 86
Heard, D. H., 311
Heathers, G., 59, 60, 78
Hebb, D.O., 249
Heinicke, C., 23
Heinicke, C. *ve meslektaşları,* 396, 430
Heinicke, C. ve Westheimer, I., 23, 25, 32, 35, 154, 307
Helmholtz, H. von., 478
Hermann, 54, 451, 475
Hersov, L. A., 325, 326, 336, 338, 349
Hill, R., ve Hansen, D.,A., 214
Hinde, R.A., 122, 166, 180, 206
Hinde,R.A ve Spencer-Booth, Y. ve Bruce, M., 92, 95, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 280
Hogan, J.A., 122, 166
homeorhesis, 443, 444, 445,
homeostaz,194, 195
Hug-Hellmuth, H. Von, 50
Huxley, J., 477

J

James,W., 54, 131, 475
Janis, M. G., 61
Jay, P., 168
Jensen, G. D. ve Tolman, C. W., 90
John, E., 207
Johnson, A. M. *ve meslektaşları,* 324, 327, 334, 344
Jones, E., 245, 318, 352, 356, 450, 458, 477, 478, 479
Jones, M. C., 350, 355

K

Kahn, J. H. ve Nursten, J. P., 325
Katan, A., 364
Kawamura, S., 173
Kellogg, W. N. ve Kellogg, L, 86, 87
Kennedy, W.A., 322, 325, 337
Kessen, W. ve Mandler, G., 230
Kestenberg, J. S., 313
Kipling, R., (alıntı), 321
Klein, E., 325, 337, 343
Klein, M.
ölüm içgüdüsü, 50, 117, 222, 297, 317, 450, 459, 460, 462
paradigma, 222
kişiliğin esnekliği, 254
yansıtma, 222
ayrılık kaygısı üzerine düşünceleri, 463
Klein, M. *ve meslektaşları,* 459, 460, 461, 462
Korchin, S. J. ve Ruff, O. E., 247, 396, 398, 418
Kreitman, N. *ve meslektaşları,* 294
Kreitman, N., Smith, P. ve Tan, E. S., 295
Kris, E., 50, 51, 467
Kuhn, T. S., 109, 113
Kummer, H., 169, 171

L

Laing, R. D. ve Esterson, A., 389
Lamarck, J., 113, 477
Lapouse, R . ve Monk, M. A.,

134, 142, 155, 238, 250
Laughlin, H. P., 159
Lazarus, A. A., 325, 337, 338
Lee, S. G. M., Wright, D. S. ve Herbert, M., 64
Leeuwen, E. E. ve Turner, J. M., 83, 283
Leighton, D.C. *ve meslektaşları*, 238
Levy, D., 50, 141
Lewis, A., 110, 198, 317, 483
Lidz, T. *ve meslektaşları*, 389
Lipsedge, M. S., 362, 369, 373
Lorenz, K., 166
Lynch, J.J., 179

M

MacCarthy, D., Lindsay, M. ve Morris, I., 277
Maccoby , E. E. ve Feldman, S., 64, 73, 74, 75, 76
McCord, W. *ve meslektaşları*, 301, 302
McDougall, W., 122
Macfarlane, J. W., Allen, L. ve Honzik, M. P., 142, 155
Mackenzie, M., 329, 340
Mahler, M. D., 43, 438, 439, 470
Main, M., 435
Malmquist, C. P., 325, 349
Marks, I. M., 238
  agorafobi üzerine, 360, 361
  hayvan fobisi üzerine, 243, 322, 357, 364, 365, 379
  duyarsızlaştırma prosedürleri üzerine, 362
  çocuklarda karanlık korkusu üzerine, 218
  fobi terimi üzerine, 321, 485
Marks, I. M., Boulougouris, J., ve Marset, P., 381
Marler, P. R. ve Hamilton, W. J., 164
Marvin, R. S., 64, 73, 74, 77
Mason, W. A., 89, 176
Maynard Smith, J., 478
Megargee, E. I., Parker, G. V. C ve Levine, R. V., 395, 412
Meili, R., 137, 138
Melges, F. T., 291, 438
Meng, H. ve Freud, E. L., 46
Miller, D. R., 397
Mitchell, G., 90, 105
Montenegro, H., 325
Moore, T.W., 136, 278, 280, 281, 283
Morgan, G. A. ve Ricciuti, H. N., 137, 154, 159, 160, 162
Morris, R. ve Morris, D., 172, 211
Moss, C. S., 357
Murphey, E.B., *ve meslektaşları*, 395, 423
Murphree, O. D., Dykman, R. A., ve Peters, J.E., 237

N

Nagera, H. ve Colonna, A. B., 240
Newson, J. ve Newson, E., 142, 219, 247, 248, 268, 286, 303
Niederland, W. G., 223, 225, 226
Nunberg, H., 466

O

Odier, C., 50, 475
Offer, D. ve Sabshin, M., 401
Onions, C. T., 485

P

Parkes, C. M.,
Peck, R. F. ve Havighurst, R. J., 395, 398, 399, 401, 402
Piaget, J., 82
Preston, D. G., Baker, R. P. Ve Seay, B., 90
psikanalitik teori, 48
  agorafobi, 363
  korkuyla ilişkili kaygı, 50, 111, 351
  bağlanma, kaygı, öfke, 193, 217
psikopatoloji, 45, 46, 54, 110, 203, 220, 317, 323, 331, 333, 474, 483

R

Rank, O., 53, 449, 453, 454, 474
Reggie vakası, 20, 309
Reinhardt, R.F., 419
Rheingold, H.L., 54
Rheingold, H.L., ve Eckerman, C.O., 141
Ritvo, L.B., 477
Riviere. J. (*Klein *ve meslektaşları*), 472
Roberts, A. H., 361, 362
Robertson, J., 10, 15, 31, 32, 265, 308
Robertson, J. ve Bowlby, J., 10, 23
Robertson, J. ve Robertson, J., 11, 12, 36, 37, 38, 83, 308
Rosenberg, 395, 398, 399, 411, 412, 417
Roth, M., 360, 362, 367, 368, 369, 372, 380
*Roth, M., Garside, R. S. ve Gurney, C., 361, 374
Rowell, T.E., ve Hinde, R.A., 176, 177
Ruff, G.E. ve Korchin, S.J., 247, 396, 398, 418, 419
Rycroft, C., 51, 127, 231, 483, 485, 486

S

Sandels, S., 189
Sandler, J., 233
Sandler, J. ve Joffe, W. G., 450, 471, 472
Scarr, S. ve Salapatek, P., 136, 138, 139
Schapira, K., Kerr, T.A., ve Roth, M., 361, 380
Schatzman, M., 227, 389
Schiff, W., Caviness, J. A. ve Gibson,J. J., 174
Schnurmann, A., 274
Schreber vakası, 223, 224, 227, 389
Schur, M., 113, 466, 467
Scott, J. P. ve Fuller, J. L., 237
Scott, R. D. ve Ashworth, P. L., 385
Scott, R. D., Ashworth, P. L. ve Casson, P. D., 385, 389
Sears, R. R., Maccoby, E. E. ve Levin, H., 288, 303, 304

Seay, B., Hansen, E. ve Harlow, H. F., 90, 91, 92
Shand, A. F., 120
Shirley, M. M., 19, 59, 60, 78
Shidey, M. ve Poyntz, L., 57
Shoben, E. J. ve Borland, L., 207
Siegelman, E. *ve meslektaşları*, 396
simbiyoz, 43, 330
Smith, J. Maynard, 478
Snaith, R. P., 323, 361, 362, 371, 377, 380
soteria, 159
Spencer-Booth, Y. ve Hinde, R. A., 92, 95, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 280
Sperling, M., 325, 327, 328, 332, 337
Spiegel, J. P., 397
Spitz, R. A., 50, 450, 470
Stayton, D. J., ve Ainsworth M.D.S., 64, 396, 431
Stendler, C. B., 301, 304
Stevenson, R. L. (alıntı), 217
Strachey, J., 49, 54, 223, 224, 452, 453, 482
Sullivan, H.S., 472, 473, 474
Susan vakası, 340, 341, 342
Suttie, I.D., 50, 54, 269, 298, 451, 474

T

Talbot, M., 325, 330, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 348
Tavistock Çocuk Gelişimi Birimi, 23
Terhune, W. B., 367, 372
Tinbergen, E. A. ve Tinbergen, N., 240
Tinbergen,N., 166
Tizard, B. *ve meslektaşları*, 271
Tizard, J. ve Tizard, B., 270, 272
Tyerman, M.J., 346, 347

U

Ucko, L.E., 239, 298

V

Valentine, C. W., 140, 144

W

Waddington, C.H., 440, 443, 444, 446
Waldfogel, S., Coolidge, J.C. ve Hahn P., 337
Walk, R. D. ve Gibson, E. J., 139, 140, 174, 294
Walker, N., 113
Warren, W., 324
Washburn S., 191
Washburn, S. L. ve Hamburg D.A., 172
Watson, J. B., 132, 350, 355
Watson, J. B., ve Rayner, R., 159, 161, 162
Webster, A. S., 372, 377
Weiss, E., 363, 364
Weiss, M. ve Cain, B., 325, 326, 329, 334, 339, 340
Weiss, R. S., 346
Wenner, N.K., 437
Westheimer, I.,J., 23, 25, 29, 31, 35, 307
Winnicott, D. W., 54, 260,

327, 438, 475
Wolfenstein, M., 214, 215, 309, 310, 345, 346
Wolpe, J., 367
Wolpert E., 23, 29, 33
Wynne, L.C. *ve meslektaşları*, 389
Wynne-Edwards, V.C., 173

Y

Yarrow, L. J., 36
Yerkes, R. M., ve Yerkes, A. W., 168

Z

Zetzel, E. R., 51

John Bowlby

Ayrılma

Bağlanma ve Kaybetme: 2

Bağlanma ve Kaybetme üçlemesinin ikinci cildi olan *Ayrılma*, ayrılık yaşantısı ve ona eşlik eden kaygı duygusunu, ebeveynlerin çocuğu terk etmekle tehdit etmesinin yarattığı korkuyu ve ebeveyn-çocuk ilişkisini tersine çeviren durumları ele alması bakımından alanındaki temel eserlerden biridir. Bowlby bu ciltte korkuya yol açan durumları tekrar inceler ve bunları hayvanların gözlemlenmesinden elde edilen bulgularla karşılaştırır. Korkunun, ani hareket, karanlık ve ayrılık gibi belli başlı durumlarda ortaya çıktığı sonucuna varır ve aslında zararsız sayılabilecek bu durumların tehlike riskinin arttığına işaret ettiğini söyler.

Bowlby'nin eseri psikanalitik teoriye katkısı ve bu alanda bir eksik olarak nitelendirilebilecek biyolojik perspektifi kullanması bakımından literatürde önemli bir yer tutar.

THG
0556243
BGD

ISBN : 978-605-5302-38-2

9 786055 302382

35 ₺

pinhanyayincilik.com

/pinhanyayincilik

/pinhanikitaplar